

UDK 37

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 28. 6.

SOCIAL SCIENCES

KNOWLEDGE IN PRACTICE

KIJ

Vol. 28

No. 6

pp. 1751 - 2184

Skopje, 2018

Global Impact & Quality Factor

1.322 (2016)

<http://globalimpactfactor.com/knowledge-international-journal/>

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

SCIENTIFIC PAPERS

VOL. 28.6.

December, 2018

KNOWLEDGE – International Journal

Vol. 28.6

December, 2018

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 28.6.

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Lasta Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 28.6.

ISSN 1857- 923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Members:

- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, Rector, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatis Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)

-
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
 - Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
 - Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
 - Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
 - Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
 - Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
 - Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
 - Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
 - Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
 - Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
 - Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
 - Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
 - Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
 - Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
 - Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
 - Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
 - Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
 - Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
 - Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
 - Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
 - Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
 - Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
 - Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
 - Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
 - Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
 - Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economics, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
 - Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
 - Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)

-
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Mitko Kotochevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Marija Topuzovska-Latkovic, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
 - Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
 - Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
 - Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
 - Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
 - Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
 - Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
 - Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
 - Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
 - Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
 - Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
 - Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
 - Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Nedzat Korajlic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
 - Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
 - Prof. Oliver Iliev PhD, Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
 - Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
 - Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
 - Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
 - Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
 - Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
 - Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)

-
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
 - Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Sreten Miladinovski, PhD, Faculty of Economics, University of Tourism and Management, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Stojan Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
 - Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
 - Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
 - Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
 - Prof. Trayan Popkochev PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
 - Prof. Todorka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
 - Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
 - Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)
 - Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
 - Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
 - Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
 - Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
 - Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

EDITORIAL REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review. After the positive outcome of the double blind peer review process, the paper is published in this journal.

The editorial review board is consisted of 45 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

Contents

THE RISKS OF VICTIMIZATION AND MEASURES OF PREVENTION	1767
Azra Adžajlić-Dedović	1767
Edita Hasković	1767
Tarik Humačkić	1767
POLITICAL CONTROL AND RESPONSIBILITY OF THE GOVERNMENT IN THE CERTAIN ENVELOPES OF STATE AUTHORITY WITH A SPECIAL ACCENT OF THE PARLIAMENTARY SYSTEM.....	1779
Dejan Vitanski	1779
Dijana Kirova.....	1779
FROM INTEGRAL TOWARDS NATIONAL SECURITY	1787
Mitko Kotovchevski.....	1787
Blagica Kotovchevska	1787
THE CONCEPT OF HYBRID THREATS	1795
Nenad Taneski	1795
Rina Kirkova.....	1795
FROM TRADITIONAL TO MODERN PEACE OPERATIONS OF UNITED NATIONS	1801
Milenko Dzeletovic.....	1801
Hatidza Berisha.....	1801
Nikola Vidovic.....	1801
SIGNIFICANCE OF DANUBE REGION FOR THE NATIONAL SECURITY OF REPUBLIC OF BULGARIA	1815
Daniel Manolov	1815
DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN DEFENSE POLICY	1821
Marjan Arsovski.....	1821
Saše Gerasimoski	1821
FROM TRADITIONAL TOWARDS CRITICAL GEOPOLITICS	1827
Blagica Kotovchevska	1827
Blagoj Conev	1827
THE CONCEPT OF THE BALANCE OF FORCES IN THE 21ST CENTURY	1835
Vladimir Tomashevici.....	1835
Hatidza Berisha.....	1835
Aleksandar Cirakovic.....	1835
THE NATIONAL SECURITY SYSTEM.....	1849
Marin Petkov.....	1849
THE NEW SECURITY CHALLENGES OF INFORMATION WAR.....	1855
Olga Zoric	1855
Katarina Jonev	1855
Ivan Rancic	1855
INTELLIGENCE ANALYSIS IN THE FUNCTION OF IDENTIFYING TERRORIST ACTIVITIES	1865
Aguš Demirovski	1865
IDLIB, THE BEGINNING OF THE END OF THE SYRIAN CONFLICT	1873
Blendi Lami	1873

THE IMPACT OF THE INTERNATIONAL FACTOR OF CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	1879
Hatidza Berisha.....	1879
RELATIONSHIPS BETWEEN COMMAND, MANAGEMENT, AND COMMUNICATIONS. TO CONTINUE IN DIFFERENT DIRECTIONS OR TO REMAIN IN SAME FIELD?	1887
Todor Kalinov	1887
COMBAT READINESS AS A FUNCTION OF MANNING, EQUIPPING AND TRAINING THE FORCES	1893
Stoyan Stamatov	1893
THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA FOR THE CONSTRUCTION OF FOREIGN AND SECURITY POLICIES	1901
Arsim Idrizi	1901
THE ROLE OF UNPREDEP IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	1905
Julijana Jovanovska	1905
Biljana Bogdanova-Smilevska.....	1905
INFORMAL FORMS OF CONTROL OVER THE ORGANS OF THE ADMINISTRATION.....	1913
Temelko Risteski	1913
Vesna Sijic	1913
Metin Hasanbegovic	1913
MEASURES FOR PREVENTION OF CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN R. MACEDONIA	1919
Tatijana Ashtalkoska-Baloska	1919
Aleksandra Srbinovska-Doncevski	1919
CORRUPTION IN MALTA.....	1925
Natasha Georgieva Hadji Krsteski	1925
USE OF RESTORATIVE JUSTICE IN THE CONTEXT OF INTIMATE PARTNERS VIOLENCE	1931
Vesna Stefanovska	1931
CRIMINAL LAW IN PROTECTION OF HEALTH FROM THE ABUSE OF DRUGS IN SERBIA.....	1939
Miodrag N. Simović.....	1939
Dragan Jovašević	1939
Marina M. Simović	1939
CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL PERSONS IN R. OF MACEDONIA	1947
Alban Kadriu.....	1947
AGREEMENT OF THE WILLS FROM THE CONTRACTUAL PARTIES AS ONE OF THE CONDITIONS TO MAKE A DEAL.....	1953
Aleksandra Patoska.....	1953
THE CONCEPT AND CAUSES OF THE DIVORCE UNDER THE LEGAL REGULATION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE NEED FOR ADAPTATION WITH CHANGES IN THE CONTEMPORARY WORLD.....	1959
Kaltrina Zekolli Shaqiri	1959
Emrije Zuberi	1959
REFORMS IN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA, INTERNATIONAL SUPPORT AND THE DEVELOPMENT OF THE REFORM PROCESS	1965
Irfan Muharemi	1965
GENERAL PRINCIPLES OF EUROPEAN ADMINISTRATIVE LAW	1971
Momchil Mavrov	1971

CHARACTERISTIC OF THE SUBSTANTIVE LAW	1977
Laze Jakimoski.....	1977
Pakiza Tufekci	1977
SUBROGATION IN INSURANCE CONTRACT	1985
Tatjana Dimov	1985
OWNERSHIP IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE STATE AS THE HOLDER OF THE PROPERTY RIGHT UNDER THE CONSTITUTION IN 1991	1993
Shemsije Demiri.....	1993
Rudina Kaja	1993
LEGISLATIVE ASPECTS OF PROSTITUTION COUNTERACT	2007
Venelin Terziev.....	2007
Hristo Bonev	2007
INTERNATIONAL TRADE MEDIATION AS A METHOD OF DISPUTE RESOLUTION IN INTERNATIONAL LAW	2019
Fjolla Kaprolli	2019
CULTURAL DIPLOMACY CHARACTERISTICS OF THE FORMER SFRY	2027
Vasko Shutarov.....	2027
IDEOLOGY OF POLITICAL PARTIES IN ALBANIA	2033
Roland Lami.....	2033
THE ROLE OF INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA DURING THE CRISIS OF MIGRANTS 2015/2016.....	2041
Argëtim Saliu	2041
Muaz Agushi	2041
THE EUROPEAN STRATEGY FOR DISABLED PEOPLE FOR BETTER PUBLIC HEALTH.....	2045
Momchil Mavrov	2045
CHILDREN'S RIGHT TO HEALTH IN THE ACTS OF THE UNITED NATIONS ORGANIZATION	2051
Mariya Hristozova	2051
INTERNATIONAL PROTECTION OF THE RIGHT OF EQUAL ACCESS TO HEALTH CARE OF PEOPLE WITH DISABILITIES	2057
Momchil Mavrov	2057
SOCIAL WORK IN THE SYSTEM OF PUBLIC PROFESSIONS	2063
Yana M. Dimitrova	2063
A MODEL FOR MOBILE SOCIAL WORK WITH FAMILIES AT RISK.....	2067
Iliyan Rizov.....	2067
PROFESSIONAL OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE SOCIAL WORKER	2075
Yana M. Dimitrova	2075
PROSTITUTION PREVENTION MANAGEMENT SYSTEM IN BULGARIA.....	2079
Venelin Terziev.....	2079
Hristo Bonev	2079
BASIC PROSTITUTION ORGANIZATIONS TYPES	2091
Venelin Terziev.....	2091
Hristo Bonev	2091
TECHNIQUES OF CONDUCTING interrogation DURING POLICE INVESTIGATION OF CRIMES	2101
Kire Babanoski.....	2101
Ice Ilijevski.....	2101

CONTEMPORARY FORMS OF POLICE TRAINING.....	2109
Martina Nedelkovska	2109
THE ROLE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF CONTEMPORARY BULGARIAN CULTURE IN CIVIL SOCIETY FOR RAISING THE SOCIAL ROLE OF SPECIAL SERVICES.....	2115
Stanislava Dimitrova Milachkova.....	2115
CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF FACTORS, METHODS AND TOOLS IN THE PROSTITUTION PREVENTION MANAGEMENT	2119
Venelin Terziev.....	2119
Hristo Bonev	2119
FACTORS AFFECTING EU LOCAL SELF-GOVERNANCE SYSTEMS	2133
Sasa Djordjevic	2133
Daryan Boykov	2133
MEDIA’S ROLE IN MACEDONIA IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION AND DEMOCRATIZATION	2137
Agron Kurtishi	2137
Avni Avdiu.....	2137
HISTORICAL REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF THE SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AS A PRECONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF STATE AND THE LAW.....	2143
Dimitar Spaseski	2143
THE CONTRIBUTION OF USA IN BALKAN EUROPEANIZATION.....	2149
Zeqirja Rexhepi.....	2149
INTERIM MEASURES IN ARBITRATION	2155
Emilija Gjorgjioska.....	2155
Zorica Stoileva	2155
Dijana Gorgieva.....	2155
FUNCTIONING OF THE MENTAL DEFENSES IN THE CONDUCT OF INTERROGATION WITHIN THE CRIMINAL PROCESS	2161
Hristo Ivanov Popnikolov	2161
STRENGTHS AND WEAKNESSES OF THE EU INFOSOC DIRECTIVE WITH AN EMPHASIS ON THE PROVISIONS OF COPYRIGHT EXCEPTIONS AND LIMITATIONS.....	2167
Ivona Sekulovska	2167
ETHICAL LEADERSHIP OF KOSOVO LEADERS DURING THE WAR	2171
Ilir Qeriqi	2171
SAFETY AND HEALTH IN THE WORK OF THE FIREFIGHTERS	2173
Anica Milošević	2173
Slađana Nedeljković	2173
POTENTIALS AND OBSTRUCTION FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM OF THE REPUBLIC OF SRPSKA	2179
Sandra Rover.....	2179
Milan Tomic.....	2179

THE RISKS OF VICTIMIZATION AND MEASURES OF PREVENTION

Azra Adžajlić-Dedović

University in Sarajevo, Faculty of criminology and security studies, Bosnia and Herzegovina
aadzajlic@fkn.unsa.ba

Edita Hasković

University in Sarajevo, Faculty of criminology and security studies, Bosnia and Herzegovina
ehaskovic@fkn.unsa.ba

Tarik Humačkić

Secretary, Government of Canton Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Abstract: According to the U.S. Department of Justice (2004), victimization occurs when “...a person suffers direct or threatened physical, emotional, and/or financial harm.” Victimization can include physical violence, sexual violence, psychological or emotional abuse, and neglect. The Centers for Disease Control and Prevention (CDC) acknowledges such victimization as a serious and preventable public health problem.

Victimologists hypothesize that a number of individual victimologist factors determine a person’s- the perpetrators of the crime to commit an act. Motivation at a particular point in time is the result of interactions over a person’s life course between biological, socio-cultural, and developmental factors—as well as contemporaneous opportunity. Psychological factors are the result of interactions between biological and socio-cultural factors. Victimologists do not imagine that some simple consitutional factor is a satisfactory explanation for mativational factors.

Multilevel (or contextual) analyses have been proposed as one solution to these limitations and a variety of studies have been conducted to study individuals’ risk for crime within and across different types of communities. Ecological factors involve interactions between people and their activities. This category includes things associated with the physical environment such as geography and topography, crowding, pollution, and recreational opportunities. These ecological factors can affect how people develop physically and emotionally over their lives as well as the level of hostility, fear, or well-being they feel from moment to moment as they experience (For example: a crowded subway, dark lonely parking lot, or serene park). Discussion focuses on theoretical, methodological, and policy implications.

Keywords: risk of victimization, crime risk, risk of terrorism, environmental risks

VICTIMIZATION AND PREVENTION IN VICTIMOLOGY

The phenomenon of multiple victimization raises a number of problems. Some of these problems are methodological; in particular, multiple victims pose a host of problems for those interested in victimization surveys, especially those surveys, such as the National Crime Surveys now being carried out by the United States Census Bureau for the Law Enforcement Assistance Administration, which aim to measure the volume of certain crimes or victimization in the general population¹. Victimization is a relatively rare event in the American population, and multiple victimization is even rarer. Representative samples of the general population are thus unlikely to produce sufficient cases of multiple victimization for study, except at inordinate cost. Conventional victimization surveys are of course possible in high-crime areas where the proportion of victims and multiple victims can reasonably be expected to be high². Multi-level research has shown that individual and community factors are important predictors of the risk for violent victimization. However, previous analyses have drawn different conclusions about the role of any given factor³. These differences likely are related to variations in how violence is measured and to the fact that the data are drawn from different locales. In addition, the impact of community characteristics on violence depends on central-city residence. In central cities, persons most at risk are in disadvantaged tracts, with lower proportions of immigrants. Outside central cities, the proportion of immigrants in an area increases risk, while community disadvantage has no independent influence. The importance of an empirical foundation for the development of theories of risk is discussed⁴. Fear of crime constitutes a topic of significant interest for criminologists and has

¹ RICHARD F. SPARKS, MULTIPLE VICTIMIZATION: EVIDENCE, THEORY, AND FUTURE RESEARCH, THE JOURNAL OF CRIMINAL LAW & CRIMINOLOGY Vol. 72, No. 2, (ct.762)

² Ibidem (ct.777)

³ Janet L. Lauritsen, The Social Ecology of Violent Victimization: Individual and Contextual Effects in the NCVS, Journal of Quantitative Criminology, March 2001, Volume 17, Issue 1, pp 3–32

⁴ Ibidem

generated an extensive body of research. This focus is likely due to the fact that many more people experience fear of crime than experience an actual criminal victimization. Defining “fear of crime” has generated some controversy and no single agreed-upon definition exists. Fear of crime has included “a variety of emotional states, attitudes, or perceptions” (Warr 2000, p. 453, see General Overviews). More contentious is equating fear of crime with perceived risk. The most recent treatment of fear of crime clearly distinguishes these two constructs and views perceived risk as preceding and causing fear. In an attempt to bring greater clarity to this area of study, a few researchers have advocated to use “fear of victimization” as a more precise term rather than “fear of crime” (Warr and Stafford 1983, see Theoretical Explanations and Perceived Risk).⁵ In the modern criminal justice system, the word victim has come to describe any person who has experienced injury, loss, or hardship due to the illegal action of another individual, group, or organization (Karmen 2004). General victimology studies victimity in the broadest sense, including those that have been harmed by accidents, natural disasters, war, and so on (Van Dijk 1999).⁶ Study of “fear of victimization” focused on treatment, prevention, and alleviation of the consequences of being victimized, regardless of the cause, but causes of victimization can be biological, socio-cultural, and developmental factors—as well as migrations, or climate change or natural disasters. Human victimization can also be done by contamination of soil, water, air or malicious treatment and violation of elemental human rights. All acts of people causing pain, suffering and harm to others represent victimization, but it is victimization and endangering the health or life of other people or endangering the right to life by endangering the right to a healthy and clean environment or water pollution and without water there is no life. The best prevention measures are certainly good social policies. Good social programs and politics are not in the poor countries or developing countries, but good social policy measures can be implemented through many other national strategies that will serve the same goal: preventing any form of victimization or harm to citizens. This paper will try to offer a victim-picture of the most important causes of victimization that are neglected or badly treated by state and public authorities in Bosnia and Herzegovina. Nevertheless, it has usually been overlooked that the victim him/herself can be the contributing factor to the criminal incident. The key to these problems lies in educating the community on the preventive measures that could be taken in order to avoid victimization of individuals⁷. Certainly, psychologists have contributed important empirical and theoretical understanding of environment-behaviour relationship, however at several points they have realized the limitations of such work particularly for its practical usages. Of course lot of our research remains concerned with the negative effects of environmental degradation. Therefore we may draw insights from our culture where the safety of environment was rooted in the day-to-day life of community members⁸. Social sustainability is an emerging field of urban planning policy and practice. While a social dimension to sustainability is now widely accepted as important (alongside environmental and economic dimensions) it is undertheorized and not clearly defined in policy discourse or practice. Much academic work about social sustainability focuses on defining and theorising the multiple and fluid interpretations of the concept, ranging from philosophical and political ideas of human rights, wellbeing, equality and social justice, to related ideas of community social capital and empowerment⁹. Social sustainability as a distinct concept is a relatively recent addition to both policy discourse and an extensive academic literature about the theory, policy and practice of sustainable development (Vallance et al. 2011; Murphy 2012). Although it is 25 years since the Brundtland Report established the concept of sustainable development around the tripartite of environmental, economic and social sustainability, the social aspect has consistently received less attention in policy and research terms (McKenzie 2004; Manzi 2010; Vallance et al. 2011; Murphy 2012). Over the past decade however, social sustainability has emerged as a field of research, policy and practice. management and the social outcomes of economic development)¹⁰. Victimology must create a system of investigative instruments that permits sociological, economic, and cultural interpretations of features of individuals, social categories, and institutions, which in turn show existing or potential victimization, victimization etiology, and victimization prevention measures. In relation to other disciplines and social policy, victimology can assist in educating persons

⁵ Lynn A. Addington, *Fear of Crime and Perceived Risk*, Washington, DC: U.S. Department of Justice.

⁶ Claire Ferguson and Brent E. Turvey, *Victimology: A Brief History with an Introduction to Forensic Victimology*, <https://booksite.elsevier.com/samplechapters/9780123740892/Sample...>

⁷ Nasimah Hussin, Majdah Zawawi, *Preventing Criminal Victimization through Community Education: An Islamic Formula*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 68, 19 December 2012, Pages 855-864

⁸ Uday Jain, *Cultural Construction of Environmental Problems*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 68 (2012) 6 – 15.

⁹ Saffron Woodcraft, *Social Sustainability and New Communities: Moving from concept to practice in the UK*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 68 (2012) 29 – 42

¹⁰ Ibidem

about how to avoid victimization, develop policy that will serve victims' interests, and identify means for meeting various victim needs¹¹. The liberal approach in victimology assumes the standpoint that it is the government's responsibility to provide programming, and assistance to victims, and that those individuals that became victims, didn't necessarily play a role in their own victimization. The radical theory and concept in victimology focused on the overall bigger picture regarding victimization. In this article we showed combination of both or Victimological Approaches to Victim Prevention.

VICTIMOLOGICAL STUDY OF "FEAR OF VICTIMIZATION": THE CASE STUDY BOSNIA AND HERZEGOVINA

According to the Census of Population, Households and Dwellings, conducted in BiH in the period from 1-15 October 2013, there is 3,531,159 people living in BiH, out of which 1,798,889 are women, and 1,732,270 are men. According to the Population Census 2013 data, half of population with disabilities are older than 65 years, out of which 65% are women¹². More than 50% of the population older than 15 years in BiH has completed secondary school. A higher proportion of the female population is without any education or incomplete basic education, as well as completed elementary school, while the proportion of men with completed secondary education and higher education levels is slightly higher comparing to women¹³. Masculinity coefficient is a relation between the number of men per 100 women. Natural change is a difference between the number of live born and the number of dead persons in a given period, and it can be positive or negative¹⁴. Since 2009, there has been a trend of negative natural change in BiH. It means that in the reference year more people die than they are born. Monthly relative poverty threshold for one-person household in BiH for year 2015 was 389,26 KM. Poverty threshold for two-persons household with no children was 583, 89 KM per month, and poverty threshold for four-persons households with two adults and two children younger than 14 years was 817, 45 KM per month¹⁵.

In Bulletin "Social welfare in B&H" Agency for Statistics publishes data on beneficiaries of all forms, measures and services of social welfare as well as data on social welfare institutions and employees of this institutions for the period 2012- 2017. Data are given by the age of beneficiaries, extent of disadvantage as well as by kind of social needs and social welfare institutions. In Bulletin "Social welfare in B&H" Agency for Statistics publishes data on beneficiaries of all forms, measures and services of social welfare as well as data on social welfare institutions and employees of this institutions for the period 2012- 2017. Data are given by the age of beneficiaries, extent of disadvantage as well as by kind of social needs and social welfare institutions. Form, measure or service are considered every case of protection provided by Centre of social welfare or Social welfare service on the basis of legal acts and regulations concerned with this field. Data on forms, measures, and services refer to the number of conducted, that is, used forms, measures and services in the reference period, and not to the number of persons. One person can be shown several times as a beneficiary, as much times as it has used some of the forms, measures and services during the reference year. If the same person uses the same form, measure or service more than once, it is covered only once. If a person uses several forms, measures or services, it is covered by each form, measure and service.

Table 1. : Treatments rendered in Social welfare centres¹⁶

	Number of cases handled in centre -All	Number of treatments rendered in centre - Females
2014	430.834	286.235
2015	406.605	252.600
2016	413.940	304.012
2017	375.209	303.483

¹¹ B Holyst, Scope, Tasks, and Aim of Penal Victimology (From Victim in International Perspective, P 80-86, 1982, Hans Joachim Schneider, ed. - See NCJ-86192)

¹² In „WOMEN AND MEN in Bosnia and Herzegovina“, study of Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (Sarajevo, 2018.)

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Ibidem

¹⁶ In Bulletin "Social welfare in B&H" Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (Sarajevo, 2017.)

Assignment to social welfare institutions is considered accommodation of minor and adult beneficiaries in appropriate social welfare facilities such as: institutions for infants and young children, children and youth impeded in psychical and physical development, socially maladjusted children and youth, rest or retirement homes, institutions for adult handicapped persons and shelter stations for minors and adults persons.

Table 2. : Welfare centres from 2012-2017¹⁷

Year	FBiH	RS	BD	BiH
2012	72	45	1	118
2017	59	46	1	106

The most of accused juvenile persons in 2016 were accused for criminal offence against property. Out of 132 imposed criminal sanctions to juvenile persons in 2016, 98, 4% were corrective measurements and 1, 5% of cases were juvenile imprisonment¹⁸. The Judiciary in Bosnia and Herzegovina in 2016 issued 23.825,057 jail and 101.488 fines for perpetrators of criminal offenses.

Table 3. Convicted adults according to criminal offences

Criminal Offences	Accused Persons in 2016
<i>Property</i>	13.717
<i>Public order and legal</i>	4.843
<i>Safety of public transportation</i>	189.954
<i>Environment</i>	26.542
<i>Life and body</i>	140.826
<i>Public safety of persons and property</i>	27.564
<i>Public health</i>	126.686
<i>Civil rights and liberties</i>	48.843
<i>Economy</i>	12.173
<i>Official or responsible obligation</i>	8.845
<i>Dignity and morality</i>	1.087
<i>Marriage and family</i>	110.008
Total :	711.088

The sustainable development goals (SDGs) are a new, universal set of goals, targets and indicators that UN member states will be expected to use to frame their agendas and political policies till 2030.. The Sustainable Development Goals (SDGs) are 17 global goals set by the United Nations. These include poverty, hunger, health, education, climate change, gender equality, water, sanitation, energy, environment and social justice. In signing Agenda 2030, governments around the world committed to ending poverty in all its manifestations, including its most extreme forms. All people, everywhere, should enjoy a basic standard of living. This includes social protection benefits for the poor and most vulnerable and ensuring that people harmed by conflict and natural hazards receive adequate support, including access to basic services. Empowering women and promoting gender equality is crucial to accelerating sustainable development. Ending all forms of discrimination against women and girls is not only a basic human right, but it also has a multiplier effect across all other development areas. Access to safe water and sanitation and sound management of freshwater ecosystems are essential to human health and to environmental sustainability and economic prosperity. Promoting policies that encourage entrepreneurship and job creation are key to encourage sustained economic growth by achieving higher levels of productivity and through technological innovation. The whole world is affected by climate change. It disrupts the economy and causes extreme changes in weather patterns. Achieving economic growth and sustainable development requires that we urgently reduce our

¹⁷ Ibidem

Coment: In Federation of BiH in 2015 the data is collected by new methodology, where they are shown separately, the number of Social protection centres and Social protection services. In Federation of BiH in 2015 there are 22 Social protection services, while in Republica Srpska, from 2010 there are 10 Social welfare services functioning at Municipalities.

¹⁸ In „WOMEN AND MEN in Bosnia and Herzegovina“, study of Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (Sarajevo, 2018.)

ecological footprint by changing the way we produce and consume goods and resources. The sector has been recovering very slowly. The country's environment is favourable for many types of agricultural production, but it is unlikely that conditions permit intensive, commodity-oriented production on a worldwide scale. More than 50% of the land is covered by forests. The air contamination is due to the re-suspension of DU particles from penetrators or other contamination points due to wind or human action. The report records the first instance of DU contamination of groundwater. When contamination is found, UNEP recommends the use of alternative water sources and the continuation of water sampling and measurements for several years. The recorded contamination levels, however, are very low and do not present immediate radioactive or toxic risks for the environment or human health.

The total emissions of greenhouse gases in the agriculture sector in 2017 amounted to 2.994 gigagram (Gg) CO₂-eq (equivalent to CO₂ emissions), which represents an decrease of 1,8% compared to the emission of greenhouse gases in 2016. There are two significant sources of CH₄ emissions from agriculture: enteric fermentation in digestion process and different activities related to the organic fertilizers management and use. Also, three sources of N₂O emissions are identified from this sector: direct emissions of N₂O from agricultural land, direct emissions of N₂O from livestock and indirect N₂O emissions caused by agriculture activities¹⁹.

Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina in cooperation with the Federal Hydrometeorological Institute of FBiH and RS Hydrometeorological Institute provided data on air temperature and precipitation for the period from 2000 – 2017: „Change in air temperature -observed over a long period of time -is an evidence of one of climate change's most serious effects, which has been especially noticeable in recent decades“²⁰. The overall climate here is of continental Europe. The summer months can be very hot, reaching temperatures as high as 40 degrees F. Winter months are colder. Those areas where the elevation is higher tend to have short summers that are cooler but also have severe winters. Along the coastline, the temperatures are much more moderate and more like traditional Mediterranean temperatures.

Estimated quantity of generated municipal waste in 2016 is 1.235.449 tons, i.e. 353 kg per capita annually, or 0,97 kg per capita per day²¹. In 2017, public transportation collected 914.232 tons of municipal solid waste, which is 0,1% less than previous year. In the total amount of collected waste, mixed municipal waste accounts for 90,8%, separately collected waste 4,2%, waste from gardens and parks 2,9% and packaging waste with 2,1%. In 2017 at landfills 914.232 tons of waste were disposed, which is 0,1% less than previous year.²² Environmental protests are, therefore, not only about the putative conditions to which the claimants refer (environmental pollution) but also about other social factors that interact with these conditions (see for example Burningham and Cooper 1999; Hannigan 2006; Vatn 2005; Bickerstaff 2004).

Emphasizing that the material world is subject to multiple social interpretations, these social constructionist studies highlight how environmental problems are defined in relation to other struggles, such as economic crises, political processes, social inequality and injustice²³. In the case of residents living with pollution associated with an industry, a contractual approach fails to explain the limited choice that local residents may have regarding the presence and development of an industrial facility, particularly when it is considered a national priority, as is the case of the coal energy industry in Bosnia and Herzegovina. Instead, I use the concept of social contract as a metaphor for how the industry is integrated within the social and physical landscape, and how a system of relationships develops between industry and the people, determining what a particular group is willing to accept for

¹⁹ „Greenhouse gas emissions from agriculture“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.

²⁰ „Climate change“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.

²¹ List of waste (LoW) includes non-hazardous and hazardous waste classified into five groups by its origin.

1) Separately collected types of waste paper, cardboard, glass, textile and similar.

2) Waste from gardens and parks biodegradable waste, soil and stone, as well as other nonbiodegradable waste.

3) Other municipal waste mixed municipal waste from markets, cleaning streets, sewage cleaning, bulky and similar waste.

4) Other types of disposal of waste covers operations aimed at final disposal of waste that cannot be recovered, comprising mostly different waste processing procedures and waste landfilling.

²² „PUBLIC TRANSPORTATION AND DISPOSAL OF MUNICIPAL WASTE“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.

²³ Vanesa Castán Broto, Employment, environmental pollution and working class life in Tuzla, Bosnia and Herzegovina, University College London, UK, The University of Arizona: Journal of Political Ecology, Vol. 20, 2013., (ct.2.)

the development of the industry²⁴. In fact, the framework agreement now confirms negative aspects of ethnic division across all areas of social life by treating such differences of identity as best managed by territorial separation. Parallel education systems, separate institutions and different communal narratives based on an ethnocentric worldview are widening the cultural gap between ethnic communities. (Halilovich et al., 2006: 4)²⁵ Perceptions of pollution are related to emotional investments in places, which develop over time. They are also linked to how members of society imagine themselves as members of the collective community. This case resonates with the conclusion that people who express concerns about being "trapped" by the pollution are those with little political and economic opportunities to either move elsewhere or improve their situation (Bickerstaff 2004). Thus, once such an understanding of the environmental pollution problem is constructed, the solutions proposed to solve it are often directed at improving the livelihoods of community stakeholders²⁶.

The country has a specific waste problem with expired drugs and chemicals. Large amounts of medicines and surgical material were sent to Bosnia and Herzegovina as humanitarian aid and now represent a big environmental problem. Other risks related to the war are landmines, other kinds of unexploded ordinance and soil contaminated with depleted uranium. In a comprehensive ethnographic study of local attitudes toward nuclear facilities in La Hague, Normandy in France, Zonabend (1993) explained that people living in the vicinity of nuclear power stations and workers in high - risk industries "refuse to acknowledge the dangers of their job to the point where it is hard to get them to admit to taking essential safety precautions" (Zonabend 1993). To cope with the presence of the nuclear industry, he suggested, local residents and plant workers develop a discourse of safety that is, nevertheless, plagued by "furtive anxieties" toward the nuclear facilities²⁷.

The energy sectors of the two entities are very similar and suffer from the same problems of inefficiency and environmental impact. Development would be improved by a coordinated approach from both entities. The recommendations below are therefore directed towards the Ministry of Foreign Trade and Economic Relations as a State coordinating body, as well as to the Ministry of Economy, Energy and Development in Republika Srpska and to the Ministry of Energy, Mining and Industry in the Federation of Bosnia and Herzegovina. In addition to being damaged by the war, the energy sector in Bosnia and Herzegovina is suffering from large inefficiencies inherited from the former Yugoslavia. These include outdated, inefficient and polluting technology, a structure with large integrated companies that does not encourage an increase in competition and efficiency, and legislation that does not provide incentives to save energy and does not penalize polluters.

DISCUSSION

Using the 2003 sweep of the Finnish National Victimization Surveys, we focus on two types of crime news exposure: exposure to crime-related tabloid headlines, and the scope of exposure to different sources of crime news. Our main finding is that reading tabloid front pages is associated with both avoidance behaviour and with higher levels of worry about becoming a victim of violence. We also found that people who expose themselves to many sources of crime news are more likely to fear violence. As an interesting by-product of our analyses, we observed that being unemployed was quite strongly associated with fear of violence²⁸. Fear of crime and the likelihood of future victimization for Hispanics and Blacks in the United States was examined²⁹. Victimology focuses on a problematic situation, its consequences, and solutions. While striving for objectivity may make it appear cold and detached from the human tragedies that it studies, it actually has an important positive side as it strives to diminish the impact of human suffering and ultimately to prevent it (Viano 1989:4–10). The actual experience of crime is usually assumed to heighten victims' perception of vulnerability. While some investigations have found the expected positive association between victimization and fear of crime (Dubow, McCabe, & Kaplan, 1979; Garofolo, 1979; Skogan & Maxfield, 1981), a number of others have not (Agnew, 1985; Box, Hale, & Andrews, 1988; Sharp & Dodder, 1985; Van Der Wurff & Stringer, 1989)³⁰. The large amounts of data now available through various

²⁴ Ibidem (ct.4.)

²⁵ Ibidem (ct.5.)

²⁶ Ibidem (ct.10.)

²⁷ Ibidem (ct.3.)

²⁸ Mirka Smolej, Janne Kivivuori, The Relation Between Crime News and Fear of Violence, Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, Volume 7, 2006 - Issue 2

²⁹ Keith D. Parker, Barbara J. McMorris, Earl Smith & Komanduri S. Murty, Fear of Crime and the Likelihood of Victimization: A Bi-Ethnic Comparison, The Journal of Social Psychology, Volume 133, 1993 - Issue 5

³⁰ By Weinrath, Michael; Gartrell, John, Victimization and Fear of Crime, **ACADEMIC JOURNAL ARTICLE** *Violence and Victims*,

clearinghouses offer valuable information awaiting future analyses. Sociology has played a very important and valuable role to date in the development of victimology studies. Sociology also has a great deal to contribute to its future growth, relevance, and impact on society.

Though Bosnia and Herzegovina is working on improvements of all sorts, it is important to remember that this country remains very war-torn in various areas. It is rebuilding, but it is also making a significant change towards a more modern lifestyle and overall mixed economy. The country has a rich history, of which it is very proud. It is mostly dependent on the agricultural industries, but there are improving industries including in areas such as healthcare, technology, and business. The horse fly (Diptera: Tabanidae) fauna of Bosnia and Herzegovina consists of 62 species belonging to ten genera. Most of the species belong to the Boreal-Eurasian group (28), followed by the Mediterranean group with 17 species, the South European group with 13 species, the Afro-Eurasian arid group and the European group with two species each. To fully understand ecology, you have to keep in mind that there are many different aspects of an organism's environment. There is no evidence in official papers or in other documents that hunting poses a serious threat to biodiversity. However, there are no recent inventories of game or official statistics on the number of hunted game. The general view is that game numbers have decreased since the war to a biological minimum. The users of hunting grounds carry out regular counts (censuses) to draw up annual hunting plans, but these data are not published. According to ministry officials in the two entities, the situation is now improving. Poaching has been reduced and game populations are not disturbed on the same scale as during the war. These include other organisms of the same species, other species of organisms, and the nonliving parts of the environment. When we study how these ecological factors cause changes in an organism throughout its history, we are studying evolutionary ecology. Forest and woodland cover 39% of the country, meadows and pastures 20%. About 14% of the land is arable, with 5% under permanent crops. Energy, and particularly hydropower, may pose a threat to biodiversity. Most rivers in Bosnia and Herzegovina are dammed, leading to habitat degradation and conversion and watercourse fragmentation. This should be kept in mind when new reservoirs are planned through appropriate EIA.

Acceptable mitigation measures should be recommended and respected. The collapse of energy supply during and immediately after the war has resulted in widespread illegal logging for firewood close to settlements. It is estimated that forest density and production will take up to 50 years to recover. Before the war Bosnia and Herzegovina produced specialty agricultural products, such as fruit and tobacco, but it had to import more than half its food, including essential staples. Its natural resources include deposits of minerals such as salt, manganese, silver, lead, copper, iron ore, chromium and coal³¹.

Before the war Bosnia and Herzegovina had a diversified economic structure. Industrial production (43 %), Agriculture and Forestry (18 %) and Mining (14%) were important and produced the main part of the GDP. Tourism was also well developed. Yugoslavia's military industries were heavily concentrated there, and the defence industry, producing about 40% of Yugoslavia's armaments and was a significant part of the economy. The war devastated the country's infrastructure. Bosnia and Herzegovina is the second poorest country of the former Yugoslav republics just after the former Yugoslav Republic of Macedonia. During the war about 45% of its industrial plants, including about 75% of its oil refineries, were destroyed, damaged or plundered. The transport infrastructure suffered similar destruction and approximately 35% of the main roads and 40% of the bridges were damaged or destroyed³². At the same time, the country is now moving rapidly to establish a sound institutional, legal and policy base for environmental protection and the management of natural resources, both in the entities, especially through the Inter-Entity Steering Committee for the Environment, set up in 1998, and at the State level, through, for instance, the National Steering Committee for Environment and Sustainable Development created in 2002, which brings together all the stakeholders from the two entities, Brčko District and the State for the first time³³. By decision of the Council of Ministers of 16 May 2002, the National Steering Committee for Environment and Sustainable Development was established at the State level. It has 54 members, including non-governmental organizations, scientists, universities and other stakeholders, in addition to representatives from the two entities and Brčko District. Its secretariat is located in the Ministry of Foreign Trade and Economic Relations. Its work is largely carried out through eight subcommittees on: the protection of the ozone layer, climate change, long-range transboundary air pollution, persistent organic pollutants, biodiversity, land degradation, transboundary waters and transboundary movements of hazardous waste. The work of this Committee is improving cooperation among the State, the entities, the district and

³¹ Environmental Performance Reviews Series No.20, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2004.

³² Ibidem

³³ Ibidem

the non-governmental sector³⁴. Now it is important to proceed with the drafting of the necessary by-laws, which are the basis for effective implementation of the laws. The absence of overall national strategies for biodiversity and for forestry development is an obstacle to long-lasting biodiversity conservation and the sustainable use of bio-resources as well as sustainable forest management. There are many strategic documents in different fields of biodiversity and forestry that could be used as the basis for developing these strategies. Ten years later, at the Fifth Ministerial Conference “Environment for Europe (Kiev, 21-23 May 2003), the Ministers confirmed that the UNECE programme of environmental performance reviews (EPR) had made it possible to assess the effectiveness of the efforts of countries with economies in transition to manage the environment, and to offer the Governments concerned tailor-made recommendations on improving environmental management to reduce their pollution load, to better integrate environmental policies into sectoral policies and to strengthen cooperation with the international community³⁵. They also reaffirmed their support for the EPR programme as an important instrument for countries with economies in transition, and decided that the programme should continue. Through the Peer Review process, Environmental Performance Reviews also promote dialogue among UNECE member countries and harmonization of environmental conditions and policies throughout the region. As a voluntary exercise, the Environmental Performance Review is undertaken only at the request of the country itself. The studies are carried out by international teams of experts from the region, working closely with national experts from the reviewed country. The teams also benefit from close cooperation with other organizations in the United Nations system, including the United Nations Development Programme, the United Nations Environment Programme, the World Bank and the World Health Organization, as well as with the Organization for Economic Cooperation and Development³⁶. The report covers twelve issues of importance to Bosnia and Herzegovina, divided into three sections, including the framework for environmental policy, management of pollution and natural resources and economic and sectoral integration. Among the issues receiving special attention during the reviews were the policy, legal and institutional framework, public participation in decision-making and access to information; the use and supply of water resources, including drinking water; land use, agriculture and biodiversity; management of waste and contaminated sites, eco-tourism and energy³⁷. Environmental protection in Republika Srpska has been regulated in a similar manner. Its new Law on Physical Planning was issued in 1996, but has since been amended several times (Official Gazette RS 19/1996, 25/1996, 10/1998 and 53/2002). The Federation of Bosnia and Herzegovina’s new Laws on Physical Planning (Official Gazette F BiH 52/2002) and on Construction (Official Gazette F BiH 55/2002) go farther and include, for example, requirements for strategic environmental assessment “to protect the environment adequately spatial planning documentation is being prepared” (art. 8) and environmental assessment or environmental permits for new construction (art. 27, para. 4, and art. 41, para. 6). The six laws³⁸ were adopted in Republika Srpska in 2002 (Official Gazette of RS 50, 51, 53/2002) and in the Federation of Bosnia and Herzegovina in 2003 (Official Gazette F BiH 33/2003). Republika Srpska has also adopted other specialized environmental laws, such as the Law on Hunting (Official Gazette RS 4/2002) and the Law on Forests (Official Gazette RS 66/2003). The Federation is preparing similar laws. all laws and regulations from both entities shall remain in force in the district if they do not contradict the provisions of the Statute OF Brčko District.

The list of existing instruments includes water abstraction and water pollution charges; municipal user charges for water supply and sewage; municipal waste user charges; excise and customs duties on fuels and cars; annual registration fees for vehicles; taxes on natural resources; air emission charges; wood export charges; fines for exceeding emission limits; and fines for illegal logging. Some of these instruments are relatively well developed, for example charges and fees for water management. Their legal basis is the Federation’s Law on Water (Official Gazette F BiH 18/1998) and Republika Srpska’s Law on Water (Official Gazette RS 18/1998) and related secondary legislation. Other instruments are not working at all; for example, no charges are being collected from enterprises for

³⁴ Ibidem

³⁵ Ibidem

³⁶ Environmental Performance Reviews Series No.20, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2004.

³⁷ Ibidem

³⁸ These laws are:

- 1) The Law on Environmental Protection;
- 2) The Law on Air Protection;
- 3) The Law on Water Protection;
- 4) The Law on Waste Management;
- 5) The Law on Nature Protection; and
- 6) The Law on the Environmental Fund.

the emission of air pollutants. Even those instruments that are in use are not efficient. It seems clear that the need is growing for a coordinating body for international agreements and programmes for environmental protection and the use of natural resources in Bosnia and Herzegovina. There has been insufficient discussion in Bosnia and Herzegovina on the practical ways to implement the new legislation and on its social and economic implications.

Another source of financing for water management is the vehicle pollution charge paid by all motor vehicle owners through the annual registration with the police department, even though this type of charge is normally a transport-related instrument (see the section below on instruments for air quality management and instruments related to transport). Incidentally, this charge is a very significant source of revenue for water management. According to Republika Srpska's Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management, in the first six months of 2003 revenues from vehicle pollution charges stood at approximately KM 2.5 million, i.e. over two thirds of the total revenues of around KM 3.7 million. In both entities, water pollution fees for businesses are calculated on the basis of the so-called population equivalent, which takes into account the type of business activity, the quantity of water used and discharged by a company and the chemical and biological indicators of the waste water. In theory, such fees could be an important instrument not only to raise revenues but also to encourage companies to install efficient waste-water treatment equipment. For this to happen, the fees need to be set at levels that would make investments in waste-water treatment financially attractive. In practice, companies find paying the fees at their current levels a less expensive option. The Thermal Power Plant in Tuzla, one of the largest industrial enterprises in the country, pays KM 2-3 million a year in water pollution fees but currently does not have a waste-water treatment plant and has no plans to invest in water treatment (estimated at KM 20 million or more), according to the company management.

Listening to local residents in Tuzla, what moved me the most was their genuine interest in negotiating a future for themselves and their children. Their talk was burdened by stories of migration, poor health and unemployment. Their frustrations were directed at the ongoing destruction of the landscape they built their lives on. They understood that their health and environmental risks that affect them cannot be read in isolation, without regard for the political and historical factors that have caused them. Their accounts of pollution were related to both the physical experience of pollution and the social and political relationships between the industry and local residents³⁹. Thus, to characterize public understanding of pollution as a trade - off between environmental quality and economic security misrepresents the complexity of local perceptions of pollution⁴⁰. The water-quality monitoring network is insufficiently developed and covers only part of the country. The quality of surface waters is systematically examined in 58 profiles. The monitoring equipment was destroyed during the war and the re-establishment of water-quality measuring stations is slow and gradual. The system is not yet fully restored and upgraded to modern standards because of financial constraints.

The important part of the project is a proper evaluation of the costs of waste-water services incurred by the water utility and developing a waste-water tariff model on this basis. The lack of a metering system, insufficient data, low level of public awareness and the issue of affordability for the population are the main obstacles to introducing a new system of charges. For the Laws on Water Protection in both entities to be implemented, by-laws and regulations have to be developed. For the new charges and fees to become effective instruments in water resource management. Differentiated rates or subsidies for the poorest sections of the population may be necessary⁴¹. As in the past, no data were reported on lake water quality, emissions of acidifying air pollutants, greenhouse-gas emissions and ozone-depleting substances. At present environmental awareness activities mostly consist in providing basic information on environmental degradation (usually in relation to municipal waste) and suggesting how citizens can directly contribute to the preservation of their immediate environment. They do not extend to informing people about their rights and the obligations of authorities towards them. Raising awareness about the legal obligations of polluters, the implications of new environmental laws and the rights of citizens to receive information and participate in decision-making on activities, programmes and policies that may affect their environment and health needs to be the next step. Important laws for information, public participation and education are the Laws on Physical Planning, Environmental Protection, Air Protection, Water Protection, Waste Management, Nature

³⁹ Vanesa Castán Broto, Employment, environmental pollution and working class life in Tuzla, Bosnia and Herzegovina, University College London, UK, The University of Arizona: Journal of Political Ecology, Vol. 20, 2013., (ct.9.)

⁴⁰ Ibidem (ct.11.)

⁴¹ Sustainability of SAP MED. Report on the Meeting on Implementation/Evaluation of Pilot Projects, and Proposals for National Action Plans (Split, Croatia, 28-29 March 2003). EI/2003/EM.3/3, Priority Actions Programme Regional Activity Centre.

Protection, Free Access to Information, and Associations and Foundations. In some cantons of the Federation of Bosnia and Herzegovina (West Herzegovina, Tuzla and Zenica-Doboj), environmental monitoring requirements are prescribed by cantonal legislation.

The Ministry of Foreign Trade and Economic Relations is responsible for environmental protection, but only to a very limited extent. Current developments suggest that this could be broadened in the near future. Within the Ministry there is a Sector of Natural Resources, Energy and Environmental Protection, which includes a very small Department for Environmental Protection and a Department for Coordination of the Management of Natural Resources. There are no State institutions dealing with or responsible for environmental health issues, such as monitoring, inspection or reporting. These responsibilities are dealt with by the two entities. In the Federation, responsibilities for environmental protection policy, health care, communication and transport infrastructure, tourism and the use of natural resources are divided between the Federation and the cantons. The health system is decentralized, with a central Ministry of Health and ten cantonal health ministries, responsible for health care in the cantons. The most important institution dealing with environmental health is the Federation's Public Health Institute. There are also cantonal public health institutes, which report directly to the cantonal authorities. According to the Law on Health Protection, its main environmental health tasks are: to monitor, study and evaluate the quality and safety of drinking water and water supplies, the safety of food and articles of general use; and to monitor, analyse and evaluate the impact of environmental hazards (soil, water, air, noise, etc.) on the health of the population. There are other institutions dealing with environmental health, such as the Institute of Environmental Care and Ecology, the Institute of Veterinary Medicine, the Agropedological Institute, the School of Chemical Engineering, the School of Agriculture, the School of Forestry, the public company "Srpske Sume", the Faculty of Science and Mathematics, the Institute for Urbanism, the Hydro-Meteorology Institute, and the Directorate for Water. The Ministry of Health and Social Welfare has a health inspectorate, which is part of Republika Srpska's surveillance system, together with the veterinary, agricultural and market inspectorates. Local inspections are organized by the municipalities. However, the health statistics system has difficulties in defining the size of the population and other basic demographic indicators. Underreporting and under diagnosis of diseases and incomplete registration of demographic indicators influence the quality of health statistics. There is a lack of studies investigating the influence of environmental conditions on the health of the population.

The Strategy is adopted by the Council of Ministers in cooperation with the entity governments. It represents an innovative economic development plan, outlining actions that would enable both economic growth and prevention of environmental destruction in sectors such as agriculture, biodiversity and susceptible ecosystems, energy sector, forestry, health, tourism and water management. The approach outlined in this Strategy encompasses two closely linked components: climate change adaptation and low-emission development. The adaptation to climate change component implies an increase of Bosnia and Herzegovina's resilience to climate variability and long term climate change, whereby profit can be ensured. The low-emission development component aims to develop low-emission economy based on:

- Efficient use of resources;
- Increase in energy efficiency;
- Wider utilization of renewable energy resources; and
- Improved energy and transport infrastructure and services.

Achievement of these aims will lead to high level of energy security and international investments, enabling new work opportunities and development of business entrepreneurship, which would ultimately mean a significant upgrade of life standards of the population. The current state of politics in Bosnia and Herzegovina, where the public continues to be silent and scientific contributions on the issue are lacking, leads to very little climate change-oriented activity. Thus, it comes as no surprise that climate change policy issues are not visible at every level of the policy-making agenda in Bosnia and Herzegovina.

Finally we point out that if we analyze all collected data on the state of crime and the number of socially vulnerable persons, and we also analyze according to the state of the environment, we come to the conclusion that a "man", or a citizen, is according to all indicators, exposed to multiple victimization or simultaneous actions of various factors that endanger him life and elementary human rights. All selected indicators in this study clearly show systematic endangering of the fundamental right or the right to life. More precisely, the proposed preventative measures so far have not reduced the "fear of victimization". On the contrary, the fear of victimization is increased, because there are numerous threats to life and health.

This short account of the cause of victimization in Bosnia and Herzegovina in 2016 clearly illustrates the threat to the right to life, without which it is unclear to speak about other human rights.

Victimology must have the best prevention measures for victimization and good Accident Prevention and Crime Prevention Programs, in future. Many strategies focus on the risks and protective factors, but the future Agenda program must also cover living conditions, quality of life and the state of the environment, together with estimates of the urgency of natural disasters. We engage in high quality multidisciplinary research of victimology and provide a wide-range of supports to those who are implementing evidence-based programs, practices and policies to promote positive youth development and reduce problem violence and other factor which jointly or separately represent a threat for life and health in Bosnia and Herzegovina .This includes a focus on enhancing nurturing environments, emotional well-being, positive relationships, and academic performance and reducing the risk factors for violence, delinquency, substance abuse, and other problem behaviors.

REFERENCES

- [1] B Holyst, Scope, Tasks, and Aim of Penal Victimology (From Victim in International Perspective, P 80-86, 1982, Hans Joachim Schneider, ed. - See NCJ-86192)
- [2] Janet L. Lauritsen, The Social Ecology of Violent Victimization: Individual and Contextual Effects in the NCVS, *Journal of Quantitative Criminology*, March 2001, Volume 17, Issue 1, pp 3–32
- [3] Keith D. Parker , Barbara J. McMorris , Earl Smith & Komanduri S. Murty , Fear of Crime and the Likelihood of Victimization: A Bi-Ethnic Comparison, *The Journal of Social Psychology*, Volume 133, 1993 - Issue 5
- [4] Lynn A. Addington, Fear of Crime and Perceived Risk, Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- [5] Claire Ferguson and Brent E. Turvey, Victimology: A Brief History with an Introduction to Forensic Victimology, <https://booksite.elsevier.com/samplechapters/9780123740892/Sample>
- [6] Mirka Smolej, Janne Kivivuori, The Relation Between Crime News and Fear of Violence, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Volume 7, 2006 - Issue 2
- [7] Nasimah Hussin, Majdah Zawawi, Preventing Criminal Victimization through Community Education: An Islamic Formula, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 68, 19 December 2012, Pages 855-864 Prepared by Cryan, S. and H. Peifer. EEA. EIONET Priority Data Flows 2002.Sixth Progress Report to the Management Board. Copenhagen, June 2003.
- [8] RICHARD F. SPARKS, MULTIPLE VICTIMIZATION: EVIDENCE, THEORY, AND FUTURE RESEARCH, *THE JOURNAL OF CRIMINAL LAW & CRIMINOLOGY* Vol. 72, No. 2, (ct.762)
- [9] Rudez, M. and B. Jaksic. Report on the Current Legal Structures and Resources Available to the Environmental Protection Agencies and Inspectorates in Bosnia and Herzegovina. April 2002.
- [10] Saffron Woodcraft, Social Sustainability and New Communities: Moving from concept to practice in the UK, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 68 (2012) 29 – 42
- [11] Thompson, S. Office of High Representative Legal Department. Legal Discussion Brief. Shared Competencies Over Natural Resources Within the Federation of BiH. June 2001.
- [12] Thompson, S. Office of High Representative. Legal Discussion Brief. Forestry and the Federation of BiH. April 2003. 12 Water Supply and Drinking Water Quality of Republic of Srpska. International congress “Health for All” – Health Perspective in 21st century. By D. Danoevic et al. Banja Luka, June 4-8, 2003.
- [13] Vanesa Castán Broto, Employment, environmental pollution and working class life in Tuzla, Bosnia and Herzegovina, University College London, UK, The University of Arizona: *Journal of Political Ecology* , Vol. 20, 2013.
- [14] Uday Jain, Cultural Construction of Environmental Problems, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 68 (2012) 6 – 15.
- [15] By Weinrath, Michael; Gartrell, John, Victimization and Fear of Crime, *ACADEMIC JOURNAL ARTICLE Violence and Victims*,
- [16] Environmental Performance Reviews Series No.20, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2004.
- [17] Sustainability of SAP MED. Report on the Meeting on Implementation/Evaluation of Pilot Projects, and Proposals for National Action Plans (Split, Croatia, 28-29 March 2003). EI/2003/EM.3/3, Priority Actions Programme Regional Activity Centre.
- [18] „WOMEN AND MEN“ in Bosnia and Herzegovina“, study of Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (Sarajevo, 2018.)
- [19] „Greenhouse gas emissions from agriculture“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.
- [20] „Climate change“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.

- [21] „PUBLIC TRANSPORTATION AND DISPOSAL OF MUNICIPAL WASTE“, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, GODINA/ YEAR VI SARAJEVO, 30.08.2018. BROJ/ NUMBER 1.
In Bulletin “Social welfare in B&H” Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (Sarajevo, 2017.)

POLITICAL CONTROL AND RESPONSIBILITY OF THE GOVERNMENT IN THE CERTAIN ENVELOPES OF STATE AUTHORITY WITH A SPECIAL ACCENT OF THE PARLIAMENTARY SYSTEM

Dejan Vitanski

Faculty of Law –Kicevo University „St. Kliment Ohridski" - Bitola, Macedonia, dvitanski@yahoo.com

Dijana Kirova

n_dijana@yahoo.com

Abstract: The executive power is a gravitational center of political power, that is the basic lever of the mechanism of power and at the same time, one of the key elements for determining the character of the political system. In order to prevent or disable the concentration of power in the hands of the executive power, political and legal thought have repeatedly sought for effective mechanisms for restricting that power and keeping it under control. The executive power in order not to turn it into its negation, must be as fully and accurately dimensioned and limited as possible.

The nicules of the idea of political control emerged with the division of power and the need for mutual control and limitation of the various branches of government. In order to mitigate and neutralize the possibility of abuse, one of the mechanisms is to organize the government in a way that one authority oversees the other authority. In that sense, in the relations between the legislature and the executive, it is necessary for the legislation to have no legal means to stop the decisions of the executive power, but with the possibility and authority to control it. Conversely, the executive has the right to veto the legal acts, but can not participate in their voting.

Political control is one of the essential and standardly established functions of parliaments in all countries with a parliamentary or mixed system of government organization. It is a process in which parliament continuously and systematically monitors, analyzes, checks and evaluates the work of the government. In addition, the controlling parliamentary prism observes the overall work of the government as a collegial body of the executive power and the work of ministers as its members in terms of whether they achieve the goals and policies of parliament expressed in the constitution and laws, and whether the manner of who act, the means and the methods they use are purposeful.

Subtlety in the use of instruments of political control is necessary in order not to jeopardize the fundamentals of the independence of the executive, that is, not to undermine the necessary independence of the ministers in undertaking measures within the scope of their portfolio, as well as on the activities for consistent implementation of government policy in general. However, political control, on the other hand, has been established, first of all, to prevent the independence of the holders of the executive power from reaching beyond the limits of the normatively projected trajectory of movement and action, not to turn into arbitrariness and voluntarism, not to manifest ignorant attitude towards the policies and attitudes of the parliament expressed in the laws, and thus indirectly in accordance with the will of the citizens represented in the parliament.

In labor, through a wide-angle view will be analyzed and processed the institutes of political control and political responsibility of the government in certain systems of state power, with particular emphasis on the parliamentary system. In the focus of the scientific-research interest will be the deep and extensive study and awareness of the immanent features of the forms through which the parliamentary control of the administration is effectuated and animated. Also, in this context, the author's intention is to capture the effectiveness of individual control mechanisms.

Keywords: political control, political responsibility, parliamentary issues, interpellation, vote confidence in government.

ПОЛИТИЧКА КОНТРОЛА И ОДГОВОРНОСТ НА ВЛАДАТА ВО ОДДЕЛНИ ОБЛИЦИ НА ДРЖАВНА ВЛАСТ СО ПОСЕБЕН АКЦЕНТ НА ПАРЛАМЕНТАРНИОТ СИСТЕМ

Дејан Витански

Правен факултет-Кичево, Универзитет „Св.Климент Охридски“-Битола, Македонија, dvitanski@yahoo.com

Дијана Кирова

n_dijana@yahoo.com

Апстракт: Извршната власт претставува гравитационен центар на политичката власт, односно основен лост на механизмот на власта и воедно еден од клучните елементи за определување на карактерот на политичкиот систем. Во насока на спречување или оневозможување на концентрацијата на власта во рацете на извршната власт, политичката и правната мисла постојано трагале по ефикасни механизми за ограничување на таа власт и нејзино држење под контрола. Извршната власт за да не се претвори во своја негација, мора да биде што попотполно и попрецизно димензионирана и ограничена.

Никулците на идејата за политичка контрола се јавиле со поделбата на власта и потребата за меѓусебно контролирање и ограничување на различните гранки на власта. За да се ублажи и неутрализира можноста за злоупотреба, еден од механизмите е власта да се организира на начин што едната власт ќе ја надгледува другата власт. Во таа смисла, во односите меѓу законодавната и извршната власт, потребно е легислативата да не располага со правно средство за запирање на одлуките на извршната власт, туку со можност и овластување да ја контролира. И обратно, егзекутивата да има право на вето на законските акти, но да не може да учествува во нивното изгласување.

Политичката контрола е една од есенцијалните и стандардно востановените функции на парламентите во сите земји со парламентарен или мешовит систем на организација на власта. Таа претставува процес во кој парламентот континуирано и систематски ја следи, анализира, проверува и оценува работата на владата. Притоа, низ контролната парламентарна призма се опсервираат целокупната работа на владата како колегијален орган на извршната власт и работата на министрите како нејзини членови, од аспект на тоа дали ги остваруваат целите и политиката на парламентот изразени во уставот и во законите, како и дали начинот на кој постапуваат, средствата и методите што ги користат се целисходни.

Суптилноста во ползувањето на инструментите на политичката контрола е неопходна со цел таа да не ги загрози фундаментите на независноста на егзекутивата, односно да не ја доведе во прашање потребната самостојност на министрите во преземањето мерки од делокругот на својот ресор, како и на активностите за доследно спроведување на владината политика воопшто. Меѓутоа, политичката контрола, од друга страна, е востановена, пред се, да оневозможи независноста на носителите на извршната власт да излезе надвор од границите на нормативно проектираната траекторија на дејствување, да не премине во самоволие, арбитрарност и волунтаризам, да не манифестира игнорантски однос спрема политиката и ставовите на парламентот изразени во законите, а со тоа посредно и спрема волјата на граѓаните претставена во парламентот.

Во трудот преку широкоаголен поглед ќе се анализираат и обработуваат институтите политичка контрола и политичка одговорност на владата во одделни системи на државна власт, со посебна нагласка на парламентарниот систем. Притоа, во фокусот на научно-истражувачкиот интерес ќе биде длабинското и екстензивното проучување и осознавање на иманентните обележја на облиците преку кои се ефектуира и оживотворува парламентарната контрола над управата. Исто така, во овој контекст, интенцијата на авторот е и да ја долови ефективност на одделните контролни механизми.

Клучни зборови: политичка контрола, политичка одговорност, пратенички прашања, интерпелација, гласање доверба на влада.

1. ВОВЕД

Политичката контрола е контрола на владата од страна на парламентот. Погледнато низ историска призма, иницијалната каписла за политичката контрола била судирот меѓу парламентот и монархот и настојувањето за правно ограничување на прерогативите на монархот. Имено, коренот или генезата на големите уставни и политички турбуленции во XVII век воопшто, а посебно во Англија, е прашањето за контрола врз работата на егзекутивата и барањето кралот да го почитува мислењето на парламентот. Ваквото барање може да се оквалификува како камен-темелник во историјата на појавата на англискиот парламентаризам, поради јасно прокламираниот стремеж за политичка контрола на легислативата над егзекутивата, со крајна цел одговорност на владата за евентуалното непостапување по мислењето и насоките на парламентот.

Еден од условите *sine qua non* за постоење парламентарен систем е солидарна политичка одговорност на владата пред парламентот. Парламентот (треба да) врши постојана контрола врз работата на владата и министрите преку: поставување пратенички прашања за работата на владата и нејзините министри; поставување интерпелација за одговорност на владата како колективно тело; формирање постојани комисии за следење на работата на владата; формирање повремени анкетни комисии за испитување на одговорноста на министрите за преземените мерки во конкретни случаи и одлучување за буџетот, како основен акт за финансирање на владините активности.

2. ПОИМ И ЕЛЕМЕНТИ НА ПОЛИТИЧКАТА КОНТРОЛА

Политичка контрола е контролата што парламентот ја врши врз носителите на извршните функции. Таа опфаќа неколку супстанцијални елементи:

- политичката контрола претставува збир на овластувања и механизми кои на парламентот му ги дава највисокиот правно-политички акт на државата-уставот;
- во вршењето на контролата парламентот се јавува како активен субјект, со право на преземање мерки од кои крајниот ефект може да биде утврдување политичка одговорност на владата со соодветни консеквенци, што го определува и нејзиниот правен карактер;
- предмет на контрола е целокупната работа на владата како колегијален орган на извршната власт и работата на министрите како нејзини членови, од аспект на тоа дали ги остваруваат целите и политиката на парламентот изразени во уставот и во законите, како и дали начинот на кој постапуваат и средствата и методите што ги користат се целесходни;
- политичката контрола претставува процес во кој парламентот континуирано и систематски ги следи, анализира, проверува и оценува работата и однесувањето на владата, при што доколку утврди дека истите се во спротивност со ставовите, сфаќањата и мислењата на парламентот, преку оживотворување на контролните механизми ќе се ефектуира конкретна политичка одговорност (Гушева, С, Политичката контрола на Собранието на Република Македонија над Владата на Република Македонија (1991-2007), Винсент графика Скопје, 2008, стр. 22-23).

3. ПОЛИТИЧКА КОНТРОЛА И ОДГОВОРНОСТ ВО ОДДЕЛНИ СИСТЕМИ НА ДРЖАВНА ВЛАСТ

Основно обележје на претседателскиот систем е постоењето едноглава или монокефална извршна власт, олицетворена во претседателот на државата. Во овој облик на државна власт, шефот на државата е едновременно и претседател на владата, самостојно ги именува министрите и непосредно раководи со нивната работа. Притоа, членовите на кабинетот непосредно одговараат пред претседателот, а не пред законодавно-претставничкото тело.

Суштината на овој систем од аспект на одговорноста на извршната власт, се изразува со следнава формула: политички неодговорен шеф на држава + политички неодговорни министри = претседателски систем.

Од гледиште на одговорноста, суштината на парламентарниот систем, пак, се изразува со формулата:

Политички неодговорен шеф на држава + политички одговорна влада = парламентарен систем.

Според Морис Диверже, „есенцијален елемент“ во дефиницијата на парламентарниот систем е „колективната политичка одговорност на владата пред парламентот“ (Duverger, M, *Institutiones politiques et droit constitutionnel*, Paris, 1960, стр. 188-192).

Од фактот што владата се избира и произлегува од парламентот, произлегува и нејзината политичка одговорност пред парламентот.

Во парламентарниот систем, начелото на солидарна одговорност значи дека сите министри се еднакво и заедно одговорни за сите владини одлуки. Во случај на недоверба на парламентот кон определен министер, тоа претставува искажување недоверба кон целата Влада според принципот „one out, all out“ (еден надвор, сите надвор).

Во Англија, лулката на парламентаризмот, парламентарниот систем, всушност се изнедрил од политичката одговорност на владата која има два елемента: прво, владата во целост одговара за својата работа пред Долниот дом-Домот на комуните и второ, во случај на изгласана недоверба, владата ја напушта власта. Меѓутоа, во случај на изгласана недоверба владата може да побара распуштање на Долниот дом, ако не сака да поднесе оставка. Во таков случај се распишуваат нови парламентарни избори со цел избирачкото тело како врвен арбитер да го даде конечниот збор.

Во различни облици на парламентарен систем, постојат и одредени разлики во поглед на одговорноста на владата. Во дуалистичкиот парламентаризам постои двојна одговорност на владата: одговорност на владата пред монархот и одговорност на владата пред парламентот, што значи, владата мора да има доверба, како од шефот на државата, така и од парламентарното мнозинство. Овој облик на парламентаризам бил карактеристичен за Англија од почетокот на XVIII до почетокот на XIX век, а во Франција се развил во периодот на јулската монархија од 1830 до 1848 година кога на власт дошол Луј-Филип како припадник на орлеанската гранка на бурбонската династија, поради што и го добил името орлеански парламентаризам.

Монистичкиот парламентаризам се карактеризира со послаба влада, одговорна пред долниот дом на парламентот. Ваков облик на парламентаризам со монархистичко владеење постои во скандинавските земји, Белгија, Холандија, а со републиканско владеење во Индија.

Рационализираниот парламентаризам, пак, се одликува со детално уредена постапка за гласање недоверба на владата, утврдување прецизни рокови за тоа и со квалифицирано мнозинство гласови за изгласување на недовербата. Типичен пример на рационален парламентаризам е парламентаризмот на Германија воведен со Основниот закон од 1949 година. Имено, со овој уставен документ детално е разработена постапката за изгласување недоверба на германската влада од Бундестагот. Во овој устав, една од „сигурносните клаузули“ која треба да обезбеди стабилна влада е т.н конструктивно изгласување на недоверба. Оваа клаузула со превентивна природа бара мнозинството од вкупниот број членови на Бундестагот претходно да предложи нов кандидат за Канцелар (премиер), за да може да се пристапи кон гласање за доверба. Доколку овој услов е исполнет, тогаш може да се пристапи кон гласање на доверба на Канцеларот и доколку Бундестагот му изгласа недоверба, Сојузниот претседател е должен за нов канцелар да го именува претходно утврдениот кандидат.

Во комбинираниот (мешовитиот) систем, исто како и во парламентарниот систем, владата е политички одговорна пред парламентот и на владата може да и се гласа доверба или недоверба во парламентот. Во овој контекст, на пример, во францускиот комбиниран модел на државна власт, владата политички одговара пред парламентот, постои постапка за гласање на доверба и на недоверба на владата, функционира механизмот на пратенички прашања и најпосле, владата може предвреме да го загуби мандатот, ако така одлучи парламентарното мнозинство.

4. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА БИТИЕТО И РАЗРАБОТУВАЊЕ НА КОНЦЕПТОТ НА ПОЛИТИЧКА ОДГОВОРНОСТ НА ВЛАДАТА

Под политичка одговорност се подразбира одговорноста на министрите, секој поединечно за својата работа, односно за работата на владата во целина, пред парламентот. Оваа одговорност е политичка зашто не имплицира незаконитост како кај судската одговорност, туку ја „дијагностицира“ нецелисходноста и се состои од изразување недоверба на парламентарното мнозинство спрема извршната власт. Тоа значи дека, парламентот не им суди на министрите, туку само изјавува дека ја изгубиле неговата доверба (Spektorski Evgenije, *Drzava I njen zivot*, Beograd, 1933, str. 11).

Историски гледано, колективната-солидарната политичка одговорност на владата првпат доаѓа до израз во Англија во 1782 година, кога Долниот дом му изгласал недоверба на кабинетот на лордот Норт. Оттука, 1782 година е нотирана како година на воведување на парламентарниот систем, затоа што на претходно востановениот институт распуштање на парламентот од извршната власт му се додава и вториот клучен елемент – солидарна политичка одговорност на владата пред парламентот (Шкариќ, С, *Уставно право*, осмо издание, Култура-Скопје, 2015, стр. 683). Колективната одговорност е значајна заради обезбедување единственост, кохезивност, компактност и координираност во водењето на внатрешната и на надворешната политика. Метафорички, оваа суштинска одредница може да се изрази како: „Државниот брод не може да едри во исто време во различни правци“ (A.Corry Abraham, cit. po Markovic, R, *Izvrshna vlast*, *Savremena administracija*, Beograd, str. 211).

Политичката одговорност може да се изрази во индивидуална и во колективна форма. Индивидуална е онаа што ја сноси министерот поединечно, а колективна одговорност е онаа што ја поднесуваат сите министри заедно, т.е владата како целина.

Министерот политички одговара за: 1. актите, дејствијата и постапките што ги донел и ги презел самостојно, како раководител на ресорто; 2. актите и постапките што ги презел по претходна одлука на владата, во согласност со нејзината општа политика; и 3. актите и постапките, кои произлегуваат од учеството на министерот во работата на владата, креирањето на нејзината политика и донесувањето на нејзините одлуки (Витански, Д, *Јавна и државна администрација*, второ издание, Скопје, 2014, стр. 315).

Министерот политички одговара не само за сопствените акти и дејствија, туку и за актите и дејствијата на сите органи во рамки на неговиот ресор. Во овој контекст, тој не може да ја симне одговорноста од сопствените плеќи и да ја трансферира врз некој од другите службеници.

Посебно интересен за одбележување е фактот што во земјите со парламентарен систем, министерот подлежи на политичка одговорност и за работата на шефот на државата. Имено, министерот сноси ваква одговорност за актите и за дејствијата на шефот на државата бидејќи со својот спремапотпис, всушност партиципирал во нивното донесување или, на некој друг начин учествувал во определени дејствија кои ги презел претседателот на државата. Во парламентарниот систем, шефот на државата како дел од двоглавата или биефална извршна власт е политички неодговорен и ниеден правен акт чие донесување е во негова надлежност, нема сила без премапотписот на премиерот или надлежниот министер. Со чинот на

премапотпишување владата, всушност, ја презема на себе политичката одговорност за актите на политички неодговорниот шеф на држава.

5. ПРАТЕНИЧКИ ПРАШАЊА

Пратеничкото прашање е форма за контрола врз работата на владата и на нејзините министри од страна на пратениците. „Оваа форма на политичка контрола им овозможува на пратениците, а посебно на опозицијата, да ја стават на удар активноста на владата и работата на секој министер, без притоа официјално да го постават прашањето на одговорноста на владата“ (Thierry Debar, *Dictionnaire de droit constitutionnel*, Ellippses, Paris, 202, стр. 133). Во одделни земји, институтот пратеничко прашање начелно е утврден и регулиран со нивните уставни додека, пак, во други земји сите аспекти поврзани со постапката за користење на овој контролен механизам се детално разработени во процедуралните правила на парламентите.

Преку овие прашања, пратениците имаат можност да бидат информирани за најразлични сегменти од делокругот на министерствата, за мислењата и ставовите на министрите и на владата по одделни прашања, за активностите што се преземаат или се планира да бидат преземени и сл.

Прашањата може да се поставуваат до претседателот на владата или непосредно до ресорните министри, а во некои парламенти е дадена можност да се поставуваат и до претставници на други државни органи. Компаративно погледнато, во процедуралните правила на најголем број парламенти е утврдена обврската, прашањата да бидат кратки, концизни, јасно одредени односно дефинирани и со кратко образложение. Според формата во која се поставуваат, пратеничките прашања можат да бидат усни или писмени. Во некои земји се определува одреден ден во неделата или месецот во кој што можат да се поставуваат пратенички прашања. Во други земји, тие можат да се поставуваат на секоја седница со тоа што се определува и конкретизира тоа да биде пред почетокот на седницата, односно пред отпочнувањето расправа по точките од дневниот ред или на крајот на седницата, во која времето одредено за поставување пратенички прашања се нарекува актуелен час, а во некои парламенти, пак, денот и времето за пратенички прашања се утврдуваат по потреба (Гушева, С, Политичката контрола на Собранието на Република Македонија над Владата на Република македонија (1991-2007), Винсент графика Скопје, 2008, стр. 62).

Најчесто, целта на пратеничките прашања што се поставуваат од опозиционите пратеници е преку критика на политиката, мерките и активностите на владата и на министрите, да се дискредитира егzekутивната власт пред јавноста, а истовремено, преку изнесување на сопствените ставови и позиции да се мобилизира и придобие гласачкото тело на своја страна. Додека, пак, кога прашањата се упатуваат од членовите на парламентарното мнозинство, интенцијата е да се промовираат и да им се даде хиперболична слика на позитивните ефекти од работата на владата.

Основната разлика меѓу пратеничкото прашање и интерпелацијата се состои во тоа што, после прашањето што одреден член на парламентот ќе му го постави на некој министер, следува одговор од страна на министерот. Потоа, пратеникот може да постави дополнително прашање и да добие одговор на него. И тука се апсолвира употребата на овој инструмент, односно за предметот на прашањето не се води натамошна дискусија во која би партиципирале и другите членови на претставничкото тело, ниту пак се пристапува кон гласање доверба на функционерот. Од пратеничкото прашање не може да произлезе непосредна политичка одговорност и изрекување санкција (Витански, Д, Јавна и државна администрација, второ издание, Скопје, 2014, стр. 315-316).

6. ИНТЕРПЕЛАЦИЈА

Изразот интерпелација влече корени од латинскиот збор *interpellatio*, што значи да се праша, да се напаѓа или да се протестира. Таа може да се постави за работата на владата и за секој нејзин член одделно.

Интерпелацијата претставува посебен механизам што им стои на располагање на членовите на законодавното тело за вршење политичка контрола врз владата и одделни нејзини членови. Таа може да се покрене по повод некое начелно прашање, за прашања од општата политика кои спаѓаат во надлежност на владата или за преземени дејствија, постапки или мерки од одделен член на владата во вршењето на неговата функција. Овој инструмент се активира со цел да се оневозможи владата да постапува самоволно и волонтиристички и да не презема мерки и активности што се во спротивност со парламентарните проекции.

Компаративно погледнато, интерпелацијата како посебен механизам на политичка контрола начелно ја предвидуваат уставите на повеќето држави. Меѓутоа, бројот на пратениците што можат да ја иницираат, формата и содржината на прашањата во врска со кои се поднесува, роковите во кои владата е должна да одговори, расправата, гласањето по интерпелацијата, последиците што можат да произлезат од неа, како и

други прашања и аспекти кои непосредно произлегуваат од овој институт, подетално се разработени и регулирани со процедуралните правила на парламентите на тие држави.

Интерпелацијата се поднесува во писмена форма, со образложение и потпишана од подносителите. Кај интерпелацијата, која најчесто е иницирана од група пратеници, после произнесувањето на функционерот против кој е насочена, следува широка дискусија во која можат да учествуваат не само интерпелатот и интерпелираниот, туку и останатите членови на парламентот. Иманентно обележје кое на интерпелацијата и дава карактер на самостоен инструмент, е што по добивањето одговор на неа, односно откако функционерот или владата што се ставени на „тапет“ ќе ги изнесат сопствените аргументи во врска со наводите содржани во интерпелацијата, се отвора расправа во која право да зборуваат и да го искажуваат своето мислење за работата на министерот или за целокупната владина политика имаат сите пратеници. На крајот од расправата по интерпелацијата се пристапува кон гласање. На тој начин, со гласањето парламентот го искажува својот став во однос на работата на министерот како член на владата или во однос на владата како колегијален орган. Тоа, пак, во зависност од уставните решенија и од процедуралните правила на парламентите, може да води кон покренување политичка одговорност на министерот, односно кон гласање недоверба на владата.

Ако за пратеничкото прашање е битна информацијата, за интерпелацијата се битни претресот и оцената на политиката на владата. Заедничкиот именител на интерпелацијата и на пратеничкото прашање се огледа во тоа што и едниот и другиот инструмент имаат информативен карактер. Тоа значи дека, со нив може да се бара од владата или од министрите да реферираат за одредени прашања, проблеми, да елаборираат одделни ставови, аспекти, дејствија и постапки од делокругот на нивната работа. Разликите меѓу овие два механизми, пак, се состојат во тоа што кај пратеничките прашања отсутствуют расправата и непосредната политичка санкција, кои, од друга страна, претставуваат супстанцијални елементи на интерпелацијата.

7. ДРУГИ ИНСТРУМЕНТИ НА ПОЛИТИЧКА КОНТРОЛА НА ВЛАДАТА

Во земјите со парламентарен систем, етаблирани се и други механизми со кои директно и непосредно се активира политичката одговорност на владата. Тоа се:

1. прашањето за доверба, што владата самата го поставува пред парламентот со цел да го опипа неговиот пулс, односно да ја согледа позицијата и (не)согласноста на законодавниот орган во врска со политиката што таа ја спроведува во определен сегмент; и
2. предлогот за изгласување недоверба на владата, што го поднесува опозицијата.

Во Република Македонија, на пример, прашање за доверба на владата можат да постават најмалку 20 пратеници, во писмена форма и со образложение. Исто така, прашање за доверба на владата може да постави и претседателот на владата во писмена форма или усно на седница на собранието. Одлуката за изгласување недоверба на владата се донесува со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници. Доколку на владата и е изгласана недоверба, претседателот на владата поднесува оставка.

Во Англија, доколку домот на комуните изрази недоверба кон владата, таа мора да „абдицира“, односно да даде оставка. Меѓутоа, карактеристика на англискиот систем е тоа што изгласувањето недоверба на владата води, по правило, кон распуштање на домот на комуните и распишување нови избори.

Еден од поефикасните облици на контрола над владата и над администрацијата од страна на парламентот, е преку одобрувањето финансиски средства за нивната работа. Имено, парламентот го усвојува највисокиот финансиски акт – буџетот („моќта на кесето“) и од поделните ставки проектирани во овој документ зависи финансирањето на владата и на одделните органи на администрацијата (Гризо, Н, Основни поими на науката за управата, Скопје, 1981, стр.246).

Едно од средствата на парламентарна контрола претставуваат и анкетните комисии што ги формира законодавниот орган од редот на своите членови, заради детално испитување на определено прашање од работата на некој ресор. Анкетната комисија навлегува подлабоко во одредени случаи, поврзани со одговорноста на владата и на нејзините членови. На барање од анкетната комисија, административните органи се должни да ја поднесат на увид целокупната документација со која располагаат, да дадат искази, да посведочат одредени состојби, настани и сл. Резултатите до кои дошла во своето истражување комисијата ги доставува до парламентот, кој што понатаму одлучува за наодите на комисијата.

8. ЗАКЛУЧОК

Во врска со целисходноста во дејствувањето на извршната власт, востановена е политичката контрола како една од основните функции на законодавно-претставничките тела во сите земји со парламентарен или мешовит систем на организација на власта. Таа претставува процес во кој парламентот континуирано и

систематски ја следи, анализира, проверува и оценува работата на владата. Притоа, низ контролната парламентарна призма се опсервираат целокупната работа на владата како колегијален орган на извршната власт и работата на министрите како нејзини членови, од аспект на тоа дали ги остваруваат целите и политиката на парламентот изразени во уставот и во законите, како и дали начинот на кој постапуваат и средствата и методите што ги користат се целесходни.

Механизмите на политичка контрола не се моделирани за со нив да се манифестира суета, супериорност и надмоќност на законодавното тело во насока на загрозување на фундаментите на егзекутивата, односно нарушување на потребната самостојност на министрите во преземањето мерки од делокругот на својот ресор, како и на активности за доследно спроведување на владината политика. Напротив, институтите политичка контрола и политичка одговорност се конципирани, пред се, да оневозможат носителите на извршната власт да излезат надвор од проектираната траекторија на дејствување, да не преминат во самоволие, арбитрарност и волунтаризам и да не манифестираат игнорантски однос спрема политиката и ставовите на парламентот изразени во законите, а со тоа посредно и спрема волјата на граѓаните претставена во парламентот.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Б, Г, Питерс, Политика на бирократијата, Компаративен вовед во јавната администрација, Скопје, 2009, стр.350;
- [2] Duverger, M, *Institutiones politiques et droit constitutionnel*, Paris, 1960, стр. 188-192;
- [3]. Гризо, Н, Основни поими на науката за управата, Скопје, 1981, стр. 246;
- [4]. Гушева, С, Политичката контрола на Собранието на Република Македонија над Владата на Република Македонија (1991-2007), Винсент графика Скопје, 2008, стр. 23-24, 47, 62;
- [5]. Jovicic, M, *Odgovornost nosilaca javnih funkcija*, IUP, Beograd, 1968, стр.20;
- [6]. Markovic, R, *Izvrshna vlast, Savremena administracija*, Beograd, str. 211;
- [7]. *Politicka enciklopedija, Savremena administracija*, Beograd, 1975, str. 475;
- [8]. Pusić E., *Nauka o upravi*, Zagreb, 1993, str. 99;
- [9]. Radulović, P, *Odgovornost*, Zagreb, 1982, стр.75;
- [10]. Spektorski Evgenije, *Drzava I njen zivot*, Beograd, 1933, str. 11;
- [11]. Thierry Debar, *Dictionaire de droit constitutionnel*, Ellippses, Paris, 202, стр. 133;
- [12]. Витански, Д, *Јавна и државна администрација*, второ издание, Скопје, 2014, стр. 315-316;
- [13]. Шкарик, С, *Уставно право*, осмо издание, Култура-Скопје, 2015, стр. 683, 783-784;

FROM INTEGRAL TOWARDS NATIONAL SECURITY

Mitko Kotovchevski

"Ss. Cyril and Methodius" University in Skopje, Faculty of Philosophy – Skopje, Republic of Macedonia kotovcevski@gmail.com

Blagica Kotovchevska

MIT University – Skopje, Republic of Macedonia, blagica.kotovcevska@gmail.com

Abstract: The term security often covers a whole range of different aspects of human existence and action in society and nature. The conscious struggle to establish a state of security is a civilization and cultural category that covers all aspects of contemporary security: economic, social, cultural, political, environmental, defense, etc. Establishing a state of security covers all those emergent forms of social life that are also among the social values. Security can be treated as a condition in which the physical, spiritual, mental and material survival of the individual and of the social community in a perfect balance with other individuals, social communities and with the nature. From a development point of view, security is incorporated as a biological organism, as a struggle of the organism for survival, as an adaptation of the organism to the threatening influences of its own environment.

Keywords: security, national security, integral security, national values

ОД ИНТЕГРАЛНА КОН НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Митко Котовчевски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Филозофски факултет – Скопје, Република Македонија, kotovcevski@gmail.com

Благица Котовчевска

МИТ Универзитет – Скопје, Република Македонија, blagica.kotovcevska@gmail.com

Резиме: Поимот безбедност денес најчесто опфаќа цела низа различни аспекти на човековото постоење и делување во општеството и природата. Свесното настојување за воспоставување состојба на безбедност претставува цивилизациска и културна категорија која ги опфаќа сите аспекти на современата безбедност: економски, социјални, културни, политички, еколошки, одбранбени итн. Воспоставувањето на состојбата на безбедност ги опфаќа сите оние појавни облици на општествениот живот кои се вбројуваат меѓу општествените вредности. Безбедноста можеме да ја третираме како состојба во која е осигуран урамнотежениот физички, духовен, душевен и материјален опстанок на поединецот и на општествената заедница во односот кон другите поединци, општествени заедници и природата. Споредено од развоен аспект, безбедноста е вградена како биолошки организам, како тежнење на организмот за опстанок, како прилагодување на организмот кон заканувачките влијанија од сопственото опкружување.

Клучни зборови: безбедност, национална безбедност, интегрална безбедност, национални вредности

ВОВЕД

Зборот безбедност доаѓа од латинскиот *sine cura* што значи „без грижа“ и како таков претставува малку еластичен термин со оглед на тоа дека „грижата“ може да претставува најголем страв на најмала фрустрација. Во овој контекст интересна е и анализата на терминот безбедност во нашиот јазик – безбедност = „без беда“ – материјална, духовна и сл., што повторно асоцира на латинските корени на овој термин – нешто што живее без беда има поголема веројатност да живее и безгрижно, односно да живее во амбиент во кој грижите ќе бидат сведени на најмала можна мера, да живее во слобода, мир и благосостојба.

Исто така овој термин со идентична основа се среќава и во рускиот јазик – безопасност = „без опасност“ (воена, политичка, дипломатска, економска, социјална, идентитетска, природна – еколошка, техничко-технолошка и други видови на опасност).

Целосно ослободување од грижата е скоро невозможно, непрактично и непосакувано од филозофски, етички и психолошки аспект. Човечкиот живот кој нема секојдневни грижи е незамислив, и целосното отсуство на преземањето ризици во општеството ќе елиминира секаков научен прогрес, забава и авантура во животот, односно ќе ја негира и смислата на животот како и постоењето на човекот и општеството. Како што нема апсолутна безбедност, нема, ниту па е пожелна и апсолутна безгрижност, безопасност, безризичност...

Ако во текстот на целата воена ера на дваесеттиот век може да се заклучи дека безбедноста на луѓето беше нераскинливо поврзана со безбедноста на државите, сега таа ера заминува во музејот на историјата. Денес, истражувањата на безбедноста во рамките на глобалната политика се фокусираат на најголемите стравови: заканите на животите на луѓето.

1. РАЗЛИЧНИ СФАЌАЊА НА ПОИМОТ БЕЗБЕДНОСТ

Безбедноста на луѓето претставува најважна политичка грижа, односно во новата ера, во голема мерка е променет фокусот на дисциплината на безбедноста на луѓето наместо на државата: тоа е човековата безбедност (индивидуална безбедност).

Наведената дефиниција за поимот безбедност не ги опишува постоечките ентитети, туку има тенденција на прикажување за една идеализирана состојба. Но, ваквата дефиниција за состојбата на безбедноста е неопходна со цел да се извлече свесното настојување за воспоставување на таквата состојба, дејност, организациски облик, односно систем во кој што таа дејност – организациски облик ќе се остварува.

Безбедноста во суштина претставува иманентен структурен дел на општеството кој во себе вклучува определена состојба, односно определени особини на состојбата, а исто така и дејност, односно систем. Безбедноста се однесува и на општеството, односно на државата во целина т.е. национална (внатрешна и надворешна) безбедност, а исто така и на меѓународната заедница, а во овој случај зборуваме за меѓународна, односно за светска безбедност (глобална безбедност).

Зборот безбедност е повеќезначен и во теоријата и доктрината се користи за да се означат разновидни елементи и односи. За претходно и пренасочувачко означување на тој поим неопходно е да ја прифатиме дефиницијата (изработена во рамките на ООН во 1985 година) според која **“безбедноста е состојба во која државите сметаат дека нема опасност од воен напад, политички принуди или економски присили така што можат слободно да се развиваат”**.⁴²

Анализирана од аспект на заканите, односно анализирана во „светлината“ на заканите, безбедноста според различни автори се дефинира со дијаметрално спротивни гледишта: од аспект на недостаток на една (воена) закана до релативна ослободеност од сите закани.

Според Иан Белани „самата безбедност е релативна ослободеност од војни, соединето со релативно високо очекување дека поразот нема да биде последица на која било војна што ќе се случи“⁴³

Спротивно на ова стојалиште, Џон Е. Мроз истакнува дека „безбедноста е релативната ослободеност од штетните закани“⁴⁴

Содржинското определување на поимот безбедност е неопходно, бидејќи таа е иманентен потреба за успешно функционирање на современите држави. Како што од биолошки аспект безбедноста претставува услов за остварување на основните животни функции, така и за современите општества безбедноста е неопходен предуслов за остварување на сите витални општествени функции.

Новата концепција за безбедност на човекот (Human security concept) за разлика од традиционалната концепција за националната безбедност, како примарна ја истакнува безбедноста на поединците (индивидуите) а не на државата како ентитет. Новиот безбедносен концепт почнува да се развива кон крајот на осумдесеттите години од минатиот век, период кога современите општества и светот во целина се повеќе почнаа да се соочуваат со променливата безбедносна парадигма и радикално променетото (видоизменето) безбедносно опкружување.

Безбедноста е субјективна во тоа што индивидуалните стравови не се согласуваат секогаш со реалноста на заканите. Оваа реалност е многу значајна бидејќи (пред) води низ прашањата што се важни, наместо приоритетите на владите. Безбедноста на владите не е иста со безбедноста на луѓето кои треба да ги застапуваат. (пр. Развојот на глобалните човекови права, постоењето на глобалните системски неуспеси: распространувањето на гладот и излечивите болести во свет со ограничена исхрана и лекови за да може да им се спротивстават).

„Концептот за безбедност во иднина мора да се промени од ексклузивен акцент на националната безбедност кон многу поголем акцент на безбедноста на луѓето, од безбедност преку оружје кон безбедност преку човеков развој, од територија до храна, вработување и општествена безбедност“⁴⁵

⁴² Тадиќ, Б. (1989). *Несврстаност и меѓународна безбедност*. Белград: ЦОСЦИ. стр. 21.

⁴³ Bellany, I. (1981). *Towards a Theory of international Security*. Political Studies, 29:1. p. 102

⁴⁴ Mros, E. J. (1980). *Beyond Security: Private Perceptions Among Arabs and Israelis*. New York, International Peace Academy. p.105

⁴⁵ UNPP (1993). *Human Development Report. Peoples Participation*. Oxford: Oxford University Press.

Значењето на безбедноста не е само мистерија на академската наука, неговата тежина доаѓа до израз како значаен атрибут во „реалните“ објективни политички работи. Оваа констатација произлегува и од фактот дека заканите врз безбедноста на државите претставуваат приоритет за владите, но исто така, заканите врз животите на луѓето треба да претставуваат највисок безбедносен приоритет на современите држави и нивните влади. Новото сеопфатно разбирање на безбедноста не треба да биде исклучиво ограничено на чистите воени аспекти.

„Нашето преживување не зависи само од воениот баланс туку од глобалната соработка да се создаде одржлива биолошка средина базирана на подеднакво распоредени ресурси.“⁴⁶

Безбедноста како феномен, односно нејзиното толкување е многу сложено и комплексно што овозможува да постојат различни мислења и толкувања на поимот безбедност.

Поимот безбедност е повеќеозначен (има повеќе значења), односно под овој термин се подразбира определена состојба, организација, функција или систем, или пак сето тоа заедно.

Дефинирањето на овој поим зависи од теоретските стојалишта на авторите, првенствено од аголот на набљудување и анализа на оваа значајна проблематика. Важно е да потенцираме дека разликите произлегуваат од тоа дали поимот безбедност е во корелација со заштитната функција на државата, дали поимот на безбедност е поврзан за определени работни активности, од политичките стојалишта и слично.

Најцелисходна е определбата која произлегува од фактот дека безбедноста е основен атрибут на секоја држава и дека таа е врзана за нејзината заштитна функција.

Системот на безбедност како функција во една држава може да биде различно организиран, односно во оваа област разликуваме три основни функции:

1. Систем за безбедност заснован врз чисто воени -(милитантни) принципи на заштита и типично милитантни облици на воена организација.
2. Систем за безбедност како вид на класична државна заштита.
3. Систем за безбедност како облик на координација на државниот, односно општествениот механизам на заштита (систем во кои отпочнуваат определени процеси на општествување на безбедносната функција).

Универзалните видови на системот за безбедност во современото општество се познати како:

- **државна,**
- **јавна и**
- **воена безбедност.**

Состојбата на безбедноста го определува подрачјето на активност и носителите на стабилноста, односно загрозувањето на општествените вредности.

Во тој контекст, можеме да зборуваме за различни облици на безбедносна состојба (состојба на криминалитет, безбедноста на сообраќајот, политичко – безбедносна состојба и слично).

Безбедноста како состојба претставува заштитеност на некое добро, вредност и придобивките на општеството.

Во политичко – безбедносна смисла, безбедноста ја опфаќа целокупната заштитеност на државата од сите видови на непријателски, субверзивни дејности, од носителите на внатрешните и надворешните извори на загрозување и на другите штетни влијанија и загрозувања.

Со оглед на ризиците и опасностите кои ги предизвикуваат силите – носителите на внатрешните и надворешните извори на загрозување, безбедноста може да биде надворешна и внатрешна.

Надворешната безбедност во суштина се однесува на заштитата на независноста, суверенитетот на земјата и територијалната целокупност.

Внатрешната безбедност се однесува на непречено функционирање на конкретниот уставен поредок, односно на функционирањето на општествено – економскиот и политичкиот систем на државата, како и заштитеноста на другите вредности и добра и објекти на заштита.

Како механизам на заштита безбедноста има разни облици на организациони форми (државни и општествени органи и субјекти) и различни специфични обележја нормативно – правно засновани со другите законски акти на политичката власт.

Во реализацијата на безбедноста како состојба, организацијата и функцијата во обезбедувањето на внатрешната и надворешната заштитеност на државата и општеството паралелно учествуваат државната и јавната организација на воените сили, воената безбедност, односно севкупната национална безбедност на земјата.

⁴⁶ ICDI (1980). *North-South: The Report on the International Commission on International Development Issues*. London: Pan Books.

Секоја од претходните видови на безбедност претставува целина за себе (државна, јавна, воена безбедност), но исто така тие се во комплементарен однос на посебна безбедност со општата безбедност како целина.

Покрај овие видови на безбедност постои безбедност во техничка смисла (безбедност на сообраќајот, врските итн.).

Според други дефиниции, безбедноста во најширока политичка – правна смисла ги опфаќа мерките и активностите на зачувување и заштита од сите видови на загрозување на независноста и територијалната целокупност на една земја и заштита на внатрешниот државен и правен поредок.

Во првиот случај станува збор за надворешна, а во вториот случај за внатрешна безбедност.

Според објектот на заштита постојат пет вида на безбедност:

- државна,
- јавна,
- колективна,
- лична (персонална, граѓанска, индивидуална итн.) и
- имотна.

Како основа за сеопфатното определување на поимот безбедност ќе ги потенцираме неколкуте основни карактеристики кои ги застапуваат определени автори.

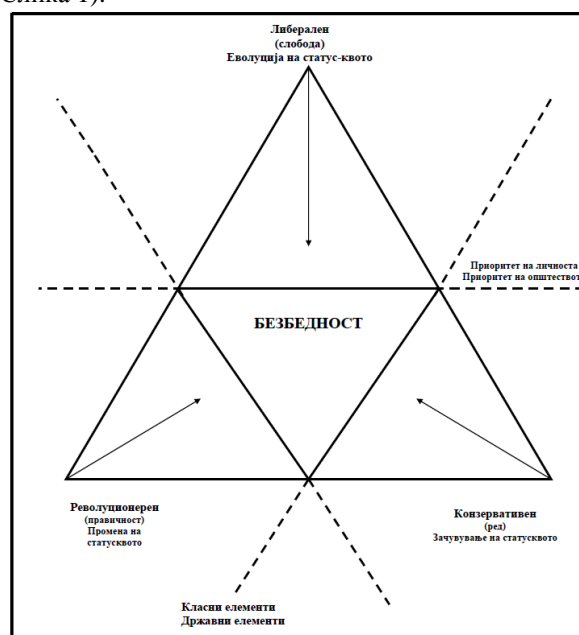
Во претходните анализи констатиравме дека безбедноста претставува атрибут, а во исто време и функција на државата, а може да се разгледува и како организација и како состојба.

Исто така е значајно да ја потенцираме нејзината суштина преку која општеството остварува одредени цели кои првенствено се состојат во заштита на сопствениот опстанок и овозможуваат непречен развој во согласност со сопствените можности.

Функцијата на безбедност во современите држави е посложена и претставува мошне сложена функција која во голема мера се разликува од дејностите на органите на безбедност.

Во остварувањето на овие функции денес се вклучени огромен број на органи и субјекти на кои безбедноста не им претставува примарна задача.⁴⁷

Во анализата на политичките приоди кон проблемите на безбедноста, разликуваме: Револуционерен, конзервативен и либерален (Слика 1).

Слика 1 Политички приоди кон проблемите на безбедноста

Адаптирано според: Joshua C. Goldstein, Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age (USA; Yale University PREES 1988)

⁴⁷ На овој начин се надминува гледиштето дека заштитната функција на државата се остварува само преку силите на безбедност (полицијата и вој-ската на прво место) со што во голема мера се создаваат можности за из-двојување на функцијата на безбедност како самостојна функција, одно-сно нејзина идентификација со заштитната функција во целина.

2. ПОИМ И СУШТИНА НА НАЦИОНАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ

Иако поимот национална безбедност во почетниот период на неговото појавување немаше доволно јасна содржина но со текот на времето доаѓа до негова јасно детерминирање и прецизирање. Во фокусот на националната безбедност почнува да се согледува и анализира вкупноста на политичките, воените и економските напори кои ги превземаат владите за остварување на внатрешната и надворешната безбедност на своите држави.

Во меѓународната енциклопедија во општествените науки националната безбедност е дефинирана како „способност на државата (нацијата) да ги заштити своите внатрешни вредности од надворешни опасности“, (еднострана дефиниција во однос на „опасностите“ – забелешка на авторот).

Други автори националната безбедност ја дефинираат како „функција на националните држави со помош на која, во согласност со своите можности, сега и во иднина, почитувајќи ги глобалните промени и развојот во светот, го заштитуваат сопствениот идентитет, опстанок и интереси“⁴⁸.

Според Валтер Липман (Wallter Lippmann) „државата е сигурна толку колку што не мора да ги жртвува своите основни вредности без војна или со неа“.

Од анализата на содржината на оваа дефиниција можеме да констатираме дека и таа е непрецизна и нецелосна и повеќе се фокусира на детерминирање и елаборирање на нивото /степенот на сигурност на една држава. Справувањето со законите на основните вредности авторот го сведува исклучиво на примена на класични стандардни инструменти без конкретно расветлување на феноменот национална безбедност.

Арнолд Волферс (Arnold Wolfers) националната безбедност покомплексно ја детерминира во објективна смисла ја мери со „отсуство на загрозување на основните општествени вредности, а во субјективна се однесува на отсуството на страв за општеството дека неговите основни вредности ќе бидат загрозувани“⁴⁹ (мошне корисна дефиниција која отстапува од строгите методолошки критериуми за креирање на дефинициите).

Кон Бут (Kenn Booth) во своите анализи констатира дека стабилна безбедност постигнуваат само оние народи и држави кои не им ја ускратуваат безбедноста на другите, а тоа може да се постигне само доколку безбедноста се разбере како процес на ослободување“⁵⁰.

Бари Бузан и неговата фундаментална книга „Луѓе, држави, стравови (Peoples, States and Fear)“⁵¹ претставуваа јадрото за формирање на т.н. Копенхагенска школа во 1983 година. Во неговата книга за прв пат освен воената, беа идентификувани уште четири клучни области на безбедноста: политичка, социјална, економска и еколошка. Воената безбедност најопшто се однесува на меѓусебните односи на вооружените (одбранбени и офанзивни) способности на државите, како и на осознавањето (запознавањето) на државите за намерите на другите држави.

Политичката безбедност се однесува на организационата стабилност на државата, системот на ефективно државно управување и идеологијата кои што им гарантираат легитимност.

Економската безбедност се поврзува со „гарантирањето на ресурси, финансии и пазари, неопходни за одржување на прифатливото ниво на благосостојба на луѓето и моќта на државата.

Социјалната (општествената) област на безбедноста подразбира постоење на прифатливи услови за развој на традиционалните форми на јазикот, културата, религијата и националниот идентитет во целина (националните традиции на нацијата) со обезбедување на можности за нејзина еволуција.

Економската безбедност е дефинирана како зачувување и подржување на локалната и планетарната биосфера како клучна околина-систем врз кои се темелат сите човекови активности.

Сите овие подрачја претставуваат темелни подрачја за анализа на безбедносната политика на современите држави. Во своето значајно дело Бузан критички се осврнa на постоечките дефиниции за национална безбедност сметајќи дека се корисни но не и доволни за разбирање на националната безбедност. Со цел да придонесе при утврдувањето на поимот национална безбедност, Бузан националната безбедност ја разгледува на три нивоа и во неколку подрачја на човековата дејност. Нивоата на разгледување се индивидуално, национално (државно) и меѓународно, додека подрачјата за разгледување ги вклучуваат военото, политичкото, стопанското, социјалното (општественото) и економското.

⁴⁸ Huwaydi, A. (1989). *Militarization and security in the Middle East*. Printer Publishes. стр. 16.

⁴⁹ Wolfers, A. (1952). *National Security of Ambiguous Symbol*. Political Science Quarterly. 67/4. стр. 167-168

⁵⁰ Booth, K. (1991). *Security Emancipation*. Review of International Studies 17(4). стр. 313-326

⁵¹ Buzan, B. (1991). *Peoples, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf. стр. 19-20

Критичарите на ова учење (посебно неореалистите) подвлекуваат дека ако се тргне по патеката на проширување на спектарот на безбедноста, практички нема да има крај. Според нив, секогаш ќе може сите важни прашања на државното и општественото управување да се трансформираат во проблеми на безбедноста и заради еднаквата поставеност според презумпцијата на приоритетот да се стигне до блокирање на управувањето (во безбедноста).

Според неговите критичари, доколку дојде до преоптоварување со оваа проблематика, ќе нема доволно ресурси за нејзиното остварување со што процесот на рушењето (уривањето) на довербата во политичкото управување ќе биде неизбежен.

Според анализите на Бузан, најважно е националното (државно) ниво бидејќи ги определува другите две нивоа на безбедност. Во современите услови, стандардната единица за безбедност и понатаму претставува суверената територијална држава заедно со претходно потенцираните пет основни подрачја (воено, политичко, стопанско, социјално-општествено и еколошко).

Исто така, според Бузан во случајот на безбедноста, дискусијата е околу потрагата по ослободување од заканата. Кога оваа дискусија е во контекст на меѓународниот систем, безбедноста се однесува на способноста на државите и општествата да го одржат својот независен идентитет и својот функционален интегритет.

Кога станува збор за остварување на стабилна безбедност според толкувањата на Вилер и Бут „стабилна безбедност може да се постигне од страна на луѓето и групите ако тие не ја одземаат таа безбедност од некого: таа може да се постигне ако безбедноста се смета за процес на еманципација“.⁵²

Според Мајкал Х.Х. Лоув, националната безбедност вклучува традиционална политика за одбрана и „невоени акции за една држава да го осигура својот вкупен капацитет да преживее како политички ентитет за да остварува влијание и да остварува внатрешни и меѓународни цели“.⁵³

Од аспект на функцијата на националната безбедност во заштита на битните национални вредности ќе ја презентираме дефиницијата на Френк Н. Трегер и Френк Н. Симони според кои „националната безбедност е делот од владината политика која како цел го има создавањето на националните и меѓународните политички услови погодни за заштитување или проширување на битните национални вредности наспроти постојните и потенцијални непријатели“.⁵⁴

Во сите презентирани дефиниции, чисто од семантички причини, тешко е да се одбегне апсолутната смисла на безбедноста, што не е погодно од аспект на идејата за мерливо градиран спектар. Овие дефиниции и покрај детерминирањето на некои критериуми за националната безбедност, не нудат целосна претстава за цврстината на концептот. Поголемиот дел од овие дефиниции ги одбегнуваат суштинските прашања, суштинските вредности, неослободени од контрадикторности со (не)поделоеност на субјективните и објективните аспекти на безбедноста, со потенцирање само на војната како единствена форма на опасност релевантна за националната безбедност-целосна наклонетост кон апсолутно гледиште за безбедноста.

Според Кигли и Вирткоп националната безбедност претставува „Психолошка слобода на земјата од стравот дека државата нема да биде во состојба да се спротивстави на заканите на нејзиниот опстанок и националните вредности, кои доаѓаат било однадвор или однатре“.⁵⁵

Според нашите согледувања националната безбедност можеме да ја дефинираме како: „Способност на државата целосно и успешно да ги заштити своите витални национални, државни и општествени вредности, опстанок и идентитет од сите облици и видови на загрозувања.“

„Состојба на државата и општеството правовремено да се спротивстават и да ги елиминираат реалните опасности, закани и ризици и да обезбедат психолошка ослободеност од стравовите за загрозување на нивните вредности, опстанок, идентитет и мирниот самостоен, непречен и севкупен развој.“

⁵² Wheelok, N.J. and Booth. K. (1992). *The Security Dilemma*, in Baylis, J. and Rengger, N.J. (eds). *Dilemmas of World Politics; International issues M A Changing world*. Oxford: Oxford University Press.

⁵³ Louw, H.N.M. (1978). *National Security Pretoria*. University of Pretoria. според цитатот од „The Purpose of the Symposium“.

⁵⁴ Trager, F.N. and Simonie, L.F. (1973). *An introduction to the Study of National Security*, in Trager, F.N. and Hronenberg, P.S. (1973). *National Security and American Society Lowrense Kansas*. University Press of Kansas. p.36

⁵⁵ Kegly. Jr., C.W. and Wirtkopf, E.R. (2001). *World Politics-Trend and Transformation*. Wadsford, a division of Thompson Learning, inc. pp.655.

Од претходно презентирани мислења и ставови за националната безбедност може да се заклучи дека националната безбедност од една страна ја подразбира состојбата на безбедност на националната држава, а од друга страна свесноста и организирано дејствување на државата и општеството заради осигурување на опстанокот, развојот и егзистенцијата на поединецот, општеството и државата, односно нивното обезбедување од сите извори на загрозувања и на сите нивоа, во сите сфери на државата и општеството.

ЗАКЛУЧОК

Националната безбедност како приоритет треба да ја обезбеди слободата, независноста и интегритетот на државата, суверенитетот и територијалниот интегритет, човековите слободи и права на граѓаните и субнационалните и националните групи, политичката и социјалната стабилност и просперитет на општеството и државата, стабилен и динамичен стопански развој и непречено функционирање на правната држава, стабилен и одржлив јавен поредок и лична безбедност на граѓаните како и здрава животна средина. Создавањето на социјалната држава ја измени улогата на државата која на овој план доби двојна функција-обезбедувач и заштитувач. Ова претставува критична точка што радикално го менува и поимот за тоа што ја сочинува националната безбедност. Како што се менува државата во новите услови на глобализацијата и новото сложено меѓународно опкружување, новата променлива улога на државата значи и нова - видоизменета функција на националната безбедност.

Голем број на автори денес тврдат дека терминот глобализација подразбира „слабење на државните структури и на автономијата и моќта на државата“.⁵⁶

Соочени со новите глобализирачки економски и безбедносни проблеми, многу современи држави постануваат се повеќе понеспособни да задоволат / остварат значителен дел од функциите што граѓаните ги очекуваат од нив. Државата повеќе не е способна истовремено да биде економски обезбедувач за населението, гарант на внатрешната општествена стабилност и натпреварувач на се посложената и повеќе меѓусебно зависна меѓународна арена.

„Вродените“ противречности на овие државни улоги се повеќе се продлабочуваат и нивното негативно влијание се мултиплицира во време на промена или криза. Променатата улога на државата (ослабната или зајакната) ја присилува да се приспособи и да изнајде нови начини да реагира на новите глобални економски трендови кои често пати можат да и наштетат на нејзината безбедност. Во овој контекст значајно е да се потенцира и трансформацијата на политичката на идентитетот. Поединците често пати го „губат“ идентитетот или се оддалечуваат себеси од нивниот „државен идентитет“ и се помалку се идентификуваат со својата држава а многу повеќе се идентификуваат со голем број недржавни групи. Тоа претставува уште еден сериозен удар врз концептот за национална држава бидејќи во голема мера се еродира патриотизмот и национализмот на граѓаните-значаен фактор за идентификација на граѓаните со вредностите на модерната држава и привлекување на нивната лојалност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Тадиќ, Б. (1989). *Несврстаност и меѓународна безбедност*. Белград: ЦОСЦИ.
- [2] Beeck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press/ Blackwell Publishers UK.
- [3] Bellamy, I. (1981). *Towards a Theory of international Security*. Political Studies, 29:1.
- [4] Booth, K. (1991). *Security Emancipation*. Review of International Studies 17(4).
- [5] Buzan, B. (1991). *Peoples, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
- [6] ICDI (1980). *North-South: The Report on the International Commission on International Development Issues*. London: Pan Books.
- [7] Huwaydi, A. (1989). *Militarization and security in the Middle East*. Printer Publishes.
- [8] Kegly, Jr., C.W. and Wirtkopf, E.R. (2001). *World Politics-Trend and Transformation*. Wadsford, a division of Thompson Learning, inc.
- [9] Louw, H.H.M. (1978). *National Security Pretoria*. University of Pretoria.
- [10] Mros, E. J. (1980). *Beyond Security: Private Perceptions Among Arabs and Israelis*. New York, International Peace Academy.

⁵⁶ Beeck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press/ Blackwell Publishers UK.

- [11] Trager, F.N. and Simonie, L.F. (1973). *An introduction to the Study of National Security*, in Trager, F.N. and Hronenberg, P.S. (1973). *National Security and American Society Lowrense Kansas*. University Press of Kansas.
- [12] UNPP (1993). *Human Development Report. Peoples Participation*. Oxford: Oxford University Press.
- [13] Wheelok, N.J. and Booth. K. (1992). *The Security Dilemma*, in Baylis, J. and Rengger, N.J. (eds). *Dilemmas of World Politics; International issues M A Changing world*. Oxford: Oxford University Press.
- [14] Wolfers, A. (1952). *National Security of Ambiguous Symbol*. Political Science Quarterly. 67/4.

THE CONCEPT OF HYBRID THREATS

Nenad Taneski

Military academy – Skopje, Macedonia, nenoreal@yahoo.com

Rina Kirkova

Faculty of Philosophy – Skopje, Macedonia, rinakirkova@hotmail.com

Abstract: In 2016, during the Warsaw summit, NATO and EU reached an agreement to improve the cooperation in the fight against the hybrid threats, describing the security situation in Europe as space where many hybrid activities take place. The security environment of the modern democratic societies is endangered due to the intensive hybrid activities that are manifested via campaigns aimed to misinform, hostile cyber-activities and radicalisation of vulnerable groups in the society.

The security environment during the Cold War was defined with the two confronting super powers, with each trying to surpass the other building an international security system of bipolar relations. Today, in state of hybrid threats, when the security environment is not more secure than during the Cold War, the security setting is much harder to define. The threats, methods of action and activities are multidimensional and the relations among various actions remain unclear.

The state actor constantly try to become stronger, while the non-state actors seek own statehood or recognition of their activities. Seeking to achieve their own ambitions, the non-state actors challenge the West and its institutions, representing thus hybrid threats for their security. Dealing with the hybrid threats includes synchronised use of military and non-military means against specific weaknesses of the enemy. Unless detected and dealt within timely manner, the state of dealing with hybrid threats will reach the state of hybrid warfare.

We live in a time of hybrid influences, where state and non-state actors challenge the modern western democracies and their institution that are considered to be a threat or competition in meeting their goals and interests. The aim of the hybrid threats is to create – by detecting the adversary's weaknesses, such as ideological differences, technological deficiency, society polarisation, geostrategic factors and infrastructure – conditions to achieve their own goals.

If the desired goals are not achieved with the hybrid methods, the hybrid threats can create conditions for future conflict, when the situation can escalate in hybrid war with significant increase of the armed violence. The modern democratic states should have coordinated coherent approach to understand, detect and respond to hybrid threats as collective interest.

Keywords: hybrid threats, hybrid wars, hybrid terrorism, international security

1. INTRODUCTION

In their nature the hybrid threats are not new; it is actually the perception that is new, defined by these multi-modelled threats that need comprehensive combined approach by conventional and nonconventional measures by the states and security agencies. The answer in dealing with these threats should be proportional, with wide spectrum, ranging from civilian self-protection and police measures to fight against insurgency and military measures.⁵⁷ The wide range and complexity of the threat causes fear within societies, since it is hard to detect and understand. What is a “hybrid threat”? A definition that will not omit the important characteristics of the future threats is needed; but a definition that will not at the same time cause confusion in the concepts of defining the threats.

2. CATEGORISATION OF THE HYBRID THREATS

The hybrid threats are diverse and dynamic combination of conventional forces, irregular forces and criminal elements that are united to achieve a common benefit. They are innovative, adaptive, globally connected, in network, and deeply enrooted among the vulnerable citizen categories. They posses wide spectrum of old adapted and new advanced technologies. They act in a conventional and asymmetric way, using conventional military, terrorist and criminal tactics. They degrade – directly and indirectly, states' national security, the international security, via sophisticated information campaigns, but also through direct physical attacks against the Western allies. Hybrid threats can cause economic instability, incite mistrust in governments, attacks on the information networks

⁵⁷ Bachmann, S.-D. & Gunneriusson, H. „Hybrid wars: the 21st-century's new threats to global peace and security“, *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol. 43, No. 1, 2015

by ensuring promotion of their ideological messages, cause humanitarian crises and attack physically their adversaries. The synchronised hybrid activities can be carried out in the field of informatics, the social, political, infrastructural, economic and military sphere.

Hybrid threats represent organised network of people with informational and military-technical capacities. These networks have the capacity to wage war against the armies of modern states, since the range of their actions covers the whole spectrum of the conflict, unclearly acting on the borderline between insurgency, terrorism and war.⁵⁸ The hybrid threats include in their lines criminals and criminal groups that work to support regular and irregular military forces. Example for this represents the Russian-Georgian conflict in 2008, in which Russia included criminal elements in South Ossetia that undertook ethnic cleansing in that region.⁵⁹ The hybrid threats are capable to adapt and move from one shape to another. Their speed, agility, diversity and changing nature, are key to their success in the fight against far bigger and more powerful adversary. Hybrid threats are adapted in two ways, natural and controlled (directed).

The natural adaptation can be a state or non-state actor that acquires or adapts its capabilities to apply political, economic, military, and information power. The natural adaptation can be developed through:

- Equipping with modern technology, the key capacities or resources (financial and material).
- Efficient organisation.
- Efficient use of the information from the surroundings, creation of regional or global alliances.

The controlled adaptation is based on lessons learned, and refers to countering the power and influence of the Western allies. The hybrid threats will control and direct their capabilities and capacities according to the actions that will be undertaken by the Western allies. They will be everything the Western allies are not. Those who will master the needed skills to act react and adapt in a fast and creative manner will become successful. Hybrid threats learn and change fast, without limitations, rules and bureaucracy, adapting themselves and using all the available sources of power.

One of the most dangerous aspects of the hybrid threats is the capacity to transform in different forms. If a militant group organised as military force is in question, it can easily take off the uniform and the ranks and fit in the local population. Rebel forces can simple put aside their arms and merge with the innocent population. The criminals can present themselves as policemen in order to ensure access to strategic objects. Hybrid threats use the weaknesses of the positive identification⁶⁰. The international security environment is full with actors that conduct activities opposite to the Western allies' interests, but they are without visualisation of their status of threat. In other words, very often these hybrid threats are identified wrongly as friendly or neutral actors. The concepts of "conventional" and "nonconventional" wars and the "traditional" methods as opposed to the "adapting" ones are the weapons of the hybrid threats.

The time concepts of "conventional" and "nonconventional" wars and "traditional" methods as opposed to the "adapting" methods are the weapons for the hybrid threat. These concepts of the hybrid threats look at the war in a holistic way and do not strive at decomposing it in different parts. The forces of the hybrid threats will take the role of regular military units, at a certain point, in order to succeed. In other situations they will act as irregular military forces, and very often it will be a combination.

Hybrid threats will act in many ways, but they will always maintain the capability to adapt to the time and place where they operate.

Through formal structure and an informal arrangement the state military and paramilitary forces can work in agreement, on different levels with the insurgency, guerrilla and criminal groups to achieve common goals. Usually, the common goal is to remove the Western allies from their operating zone. The goals of the hybrid threats may or may not coincide with the goals of the other state and non-state actors that operate in the same geographical area.

There are different types of actors or participants in today's complex global security environment. Most dominant are the nation states or **state actors**; however in certain cases the power is in the hands of the non-traditional or **non-state actors**. To define the actors in the operational environment of the hybrid threats it is necessary to conduct continuous assessment and analysis that would confirm the motives, intentions, capabilities

⁵⁸ Gary H. Cheek, "Effects-Based Operations: The End of Dominant Maneuver," in Transformation Concepts for National Security in the 21st Century, Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, September 2002

⁵⁹ [Jane Buchanan](#), „Up in Flames: Humanitarian Law Violations and Civilian Victims in the Conflict Over South Ossetia“, [Human Rights Watch \(Organization\)](#), Human Rights Watch, 2009

⁶⁰ Evidence that proves that you are not the one you claim to be, that is, an evidence to prove you are among the group of people that are already known to the system and being recognized by the system leads to acceptance.

and limitations of the hybrid threats. This refers to categories of threats that can be combined, complemented or affiliated among themselves in order to increase the threat and the hybrid capabilities. The key components pertinent to the hybrid threats are two or more from those listed below:

- Military power
- Non-military power of a nation state (the internal security forces, police or border security)
- Insurgent and terrorist groups (movements that predominantly rely on subversion and violence)
- Guerrilla units (irregular autochthonous forces that operate on an occupied territory)
- Criminal organisations (gangs, narcotics cartels or hackers).

3. STATE ACTORS

State actors can be divided in four categories, according to their role in the international community: developed states, states in transition, rogue (hostile) states and failed states. Depending on the conditions, states can move from one category to another.

Developed states are more than half of almost 200 countries in the world today. They are in essence democratic, although they do share common interests and values, to a certain degree. In this big group there is a core of big powers led by US which dominate the world politics. The conflicts with global consequences involve modern states in the resolution processes. They are usually recognised as rich nations with wide spectrum of resources being on a favourable location, as compared to the other states. They have strong state institutions, powerful military and powerful global political alliances. US, Canada, the EU states, Australia, South Korea and Japan are examples for developed states that have the greatest power in the world economic system.⁶¹

The states in transition are larger industrial states, mainly new regional powers that have the potential to be accepted by the developed states. In the period of transition the states go through cycles of political stability and instability, and the outcome of the transition is unpredictable. Some of the states in transition can successfully join the group of developed states, and even become competitive.

The notion of transition states includes the countries from Central and Eastern Europe and the former Soviet Union. There are also countries outside Europe, such as China that emerges from a socialist economy. In broader sense, the definition for the transition states refers to all the states that try to change leaning towards the foundations of market society.⁶²

Rogue states are those that are hostile to its neighbours or the interests of developed democracies. These states attack their neighbours or threaten them with war. They can supply with weapons the non-state actors or the states in their region, and thus jeopardise the regional and international security. They can sponsor the international terrorism and face the military forces of the western allies.⁶³

Failed states are non-functional in terms of absence of the rule of law. Their instability represents security threat for their neighbours and the developed countries.

Failed states have the following characteristics:

- loss of control over their territory and the exclusivity for legitimate use of physical force,
- erosion of the legitimate authority to make collective decisions,
- failure to provide public services to citizens,
- failure to interact with other states as full member of the international community.

Non-state actors that are outside the system of the legitimate governmental institutions – such as the terrorist and criminal organisations – take over the control over the territories where the state power is not present. Failed states are most often safe haven for the groups that are against the interest of the Western allies⁶⁴.

4. NON-STATE ACTORS

In international relations, non-state actors are individuals or groups that have influence and that are completely or partially independent from the state. Non-state actors do in no way represent the power of authorities of a certain nation-state. Such non-state elements include hostile actors, as well as actors from third parties. Non-state actors differ according to their structure, interest and influence. For example, non-state actors are corporations, media, lobby groups, religious groups, humanitarian organisations and violent non-state actors, such as paramilitary forces.

⁶¹ Margaret L. Andersen., *Sociology: the essentials*. Howard Francis Taylor, Cengage Learning. February, 2006

⁶² Falke, Mike. „[Community Interests: An Insolvency Objective in Transition Economies?](#)“, No. 01/02, Frankfurter Institut für Transformationsstudien, 5 March 2009

⁶³ Minnerop, P., „[Rogue States – State Sponsors of Terrorism?](#)“ German Law Journal No. 9, 2002

⁶⁴ Braathen, Einar., „Brazil: Successful country, failed cities?“ NIBR International Blog 24.01.2011

The non-violent non-state actors are hostile and can be present in one state or dispersed in more countries. The following can be seen as examples:⁶⁵

- Criminal organisations and gangs, narcotics cartels that carry out assassinations, kidnappings, extortions
- Popular movements that use guerrilla tactics or asymmetric warfare to achieve their goals
- Private military companies and corporations that offer private military services
- Ideological organisations, such as Boko Haram that operates in Nigeria and its surroundings, supporting the military violence as holy duty
- Civilian militia that can be forms for local protection from attack
- Paramilitary groups that use military methods and structures to achieve their agenda, such as the Irish Republican Army that is no longer active.
- Leaders or military leaders that use military violence to impose military, economic and political control over the territory of a sovereign state
- Rebellion, an organised movement that is aimed to destroy an established government with the use of subversion and armed conflict
- Militia, which are military or non-military organisations that protect a certain community, its territory, composed of a small unrepresentative part of the population that enables its leader to enjoy military, economic and political control over a specific territory in a sovereign state
- Terrorist organisations that jeopardise the security, infrastructure and citizens of nations and communities worldwide representing a particular source of danger, since they can possess the most sophisticated technology, equipment and weapons.

These violent non-state actors can use terrorist tactics and non-conventional methods to achieve their goals.

4.1. Regular armed forces

Regular armed forces are regulated armed forces of a state or alliance of states with a specific function to perform military offensive and defensive actions. Traditionally the regular armed forces have been trained to

- Defeat adversary's armed forces
- Destroy enemy's capacities for warfare
- Control or keep a territory

Other legitimate functions of the regular military forces can include wide spectrum of operations for stability and support in accordance with the state policies. Also, the regular military forces can be used as assistance during natural disasters or as help for governments to deal with violence, unrests or insurgencies.

4.2. Irregular forces

Irregular forces are armed individuals or groups who are not members of the regular armed forces, police or other internal security forces. Irregular forces can demonstrate capabilities of insurgents, guerrilla and armed criminal elements. Also, directly or indirectly, in coordination with irregular forces, in the course of certain operations, conventional military units can also be involved.

Irregular forces prefer indirect and asymmetric approach in action. In such a way they can use the whole spectrum of military and other capacities in order to disable adversary's power, will and influence. Different categories of irregular forces use different level of violence to impose influence. The access to modern technologies can increase the influence of the irregular forces. Some of them use low-technology approach in the fight against their superior enemy.

The operations that are performed by the irregular forces are conflicts that border with war. On tactical level they use tactics, techniques and procedures that are common for regular forces, as well, but that they do with asymmetric approach and means. They also use methods such as guerrilla fighting, terrorism, sabotage, subversion, extortion and criminal activities.

These irregular forces that counter the conventional capacities of the Western allies use a hybrid type of warfare, including traditional, irregular and criminal actions to achieve their strategic goals. They cannot defeat the Western allies, but they can degrade and weaken their forces.

The conflicts after the invasion in Iraq, the Taliban insurgency in Afghanistan, the conflict in Darfur, the second Chechen war – they are all conflicts where irregular forces take place. The CIA Special Operations Unit is a US unit fighting against irregular military forces.⁶⁶

⁶⁵ Williams, Phil "Violent Non-State Actors", Zurich: International Relations and Security Network, 28 November, 2008

⁶⁶ Samuel A. Southworth, Stephen Tanner, „U.S. Special Forces: A Guide to America's Special Operations Units: the World's Most Elite Fighting Force“, Da Capo Press, 2002

5. CONCLUSION

The term “hybrid” is accepted to encompass the complexity of the modern warfare, the actors involved and the ambiguities around the conflicts categories. The emerging of the hybrid threats signals dangerous development of the capacities of the guerrillas and irregular forces that we see in the on-going conflicts. Hybrid threats combine state conventional military forces, their sophisticated weapons and their tactics with attributes linked to terrorist, insurgents and criminal organisations.

Hybrid threats are combination of regular and irregular forces. Regular forces are regulated with international law, military tradition and customs. Irregular forces are illegal and as a result they act without limitations in their use of violence or when achieving their goals with the use of violence. The possibility to combine and shift between regular and irregular forces makes hybrid threats particularly effective. In order to be hybrid, these forces cooperate in the context of achieving their own internal goals. For instance, the criminal elements can steal military equipment and parts for profit, while compromising at the same time, the readiness of the combat systems within the regular forces. Militia forces can defend their city or village as part of a complex defensive network. Some hybrid threats will become a result of a state – sponsor of a non-state actor.

Hybrid threats will try to use for their purposes the media, technology and position in the political, military and social infrastructure of the state they operate in. In their actions against the Western allies their operations will be flexible, combining conventional, non-conventional, terrorist and criminal tactics in different combinations and time. With insurgency they will try to create instability and isolate regular forces from the population. In addition, they will use global networks to popularise their influence. Hybrid threats do not have limitations in the use of violence. They are also perfectly capable to use terrorist and guerrilla tactics when it is needed. Western allies will face hybrid threats that will concurrently use a combination of regular forces, irregular and criminal elements to achieve their goals. Hybrid threats have a fluid organisation, equipment and tactics that will in future additionally jeopardise the international security environment.

LITERATURE

- [1] Bachmann, S.-D. & Gunneriusson, H. Hybrid wars: the 21st-century's new threats to global peace and security. *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol. 43, No. 1, (2015).
- [2] Gary H. Cheek, “Effects-Based Operations: The End of Dominant Maneuver,” in Transformation Concepts for National Security in the 21st Century (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, September, 2002
- [3] Jane Buchanan, Up in Flames: Humanitarian Law Violations and Civilian Victims in the Conflict Over South Ossetia, Human Rights Watch (Organization), Human Rights Watch, 2009
- [4] Margaret L. Andersen, Howard Francis Taylor. *Sociology: the essentials*. Cengage Learning. February, 2006
- [5] Falke, Mike. Community Interests: An Insolvency Objective in Transition Economies?, No. 01/02, Frankfurter Institut für Transformationsstudien, 5 March 2009
- [6] Minnerop, Petra. "Rogue States – State Sponsors of Terrorism?" *German Law Journal* No. 9, (2002).
- [7] Samuel A. Southworth, Stephen Tanner, „U.S. Special Forces: A Guide to America's Special Operations Units: the World's Most Elite Fighting Force“, Da Capo Press, 2002
- [8] Irregular Warfare: Countering Irregular Threats Joint Operating Concept, Version 2.0. 17 May 2010.
- [9] FM 7-100.4, Opposing Force Organization Guide. 3 May 2007
- [10] USMC FMFRP 12-18, „Mao Tse-tung on Guerrilla Warfare“, 5 April 1989
- [11] Defense Science Board Summer Study 2007, „Challenges to Military Operations in Support of U.S. Interests“, Volume II, Main Report, Washington, DC: The Pentagon, December 2008
- [12] Murray, W. & Mansoor, P.R. „Hybrid warfare: Fighting complex opponents from the Ancient World to the present“, New York: Cambridge University Press, p. 2. 2012
- [13] Major, C. & Mölling, C. „A Hybrid Security Policy for Europe. German Institute for International and Security Affairs“, p. 1. 2015

FROM TRADITIONAL TO MODERN PEACE OPERATIONS OF UNITED NATIONS

Milenko Dzeletovic

Faculty of security, University of Belgrade, Serbia

Hatidza Berisha

University of defense, School of National defense

Nikola Vidovic

University of defense, Military academy

Abstract: In paper, the authors point out a description of the basic characteristics of the UN Organization, the process of establishing peacekeeping operations and their legal foundation in the UN Charter on the complexity of the UN system in the decision-making process and in process of the establishment of peacekeeping operations. Considering the interpretation of the legitimacy of the establishment of peacekeeping operations through the goals set by the United Nations Charter.

Through the paper the conceptual-theoretical determination of peacekeeping operations was carried out and the classification of United Nations peacekeeping operations was given. Relying on the conceptual definition of peacekeeping operations with regard to our strategic - doctrinal documents that do not recognize this term, but they see it as the contents of multinational operations.

Authors see the focus of work in the philosophy of emerging and perceiving basic conceptual differences between traditional and modern peace operations.

The importance of the work is reflected in the understanding of conceptual differences and changes in the nature of the conflict, which led to the revolution and evolution of UN peacekeeping operations, from traditional to contemporary peacekeeping operations.

Keywords: *security, peace, peace missions, peacekeeping operations, United Nations, multinational operations*

ОД ТРАДИЦИОНАЛНИХ ДО САВРЕМЕНИХ МИРОВНИХ ОПЕРАЦИЈА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Миленко Целетовић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности,

Хатиџа Бериша

Универзитету одбране, Школа националне одбране,

Никола Видовић

Универзитету одбране, Војна академија

Сажетак: У раду аутори указују кроз опис основних карактеристика Организације УН, процеса успостављања мировних операција и њиховог правног утемељења у Повељи УН на сложеност система УН у процесу одлучивања и успостављања мировних операција. Сагледавајући на тумачењу легитимности успостављања мировних операција кроз циљеве постављене Повељом Уједињених нација.

Кроз рад је извршено појмовно-теоријско одређење мировних операција и дата је класификација мировних операција Уједињених нација. Са ослонцем на појмовном одређењу мировних операција са освртом на наша стратегијско – доктринарна документа која не препознају овај термин, већ их виде као садржај мултинационалних операција.

Тежиште рада аутори виде у филозофији настајања и сагледавању основних концептуалних разлика између традиционалних и савремених мировних операција.

Значај рада огледа се у схватању концептуалних разлика и промена у природи сукоба, а које су довеле до (р)еволуције мировних операција УН, од традиционалних према савременим мировним операцијама.

Кључне речи: безбедност, мир, мировне мисије, мировне операције, Уједињене нације, мултинационалне операције

УВОД

Другу половину 20. и почетак 21. века обележили су бројни локални и регионални оружани конфликти, али и напори Уједињених нација (у даљем тексту: УН) да успоставе међународни мир и безбедност у свету применом механизма мировних операција.

Од 1948. године до данас, покренуто је укупно 69 мировних операција, а само од 1988. године покренуто је 56. Тренутно, на четири континента у свету активно је 16 мировних операција.⁶⁷

Од постанка до данас мировне операције су прошле кроз бројне потешкоће прилагођавајући се прохтевима измена природе сукоба и глобалног окружења, а у складу са тим развијале су се потребе за различитим способностима у спровођењу мировних операција. Односно оне су се развиле, у складу са променама у природи сукоба и измењеним политичким окружењем, од релативно малих, традиционално војних операција до савремених односно свеобухватних, мултидимензионалних мировних операција.

На основу напред наведеног намеће се питање – „У чему се огледају суштинске разлике и које су се промене у природи сукоба догодиле, а које су резултирале променом концепта традиционалних мировних операција према савременим мировним операцијама Уједињених нација“.

Циљ рада је да се путем описа и компаративне анализе укаже на основне концептуалне разлике и промене у природи сукоба, а које су довеле до (р)еволуције мировних операција УН, од традиционалних према савременим мировним операцијама.

1. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

У настојању да се спречи понављање ужаса Првог и Другог светског рата основане су Уједињене нације. Оснивачка конференција Организације УН одржана је у Сан Франциску 25-26. јуна 1945. године, кад је потписана Повеља УН⁶⁸ која је ступила на снагу 24. октобра 1945. године, када су је ратификовале све сталне чланице Савета безбедности.⁶⁹ Данас ова најважнија организација броји 193 државе чланице.⁷⁰

Назив „Уједињене нације“ сковао је тадашњи председник САД Френклин Делано Рузвелт током Другог светског рата, којим је означио Савезнике. Први пут је формално коришћен 1. јануара, 1942. у Декларацији УН, која је ангажовала Савезнике на принципима Атлантске повеље и обавезала их да не склапају појединачно мир са силама Осовине. Идеја о УН је разрађена у декларацијама потписаних на Савезничким конференцијама у Москви, Каиру и Техерану током 1943. Од августа до октобра 1944. године, представници Француске, Републике Кине, Уједињеног Краљевства, Сједињених Држава, и Совјетског Савеза састали су се како би разрадили планове на имању Дамбертон Оукс у Вашингтону. Ти и каснији разговори произвели су предлоге који описују смисао постојања организације, њеног чланства и органа, као и споразуме за одржавање међународног мира и сигурности и међународне социјалне и економске сарадње. Дана 25. априла 1945. године, почела је прва конференција УН о међународним организацијама у Сан Франциску. Поред влада земаља, одређен број невладиних организација је био позван да присуствује стварању Повеље. Педесет нација које су имале своје представнике на конференцији потписало је Повељу УН два месеца касније, 26. јуна. Пољска није имала представнике на конференцији, али јој је сачувано место међу оригиналним потписима, који је додала касније. Уједињене нације су настале 24. октобра, 1945, пошто је Повељу ратификовало пет сталних чланица Савета безбедности - Република Кина, Француска, Совјетски Савез, Уједињено Краљевство, и Сједињене Државе - и већина осталих 46 потписница. С почетка, организација је била позната под називом Организација уједињених нација, или ОУН. Међутим, од 1950-их, спомиње се и као Уједињене нације.⁷¹

Претходница УН је била Лига народа, организација основана током I светског рата, и установљена 1919. године Версајским споразумом „како би промовисала међународну сарадњу и постигла мир и безбедност“. Лига народа је прекинула своје активности након неуспеха да спречи II светски рат. Највећа предност УН над Лигом народа је њена способност за формирањем и упућивањем мировних снага земаља чланица ради промовисања и успостављања мира и безбедности у свету.

⁶⁷ УН: „Peacekeeping Fact Sheet“, <http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml> (приступљено 04.01.2017. год.)

⁶⁸ Повеља УН је основни документ и основ новог међународног права који садржи начела: суверена једнакост држава, право на самоопредељење и равноправност народа, избегавање примене силе за решавање међународних спорова, немешање УН у унутрашње послове својих чланица.

⁶⁹ Главни органи УН су: Генерална скупштина, у којој су присутне све земље, чланице УН, Савет безбедности са својих пет сталних чланица (Кина, Француска, Русија/СССР, САД и УК) с правом вета на одлуке Савета и десет несталних чланова који се бирају на две године, Економски и социјални савет, Међународни суд правде, Старатељски савет и Секретаријат.

⁷⁰ УН извештај: „Списак држава чланица Уједињених нација“ <http://www.un.org/en/member-states/index.html> (прегледано 10.12.2016. године)

⁷¹ УН: „Историја уједињених нација“ <http://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/> (прегледано 02.01.2017. године)

Из свог седишта у Њујорку, земље чланице УН и њене специјализоване агенције управљају и одлучују о административним питањима на редовним састанцима који се одржавају сваке године. Повељом је структура организације УН подељена на шест органа: Генерална скупштина, Савет безбедности, Економски и социјални савет, Старатељски савет, Секретаријат и Међународни суд правде.⁷² Као додатак томе, постоје помоћни органи, специјализоване агенције и друга тела при УН која, заједно, формирају сложен систем Уједињених нација.

Генерална скупштина је главни саветодавни орган. Састављена је од представника свих земаља чланица, од којих свака има по један глас. Одлуке о кључним питањима, као она везана за мир и безбедност, пријем нових чланова и буџет, захтевају двотрећинску већину. Проста већина постиже одлуке по свим другим питањима.⁷³

Савет безбедности има основни задатак, у складу са Повељом, да одржава међународни мир и безбедност. Савет се састоји од 15 чланова: 5 сталних чланова (P5) - Кина, Француска, Русија, Уједињено Краљевство (UK) и Сједињене Државе (USA) - и 10 чланова изабраних од стране Генералне скупштине, са мандатом од 2 године. Свака од ових чланица има по један глас. Одлуке везане за текућа питања захтевају 9 гласова, укључујући пристанак свих 5 сталних чланица. Ово представља правило „једногласности Великих сила“, често названо и право „вета“. Он, такође, упућује мировне снаге УН како би се помогло у смањењу напетости у кризном региону, извршило раздвајање сукобљених страна и успоставила атмосфера мира унутар које се може изнаћи мирно решење сукоба. Савет, такође, може одлучивати о мерама наметања економских санкција (као што је ембарго на трговину) или здружених војних дејстава.⁷⁴

Економски и социјални савет као основни орган за усклађивање економских, социјалних и њима сродних деловања УН, као и специјализованих агенција и установа.

Међународни суд правде је главни судски орган који регулише правне спорове између држава и пружа савете и мишљења УН и њеним специјализованим агенцијама.⁷⁵

Старатељски савет је основан 1945. године како би пружио међународни надзор за 11 старатељских територија, под административном управом 7 земаља чланица, и како би се обезбедило да се предузимају одговарајући кораци ка припреми територија за самоуправу или независност. До 1994. године, све старатељске територије су успоставиле самоуправу или независност, било као појединачне државе или уједињењем са околним независним државама. Последња која је то спровела јесте старатељска територија Пацифичких острва (Палау), која је постала 185. земља чланица. По окончању свог рада, Старатељски савет, који се састојао од сталних чланица Савета безбедности је изменио свој правилник рада тако да се састаје када и где то поједина ситуација захтева.⁷⁶

Секретаријат је административни орган земаља чланица чије се особље састоји од међународних службеника који су распоређени у своје радне центре широм света - извршавајући разнолике свакодневне дужности организације. Он опслужује остале основне органе УН и спроводи програме и политике, постављене од стране њих. На његовом врху се налази Генерални секретар кога именује Генерална скупштина, а по препоруци Савета безбедности, на период од 5 година, са могућношћу обнављања мандата. Задужења која спроводи Секретаријат су многобројна, у складу са проблемима којима се баве Уједињене нације. Она варирају од управљања мировним операцијама УН до посредовања у међународним споровима, од праћења економских и социјалних трендова и проблема до припреме студија о људским правима и одрживости развоја.⁷⁷

Секретаријат је подељен у неколико основних организационих јединица које води генерални под-секретар или званичник истога ранга. У саставу Секретаријата налази се Департман за мировне операције који се бави планирањем, координацијом и управљањем мировним операцијама Уједињених нација.

1.1. Правни оквир Повеље УН – употреба поглавља VI, VII и VIII

Повеља представља међународни споразум који су потписале Уједињене нације. Она, такође, представља и основни документ Организације, одређујући права и обавезе земаља чланица и

⁷² Одељење за јавно информисање УН: „Уједињене нације – основне чињенице“, Народна књига, прво издање 1985, стр.12

⁷³ Ibid, стр.13

⁷⁴ Ibid, стр.14

⁷⁵ Ibid, стр.18

⁷⁶ Ibid, стр.17

⁷⁷ Одељење за јавно информисање УН: „Уједињене нације – основне чињенице“, Народна књига, прво издање 1985, стр.19

успостављајући органе и процедуре Уједињених нација. Као један међународни споразум, Повеља дефинише главне принципе међународних односа - од једнакости у суверенитету држава до забране употребе силе у међународним односима. Преамбула Повеље излаже идеале и заједничке циљеве свих људи чије су се владе удружиле како би формирале Уједињене нације.

Мировне операције УН су развијене као јединствен, легитиман инструмент у циљу пружања помоћи државама у оружаном сукобу, на путу ка успостављању трајног мира. Иако се мировне операције као наведени инструмент, нигде експлицитно не спомињу у Повељи УН, легитимност њиховог успостављања има подршку кроз циљеве постављене Повељом, у Глави VI - Мирно решавање спорова, Глави VII - Акције у случају претње миру, повреде мира и аката агресије и Глави VIII - Регионални уговори. Један од циљева Повеље УН је одржавање међународног мира и безбедности, а један од основних начела у међународним односима, са којом поступају чланице организације, је забрана претње силом и употреба силе.⁷⁸

Како је наведено у тачки 1. члану 1. Повеље, одржавање међународног мира и безбедности се остварује „предузимањем ефикасних колективних мера ради спречавања и отклањања претњи миру и сузбијања аката агресије или других повреда мира и постиже се мирним средствима у складу са начелима правде и међународног права“.⁷⁹ Такође, у складу са Главом VI Повеље (мирно решавање спорова), странке у сваком спору треба да траже решење пре свега мирним путем, преговорима, истражним комисијама, посредовањем у измирењу, судским решавањем, прибегавањем регионалним установама или споразумима или другим мирним начинима по свом сопственом избору, а када сматра потребним, Савет безбедности УН позива странке да свој спор реше таквим начинима.⁸⁰

За разлику од наведених мера, а у складу са Главом VII (акције у случају претње миру, повреде мира и аката агресије), Савет безбедности УН може да прибегне мерама које не повлаче употребу оружане силе, а садрже потпун или делимичан прекид економских односа, железничких, поморских, ваздушних, поштанских, телеграфских, радиографских и других веза, прекид дипломатских односа, али и другим још „репресивнијим“ мерама, уколико наведене не одговарају, или су недовољне. Ове мере подразумевају акције ваздухопловним, поморским или копненим снагама, а укључују демонстрације, блокаду и друге операције наведеним снагама чланова Уједињених нација.⁸¹ На основу напред наведеног, Савет безбедности УН у току решавања спорова има могућност да примени широк дијапазон мера, од оних које не повлаче употребу оружане силе до крајње репресивних.

У складу са одредбама чл. 39. до чл. 42. Главе VII, утврђивање постојања претње међународном миру и безбедности је у надлежности Савета безбедности УН, а уједно је надлежан за давање препорука и доношење одлука о мерама да би се одржао или успоставио међународни мир и безбедност.⁸²

Иницијатива за ступање УН у акцију по питању одржавања међународног мира и безбедности може потећи од једне од страна у спору, од сваке чланице УН, од генералног секретара УН, од СБ и Генералне скупштине. Таква акција може се предузети ако мере и средства у тражењу мирних решења нису имали успех или ако из било којих разлога та средства нису примењена. Акцијом у овом смислу руководи Савет безбедности. Свака чланица УН је дужна да пружи тражену помоћ СБ у таквој акцији и не сме помагати државу против које се те мере предузимају. Претпоставка за предузимање колективних мера је постојање неке претње миру, нарушавање мира или нападачког чина. Ако нема чињеница које би се могле сврстати у ове појмове не може доћи до предузимања колективних мера. Једино ограничење деловања УН постављено је одредбом чл. 2. став 7. Повеље, према коме оне нису овлашћене да се мешају у питања која по својој суштини спадају у унутрашњу надлежност сваке државе. Повеља УН, чл. 2. став 4, јасно поставља обавезу држава чланица за уздржавање од претње силом или употребе силе, не само против територијалне целовитости или политичке независности ма које државе, него и таквих које на било који начин нису у складу са циљевима УН.⁸³

Члан 2. Повеље УН дефинише неколико начела поступања УН у погледу употребе оружане силе, а посебно се издвајају три става која ограничавају решавање међународних спорова. У ставу 1. наведеног члана, УН као „организација почива на начелу суверене једнакости свих чланова“. У складу са ставом 4.

⁷⁸ Повеља УН: „*Charter of the United Nations*“ <http://www.un.org/en/charter-united-nations/> (приступљено 19. новембра 2016. год.)

⁷⁹ *ibid*, члан 1 став 1

⁸⁰ *ibid*, члан 33 став 1и 2

⁸¹ *Ibid*, члан 41и 42

⁸² *Ibid*, члан 39, 40, 41 и 42

⁸³ *Ibid*, члан 2

„сви чланови се у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан са циљевима Уједињених нација”. Такође, на основу става 7. истог члана, „ништа у Повељи не овлашћује УН да се мешају у питања која се по суштини налазе у унутрашњој надлежности сваке државе, нити захтева од чланова да таква питања износе на решавање организацији”.⁸⁴

У суштини, овако дефинисан члан Повеље, даје земљама чланицама УН слободу употребе силе ради успостављања правног поретка на својој територији и ограничава употребу силе у међународним односима, односно употребу силе на територији друге чланице. Члан 2. такође омогућава чланици и неприкосновено право на самоодбрану. Осигурање наведених права и повластица које ужива држава чланица, остварује се испуњавањем обавеза које су преузете у сагласности са Повељом Уједињених нација. У супротном, држава чланица губи право на остваривање права и повластица из члана 2. став 2, чиме проблем постаје интернационализован, а овлашћује УН да у складу са чланом 2, став 7, примени и репресивне мере које су садржане у глави VII.⁸⁵

Репресивне мере не подразумевају искључиво употребу силе. Разграничења у корацима решавања сукоба, од решавања мирним путем у складу са Главом VI, до употребе оружане силе у складу са Главом VII Повеље нису прецизно описана.

На препоруку Савета безбедности, у складу са чланом 5. Повеље, Генерална скупштина може привремено обуставити вршења права и повластица по основу чланства. Такође, на препоруку Савета безбедности, у складу са чланом 6 Повеље, Генерална скупштина може искључити из Организације члана УН који упорно нарушава начела садржана у Повељи. Остале државе чланице дужне су да по члану 2, став 5. дају помоћ УН у свакој акцији коју оне предузимају у складу са Повељом и уздржавају од давања помоћи свакој држави против које УН предузимају превентивну или принудну акцију.⁸⁶

По питању коришћења силе у међународним односима, а тиме и у мировним операцијама, Повеља УН експлицитно предвиђа само два изузетка од општег правила забране коришћења силе у међународним односима: први, садржан у одредбама чл. 39. и чл. 42, према којима коришћење силе може бити одобрено само од СБ УН у случају претње или угрожавања међународног мира или неког акта агресије, и други, садржан у одредби члана 51. Повеље УН, којим се не умањује урођено право на појединачну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против члана УН док СБ не предузме мере потребне за очување међународног мира и безбедности.⁸⁷ Меру употребе силе, предвиђену чл. 42. Повеље УН, Савет безбедности примењује тек када су све претходне мере за мирно решавање спорова, предвиђене главом VI, исцрпљене и нису дале резултате, односно, ако сматра да друге мере неће имати успех.

Поглавље VIII Повеље охрабрује регионалне споразуме о мирном решавању локалних спорова пре њиховог изношења на Савет безбедности. Омогућавање оваквих споразума је у складу са „Сврхом и принципима УН“ датим чл. 52. Повеље. Када је то прикладно, СБ може искористити у складу са чл. 53. регионалне споразуме или агенције за акције под својим овлашћењима.⁸⁸

1.2. Успостављање мировних операција Уједињених нација

Савет безбедности УН има основну улогу и одговорност за успостављање мировних операција. Он усваја резолуције, а генерални секретар УН и Секретаријат су надлежни за надзор и управљање операцијама. У саставу Секретаријата налази се Департман за мировне операције који се бави планирањем, координацијом и управљањем мировним операцијама Уједињених нација. (Шема 1).

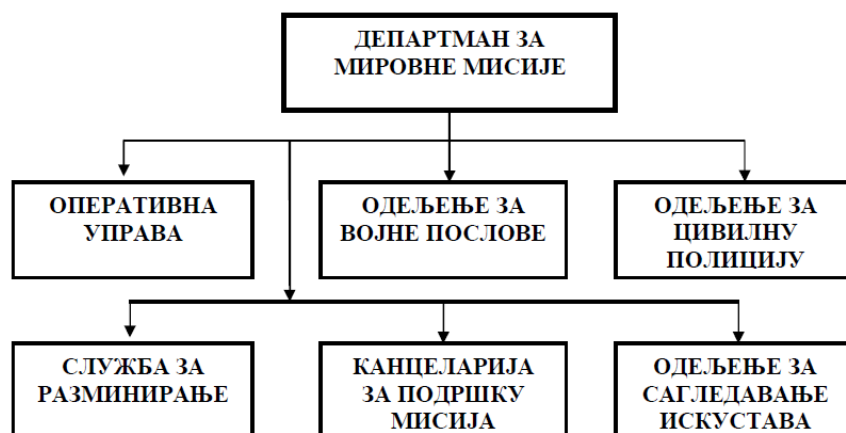
⁸⁴ Ibid, члан 2 став 1, 4 и 7

⁸⁵ Ibid, члан 2 став 2 и 7

⁸⁶ Ibid, члан 2 став 5 и чланови 5 и 6

⁸⁷ Ibid, члан 39, 42 и 51

⁸⁸ Ibid, члан 51 и 52

Шема 1: Департман за мировне операције⁸⁹

Оперативна управа надлежна је за употребу војних снага у мировној операцији. Одељење за војне послове има саветодавну улогу у вези са планирањем и формирањем снага, њиховим ангажовањем, помоћи у обуци и изради упутстава за рад у операцијама. Одељење за цивилну полицију надлежно је за употребу полицијских снага. Канцеларија за подршку мисија обезбеђује потребно особље и опрему за успешну реализацију мировне операције. Служба за деминирање координира активности у вези са уклањањем мина и минских поља, а одељење за сагледавање искустава сређује и систематизује искуства из мировних операција.⁹⁰

У обичајном речнику политичке, па и правне праксе, акције које се предузимају за извршење одлука СБ у сврху одржања међународног мира и безбедности називају се мировне операције УН а снаге за њихову реализацију, без обзира из ког су националног контингента, обично се називају мировне снаге Уједињених нација. Ако СБ процени да су настали аргументи због којих може доћи до претњи међународном миру и безбедности, као једна од низа акција може бити усвајање резолуције⁹¹ о успостављању мировне операције. Овим се користи могућност уједињења чланица УН ради решавања проблема који угрожавају или представљају наведену претњу.

У циљу јединствених метода деловања и јасне слике начина доласка до решења проблема, резолуцијом се поред описа ситуације и проблема у земљи или кризном региону, регулише и организација, поље деловања конкретне мировне операције, дефинишу задаци (мандат) мировне операције, снаге, састав међународних војних и полицијских снага, специјализованих агенција УН, владиних и невладиних организација.⁹²

У случајевима доношења резолуције СБ о предузимању мера према некој од држава чланица УН, Савет безбедности упућује чланицама УН позив а не препоруку, за њихово спровођење. Оружане снаге којима треба успоставити или осигурати угрожени мир састављају се од контингената које дају државе чланице Уједињених нација. Контингенти се формирају уговором између УН и сваке чланице понаособ. При извођењу војне операције за очување или успостављање мира, СБ може да се ослони и на регионалне споразуме, где они постоје, ако то сматра потребним и корисним. И тада војним мерама руководи Савет безбедности. Са спровођењем оружаних мера истовремено могу да се спроводе и невојне мере, предвиђене Повелем УН, у циљу наставка тражења мирног решења настале кризе.

2. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА МИРОВНИХ ОПЕРАЦИЈА

Ради бољег схватања овог појма у раду су наведене неке од дефиниција мировних операција од стране важнијих званичника УН, као и од појединих домаћих аутора који су се бавили овом тематиком.

⁸⁹ Момчило Сакан: „Мировне операције Уједињених нација“, ФПН, Бања Лука, 2010, стр.7

⁹⁰ Ibid, стр.8

⁹¹ Остала нормативна документа Уједињених нација

⁹² Hatidža Beriša, Katarina Jonev, Igor Barisic.: Примена концепта колективне безбедности – случај Уједињених нација, XV–the Jubilee International Scientific Conference, 15th to 17th December, 2017 in Bansko, Bulgaria.

Повељом Уједињених нација, мировне операције нису експлицитно дефинисане, осим одредбе у члану 29. којом се наводи да: „Савет безбедности може формирати помоћни орган који сматра неопходним за извршење својих функција“. Међутим, упоредо са (ре)волуцијом мировних операција, прилагођавајући се прохтевима измена природе сукоба и глобалног окружења, јавиле су се и разлике у њиховом појмовно-теоријском одређењу.

Такође, наша стратегијско – доктринарна документа не препознају овај термин, већ их виде као садржај мултинационалних операција о чему ће аутор овог рада изнети своје мишљење.

2.1. Појам мировне операције Уједињених нација

Одељење за мировне операције (DPKO) и подршку на терену (DFS) Уједињених нација у својој публикацији „Мировне операције УН – начела и смернице“ (United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines)⁹³ класификовали су мировне операције на традиционалне и мултидимензионалне (савремене) мировне операције Уједињених нација. На основу ове класификације дате су следеће дефиниције:

Традиционалне мировне операције УН спроводе се уз сагласност страна у сукобу, обично држава, у којима „плави шлемови“ врше мониторинг примирја између зараћених страна, док дипломате и посредници траже политичко решење за окончање сукоба.

Мултидимензионалне мировне операције УН се састоје од војне, полицијске и цивилне компоненте, које заједно раде на успостављању и одржавању безбедности, обезбеђивању политичке помоћи и осталих активности усмерених ка изградњи мира.

По мишљењу **Кофи Анана** дугогодишњег Генералног секретара УН мировне операције се дефинишу као „...употреба мултинационалних војних служби, наоружаних или не, под интернационалном командом и уз пристанак страна у сукобу, ради пружања помоћи и решавању конфликта између непријатељских држава или сукобљених заједница унутар државе“.⁹⁴

Једну од прихватљивијих дефиниција дао је **Марк Гулдинг** дугогодишњи заменик Генералног секретара УН мировне операције су „...теренске операције које су успоставиле УН, уз пристанак свих заинтересованих страна а ради контролисања и мирног решавања конфликта међу њима под командом и контролом снага УН које све чланице УН плаћају и за које одређују војно и друго људство, које наступа потпуно непристрасно и независно и користи минимум неопходне силе“.⁹⁵

По **Момчилу Сакану** који је дефинисао мировне операције као „специфичне врсте операција које припремају и воде међународне снаге УН, или друге снаге, стварног или потенцијалног војног карактера, према одлуци СБ, обично на захтев или пристанак страна у сукобу, ради непристрасног избегавања потенцијалног или прекида стварног сукоба или кризе и чување успостављеног мира“.⁹⁶

Слободан Савић, дефинише мировне операције као: „...активности СБ и мировних снага УН као и овлашћених организација и снага СБ УН које се предузимају при извршавању основног задатка УН, очување постојећег и успостављање нарушеног мира и безбедности у свету“.⁹⁷

Наша Доктрина, као и сва остала **стратегијско - доктринарна документа** препознају мировну операцију као део садржаја мултинационалних операција, односно као посебну врсту операција, у којима могу учествовати делови Војске Србије, у складу са Законом о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. Односно, Војска Србије може учествовати у једним од следећих мултинационалних операција: операцијама очувања, одржавања и изградње мира; операцијама спречавања сукоба и успостављања мира; заједничким одбрамбеним операцијама, у складу са одлукама надлежних државних органа; операцијама пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера и хуманитарним операцијама.

На основу претходно изнетог, под мировним операцијама УН се углавном мисли на операције очувања, одржавања и изградње мира. Резолуције УН, којима се исте успостављају, их стриктно дефинишу као мировне операције (peacekeeping operations) док у свим нашим стратегијско – доктринарним

⁹³ УН: „Мировне операције УН – начела и смернице“ http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf (приступљено 4.1.2017. год.), стр.97

⁹⁴ Часопис, „NATO Review“ бр.5. 1993. <http://www.nato.int/docu/review/1993/9305-1.htm> (приступљено 4.1.2017. год.)

⁹⁵ Goulding M: „The Evolution of UN Peacekeeping“, lecture at the Examination School, 1993. https://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ198/um/11984590/Evolution_of_UN_Peacekeeping.pdf (приступљено 2.1.2017. год.), стр.455

⁹⁶ Момчило Сакан: „Мировне операције Уједињених нација“, ФПН, Бања Лука, 2010, стр.3

⁹⁷ Слободан Савић: „Савремене војне операције“, ВИЗ, Београд, 1999, стр.59

документима егзистирају као појам мултинационалне операције осим у документу „Одлука о усвајању годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама“ (ГПУ). Одлуку о усвајању годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама доноси Народна скупштина. Одлука дефинише ангажовање у операцијама УН на основу Резолуција УН којима су наведене операције успостављене, или им је мандат продужен, као мировне операције.

Такође, појмове мировна и мултинационална операција не можемо изједначити. Појам мултинационална операција, како дефинишу наша стратегијско - доктринарна документа и мировна операција нису исто, јер им сврха није иста. За мировну операцију сврха је мир (очување, одржавање и изградња мира) док за мултинационалну операцију сврха је удруживање. Односно, из назива мултинационална операција не проистиче радња која би требала да се реализује. На основу напред наведеног, неопходно је редефинисати називе и класификацију ових појмова у нашим стратегијско - доктринарним документима. Уместо појма мултинационална операција прихватљив би био појам „операције успостављања и очувања система колективне безбедности“, тако да би по том критеријуму операције класификовале на:

- мировне операције (под окриљем УН, ЕУ или партнерских земаља),
- одбрамбене операције (у складу са одлукама надлежних државних органа),
- операције пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и
- хуманитарне операције.

Такође, неопходно је дефинисати мировне операције као врсте операција успостављања и очувања система колективне безбедности. На основу напред наведеног мировне операције можемо дефинисати као широки дијапазон активности војне и невојне природе УН и осталих организација усмерених на очување и успостављање националне, регионалне и глобалне безбедности и мира у свету.

У Прилог овоме стоји да је израз мировне операције Уједињених нација у потпуности успостављен након извештаја Комисије о мировним операцијама УН (Извештај Комисије о мировним операцијама Уједињених нација, 2000), познат као **Брахимијев извештај**.⁹⁸

Такође, **Високи панел за мировне операције УН** који је био сазван од стране генералног секретара УН, господина Бан Ки-Муна (BAN Ki-moon) 31.10.2014. године у својим закључцима наводи да је потребно користити термин „мировна операција“ уместо „операција одржавања мира“ или „специјална политичка мисија“ како би се омогућило коришћење целог спектра активности са којима УН располаже.⁹⁹

2.2. Класификација мировних операција

Бивши Генерални секретар УН Бутрос Гали у извештају Генералној скупштини од 10. септембра 1993. године изнео је став да „мировне снаге нису један статични концепт и да данас постоји толико мировних операција колико постоји и типова сукоба“.¹⁰⁰ Такође, у савременим мировним операцијама постоји читав спектар политичких, дипломатских, војних, полицијских, цивилних и других активности које УН спровode у циљу одржавања међународног мира и безбедности. Због тога поједини аутори класификују мировне операције на основу различитих преовладајућих критеријума.¹⁰¹

Једна од прихватљивијих класификација је по критеријуму облика, односно циљева и задатака који се желе остварити мировним операцијама. Тако, разликујемо следеће операције:

- *Операције за спречавање сукоба* (Conflict prevention), подразумевају примену дипломатских мера у смиривању напетости и ескалације сукоба. У идеалном случају, овај механизам требао би да методама раног упозоравања, прикупљањем информација и пажљивом анализом спречи сукоб.
- *Операције за успостављање мира* (Peace making), генерално обухвата мере у току самог сукоба и обично укључује дипломатску акцију на постизању мировног споразума између страна у сукобу (ангажовање

⁹⁸ Званични документ УН: „Извештај комисије о мировним операцијама УН“ http://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Brahimi_Report_Exec_Summary.pdf (приступљено 4.1.2017. г.)

⁹⁹ Званични документ УН: „Закључци високог панела за мировне операције УН“ A/70/95-S/2015/446, Савет безбедности УН, 17 јун 2015. године. Високи панел за мировне операције је сазван од стране Генералног секретара УН, господина Бани Ки-Муна (BAN Ki-moon), са задатком критичке анализе мировних операције УН и давања смерница на који начин УН може најбоље одговорити на изазове у наредном периоду. http://www.un.org/ga/search/viewm_doc.asp?symbol=A/70/95 (приступљено 4.1.2017. г.)

¹⁰⁰ Yuji Uesugi: „Reviewing the Functions of UN Peacekeeping from a Perspective of Human Security“ <http://home.hiroshima-u.ac.jp/heiwa/Pub/E19/chap4.pdf> (приступљено 9.1.2017. г.) стр.103

¹⁰¹ Душан Вукчевић: „Операције у миру“, ВИЗ, Војна књига, Београд 2009, стр.42

истакнутих личности у својству изасланика, владе, групе држава, представника регионалних организација или истакнутих личности УН).

- *Операције за очување мира* (Peace keeping), подразумевају подршку спровођења прекида ватре или мировног споразума, најчешће у раним активностима изградње мира. У овој фази, најчешће је успостављање мировних операција УН. Уз одобрење СБ УН, у овој фази може се одобрити и коришћење оружане силе на тактичком нивоу, у циљу одбране мандата мировне операције, у ситуацијама где држава није у стању да обезбеди сигурност и одржавање јавног реда.
- *Операције за наметање мира* (Peace enforcement) подразумева примену низа мера принуде, укључујући и коришћење војне силе, а уз одобрење СБ Уједињених нација. Те се операције изводе под покровитељством Савета безбедности УН када се све друге методе покажу неуспешним и када се оцени да: постоји опасност која угрожава мир и безбедност у одређеном региону; постоји нарушавање мира и безбедности на одређеном простору или да је почињен акт агресије. У тим операцијама се, дакле, користи робусна војна сила и није неопходна сагласност сукобљених страна.
- *Операције за изградњу мира* (Peace building) обухвата низ мера са циљем смањења ризика од поновног сукоба, јачањем националних капацитета на свим нивоима и постављањем темеља за одржив мир и развој. Изградња мира је комплексан и дугорочан процес који на свеобухватан начин решава проблеме проистекле из дубоко укорених, структуралних узрока сукоба.¹⁰²

Сматра се да границе између превенције сукоба, успостављања, наметања, одржавања и постконфликтне изградње мира постају све замагљеније, а мировне операције УН су ретко ограничене само на једну фазу или врсту наведених активности.

У односу на задатке које припадници у мировним мисијама извршавају Марк Гулдинг је мировне операције УН поделио на:

- операције превентивног слања трупа УН пре него што је оружани конфликт стварно и започео, на захтев једне од страна и искључиво на њеној територији;
- традиционалне мировне операције које су подршка напорима да се створе услови за политичке преговоре и успостављање трајног мира;
- операције чији је циљ имплементација договора који је већ постигнут између зараћених страна;
- операције чији је циљ заштита достављања хуманитарне помоћи у јеку ратних операција;
- операције наметања мира, које укључују слање трупа УН у земље, где су се државне институције урушиле или где не постоје, као и у земље где влада анархија;
- операције наметања мира аналогно другом типу одржавања мира, али са мандатом трупа УН да користе силу против било које од страна која наруши већ потписани мировни споразум.¹⁰³

Овој подели, наравно, недостаје најновији тип савремених, односно свеобухватних, мултидимензионалних операција, које садрже војну, али и цивилну компоненту административног управљања неком територијом. Према Душану Вукчевићу оне се могу разумети као „...мултифункционалан и мултидисциплинаран спољнополитички процес ОУН и регионалних организација и институција ради постизања политичког договора, односно, као облик усклађених неборбених активности, борбених дејстава ОУН, регионалних организација и институција, на одређеном простору и у одређеном времену ради постизања самоодрживог мира“.¹⁰⁴

3. МИРОВНЕ ОПЕРАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА, НЕКАД И САД

Иако је свака мировна операција „случај“ за себе, ипак се у њиховом шездесет осмогодишњем развоју могу одредити кључне тачке, чиме оне могу бити груписане у одређене целине. Наиме, „еволутивни развој“ мировних операција прилагођавао се глобалним променама и дешавањима у свету. Карактеристике мировних операција у периоду „хладног рата“ значајно су се разликовале од мировних операција после тог периода. Из тога разлога изникло је неколико подела мировних операција по различитим критеријумима, а

¹⁰² УН: „Мировне операције УН – начела и смернице“ http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf (приступљено 9.1.2017. год.), стр.17

¹⁰³ Goulding, M. „The Evolution of UN Peacekeeping“, lecture at the Examination School, 1993. https://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ198/um/11984590/Evolution_of_UN_Peacekeeping.pdf (приступљено 2.1.2017. год.), стр.459

¹⁰⁴ Душан Вукчевић: „Операције у миру“, ВИЗ, Војна књига, Београд 2009, стр.41

једна од најједноставнијих је подела на традиционалне и савремене, односно свеобухватне, мултидимензионалне мировне операције.

3.1. Традиционалне мировне операције Уједињених нација

Од формирања Организације УН мировне операције се нису појавиле одмах, нити су биле учестале. У основи оне су наставиле са посматрачким мисијама које је претходно предводила Лига народа, као што је била посматрачка мисија у Грчкој (UNSCOB). У ери „хладног рата“ мировне операције УН су биле у сенци интереса великих сила, а које се нису могле договорити ни око начела Организације Уједињених нација. Активности УН у сфери очувања мира и безбедности, због честе блокаде рада СБ биле су редуковане на најмању могућу меру и првенствено су зависиле од односа великих сила и њиховог интереса према сукобу и странама у сукобу.

Операције које су УН изводиле у периоду „хладног рата“ назване су традиционалне мировне операције јер су реализоване кроз активности снага посматрачких мисија и снага за очување мира. Ове активности су реализовале значајно мале ненаоружане посматрачке снаге или слабо наоружане међународне снаге са великим ограничењима у употреби силе (искључиво у индивидуалној или колективној самоодбрани, у складу са чланом 51. Повеље). Међутим, ове снаге су могле бити ангажоване тек по добијању сагласности за њиховим ангажовањем од стране зараћених страна, а након постигнутог споразума о прекиду ватре.

Задаци самих операција нису били комплексни, а односили су се на посматрање активности у граничној или демилитаризованој зони; посматрање прекида ватре и спровођења споразума о примирју и надзор повлачења оружаних снага из споразумом дефинисаног рејона. Док је политичка компонента покушавала да изнађе решење за настали сукоб, војна компонента је имала тежишну улогу у извршавању наведених задатака између зараћених страна. Поред политичке и војне компоненте у традиционалним мировним операцијама УН биле су ангажоване и мање полицијске снаге. Тежишне активности војне компоненте су биле на спречавању непријатељстава и на иницирању дијалога између сукобљених страна. На слици испод дата је начелна структура (војне компоненте) традиционалне мировне операције УН.

Основне карактеристике традиционалних мировних операција УН су: (1) стране у сукобу су државе, чланице УН и њихова сувереност се увек поштује (2) сагласност мора постојати између држава у сукобу; (3) мировна операција је привремена по месту са циљем спречавања сукоба и да се омогући дипломатским напорима да се нађе коначно решење за настали конфликт; (4) доминантна војна компонента – војна операција; (5) спроводи се кроз активности снага посматрачких мисија и снага за очување мира; (6) војне снаге се распоређују у зони раздвајања, лако су наоружане, употреба силе у самоодбрани; (7) немешање у сукобе.¹⁰⁵

Традиционалне мировне операције нису прошлост. Карактеристичан пример активне традиционалне мировне операције УН је распоређивање међународних мировних снага 1948. године, на Голанској висоравни, између Сирије и Израела (UNTSO). Уједно је она и прва мировна операција која је успостављена по формирању Организације Уједињених нација.

У табели испод дати су типични примери активних традиционалних мировних операција (табела 1).

Назив		Оснивање	Основни мандат
Пун назив	Скр. назив		
Мировна операција Уједињених нација на Блиском истоку	UNTSO	1948.г. Резолуција СБ бр 50.	Надгледање прекида ватре и примена мировног споразума на Блиском Истоку
Мировна операција Уједињених нација у Цамиру и Кашмиру	UNMOGIP	1949.г. Резолуција СБ бр 47.	Надгледање примирја између Индије и Пакистана
Мировна операција Уједињених нација у Републици Кипар	UNFICYP ¹⁰⁶	1964.г. Резолуција СБ бр 186.	Спречавање даљих борби између грчке и турске заједнице на Кипру
Мировна операција Уједињених нација на Блиском Истоку	UNDOF ⁴⁴	1974.г. Резолуција СБ бр 350.	Раздвајање израелских и сиријских снага на Голанској висоравни
Мировна операција Уједињених нација у	UNIFIL ⁴⁴	1978.г. Резолуција СБ	Ратификација повлачења израелских снага из Либана и помоћ влади Либана да поврати

¹⁰⁵ Душан Вукчевић: „Операције у миру“, ВИЗ, Војна књига, Београд 2009, стр.47

¹⁰⁶ Традиционалне мировне операције УН са употребом војних оружаних снага

Републици Либан		бр 425.	власт над тим делом територије
Мировна операција		1991.г.	Надгледање примирја, припреме и спровођење
Уједињених нација у	MINURSO	Резолуција СБ	референдума за самоопредељење народа З.
Западној Сахари		бр 425.	Сахаре

Табела 1: Активне традиционалне мировне операције УН¹⁰⁷

3.2. Савремене мировне операције Уједињених нација

После распада Варшавског пакта и краја биполарне поделе света започело је раздобље блиске сарадње између сталних чланица Савета безбедности што је и резултирало значајнијем повећању броја започетих мировних операција. Крупни интеграциони и дезинтеграциони процеси на међународној сцени, настојање САД да доминирају у међународним односима и настојању остатка земаља да успостави сопствену позицију, као и немоћ УН да самостално решава сукобе унутар једне државе окарактерисало је раздобље непосредно по завршетку хладног рата.

Такође, Уједињене нације су се суочиле са значајном променом у природи конфликта. Ратови између држава су постали више изузетак него правило. Конфликти су претежно били конфликти унутар држава или грађански ратови. Уместо ратова у којима се сукобљавају две нације са организованим војскама, данашњи конфликт је типична унутрашња борба лако наоружаних милицијских и герилских јединица.

Будући да се природа конфликта променила од међудржавних ка конфликтима унутар држава, УН су морале наћи нове инструменте имплементације мировног споразума и стварања услова за одрживи и трајни мир. Односно, то је значило помак са традиционалних мировних операција на савремене мировне операције где поред традиционалног израза очување мира (Peacekeeping), до изражаја долазе и изрази успостављање мира (Peacemaking), спречавање сукоба (Conflict prevention), изградње мира (Peace building) и наметање мира (Peace enforcement).¹⁰⁸

Савремене мировне операције се одобравају на основу Поглавља VI и VII Повеље Уједињених нација. Ове операције су мултидимензионе мисије у којима је војна компонента само један део опсежног политичког, дипломатског, хуманитарног и економског напора. Циљеви ових мисија укључују подршку цивилним компонентама и невладиним организацијама за расподелу хуманитарне помоћи, организовање и заштиту избора, надгледање функционисања влада, разоружање и демобилизацију, репатријацију и рехабилитацију, заштиту безбедних области, успостављање природне управе и институција и други задаци.

У циљу успешног деловања на терену, у односу на традиционалне мировне операције, савремене мировне операције су у многоме промениле структуру, мандат, организацију, методе и начин извршавања задатака. Такође, у пракси се не могу наћи две истоветне организацијске структуре јер се исте прилагођавају мандату мисије и задацима саме операције. У том смислу, савремене мировне операције УН у својој структури, поред војне компоненте, садрже полицијску и цивилну компоненту УН, као и друге међународне и националне цивилне организације у неколико различитих компоненти. На слици испод дата је начелна структура савремене мировне операције УН.

Основне карактеристике савремених мировних операција УН су: (1) сукоби се воде унутар суверене земље; (2) мора да постоји сагласност једне стране у сукобу; (3) циљ мировне операције је постићи коначно политичко решење и створити самоодрживи мир; (4) доминантна цивилна компонента (транзиционе владе, међународне организације, владине и невладине агенције и полицијске снаге) у односу на војну – цивилна операција; (5) спроводи се кроз: превентивну дипломатију, изградњу мира, успостављање мира, кроз подршку хуманитарним организацијама, демилитаризацију и разоружање, санкције и кроз очување и наметање мира; (6) у структуру међународних снага уграђени су авијација, морнарица, као и тешко наоружање у јединицама копнених снага. Присутна је стална заштита простора на ком су ангажоване демократске институције система. Такође активно су укључене и јединице намењене за цивилно војну сарадњу (ЦВС); (7) Подршка демократским снагама.¹⁰⁹

Карактеристичан пример савремене мировне операције УН је распоређивање међународних мировних снага у ДР Конгу (MONUC, 1999. – 2010. год.). Уједно је она и прва мировна операција УН у којој су поред војне компоненте придодате и компонента за хуманитарну помоћ и компонента везана за људска права. Такође, из разлога испуњења мандата из других области, додате су јој и полицијска компонента, али и војна компонента регионалне организације каква је Афричка унија (у складу са Главом VIII Повеље УН).

У табели испод дати су типични примери активних савремених мировних операција (табела 2).

¹⁰⁷ Табела је сачињена за потребе рада (прим. аутора)

¹⁰⁸ За детаљније више на страни 17

¹⁰⁹ Душан Вукчевић: „Операције у миру“, ВИЗ, Војна књига, Београд 2009, стр.47

Назив		Оснивање	Основни мандат
Пун назив	Скр. назив		
Привремена административна мисија на КиМ	UNMIK	1999.г. Резолуција СБ бр 1244.	Успостављање привремене администрације под УН ради олакшавања политичког процеса за одређење његовог будућег статуса
Мировна операција УН у Р. Обали Слоновачи	UNOCI	2004.г. Резолуција СБ бр 1528.	Заштита становништва; подршка властима у разоружању, демобилизацији и реинтеграцији бивших учесника оружаних сукоба и подршка реформа сектора безбедности
Мировна операција УН у Р. Хаити	MINUSTAH	2004.г. Резолуција СБ бр 1542.	Успостављање сигурног и стабилног окружења
Мировна операција УН у Судану	UNAMID	2007.г. Резолуција СБ бр 1769.	Заштита становништва, допремање хуманитарне помоћи и помоћ политичком процесу у Дарфуру
Мировна операција УН у ДР Конгу	MONUSCO	2010.г. Резолуција СБ бр 1925.	Заштита становништва; заштита особља хуманитарних организација и заштита људских права; и подршка властима у стабилизацији стања и консолидацији мировних напора
Мировна операција УН у Јужном Судану	UNMISS	2011.г. Резолуција СБ бр 1996.	Мандат мисије је заштита становништва; праћење стања људских права; подршка активностима хуманитарних организација; и подршка имплементацији споразума о прекиду непријатељства сукобљених страна у Ј. Судану
Мировна операција УН у Р. Мали	MINUSMA	2013.г. Резолуција СБ бр 2100.	Обезбеђење безбедног и стабилног стања и заштите становништва; подршка политичком дијалогу и помоћ у реформи сектора безбедности
Мировна операција УН у ЦАР	MINUSCA	2014.г. Резолуција СБ бр 2149.	Заштита становништва и подршка транзиционом процесу

Табела 2: Активне савремене мировне операције УН¹¹⁰

ЗАКЉУЧАК

Током свог постојања мировне операције Уједињених нација су еволуирале прилагођавајући се прохтевима различитих измена природе сукоба и глобалног окружења. Прва мировна операција Уједињених нација је успостављена 1948. године на Блиском истоку (UNTSO) када је Савет безбедности донео одлуку за распоређивањем лако наоружаних војних посматрача у циљу надгледања прекида ватре и примене мировног споразума између Израела и арапских суседа. Мировна операција Уједињених нација на Блиском истоку (UNTSO) је типичан пример активне традиционалне мировне операције. Легитимност успостављања традиционалних мировних операција исказана је кроз циљеве постављене у поглављу VI (мирно решавање спорова) Повеље Уједињених нација, која предвиђа да не може бити употребе силе осим у самоодбрани. Такође, распоређивање снага могуће је тек по добијању сагласности од стране зараћених страна и након постигнутог споразума о прекиду ватре. Традиционалне мировне операције су обично усмерене на спречавању конфликта између држава и раздвајању њихових снага након сукоба. Овакве традиционалне посматрачке мировне операције Уједињених нација су егзистирале све до 90-тих година.

Међутим, крај хладног рата је довео до значајног повећања броја мировних операција УН, будући да се природа сукоба променила од међудржавних ка сукобима унутар држава. Под поглављем VII Повеље Уједињених нација (акције у случају претње миру, повреде мира и аката агресије) мировним операцијама је дозвољена употреба силе у циљу самоодбране, одбране интереса мисије и заштите цивила. Некадашњи Генерални секретар Уједињених нација Бутрос Гали је у свом извештају под називом „Агенда за мир“ представио стратегију решавања конфликта (превентивна дипломатија, изградња мира и очувања мира) и

¹¹⁰ Табела је сачињена за потребе рада (прим. аутора)

исту довео у везу са поглављем VII Повеле. Овим је обележен почетак тзв. савремених мировних операција.¹¹¹

Данас се, мировне операције Уједињених нација крећу од релативно малих, традиционално војних операција па до савремених односно свеобухватних, мултидимензионалних мировних операција. Обухватају широк спектар задатака од надгледања примирја између сукобљених држава, као што је мировна операција Уједињених нација у Цамиру и Кашмиру (UNMOGIP) до задатака заштите становништва и подршке транзиционом процесу, као што је случај у Мировној операцији Уједињених нација у Централноафричкој Републици (MINUSCA).

Крај Хладног рата, који је довео до деблокаде СБ Уједињених нација, интеграциони и дезинтеграциони процеси на међународној сцени, који су проузроковали нарастање грађанских ратова док су се политичке елите бориле за власт, допринеле су промени природе сукоба са међудржавних ка сукобима унутар држава. То су уједно и најважније промене које су резултирале (р)еволуцији традиционалних мировних операција према савременим мировним операцијама Уједињених нација.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Одељење за јавно информисање УН: „Уједињене нације – основне чињенице“, Народна књига, прво издање 1985
- [2] Момчило Сакан: „Мировне операције Уједињених нација“, ФПН, Бања Лука, 2010
- [3] Hatidža Beriša, Katarina Jonev, Igor Barisic.: Примена концепта колективне безбедности – случај Уједињених нација, *XV–the Jubilee International Scientific Conference*, 15th to 17th December, 2017 in Bansko, Bulgaria.
- [4] Душан Вукчевић: „Операције у миру“, ВИЗ, Војна књига, Београд 2009
- [5] Слободан Савић: „Савремене војне операције“, ВИЗ, Београд, 1999
- [6] <http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml> - „Peacekeeping Fact Sheet“
- [7] <http://www.un.org/en/member-states/index.html> - „Списак држава чланица УН“
- [8] <http://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations> - „Историја УН“
- [9] <http://www.wmo.int/youth/what-is-wmo> - „The UN scientific voice on weather, climate & water“
- [10] <http://www.un.org/en/charter-united-nations> - „Charter of the United Nations“
- [11] http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf - „Мировне операције УН – начела и смернице“
- [12] <http://www.nato.int/docu/review/1993/9305-1.htm> - „NATO Review“
- [13] https://is.muni.cz/el/1423/jaro2010/MVZ198/um/11984590/Evolution_of_UN_Peacekeeping.pdf - „The Evolution of UN Peacekeeping“
- [14] http://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Brahimi_Report_Exec_Summary.pdf - „Извештај комисије о мировним операцијама УН“
- [15] http://www.un.org/ga/search/viewm_doc.asp?symbol=A/70/95 - „Закључци високог панела за мировне операције УН“
- [16] <http://home.hiroshima-u.ac.jp/heiwa/Pub/E19/chap4.pdf> - „Reviewing the Functions of UN Peacekeeping from a Perspective of Human Security“
- [17] <http://www.challengesforum.org/Global/> - „Considerations for Mission Leadership in United Nations Peacekeeping Operations“
- [18] <http://daysthatmatter.blogspot.rs/2007/05/un-peacekeepers-day.html> - „UN peacekeepers day“

¹¹¹ УН документ: „*An Agenda for Peace*“ <http://www.un-documents.net/a47-277.htm> (приступљено 15.1.2017.г.)

SIGNIFICANCE OF DANUBE REGION FOR THE NATIONAL SECURITY OF REPUBLIC OF BULGARIA

Daniel Manolov

Vasil Levski National Military University –Veliko Tarnovo, Republic of Bulgaria, didosm@abv.bg

Abstract: The paper presents the significance of Danube region for the national security of Republic of Bulgaria. In this regard, the scope and number of the population for the period 2014-2018 of the region are presented. The fastest decline rate with the population of Northwest Bulgaria is one of the main reasons in 2018 a new territorial coverage of level 2 regions to be developed. For the last years, one of the serious concerns of the country is about its population decline. The data about the number of the population of Republic of Bulgaria for the period 2014-2017 from National statistical institute are used. The data represent a significantly higher trend of depopulation of the villages and towns from Danube region in comparison with the overall country trend. The principal determinants, which influence the change of the number and the structure of the population, are the demographic processes – fertility, mortality and migration. The overcoming of the negative demographic trends and the significant disproportion of the regional development is of vital interest for the national security. The wide scope of the Danube region and the fast depopulation trend in the region appear to be prerequisites for disproportions in its development. In this respect, the causal relationships for the disproportions of the development of the region are examined. The report presents the relationship "education-business-demographic structure-national security". The depopulation of the Danube region leads to a serious decreasing in the quality of life and severely restricts the access to public services, which results in permanent damages of the economic activity and causes a social exclusion in a nationwide and regional aspect. The trend of depopulation of significant territories in the country is a destabilizing factor in the strategic environment of the security. One of the main directions to tackle the process of depopulation is to synchronize education to the business in the region. Thus is expected the youth emigration to be reduced. In this respect, the number of the jobs available in the primary market, registered in the labor offices in total for the country and for Danube region for 2017 and 2016 respectively is presented. The management of the demographic crisis in the Danube region is a complex and an inert process in particular, and the results from the measures undertaken will come out after years and even decades. In this regard, the long-term goal is development of national security culture, which should be a natural public basis for the effective and complete implementation of the security policies. The education and the family values are its chief constituents. The enlargement of the social scope of the security policy sets new challenges to the institutional vertical and horizontal coordination of the hierarchical management relations. In order to extend the social scope of the security policy and the development of the national security culture it is necessary to apply new forms of interaction between the education and business, which are expected to lead to better demographic structure of the Danube region. .

Keywords: national security, regional development, Danube region

ЗНАЧЕНИЕ НА ДУНАВСКИ РАЙОН ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Даниел Манолов

Национален военен университет „Васил Левски“ – Велико Търново, България, didosm@abv.bg

Резюме: Докладът представя значимостта на Дунавски район за националната сигурност на Република България. В тази връзка е представен неговият обхват и брой на население за периода 2014г. - 2018г. Намаляването на броя на населението със значителни темпове в Северозападна България е една от основните причини през 2018г. да бъде направен нов териториален обхват на районите от ниво2. През последните години един от основните проблеми на страната е намаляването на нейното население. Използвани са данни от Националния статистически институт за броя на населението на Република България за периода 2014-2017г. Данните представят значително по-високия темп на обезлюдяване на селата и градовете от Дунавски район спрямо този за страната. Основните фактори, които влияят върху измененията в броя и структурата на населението, са демографските процеси - раждаемост, смъртност и миграция. Преодоляването на негативните демографски процеси и на значителните диспропорции в развитието на регионите е жизненоважен интерес на националната сигурност. Широкият обхват от единадесет области на Дунавски

район и значителния темп на обезлюдяване на района създават предпоставки за диспропорции в неговото развитие. В тази връзка са разгледани причинно-следствените връзки за диспропорциите на развитие на района. В доклада е представена взаимовръзката „образование-бизнес-демографска структура-национална сигурност“. Обезлюдяването на Дунавски район води до сериозно влошаване на качеството на живота и сериозно ограничава достъпа до публични услуги, което води до трайни поражения върху стопанска дейност и до социална изолация в общонационален и регионален аспект. Тенденцията на обезлюдяване на значителни територии от страната е дестабилизиращ фактор на стратегическата среда на сигурност. Една от основните насоки за справяне с процеса на обезлюдяване е синхронизиране на образованието с бизнеса в района. Това би следвало да намали младежката емиграция. В тази връзка са представени броя на свободните работни места на първичния пазар, заявени в бюрата по труда общо за страната и съответно за Дунавски район през 2017г. и 2016г. Управлението на демографската криза в Дунавски район е един комплексен и най-вече – инертен процес, резултатите от предприетите действия ще се проявят след години и дори десетилетия. В тази връзка дългосрочна цел е формирането на национална култура за сигурност, която да бъде естествена обществена основа за ефективно и пълноценно реализиране на политиките за сигурност. Основа за нея е образованието и семейните ценности. Разширяването на социалния обхват на политиката за сигурност поставя нови предизвикателства пред институционалната координация по вертикала и хоризонтала на йерархичните връзки за управление. За разширяването на социалния обхват на политиката за сигурност и формирането на национална култура за сигурност е необходимо прилагането на нови форми на взаимодействие между образованието и бизнеса, които да доведат до по-добра демографска структура на Дунавски район.

Ключови думи: национална сигурност, регионално развитие, Дунавски район.

ВЪВЕДЕНИЕ

Планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, наблюдението, контролът и оценката по изпълнението на документите за провеждане на държавната политика за регионално развитие се урежда чрез Закона за регионално развитие.

Съгласно регламент (ЕО) 1059/2003 на Европейския парламент от 26 май 2003 година за установяване на обща класификация на териториалните единици за статистически цели изискването за минимален брой население за районите от ниво2 е от 800 хиляди души. В тази връзка, поради неспазване на изискването от Северозападен район и Северен централен район е направен нов териториален обхват на районите от ниво2. През 2018г. от страна на Министерство на регионалното развитие и благоустройството са предприети мерки за създаване на по-устойчив във времето териториален обхват на районите от ниво 2 и в проекта за Закон за изменение и допълнение на Закона за регионалното развитие са определени нови четири района от ниво2 - „Дунавски район“, „Черноморски район“, „Югозападен район“ и „Тракийско-Родопски район“.

1. ДУНАВСКИ РАЙОН НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ.

Дунавски район на Република България включва областите - Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч, Габрово, Велико Търново, Русе, Разград, Силистра и Търговище.[1]

Към 31.12.2013г. по данни на Национален статистически институт населението на Северозападен район е 810 401 човека, а към 31.12.2014г. то вече е 797 142 човека и съответно не отговаря на изискването за район от ниво2. В тази връзка периода на изследването е 2014-2017г.

През последните години един от основните проблеми за страната е намаляването на нейното население. Регулирането на териториалното разделение на труда е една от основните задачи на регионалното планиране, като целта е ограничаване на вътрешната миграция в страната. Именно осигуряването на трудова заетост, както и по-добри условия на труд са основната причина за вътрешната миграция в страната. Тя оказва пряко влияние върху териториалното разпределение на населението и неговата концентрация по населени места.

Регионалното планиране е такава дейност, която има за цел координация на труда и творчеството на обществото в съответствие с действието на икономическите закони на даденото пространство, като се постигне балансирано и устойчиво развитие на отделните райони.

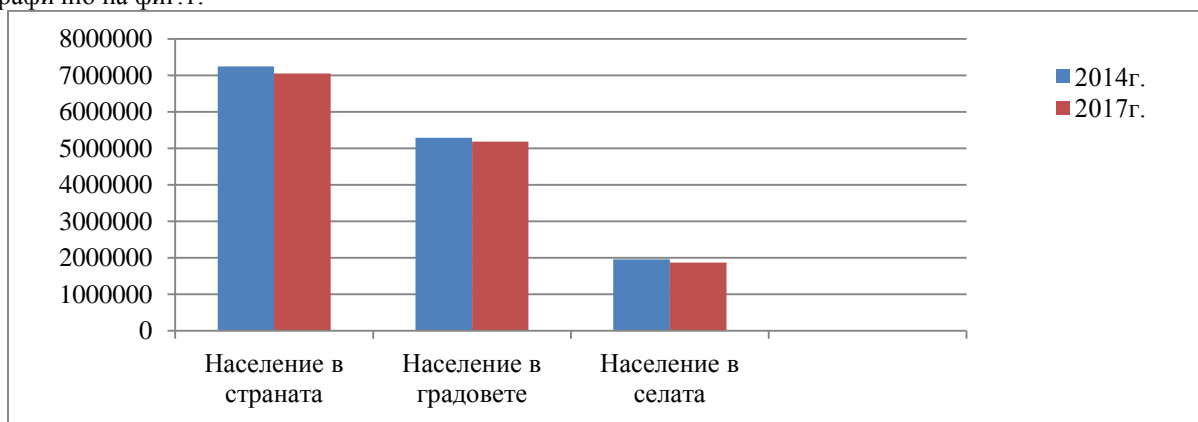
Данни за броя на населението на Република България за периода 2014-2017г. са представени в таблица1.

Таблица 1

№ по ред	Население на Република България /по данни на НСИ/	Общо за страната /бр./	Общо в градовете /бр./	Общо в селата /бр./
1	към 31.12.2017г.	7050034	5181755	1868279
2	към 31.12.2016г.	7101859	5204385	1897474
3	към 31.12.2015г.	7153784	5227182	1926602
4	към 31.12.2014г.	7202198	5267480	1934718
5	към 31.12.2013г.	7245677	5291675	1954002

Населението на страната към 31.12.2017г. е по-малко с 195 643 души или с 2,70% за разглеждания период. Като броят на населението в градовете е намалял с 109920 души или с 2,08%, а населението в селата е намаляло с 85723 души или с 4,39%. Данните представят значително по-високия темп на намаляване на броя на населението в селата спрямо населението в градовете.

Броя на населението на страната в началото на разглеждания период и в края на периода е представен графично на фиг.1.

фиг.1 Население на страната /общо, градове и села/ за 2014г. и 2017г.

Селските райони заемат приблизително 96,00 % от територията на страната, но в тях понастоящем живеят едва 26,50 % от населението на България. Населението в различните области живее предимно в градовете, като изключение правят три области – Кърджали, Разград и Силистра. Областите Разград и Силистра са в Дунавски район и към 31.12.2017г. населението, което живее в селата е както следва:

- в област Разград е 52,78% от населението на областта;
- в област Силистра е 55,76% от населението на областта.

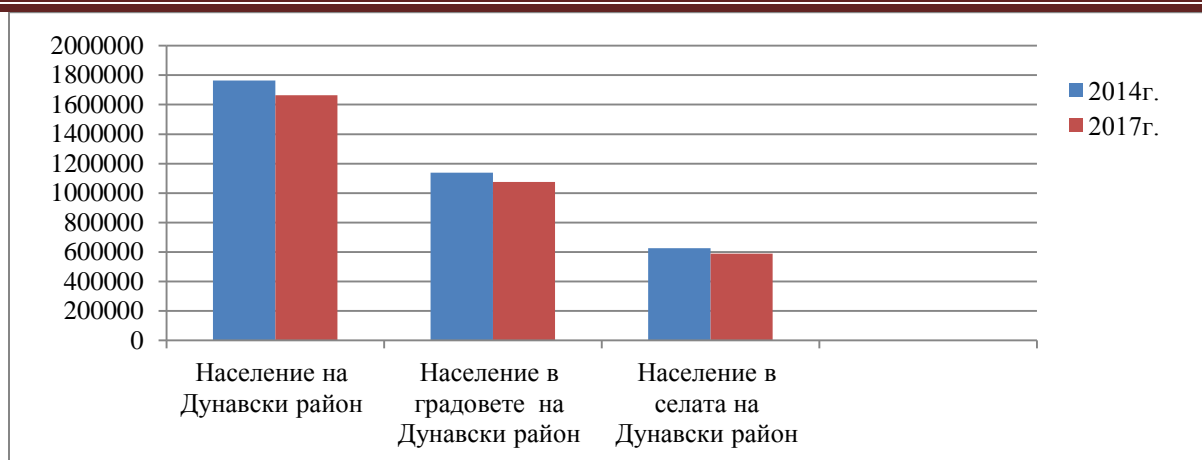
Данни за броя на населението на Дунавски район по години за периода 2014-2017г. са представени в таблица2.

Таблица2

№ по ред	Население на Дунавски район /по данни на НСИ/	Общо /бр./	Общо в градовете /бр./	Общо в селата /бр./
1	към 31.12.2017г.	1663428	1074581	588847
2	към 31.12.2016г.	1688758	1087361	601397
3	към 31.12.2015г.	1714561	1100694	613867
4	към 31.12.2014г.	1739098	1122892	616206
5	към 31.12.2013г.	1763933	1138017	625916

Населението на Дунавски район към 31.12.2017г. е по-малко с 100 505 души или с 5,70% за разглеждания период. Като броят на населението в градовете е намалял с 63436 души или с 5,57%, а населението в селата е намаляло с 37069 души или с 5,92%.

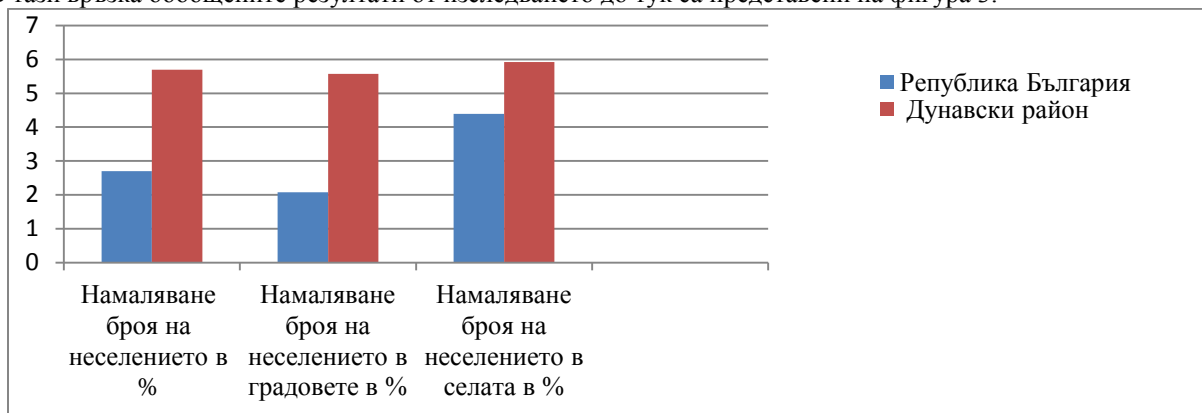
Броя на населението на Дунавски район в началото на разглеждания период и в края на периода е представен графично на фиг.2.

фиг.2 Население на страната /общо, градове и села/ за 2014г. и 2017г.

Данните представят значително по-високия темп на намаляване на броя на населението в градовете и селата от Дунавски район спрямо този на страната за съответния период.

В тази връзка обобщените резултати от изследването до тук са представени на фигура 3.

фиг.3 Намаляване броя на населението в % /общо, градове и села/ на страната и Дунавски район за периода 2014-2017г.

По данни на Агенцията по геодезия, картография и кадастър покритието на територията на Дунавски район с кадастрална карта е 36 603 кв. км или приблизително 33% от територията на страната, което отрежда първо място по площ на района спрямо другите райони от ниво2.

Намаляването на населението в селата, често се свързва с процеса на урбанизация, но за Дунавски район резултатите от изследването показват приблизително равни темпове на намаляване на населението в градовете и селата. В тази връзка пример е област Силистра, като нейното население за разглеждания период е намаляло с 4,72%, като населението в градовете е намаляло с 6,16%, а населението в селата с 3,55%.

Темповете с които намалява населението на Дунавски район са по-високи от тези за страната, върху площ от 33% от страната към 31.12.2017г. живее едва 23,59% от населението на страната. Гъстотата на населението на Дунавски район към 31.12.2017г. е 45,45 души на кв. км, значително по-ниска от средната за страната – 63,51 души на кв. км.

Основните фактори, които влияят върху измененията в броя и демографската структурата на населението, са демографските процеси - раждаемост, смъртност и миграция. Основна причина за миграцията е пазара на труда.

2. ДУНАВСКИ РАЙОН И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ.

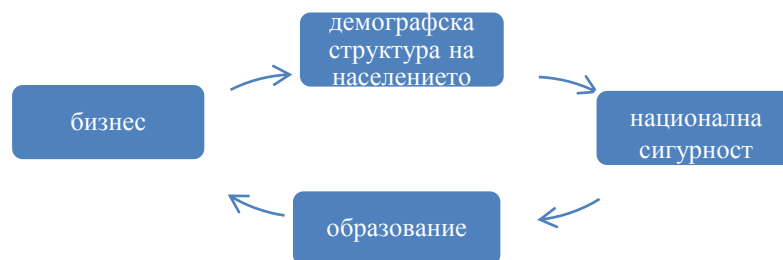
Жизненоважни национални интереси са преодоляването на негативните демографски процеси, на значителните диспропорции в развитието на регионите и изграждане на социално-икономическа среда, осигуряваща условия за развитието на поколения български граждани, способни да гарантират на Република България достойно място в ЕС и в световните политически, икономически, финансови и социални процеси и

развитието на образованието, възпитанието, науката и научно-приложните дейности в духа на националните и европейските ценности. [2]

Друг важен национален интерес определен в Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България е развитието на регионалното сътрудничество в Дунавския регион и утвърждаване на активната роля на Република България в двустранен и многостранен план в подкрепа на мира и сигурността в района.

Именно тези национални интереси детерминират значението на Дунавски район, като най-голям по територия от районите от ниво2 за страната и като част от Дунавски регион.

Взаимовръзките между националната сигурност, демографската структура на населението, образованието и бизнеса са представени на фиг.4.

Фиг.4 Взаимовръзки между образование, бизнес, демографска структура на населението и националната сигурност

Образованието е в основата на цикъла от взаимовръзки. То трябва да осигури необходимите квалифицирани кадри за бизнеса в региона. В тази връзка по данни на Агенцията по заетостта свободни работни места на първичния пазар, заявени в бюрата по труда за страната през 2017г. са 197815, като за Дунавски район те са 43076. Разпределението на свободните работни места и регистрираните безработни за 2017г. по областите на Дунавски район са представени в таблица3.

Таблица3

№ по ред	Дунавски район /области/	Регистрирани безработни лица в бюрата по труда към икономически активното население за 2017г. /бр./	Свободни работни места на първичния пазар, заявени в бюрата по труда за 2017г. /бр./
1	Видин	6575	1849
2	Враца	11075	3627
3	Монтана	8925	3322
4	Габрово	2435	2997
5	Велико Търново	7427	7584
6	Плевен	12072	5913
7	Ловеч	6512	3843
8	Русе	6551	6185
9	Силистра	6106	2601
10	Разград	6220	2088
11	Търговище	6625	3067

Данните сочат, че освен в област Габрово и област Велико Търново в другите области регистрираните безработни лица са повече от свободните работни места за съответната област, като в някои области разликата е значителна, въпреки това липсата на конкретни специалисти в определени области е определяща за незаеманите работни места. В тази връзка трябва да бъде търсена синхронизация на образованието с потребностите на бизнеса за всяка отделна област.

Понятието „*работа*” се свързва с:

- наличието или липсата на трудови отношения (трудов пазар, безработица);
- условията и заплащането на труда;
- професионалната квалификация;
- управлението и организацията на труда;
- сътрудничеството или конфликтите в труда. [3]

Бизнесът освен с образованието има взаимовръзка и с демографската структура на населението на съответната област и общо за Дунавски район. Осигурените работни места с добри условия на труд и възнаграждение на свой ред генерират отседналост на населението, противодействат на вътрешната трудова миграция в страната и са определящи за раждаемостта за съответната област, и за намаляването на средната възраст на населението.

Стратегическата среда на сигурност е сложна, динамична и с трудно предвидими измерения. Основно дестабилизиращо влияние върху формирането ѝ оказват: глобализацията, забавянето на икономическото развитие и неблагоприятните явления във финансовата сфера, провалените държави в определени региони, вътрешните и регионални конфликти, енергийните, демографските, екологичните и климатичните проблеми, заплахите за информационната сигурност, разпространяването на оръжия за масово унищожение и на средства за тяхната доставка. [4]

Демографските проблеми намиращи изражение в демографската структура на населението от Дунавски район, както и високият темп на обезлюдяване имат дестабилизиращо влияние върху стратегическата среда на сигурност. Те определят взаимовръзката на демографската структура на населението с националната сигурност.

Демографските проблеми често генерират социална изолация на определени общности от населението. Тя е предпоставка за увеличаване уязвимостта на тези общности към радикални религиозни и други идеологии, което впоследствие води до капсулиране на общностите по религиозен признак.

В тази връзка дългосрочна цел продиктувана от взаимовръзката национална сигурност-образование е формирането на национална култура за сигурност. Тя трябва да бъде естествена обществена основа за ефективно реализиране на политиките за сигурност. Взаимовръзката национална сигурност-образование е гарант за повторемостта на цикъла от взаимовръзки представени на фиг.4, както и също гарант за културното и образователно развитие на обществото. Разширяването на социалния обхват на политиката за сигурност определя търсенето на нови форми на взаимодействие между образованието и бизнеса, които да доведат до по-добра демографска структура на Дунавски район.

В Националната концепция за пространствено развитие е възприето като територии със специфични характеристики да се третират онези части от националното пространство, за които е необходимо да се прилага специфична политика на устройство развитие. Като такива са определени крайбрежните територии (Черноморски и Дунавски), планинските територии, граничните територии, териториите в риск (демографски, икономически, екологичен) и териториите за опазване на ландшафта, природните и културни ценности. [5]

В тази връзка може да се отбележи че Дунавски район е територия със специфични характеристики, определящи се от това, че той е крайбрежна гранична територия в демографски риск с природни и културни ценности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съчетанието между демографската криза, липсата на синхронизация между образование и бизнес, и забавения икономически растеж е предизвикателство пред регионалното развитие на Дунавски район и националната сигурност. Търсенето на възможности за адаптиране на образованието към условията на трудовия пазар за съответните области на Дунавски район, както и търсенето на нови възможности за разширяване на достъпа до публични услуги и въвеждането на данъчни и други финансови облекчения за нови инвестиции в икономиката на Дунавски район би имало оздравителен ефект.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Проект за Закон за изменение и допълнение на Закона за регионалното развитие, София, стр.2, 2018.
- [2] Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България, София, стр.4, 2018.
- [3] В. К.Терзиев, Политики и инструменти за социално развитие, Пловдив, стр.36, 2018.
- [4] Национална отбранителна стратегия, София, стр.3, 2016.
- [5] Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025г., София, стр.9, 2013.

DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN DEFENSE POLICY

Marjan Arsovski

Faculty of Security – Skopje, Skopje, Republic of Macedonia, arsovskim@yahoo.com

Saše Gerasimoski

Faculty of Security, Skopje, Republic of Macedonia, sasegerasimoski@gmail.com

Abstract: European Union member states have always recognized the need to act together in foreign policy and defense matters, but this has proved to be a difficult challenge and hard to achieved. The principle of a common foreign and security policy (CFSP) was formalized for the first time in 1992 by the Treaty of Maastricht, but creation of formal secondary instruments for diplomacy and intervention were needed pursuant to regional conflicts in the 1990s. Such decisive actions are the European Union peacekeeping missions to several of the world's trouble spots which promote development of the European Security and Defense Policy and design of European military structure. The first Europe defense agreement was sign on 17 of March 1948 in Brussels establishing the Western European Union. Together with the NATO Agreement they create the defense policy of Europe. In this context, the research paper aims is to explore the development of the Western European Union as a cradle for the birth of the European Union security and defense policy and the difference between the policies that are in the Union competence and the one exclusively to the Member States.

Keywords: Western European Union, European Union, Defense and Security Policy.

1 INTRODUCTION

The world is constantly change and Europe as part of it, faces a more complex and uncertain safety environment. The European Union as the largest trading and economic bloc in the world has a need to become capable of acting as a global actor (political and military). For that purpose, the Union has a unique range of tools to help in the promotion of peace and security where needed. From the very beginning since 1957 with the Treaty establishing the European Economic Community and the establishment of the Community, was the beginnings of a common foreign policy and external representation through initial cooperation between Member States when they negotiate as a bloc in international trade negotiations under predetermined common commercial policy.¹¹² After a decade in 1970 with the establishment of European Political Cooperation (EPC) a step was made for broader coordination in foreign affairs, which creates an informal consultation process between the Member States, in order to establish a common foreign policy. In 1987 with the Single European Act the European political cooperation is formalized and regulated in the Treaty establishing the Community, when it begins to operate on a formal and legal basis. After the catastrophic events of the First and Second World War, in the consciousness of European nations increased aspiration for establishing the European Community (similar to the US), driven by the desire for a united Europe and to eliminate the possibility of a new war on the European continent. However, taking into account the heterogeneous set of languages and cultures in the integration of Europe could not start with cultural, military and political integration. So initially only integrated economic policies of a number of countries in Europe, starting in 1957 with the signing of the Treaty establishing the European Community (Treaty of Rome), which is the supreme act in the legal framework for the existence of the community and where the main goal is the creation of single market (first pillar). In the following decades the legal architecture of the Community experiencing significant upgrades more amendments and supplements to the basic agreement with the agreements of Maastricht, Amsterdam, Nice, etc. that in several legal actions fields the EU and transferred considerable sovereign to EU.¹¹³ However, in the area of common foreign and security policy (second pillar) there is not made significant progress over the difficulties of reaching consensus. After first serious attempts were made by the Treaty of Lisbon, which provides significant reforms, especially in the creation of their mutual security policy through the introduction of a new chapter in the original contract, and it is "common security and defense policy." In 1992 with the Treaty of Maastricht, the European political cooperation was renamed the Common Foreign and Security Policy (CFSP) with the aim to promote the interests of the EU, as well as those of the international community which includes the promotion of international cooperation, respect for human rights, democracy and the rule of law. It should be noted that the

¹¹² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union C 83, 30.03.2010, p. 1-388.

¹¹³ The European Security Strategy (ESC) on "Safe Europe in a Better World", adopted by the European Council of 12 December 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pd>.

security policy of the European Union is envisaged for the development of a single military component (military). The founders of the European Union does not envisioned it as a strong military alliance, because the period after World War II with the prevailing mistrust between European countries in order to create mutual military (similar to the US), while NATO security system is largely seen as appropriate and sufficient for defensive purposes. Towards that comes the fact that the 21 EU members are also members of NATO, while other European countries follow a policy of neutrality. Since the creation of the European Security and Defense Policy (ESDP) as part of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the European Union (EU), there has never been noted that there will be a military component in any way that will be parallel to that US and threaten its global ambitions.¹¹⁴ In many occasions stated that the direction has to resolve regional crises and in no way implies the creation of a European army and police. With the end of the Cold War, Americans and Europeans repeatedly entered in conflict about the need for the existence of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and US domination in it. This dilemma was quickly solved with the wars in Yugoslavia, where for the first time since its establishment, NATO structures took over the military action, which justified its existence.¹¹⁵ Unlike previous relationship, marking the intervention in Iraq, created division in transatlantic relations between the European Union and the United States, which was the reason the Union began seriously building coherence and credibility of the European CFSP. Europe increasingly emphasizes the need for autonomy for European defense and security system, despite strong ties with NATO and the dominant role of the US in it. Taking into account all the circumstances, serious development of ESDP was looking after the Kosovo crisis in 1999, which later was the impetus for the spectacular growth of the second pillar. After the war in Kosovo in 1999, the European Council agreed that "the Union must have the capacity for autonomous action, backed by credible military forces, the means to decide to use them, and a willingness to do so, in order to respond international crises without prejudice to actions by NATO. In 1999, with the European Council in Cologne, the Common Security and Defense Policy (CSDP or) becomes a significant part of the CFSP, nonetheless with limited capabilities because Member States are responsible for their own territorial defense, where most of the states are also members of NATO, which is responsible for the defense of Europe. Furthermore, the European Council in Helsinki, made a number of efforts to increase of the military capability of the EU. So by 2003, the EU ESDP began to function effectively implementing its first military and police missions in the Balkans, particularly the European and international level beyond the European continent, such as the Middle East and Africa. Parallel to the NATO and EU security policy is the existence of the Western European Union (WEU) from 1948 to Brussels Treaty as a purely European security organization. In 1992, the ratio of WEU and EU was contractually defined, that the WEU was awarded with the implementation of the "Petersburg tasks" (humanitarian missions such as peacekeeping and crisis management) in the world's trouble spots outside the EU, in addition to previous tasks of defense against aggression on European soil. With the Treaty of Amsterdam these tasks were later formally transferred from WEU to EU as part of the new CFSP and Common Security and Defense Policy.¹¹⁶ This element of the WEU were merged into the EU CFSP High Representative who is also the President of the WEU. Finally, in 2010 by the Treaty of Lisbon merged the Western European Union as a military alliance with the European Union, whose role remains transferred within the EU.¹¹⁷

2 WESTERN EUROPEAN UNION

Treaty of Brussels, signed on 17 March 1948 by Belgium, the Netherlands, Luxembourg, France and Britain are considered a precursor to the NATO agreement. Treaty of Brussels and the Soviet intervention in Berlin led to the creation of the Western European Union in September 1948, as defense system between the countries of Western Europe. However, the participation US (the only nuclear power in the world in those times) was necessary in order to resist the military power of the USSR. That is why almost immediately began negotiations for a new military alliance, i.e. NATO. For more than 60 years of existence, the Western European Union (WEU) terminate its final residual activities in June 2011, after a decade of political and operational function within the European security and defense policy of the EU. This open the question what finally led to the lifting of Western Union and what does this mean for future of the European defense and security. What was their useful legacy and what was right to the EU to lead the European defense, and is there anything that the EU has failed to learn from the experience of Western

¹¹⁴ Professor Alyson Bailes, *The Demise of the Western European Union: Lessons for European Defense*, 10 May 2011, page 2

¹¹⁵ *Planning of European Union military operations*, Louis Simon, Institute for Security Studies of the European Union, Occasional Issues No. 81, Paris 2010,

¹¹⁶ Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, Official Journal C 340, 10 November 1997

¹¹⁷ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon on 13 December 2007, Official Journal of the European Union C 306, 17.12.2007

European Union. The European security and defense policy more, earlier served as the Western European Union, and it stop its activities in 2011. What will be the impact of the loss of the parliamentary assembly that was separated from the EU authorities to discuss defense issues, and which opened its doors to countries such as Turkey, Norway, Albania and Ukraine, just as the closure of the Western European Union are marked with parliamentary ceremony. The History of Western Union can be summed up in four main periods. First, in the immediate post-war era when the organization was created till 1954 with the first modifying the Treaty of Brussels. After serving a very useful role for the unification of European countries and mitigate the likelihood of a resurgence of Nazi threat in Germany, WEU "go to sleep until the mid-1980s."¹¹⁸ It then reappears as a European Union defense and many believes that it is useful to start building a common European position during the change of US / European tensions. In the early 1990s, WEU enter the third stage, 'function' phase, marked by some success in adapting to the post-Cold War period. There we have expansion missions with Petersburg tasks, restructuring the weapons standards, as well as the new line of cooperation with NATO and the EU. Finally, in December 1999, WEU changed the political and operational affairs of the EU (and the European Security and Defense Policy - now known as the Common Security and Defense Policy). Its role and responsibilities of the arms were later transferred to the EU Agency for European defense, while its Assembly kept their parliamentary duties until mid-2011.¹¹⁹ The organization was based in Brussels, with a staff of 65 and an annual budget of 13.4 million euro. It was made by the Council of the Western European Union (Council) and the Assembly of Western European Union (Parliament). Western Union was led by the Council of Ministers, with the assistance of the Council of permanent representatives at ambassadorial level. Social and cultural aspects of the Treaty of Brussels, were handed over to the Council of Europe to avoid duplication of responsibilities in Europe. A Parliamentary Assembly (composed of delegations of Member States of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe) had oversight of the work of the Council, but not obligations of the Council. Assembly of Western European Union was consultative institution. According to Graham Messervy-Whiting, the main weakness of the Western European Union was that it was not accepted as capable enough to be trusted to take the serious operational operations and crisis management. However, WEU provided for some positive foundations, and one of the most important mission of the WEU was to develop the security and defense culture in Europe. With its comprehensive and flexible membership, WEU played a very important role in this respect the European Security and Defense Policy, which helped and spread such a culture outside of Brussels. Given the prominent elements, inter-military relations were fundamental within the WEU. Western Union retained a small number of skills that have not been transferred to the European Union: Article V of the Treaty of Brussels: mutual assistance in case of an armed attack on one of the countries of the Treaty; Article IX of the Treaty of Brussels: delivering the annual parliamentary report on the activities of the WEU, especially for gun control; Assembly consisted of the Brussels Treaty, powers of officials who are multinational body composed of members of the Member States, administrative tasks (access to archives, building management and pensions of its agents EU). The clause on mutual assistance in the event of armed aggression, according to the Treaty of Lisbon, and it is now included in the Treaty on European Union in Article 42. Western Union had 10 members, 6 associate members, observers 5 countries and 7 associate partner countries.¹²⁰ All member states of the WEU, the members of NATO and the European Union. They are the only countries that have full right out loud. Accompanied is created to include European countries which are members of NATO but not of the European Union. Associate members Poland, the Czech Republic and Hungary joined the EU in 2004.

3 THE ROLE OF WEU IN THE DEVELOPMENT OF THE CFDP OF THE EU

The transition period when the EU has taken most jurisdictions of the WEU was a key moment. Although willing to build on the strengths of the WEU, the EU had to start from scratch. It is important not to be too open to borrowing from the WEU as the skepticism WEU activated in some circles. In particular, the relations with NATO had to start over again, where NATO has long been considered to be quite problematic with the WEU junior partner.¹²¹ Therefore, it seems wiser in time for the EU to present ESDP as a new beginning. From the beginning WEU was not set as a part of the European Union institutions, never the less it had position of an organization that implement the decisions of the Union in the field of Common Defense and Security Policy, that had security implications. Before the Treaty of Maastricht, the member states agreed on Declaration, which was condition for the existence of

¹¹⁸ Planning of European Union military operations, Louis Simon, Institute for Security Studies of the European Union, Occasional Issues No. 81, Paris 2010,

¹¹⁹ Andrew A.Mihota, Alliance Boundaries - US, NATO and EU in North and Central Europe, Ars Lamina, 2009, Skopje

¹²⁰ CFDP was an integral part of the European Union, in contrast to the WEU.

¹²¹ Jean Claude, European Law, Congress Service Center, Skopje 2006

the Common Defense and Security Policy, that differed the connection of the EU and WEU and cleared that the Union wanted clear European defense and not the use of WEU (because for example Turkey was part of the WEU but not of the EU). With the Treaty of Maastricht, the WEU became as an “integral part of the development of the EU”, where in article J(4) of the 1992 version is said that “The Union will search from the WEU to elaborate and implement the decisions that have security implications”. Concerning the cooperation with both entities, it is considered that the Council could make the necessary arrangements with the WEU. It was reflection of the traditional withhold of the countries to be involved in the security cooperation. This is the case with EU activities in Mostar (Bosnia and Hercegovina) where the WEU implemented the Unions decisions in the CFSP, with the mission of the police security.¹²² Work experience is another area in which the WEU was useful. Although small, the police mission launched in Albania in 1997, were included 60 police officers from 20 countries, supported by the other 40, and was intended to further test the extension of police efforts in the Balkans. Logistical experience of the Western European Union has proved very important for the EU. In terms of command, control and communications, WEU put in place at the annual conference for all people involved in crisis management and operations, and who helped to develop operational procedures and missions.

Western Union has developed a catalog or menu of power available in each country, where gaps will be identified and reported to the political authorities. The fact that Helsinki set of goals of the EU, was created by the ESDP only a few months after its creation it is a clear indication of the heritage of the WEU. Also, intelligence capacity of the WEU (monitoring security situations in the former Yugoslavia and in some parts of Africa especially,) are not lost when the EU took over, as some senior personnel were transferred to the EU. Finally WEU developed solid resources in crisis management, exercise and training. Given the difficulties of this planning cycle, it is essential for the EU to be able to draw on the work of the WEU to be able to start to work on these elements. In conclusion, the extent to which the EU has attracted the WEU's operational and military experience were quite significant to the EU and allow it to develop its security and defense duties in a very short period of time.

4 POLICIES OF THE WESTERN EUROPEAN UNION

Unwisely, Washington stick to outdated policies of the Cold War, instead to devise new policies that will better address security requirements of America in the post-Cold War. However there is more appearance in efforts to maintain and even expand NATO, even though the enemy was created to face it, the Soviet Union no longer exists, and the United States and Europe now have a relatively small number of common safety interests. The security arm of the European Union should replace NATO as the primary guarantor of European security and WEU would have a number of advantages over NATO.¹²³ WEU Member States have many common security interests, apart from various American and European perspectives are already making serious unrest in NATO. Western European countries have abundant economic resources and are able to provide for their own defense without US assistance and finally, Moscow is seen as less provocative US and dominates NATO expanded version that will extend the borders of Russia. Keeping NATO as primary European security institution is expensive and have many risks in military instability, even when it is vital US interests are at stake. Replacement of NATO by WEU and EU would emphasize that most disputes in Central and Eastern Europe are more relevant to the people of Europe than in America, and that dealing with such problems is proper European responsibility. Moreover, one of Western Europe development is a full independent military capability, where WEU and EU will be a strong partner in the event of a threat to the future in each US-European security interests. Western European Union had rotating presidency for six months. A country that chairs the European Union was also the president of the Western European Union. When a country which is not a member of the Western European Union becomes president, previous country which is a member of both organizations continues to serve as president. EUROFOR was a fighting unit Western European Union alliance. They took the battle lines in June 1998. The delegation of EUROFOR is derived from the countries of France, Italy, Spain and Portugal by the Council of Ministers of the EU in May 15, 1995 in Lisbon.

5 CONCLUSION

Foreign and security policy is an attribute of statehood which represents the strongest tool in international relations. The desire of the European Union to take a greater part of the global security burden and be real active subject in sustaining the world security can be real when foreign and security policy will be transferred from the Member States of the EU level in order for it to be effective. Further European integration and the creation of a supranational

¹²² The European Union in Bosnia and Herzegovina: Powers, Decisions and Legitimacy, Bart MJ Szewczyk, Union Institute for Security Studies, Occasional Paper n ° 83 March 2010, Paris, 2010.

¹²³ <http://www.cato.org/publications/policy-analysis/western-european-union-natos-successor>

foreign policy of the European Union creates duplication of NATO resources in Europe and the reduction of bilateral engagements US government whose benefits US enjoy long. Subsequent adoption of the Single European Act, generally renewed the interest in the "Europeanization", and further bolstered the WEU with the Maastricht treaty in 1991. However it was the Soviet Union, which had so long ensure the primacy of NATO in Europe. There is no question that the WEU developed better military capabilities and strengthen internal cohesion and be ready to take responsibility for European defense. Continued emphasis on NATO, however, increases the disadvantages of WEU in both of these areas. The symbolic nature, European security structures limit their ability to replace NATO in its key role in European security. As long as Western Europe continued to lead the Common Foreign And Security Policy primarily as a means of measuring progress towards European unity, rather than to be tangible tool for the defense of Europe, the WEU forces will nor larger qualify to replace the Atlantic Alliance with European. Europe is unlikely to cross that border with US security that will be further withdrawn.

REFERENCES

- [1] The European Security Strategy (ESC) on "Safe Europe in a Better World", adopted by the European Council of 12 December 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>
- [2] Planning of European Union military operations, Louis Simon, Institute for Security Studies of the European Union, Occasional Issues No. 81, Paris 2010,
- [3] Andrew A. Mihota, Alliance Boundaries - US, NATO and EU in North and Central Europe, Ars Lamina, 2009, Skopje
- [4] Jean Claude, European Law, Congress Service Center, Skopje 2006
- [5] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union C 83, 30.03.2010, p. 1-388.
- [6] Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, Official Journal C 340, 10 November 1997
- [7] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon on 13 December 2007, Official Journal of the European Union C 306, 17.12.2007
- [8] Professor Alyson Bailes, The Demise of the Western European Union: Lessons for European Defense, 10 May 2011, page 2
- [9] Planning of European Union military operations, Louis Simon, Institute for Security Studies of the European Union, Occasional Issues No. 81, Paris 2010,
- [10] CFDP was an integral part of the European Union, in contrast to the WEU.
- [11] The European Union in Bosnia and Herzegovina: Powers, Decisions and Legitimacy, Bart MJ Szewczyk, Union Institute for Security Studies, Occasional Paper n ° 83 March 2010, Paris, 2010.
- [12] <http://www.cato.org/publications/policy-analysis/western-european-union-natos-successor>

FROM TRADITIONAL TOWARDS CRITICAL GEOPOLITICS

Blagica Kotovchevska

MIT University – Skopje, Republic of Macedonia, blagica.kotovcevska@gmail.com

Blagoj Conev

MIT University – Skopje, Republic of Macedonia, b.conev@gmail.com

Abstract: Critical geopolitics examines geopolitical practices in order to understand geographical and political thinking and how the global policy practices are affected. It examines the geopolitical tradition, referring to the historical and geographical context of ideas about geography and politics. In a wider sense, it aims to critically examine everything related to geography and politics. It gives us an idea how the practice of world politics is implemented through different geopolitical arrangements and how our worldview is based on these premises. The analyzes presented through the research of critical geopolitics aimed to create a complex and accurate geopolitical picture, that is, a geopolitical mirror in the function of an essential deconstruction of the geopolitical discourses that create stereotypes for the actors involved in a certain conflict, for the states and the regions where the conflict takes place, that is, a creation of a false geopolitical picture or a geopolitical mosaic.

Keywords: geopolitics, geostrategy, critical geopolitics.

ОД ТРАДИЦИОНАЛНА КОН КРИТИЧКА ГЕОПОЛИТИКА

Благоица Котовчевска

МИТ Универзитет – Скопје, Република Македонија, blagica.kotovcevska@gmail.com

Благој Цонев

МИТ Универзитет – Скопје, Република Македонија, b.conev@gmail.com

Абстракт: Критичката геополитика ги испитува геополитичките практики со цел да го разбере географското и политичкото размислување и како ги условува практиките во светската политика. Ја испитува геополитичката традиција, навраќајќи се на историскиот и географскиот контекст на идеи за географија и политика. Во поширока смисла, има за цел критички да испита сè што е поврзано со географија и политика. Помага да се процени како практиката на светската политика се спроведува преку различни геополитички поредоци и како нашето гледиште на светот се темели на овие премиси. Анализите презентирани преку истражувањата на критичната геополитика имаат за цел креирање на комплексна и прецизна геополитичка слика, односно геополитичко огледало во функција на суштинска деконструкција на геополитичките дискурси кои креираат стереотипи за актерите инволвирани во определен конфликт, за државите и регионите во кои се води конфликтот, односно креирање на погрешна геополитичка слика или геополитички мозаик.

Клучни зборови: геополитика, геостратегија, критичка геополитика

ВОВЕД

Во последните сто години, паралелно со развојот на геополитиката се развивале и геополитичките критики. Она што може да се забележи е фактот што критиката на геополитиката била многу помалку застапена во јавноста од самите геополитички идеи. Тоа може делумно да ја објасни конзистентноста и цврстината на одредени геополитички погледи кои успеале да преживеат и до ден денешен, иако одредени работи се доста променети и во политичката и во историската сфера. Обидите за реализирање одредени геополитички идеи биле „ослободени“ од критика затоа што таа не успеала да се афирмира и да ги наметне сопствените аргументи во јавноста. Постооењето на критиката е значајна од повеќе причини. Една од тие причини е што оправдувањата за меѓународните судири, речиси по правило, се пронаоѓале во геополитичките и геостратежиските констатации на односите. Постоела критика насочена кон таквите пристапи, кон оние што ги преземале и оправдувале таквите акции, но нејзините аргументи не ги уверувале државите во потребата за поинакво, ненасилно делување. Втората причина е тоа што е неопходно да се развиваат поинакви пристапи во современата геополитика кои ќе ги надвлдаат опасните тенденции на поедноставување на геополитиката.

1. РАЗЛИКИ ПОМЕЃУ ТРАДИЦИОНАЛНАТА И КРИТИЧКАТА ГЕОПОЛИТИКА

Геополитиката можеме да ја опишеме како теорија за решавање на проблемите и практика на владеење во одреден простор. Таа ја зема постојната структура на моќ како рамка во чиј контекст настојува да ја оформи концептуализацијата на просторот и процесите, и да ги нагласи основните елементи за дејствување на надворешната политика. Доминантен метод во таквото делување на геополитиката е декларативна (работите се случуваат затоа што светот е таков) и императивна (ние мораме така да делуваме). Геополитиката ја создава културната и политичката верзија на вистината за светот. Делува во рамките на светската рамнотежа на силите и создава услови за постигнување на идните стратешки вредности во анархичниот свет. Според овие констатации, геополитиката по многу нешта е слична на политиката на реализам. Се разликува по тоа што ја има географијата како аргумент плус. Географијата, всушност е таа предност која овозможува поинаков видлив контекст во прикажувањето на светот, што во рамките на политичкиот реализам не е возможно. Токму поради тоа, се случува политичкиот реализам да ги користи „услугите“ на геополитиката, односно директно да пронаоѓа аргументација во географијата.

Критичката геополитика се разликува од геополитиката по тоа што ги проблематизира теоретските поставки и е насочена кон истражување на комплексноста на глобалниот политички живот кој не може да се објасни само преку проучување на структурата и односите на моќта. Критичката геополитика е насочена кон критика на начинот на кој ортодоксната геополитика ја чита светската политичка карта. Имено, класичната (ортодоксна) геополитика ги проектира културните и политичките претпоставки на политичката карта, за да може да ги потврди своите претпоставки. Притоа, не се воочуваат вистинските односи, односно се настојува да се создадат. Со оглед на тоа, геополитиката се јавува како проширена културна практика на одредени експерти во моќни институции (војска, универзитети, разни институти и др.) кои не ги истражуваат односите на моќта, туку ги создаваат. Критичката геополитика го избегнува таквиот пристап и последиците преку проширување на јавната расправа за одредени прашања, вклучувајќи широк круг стручњаци и јавноста.

Во периодот на Студената војна разликата помеѓу класичната (ортодоксна) геополитика и критичката геополитика била прилично јасна. Класичната геополитика нудела прилично поедноставена перцепција на светот во чие средиште се наоѓал неизбежниот судир помеѓу големите сили. Поради тоа, предизвикана е - засилена милитаризација, натрупување на оружје и воени сили како единствен начин за намалување на стравот од уништување. Критичката геополитика во истиот период настојувала да укаже на опасностите од таквата поедноставена перцепција на светот, и нудела проширена слика за светот во која биле вклучени, покрај воените, политичките, економските, сицијалните прашања и прашањата за заштита на животната средина. Современите геополитички услови го намалуваат значењето на класичната геополитика која се темелела на „бинарните“ односи ние/тие, внатрешни/надворешни, домашни/странци, блиску/далеку. Ваквите односи своето објаснување го имале во геополитичките парадигми како што се Хертланд/Римланд, копнени сили/поморски сили, исток/запад и др. Во денешни услови концептуализацијата и објаснувањето на современиот свет врз база на претходно наведените констатации е прилично дискутабилно.

Главната разлика помеѓу **традиционалната геополитика** и покритичките пристапи е што вторите промовираат отворање на политичка географија за методолошка и концептуална повторна проценка (погледнете Табела 1).

Составена од различни нишки на општествена теорија, критичката геополитика се обиде да ги земе предвид начините на кои географските дискурси, практики и перспективи го мереа, опишувала и оценувала светот. Инспирацијата за критичката геополитика лежи во верувањето дека традиционалната политичка географија не успеала да ја наруши широко распространетата „деполитизација“ на човековата географија во 1950тите и 1960тите. Студиите за граници, на пример, повеќе беа засегнати со функцијата и типологијата на границите отколку со обезбедувањето на критичка проценка на нивното значење во рамките на меѓународниот систем. Границите се од централна важност за дискурсот на суверенитет бидејќи тие обезбедуваат помеѓу другото средства за физичка и културна поделба на една суверена земја од друга. Во поново време, пионерската работа на францускиот географ Ив Лакост даде вреден придонес во агендата која се фокусираше на улогата која ја има географското значење во консолидирањето на воената моќ и политиката во чиј центар е државата.

Традиционална геополитика	Критичка геополитика
Национален суверенитет Фиксни територии	Глобализација Симболични граници
Државна работа Територијални непријатели	Мрежи/меѓусебна зависност Детериторијализирани опасности
Географски блокови Физички/земјени средини	Виртуелни средини
Картографија и мапи	Системи за географски информации (GIS)

Табела 1. Традиционална и критичка геополитика

[1] Извор: Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Harlow: Pearson.

Ив Лакост беше професор по географија на Универзитетот Винсен во Франција за време на 1960тите и 1970тите. Неговото незадоволство од академската и политичката состојба на географијата го поттикна него и колегите да создадат ново списание наречено *Erodot* (*Herodote*) во јануари 1976 година. Во позната студија наречена *Географијата е прва и основна за војување* (*Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*), тој тврдеше дека географското знаење придонело за воената моќ и политиката во чиј центар е државата. Во неговата анализа на американското бомбардирање на насипите на Ред Ривер во Северен Витенам, Лакост покажал дека географските информации собрани за регионот биле користени од американските сили да го таргетираат и уништуваат потенцијалот за одгледување храна на регионот. Политичките географи беа потсетени дека односот помеѓу географското знаење и политичката моќ всушност би можело да биде насилан. Лакост се одделил од аполитичните аспекти на француската политичка географија и јасно го кажал своето верување дека географската работа треба да биде лоцирана во рамките на тековни политички борби и загрижености. Понатаму, Лакост го користел *Erodot* за да покрене серија од прашања како што се деколонизација, имиграција, исламска политика и нуклеарни проекти. Многу од неговите идеи во врска со улогата на географското знаење во пренесување на надворешната политика и воената политика се подготвени во рамките на англофонската критичка геополитика.

Публикацијата на Ив Лакост насловена *Географијата е прва и основна за војување* (*Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*), во 1976 година одбележа нов суштински почеток во историографијата на дисциплината. Работата на Лакост, беше полемичка изјава за функционирањето на географијата како дисциплина која го поддржувала империјалниот поредок во странство и капиталистичкиот поредок дома. Заедно со работите на останатите (кои, како и Лакост, најдоа процеп за нивната работа во *Antipod*, важно радикално географско списание основано во 1969 година), неговата работа помогнала да се политизира географското знаење и проучувањето на просторот како општествено произведен (создаден). Што е уште поважно, тој ја посочувало потребата од темелен ревизионизам во рамките на дисциплината модерна географија. За прв пат, предизвикот на деколонизирање на географското знаење и простор може да се концептуализира како таков. Била започната постмодерната дезориентација на модерната географија. Геополитиката повеќе не се смета за изучување на државните работи и Големите моќи (управувањето со меѓународните работи и идеите кои влијаеле на практиките на дипломатијата). Наместо тоа, сега се смета за оцртување на интелектуалниот терен засегнат со и под влијание на интеракцијата на географијата, знаењето, моќта и политичките и општествени институции. Писателите на критичка географија тврделе дека геополитиката е дискурс засегнат со односот помеѓу моќта-знаењето и општествените и политички односи. Усвојувањето на таквиот став ги води авторите како што се Џон Агњу, Героид О'Тул и Сајмон Делби кон тоа да предложат дека светската политика треба да се разбере според *толкувачка* основа наместо во смисла на серии од божествени „вистини“ како што е основната поделба на глобалната политика помеѓу овластувањата на копно и на море. Затоа, за писателот на критичка геополитика, навистина важната задача се однесува на толкување на теории на светска политика наместо повторување на честопати лошо дефинирани претпоставки и разбирања на политиката и географијата.

Предизвикувањето на конвенционалните категории на меѓународна или глобална политика е дел од критичка проценка на улогата на географското знаење и нејзиното знаење врз општествените и политичките практики. Појавата на критичката геополитика и геополитичката економија во 1980тите е индикација за промена на политичката географија од емпиристичкото минато (кое претпоставува дека фактите зборуваат

за себе) кон теоретски информирано поле на истражување. Во сојуз со критичките теории на меѓународните односи, критичката геополитика се обидува да развие теории на меѓународни односи кои ја потврдуваат двосмисленоста, непредвидливоста и несигурноста на светот во кој живееме. Како и другите развојни настани во рамките на општествените науки и хуманистичките науки, критичките пристапи кон светската политика се обидуваат да го споделат постмодерниот скептицизам дека светот може рационално да се воочува и да се толкува преку конкретни техники.

Почетната точка за критичката геополитика е да се тврди дека конвенционалните перспективи на геополитиката и меѓународната политика ги игнорираат претпоставките кои првично се потпираат на тие позиции. Критичкото размислување поставува прашања како на пример, како настануваат тековните ситуации или како делува моќта за да се поддржат одредени контексти. Писателите на критичката геополитика, спротивно на реалистичните набљудувачи, тврдат дека претпоставката за независен и објективен истражувач кој ги евидентира воочливите реалности на меѓународната политика е лажна. Спротивно на тоа, критичките пристапи кон светската политика би укажале на тоа дека ако не се предизвикаат или доведат во прашање современите структури и односи на моќта, тогаш академските пристапи се изложени на ризик од само опростувачки постоечки практики. Експертите за критичка геополитика сега признаваат дека нивните пристапи кон светската политика самосвесно се наоѓаат во рамките на тело од концептуални и методолошки претпоставки за светот. Теориите на светската политика не се одвоени од светот кој се обидуваме да го опишеме и објасниме и со признавање на оваа точка, критичките теоретичари може да придонесат за развојот на практични идеи во врска со прогресивната општествена и политичка промена и како истата може да се промовира (погледнете Табела 2).

Реализам	Либерализам	Критичка геополитика
-Национален суверенитет	-Национален суверенитет	-Меѓусебна зависност
-Држави	-Државни и недржавни организации	-Глобализација
-Воена моќ	-Ограничена меѓународна соработка	-Мрежи и јазолни точки
-Анархиски свет		-Претставувања на глобалниот просто

Табела 2. Теории на светска политика: клучни теми

Аналитичката рамка на критичката геополитика произлегува од мешавина на извори, вклучувајќи анализа на дискурси, меѓународна политичка економија, феминистички пристапи и постмодерна општествена теорија. Најголемото влијание на литературата врз критичката геополитика беше настојувањето на Фуко дека мора да се истражи врска помеѓу моќта и знаењето во дискурсот.

Како што забележале О’Тул и Агњу, основна премиса е тврдењето дека географијата е општествен и историски дискурс кој секогаш е непосредно обвиткан со прашањата на политиката и идеологијата... географијата сама по себе е форма на моќ-знаење. Спротивно на претходните записи, геополитиката сега не се смета за неутрална техника или уред за разгледување на светот; наместо тоа се смета за дискурс кој може да се употреби за да се претстави светот на одредени начини. Така, првиот и најзначаен извор на критичката геополитика беше добиен од испитување на дискурсите на геополитиката и меѓународните односи. Таквата позиција подразбира дека перцепциите на светот произлегуваат од серија од претпоставки, правила и тврдења кои се применети од оние кои се обидуваат да ги објаснат настаните и околностите.

Работата на Едвард Сед за Западните преставувања на Блискиот Исток дава еден од најјасните примери за тоа како видувањата на Фуко за дискурсот и генеалогииите на моќта-знаењето се прилагодени на истражувањето. Познатата книга на Сед, *Ориентализам (Orientalism)*, го наведува создавањето и еволуцијата на серија од измислени географии кои го сочинуваат Средниот Исток во рамките на Западните географски замисли. Со употреба на британски, француски и американски книжевни извори за Блискиот Исток (Ориентот), тој тврди дека комплексното место и културни карактеристики на Блискиот Исток биле сведени на неколку дефинирачки карактеристики како што се „заканата“ наметната на евро-американската култура од арапската и муслиманската вера. Загриженоста во *Ориентализам* за распределбата на геополитичката свесност во естетски, експертски, економски, социолошки, историски и филозофски текстови беше екстремно провокативна.

Се гледа дека дискурсите влијаат на правилата и тврдењата со кои политичкото однесување се структурира, регулира и расудува. Критичката геополитика тврдеше дека дискурсите имаат главна улога во мобилизирање на одредени едноставни географски разбирања за светот, кои помагаат во оправдувањето на одредени политички одлуки. Политичките говори, на пример, нудат можности за промовирање на одредени идеи на влијателните субјекти во светската политика. Употребата на симболи, метафори и тропи може да има суштинска важност за оформувањето на политичките разбирања на специфични околности.

Критичката геополитика смета дека геополитиката треба да се концептуализира како форма на **дискурс** и политичка практика. Агњу и О’Тул го потврдија во нивното испитување на Студената војна географското размислување на американските политички лица како што е Роналд Реган:

Политичките говори и сличните активности ни даваат средство за надоместување на личните омаловажувања на влијателни субјекти во светската политика. Тие ни помагаат да ја разбереме општествена конструкција на световите и улогата на географското знаење во таа општествена конструкција.

Геополитиката реконцептуализирана како дискурс и форма на политичка пракса има неколку импликации:

1. Геополитиката треба да се смета за политичка активност која се извршува од одреден број на политички субјекти и која не е ограничена на мала група од академски специјалисти.
2. Геополитичкото размислување кое го применува американскиот државник за време на Студената војна го посочува фактот дека незабележителните претпоставки за местото и нивните конкретни идентитети може да бидат многу значајни. Претпоставуваната закана на Советскиот Сојуз која ја обзема американската или западната цивилизација честопати привлекуваше долгогодишни географски прикази на евро-азиската површина населена од Азијатски орди со намера да ги освојат Европските и Словенските народи.
3. Тековната распределба на моќ во рамките на меѓународниот систем значеше дека некои земји како што се САД имаат подобра позиција од другите да влијаат на производството и циркулацијата на политичките дискурси и така поседуваат капацитет да се оформат геополитичките разбирања на светот.
4. Критичката геополитика смета дека изразувањата на географската разлика придонесувале за политика на формирање на идентитетот. Широко распространетото прикажување на Советскиот Сојуз како „другото зло“ за време на Студената војна не само што помогнало да се обезбеди идентитетот на Америка како бастион на слободата и демократијата, но исто така ги овласти последователните администрации да таргетираат кој било кој се сметал за внатрешен пресвртник или крипто-комунист.

2. АНАЛИЗА НА СЛУЧАЈ: АМЕРИКАНСКИ ПРЕСТАВУВАЊА НА ЛИБИЈА КАКО „ТЕРОРИСТИЧКА ДРЖАВА“

Одлуката на Роналд Реган да ја етикетира Либија како „терористичка држава“ во 1985-6 беше важна увертира на растечкото преиспитување од САД на новата закана наметната од Исламистичкиот фундаментализам. Бомбирањето на главниот град на Либија, Триполи, во 1986 година, беше кулминацијата на американското верување дека Либија има финансирано терористичка активност на Блискиот Исток и Европа. Наместо да биде едноставно парче реторика дизајнирана да испровоцира политички аргумент, политичкиот исход било да се наштети на односите на САД-Русија набрзо откако изгледало дека се подобруваат. Широко распространетата јавна поддршка во САД за бомбардирањето во Триполи може да е потпомогната од пријателско медиумско покривање и растечки тренд на Холивуд да произведува филмови кои ги лоцираат заканите против Америка во американскиот свет.

Во декември 1988 година, авион на Пан Американ кои носеше неколку стотици лица од Лондон до Њу Јорк експлодирал над јужна Шкотска. После неколку месеци испитувања, американската и британската полиција именувала двајца службеници од либиска авиокомпанија како осомничени за овој терористички чин. После 10 години на санкции со нафтата и други форми на санкции (против Либија) после американскиот притисок врз Обединетите нации, либиското лидерство се согласи дека двајцата либиски осомничени би се соочиле со кривични постапки во Холандија согласно Шкотското право. Еден од осомничените беше обвинет во 2001 и во 2003 година Обединетите нации гласаа за санкции против Либија откако понуди суштински компензациски пакет за жртвите на панамериканскиот напад. Сепак, Либија останува ‘престапничка држава’ според гледиштето на администрацијата на Џорџ Буш, покрај нејзината важна одлука во декември 2003 година да се воздржи од понатамошен развој на оружје за масовно

уништување. Британскиот премиер Тони Блер ја посети Либија во мај 2004 година и веројатно придонесе за поновото „дипломатско опоравување“.

Иако владите на Велика Британија и на САД ја осудија Либија за поддржување на терористичка активност во минатото, беше игнориран фактот дека Американците извршија незаконско бомбардирање врз Триполи во 1986 година, кога исто така загинаа невини цивили.

За крај ќе го потенцираме ставот на Делби кој мошне elokвентно ја толкува потребата од критичка геополитика:

„Она што се тврди овде не е ништо помалку од признавање на важноста на проучувањето на политичкото работење во форми на географски разбирања, признавајќи дека географите се прецизирања на политичка реалност кои имаат политички ефект. Да се конструираат суштинските политички географии е да се тврди дека не смеаме да го ограничиме нашето внимание на проучување на географијата на политиката во рамките на претходно дадени простори земени здраво за готово, при здрав разум, туку да ја испитаме географската спецификација на политиката. Тоа е да се практикува критичка геополитика“.

Оттогаш, на молбата на Делби за критичка геополитика е одговорено од голем број литератури во рамките на дисциплината на географијата кои се обидуваат, на голем број начини, да ја испитаат „политиката на географската спецификација на политиката“.

Но што се мисли со „политиката на географската спецификација на политиката“? Во ова и други толкувања, критичката геополитика изгледа дека се заснова на општи изјави за просторот и моќта. И покрај богатата понова литература за критичката геополитика, останува неодољна потребата да се продлабочи и заостри нејзиниот карактер како различен интелектуален и политички проект. Дел од причината зошто критичката геополитика сè уште не се има одвоено како посебна на доволен прецизен начин лежи во нејзиниот изненадувачки неуспех ригорозно да го концептуализира и теоретизира самиот предмет кој веројатно ја дефинира: геополитиката. Како концепт, геополитиката редовно е предизвикана и свесно се користи, сепак ретко се проблематизира. Сè уште не постои соодветна теоретска дискусија за функционирањето на геополитиката како знак во рамките на критичката геополитика. Ниту пак имаше експлицитна теоретска дискусија за тоа како треба да функционира критичката геополитика и како треба да го вклучи она што веќе го имаме одредено како геополитичко гледиште.

ЗАКЛУЧОК

Наместо заклучок можеме да констатираме дека критичката геополитика има за цел навраќање и разјаснување на основните претпоставки на класичната геополитика. Се стреми да се наврати на епистемолошките претпоставки и онтолошките заложби на конвенционалната геополитика. Критичката геополитика доведе до создавање на голем број темелни студии, кои заедно со прецизните биографски трудови, им помогнаа на познавачите подобро да ги разберат културните потекла, пристрасности и теоретски ограничувања на класичната геополитика.¹²⁴ (Bordonaro, 2010)

Критичката геополитика исто така ги испитува геополитичките практики со цел да го разбере географското и политичкото размислување и како ги условува практиките во светската политика. Ја испитува геополитичката традиција, навраќајќи се на историскиот и географскиот контекст на идеи за географија и политика, односот помеѓу геополитиката и народната култура, и на крајот, но подеднакво важно, ја проучува структурната геополитика која ги поврзува практиката на вешто управување со државните работи со практиката на глобализацијата и информациските мрежи. (Dodds, 2001, pp.470-471) Во поширока смисла, има за цел критички да испита сè што е поврзано со географија и политика. Помага да се процени како практиката на светската политика се спроведува преку различни геополитички поредоци и како нашето гледиште на светот се темели на овие премиси.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Agnew, J. 2002. *Geopolitics*. London: Routledge (second edition).
- [2] Agnew, J., K. Mitchell and G. O Tuathail (eds.) 2003. *A Companion to Political Geography*. Oxford: Blackwell.
- [3] Dalby, S. 1990. *Creating the Second Cold War*. London: Guilford.
- [4] Dalby, S. “*Critical Geopolitics: Discourse, Difference and Dissent*,” 274.
- [5] Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Harlow: Pearson.

¹²⁴http://www.exploringgeopolitics.org/Publication_Bordonaro_Federico_Rediscovering_Spykman_Rimland_Geography_Peace_Foreign_Policy.html

- [6] Hepple, L. W. 2000. 'Géopolitiques de gauche: Yves Lacoste, Herodote and French radical politics' in K. Dodds and D. Atkinson (eds.) *Geopolitical Traditions*. London: Routledge.
- [7] Lacoste, Y. 1973. 'An illustration of geographical warfare: bombing of the dykes on the Red River, North Vietnam' *Antipode*.
- [8] Lacoste, Y. 1976. *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la Guerre*. Paris: Maspero.
- [9] Parker, G. 1985. *Western Geopolitical Thought*. London: Croom Helm.
- [10] Said, E. 1978. *Orientalism* Harmondsworth: Penguin.
- [11] Tuathail, G. and S. Dalby (eds.) 1998. *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge.
- [12] Tuathail, G. 1996. *Critical Geopolitics*. London: Routledge.
- [13] Tuathail, G. and J. Agnew 1992. 'Geopolitics and foreign policy: practical geopolitical reasoning in American foreign policy' *Political Geography*.
- [14] Милевски, Т. 2015. *Политичка географија и геополитика*. Скопје: Филозофскиот факултет.

THE CONCEPT OF THE BALANCE OF FORCES IN THE 21ST CENTURY

Vladimir Tomashevich

Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia, vladimir.tomashevich@gmail.com

Hatidza Berisha

University of Defense, School of National Defense, Belgrade, Serbia, berisa.hatidza@mod.gov.rs

Aleksandar Cirakovic

Faculty of Political Science, Belgrade, Serbia

Abstract: In this paper the authors proceed from defining the concept of balance of forces, theoretical understanding of the balance of forces from the aspect of the scientific understanding of the realistic theory of international relations with concrete examples from the history of international relations. However, the focus of the work is an analysis of the power between a single world power (USA) and major powers (Russia, China) in a possible balance of power.

The aim of the paper is to try to point out, through a relatively brief review, the possibility of establishing a balance of forces in the 21st century.

Keywords: concepts, balance, world, world powers, great powers, international relations.

КОНЦЕПТ РАВНОТЕЖЕ СНАГА У 21. ВЕКУ

Владимир Томашевић

Факултет за инжењеријски менаџмент, Београд, vladimir.tomashevich@gmail.com

Хатиџа Бериша

Универзитет одбране, Школа националне одбране, Београд, berisa.hatidza@mod.gov.rs

Александар Чираковић

Факултет политичку наука у Београд

Сажетак: У раду аутори полазе од дефинисања појма равнотеже снага, теоријским схватањима равнотеже снага са аспекта песимистичног и научног схватања реалистичке теорије међународних односа са конкретним примерима из историје међународних односа. Међутим, тежиште рада је анализа моћи између једне светске силе (САД) и великих сила (Русије, Кине) у могућем односу равнотеже снага.

Циљ рада се огледа у покушају да се кроз један, релативно кратак осврт, укаже на могућност успостављања равнотеже снага у 21. веку.

Кључне речи: концепти, равнотежа, свет, светске силе, велике силе, међународни односи.

УВОД

Почетак 21. века свет су обележиле Сједињене Америчке Државе као једина светска сила преостала након исцрпљујућег хладног рата. Владао је униполарни систем у међународним односима. Тежиште униполарног система којег су предводиле САД било је на задржавању статуса кво у међународним односима, односно жеља да се задржи или повећа империјална моћ у односу на друге земље света. Лидерску улогу, САД су тежиле да одрже развијањем и онако супериорне технологије, војне силе, економије и дипломатије, као и партнерства и савезништва и употребом меке и тврде моћи или комбинацијом две моћи према другим државама у свету које теже да умање њену лидерску моћ.

Руска Федерација (у даљем тексту Русија) је након распада Совјетског Савеза (у даљем тексту СССР) лутала у међународним односима наредних 10 година. Због све веће потребе за енергентима у свету којима Русија располаже (нафта и гас), омогућено јој је да се врати на светску сцену. Пред крај 20. века и почетком 21. века на далеком истоку и југу Азије долази до наглог развоја и просперитета Кине и Индије. За сво то време, САД теже да задрже лидерску позицију у свету.

Однос САД и њених савезника са једне стране и Русије и Кине и других земаља са друге стране у свету, доводи до основног питања да ли је дошло до стварања мултиполарног система у међународним односима тј. до поновне успоставе равнотеже снага. Оваква ситуација у свету односно концепт равнотеже снага у 21. веку биће предмет интересовања у раду.

1. ПОЈАМ И ТЕОРИЈСКА СХВАТАЊА РАВНОТЕЖЕ СНАГА

Равнотежа снага је концепт који се односи на спољнополитичко деловање актера ради одржавања стабилног система суверених држава. Речник међународних односа¹²⁵ о том појму наводи да се у концепцијском смислу највише приближио ономе што бисмо могли сматрати јединственом „политичком теоријом међународних односа“.

1.1 Појмовно одређење равнотеже снага

Равнотежа снага заузима централно место у промишљањима о међународним односима, као што држава заузима централно место у промишљању политичких наука. Она представља материјалистички приступ у међународним односима као анархичном систему без надржавног ауторитета који регулише односе међу државама. Може се посматрати као средство у служби политике моћи државника и њихових дипломата (класични реализам) или као саморегулишући механички систем расподеле моћи у међународном систему (научни реализам). Равнотежа снага начелно регулише односе између државе А и државе Б или супростављених коалиција снага, која се емпиријски уређује. Једну од најпознатијих дефиниција равнотеже снага дао је Хендли Бул.¹²⁶ „Главна функција равнотеже снага у међународном систему није да сачува мир, него да одбрани независност суверених држава од претњи доминацијом и да спречи да друштво суверених држава освајањем буде претворено у универзалну империју и да то учини ако је потребно ратом“.

Одређивање концепта равнотеже снага и историја појма равнотежа снага, своди се на то да све државе теже максимизацији своје моћи, а да стабилност произилази из одржавања равнотеже снага, подржане и олакшане савезничким системима. Дефинисање равнотеже снага¹²⁷ је веома сложено и оно се мора објаснити кроз њено значење и сврху њеног постојања. Сврха постојања равнотеже снага може се објаснити на следећи начин:

- 1) Равнотежа снага спречава промене у систему, односно да једна држава путем силе претвори међународни систем у универзално царство.
- 2) Глобалне и регионалне равнотеже снага послужиле су у одређеним регионима заштити независности држава од помоћи и поковања великих сила.
- 3) Равнотежа снага осигурала је услове оним институцијама на којима се безбедност међународног система темељи као на пр: дипломатија, војна интервенција, међународно право, равнотежа великих сила итд.

Прва и друга тачка сврхе постојања равнотеже снага указује на опасност од империјалистичке експанзије и хегемоније која представља перманентну опасност за међународни систем. У модерној историји Европе, примери константне претње су Француска за време Наполеона, Немачка пре и за време Првог светског рата и за време Хитлера¹²⁸ и покушај Совјетског Савеза да буде светски хегемон након Другог светског рата. Трећа тачка указује на институционалне елементе на којима почива међународни систем од Вестфалског мира, а посредно или непосредно везана је за примену равнотеже снага. Дакле, сврха постојања равнотеже снага је онемогућавање стварања униполарног међународног система.

За разлику од сврхе постојања, значење равнотеже снага може се објаснити на два начина и то кроз практично и теоријско значење. Практично значење подразумева постојање државе приближно истих снага или савеза држава, док у теоријском значењу, смисао равнотеже снага је у равномерној расподели моћи међу актерима. Проблем оба ова значења је у немогућности мерења и утврђивања количине моћи коју поједина држава поседује а затим и примене те моћи ради одржавања равнотеже снага. Сагледавајући овај проблем тј. немогућност одређивања количине моћи, Нај тврди¹²⁹ „да је моћ немерљива, па се и не може количински одредити“. Он уводи концепт меке и паметне моћи који су у класичном реалистичком смислу истоветни са силом.

Дакле, потребно је дефинисати шта је делокруг моћи и које је поље дељења моћи. Међутим, мерење снага искључиво на темељу „делокруга“ и „подручја“ моћи неизбежно води ка:

- 1) емпиријском одређењу снаге држава (актера) у међународном систему и

¹²⁵ Dictionary of international relations, London, Penguin books, 1998, стр. 81-85

¹²⁶ Политика и равнотежа снага: појам и начин успостављања противречности, перспективе, интернет сајт <http://FPN.unibl.org>, приступљено 04.02.2017.године

¹²⁷ Рајнхард Мејерс: Темелјни појмови и теоретске претпоставке међународних односа, Загреб, Панлибер, 1999, стр 7

¹²⁸ Драган Живојиновић, Неокласични реализам у међународним односима, Факултет политичких наука, Годишњак, 2008

¹²⁹ Петар Поповић: Политичка мисао бр.1, Хоризонтални аспект равнотеже снага у међународним односима, Универзитет Доња Горица, 2013, стр. 62 и 63

2) утврђивање расподеле моћи у међународном систему.

Овакав приступ постаје заједничко значење и теоријска подлога у готово свим савременим промишљањима о равнотежи снага. Дакле, равнотежа снага се посматрала искључиво: 1) емпиријски (материјалне могућности и расподела моћи) у сврху спречавања стварања униполарног међународног састава и 2) у теоријском промишљању тај концепт је везан за политику моћи, својствену спољнополитичком промишљању од Вестфалског мира 1684.године.

Историјски примери флексибилних савезништава, деловања класичне дипломатије и ограничених ратова кроз 17., 18. и 19.век углавном с служили као елементи емпиријског доказивања одређених образаца како би се јасно одредила суштина равнотеже снага.

1.2 Реалистичко схватање равнотеже снага

У модерном реалистичком поимању, идеја равнотеже снага први се пут појављује крајем 15.века. Међутим, можемо рећи да је равнотежа снага због своје здраворазумске идеје стара колико и само друштво, али тај концепт као саставни део политичке моћи у античко доба и у хишћанском средњем веку по Моргентау, није постојао. Равнотежу снага као појам не налазимо ни код оснивача концепта политичке моћи Макијавелија¹³⁰, мада он у својим расправама каже да је за државу у спољнополитичким односима најбоље да постане довољно војно јака да може одбити сваки пљачкашки напад, али и не толико јака да може отпочети превентивни рат.

Равнотежа снага као појам појављује се у 16.веку у теоријским промишљањима правника и дипломата. Она своју форму развија са избијањем тридесетогодишњег рата која се завршава Вестфалским миром и успостављањем новог међународног система чији је темељ суверена држава. Од тог тренутка начело равнотеже снага заузима централно место у међународном систему и кључни је део у односу између држава. Волтерс је структуру међународног система метафорички објаснио кроз игру билијар¹³¹, на тај начин што је државе упоредио са билијарским куглама које се непрестано крећу и сударају. Оно што државе покреће у свету реалне политике је политичка моћ, а оно што их судара јесу сукобљени национални интереси. Међународни систем који карактерише анархија (безвлашће) недостатак наднационалног ауторитета у 16. веку теоретски је објаснио Бодин¹³² који државу сматра институцијом моћи која не признаје ниједан наддржавни ауторитет. Он каже да је њено деловање у међународном систему засновано на самопомоћи тј. преживљавању у међународним односима.

Концепцијско схватање супротстављености и истовремене узајамности између држава са истакнутим суверенитетом и анархије у међународном систему равноправних држава, уствари представља реалистично схватање међународних односа и у први план ставља равнотежу снага. Циљ равнотеже снага од Вестфалског мира био је да се спречи настајање униполарног система у облику светске империје или у облику глобалног хегемона. Једна од метода одбране и очувања међународног система је примена силе односно рат. Зато су се у Европи за протекла четири века колико и траје Вестфалски мир десили многи ратови међу којима су и четири рата глобалног карактера (Седмогодишњи, Први и Други светски рати Хладни рат).

Први проблеми равнотеже снага везани су за идеализацију европске реалполитике као начелну вредност само по себи у међународном систему. Погубност таквог гледања може се уочити у рату за шпанско наслеђе јер је Енглеска са својим савезницима објавила рат Шпанији како не би дошло до династичке унификације Шпаније и Француске. Енглеска је победила у рату и Утрехтским споразумом 1713.године, као идеалан концепт, прихваћена је равнотежа снага.

Волцер наводи две претпоставке¹³³ и то да равнотежа снага у истини брани слободу и независност држава и да је боље интервенисати у раној фази пре него што могућа неравнотежа прерасте у праву опасност. На основу ових претпоставки стиче се утисак да је равнотежа снага прихватљив концепт и једино начело чија је сврха одржавање стабилног међународног система. Али се може и поставити питање да ли је Енглеска бранила уравнотежени европски систем или је ушла у рат да би заштитила своје националне интересе. Сам Волцер ово питање објашњава на два начина и то да је одржавање савремене равнотеже снага утопија као и савршена безбедност. Спровођење такве политике позивања на идеалну равнотежу снага доводи до више ратова. Друго, непостојање моралног начела у међународном систему довешће до тога да је

¹³⁰ Никола Макијавели, Владар, Загреб, Глобус, 1998

¹³¹ Arnold Walters, Discord and Collaboration, Essays on international politics, Baltimore University Press, 1962

¹³² Рајнхард Мејерс: Темелјни појмови и теоретске претпоставке међународних односа, Панлибер, 1999, стр. 57-58

¹³³ Петар Поповић: Хоризонтални аспект равнотеже снага у међународним односима, Политичка мисао бр.1 Универзитет Доња Горица, 2013, стр 64.

рат уобичајено средство. Дакле, у међународном систему може доћи до дисбаланса у моћи између држава. У том случају мора постојати правна парадигма која би регулисала расподелу моћи.

У XVIII веку Кант говори да је равнотежа снага неминовна последица историје. Он каже „да је трајни мир у Европи фантазија као и Сфифтова кућа која је изграђена на свим законима равнотеже, али се срушила чим је врабац слетео на њу“. Он у овој изреци напада¹³⁴ реалистичну традицију са позиције међународног права као начела, а не у позитивном смислу међународне уговоре. Управо је главни мотив у позадини Кантовог првог начела у вечном миру да „ниједан мировни уговор не треба сматрати ваљаним ако је склопљен тако да прећутно садржи повод будућем рату“. Такво концепцијско схватање преовладава у међународном односима 20. века. Ситуације где преовладава стање анархије са савременом државом као њеним саставним делом, суочава нас са две реалистичне перспективе равнотеже снага.

- 1) класични реалистички поглед ставља песимистички нагласак на човекову себичну и злу нарав (у дефинисању националних) што води у кризе и сукобе које се циклично понављају па је једини излаз у равнотежи снага и
- 2) научни приступ који равнотежу види као једино начело поретка саморегулишући приступ по аутоматизму та као системи који регулише расподелу моћи међу државама.

Класични реализам посматра равнотежу снага као једино средство спречавања манифестације људске себичности и зла у међународној политици. Са оваквим ставом о равнотежи снага Иблер¹³⁵ се не слажеиз следећих разлога. Први разлог је да се појам равнотеже снага не сме узимати превише поједностављено и здраворазумски, јер он стварно није. Други разлог се надовезује на први јер се моћ не може механички измерити а самим тим технички се не може применити равнотежа. Немогућност примене равнотеже снага је због непознавања свих узрока које треба уравнотежити. Међутим, Иблер потврђује основну претпоставку да кад би дошло до савршене равнотеже она се не би могла одржати. У психи човека која се рефлектује и на психу људских група – држава је тежња да буде бар мало јача од државе партнера у односу равнотежа. Такође, по реалистичком схватању, човек није способан да сазна и проникне у универзалне норме и морал. Приморан је да спозна реалност односа и да као једну гаранцију опстанка своје државе види у равнотежи снага. У вези са тим, Кисинџер каже следеће: „универзалне вредности су дефинисане на темељу перцепције те им није потребна константна реинтерпретација. Међутим, за одређивање граница моћи, а да би се успоставила равнотежа, потребно нам је искуство, увид и стално прилагођавање датим околностима“.

Овде уочавамо две важне ствари: прво, Кисинџер одбацује могућност човекове спознаје универзалних начела која надилазе време и простор, као узрок перманентних и непотребних филозофских расправа и друго, „искуство“ и „прилагођавање“ једина су поуздана стечена знања на којима се појединац може ослонити како би успоставио равнотежу снага. Кисинџер закључује да се консензус природе равнотеже често утврђује периодичним сукобима.¹³⁶ Та претпоставка постаје темељном песимистичном карактеристиком класичног реализма.

Позитивистички ток који је Моргантау дао дисциплини међународних односа поставиће темељ развоју научног реализма. Иако је научни реализам у постхладноратовском раздобљу дискредитован на методолошким основама свог материјализма и емпиризма (а док се истовремено све више буди интерес за обнову класичног реализма). Да бисмо објаснили теоријске недостатке оваквог схватања система, где равнотежа снага представља једно од основних начела у међународној политици, морамо превасходно сагледати концепцију међународног система. У том циљу, потребно је објаснити концепт анархије. Анархија у преводу са грчког значи одсуство. Такође, овај појам је и вишезначан и може се тумачити као праузрок свега постојећег. Дакле, прво начело је да представља моћ на којем почива строго хијерархијски уређен свет. Док први теоретичари међународних односа говоре да је реч о негацији или изостанку ауторитета. Међутим, анархија је присутна од настанка људског памћења, где је и скривен први узрок њеног настанка. У том случају анархија представља негативну егзистенцију која се не може дефинисати, те иста није научни модел или теоријски концепт.

У међународним односима постоје три типа система¹³⁷ и то: униполарни, биполарни и мултиполарни. Равнотежа снага се примењује на биполарни и мултиполарни систем. У оба типа стално је

¹³⁴ Исто, стр 6

¹³⁵ Петар Поповић: Хоризонтални аспект равнотеже снага у међународним односима, Политичка мисао бр. 1 Универзитет Доња Горица, 2013, стр 66-67

¹³⁶ Henry Kissinger: Diplomacy, New York, Touchstone, 1994

¹³⁷ потпуковник Игор Баришић, предавања из предмета Стратегија, по теми Савремени међународни односи, 2015

присутна наглашена супротност између међународне „анархије“ и унутар држаног „реда“. Анализирајући биполарни и мултиполарни систем долазимо до закључка да већина држава, чак и међу великим силама¹³⁸ (пример однос Велике Британије према САД), мора у последњој инстанци да служи некоме. Само оне најјаче велике силе могу очекивати нешто другачије.

Проблем који може настати је могућност анархије унутар државе која може изазвати нестабилност у целом систему. Настанком анархије унутар државе могло би доћи до нестанка франица између унутрашњег и међународног система што би могло да доведе до рата свих против свих. Овако схватање нам говори да међународни систем чврстим држе суверене државе, али исто тако не можемо поистоветити равнотежу снага у анархичном друштву у држави и равнотежу снага унутар међународног система. Овде се уочава парадокс у коме се реалисти ослањају на место нереалног.

Међународни систем чине идеје и чињенице о одређеним правилима, вредностима и нормама, институцијама и идеологијама. Он се успоставља једино када се створе општа позната и опште прихваћена знања о њему, а које примањују све државе у систему. Дакле, више не говоримо да стање рата не конституише анархија или људска природа већ заједничке идеје које државе у сукобу деле међу собом. Чињенице на којима се заснива овакво схватање је да држава зна да је у рату са држава непријатељ који јој угрожава живот и слободу и на коју ова зна како се односити према непријатељу, како схватити претњу и на који начин успоставити равнотежу снага.

2. МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И РАВНОТЕЖА СНАГА ОД КРАЈА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ДО КРАЈА 20.ВЕКА

Пред крај Другог светског рата у својим напредовањима са истока и запада савезничке снаге су се маја 1945.године среле на реци Елби у Немачкој, када је завршен рат у Европи. Три месеца након нуклеарних експлозија изнад Хирошиме и Нагасакија капитулирао је Јапан, тиме је завршен Други светски рат у свету. У позадини завршних ратних операција¹³⁹, водили су се преговори о новом светском поретку, сфери утицаја савезника након завршетка рата. Захваљујући великим успесима Црвене Армије, западне силе су признале Совјетском Савезу статус велике силе и равноправног партнера у светским односима. Међутим, СССР у том периоду је покушавао да наметне своју идеологију земљама у свету на рачун слабости капиталистичког система због ерозије колонијализма и економске кризе која је посредно и довела до светског рата. Увидевши таква настојања СССР и Кине, западне земље формирају осам савеза и мултинационалних војних аранжмана међу којима је најзначајнији Северноатлански пакт 1949.године. СССР са својим сателитима из источне Европе формира Варшавски уговор. Тада почиње период међународних односа познат као Хладни рат.

2.1 Хладни рат и равнотежа снага

Хладни рат се може схватити као активно стање међународне затегнутости где се користе политичке, економске, технолошке, социолошке, паравојне и војне мере изузев употребе регуларне силе ради остваривања националних циљева. Вођен је у биполарном међународном систему између две суперсиле и два блока, а последице су се повремено или стално преносиле на друге земље деловањем једне или друге суперсиле. Коришћене су методе и средства специјалног рата, политичко-пропагандног и психолошког деловања, економског рата идр.

Између САД и СССР јавиле су се супротности које ће се испољити кроз идеолошко-политичке конфронтације, војно наметање и друге видове борбе за сфере утицаја и доминације са јасним предзнацима хладног рата. Формирањем НАТО пакта и Варшавског уговора долази до наглог захлађења односа између савезника у Другом светском рату. У Европи се подиже гвоздена завеса. Тада долази до примене разних облика рата који се водио свим средствима осим употребе војне силе. Обе стране постављале су циљеве¹⁴⁰ који су се односили: прво да се присили друга страна на уступке у економском, политичком или било ком другом облику како би се лакше остварио циљ, друго да се ослабљеној страни наметне своја воља без употребе силе и треће да се створе повољнији услови за лакше постизање победе у евентуалном рату, али само ако се не остваре циљеви невојним средствима и неоружаним видовима борбе,

Ове циљеве подржавале су обе стране кроз цео период трајања хладног рата примењујући разне форме рата од специјалног, психолошко-пропагандног, економског рата и трке у наоружању. Применом ових метода и једна и друга страна су успевале да задрже равнотежу снага, али западни војни савез има

¹³⁸ Драган Живојиновић: Неокласични реализам у међународним односима, Годишњак 2008, Факултет политичких наука, стр 366-367)

¹³⁹ Тодор Мирковић: Стратегија и ратне доктрине суперсила и блокова, ВИЗ, Београд, 2003, стр 171 и 172

¹⁴⁰ Тодор Мирковић: Стратегија и ратне доктрине суперсила и блокова, ВИЗ, Београд, 2003, стр 173

знатно више успеха јер је у вођењу рата користио меку моћ а не искључиво тврду моћ. пример деловања меке моћи је спровођење политике концепта „људских права“¹⁴¹ са циљем да подстакне и убрза иељавање научног и уметничког кадра СССР како би ослабили научни потенцијал и деградирале културни и уметнички ниво СССР. Ради повећања свог утицаја овај концепт САД су повезале са економском и војном помоћи према трећим земљама под условом да се поштују људска права у тим земљама. СССР је због свог унутрашњег стања изгубио ту битку. Губљење битке у концепту људских права изгубио је и идеолошки-политички и психолошки рат.

Почетком Хладног рата развио се сукоб и на економском¹⁴² и техничко-технолошком плану који је такође трајао колико и сам Хладни рат. Ову битку су покренуле економски јаче САД поставивши оштру границу на правцима кретања робе, услуга, радне снаге и технологија са намером да СССР и његови савезници не могу купити а самим тим ни користити савремену технологију у јачању својих оружаних снага. Међутим, циљеви ове политике били су у успоравању економског, технолошког и социјалног развоја земаља источног блока са жељом да се на тај начин утиче на стање морала и расположења становништва. Такође, САД су након Другог светског рата одобравале бесплатну и бесповратну помоћ својим савезницима али и својим непријатељима у рату (СР Немачкој и Јапану), касније и веома повољне кредите да би и овом виду борбе у Хладном рату задобиле подршку трећих земаља и својих савезника, док је СССР у овом периоду одобравао повољне кредите али не и бесповратну помоћ.

Трка у наоружању¹⁴³ за време Хладног рата кренула је, може се рећи и пре формирања војних блокова. САД су из Другог светског рата изашле као једина нуклеарна сила. СССР је 1949. године извршио прву нуклеарну пробу, а 1953. године и пробу термонуклеарне бомбе. Тада је и почела трка у нуклеарном наоружању. СССР је 1957. године лансирао вештачке сателите и тестирао балистичке ракете интерконтиненталног домета, што је САД навело да отпочне са убрзаним развојем и производњом нуклеарног наоружања и стварања ранотеже снага. Тада долази до тактичке намене и једне и друге стране у сукобу. Мртва трка се водила до краја Хладног рата, без обзира на политичке споразуме САЛТ-1 и САЛТ-2.

У време трке у нуклеарном наоружању у исто време водила се и трка у конвенционалном наоружању. СССР је у односу на НАТО имао супериорност у конвенционалном наоружању, Копнене војске¹⁴⁴ и у подморницама, док је у поморској компоненти (носачи авиона) предност имале САД, што је навело САД да се у производњи конвенционалног наоружања окрену на квалитет а не на квантитет. СССР не желећи да заостане у квалитету конвенционалног наоружања додатно оптерећују буџет иако је већ за конвенционално наоружање издвојено 4/5 војног буџета земље што је негативно утицало на економију земље. СССР је издвајао око 10%¹⁴⁵ буџета за војне потребе, али у буџет нису рачунати издаци за развој наоружања и војне опреме. Док је САД економски развијенија и на вишем технолошком нивоу, издвајали су око 5% буџета. Током осамдесетих година, САД су нагло повећале војни буџет и убрзано јачале своје оружане снаге, што је урадио и СССР, иако му је привреда и економски систем био пред колапсом те ће и такав поступак довести до пораза у Хладном рату.

Демонстрација војне силе¹⁴⁶ је веома важан сегмент Хладног рата и била је стална пракса у међународним односима како међу њима самим тако и према трећим земљама. САД су развиле систем војних база и расподеле својих снага у појасу око Евроазијских социјалистичких земаља. а поморске снаге у Средоземном и Северном мору и Западном Пацифику. За то време СССР је развио своје базе у источноевропским земљама и Монголији а касније и поморске снаге у Средоземном мору и Индијском океану. САД је у подршци својој спољној политици користила војну моћ. Према институту Брукингс САД су од 1946. до 1975. године 215 пута користиле војну силу у подршци својој политици. За разлику од САД, СССР је само једном користио оружане снаге да не би дошло до друштвених промена у земљама блока (Мађарска, Чехословачка, Пољска).

Дакле, период Хладног рата је био период равнотеже снага између два потпуно различита система. Кроз цео период супротстављене стране су тежиле да повећају своју моћ како би себе заштитиле, истовремено су применом различитих облика и метода деловања покушавале да победе другу страну. САД су комбинацијом тврде и меке моћи одржавале равнотежу снага у биполарном систему, притом су водиле

¹⁴¹ Исто, стр 76

¹⁴² Исто, стр 178-182

¹⁴³ Исто, стр 184-185

¹⁴⁴ Исто, стр 189-192

¹⁴⁵ Исто, стр 193

¹⁴⁶ Исто, стр 195-196

рачуна да не запоставе свој привредни и економски развој посредно изазивајући супротну страну да уђе у специјални, идеолошко-политички, психолошки рат и трку у наоружању. Насупрот САД, СССР развијао је своју конвенционалну и нуклеарну војну моћ. Поред тога, покушаје својих савезника да изврше промене у својим земљама насилно је гушио. Тако да закључујемо да је СССР одржавао равнотежу снага користећи се тврдом моћи.

2.2 Крај хладног рата – време нарушене равнотеже снага

Крај Хладног рата не може се везати за један догађај, већ за више међусобно повезаних догађаја. Такви догађаји су на пример: повлачење оружаних снага СССР из Авганистана, рушење Берлинског зида, распад Варшавског уговора, колапс и дезинтеграција СССР и низ других догађаја који су претходили наведеним. За крај Хладног рата узима се заједничка декларација¹⁴⁷ 22 земље (16 земаља чланица НАТО и 6 земаља чланица Варшавског уговора), донета на самиту КЕБС-а у Паризу 1999. године у којем су изјавиле да више нису непријатељи.

Дакле, завршетак Хладног рата означава и крај биполарног система у међународним односима, а уједно и крај вестфалског модела који је више од три века чинио основ функционисања међународног система. Тријумфом САД у Хладном рату дошло је до нарушавања равнотеже снага. У свету је остала једна суперсила која је ширењем политичких и економских идеја западног друштва створила униполарни систем у међународним односима и тиме постала апсолутни хегемон у свету. Хегемонизам САД огледа се у војном, економском, технолошком и нуклеарном домену моћи. Сви ови аспекти моћи дали су такву политичку моћ САД-каква никад није имала ниједна држава у историји. Тада наступа време у коме су САД у потпуности користиле своју моћ да би задржале или оствариле своје интересе у свету. Под њеним утицајем НАТО се из одбрамбеног савеза трансформише у политички војни савез и шири на земље Источне Европе и некадашње чланице СССР полазећи на саме границе Руске Федерације. У другим регионима света (Блиски и Средњи Исток), у почетку меком силом (медији, дипломатија и донекле људска права, али само у земљама које му нису савезници), а затим и тврдом силом (прва и друга Пустињска Олуја) обезбеђивале су себи и својим савезницима енергетске ресурсе за развој своје економије.

Са постепеним колапсом СССР долази до постепеног, а касније и до све бржег развоја НР Кине. Увидевши да је СССР као социјалистичка земља престао да постоји, Кина отвара врата стварном капиталу формирајући слободне зоне на више места у држави у којима су дозволили правила слободне трговине. Дакле, правила слободног тржишта и јефтина радна снага довели су да из године у годину раст БДП¹⁴⁸ буде око 10% на годишњем нивоу. Кина постаје друга економска сила на свету, са тенденцијом да у наредних 30 година претекне САД на првом месту. Овакав економски развој Кине имао је пресудан утицај на јачање Кинеске армије.

3. УТИЦАЈ МОЋИ НА РАВНОТЕЖУ СНАГА У 21.ВЕКУ

Концепт равнотеже снага у 21.веку можемо сагледати једино ако сагледамо моћ појединих држава, односно моћ и утицај на односе између држава. Почетком 21.века у свету постоји једна суперсила која користећи тврду и меку моћ тежи да задржи односе у свету онакве какви тренутно владају. За разлику од тежњи САД да задржи статус КВО у међународним односима, на супротној страни јављају се земље које теже да умање ту моћ тј. да не постоји само један центар моћи у свету већ више центара у којима ће се одлучивати о међународним односима. Дакле Кина, Русија и донекле Индија и Бразил теже да замене униполарни систем мултиполарним системом. Покушаје стварања поновне равнотеже снага треба сагледавати кроз утицај војне, политичке, економске, моћи, културе, људских права и других, тј. кроз тврду и меку моћ у односима међу државама.

3.1 Утицај тврде моћи на равнотежу снага у 21.веку

Тврду моћ једне државе чини пр природно богатство, војна моћ, економска моћ, наука и технологија и др., тј. представља опипљиву моћ. У табели 1. дата је процена односа извора тврде моћи између шест држава претендената на место светске суперсиле и на ком се нивоу извора моћи налази код тих држава. Процена је рађена на основу података и субјективне процене мр Драгана Живојиновића.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Исто, стр 215-216

¹⁴⁸ Илија Муслин, дописник са Далеког истока, Кинески војни буџет брине САД, www.rts.rs 17.05.2013, приступ 15.06.2017.године

¹⁴⁹ скала (јако, средње, слабо и др) преузето од Цетри Наја из књиге Bound of lead, Драган Живојиновић, Годишњак 2009, Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Београд, 2009, стр 453

Извор моћи	САД	Русија	Кина	ЕУ	Јапан	Индија
Опипљива моћ – тврда моћ						
При.богатства	Јако	Јако	Средње	Од јаког ка средње јаком	Средње	Средње
Војна моћ	Јако	Јако	Од средњег ка мање јаком	Средње	Средње	Од средњег ка мање јаком
Екон. моћ	Од јаког ка мање јаком	Средње	Од средњег ка мање јаком	Од јаког ка мање јаком	Од јаког ка мање јаком	Средње
Наука/технол.	Јако	Јако	Од мање јаког ка јаком	Јако	Јако	Јако

Табела 1. Утицај тврде моћи на равнотежу снага у 21.веку

Закључак ове табеле је да су САД, иако сила у опадању, још увек најмоћнија земља света, а да Кина има највећи потенцијал моћи. Да би Кина у војној моћи постала светска сила, потребно је да у потпуности изгради војне капацитете који још увек нису у довољној мери развијени на глобалном нивоу. Такође, не треба занемарити ни једног од претендента на светску суперсилу.

3.1.1 Утицај војне моћи

Колапс СССР изненада је ставио САД у јединствен положај. Оне су постала прва и једина истинска глобална сила. Посматрајући Европу као демократски мостобран САД, Бжежински је ипак додао да су све империје заснивале своју моћ на хијерархији својих вазала, потчињених земаља, протектората и колонија, док су сви остали ван овог простора сматрани варварима¹⁵⁰. Такође, у истом делу он наводи да је извор америчке „империјалне“ моћи, поред осталог, у њеној способности да брзо мобилише огромне економске и технолошке ресурсе за војне потребе. С обзиром да су главни претенденти за стварање нових светских центара моћи, Русија и Кина, можемо упоредити њихове војне буџете и ефективе које имају на располагању.

Кина је у 2013. години¹⁵¹ за одбрану издвојила око 119 милијарди долара, док је буџет одбране САД 633 милијарде долара.¹⁵² Сазнање да војни буџет Кине бележи номинални раст од 10% на годишњем нивоу док је председник САД најавио смањење војног буџета у наредних 10 година, за око 400 милијарди долара, долази се до закључка да ће кинези тек 2035. године надмашити издвајања САД за одбрану. За разлику од претходне две државе, Русија је за потребе одбране 2013. године одвојила 64 милијарде долара¹⁵³, са тенденцијом да до 2017. године, за модернизацију наоружања и војне опреме уложи 640 милијарди долара, те чак ни тада неће достићи један годишњи буџет САД. Укупно издвајање Русије и Кине и Индије износи око 253 милијарде долара или 40% буџета одбране САД. Битно је истаћи и чињеницу да око 70% буџета САД одлази на опремање, истраживање и развој, док код осталих разматраних ова издвајања крећу се око 50%, док остатак одлази на персоналне и оперативне трошкове.

Поред буџета одбране, битна одредница при анализи могућности условљавања равнотеже снага на глобалној политичкој сцени, представља и упоредна анализа војних ефектива. Квантитативна анализа у овом случају не би дала потребне резултате, имајући у виду различите квалитете средстава и њихову употребну вредност, односно борбене могућности. Опште је познато да се ради о нуклеарним силама, док када је реч о развијености ваздухопловних снага, поред САД, једино Русија има развијену ваздухопловну технологију. Када се узме у обзир број активних војника, само је Кина појединачно испред САД (1,38 милиона) са око 2,25 милиона војника, док поред САД, Русија, Индија и Северна Кореја имају више од милион војника.

На основу наведеног може се закључити да САД и даље представљају војну силу без премца у савременом свету, али се такође мора нагласити да уколико не дође до нових промена у глобалној економији, постоји могућност успостављања технолошког развоја наоружања и војне опреме у оперативној употреби војних снага САД. Насупрот томе, од евентуалних претендента на престолу другог глобалног центра моћи, једино Кина представља војну силу, која би у наредних двадесет година могла достићи, па чак и превазићи ресурсе одбране САД. Да ли би и у којој мери ова војна сила била и довољно ефикасна, може се само наслућивати.

¹⁵⁰ Збигњев Бжежински: Велика шаховска табла, ЦИД Подгорица, 2001, стр 14

¹⁵¹ www.rts.rs Илија Муслин, дописник са Далеког Истока,, Кинески војни буџет брине САД, 17.05.2013.године, приступ 03.03.2017.

¹⁵² www.politika.online Обама потписао војни буџет, Саопштење Беле куће од 03.01.2013. године

¹⁵³ www.krstarica, Војни буџет Русије, приступ сајту 01.04.2017.

Значајну улогу у креирању, односно недозвољавању креирања нове равнотеже снага има и НАТО савез, који је такође под пресудним утицајем САД. Улога чланица НАТО је двојака и огледа се пре свега кроз место и утицај сваке од њих у самом савезу, а онда и кроз улогу у оквиру Европске Уније, што у коначном посматрамо као евроатлантску заједницу. Улога евроатлантске заједнице у стварању новог мултиполарног света огледа се за сада у безусловној подршци САД и њеним настојањима (интересима), пре свега као оснивачу НАТО, а онда и као гаранту безбедности Европске Уније. Као таква, Европска Унија представља партнера, а можда и „вазала“ САДА у одржавању глобалне хегемоније, чија улога ће тек доћи до пуног изражаја спровођењем већ поменуте стратегије националне безбедности САД из 2010. године, која поред осталог отвара ново поглавље у односу на улогу партнера у будућим НАТО вођеним операцијама. Међутим, овакав однос са Европском Унијом представља пре свега пројекцију политичке моћи САД. У крајњем, тешко је предвидети у којој мери би се одржао „интегритет“ постојећих система колективне безбедности уколико би дошло до стварне поделе моћи у војном, политичком и економском смислу.

Кина¹⁵⁴ и Индија имају такав потенцијал моћи који ће кад се у потпуности оствари, далеко превазићи оно што Америка у том тренутку буде имала. Кад се томе дода и светска економска криза која траје у последњих пет година, ствари о будућности америчке моћи постају још горе. Зато је Конгрес САД од пре пар година донео одлуку којом се од Министарства одбране САД захтева да сваке године извести представнике легислативе о стању војне моћи Кине. Врхунац нестабилности је, наравно, у тачки у којој долази до изједначавања њихове моћи. Другим речима, сукоб змеђу САД и Кине је неминован и десиће се онда кад им се моћ буде изједначавала, то јест кад јаз у моћи буде најмањи. Остаје још само да видимо да ли ће САД препустити вођство у светским пословима својом вољом или ће их Кина сама или помоћу коалиције држава коју она буде предводила, већ некако натерати на то. Равнотежа снага завладаће међународним односима као што је владала и у претходним вековима.

3.1.2 Утицај политичке моћи

Способност унутрашње мобилизације друштва, дипломатског ангажовања у превенцији конфликта, обезбеђивање легитимитета и (необавезно) легалитета у међународним институцијама, ширење сопствених историјских и културолошких вредности и наметање истих као највишег цивилизацијског достигнућа, као и вођство у „пројекту глобализације“ на свим нивоима друштвеног живота представљају главне карактеристике политичке моћи САД. Међутим, након „тренутка униполарности“, као предлог одговора на велики изазов играња улоге једног великог играча на светској сцени, милитантније крило глобалне елите моћи предлаже напуштање старог облика „консензуалне хегемоније“ и прелаз на репресивну форму, односно „доминацију“.

Консензуална, бенигна или либерална хегемонија изражава не само интересе суперсиле већ обухвата и шире интересе светске заједнице.¹⁵⁵ Оваква доминација се не заснива само на присили већ и на уважавању значајне мере равнотеже сила, мултиполарности света. Поред тога, исти аутори напомињу да тешкоће настају када хегемон није способан да плаћа натпропорционалне трошкове, а сама хегемонија постане неподношљива и освајачка или кад се довољан број актера побуни против његових правила и тражи другачији систем, који мора да иде у прилог хегемону. Посебну пажњу заслужује и нова политичка мапа која „трећи талас глобализације“ формира а која открива противречне и на око неспојиве правце промена. Ова мапа садржи: експанзију слабих „диплупутанских држава“ под протекторатом НАТО, нови тип државе – трансмисије оличене у трансмисионом каишу транснационалног капитала, док се истовремено празни њихов државни суверенитет, нова врста наднационалне државе чији прототип представља Европска Унија и супердржава, једна светска велесила САД.

Насупрот томе, Русија, Кина и Индија, поред значајне улоге у Организацији Уједињених нација постају субјекти у оквиру БРИКС, као глобалне и ШОС као регионална иницијатива. БРИКС¹⁵⁶ чине Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република. То је политичко-економска организација која се пре свега бави економским питањима. Стварна глобална, политичка моћ ове организације за сада је под великим знаком питања. Шангајска организација¹⁵⁷ је за десет година постојања постала респективан субјект, не само регионалне, већ и међународне сарадње у целини. Последњих година, сви главни фактори савремених међународних односа настоје да успоставе и развијају сарадњу са овом значајном међудржавном

¹⁵⁴ Драган Живојиновић, Годишњак 2009, Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Београд, 2009, стр 453

¹⁵⁵ Печујлић Мирослав: Глобализација два лика света, друго издање, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр 144

¹⁵⁶ Горан Николић, БРИКС и Србија <http://gnikolic.blogspot.com> приступ 26.07.2017

¹⁵⁷ ШОС, Шта се крије иза затварања базе Манас

асоцијацијом. Поред улоге водећих земаља ове организације, Русије и Кине, на крајњи исход тог њеног положаја умногоме ће утицати и други значајни међународни фактори којима, у ери нестабилне енергетске и других облика безбедности, простор Централне Азије постаје све значајнији и примамљивији. Без сумње ШОС представља значајног регионалног играча у политичким односима а у будућности, улога ове организације може постати и глобална, али пре свега у односу на глобалну пројекцију економске моћи.

Полазећи од основне претпоставке да сукоб из постхладноратовског периода није ништа друго до наставак сукоба¹⁵⁸ „таласократије“, „телурукратије“, ради ослобођења Русије из загрљаја „анаконде“, он предлаже стварање јединственог евроазијског савеза, на основама „идеократије“ са „особинама пријатељства“: Русија-Европа, Русија-Исламски свет и Русија-Кина. Овакав савез требало би да подржи сваки од ових полова света у општем систему опонирања униполарним стремљењима САД. Саграђена евроазијска империја морала би бити демократска, строго поштујући принципе слободе и независности народа и култура који би ушли у њен састав. У истом делу и сам Дусин изразио је скептичност да би се овакав развој догађаја могао одиграти у скорој будућности.

3.1.3 Утицај економске моћи

Најзначајније разлике и главне претпоставке стварања више центара моћи налазе се на пољу економије. Почетком 1970-тих свет је већ постао економски „триполаран“, с упоредивим центрима у Северној Америци, Европи и Југоисточној Азији. У истом чланку Ноам Чомски поред наведена три, додаје и четврти центар моћи у Јужној Америци. Тежиште економске моћи умногоме се већ померало ка Истоку, а са њим иде и јачање војно-политичких компоненти регионалног па и глобалног утицаја. Преломни тренутак ове појаве, представља 2008. година, као година потенцијалног краха неолибералне економије, али и 2011. година, када су САД у последњем тренутку избегле банкрот. Већ средином ове деценије земље групе БРИКС имаће већи БДП изражен према паритету куповне моћи, од збирног БДП свих чланица НАТО-а (што значи скоро читаве ЕУ, САД, Канаде). БДП је једини реалан основ за поређење националних економија пошто се укупна вредност финалних роба и услуга створених у упоређеним државама исказује према тржишним ценама у једној од њих.

Зависност од ресурса, пре свега енергетских, свакако представља јо један од елемената економске моћи. Тако се од разматраних, међу првих осам земаља света са највећим резервама нафте, налази само Русија,¹⁵⁹ са око 70 милијарди барела доказних резерви. Међутим, државе које не можемо разматрати одвојено од САД, Канада се налази на другом месту, одмах иза САУдијске Арабије, са око 179 милијарди барела црног злата. По залихама природног гаса, Русија се налази на првом, док се САД налазе на шестом месту у свету.

Међусобна робно-новчана размена сваког од потенцијалних претендента за успостављање равнотеже снага, у опште прихваћеним условима неолибералне економије и отвореног тржишта је таква да практично искључује могућност било каквог директног сукоба, посебно имајући у виду економску кризу чији се крај још увек не назире. Индекс трговине Кине и САД, према часопису „Економист“ указује на изразите компаративне предности Кине у односу на САД. Могућност извоза Кине у САД је око 66 милијарди долара, а исти је премашен за око 3 пута.¹⁶⁰ Ови подаци потврђују тезу да је економски центар увелико померен на истоку, али и питање где би се нашла производно оријентисана кинеска економија уколико би изгубила америчко тржиште. Наведено намеће закључак о међузависности великих светских економија, у коме би крах једне имао несагледиве последице за друге економије.

На још основнијем нивоу, како ће изгледати коришћење моћи у глобалном информатичком добу 21. века? Друга замка је међање појма моћи са ресурсима које државе поседују и у ограничавању фокуса искључиво на државе. Који ресурси ће произвести моћ? У 16. веку контрола над колонијама и златом давала је надмоћ Шпанији; у 17. веку Холандија је жњела плодове трговине и финансија; у 18. веку Француска је добила на значају због свог многобројног становништва и војске, а у 19. веку моћ Британије почивала је на првенству ове нације у индустријској револуцији и на њеној морнарици.¹⁶¹ Конвенционална мудрост је одувек сматрала да ће преовладати држава са највећом војском, али у информатичко доба преовладати може можда држава (или недржава) која има најбољу причу. Информатичка револуција и глобализација пружају

¹⁵⁸ Александар Дусин, Геополитика постмодерног времена нових империја, Очерки геополитички – Амфора, Санктпетербург, 2007, стр 137 и 171

¹⁵⁹ Митар Ковач, Стојковић Дејан, Стратегијско планирање одбране, Београд, 2009, стр 103-116

¹⁶⁰ Милићевић Драган, Међусобне трговинске размене Кине и САД, www.makroekonomija.org приступљено 20.03.2017

¹⁶¹ Драган Живојиновић: Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Годишњак, ФНП, Београд, 2009, стр 450

нове ресурсе моћи за недржавне актере. Једанаестог септембра 2001. године, недржавни актер убио је у Њујорку више људи него што је то учинила држава Јапан у Перл Харбору 1941. године. То би се могло назвати приватизацијом рата. Данас је мање извесно како меримо равнотежу снага, а још мање можемо развити успешне стратегије за преживљавање у овом новом свету. Већина тренутних предвиђања о промени глобалне равнотеже снага заснива се првенствено на једном чиниоцу – пројекцији раста БДП разних земаља.

3.2 Утицај меке моћи на равнотежу снага у 21.веку

Мека моћ једне државе представља њену моћ да утиче на културу, националну кохезију, утицају у међународне организације и др. У табели 2.¹⁶² дата је процена односа извора меке моћи између шест држава претендентата на место светске суперсиле и на ком се нивоу извор моћи налази код тих држава. Закључак ове табеле је да САД, иако сила у опадању и даље су најмоћнија земља света, а да Кина, иако је уложила много у развој меке моћи, и даље има недовољан утицај на збивања у свету. САД константно користе меку моћ ради остваривања својих интереса још од времена Хладног рата и сукоба са СССР. У сталној борби да задрже своје место у међународном систему, САД¹⁶³ су своје циљеве остваривале ширењем западне демократије у свету, концептом људских права, ширењем и опште прихваћеношћу западне културе, стварањем глобалних медија утицајем и коришћењем истих у обликовању јавног мњења у свету, као и контролом света све већим коришћењем интернета.

Извор моћи	САД	Русија	Кина	ЕУ	Јапан	Индија
Неопипљив извор моћи – мека моћ						
Национална кохезија	Јако	Од средњег ка јаком	Јако	Слабо	Јако	Средње
Универзал. култура	Јако	Средње	Средње	Јако	Средње	Од средњег ка јаком
Утицај међународне организације	Јако	Јако	Јако	Јако	Јако	Средње

Табела 2. Утицај меке моћи на равнотежу снага у 21.веку

САД користе меку моћ да би изградиле сопствени кредибилитет и успоставиле поверење са страном¹⁶⁴ на коју се утиче. Потом прате деловање меке моћи, али и тешкоће господарења меком моћи („конверзија меке моћи“) у јавној класичној државној дипломатији, све услед ширине јавног простора и утицаја бројних других актера, укључујући ту и оне недржавне. Увидевши тежње САД, а вероватно и сагледавајући на који је начин дошло до распада СССР, као и да је то најслабији сегмент у ланцу кинеске свеукупне моћи, Кина је схватила какав утицај има мека моћ на концепт равнотеже снага, тј. на односе у свету. Дебата о употреби меке моћи води се на највишем партијском нивоу, у средствима јавног информисања и на факултетским катедрама. Тако да у последњих неколико година широм света, Кина¹⁶⁵ отвара Конфучије институте да би и на овај начин ширила свој утицај у свету. Такође је одлучила да у наредном периоду у индустрији забаве и развој медијских гиганата потроши више милијарди долара како би била у стању да се такмичи са америчким медијским гигантима и гигантима у индустрији забаве. Предузимањем ових корака има за циљ поправљање имиџа земље у иностранству, као и да ће на тај начин, не користећи тврду моћ, придобити пријатеље и савезнике у свету. Истовремено данас Руска Федерација помоћу медија који емитују програм на страним језицима промовише своје гледиште о разним питањима и проблемима у свету, жели исправити грешку коју је правио СССР.

У последњих двадесетак година САД покушавају да се мешају у унутрашња питања Кине и проблеме везане за област Синџанг¹⁶⁶ насељене Ујдурима и проблем Тибета у којима често долази до демонстрација и сукобљавања са влашћу. Јер, иако је становништво Кине доста хомогено и да само 8,5% становништва чине националне мањине или 110 милиона становника са којима САД желе утицати на унутрашње послове Кине и на тај начин је спречити у уравнотежењу снага у свету.

¹⁶² скала (јако, средње, слабо и др) преузето од Џетри Наја из књиге Bound of lead, Драган Живојиновић, Годишњак 2009, Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Београд, 2009, стр 453

¹⁶³ Драган Живојиновић, Годишњак 2009, Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Београд, 2009, стр 443

¹⁶⁴ Исто стр 444

¹⁶⁵ Исто стр 454-465

¹⁶⁶ Исто стр 462

Пропагирање политике заштите људских права, САД су повериле невладиним организацијама које су независне од владе земље у којој су основане, али су зависне од државе која их финансира и омогућава им развијање таквих програма. Тако да је данас Руска Федерација донела закон који омогућава развијање таквих програма, уз обавезу транспарентног финансирања. Ови примери указују на тежњу САД да користећи разне облике меке моћи задржи статус као у међународним односима, док на другој страни, имамо покушаје Кине и Русије да улагањем новца у сопствену културу, развој медија и других контра аргумената о људским правима у западним земљама (односно према усвојеној деци из Русије у САД, депортацији Рома из Француске), онемогући неуравнотеженост снага између држава коришћењем меке моћи.

ЗАКЉУЧАК

Може се рећи да равнотежа снага начелно регулише однос између државе А и државе Б или супротстављених коалиција снага, која се емпиријски утврђује. Тај однос може се посматрати у целини као однос целокупне моћи једне државе у односу на друге државе. Сходно томе теже да компензују довољношћу друге моћи и на тај начин успоставе равнотежу снага у целини. Анализом актуелних процеса у међународним односима са краја 20. и почетком 21. века САД теже да уз помоћ својих савезника задрже место светског лидера, тј. статус КВО у међународном систему. Остваривање тих циљева постиже користећи меку и тврду моћ и комбинацијом ове две моћи према државама које желе да јој угрозе лидерство у свету.

Сталним војним присуством у свим крајевима света, а посебно оним који су богати природним ресурсима, теже да обезбеде повољне услове за развој своје економије и на тај начин остваре своје интересе. Због такве експанзионистичке политике САД имају војни буџет који је знатно већи од свих осталих водећих земаља света. Захваљујући богатству природних ресурса Русије и све брзим технолошким развојем Кине, ове две велике силе све већим улагањем у војну моћ, све већим бројем вежби и поновним појављивањем руске стратешке авијације и морнарице у светским морима, желе да смање огроман јаз који је настао крајем прошлог века у војној моћи и тиме донекле успоставе равнотежу снага.

У односима према земљама које теже да успоставе равнотежу снага, САД штитећи своје место и улогу у свету користе најчешће меку моћ. Као и у доба Хладног рата, ширењем своје опште прихватљиве западне културе, теже да утичу на становништво претендената на место лидера. Такође, користећи невладине организације теже медијским и у системским институцијама. Критикују власт тих држава због непоштовања људских права и слобода. Међутим, њихов проблем није у великом броју ратова које су у последње време водиле и та чињеница знатно утиче на њену популарност.

Дакле, иако су САД сила у опадању, и даље њена војна, економска моћ, опште прихваћена култура и утицај у међународним организацијама чини је и даље најмоћнијом земљом света. Такође, сведоци смо све већег улагања у тврду и меку моћ Русије и Кине. Опадање моћи САД са једне стране и раст мићи Русије, а посебно Кине са друге стране, довешће до нове успоставе равнотеже снага. Питање је само кад и колико је времена потребно да се то деси.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Dictionary of international relations, London, Penguin books, 1998, стр. 81-85
- [2] <http://FPN.unibl.org>. Политика и равнотежа снага: појам и начин успостављања противречности, перспективе
- [3] Рајнхард Мејерс: Темељни појмови и теоретске претпоставке међународних односа, Загреб, Панлибер, 1999
- [4] Драган Живојиновић, Неокласични реализам у међународним односима, Факултет политичких наука, Годишњак, 2008
- [5] Петар Поповић: Политичка мисао бр.1, Хоризонтални аспект равнотеже снага у међународним односима, Универзитет Доња Горица, 2013
- [6] Никола Макијавели, Владар, Загреб, Глобус, 1998
- [7] Arnold Walters, Discord and Collaboration, Essays on international politics, Baltimore University Press, 1962
- [8] Henry Kissinger: Diplomacy, New York, Touchstone, 1994
- [9] потпуковник Игор Баришић, предавања из предмета Стратегија, по теми Савремени међународни односи, 2015
- [10] Тодор Мирковић: Стратегија и ратне доктрине суперсила и блокова, ВИЗ, Београд, 2003
- [11] www.rts.rs Илија Муслин, дописник са Далеког истока, Кинески војни буџет брине САД, 17.05.2013

- [12] Драган Живојиновић, Годишњак 2009, Шест разлога због којих Кина неће бити следећа светска сила, Београд, 2009
- [13] Збигњев Бжежински: Велика шаховска табла, ЦИД Подгорица, 2001
- [14] Печујлић Мирослав: Глобализација два лика света, друго издање, Гутембергова галаксија, Београд, 2005
- [15] www.politika.online Обама потписао војни буџет, Саопштење Беле куће од 03.01.2013. године
- [16] www.krstarica, Војни буџет Русије, приступ сајту 01.04.2017.
- [17] <http://gnikolic.blogspot.com> Горан Николић, БРИКС и Србија
- [18] Александар Дусин, Геополитика постмодерног времена нових империја, Очерки геополитички – Амфора, Санктпетербург, 2007
- [19] Митар Ковач, Стојковић Дејан, Стратегијско планирање одбране, Београд, 2009
- [20] www.makroekonomija.org Милићевић Драган, Међусобне трговинске размене Кине и САД

THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Marin Petkov

Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, marin_5kov@abv.bg

Abstract: The rapid development of science and technology has led to the emergence of a crisis in society. Science "pushes" religion, but does not offer a new moral code in its place. The definitions of "security" are almost as many and as controversial as postmodernism. For the purposes of this study, however, it will be sufficient to define security as "the functional state of a system that provides for the neutralization and counteraction of external and internal factors affecting or potentially damaging the system." This scientific article presents a study, which seeks to answer the question why the paradigm "security" is so important in the postmodern society, what are the roots of its influence and meaning, and to seek conclusions and guidelines for its increase.

Keywords: national security, system, NATO, policy.

СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Марин Петков

Национален военен университет „Васил Левски“- Велико Търново, България, marin_5kov@abv.bg

Резюме: Бурното развитие на науката и технологиите довежда до възникването на криза в обществото. Науката „избутва“ религията, но не предлага нов морален кодекс на нейно място. Дефинициите на понятието „сигурност“ са почти толкова много и така противоречиви, както тези за постмодернизма. За нуждите на това изследване обаче ще бъде достатъчно да дефинираме сигурността като „функционалното състояние на дадена система, което осигурява неутрализирането и противодействието ѝ на външни и вътрешни фактори оказващи влияние или можещи да въздействат деструктивно на системата“. В настоящата научна статия е представено изследване, което търси отговор на въпроса защо парадигмата „сигурност“ е толкова важна в постмодерното общество, какви са корените на нейното влияние и значение и съответно да се потърсят изводи и насоки за нейното повишаване.

Ключови думи: национална сигурност, система, НАТО, политика.

ВЪВЕДЕНИЕ

Терминът „система за национална сигурност“ много често се използва в различни анализи, документи или в политическата реторика без да има легално определение за това какво представлява тази „система“.

Сигурността на системата е състояние, при което е гарантирано нейното съществуване и са защитени надеждно жизненоважните ѝ интереси. Съществува ли заплаха за тези интереси, системата се намира в състояние на несигурност. Затова за защита на жизненоважните интереси се отделят значителни ресурси, като само по този начин системата може да гарантира своето успешно съществуване и развитие.

Сигурността е основна потребност. Според Джон Бъртън сигурността е сред базисните индивидуални и групови потребности, и то такива, които се отстояват независимо от цената. Според йерархията на потребностите на Абрахам Маслоу на второ място е нуждата от безопасност и сигурност. Тази нужда е непосредствено над физиологичните потребности - глад, жажда, сън и др., които отразяват в крайно слаба степен индивидуалността на личността. Нуждата от сигурност е първата, в която осъзнато се проектира човешката индивидуалност и която поражда у човека стимул за взаимодействие с другите хора, подбуди за себеизява и творчество.

СЪЩНОСТ НА СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ [1-9, 13-27]

За всяка жива система е естествен стремежът към повече сигурност. Сигурността е характеристика на всяка система и тя е нейната способност да се съхрани при промяна на средата, условията и обстоятелствата, от които зависи; да функционира и развива оптимално, т.е. при най-малък разход на ресурси да осъществява заложените в нея закономерности и цели.

Сигурността е равновесие. Ако дадена система е в неравновесие или в такова неустойчиво равновесие, при което и най-малкото въздействие върху ѝ може да я извади необратимо от него, логично не може да се говори за сигурност на тази система. Ако обаче системата е в устойчиво равновесие, така че при

всяко въздействие тя, дори да се отклони от равновесното си положение, след кратки колебания да се връща в него, може да се счита, че тя има достатъчно сигурност. В този смисъл сигурността е мярка за устойчивостта на равновесното положение на системата.

Според съвременните специалисти основните компоненти на системата на национална сигурност са четири. Това са: стратегическите документи, нормативната база, дейността на специализираните държавни структури и органи и техните способности и, на четвърто място, взаимодействието между обществото и специализираните структури и органи. Последното често е подценявано, но за функционирането на системата е необходимо обществото да е убедено, че тя работи за гарантиране на националната сигурност. Това е особено важно при съвременните рискове за сигурността, когато се разчита на информация и съдействие от гражданите. Без доверие това взаимодействие не може да се реализира.

Нормативната база на системата на национална сигурност е изключително важен елемент, особено в демократичното общество. Към настоящия момент са приети всички основни документи, регламентиращи отношенията в сферата на националната сигурност. Няма специализирана структура, която да функционира на базата на ясни правни норми, каквато практика имаше в продължение на много години.

Доктриналните основи на системата са този елемент, който трябва да дефинира сигурността като динамично понятие и да постави всички останали елементи във взаимодействие.

В зависимост от правните системи и практики, в различните държави има различни доктринални документи, които могат да бъдат стратегии и концепции, бели книги, президентски доклади и т.н. Общото е, че тези документи дават дефиницията на рисковете и заплахите, посочват целите на националната сигурност, дават насоки за развитие на нормативната база, на способностите и структурите, посочват основни задачи за изпълнение и т.н.

Теорията за сигурността в голяма степен е построена върху тезата, че държавата има жизненоважна роля за осигуряване и защитата на националната сигурност. Държавата е главен фактор и носи отговорност за обезпечаване на сигурността на отделния човек и на обществото, като цяло.

Когато се разглежда системата за защита на национална сигурност, е необходимо да се посочи, че това не е просто механичен сбор от структури, норми и хора, а сложна организация, с много силни взаимни връзки, координация и управление. Системата е уникален комплекс от компоненти, различни нива на подчиненост и задължително необходим синергичен ефект, който повишава значително нейните възможности до степен, когато тя е в състояние надеждно да генерира сигурност. В толкова сложна социална система, каквато е системата за защита на национална сигурност, именно държавата е главният фактор.

Основно изискване към системата за защита на националната сигурност е тя да съхрани при всички обстоятелства способността си да действа самостоятелно и да реагира адекватно винаги, когато националната сигурност е застрашена. Тези възможности зависят и от това какво е отношението на системата спрямо другите такива и доколко тя е интегрирана в системите за колективна сигурност.

За да изпълнява предназначението си, една система за защита на национална сигурност трябва да бъде национална по характер, с висока степен на интегритет и ефективно управление, като система и да генерира сигурност. Тя трябва да бъде адаптивна и да се самоусъвършенства в съответствие с промените в средата за сигурност. Системата за защита на национална сигурност съществува в определено време и пространство и е функция както на трайни тенденции, така и на внезапни промени на средата. Силно влияние върху нея имат традициите, менталитета и историческата памет на обществото.

Република България е изградила система за национална сигурност, която има за цел постигане на съвременна управляемост на усилията на държавните институции, местната власт, стопанските субекти, гражданите и техните организации за гарантиране принципите на демокрацията и устойчивото икономическо развитие и просперитета на страната.

Решаваща роля във формирането, функционирането и осигуряването на ефективността на системата за защита на националната сигурност има адекватното осъзнаване от обществото на националните ценности, интереси и цели, от една страна, и тяхното реализиране в политическата и социално-политическа организация на обществото и държавата, от друга. Националните ценности, интереси и цели са основните движещи сили в системата за защита на националната сигурност. Те определят нейния характер, съдържание, конфигурация, насоченост и са в безусловна взаимна връзка.

Определящ фактор за националната сигурност е общо-политическия курс на държавата. Той е генералната посока на действие, възприета и осъществявана от държавното ръководство във вътрешно и външнополитически план при решаване на въпросите на националната сигурност като цяло.

Един от най-важните съставни елементи на общо-политическия курс на държавата е политиката за национална сигурност, чиято главна цел е запазването и укрепването на мира в обстановка на вътрешна стабилност и международна безопасност, както и осигуряване на благоприятни условия за прогресивно развитие на нацията. Систематизирани, основните положения на политиката за национална сигурност се отразяват в Концепция за национална сигурност, разработването на каквато е проява на отговорността, която изграждащото се гражданско общество има за своето бъдеще. Целта, която се преследва с изготвянето на концепцията, е да се създадат предпоставки за формиране на обществен консенсус относно националните интереси и цели, както и да се определят пътищата за тяхното осъществяване. Много важен акт е приетата Стратегия за национална сигурност от Народното събрание, през 2011г. Тя възплъщава миролюбивия характер и традициите на добросъседство и взаимноизгодно сътрудничество, характеризиращи политиката на Република България. Тя е част от усилията на Европейския съюз и НАТО към разширяване зоната на стабилност, сътрудничество и благоденствие посредством неутрализиране на заплахите от тероризма и екстремизма, преодоляване на регионалните конфликти и активно участие в решаването на глобалните проблеми. От особено значение е приносът на страната ни за стабилизиране на междудържавните отношения и прилагането на принципа за ненамеса във вътрешните работи на страните от Балканския полуостров и в Черноморския район. Стратегията очертава по-широко разбиране за националната сигурност, като извежда на предно място сигурността на гражданина, обществените и икономическите аспекти, без да подценява измеренията, свързани с отбраната, външната политика, разузнаването, охраната на обществения ред и защитата на законността. Повече от всякога е очевидно, че крайният продукт и същинският смисъл на понятието национална сигурност е защитеността на отделния гражданин, неприкосновеността на неговата свобода и достойнство. Стратегията за национална сигурност на Република България посочва националните интереси, необходимите условия и предпоставки за тяхното реализиране чрез неутрализиране на рисковете и заплахите за страната и нейните граждани. Националните и секторните приоритети и политики за сигурност са насочени към защитата на националните интереси, като се отчита динамиката на средата за сигурност при оптимално разпределение на ресурсите за постигане на ефективно управление на системата за сигурност.

Политиката за сигурност е насочена към повишаване на усещането за сигурност сред гражданите чрез създаване на необходимите условия и предпоставки за гарантиране на националните интереси, ограничаване на въздействието от рисковете и заплахите и оптималното разпределяне на ресурсите.

СТРУКТУРА НА СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ [2, 4-8, 10-27]

Системата за защита на националната сигурност включва различни органи, осъществяващи националната политика за сигурност. Системата за защита на националната сигурност на Република България се състои от държавни органи и структури, които осъществяват дипломатическа, отбранителна, разузнавателна, контраразузнавателна, оперативно-издирвателна, правоохранителна и охранителна дейност и които са представени в Съвета по сигурността към Министерския съвет. (Фиг. 1)

Такива органи са Министерство на отбраната, Министерство на външните работи, Министерство на финансите, Министерството на вътрешните работи, Държавна агенция „Национална сигурност“, Държавна агенция „Разузнаване“, Служба „Военна информация“, Националната служба за охрана.

Посочените органи и структури при защита на националната сигурност осъществяват:

- взаимодействие и координация при извършване на дейностите си и при изпълнение на конкретни задачи;
- сътрудничество с другите държавни органи и организации, с органите на местното самоуправление, с юридически лица и граждани;
- сътрудничество със сродни институции в други държави и международни организации.

По същество системата за защита на националната сигурност представлява социална организация. Под организация се разбира обединение на хора, всеки от които извършва целенасочена дейност за постигане на общи цели и интереси (Фиг. 1).

В сферата на избраната стратегически документи са Военната доктрина и Бялата книга за отбрана. Въпреки голямото значение на доктриналните основи на системата на националната сигурност, у нас значението на тези документи се подценява, като това най-често се изразява в тяхното приемане със закъснение, липсата на актуализация на вече приети документи или тяхното незачитане при взимане на управленски решения, които би следвало да отговарят на одобрените вече стратегически документи.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Баев, Й., Рачев, В. и др. Системи и организации за международна сигурност, национална и международна сигурност, София, 2005.
- [2] Бахчеванов, Г. Система за национална сигурност: Държавни институции и оперативни компоненти, София, 2007.
- [3] Мичев, С. Велкова, Л., Рачев В. и др. Социално-икономически аспекти на сигурността, Национална и международна сигурност, София, 2005.
- [4] Стойчев, С. Основи на международната и национална сигурност, София, 2010.
- [5] Слатински, Н. Същност, смисъл и съдържание на сигурността. София, 2011.
- [6] Казаков, К. Управление на системата за защита на националната сигурност. София, 2016.
- [7] Василев, М. Система за национална сигурност на РБ и проблемите по нормативното и регламентиране. София, 2015.
- [8] Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България. Приета с Решение на НС от 14.03.2018г., обн., ДВ, бр. 26 от 23.03.2018г.
- [9] Закон за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност. Приет от 43-то Народно събрание на 29 юли 2015г.
- [10] Петков М. Основи на националната сигурност, 2013.
- [11] Стратегия за национална сигурност на Република България, 2011.
- [12] Закон за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност. Приет от 43-то Народно събрание на 29 юли 2015г.
- [13] Stefanov, S., Terziev, V., Banabakova, V. The undersanding of security in the postmodern society. // ADVED 2018- 4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings, 15-17 October 2018- Istanbul, Turkey, International Organization Center of Academic Research, www.ocerints.org, Istanbul, Turkey, 2018, pp. 93-102, ISBN: 978-605-82433-4-7.
- [14] Stefanov, S., Terziev, V., Banabakova, V. Levels of security and postmodern society. // ADVED 2018- 4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings, 15-17 October 2018- Istanbul, Turkey, International Organization Center of Academic Research, www.ocerints.org, Istanbul, Turkey, 2018, pp. 111-119, ISBN: 978-605-82433-4-7.
- [15] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V. Implementattion of the common european security and defence policy in the context of its military aspect. // ADVED 2018- 4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings, 15-17 October 2018- Istanbul, Turkey, International Organization Center of Academic Research, www.ocerints.org, Istanbul, Turkey, 2018, pp. 120-131, ISBN: 978-605-82433-4-7.
- [16] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V. Common European security and defence policy. // ADVED 2018- 4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings, 15-17 October 2018- Istanbul, Turkey, International Organization Center of Academic Research, www.ocerints.org, Istanbul, Turkey, 2018, pp. 132-148, ISBN: 978-605-82433-4-7.
- [17] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V., Iliev, I. Understanding of security in the postmodern society. // Fifteenth International Scientific Conference: Knowledge in practice, Bansko, Bulgaria, International Journal of Knowledge and Learning, Institute of Knowledge Management- Skopje, 20, 2017, N3, pp. 1379-1389, ISSN 1857-923X for e – version, ISSN 2545-4439 for printed version.
- [18] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V., Iliev, I. Levels of security and modern society. // Fifteenth International Scientific Conference: Knowledge in practice, Bansko, Bulgaria, International Journal of Knowledge and Learning, Institute of Knowledge Management- Skopje, 20, 2017, N2, pp.1031-1041, ISSN 1857-923X for e – version, ISSN 2545-4439 for printed version.
- [19] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V., Iliev, I. Common European security and defense policy. // Fifteenth International Scientific Conference: Knowledge in practice, Bansko, Bulgaria. International Journal of Knowledge and Learning, Institute of Knowledge Management- Skopje, 20, 2017, N2, pp.741-757, ISSN 1857-923X for e – version, ISSN 2545-4439 for printed version.
- [20] Terziev, V., Stefanov, S., Banabakova, V., Iliev, I. Implementation of the common European security and defense policy in the context of its military aspect. // Fifteenth International Scientific Conference: Knowledge in practice, Bansko, Bulgaria, International Journal of Knowledge and Learning, Institute of Knowledge Management- Skopje, 20, 2017, N2, pp.953-963, ISSN 1857-923X for e – version, ISSN 2545-4439 for printed version.

-
- [21] Terziev, Venelin. National security of the republic of Bulgaria. // International Journal of Management and Applied Science, 3, 2017, N 4, ISSN: 2394-7926, pp.22-28.
- [22] Стефанов, С., Терзиев, В., Банабакова, В. Разбирането за сигурност в постмодерното общество. // International scientific conference „CONFSEC 2017“, 11-14 December 2017, Theoretical foundations of security, national and international security, 1, 2017, N 1(1), ISSN (PRINT) 2603-2945, ISSN (ONLINE) 2603-2953, pp.4-10.
- [23] Терзиев, В., Стефанов, С., Банабакова, В. Реализирането на общата европейска политика за сигурност и отбрана в контекста на нейния военен аспект. // International scientific conference „CONFSEC 2017“, 11-14 December 2017, Theoretical foundations of security, national and international security, 1, 2017, N 1(1), ISSN (PRINT) 2603-2945, ISSN (ONLINE) 2603-2953, pp.31-36.
- [24] Терзиев, В., Стефанов, С., Банабакова, В. Нивата на сигурност и постмодерното общество. // International scientific conference „CONFSEC 2017“, 11-14 December 2017, Theoretical foundations of security, national and international security, 1, 2017, N 1(1), ISSN (PRINT) 2603-2945, ISSN (ONLINE) 2603-2953, pp.11-16.
- [25] Терзиев, В., Стефанов, С., Банабакова, В. Общата европейска политика за сигурност и отбрана. // International scientific conference „CONFSEC 2017“, 11-14 December 2017, Theoretical foundations of security, national and international security, 1, 2017, N 1(1), ISSN (PRINT) 2603-2945, ISSN (ONLINE) 2603-2953, pp.40-49.
- [26] Terziev, V., Nichev, N., Bankov, S. Corruption and national security. // Международный научный журнал Иновационная наука, №10-3/2016, Частях 3, Уфа, Россия, ISSN 2410-6070, с.189-196.
- [27] Terziev, Venelin. National security of the republic of Bulgaria. // Proceedings of Academics World 57th International Conference, 13th -14th February 2017, Paris, France, ISBN: 978-93-86083-34-0, pp.17-23.

THE NEW SECURITY CHALLENGES OF INFORMATION WAR

Olga Zoric

Academy "Dositej", Belgrade, Serbia, olgazoric@yahoo.com

Katarina Jonev

Faculty of political sciences, Belgrade, Serbia, jonev.katarina@gmail.com

Ivan Rancic

Faculty of engineering management, Belgrade, Serbia, ranca76@gmail.com

Abstract: The author starts from the informational dimension of the operational environment in a strategic reality and deal with the problem of defining informational power from the theoretical and practical aspect of information warfare.

The deliberations in the work are aimed to initiate a procedure for auditing of the security documents in order to create a legal basis for the operationalization of the content of information security, as one of the aspects of integral security of the Republic of Serbia. The paper deals with the conceptual determinations and importance of information, information warfare and information operations, as well as the content of information warfare, pointing out the strategic and doctrinal definitions of the information warfare of the United States of America, the Russian Federation and the Republic of Serbia. It is necessary to accurately and objectively observe world achievements in the field of national security and the relation of the most powerful world powers to the problem of information warfare. Based on a comparative analysis of world trends and the state of the theoretical and practical aspects of information security of the Republic of Serbia, the focus is on work, where measures are proposed to improve the security function in the fourth unit of work.

Keywords: operational environment, information, information warfare, Republic of Serbia, Russian Federation

НОВИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ ИНФОРМАЦИОНОГ РАТОВАЊА

Олга Зорић

Akademija „Dositej, Beograd, olgazoric@yahoo.com

Катарина Јонев

Факултет политичких наука, Београд, jonev.katarina@gmail.com

Иван Ранчић

Факултет за инжињеријски менаџмент, Београд, ranca76@gmail.com

Сажетак: Аутору у раду полазе од информационе димензије оперативног окружења у стратегијској стварности и бави се проблемом дефинисања информационе моћи са теоријског и практичног аспекта информационог ратовања.

Разматрања у раду имају за циљ покретање поступка за ревидирање полазних докумената у области безбедности како би се створио правни основ за операционализацију садржаја информационе безбедности, као један од аспеката интегралне безбедности Републике Србије. У раду су обрађена појмовна одређења и значај информације, информационог ратовања и информационе операције као и садржаји информационог ратовања, указујући на стратегијско-доктринарна одређења о информационом ратовању Сједињених Америчких Држава (САД), Руске федерације (РФ) и Републике Србије. Потребно је прецизно и објективно сагледати светска достигнућа у области националних безбедности и однос најмоћнијих светских сила према проблему информационог ратовања. На основу компаративне анализе светских трендова и стања теоретских и практичних аспеката информационе безбедности Републике Србије, тежиште је рада, где су предложене мере за унапређење безбедносне функције у четвртој целини рада.

Кључне речи: оперативно окружење, информација, информационо ратовање, Република Србија, Руска федерација.

1. УВОД

Стратешко одређење да постане кључан елемент стабилности и мира у региону Западног Балкана, Република Србија потврђује континуираним процесом изградње безбедносног система. Савремене државе своје полазне теоријске и практичне претпоставке припрема у области безбедности и одбране, је потребно

да искажу у законима, општим актима и другим прописима из области одбране, у основним стратегијско-доктринарним документима, плановима одбране, финансијским плановима одбране и плановима и програмима развоја и функционисања система безбедности и одбране. Органи законодавне и извршне власти Републике Србије су у протеклих десет година предузели велики број мера и активности у спровођењу реформе система безбедности и одбране, чиме су обезбеђене потребне претпоставке за стабилно функционисање система одбране у миру, ванредном стању и рату.

При теоријском разматрању стратегијског концепта безбедности,¹⁶⁷ гм Митар Ковач преузео је енглески модел где су дефинисани инструменти националне моћи (економски, дипломатски и војни). Приступ Сједињених америчких држава подразумева модел где су дефинисани економска, дипломатска, војна и информациона моћ. Овакав приступ је свеобухватнији и даје могућност потпунијег дефинисања безбедносног окружења.

У складу са основним опредељењима Политике националне безбедности Републике Србије да развија и унапређује све аспекте безбедности, а као последица израженог развоја информационо-комуникационе технологије, настаје потреба за изменама и допунама Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране Републике Србије.

2. ИНФОРМАЦИЈА, ИНФОРМАЦИОНО РАТОВАЊЕ И ИНФОРМАЦИОНА ОПЕРАЦИЈА

Информација је појмовно одрђење чињеница у објективној стварности које су у мисаоном процесу претпоставке. Што је количник претпоставки и чињеница ближи вредности један то је већа вероватноћа достизања жељеног циља. Целокупан друштвени живот савремене људске цивилизације све више је завистан од процеса у информационим системима.¹⁶⁸ Извршавање функција савремене државе условљено је подацима односно информацијама. Податак је било какав запис у било ком облику, којим је записан неки догађај, појава, чињеница или запажање из околине. Подаци могу бити текстуални, нумерички, знаковни, сликовни и звучни. Информација је податак који се користи, који за примаоца има одређени ефекат односно значење и истовремено знање које се може добити из податка. Подаци који се не користе или прималац их не разуме нису информације, (на пример књига је скуп података, али за неписменог или слепог човека то нису информације). Да би од информације имали користи, она мора бити исправна, потпуна и благовремена. Велики део техничко-технолошки проналазака је у основи имао за мотив усавршавања информационог процеса. Циљ науке је доћи до информације о узрочно-последичним везама на посматраном објекту сазнајног процеса. Мотив спознаје везе је утицај на узрок чиме се стварају услови за усмеравање објекта и достизање жељених ефеката. Брзину обраде и пренос информације, коју су омогућили комуникационо-информациони системи је узрок пресудног значаја информације у свим друштвеним процесима. Као посебан феномен ове брзине у савременом друштву је свакако *хипер инфлација информација*, односно проблем несagleдиве количине информације које човек својим перцептивно-когнитивним способностима не може да обради. Овакве чињенице неминовно наводе на закључак да је значај информације непорецив јер представља са једне стране, својим квалитетом, везивно ткиво свих функција савремене цивилизације а са друге стране, својим квантитетом канцерогено ткиво појединачних функционалних процеса. Информација је потребна у свим сегментима друштвеног живота али количина и садржај морају бити урамнотежени са људским способностима о свеобухватном сагледавању, верификовању и ефективном деловању сваког појединца.

На основу константованог значаја, може се закључити да информације постају све важније за националну безбедност уопште, а посебно у оружаном сукобу. Безбедност је једна од основних функција савремених држава. Аналогно претходним ставовима, савремени сукоби су посебно окарактерисани и као борба у димензији информација. Они који су савладали технике информационог ратовања у предности су над својим противницима. Победник је она страна која може брже да опажа, реагује, анализира и процењује ситуацију. Услед научних достигнућа долази до велике промене у начину на које су саме организације организоване да искористе повећан обим информација, као и у начинима на које се информација прикупља, чува, обрађује, предаје и приказује. Предност у комуникационо-информационом систему је неопходан

¹⁶⁷ Ковач М., Стојковић Д., Стратегијско планирање одбране 2009.г, стр. 230

¹⁶⁸ "Информациони систем је систем који прикупља, похрањује, чува, обрађује и испоручује информације важне за организацију и друштво, тако да буду доступне и употребљиве за сваког ко се жели њима користити, кључујући пословодство, клијенте, запослене и остале." (International Federation for Information Processing - IFIP, <http://www.ifip.org/>, приступљено дана 10.11.2015.г.)

услов за успех и победу. *Информација је постала стратегијски ресурс*. Такво стање у међународној заједници је утицало на то да се остварење интереса не врши применом оружане силе, већ другим средствима. Услед овакве појаве дошло је до другачијег тумачења сукоба, те су и настале теорије попут сукоба ниског интензитета, концепција сведимензионалног рата и мрежноцентрично ратовање. Овакво место, улога и значај информације у савременим сукобима условило је нове начине вођења сукоба, *информационо ратовање*. Захваљујући ефикасности примене садржаја информационог ратовања, оно заузима све значајније место у савременим сукобима.

У савременим сукобима интереси сукобљених страна се све више остварују невојним средствима, а све већи значај добија информација уз све учесталију примену савремене информационе технологије у војне сврхе. Анализом савремених сукоба може се доћи до сазнања о облицима примене информационог ратовања у њима.

Постизање информационе супериорности¹⁶⁹ и остваривање информационе доминације¹⁷⁰ је основни циљ информационог ратовања. Развој информатичке технологије омогућио је таква достигнућа у наоружању и пратећој опреми да је револуционарно промењен начин ратовања. Основна специфичност информационог ратовања је да бојиште информационог ратовања није физички, већ виртуелни свет, а потенцијални ратници на овом бојишту могу бити државни органи, војне организације, терористи, индустријски конкуренти, хакери и други. Сваки од ових противника је мотивисан различитим циљевима, ограничен различитим нивоима ресурса, сопственим могућностима и могућностима система да се брани.

Ради одређења "информационо ратовање" неопходно је одредити значење речи "информација" и "ратовање". Поред дефиниције појма информације у претходним разматрањима рада, овде користи се појашњење информације схватањем према Тофлеру, где "информације (знање) се као ресурс, разликују од свих других. Знање је неисцрпно. Оно може да буде употребљено истовремено од обеју страна. И оно је нелинеарно. То значи да мали инпути могу да проузрокују диспропорционалне последице. Делић праве информације може да обезбеди огромну стратегијску или тактичку предност. Недостатак делића информације може да има катастрофалне ефекте."¹⁷¹

Према Ричарду Шафранском, "ратовање је скуп свих борбених и неборбених активности које се предузимају да би се потчинио супротстављена воља противника или опонента. Циљ ратовања није увек да се противник убије, већ да се потчини. Циљ ратовања је, такође, да се увек утиче на информациони систем противника и исход информационог рата на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу треба да буде такав да противник прими довољно порука и информација које ће га убедити да треба да престане да пружа отпор. Противник је потчињен када се понаша на начин који је коинцидентан са жељама супротне стране."¹⁷²

Чињеница да постоје различите дефиниције информационог ратовања, потврђује сложеност садржаја и велики обим овог појма. Један од приступа дефинише информационе системе као циљ, док је према другом то људски ум. У већини дефиниција истовремено су присутна оба приступа, а дефиниције ни у једном случају нису прецизне када су у питању извршиоци или средства. Сматра се да је најпотпунија и најприхватљивија дефиниција Ричарда Шафранског према којој је "информационо ратовање активност

¹⁶⁹ „Информациона супериорност у информационој димензији оперативног окружења представља степен остварене предности у односу на непријатеља, која омогућава сопственим и пријатељским снагама да непрекидно и сигурно прикупљају, обрађују, управљају и користе информације“. Концепт информационих операција, фебруар 2015.г. стр. 35

"Информациона супериорност је операциона предност изведена из способности да се сакупи, обради и дистрибуира непрекидан ток информација док се истовремено искоришћавају или онемогућавају непријатељски напори да то исто учини." FM 3-0 Operations, Headquarters Department of the Army, Washington, DC, June 14, 2001.

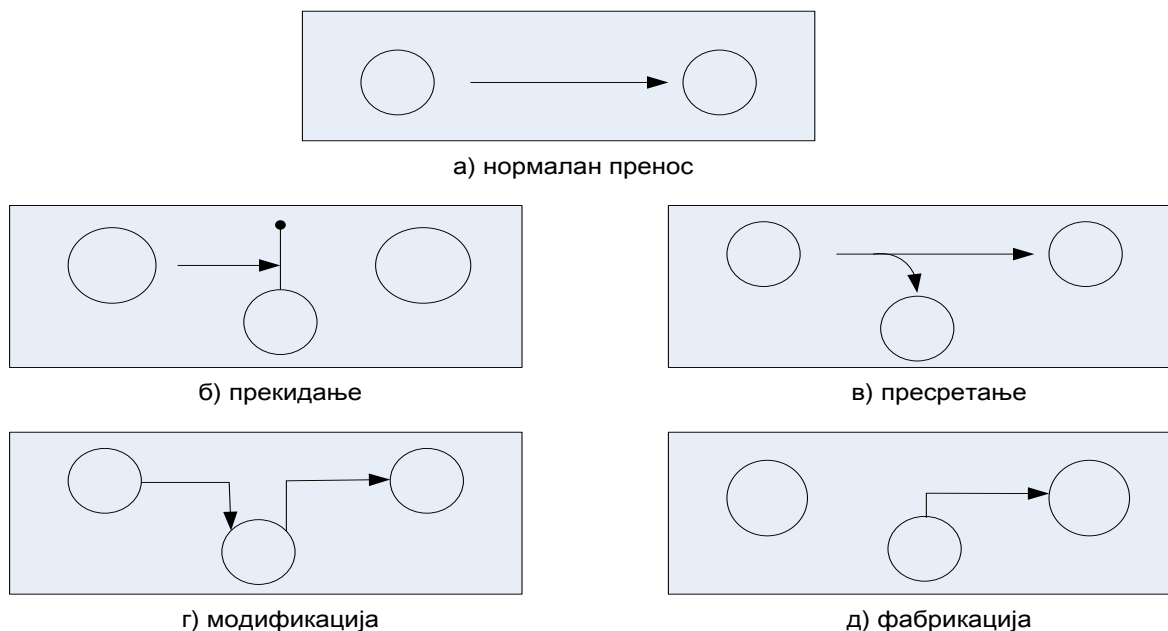
¹⁷⁰ „Информациона доминација подразумева степен информационе супериорности, који омогућава власнику информације да је кроз информационе системе и капацитете употреби на најбољи могући начин, с циљем остварења оперативне предности у конфликту или за потребе контроле ситуације током извођења операције, уз истовремено онемогућавање противника у предузимању истих мера.“ ФМ 3.0 Операције јун 2001.г. и јун 2005.г.

¹⁷¹ Тофлер А., Рат и анти рат, Паидена, Београд, 1998, стр. 172-173.

¹⁷² Нешковић С., Економске импликације информационог ратовања у савремених међународним односима, Економија теорија и пракса, стр. 7.

уперена против било којег дела система знања и веровања противника. Без обзира на то да ли се води против спољњег противника или унутрашњих група, информационо ратовање има крајњи циљ да употреби информационо оружја да промени (утиче, манипулише, нападне) системе знања и веровања неког спољњег противника.¹⁷³ У овом раду ће се информационо ратовање, управо, посматрати са овог аспекта.

Узимајући у обзир Столингову класификацију напада на информације у току преноса, евидентно је да се информације у информационом ратовању, без обзира на приступ у дефинисању, могу прекидати, пресретати, модификовати и фабриковати (слика број 1).¹⁷⁴

Слика 1. Класификација напада на информације¹⁷⁵

Облик информационог ратовања је начин његовог експонирања и исказује се кроз структуру догађаја и активности везаних за процесе који се у њему одвијају. То значи да је облик информационог ратовања посебна карактеристика која га квалитативно разликује од других облика ратовања. У доступној литератури која се бави информационим ратовањем постоји више погледа на облике његовог испољавања од којих су најраспрострањенија схватања еминентних стручњака из те области Швартау и Либицки.

Швартау информационо ратовање класификује у три групе: 1) персонално информационо ратовање; 2) корпорацијско информационо ратовање; 3) глобално информационо ратовање.¹⁷⁶

Према Либицком информационо ратовање јавља се у следећим облицима: 1) ратовање у сфери командовања и управљања; 2) обавештајно ратовање; 3) електронско ратовање; 4) психолошко ратовање; 5) хакерско ратовање; 6) економско-информационо ратовање; 7) кибер ратовање.¹⁷⁷ Сви ти облици су повезани, међусобно условљени и у збиру њиховог појединачног деловања чине синергију повољних услова за успешну информациону доминацију на непријатељем.

Као и други облици ратовања тако се и информационо реализује извођењем операција.

Активности информационих операција¹⁷⁸ су: психолошко-пропагандне активности, обмањивање, електронска дејства, активности у сајбер простору, физичко уништење и мере физичке и техничке заштите.¹⁷⁹

¹⁷³ исто стр. 8

¹⁷⁴ Војно дело 3/2012.г. стр. 167

¹⁷⁵ исто стр. 167

¹⁷⁶ Петровић С., Компјутерски криминал, МУП Републике Србије, Београд 2001.г. стр.53

¹⁷⁷ Libicki, M., http://www.ndu.edu/inss/books/Books1990to1995/What_is_IW_Aug_95/a003ch03.html приступ интернет страници 30.11.2015. г.

¹⁷⁸ „Информациона операција” представља низ активности и мера које се предузимају по јединственом плану ради остварења жељеног утицаја на вољу, разумевање услова и способност за адекватним деловањем учесника у оперативном

Ставови у Концепту информационих операција који је усвојен у фебруару 2015. године, заснивају се на одређењима концепта тоталне одбране, а ради развоја способности Војске Србије као дела снага одбране Републике Србије за планирање, припрему и извођење активности у информационој димензији оперативног окружења.

3. СТРАТЕГИЈСКО-ДОКТРИНАРНИ АСПЕКТИ ИНФОРМАЦИОНОГ РАТОВАЊА

Информационо ратовање, својом применом, представља безбедносни проблем и један од озбиљнијих безбедносних изазова у двадесет првом веку, како за високоразвијене тако и за све остале државе. У суштини, најбитнији помак се чини у брзини ратовања, јер дигитализована борбена опрема и системи омогућују прецизно познавање тренутне борбене ситуације, непосредан (шематски и визуелан) увид у ток борбених дејстава, физичку контролу над употребљеним снагама и веома брзо преношење информација до непосредних корисника. Заједничка безбедносна комисија Владе САД је 1994. године рањивост на информационо ратовање описала као највећи безбедносни изазов последње декаде двадесетог века и можда двадесет првог века и да се морају формирати снаге и пронаћи начини борбе против такве врсте опасности. Војска САД формирала је центар за информационо ратовање. Немачка и Велика Британија су основале сличне организације, као што има још десетак других земаља, укључујући Кину и Русију, које имају мање формалне, али не мање активне структуре за информационо ратовање.

САД су најраније и најсеобухватније почели да разматрају теорију и праксу везану за информације и информациону безбедност. „Посматрајући кроз историју се прво шездесетих година прошлог века појавио израз комуникациона безбедност (*COMSEC - communication security*). Са појавом персоналних рачунара, седамдесетих година прошлог века, настала је рачунарска безбедност (*COMPUSEC - computer security*), а крајем осамдесетих година прошлог века *COMSEC* и *COMPUSEC* су обједињене у **информациону безбедност** (*INFOSEC - information security*).¹⁸⁰ Информациона безбедност је покушала да интегрише раније одвојене безбедности, као што су безбедност особља, рачунарска безбедност, комуникациона безбедност и оперативна безбедност. Тежиште *INFOSEC* је стављено на спречавање не ауторизованог приступа информационом системима. Разматрана је, пре свега, поверљивост (*confidentiality*), интегритет (*integrity*) и расположивост (*availability*) информација.

Значај информација и информационе сфере, те потребе за обезбеђивањем информационе безбедности, поред САД и земаља Европске уније, у задњих две деценије почеле су озбиљно да уважавају и остале државе у свету, а међу њима и Руска Федерација (РФ) и Република Србија.

Према речнику националне информационе сигурности САД информациона безбедност је "заштита информација и информационих система од неовлашћеног приступа, употребе, откривања, разбијања, измене или уништавања, а да би се обезбедила поверљивост, интегритет и расположивост".¹⁸¹ За САД, информационо ратовање представља нов начин у војном размишљању и уноси револуционарне промене у целокупну војну мисао и начин ратовања.

Озбиљно разматрање појма информационе безбедности (*информационная безопасность*) у Руској Федерацији (РФ) је од 90-их година прошлог века. „Према неким руским ауторима бивши СССР је изгубио хладни рат, добрим делом, због занемаривања безбедности у информационој сфери.“¹⁸² У највишем стратегијском документу РФ јасно је препознала значај информационе безбедности као и могућности угрожавање исте. Као одговор на савремен изазове, ризике и претње по безбедности дефинисане су потребне снаге и њихове способности за успешно супростављање.

Полазна основа при разматрању стратегијско-доктринарне и нормативно-правне изграђености информационог ратовања свакако је анализа одређености овог појма у Републици Србији. Стратегијом националне безбедности између осталих дефинисани су изазови, ризици и претње.¹⁸³ Ово су полазна

окружењу. Ове операције се планирају, припремају и изводе у миру, ванредном и ратном стању.“ Концепт информационих операција, фебруар 2015.г. стр.13

¹⁷⁹ исто стр.13

¹⁸⁰ Daniel G. Wolf, Statement before the House Select Committee on Homeland Security Subcommittee on Cybersecurity, Science and Research & Development, Nacional Security Agency US, Juli 22, 2003. г.,

¹⁸¹ Committee on National Security Systems, National Information Assurance (IA) Glossary, CNSS Instruction No. 4009, USA, 26 April 2010. г.,

¹⁸² Панарин И., Н., Проблемы обеспечения информационной безопасности. Москва, 1998. г.,

¹⁸³ "Обавештајна делатност коју стране обавештајне организације спровode кроз незаконито и прикривено деловање, представља реалну претњу безбедности Републике Србије. Остварује се кроз слабење њених

упоришта за свеобухватније дефинисање проблем информационе безбедности односно информационог ратовања у највишем стратегијском документу.

У Стратегији одбране Републике Србије у поглављу 1. Безбедносно окружење прописано је: *"Снажан развој информационо-комуникационе технологије и интензивирање економских интеграционих токова убрзали су глобализацију скоро свих аспеката међународних односа...."*¹⁸⁴

Ове одредбе говоре о новим детерминантама безбедносног окружења услед снажног развој информационо-комуникационе технологије и убрзане глобализације али свеукупне одредбе Стратегије одбране не дефинишу адекватне одговоре на овакве нове услове угрожавања безбедности.

У поглављу 2. Изазови, ризици и претње одбрани Републике Србије¹⁸⁵ и у поглављу 4. Политика одбране Републике Србије¹⁸⁶ прописано су одредбе које говоре о новим изазовима, ризицима и претњама одбрани Републике Србије али нема полазних основа за прописивање мера које би се супроставиле оваквим претњама и спречиле угрожавање безбедности. Ове одредбе дају право и обавезу да се у овим документу дефинишу полазна начела значаја и улоге информационе моћи, која би се операционализовала у доктринарним документима. Потребно је прописати Доктрину информационих операција.

4. ПРАКТИЧНА ИЗГРАЂЕНОСТ ИНФОРМАЦИОНОГ РАТОВАЊА

Полазна основа при разматрању практичне изграђености информационог ратовања свакако је анализа теоријске одређености овог појма у Републици Србије. Недовољна стратегијско-доктринарна и нормативна-правна изграђеност утицала је негативно на практично спровођење мера и активности у области информационе безбедности. Потребно је најпре извршити доградњу теоријских аспеката информационог ратовања, а након тога исте имплементирати кроз снаге и средства за практично спровођење мера и активности информационог ратовања.

Због великог броја начина испољавања и обимности садржаја информационог ратовања, при анализи практичне изграђености информационог ратовања у области безбедности Републике Србије, биће разматран део садржаја односно електронско и сајбер ратовање као и пример корпоративне безбедности компаније НИС.

Увод у практичну изграђеност електронског ратовања у области безбедности Републике Србије свакако је у историјској анализи снага и средстава које су започеле реализацију садржаја противелектронске борбе после Другог светског рата, као специјализоване организацијско-формацијске јединице Југословеснке армије.¹⁸⁷ Војне снаге и средства за електронско ратовање на простору бивше Социјалистичке Федеративне

политичких, економских и безбедносних капацитета и кроз утицај на смер и динамику друштвених процеса, супротно националним интересима. Комбинација традиционалних обавештајних метода са средствима *софистицираних могућности отежава откривање њиховог деловања....*Тенденција повећаног коришћења *информационо-комуникационих технологија праћена је константним повећањем ризика од високотехнолошког криминала и угрожавања информационих и телекомуникационих система.* Ризик у овом погледу постоји од угрожавања споља, али и у могућности злоупотребе података о грађанима и правним лицима.... Присутни су и други ризици и претње безбедности, са мањом или већом вероватноћом испољавања и препознавања, као што су: *злоупотреба нових технологија и научних достигнућа у области информатике, генетског инжењеринга, медицине, метеорологије и других научних области....*" СВЛ 31/09, стр. 703

¹⁸⁴ СВЛ 31/09, Стратегија одбране Републике Србије, стр. 716

¹⁸⁵ „Развојем савремених информационих технологија које су битан део системског уређења и остваривања функција државе, настају нове околности за деловање различитих група и недржавних актера у остваривању њихових циљева. На тај начин може да дође до угрожавања функционисања битних елемената система одбране кроз деловање сајбер претњи. Због тога је неопходно континуирано развијати технолошку и процедуралну заштиту елемената система одбране на свим нивоима организовања..“ исто , стр. 718

¹⁸⁶ „Ставови политике одбране представљају основу за израду нормативних и доктринарних докумената. Операционализацијом тих ставова стварају се услови за њихову примену у процесу достизања утврђених циљева политике одбране...“ исто, стр. 718

¹⁸⁷ Прва јединица за противелектронску бору (ПЕБ) формирана 11.11.1946. године, радио-извиђачка чета Југословенске армије, (овај дан је прихваћен за Дан рода јединица за ЕД, прим. аутора), а користећи стечена искуства, убрзани развој радио-извиђачких јединица материализује се формирањем радио-извиђачких

Републике Југославије, свој максимум су достигле 80-тих година прошлог века. У том периоду ове снаге су биле организоване на тактичком нивоу као самостални водови-чете, на оперативном као самосталне чете-батаљони и на стратегијском нивоу као јединице ранга пука. У том периоду оперативни распоред јединица за противелектронску борбу обезбеђивао је извршавање наменских стратегијских, оперативних и тактичких мирнодопских и ратних задатака. Размештај организацијских елемената јединица за ПЕБ и њихова опрема обезбеђивала је потпуну доминацију у електромагнетном спектру и задовољавала успешно супростављање свим изаовима, ризицима и претњама тог периода.

На примеру историјске анализе настанка, развоја и нестанка јединице за електронско ометање може се практично сагледати недовољна пажња система безбедности за информациону безбедност. Наиме од 148. вода за активна електронска дејства, јула 1976. године у Ужицу, формира се 50. самостална чета за противелектронско обезбеђење, која 1978. године улази у састав 398. пука везе а 1985. године прераста у 50. батаљон за противелектронска дејства. Овај батаљон 1990. године добија нови формацијски назив - батаљон за електронско ометање при 224. центру за извиђање и ометање. Формацијским променама које су наступиле у току ратног периода 1999. године, јединица је преименована у 4. центар за противелектронска дејства при 224. центру за ЕИ и ПЕД, Управе за ЕИиПЕД, Сектора за везу, информатику и ЕИиПЕД. Након преформирања и предислокације из Ужица у Београд 2006. године, јединица је задржала ранг батаљона али је након преформације 224. центра за ЕД 2010. године ова јединица је расформирана.¹⁸⁸ Губитак оперативних способности које једино може да има оваква јединица, систем безбедности можда не би приметио да се није појавио терористички акт употребе дрона на фудбалској утакмици у Београду између Србије и Албаније. Овај врло велики ризик по систему безбедности је очигледан пример недовољне изграђености снага за електронско ратовање и налаже ургентну потребу за предузимање мера, јер наредни сличан акт могуће да прерасте у претњу по живот и здравље свих становника Републике Србије.

Задатак да се одгонетне шта је сајбер оружје и сајбер ратовање није ни мало једноставан, а последице њиховог утицаја могу бити тешке чак и катастрофалне како по деловима тако и за целу државу. Упркос заједничком интересу многих влада широм планете, стручњаци за сајбер домен верују да је концепт сајбер оружја превише „апстрактан“ и из тог разлога постоји бојазан да се према сајбер оружју државне институције односе подцењивачки и да немају свест о правој опасности које сајбер оружје може да нанесе. Главни аргументи за предходну тврдњу су да је до данас постојање сајбер оружја под утицајем неколико хиљада људи, сва јавно позната сајбер оружја имају далеко мању ватрену моћ него што се обично претпоставља у јавности и сајбер оружје се може користити у комбинацији са средствима НВО. Сајбер простор ће се дубоко променити, а са њим и концепт сајбер безбедности. Очигледно је да главни адут свих претњи у сајбер простору јесте сајбер оружје које се креира писањем програмског кода у неком програмском језику са пред припремним активностима – обавештајним радом и креираном методологијом за напад од једне или више сајбер ћелија.

Субјекти система безбедности (државна администрација, војска, полиција и приватни сектор) морају улагати у развој сајбер јединица – ћелија, да би спремани дочекали изазове сајбер напада, не потцењујући могуће ризике. Да би се могућност одбране од сајбер оружја у рачунарске и телекомуникационе системе као и „увреда“ дигиталних ресурса Војске Србије свела на минимум потребно је испитати сваки софтвер преко метода и линија кода. Скромни су организацијско-формацјски капацитет јединица и установа Војске Србије за успешно вођење сајбер ратовање. Прописано је око десетак формацјски места¹⁸⁹ у Војсци Србије. У Центру за командно-информационе системе прописана је организацијска јединица за сајбер ратовање а у бригади везе два формацјска места за сајбер заштиту.

У Техничко опитном центру прописана је организацијска јединица за испитивање софтвера у систему одбране. Припадници ове групе би требали свакодневно да прикупљају информације о новим малверима, њиховом деловању, логици рада и могућој штети коју могу да проузрокују. Ова организацијска целина за оцену квалитета софтвера у ТОЦ-у мора имати кључну улогу у одбрани информационих система и дигиталних ресурса Војске Србије од могућих сајбер напада коришћењем сајбер оружја. Софтвери који се испитују могу бити самостални као средство или су део средстава НВО. Лабораторија има могућност да по

батаљона у армијским областима, ратном ваздухопловству и ратној морнарици а 30.01.1957. године формира се радио-извиђачки центар ГШ, примедба аутора.

¹⁸⁸ Монографија 4.цПЕД, "Графопринт"-Ужице 2005. г.,

¹⁸⁹ што не значи да су сва попуњена, примедба аутора,

пријему задатка за испитивање преузме софтвер у изворном коду¹⁹⁰, приступи комплетном програмском коду, да га отвори и да прође кроз сваку линију кода, да анализира сваки метод одвојено или у целини.

Овој тематици потребно је да надлежни управни органи посвете далеко већу пажњу или можда боље речено да прихвате чињеницу да **смо сви међусобно повезани свесно или несвесно на огромној глобалној мрежи, тако да онај ко контролише мрежу, контролише све нас и контролише свет.**

Компанија Газпром Њефт (*Gazprom Neft*) је државно-државна компанија у власништву РФ и Републике Србије. Ова компанија је практичан пример односа према проблему свеукупне безбедности привредног субјекта, а тако и према информационој безбедности, који је у складу са доктринарним документима РФ. По Доктрини информационе безбедности РФ, обавезе у области информационе безбедности нису само обавеза и одговорност државних органа власти или неких државних специјализованих институција за ову област, већ сваког појединца, групе, институције, привредног субјекта РФ.

У организационом делу "НИС МАТИЦА" компаније НИС налази се Функција за корпоративну заштиту.¹⁹¹ У оквиру Функције за корпоративну заштиту налази се Дирекција за корпоративну заштиту¹⁹² у чијој одговорности је економска безбедност, физичко-техничко обезбеђење, **заштита информација** и одбрамбене припреме¹⁹³ компаније НИС. Заштита информација се остварује кроз заштиту података, заштиту комуникационе инфраструктуре и контролу апликативних решења. У оквиру заштите података компанија НИС израдила је и усвојила Стратегију заштите информација у НИС, израдила је више нормативних аката која ближе регулишу заштиту података (службена, пословна, војна и државна тајна) и увела обавезно вођење Поверљивог деловодства.¹⁹⁴ У оквиру заштите комуникационе инфраструктуре користе се решења која спречавају неовлашћени приступ рачунарској мрежи и информатичким ресурсима НИС, софтверска решења која обезбеђују заштићену комуникацију у оквиру информатичких ресурса НИС, откривање и превенцију неовлашћених приступа рачунарској мрежи, као и строгу контролу корисничког приступа. Контрола апликативних решења обухвата контролу сигурности апликација чиме се спречава деловање злонамерног софтвера на пословне информације у НИС, као и строго поштовање и извршавање процедура за чување и архивирање пословних информација НИС.

Поред напред наведеног, у понашању НИС су прописане још две обавезе које су, поред осталог, и у служби информационе безбедности. Прва је безбедносна провера особља која се проводи при пријему у радни однос, као и касније током рада запослених у НИС. Друга активност је безбедносна провера добављача, опреме и софтвера, при набавци информатичке и телекомуникационе опреме, опреме за информатичку и телекомуникациону инфраструктуру и софтвера. Ова безбедносна провера постала је пракса НИС након куповине већинског дела акција НИС од стране Газпром Њефт.

5. ПРЕДЛОГ ЗА СТРАТЕГИЈСКО-ДОКТРИНАРНО УРЕЂЕЊЕ И ПРАКТИЧНЕ ИЗГРАДЊЕ КОНЦЕПТА ИНФОРМАЦИОНОГ РАТОВАЊА У ОБЛАСТИ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У циљу стварања бољих услова за практичну изграђеност информационе безбедности а на основу анализе која је извршена у овом раду, предлог за теоријску основу при стратегијском планирању одбране и дефинисању националне моћи је усвајање модела који заступају САД. У моделу САД је прихваћена идеја да на стратегијском нивоу државе националну моћ чини дипломатска, економска, војна и информациона моћ.¹⁹⁵ На основу овог теоријског модела потребно је извршити измене и допуне Стратегије националне безбедности РС и створити предуслове за доктринарну разраду информационих операција. Активности информационих операција у доктрини операција прилагодити активностима дефинисаним у усвојеном Концепту информационих операција.

¹⁹⁰ у току је припрема и писање стандарда који ће дефинисати боље уговорне услове за купца – Војске Србије и обавезе продавца, примедба аутора,

¹⁹¹ Презентација "НИС а.д Нови Сад - организација, делатност, капацитети и технолошки процеси производње". Посета седишту компаније НИС, Нови Сад, 28.10.2015. године.

¹⁹² Презентација "Ризици и безбедносни аспекти дистрибуције нафте и нафтних деривата". Посета седишту компаније НИС, Нови Сад, 28.10.2015. године.

¹⁹³ исто

¹⁹⁴ исто

¹⁹⁵ Ковач М., Стојковић Д., Стратегијско планирање одбране 2009. године, стр.243-244

У складу са усвојеним концептом информационог ратовања потребно је извршити анализу свеобухватности и актуелности концепта, и приступити изради доктрине информационе операције и дефинисати носице активности информационог ратовања који ће изградити студију одрживости и развоја појединих садржаја информационог ратовања.

Психолошко-пропагандне активности потребно је планирати, припремати и реализовати ради остваривања жељеног утицаја на свест, морал и емоције непријатеља а у складу са следећим начелима: „усмереност на мисију, усмереност на релевантне учеснике, истинитост и повезаност.“¹⁹⁶

Активност обмањивање вршити ради стварања погрешне представе код непријатељевих команданата о оперативном окружењу а у складу са следећим начелима: „усмереност, централизовано планирање и контрола, безбедност и заштита сопствених планова, временска осетљивост и интеграција.“¹⁹⁷

Све већи ризик по систему безбедности од масовне употребе електронских средстава и изражена претња нарушавања способности одбрамбеног система за успешно супростављање савремено наоружаним непријатељима, захтевају модерно опремљене и добро организоване јединице за електронска дејства.

Активности у сајбер простору потребно је планирати, припремати и реализовати ради ометања, прекида и уништења непријатељевих информационих и рачунарских система, одбране од ометања, прекида и уништења и несметаног коришћења сопствених и пријатељских информационих и рачунарских система. За успешну реализацију задатака потребно је организацијска јединица са минимум петнаест формацијских места чиме би се креирала дефанзивно - офанзивна хелија - лабораторија за сајбер одбрану војних рачунарских, телекомуникационих система и дигиталних ресурса. Тиме би се у потпуности могло да одговори на могуће нападе споља и изнутра од једне или више сајбер хелија из иностранста али и домаћих хакера.

ЗАКЉУЧАК

При стратегијском планирању одбране и дефинисању националне моћи Републике Србије потребно је усвојити теоријски модел националне моћи који заступају САД. На стратегијском нивоу националну моћ Републике Србије требало би да чине дипломатска, економска, војна и информациона моћ.

На основу овог теоријског модела потребно је извршити измене и допуне Стратегије националне безбедности Републике Србије и Стратегије одбране Републике Србије, и створити предуслове за доктринарну разраду информационих операција. Садржаје информационих операција у доктрини операција прилагодити садржајима дефинисаним у Концепту информационих операција који је усвојен у фебруару 2015. године.

Пресудан је значај информације за успешно управљање цивилним и војним процесима у савременом друштву, а посебно у фази припреме и фази извођења савремених војних операција. Све савремене војне теорије информацију препознају као пети фактор војних активности, који има одлучујући утицај на човека, технику, простор и време. Ефекти садржаја информационог ратовања имају константан утицај на процес доношења одлуке од фазе оријентације до фазе израде докумената, на свим нивоима одлучивања.

Предлози за стратегијско-доктринарно уређење и практичне изградње садржаја информационог ратовања, који су изложени у раду, претстављају минимум мера које је потребно хитно предузети ради заустављања губитка основних способности које систем одбране Републике Србије поседује за успешно извршавање задатака у оквиру информационих операција. Ови предлози су искључиво иницијални али и изузетно важни јер директо указују на потребу за оперативним и функционалним способностима без којих команде и јединице Војске Србије и организационе јединице министарства одбране немају оновне претпоставке за испуњење својих мисија.

Без информације систем не зна где је, ко је око њега, куда треба да се усмери, које поступке да планира и где би требало да стигне. Ако не знате одакле, када, зашто и куда сте кренули, где год да стигнете ви сте и на погрешном месту и у погрешном времену и са погрешним резултатима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Устав Републике Србије,
- [2] Daniel G. Wolf, Statement before the House Select Committee on Homeland Security Subcommittee on Cybersecurity, Science and Research & Development, Nacional Security Agency US, Juli 22, 2003.,
- [3] Ковач М., Стојковић Д., Стратегијско планирање одбране 2009.г.,

¹⁹⁶ Концепт информационих операција, фебруар 2015.г. стр. 28

¹⁹⁷ исто, стр. 29

-
- [4] Нешковић С., Економске импликације информационог ратовања у савремених међународним односима, Економија теорија и пракса,
 - [5] Петровић С., Компјутерски криминал, МУП Републике Србије, Београд 2001.г.,
 - [6] Панарин И., Проблемы обеспечения информационной безопасности. Москва, 1998. г.,
 - [7] Тофлер А., Рат и анти рат, Паидена, Београд, 1998.г.,
 - [8] Стратегија националне безбедности Републике Србије, СВЛ 31/09,
 - [9] Стратегија одбране Републике Србије, СВЛ 31/09,
 - [10] Стратегија националне безбедности САД, (превод 2015.г.),
 - [11] Војна доктрина Руске Федерације (превод 2015.г.),
 - [12] Концепт информационих операција, фебруар 2015.г.,
 - [13] ФМ 3.0 Операције јун 2001.г. и јун 2005.г.,
 - [14] Правило електронских и противелектронских дејстава,
 - [15] Монографија 4.цПЕД, "Графопринт"-Ужице 2005. г.,
 - [16] Војно дело 3/2012,
 - [17] Војно дело 3/2015,
 - [18] Committee on National Security Systems, National Information Assurance (IA) Glossary, CNSS Instruction No. 4009, USA, 26 April 2010. г.,
 - [19] Committee on National Security Systems, National Information Assurance (IA) Glossary, CNSS Instruction No. 4009, USA, 26 April 2010. г.,
 - [20] Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security, United Nations General Assembly, A/Res/53/70, January 12, 1999.
 - [21] <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/.pdf> (приступљено 04.12.2015.г.),
 - [22] Захтев РФ за разматрањем *International Code of Conduct for Information Security*; http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp (приступљено 04.12.2015.г.),
 - [23] Извештај са састанка одржаног 20.10.2011. године по питању Кодекса; <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/gadis3442.doc.htm> (приступљено 04.12.2015.г.),
 - [24] Презентација "НИС а.д Нови Сад - организација, делатност, капацитети и технолошки процеси производње". Посета седишту компаније НИС, Нови Сад, 28.10.2015.г.,
 - [25] Презентација "Ризици и безбедоносни аспекти дистрибуције нафте и нафтних деривата". Посета седишту компаније НИС, Нови Сад, 28.10.2015.г.,
 - [26] International Federation for Information Processing - IFIP, <http://www.ifip.org>, (приступљено дана 10.11.2015.г.),
 - [27] Извештај са састанка одржаног 20.10.2011. године по питању Кодекса, <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/gadis3442.doc.htm> (приступљено 20.11.2015.г.),
 - [28] <http://www.support.google.com>. (приступљено дана 30.11.2015.г.),
 - [29] Libicki, M., <http://www.ndu.edu/inss/books/Books> (приступљено дана 30.11.2015.г.).

INTELLIGENCE ANALYSIS IN THE FUNCTION OF IDENTIFYING TERRORIST ACTIVITIES

Aguš Demirovski

Faculty of security – Skopje, University “St. Clement of Ohrid” in Bitola, Macedonia

Abstract: The main subject of this paper is a theoretical description of intelligence, intelligence analysis and intelligence cooperation, and their significance and role in the detection of terrorist activities.

Intelligence interest in modern times is associated with modern terrorism which in many ways differs from classical terrorism. This phenomenon contributes internationally to countries to begin to apply a different way of dealing with them. Starting from this, the aim of this paper is to highlight the linkage of intelligence with modern terrorism and its application in detecting terrorist activities that are increasingly common today.

Starting from the complexity of this issue in the paper, at the very beginning it will be defined terrorism as a contemporary phenomenon, emphasizing the notion and significance of terrorism and its factors. A special part in the paper takes the intelligence, the intelligence process and the cycle and the intelligence analysis, as well as the application of intelligence in detecting terrorist activities. When talking about intelligence as a process of detecting and preventing terrorist activities, special attention is paid to the notion and meaning of intelligence, its activities and types, as well as the intelligence cycle. At the end of the paper, special emphasis is placed on the application of intelligence in identifying and detecting terrorist activities, especially, the significance of intelligence analysis in preventing and suppressing terrorist activities.

Keywords: terrorism, terrorist activities, intelligence, analysis, intelligence cycle

РАЗУЗНАВАЧКАТА АНАЛИЗА ВО ФУНКЦИЈА НА ОТКРИВАЊЕ НА ТЕРОРИСТИЧКИТЕ АКТИВНОСТИ

Агуш Демировски

Факултет за безбедност – Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола

Резиме: Главниот предмет на овој труд е теоретски приказ на разузнавањето, разузнавачката анализа и разузнавачката соработка и нивното значење и улога при откривањето на терористичките активности.

Интересот за разузнавањето во денешно време е поврзан со современиот тероризам кој по многу нешта се разликува од класичниот тероризам. Оваа појава придонесува на меѓународен план државите да започнат да применуваат поинаков начин за негово справување. Поаѓајќи од тоа, целта на овој труд е да се потенцира поврзувањето на разузнавањето со современиот тероризам и неговата примена во откривањето на терористичките активности кои се сè почести денес.

Тргнувајќи од комплексноста на оваа проблематика во трудот најнапред се дефинира тероризмот како современ феномен, се потенцира поимот и значењето на тероризмот, развојот на тероризмот низ историјата како и неговата поделба. Посебен дел во трудот земаа разузнавањето, разузнавачкиот процес и циклус и разузнавачката анализа, како и примената на разузнавањето во откривањето на терористичките активности. Кога се зборува за разузнавањето како процес на откривање и спречување на терористичките активности посебно внимание се посветува на поимот и значењето на разузнавањето, службата за разузнавање, нејзините активности и видови, како и на разузнавачкиот циклус. На крајот од трудот, посебен акцент се става на примената на разузнавањето во откривањето на терористичките активности, пред сè, на значењето на разузнавачката анализа во спречувањето и сузбивањето на терористичките активности.

Клучни зборови: тероризам, терористички активности, разузнавање, анализа, разузнавачки циклус

1. ВОВЕД

Една од главните причини за брзо проширување на овој современ феномен како смртоносен вирус насекаде во светот е фактот дека тероризмот се покажа како ефтин, нискоризичен метод кој брзо донесува многу корисни резултати во борбата на разните групи и организации. Стратегискиот одговор на новата комплексност мора да се заснова врз целосно разбирање и препознавање на проблемот, флексибилост на размислувањата и дејствувањето. Во таа борба треба да се служиме со креативна примена на истражувањата и со анализа на новиот феномен. Целта треба да биде следење во континуитет на променливите цели на

современите терористички закани кои ги надминуваат сите современи глобални ризици и закани, како што се: геноцидот, сидата, глобалното затоплување и еколошкото загадување на опкружувањето.

Борбата против тероризмот подразбира и елиминирање на државните спонзорства и целосно минимизирање на основните причини кои доведуваат до неговото појавување. Борбата бара значително време, многу внимателност, зголемени ресурси, неумерна посветеност, тактичност, јасна визија, мудрост, многу значење, а понекогаш и примена на убиствена сила како крајна и неизбежна алтернатива.

Лидерите на државите и меѓународните организации мора потполно да го разберат тероризмот, со цел да преземат ефективни контра мерки за намалување на можноста од евентуален напад на нивните институции, единици и луѓе.

Тероризмот е новиот опасен вирус на дваесет и првиот век кој еноормно се шири како резултат на огромен број ризични фактори на различни нивоа: глобално, меѓународно, национално и лично. Жртвите од тероризмот најчесто се невини луѓе чиј број секојдневно сè повеќе се зголемува давајќи му значаен белег и примарно место на настаните на денот на сите меридијани.

Тероризмот брзо го менува својот карактер, но и своите цели, кои се многу поамбициозни, подраматични и веќе попримаат глобални димензии. Тој е „флуиден непријател“, но со јасно поставени цели кои секојдневно предизвикуваат шок, ужас, бес, страв, желба за одмазда и нов психолошки и безбедоносен амбиент во кој луѓето во светот почнуваат да се чувствуваат како да се во војна.

2. ТЕРМИНОЛОШКО-КОНЦЕПЦИСКИ ОСВРТ КОН ТЕРОРИЗМОТ

Поаѓајќи од термиолошко гледиште, зборот тероризам е многу често употребуван и широк збор. Поради својата комплексност тој не може да се дефинира и да се мултидисциплицира, па затоа во теоријата и практиката има повеќе дефиниции од повеќе еминентни професори и автори кои, секој на свој начин го дефинира и му дава посебна димензија.

Тероризмот е дефиниран како политички мотивирано насилство против неборбени цели од страна на издвоени групи, со влијание врз повеќе региони или врз целиот свет. Тероризмот се дефинира како насилство против политиката, економијата и другите добра на општеството, со користење на деструктивни средства, многу често средства за остварување на различни цели. Имено, тероризам претставува незаконско користење на сила и насилство од страна на поединци или групи кои имаат директни врски со странските сили или, пак, ако активностите ги преминуваат националните граници насочени против лица или објекти со цел да ја заплашат или да ја принудат владата, населението или кој било сегмент од општеството за остварување на своите политички или општествени цели.¹⁹⁸

Според авторот Брајан Џенкинс тероризмот се состои од нелегитимна употреба на сила за постигнување на политичка цел кога невините луѓе служат како мета. Овој автор тероризмот го смета како насилство кое служи да се оствари определен ефект, насилство кое најчесто не е примарно, а понекогаш воопшто не е насочено за постигнување на физички ефект на актуелната цел туку насилството најповеќе е насочено кон тоа да предизвикува драматично влијание врз аудиториумот. Од друга страна, Поланд Џемс¹⁹⁹ пак, го определува тероризмот како против законска употреба на закани и насилство против лица и имот првенствено за реализирање на натамошни политички и социјални цели. Обично се настојува да се заплаши владата, поединците или групите или да се измени нивното однесување и политика. Радослав Гачиновиќ,²⁰⁰ пак, современиот тероризам го дефинира како форма на насилно однесување, тој е генератор на насилство или претење со насилство, со цел блокирање и функционирање на влади, односно, на општествено-политичкиот систем и промовирање на политички, идеолошки или повисоки верски принципи на севкупното насилство.

Голем придонес во дефинирањето на тероризмот даваат и официјалните институции на Соединетите Американски Држави од каде што Владата уште од 1983 година употребува дефиниции за тероризмот, според која поимот тероризам претставува промислено, политичко мотивирано насилство извршено против невоена цел од страна на субнационални организации или тајни агенти.²⁰¹ Стејт департментот тероризмот го дефинира како: „Политички мотивирано насилство во прв степен, кој ќе се одржи против цивилни

¹⁹⁸ Banićević, N. (2000) Međunarodno pravni i institucionalni aspekti borbe protiv terorizma, Definicija terorizma, Beograd, str. 11

¹⁹⁹ Преземено од <http://www.slideshare.net/nee-bitno/65-terorizam-i-antiterorizam>

²⁰⁰ Gaćinović, R. (1998) Institut za političke studije, Beograd, str. 9

²⁰¹ Banićević, N. (2000) Međunarodno pravni i institucionalni aspekti borbe protiv terorizma, Definicija terorizma, Beograd, str. 11

(noncombatant) цели од локалните групи или лица со прикриен идентитет, обично се наменети да влијае врз јавното мислење“, „незаконско користење на сила или насилство против лица или имот за да ги заплаши владата, цивилното население или други сегменти и да се промовира на политички или општествени цели“.²⁰²

Американското Министерство за одбрана го дефинира тероризмот како: "незаконско користење на - или закана од - сила или насилство против лица или имот за да ги заплаши владите или општествата, почесто за да се постигнат политички, религиозни или идеолошки цели".

Во овој контекст треба да се истакне дека терористичките групи вообичаено се структурираат на сличен начин како и воените организации. Имено, многу терористички групи, особено тие кои се поддржувани или раководени од странски влади се високо дисциплинирани, а задачите се организираат и извршуваат чисто, авторитетно и функционално. Водачите на терористичките групи и поголемиот број од терористите во најголема мера се политички мотивирани, борбено се добро обучени, често и со воена обука од сферата на тактиката и планирањето. Тие, исто така се обучувани и на полето на разузнавачкото собирање на податоци и нивно анализирање, потоа вршат набљудување и следење, применуваат криптозаштита во меѓусебното комуницирање и располагаат со модерно оружје, опрема, возила. Покрај тоа, тие ги применуваат и сите мерки на контраразузнавање. Во овој контекст карактеристично е да се напомене дека терористичките организации применуваат разни форми на насилство со цел да постигнат публицитет и да ги доведат до застрашување тие кои ги имаат насочено своите активности за да ги остварат нивните политички цели. Тековните активности вклучуваат подметнување бомби, бомбардирање на работни објекти или резиденции, вршење саботажи. Исто така, терористите применуваат и други методи, како што се атентати, убиства, киднапирања, продавање дрога или оружје за да обезбедат готови пари, а вршат и други активности за уништување на објекти.

Во однос на целите на тероризмот²⁰³ потребно е да се напомене дека тие секогаш се политички обоени и можат да бидат различни, почнувајќи од изнудување на одредени отстапки, преку промена на дел од внатрешната и надворешната политика па сè до јасно манифестирана желба за соборување на поредокот односно освојување на власта. Условно целите на тероризмот можат да бидат класифицирани според терористичката активност на посредни и на непосредни.

Посредните цели можат да бидат конкретни (преземање и консолидирање на политичка власт во одредено општество) или неодредени (покренување светска револуција во интерпретација на оние терористички групи чии цели ги надминуваат националните граници, а кои ги нарекуваат анархисти). А, *непосредни цели* се давањето публицитет на своите дела и идеи, потоа нанесувањето штета на меѓународниот углед на една земја, предизвикувањето на принуди, разни изненадувања, обезбедувањето на симпатии на одредени слоеви и маси, вршењето притисок врз оние кои ја подржуваат антитерористичката активност.

Во однос пак, на причините за појава на тероризмот тие можат да се поделат на внатрешни и надворешни причини.

Внатрешните причини се резултат на општествено-политичката и економската состојба во одредена земја, каде што се репродуцира тероризмот. Тие можат да се манифестираат:

1. Во услови на терор од страна на државата чиј режим е најчесто диктаторски, на кој најчесто се одговара со против удар (режимите во латиноамериканските земји).
2. Во криза на системот и неговите вредности иако се постигнува успех во економскиот развој (развиените земји на запад) при што поради низа околности и значајни политички, економски и општествени процеси се јавува тероризам.
3. Од името на револуцијата, со цел да се воспостави тероризам како облик на владеење (германскиот национален социјализам и фашизмот во Италија).

Надворешните причини за појавата на тероризмот се производ на политиката и техничко-технолошкиот развој.

Исто така како побитни фактори (причини) за појавата на експанзијата на меѓународниот тероризам во светски рамки како внатрешни така и надворешни можеме да ги наброиме следниве: релативниот неуспех на руралните герила на латиноамериканските земји, народноослободителните движења во извесни случаи, кршење на основните права на човекот, толерантна политичка клима, промените во вкупната стопанска

²⁰² Дојчиновски, М. (2010) Разузнавачка подготовка – императив за успешно изведување на воените операции, Современа македонска одбрана, стр. 38

²⁰³ Повеќе кај Димовски, З. (2007) Тероризам, Графотранс Скопје

ситуација што доведе до миграциони движења и концентрирање на странски работници од кои некои им обезбедуваат засолништа, помош и поддршка на терористите, ерозија на постојните институции на власта, национализмот и шовинизмот, сепаратистичките и етничките групи кои сакаат поголема автономија и сопствена земја, техничко-технолошкиот развој како процес, улогата на средствата за масовно комуницирање, односно големиот публицитет на секоја изведена терористичка акција.

3. МОЖНОСТИТЕ НА РАЗУЗНАВАЧКИТЕ АЛАТКИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ОТКРИВАЊЕ НА ТЕРОРИСТИЧКИТЕ АКТИВНОСТИ

Разузнавањето е основен елемент во напорите на државите да се справат со новиот вид тероризам, пролиферацијата на оружјето за масовно уништување, организираниот криминал и во справувањето со хуманитарните катастрофи. Анализата на овие „нови закани“ и изработката на процени за ефектот од нивното дејствие, со право, дава акцент на развојот на разузнавањето и се поголемата разузнавачка соработка помеѓу различните разузнавачки елементи, како и помеѓу разузнавачките агенции од различни земји. Ваквата соработка, исто така, е императив за оперативната имплементација на потребата од мултилатерални одговори на новите безбедносни предизвици.²⁰⁴

Разузнавањето е основна алатка во откривање и спечување на терористички активности. Таа се организира според барањата, потребите и можностите на држава. Во современи услови сè со цел разузнавањето да најде поголема примена во спречување на терористички активности може да биде категоризирано како: стратегиско, оперативно и тактичко разузнавање.²⁰⁵

Стратегиското разузнавање се информациите присобрани на националното ниво, со цел осигурување на националната политика. Таквите информации обично се бараат од страна на decision-makers (носителите-креатори на одлуки), односно од доносителите на политичките одлуки во државата, како и од високите воени офицери, за да се оствари ефикасна национална и воена стратегија на развојот.

Оперативното и тактичкото разузнавање пак, се однесува на важни информации собрани на самата проблематика, односно информации за силата на непријателските трупи, за нивните движења, опремата, меѓусебната положба на единиците и за другите интересни податоци.

Искуствата на повеќето разузнавачки служби, исто така, зборуваат дека најголемиот дел информации²⁰⁶ се собира токму со средствата за јавно информирање, односно од изворите кои се секогаш достапни и во опкружувањето. Според некои истражувања за проценките на разузнавачките и контраразузнавачките служби се укажува дека денес околу 90% од податоците се собираат по легален пат, со користење на средствата за јавно информирање, со непосредни контакти со граѓаните и офицерите на една држава, преку разговори со други извори (дипломати, новинари, трговци, туристи), а само 10% од податоците се собира на класичен разузнавачки начин.²⁰⁷

Разузнавачката анализа претставува значајна активност во разузнавачкиот процес која ги толкува придобиените информации и врз основа на нивните заклучоци се донесува одлука. Современата разузнавачката анализа обично вклучува одредени методи и техники, односно статистички и нестатистички методи, како на пример некои методи откриваат шеми и трендови, од кои најчесто се открива веројатноста на заклучоците. Разузнавачката анализа е „преработка“ на собраните разузнавачки информации со цел да се

²⁰⁴ Котовчевски, М., Разузнавањето златен клуч во борбата против тероризмот, Разузнавањето браник во одбраната од тероризмот, преземено од <http://def.fzf.ukim.edu.mk/pdf/odb/kotovcevski/Kotovcevski,%20M.%20-%20Razuznavanjeto%20zlaten%20kluc%20vo%20borbata%20protiv%20terorizmot.pdf> [пристапено на 05.10.2018]

²⁰⁵ Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K. (2011) Intelligence process as a key link in the fight against terrorism, International scientific conference: Security in the post conflict (Western) Balkans: Transition and challenges faced by the Republic of Macedonia (Security Studies and the Science of Security), vol. 1, Ohrid, pp. 268-281

²⁰⁶ Кога се зборува за разузнавањето од голема важност се и изворите од каде се црпат информации. Како извори на податоците можат да бидат различни, но најчесто како извор се наведуваат медиумите, односно дневниот печат, телевизијата, а во последните години секако и интернетот како глобално средство за комуникација.

²⁰⁷ Graeme R. Newman & Ronald V. Clarke (2010) „Policijska dejavnost proti terorizmu“, učbenik za vodilno osebje na policijskih postajah, urednika dodanih slovenskih prispevkov Iztok Podbregar, Andrej Sotlar. - Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, str. 63

истражува нивниот контекст и да се предвидат целосно настаните, односно дали претставуваат политички, воени, економски, дипломатски или културни импликации.

Разузнавачка анализа е значајна во откривањето на терористичките напади па поради тоа во теоријата и практиката посебно внимание се посветува на напредните аналитички алатки. Модерната научна и техничка разузнавачка анализа (најчесто нарекувана со кратенката C&T), за првпат започна да се применува во 1981 година од страна на британската служба за безбедност (МИ5) со префрлување на агенти и искористување на повеќе технички и електронски форми на надзор (прислушување, компјутерско следење, итн.).²⁰⁸

Во теоријата и практиката како најчестата техника за разузнавачка анализа која се бори против тероризмот е „ситуациската логика“, која понекогаш се нарекува и „студија за одредена област“. Оваа техника вклучува генерирање на различни хипотези врз основа на разгледување на „бетонските“ елементи на моменталната ситуација. Притоа, широките глобални генерализации се избегнуваат. Иако секој знае дека тоа е неточно, секоја ситуација се третира како еден вид точност и треба да се сфати во смисла на својата уникатна логика. Разузнавачкиот аналитичар се обидува да ги идентификува логички претходните случувања и последиците од одредена ситуација. Ова се нарекува градење „сценарио“, а аналитичарот може да се врати и да анализира наназад за да се објасни потеклото на тековната ситуација, или да гледа нанапред за да се процени исходот во иднината што следува.

Ситуациска логика е логика врз основа на претпоставката на рационално, наменско однесување. Аналитичарот ги идентификува целите што се спроведуваат од страна на странскиот актер и објаснува зошто странскиот актер верува дека со одредени средства ќе се постигнат одредени цели. Една од главните ризици со овој пристап е проектирање на вредности врз странските актери.

Друг начин на преработка на разузнавачка анализа е „примена на теоријата“, што понекогаш се нарекува и пристап до „општествената наука“. Теоријата не е термин којшто се користи многу често во разузнавачката заедница, но „примената на теоријата“ вклучува извлекување на заклучоци од генерализации врз основа на проучување на многу примери на нештата. Теоријата им овозможува на аналитичарите да гледаат подалеку од минливите случувања, да се препознае кои трендови се површински, а кои се значајни. На пример, да претпоставиме некој настан се случува во Турција. Аналитичарот го применува она што тој го знае за земјите во развој во несигурни стратески позиции за да се предвиди како Турција би реагирала на терористичките напади. Понекогаш ситуациската логика и примената на теоријата се спротивни една на друга. Тоа е случај, на пример, со Саудиска Арабија. Теоретскиот пристап ја применува аксиомата дека економскиот развој и масовната инфузија на странските идеи можат да доведат до политичка нестабилност. Тоа укажува дека деновите на Саудиската монархија се броени, додека аналитичарите кои ја применуваат ситуациската логика ќе дојдат до заклучок дека не постои таква закана за кралското семејство.

Третиот пристап на разузнавачките аналитичари е споредбата, каде аналитичарот се обидува да ги собира тековните настани, споредувајќи ги со историските случувања во истата земја или со слични настани во другите земји. Таа се разликува од теоријата во која заклучоците се извлечени од мал број случаи, додека теоријата е генерирана од испитување на голем број случаи. Овој пристап е мошне корисен кога ќе се соочи со една двосмислена и романска ситуација, бидејќи тоа гледа како во одредена земја се пристапувало со слични ситуации во минатото или колку се слични земјите во пристапувањето со слични ситуации. Историските случувања се влијателни, но мора да се биде внимателен во тврдењето од аналогии со минатото. Анализата започнува кога процесот на апсорпција на информации запира. Аналитичарите се вметнуваат во процесот на собирање, сортирање и организирање на информациите. Тие си носат свои (свесно или несвесно) претпоставки и предрасуди кон самата анализа. Различни аналитичари имаат различни аналитички навики и преференци за одредени аналитички стратегии. Аналитичарите кои се обучени во областа на студиите имаат тенденција да ја практикуваат ситуациската логика, додека аналитичарите кои се обучени во областа на општествените науки со поголема веројатност ги практикуваат теоретските или компаративните техники. Во целина, разузнавачката заедница е далеку посилна во ситуациската логика отколку во теоријата.

Разузнавачката компонента може да се дефинира како активност која се планира, организира и изведува за собирање, обработка и користење на разузнавачки информации за опкружувањето, можностите и намерите на противникот, просторот на ангажирање на силите и времето со разузнавачките дисциплини. Реализацијата на функциите на разузнавачките компоненти ја спроведуваат разузнавачките елементи/единици како управувачко-планирачка-аналитичка структура, а и како извршен апарат. Во тој

²⁰⁸ ibid, str. 79

контекст потребно е да се напомене дека за да биде оптимален придонесот на разузнавачката компонента во планирањето и управувањето со разузнавачката работа, потребно е да се придржуваме до основните принципи на разузнавање. А тие принципи во теоријата и практиката се следните:²⁰⁹ централизирано управување, правовременост, систематска експлоатација, објективност, достапност, одговорност, заштита на изворите и систематска доизградба.

Денес во 21 век еден од основните предизвици на современото разузнавање се терористичките напади кои се се почести и со свои специфичности. Па затоа со право може да се констатира дека разузнавачките професионалци може да имаат екстремни тешкотии во одредувањето на способностите на терористите, а агенциите за разузнавање треба да се адаптираат постојано на новите потреби во контекст на светската кампања против тероризмот.

Во современото окружување акцентот треба да се стави врз човечкото разузнавање со примена на информатичката технологија, заради подобрена анализа и соработка со органите на законот, како и обезбедување во реално време на разузнавачки информации за терористичките активности. Тоа е потребно заради преземање на елиминирачки мерки врз оние лица за кои постојат цврсти информации за поврзаност со планирање и подготовка на општоопасни дејствија. Имено, предизвик на разузнавањето е да се создаде информативен систем кој ќе ги исполни современите функции и задачи на разузнавањето и ќе инкорпорира сите информатиски системи на институциите кои го помагаат разузнавањето.

Како предизвици на разузнавачките аналитичари е потребата да постои свест за социјални, идеолошки и политички средини во кои терористичките движења се развиваат. Тоа од своја страна бара од разузнавачките служби да поседуваат детални податоци за географски, етнички, религиозни, економски и политички состојби во нејасни региони. Во тој контекст треба да се нагласи примената на софистицирани технички системи за собирање на податоци која примена бара развивање на сеопфатна стратегија за собирање и искористување на софтвер со отворен код на информации.

Најголем предизвик за разузнавачките аналитичарите е и проблемот со локацијата на терористите, односно да се открие каде терористите ќе напаѓаат. Сведоци сме на терористички напади кои во исто време се случуваат во неколку локации кои се просторно оддалечени илјадници километри, па затоа разузнавачките служби мора да создадат таков систем на информации со кои ќе се направи обид полесно да се дојде до потребните информации и дојави за некои терористички напади.²¹⁰

Исто така предизвици на разузнавачките служби можат да се потенцираат и различните бариери во самиот разузнавачки циклус кои го спречуваат ефикасното собирање на разузнавачки информации. Честопати, разузнавачите се целосно спречени во собирањето разузнавачки информации од страна на креирачите на политики. Во прилог на овие политички/законски пречки, постојат и технолошки пречки кои треба да се надминат. Па така, во многу случаи тешко е соодветно одвојување на доктринарните чекори на собирање од преработката и експлоатацијата.²¹¹

4. ЗАКЛУЧОК

Разузнавањето е предуслов за добро планирање и незаменлива алатка во борбата против тероризмот. Во согласност со целта која треба да се постигне и во согласност со борбените, временските и просторните услови, во разузнавањето се обезбедува планирање, организирање и изведување на разузнавање на стратешко, на оперативно и на тактичко ниво, кое мора да биде централизирано, правовремено, непрекинато и потполно.

Разузнавачкиот феномен, во најширока смисла е можност преку детална анализа на информациите да се донесат заклучоци кои понатаму можат да влијаат на безбедноста и другите општествени појави како на локално така и на глобално ниво. Заканите постојано се менуваат, но оние кои секогаш се први да ги откријат намерите на оние кои сакаат да ја загрозат државата и граѓаните се разузнавачките служби. Треба да се потенцира фактот дека терористички напади ќе постојат без разлика колку е ефикасен разузнавачкиот систем, но тоа, секако, не смее да ги поколеба разузнавачите да ги исполнуваат своите задачи, бидејќи тие се клучот во справувањето со тероризмот.

²⁰⁹ Дојчиновски, М. (2010) Разузнавачка подготовка – императив за успешно изведување на воените операции, Современа македонска одбрана, стр.55

²¹⁰ Best, R., A. (2003) Intelligence to Counter Terrorism: Issues for Congress, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003, p. 5,10,11

²¹¹ Gray, D., Slade, C. (2008) Applying the Intelligence Cycle Model to Counterterrorism Intelligence for Homeland Security, European Journal of Scientific Research, Vol. 24 No. 4, EuroJournals Publishing, Inc. 2008, p. 503

Во борбата против тероризмот секоја држава мора ефикасно да се спротистави на терористичките закани врз нејзините граѓани и на другите ранливи потенцијални цели, без притоа да ги прекрши постојните законски прописи и меѓународно прифатени конвенции. Токму затоа, најголем дел од државите преземаат голем број на превентивни мерки преку разузнавачко – безбедносните системи, кои по правило секогаш треба да се чекор понапред од реализаторите на терористичките планови. Вмрежувањето на разузнавачките служби, не само во регионот, туку и во глобални рамки треба да резултира со навремено споделени превентивни информации, добро организирани органи на државна управа и сериозно политичко раководство, кое ќе знае да преземе соодветни чекори, како одговор на терористичките закани, во заштита на националната безбедност и безбедноста на граѓаните.

Секоја земја во рамките на своите безбедносно – одбранбени системи треба да развие целосен концепт за борба против тероризмот, во согласност со своите можности и во рамките на договорите за другите држави од анти терористичката коалиција. Тоа подразбира да се дефинираат сите расположливи сили и капацитети, како и степенот на нивната подготовка.

Од погоре наведеното можеме да заклучиме дека разузнавањето преку своите процеси, методи и техники настојува да ги определи целите и објектите на терористичките акции. Едноставно кажано разузнавањето никогаш не спие, туку се труди, пред сè, преку современите техники и методи да дојди и до најмалку значајните информации сè со цел да го спречи терористичкиот напад, бидејќи, само еден повеќе спасен човечки живот е успех кој го оправдува постоењето на разузнавањето.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Banićević, N. (2000) Međunarodno pravni i institucionalni aspekti borbe protiv terorizma, Definicija terorizma, Beograd
- [2] Best, R., A. (2003) Intelligence to Counter Terrorism: Issues for Congress, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003
- [3] Димовски, З. (2007) Тероризам, Графотранс Скопје
- [4] Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K. (2011) Intelligence process as a key link in the fight against terrorism, International scientific conference: Security in the post conflict (Western) Balkans: Transition and challenges faced by the Republic of Macedonia (Security Studies and the Science of Security), vol. 1, Ohrid, pp. 268-281
- [5] Дојчиновски, М. (2010) Разузнавачка подготовка – императив за успешно изведување на воените операции, Современа македонска одбрана
- [6] Gaćinović, R. (1998) Institut za političke studije, Beograd
- [7] Graeme R. Newman & Ronald V. Clarke (2010) „Policijska dejavnost proti terorizmu“, učbenik za vodilno osebje na policijskih postajah, urednika dodanih slovenskih prispevkov Iztok Podbregar, Andrej Sotlar. - Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana
- [8] Gray, D., Slade, C. (2008) Applying the Intelligence Cycle Model to Counterterrorism Intelligence for Homeland Security, European Journal of Scientific Research, Vol. 24 No. 4, EuroJournals Publishing, Inc. 2008
- [9] Котовчевски, М., Разузнавањето златен клуч во борбата против тероризмот, Разузнавањето браник во одбраната од тероризмот, преземено од
- [10] <http://def.fzf.ukim.edu.mk/pdf/odb/kotovcevski,%20M.%20-%20Razuznavanjeto%20zlaten%20kluc%20vo%20borbata%20protiv%20terorizmot.pdf> [пристапено на 05.10.2018]

IDLIB, THE BEGINNING OF THE END OF THE SYRIAN CONFLICT

Blendi Lami

European University of Tirana, Albania, blendi.lami@uet.edu.al

Abstract: After seven years of conflict, the future of the Syrian civil war may come down to the battle for Idlib. Syrian leader Bashar Assad has already taken back control of much of the country, and this northwestern province is the last remaining rebel stronghold. But taking back Idlib won't be easy. In fact, it'll be harder and more complicated than many of the other recent campaigns in the south for two reasons. First, it is a much larger region than the areas in the south, such as Daraa, Eastern Ghouta and Quneitra, that the Syrian army seized in recent months. It is, therefore, also more heavily populated with rebels, in part because many of the cease-fires brokered by Russia in the south allowed rebels safe passage out of these areas and into Idlib. Second, Turkey has a military presence in Idlib. This complicates the situation for all parties involved because Turkey and the Syrian regime have conflicting interests in this region. Russia supports the regime but doesn't want to go to war with Turkey, a country with which it needs to maintain good relations. For this reason, the Syrians are afraid the Russians may abandon them. Meanwhile, Turkey wants room to maneuver in relation to the U.S., and having hostile relations with Russia would limit its options. A battle over Idlib would therefore pose a threat to all parties involved in the conflict. In the wider power struggle among countries in this war, Idlib may be little more than a distraction, but it's a dangerous one. Winning a military battle here may cost far more than anyone is prepared to pay. This article will consider another option: a deal among these countries to oust the rebel group that controls much of the province. All of these parties have an interest in eliminating this group – one of the most extreme in Idlib – and so it's the one area where they can cooperate. For now, though, the most likely next phase in Idlib and the Syrian civil war is a concerted effort to eliminate HTS (and its offshoots like Hurras al-Din), and an acceptance of a more permanent Turkish presence in northwest Syria. A deal to eliminate HTC would, therefore, be in the interest of all these parties. But it could break down in two ways. The first would be through insurgent groups' refusal to accept Turkish control. The second possible breakdown would involve Assad making moves to take back control of Idlib. This would, however, largely depend on how much support the regime could count on from its other stalwart ally, Iran. A solution to the struggle over this pocket of the country is less important than the relations among the big players in this war. It would therefore have to involve some sort of balance among them, perhaps with intermittent and indecisive small-scale combat but without a full-blooded attempt to win. They may not get everything they want out of such a deal, but they will all benefit in some way. And at this point, that may be the best they can hope for.

Keywords: Syrian civil war, geopolitics, security implications, power struggle

THE BATTLE FOR IDLIB

In early 2015, Assad looked to be losing the Syrian war. Russia, one of Syria's key allies, couldn't let that happen, and later that year it decided to join the fray to keep Assad in power. Its intervention, especially its air support for Syrian troops on the ground, began to turn the tide in Assad's favor. Now, after having retaken much of the south, Assad is setting his sights on Idlib.

He'll likely try to enlist the help of Moscow, but for Russia, Idlib has little consequence. Sure, taking back the province would be a big victory for the Syrian regime, but even with Idlib under its rule, there will still be areas of rebel-held territory in the north controlled by the U.S.-backed Syrian Democratic Forces. But for Turkey, the province has substantial strategic significance. Ankara sees it as a place from which it can launch attacks against Syrian Kurdish groups, including the People's Protection Units, or YPG, which it considers a terrorist organization. (Gardner, 2018). Turkey also sees Idlib as a buffer area, positioned as it is on the Turkey-Syria border, from where it can limit refugee flows, which have been a growing problem for Ankara. Turkey has therefore been fortifying its "observation posts" – military outposts sanctioned by the Astana accords in late 2017 – with anti-air defenses and concrete walls, and building hospitals and a helicopter field.

Russia knows that attacking Turkish positions in Idlib will be seen as an act of war against Ankara, which it wants to avoid. Turkey is a regional power and a NATO member, and an assault on Turkish forces may draw in other NATO members in Ankara's defense. This would unite Turkey and the West just when cracks in the relationship between Ankara and Washington are growing. (Although, if NATO were to refuse to intervene on Turkey's behalf, that would deepen the divide in the alliance.) Even an attack on Turkish proxies would likely push Turkey closer to the West. Russia, therefore, is looking for a way out of this quagmire (Collins, 2018: 34).

Currently, much of Idlib is controlled by one group: Hayat Tahrir al-Sham. HTS arrived on the scene in July 2017, roughly three months before Turkey's military entered Idlib. At that time, Turkey had already been cooperating with militias there, including, most importantly, Ahrar al-Sham, which effectively controlled Idlib prior to July 2017. But a split in Ahrar al-Sham started to grow between two factions: pragmatists, who wanted to establish an Islamist party that could gain international legitimacy and even seek support from the West, and hard-liners, whose approach was more akin to al-Qaida's and who wanted to establish an Islamic state. This division weakened Ahrar al-Sham and gave HTS (and its spinoff, Hurras al-Din) an opening (Collins, 2018: 47 - 48).

HTS is the product of a merger between al-Qaida's Syria affiliate, Jabhat al-Nusra, and several other rebel groups. Jabhat al-Nusra wanted to establish an Islamic caliphate and was among the most ideologically rigid groups active in Syria at the time. HTS was thus able to attract hard-liners from other groups, including Ahrar al-Sham. The two groups became fierce enemies as HTS' power in Idlib grew and Ahrar al-Sham's faded. The leader of HTS, Abu Mohammed al-Jolani, publicly declared the group's independence from al-Qaida, and in May 2017, al-Qaida announced it had severed all ties with HTS (Chulov, 2018).

When Turkey was preparing to enter Idlib, it had two options: try to crush HTS by force, or cooperate with a staunch rival of its main proxy in the province. Turkey chose the latter. It was a partnership born of necessity – one that Turkey would rather not have made, all things being equal. But its focus at the time was on establishing a presence along the Turkey-Syria border that would enable it to exert pressure on the YPG and manage cross-border refugee flows.

But now, Turkey has a stronger hand to play. It invaded Afrin – a province in northwest Syria that was controlled by the YPG – in January 2018 and through this conquest now has command over a significant piece of Syrian territory in the north. It can thus turn its attention to HTS, a militia group that it never really trusted and couldn't control.

Turkey has since established relations with other rebel groups in Idlib. In February, what remained of Ahrar al-Sham joined forces with another group called Nour al-Din al-Zenki to form the Syrian Liberation Front, which was meant to balance HTS' presence in Idlib. HTS began launching attacks on the SLF, and for three months, the two fought for control of the province. Given Turkey's ties with Ahrar al-Sham and its distrust of HTS, Turkey likely encouraged the formation of SLF to either counterbalance HTS, weaken it or, at least, figure out where HTS forces were most strongly positioned (Chulov, 2018).

In July, Turkey helped form the National Liberation Front, a coalition of rebel groups in Idlib that included the SLF. Estimates suggest the NLF has some 85,000-100,000 militants. Turkey reportedly invited HTS to join the NLF, but it refused, proving that Ankara still couldn't control the group. HTS continues to attack Syrian army positions around Idlib – which could provoke Assad into launching an assault on the province. Turkey would rather not face off against the Syrian regime there, but it can't stop HTS from attacking regime forces in southern Idlib and northern Hama. Partnering with HTS may have helped Turkey in the short term, but if Assad were to invade Idlib, it could prove costly in the long term.

WHAT A DEAL WOULD LOOK LIKE

Idlib is one place where all the parties involved in the war have a common interest: They all want HTS gone. So what would a deal among these countries look like? One of the more likely scenarios is that they would agree – either formally or informally – to join forces to eliminate the group from the province. After HTS is forced out, Turkey would be allowed to remain in the province but would cede portions of southern Idlib – where HTS has a strong presence – to the Assad regime. Russia would support Assad in southern Idlib but would stop short of providing air support to any offensive that risks bringing it into direct confrontation with Turkey. Turkey would be allowed to stay, so long as it could control its proxies and keep them from attacking the Syrian regime. In effect, this would amount to a semi-permanent territorial acquisition by Turkey, even if no party would be willing to admit as much (Collins, 2018: 51).

In such a scenario, Turkey would end up administering portions of Idlib and Afrin, and in exchange, it would protect these areas from the Syrian regime, which would have to put up a much more powerful offensive than it did in the south if it wanted to challenge Turkey and its proxies. Insurgent groups that disobeyed Turkey and continued to attack the regime would either be forced out of Idlib by Turkey's proxies or, should they leave Idlib to continue the assault on the Syrian army, be dealt with by Assad.

This arrangement would lead to a greater balance of power between the principal players in the broader war and possibly even a respite in the fighting. It may not be a permanent solution, but it could usher in the next phase of the conflict. Why would each of these parties agree to cooperate to get rid of HTS?

TURKEY

Turkey would prefer not to have to deal with HTS at all. The group is unpredictable and could threaten its position in Idlib. HTS' forces are concentrated in southern Idlib, so a deal would likely require Turkey to withdraw from that part of the province, which would then be controlled by the Syrian army, with Russia's support. In other parts of Idlib where Turkey has a presence, it would be up to Turkish proxies to eliminate the remaining HTS forces.

But it's hard to imagine that Turkey would withdraw from Idlib entirely. Its primary concern remains the YPG in the north, and it wouldn't want problems in Idlib to threaten its position in Afrin. Ceding Idlib to the Syrian regime would leave Turkey exposed and the Turkish province of Hatay vulnerable to massive refugee flows that would result from a regime offensive. It would also give the momentum in the conflict to the regime, which could then focus on taking back the Kurdish-held territories. This would be unacceptable to Turkey, since it would lose the ability to keep military pressure on the YPG in Syria. A full withdrawal from Idlib could lead to a full withdrawal from northern Syria, and at that point, Turkey would have to trust the Syrian regime to control the Kurdish population in the north in a way that's consistent with Turkey's interests. Turkey therefore is more likely to stand its ground in northern Idlib with the help of its proxies (Luveluck, L. (2018).

TURKEY'S PROXIES

Turkey's proxies are also eager to get rid of HTS. The group's approach has resulted in conflict and division among other rebel groups that would rather focus on their battle against Assad. They're concerned that the lack of unity against the regime could create a power vacuum, which could be filled by the Islamic State (Macaron, 2017).

The groups that make up the NLF would cooperate with a deal that focuses first on dismantling HTS, but they wouldn't want to be held back from continuing their fight against Assad. Some of these groups could choose to break off from the NLF, but they would do so at the risk of being targeted by Turkey, Turkey's proxies and the Syrian government. The other pro-Turkey groups that choose to abide by the deal would accept Turkey's control of the region in exchange for protection from regime forces. These forces could then bide their time, waiting for an opportunity to take advantage of a potential dissolution of the agreement.

SYRIAN REGIME

Assad likely wouldn't feel completely comfortable with a deal that leaves a fairly large area protected by Turkey. But he would nonetheless be inclined to accept it since it would eliminate arguably the least controllable and most extreme rebel group remaining in Idlib, and would probably help him retake more territory in southern Idlib. For Assad, it's a step in the right direction.

Even absent a deal, Assad is unlikely to launch an assault on the province for three reasons. First, he couldn't rely on Russian air support in the areas where Turkey is entrenched. Second, he would have to confront a far greater number of militants there than he did in battles in southern Syria, making the fight bloodier, costlier and far less predictable. This is partly because the deals brokered by Russia in the south allowed rebels to flee and guaranteed their safe passage to Idlib in exchange for handing over territory to Assad. In many of the areas Assad retook, he didn't actually eliminate the militants fighting against him; they simply relocated to another part of the country. Third, and relatedly, even though Assad has recently reconsolidated his hold over large portions of the country, a substantial segment of his army isn't capable of carrying out offensive operations, since it's mainly used for garrison duties. This means that the heavy casualties the Syrian army is likely to incur will be among Assad's most experienced and well-trained contingents – which may encourage rebels to challenge the regime in other territories, knowing its resources will be stretched to the limit. It is safer for Assad to accept the presence of Turkish forces and their proxies, for now, while he rebuilds his country and secures his prior conquests. Assad could benefit from a period of stability to refortify his military (Brodsky, M. & Barabandi, B. 2018)

RUSSIA

Russia would also support a deal on Idlib because it would bring Assad one step closer to securing rule over the entire country. But Russia doesn't actually need Assad to control all of Syria. On the contrary, Russia is more than happy to play the role of broker for the various entities fighting each other in Syria – most notably, Turkey, Assad, the Syrian Kurds and Iran. Letting Turkey keep a chunk of Syria under its control would constrain Iran in Syria and limit its expansionist aims throughout the region. Russia has an interest in preventing a regional hegemon from emerging in the Middle East that could also set its sights on the Caucasus, which would threaten Russia more directly.

A deal that would at least temporarily end hostilities would also bring Russia closer to being able to claim some sort of victory in Syria. The last thing Russia wants right now is for Assad to drag it into a confrontation with Turkey

that would end the gradual warming of relations between Moscow and Ankara, and push Turkey into cozying up to the West. A Russia-backed offensive in Idlib could do just that (Reuters, 2018).

THE U.S.

The United States' involvement in Idlib has been limited, but it would welcome the defeat of an al-Qaida-linked group there. Signing on to a deal that would allow Turkey a more permanent presence in Idlib could also help smooth over relations between Washington and Ankara, which have been strained of late. It would also limit Assad's reach and ensure that, for now at least, he doesn't have complete control over all of Syria (Talov, & Flatley, 2018).

HOW THE DEAL COULD BREAK DOWN

A deal to eliminate HTC would, therefore, be in the interest of all these parties. But it could break down in two ways.

The first would be through insurgent groups' refusal to accept Turkish control. Even rebels that are part of the Turkey-backed NLF may grow tired of the status quo and want to break from the coalition to continue fighting Assad. Weakening Turkey's hold over the coalition would require a substantial number of rebels to leave the NLF at once. But if it were to happen, Assad would have to respond regardless of whether he would have Russian air support. Moscow would prefer to stay out of it, but even if it did offer Assad some assistance, it would be limited and wouldn't target Turkish positions directly.

Over time, this could result in a gradual withdrawal of Turkey from other areas of northern Idlib, as the weakening of its proxies would force it to either increase its own military involvement or retreat back to Afrin. Turkey would be insistent on standing its ground in Afrin and Manbij, but its ability to devote additional manpower and resources anywhere in Syria would be, like Iran's, partially contingent on its economic situation back home, which is currently in flux.

The second possible breakdown would involve Assad making moves to take back control of Idlib. This would, however, largely depend on how much support the regime could count on from its other stalwart ally, Iran. Given the recent instability in Iran, especially with the looming imposition of more sanctions in November and talks in the U.S. to sever Iran from the SWIFT banking network, it's difficult to predict how involved it will be in Syria and where it will concentrate its efforts. It won't pull out of the war completely – it couldn't take the risk of Assad's regime collapsing – but if massive protests, similar to those that erupted at the beginning of this year, flare up again, it may be forced to reduce its spending on adventures abroad and instead invest in keeping its own economy running (O'Grady, 2018).

In this case, it would have limited leverage in Idlib. It would be in favor of eliminating rebel groups that challenge Assad's power, and so would support a deal to get rid of HTS, though Shiite-majority Iran wouldn't welcome the ongoing presence of Sunni-majority Turkey in Syria. Nevertheless, Iran doesn't want to push Turkey further into the Western orbit – in part for its own economic reasons. The chances that Turkey will continue to purchase natural gas from Iran even after November are stronger now that ties between Washington and Ankara have frayed. (Indeed, Turkey would be loath to have to depend more on Russia for natural gas than it currently does, so it has an interest in buying energy from other suppliers.)

If Iran reverses course and becomes stronger than it is now, however, it may after some time encourage Assad to take more aggressive action in Idlib regardless of Turkey's presence there. (Collins, 2018: 34). Iran's goal would be to eliminate the Sunni insurgent groups in Syria that can challenge its own position in the country. This scenario would also bring Turkey and Iran closer to confrontation, which we have predicted will happen at some point.

For now, though, the most likely next phase in Idlib and the Syrian civil war is a concerted effort to eliminate HTS (and its offshoots like Hurras al-Din), and an acceptance of a more permanent Turkish presence in northwest Syria. A solution to the struggle over this pocket of the country is less important than the relations among the big players in this war. It would therefore have to involve some sort of balance among them, perhaps with intermittent and indecisive small-scale combat but without a full-blooded attempt to win.

BIBLIOGRAPHY

[1] Luveluck, L. (2018). A final Syrian showdown looms. Millions of lives are at risk. Here are the stakes. *Washington Post*. Accessed in: https://www.washingtonpost.com/world/a-final-syrian-showdown-looms-millions-of-lives-are-at-risk-here-are-the-stakes/2018/08/30/e9788e9c-abc3-11e8-9a7d-cd30504ff902_story.html?utm_term=.6acf9410e878

- [2] Chulov, M. (2018). 'We can't go back': Syria's refugees fear for their future after war. *The Guardian*. Accessed in: <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/30/we-cant-go-back-syrias-refugees-fear-for-theirfuture-after-war>
- [3] Collins, T. (2018). Weekly geopolitical report. Saint Louis: Confluence Investment.
- [4] Brodsky, M. & Barabandi, B. (2018). Piercing Through Assad's Reconstruction Mirage in Syria. *National Interest*.
- [5] Talov, M. & Flatley, D. (2018). Trump Says He Wants U.S. Troops to Leave Syria Soon. Bloomberg. Accessed in: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-03/trump-says-he-wants-u-s-troops-to-get-outof-syria-soon>
- [6] Reuters. (2018). Russia reinforces naval forces in Mediterranean off Syrian coast. Accessed in: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-navy/russia-reinforces-naval-forces-in-mediterranean-off-syrian-coast-idUSKCN1LD1OW>
- [7] Macaron, J. (2017). A confrontation in Idlib remains inevitable. *Aljazeera*. Accessed in: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/confrontation-idlib-remains-inevitable-181017083159556.html>
- [8] Gardner, D. (2018). Idlib conflict shaping up to be the worst of Syrian war. *Financial Times*. Accessed in: <https://www.ft.com/content/bb07b97a-b5c8-11e8-bbc3-ccd7de085ffe>
- [9] O'Grady, B. (2018). The Battle for Idlib. Advisor Perspectives.

THE IMPACT OF THE INTERNATIONAL FACTOR OF CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Hatidza Berisha

Faculty of Engineering Management, Belgrade, Serbia, hatidza.berisa@gmail.com

Abstract: The events that took place in Bosnia and Herzegovina (B&H) after the collapse of the Soviet Union and the unification of Germany, as well as the attitudes of the international factor towards the Bosnian crisis, should be considered in the process of disintegration of the former Yugoslavia, and secession of its republics. Due to the impossibility of a peaceful agreement on the resolution of state status and the organization of the state by political factors in B&H, it was necessary for the international community to intervene in resolving the state's status and relations in it.

The aim of the paper is to analyze the impact of an international factor on developments in B&H right before the outbreak of the conflict, as well as during the course of the 1992-1995 period. years. The impact of the international factor has been viewed through the role of Europe (the European Community, since 1993 - the European Union and West European countries) on the one hand and the United States of America on the other, as the main and determining factors of the international community in resolving the Bosnian issue. The United Nations Organization (OUN) remained in the other plan in this process, while the role of the Soviet Union was not significant, because the Soviet Union was solving its own growing problems that arose at the end of the Cold War by the breakup of the Warsaw Pact, and later after the collapse of the state.

Keywords: conflict, international factor, Bosnia and Herzegovina, political factor,

УТИЦАЈ МЕЂУНАРОДНОГ ФАКТОРА НА СУКОБ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Хатица Бериша

Факултету за инжињеријски менаџмент, Београд, hatidza.berisa@gmail.com

Сажетак: Догађаје који су се десили у Босни и Херцеговини (БиХ) након распада Совјетског Савеза и уједињења Немачке, као и ставове међународног фактора према босанској кризи, потребно је посматрати у оквиру процеса дезинтеграције бивше Југославије, те отцепљења и осамостаљивања њених република. Због немогућности мирног договора о решавању државног статуса и уређења државе од стране политичких фактора у БиХ, неопходна је била интервенција међународне заједнице у решавању статуса државе и односа у њој.

Циљ рада је да анализира утицај међународног фактора на дешавања у БиХ непосредно пре избијања сукоба, као и током одвијања истог у периоду 1992.-1995. године. Утицај међународног фактора посматран је кроз улогу Европе (Европска Заједница, од 1993. године Европска Унија и западноевропске земаље) са једне стране и Сједињених Америчких Држава (САД) са друге стране, као главних и одлучујућих фактора међународне заједнице у решавању босанског питања. Организација Уједињених Нација (ОУН) је у овом процесу остала у другом плану, док улога Совјетског Савеза (касније Руске Федерације) није била значајнија због решавања сопствених проблема насталих крајем хладог рата, распадом Варшавског уговора, а касније и распадом државе.

Кључне речи: безбедност, Босна и Херцеговина, Европска унија, међународни фактор, сукоб.

УВОД

У тражењу одговора на питање какву је улогу међународни фактор имао у решавању сукоба у БиХ, отежавајући околности су биле недоступност адекватних извора о истој. Без озира на временску дистанцу од завршетка сукоба, проблем у анализи и даље представља непостојање званичне или научно утврђене литературе о дешавањима у босанском сукобу, него се иста своди на тумачења страна учесника или међународних актера.

Утицај међународног фактора на сукоб у БиХ, у периоду 1991.-1995. године, није био ефикасан у циљу спречавања избијања сукоба, непосредно пре његовог почетка, као и током одвијања истог. Представници Европе и САД су водили нејединствену и некоординисану политику у погледу решавања сукоба у БиХ. Нису узели у обзир многе факторе који су постојали у БиХ и њеном окружењу уочи сукоба, потребних за разумијевање узрока сукоба, као и тока којим се исти одвијао.

1. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Ови фактори укључују политичке прилике у БиХ, етничко - религијске поделе, национализам уско повезан са историјом, догађаје који су се десили у Хрватској, као и недостатак демократије за решавање проблема мирним путем. Неразумевање специфичности БиХ, догађаја у окружењу који су претходили кризи у БиХ, изазвало је погрешно уверење да ће се рат у БиХ брзо завршити, као и да ће признавање БиХ као независне државе помоћи у остварењу тог циља.

Што је још важније, недостатак јединствене и координисане акције и неслагања између Европе и САД у погледу различитог приступа сукобу у БиХ, посебно око питања територијалног јединства или поделе територије између супростављених страна, као и питања признања независности БиХ, пропустили су прилику да се спречи ескалација сукоба у раним фазама, а затим и током вођења преговора између супростављених страна у сукобу. Због тога покушаји Европе, без подршке САД, нису имале жељени ефекат. Допринели су само бројним прекидима непријатељстава и политичким преговорима између супростављених страна, али нису донели мир или крај убијања у БиХ.²¹² С друге стране, активније учешће САД у процес решавања сукоба у БиХ резултирало је подршком једне стране и притисцима на другу страну, укључујући и војну интервенцију, те условили промену баланса снага на терену и подршку преговарачком процесу.

Ситуацију у БиХ и њеном окружењу пре избијања сукоба треба посматрати као факторе који су захтевали дубљу анализу од стране међународне заједнице пре решавања статуса државе. Исти се огледајују се кроз националну структуру становништва, међусобни однос између народа, религију, историју, економске и политичке прилике, као и последице сличних дејављања у окружењу, посебно у Хрватској.

У предратном периоду, 1945.-1992, године БиХ је била једна од шест република бивше Југославије. Према последњем попису из 1991. године, главне националности у БиХ су биле Муслимани (43,38%), Срби (31,18%) и Хрвати (17,36%). Остатак становништва у БиХ су били Југословени, Јевреји, Роми и остали.²¹³ Религије су били подељене међу народима у БиХ: Муслимани-ислам, Срби-православци и Хрвати-католици. Језик, историјска искуства, економски услови и други елементи културе дељени су, не увек на идентичан начин, у склопу три верске заједнице. Ипак, упркос томе, народи БиХ су развили само заједнички осећај припадности БиХ као домовини, који се никада није развио у идеју босанске нације. Разлог за то је био положај БиХ као територије под контролом од једне мултинационалне империје до друге, са многим друштвеним и економским траговима истих. Процеси консолидације нација-држава који су се десили широм Европе у XIX и почетком XX века заобишли су БиХ.²¹⁴

Одрживост и функционисање БиХ, као државе, кроз зависност од интегритетног фактора шире државне заједнице, у којој може да егзистира, постала је упитна пропашћу спољњег југословенског интегритетног „омотача”.²¹⁵ Постепен процес распада бивше Југославије који је почео крајем 1980-их, као и пораст национализма узео је маха и у БиХ. Повећане економске тешкоће, етнички немири, као и одсуство уједињујућег лидера, подстакнути порастом национализма, водио је поједине групе и републике тражењу независности. Поред тога, југословенски Устав из 1974. године подржао је раст тих тежњи. Према истом народу у бившој Југославији имали су право на самопредељење укључујући и отцепљење од Југославије. Устав је инспирисао муслиманску жељу да афирмише свој идентитет, јер је Југославија била федерација пет народа и шест република, а сваки од пет народа, сем Муслимана, су имали своју републику. Једино БиХ није „припадала“ ни једном народу.²¹⁶

Насилна историја БиХ мора се узети у контексту разумевања сукоба и његовог тока. Балкан је имао историју ратовања и етничких сукоба који су егзистирали стотинама година, а који су доживели ерупцију релативно скоро током Другог светског рата. Националисти у БиХ су експлоатисали страхове људи и сећања историјских злочина, нарочито успомена из Другог светског рата у циљу привлачења подршке. Неколико година пре рата, многи муслимански и хрватски политичари покушали су да умање број српских

²¹²Хатица Бериша, Миле Ракић.: „Утицајни фактори ефикасности система безбедности БиХ“, „Међународни научни скуп: „Безбедност и заштита“, 17.12.2016. Бања Лука Зборник радова, стр. 137-149

²¹³ Завод за статистику БиХ, Етничка обилежја становништва, Статистички билтен бр.233, Сарајево, 1993, 10.

²¹⁴ Shoup, Steven L. Burg and Paul S. "The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention." In Regional & Cultural Studies AY 2008 Coursebook, edited by Sharon McBride, Maxwell AFB, AL: Air Command and Staff College, 2007, 99

²¹⁵ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich -Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 119-120,

²¹⁶ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 105

жртва у Другом свјетском рату, посебно у логору Јасеновац. С друге стране, Муслимани су се подсећали своје верзије историје, злодела током тренутног рата као „десетом српском геноциду над муслиманима.“²¹⁷

1.1. Босна и Херцеговина у предратном периоду

На политичкој сцени, у предратном периоду, систем доношења политичких одлука у БиХ је био заснован на концензусу између три заједнице. Први демократски избори у историји БиХ 1990. године проузроковали су дубоко подељен политички систем. То је поделило становништво БиХ у три главна дела везано за етничку припадност и довео националне партије на власт.²¹⁸ Када је бивша Југославија почела да се распада, принцип консензуса је напуштен.

На почетку процеса распада бивше Југославије, БиХ се залагала са неким републикама за останак у заједници, те чинила све што може да остане неутрална. Међутим, када се Европска заједница почетком 1992. године припремала за признање Хрватске и Словеније као независних држава, Председник БиХ Изетбеговић је променио мишљење и почео да тражи независност за БиХ. Ова одлука је подстакла Србе на противљење.²¹⁹ Муслимански и хрватски лидери су организовали референдум о независности, који су Срби бојкотовали. Дана 03. марта 1992. године Муслимани и Хрвати, без Срба, објавили су декларацију о независности БиХ и напуштања бивше Југославије.²²⁰ Рат је био неизбежан. Интервенција међународне заједнице је била неопходна за решавање сукоба.

2. ИНТЕРВЕНЦИЈА МЕЂУНАРОДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У РЕШАВАЊУ СУКОБА У БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

Интервенција међународне заједнице огледала се кроз недостатак одлучности, јединства и координације деловања према БиХ и иста се грубо може поделити у две фазе. Прва, покушаје Европе да сукоб реше медијацијом у преговорима између супростављених страна, на принципу понуђених решења, покушавајући да остане непристрасна у процесу, без активне формалне подршке САД. Друга фаза почиње активним учешћем САД у процесу директног преговарања између сукобљених страна, подршке једне стране и неодустајања од процеса до изналажења решења.

Постоји неколико разлога за такву политику. Регион је изгубио геополитички значај за Запад који је имао током Хладног рата, када је Запад подржавао југословенско јединство и територијални интегритет за спречавање совјетског утицаја. Према Warren Zimmerman-у, "традиционални амерички приступ Југославији више нема смисла."²²¹ У схватању Запада, Југославија је постала само још једна комунистичка земља која треба да се демократизује. Још важније, у исто време, САД су се са савезницима, у јануару 1992. године, удружиле у избацивању Ирака из Кувајта у Заливском рату, интервенцији, иако успешном, која је оптеретила војне буџете САД и других земаља учесница, смањујући њихов ентузијазам за предузимање других интервенција.²²²

Осим тога, Бушова администрација је наставила да гледа Босну као европски проблем и могућност за Европу да покаже своју способност да делују независно од САД, те одржавала је у великој мери политику немешања у региону.²²³ Поред тога, Европска заједница је показивала жељу да преузме контролу у регионалном спору, а САД им је то и препустила. Као министар спољних послова Луксембурга Jacques Poos је изјавио: "Време Европе је стигло."²²⁴

Оно што је додатно заједнички бринуло све западне земаље била је потреба да се "спречи појава исламског проблема на европском тлу." Према Lord Owen-у, ако Европа не реши проблем избеглица, "онда би ми Европљани платити страховиту цену. Исламски свет би нас оптужио за расизам против босанских Муслимана и одржавао то против нас вековима."²²⁵ Утицај босанског сукоба на исламски свет је такође био

²¹⁷ Исто, 105

²¹⁸ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 18

²¹⁹ Хатица Бериша, Миле Ракић: „Утицајни фактори ефикасности система безбедности БиХ,“, међународни научни скуп: „Безбједност и заштита“, 17.12.2016. Бања Лука, стр. 137-149

²²⁰ Susan Rosegrant, "Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia", Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 3-4

²²¹ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 16-17

²²² Susan Rosegrant, "Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia", Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 5

²²³ Lawrence S. Kaplan, "NATO Divided, NATO United: The Evolution of an Alliance", Praeger, 2004, 117

²²⁴ Susan Rosegrant, "Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia", Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 5

²²⁵ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 114-115

један од важних елемената размишљања у САД. Још један битан елемент био је Турска, значајан савезник у борби против Ирака и у конкуренцији за утицај у централној Азији, која је подржавала босанске муслимане.

Врло битан елемент који је изазвао поделу између САД и Европе и недостатак координисане акције било је питање о признању независности југословенских република које је директно утицало на решавање босанског сукоба, нарочито током европских покушаја да се проблем реши преговорима. Док су Европљани фокусирали своје мировне напоре на посредовање у преговорима, САД су дале приоритет признању независности. Европа је покушала довести сукобљене стране до споразума, а у тим напорима САД нису учествовале и подржавале су другачији приступ.

Исто питање постојало је у оквиру Европе у раним 1990-им које је дубоко поделило ставове о приступу југословенској кризи, нарочито по питању признавања независности Словеније и Хрватске.²²⁶ Cyrus Vance, који је преговарао о прекиду ватре између Срба и Хрвата током већег дела друге половине 1991. године, упозорио је Немачку и Европску Заједницу, да ће признање Хрватске направити рат у Босни неизбежним. Међутим, према Helmut Kohl-у то је била исправна политика. Изјавио је 15. јануара 1992. године "Свако ће ускоро признати да је то исправна политика. Без ове одлуке, грађански рат се не би завршио."²²⁷

Покушаји Европе кроз посредовање у преговорима између супростављених страна заснивали су се на моделу понуђених планова, односно арбитражних решења, док су коначну одлуку о прихватању доносили представници три народа у БиХ. Увек је постојала могућност одбијања понуђеног решења једне од страна. Кризу у Југославији међународна заједница је тумачила као дисолуцију државе и процесе осамостаљивања република, а не сецесије, као њиховог легитимног права да се издвоје из државне заједнице. Темелни принципи од којих се полазило у преговорима (Конференција за Југославију и Бадинтерова комисија) су били: суверене и независне републике с међународним субјективитетом за оне које то желе, слободно удруживање република с међународним субјективитетом које то желе и међународно признање република које то желе у оквиру постојећих републичких граница.²²⁸

Почетно успостављени принципи међународне заједнице усмерили су токове накнадних дешавања на овим просторима и у ствари подстакли републике да траже независност прије решавања свих унутрашњих проблема и несугласица. До 1994. године, европљани су покушали и нису успели да преговорима реше проблем кроз четири различита мировна плана за БиХ. Међутим, током преговора испоставило се да је главни проблем неслагања супростављених страна у ствари борба за територију, односно подела територије државе као и начин успостављања власти, односно питања ко ће владати.

Први, Cutiliero-ов план (фебруар–август 1992. године) у оквиру Конференције о Југославији предлагао је БиХ као независну државу у оквиру постојећих граница, организовану на федералном принципу и састављену од више федералних јединица у форми етничких кантона (швајцарски модел федерације). Срби су одбили понуђене принципе на бази више кантона. Измењена коначна верзија плана предлагала је унутрашње уређење са три конститутивне јединице дефинисане на националним, економским, географским и другим критеријумима. Коначну верзију прихватиле су све три стране, али је сагласност за план накнадно повукао представник муслимана Алија Изетбеговић, одбацујући идеју о разбијање БиХ у три етнички заснована региона уједињени само слабом савезном владом.²²⁹ Утицај САД на план био је пресудан, јер је муслиманска влада вјеровала да САД нису подржавале план из више разлога. Прво, током посјете САД, Zimmerman је питао Изетбеговића зашто је пристао на принципе са којима се не слаже. Други је био америчка одбојност за договор заснован на етничком принципу и критиковање Европљана за прихватање етничке канонизације.²³⁰

Други, Vance-Owen-ов план (септембар 1992. -март 1993. године) је, такође, полазио од територијалног интегритета и међународног субјективитета БиХ, а предлагао је децентрализовано унутрашње уређење. Територија БиХ би била подељена у десет провинција (регија, области) на основу: географских, економских, саобраћајних и других критеријума. Представници Срба нису прихватили

²²⁶ Brad K.Blitz, "War and Changes in the Balkans: Nationalism, Conflict, and Cooperation", Cambridge University Press, New York, 2006, 100-101

²²⁷ David Rieff, "Slaughterhouse. Bosnia and the Failure of the West", London: Vintage 1995, 16

²²⁸ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 155-158

²²⁹ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 162-163

²³⁰ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 110

наведени план. одбијајући да врате територију, као и да им иста коју држе буде подељена у изолованим цеповима.²³¹ Важност плана је у укључивању ОУН у процес преговорања, добијајући знатно ширу основу. Lord Owen је држао да су САД у великој мери одговорне за немогућност добијања сагласности за план, оптужујући их да избором стране и саветовањем, иницирањем напада, заједно са отвореним неподржавањем процеса, не дају могућност успеху напора за мир.²³²

Према трећем, Owen - Stoltenberg-овом плану (јун- децембар 1993. године) креираном од стране Европске заједнице и ОУН, БиХ би била држава са три „конститутивне републике”: српске, хрватске и муслиманске, које би договором дефинисале „уставни споразум” о унији трију република. У републикама би сваки народ изворно остваривао конститутивност са законодавном, извршном и судском влашћу, а на нивоу БиХ би биле вршене делегиране надлежности. Како је Vance-Owen-ов план био неприхватљив за српску страну, тако је Owen- Stoltenberg-ов био неприхватљив за муслиманску страну.²³³ САД нису у потпуности биле против плана, али је њихова подршка била слаба, те су после гласања изразили слагање са одбијањем истог од стране Муслимана.²³⁴

Четврти, План Европске уније (ЕУ), представља корекцију Owen - Stoltenberg-овог плана под утицајем Њемачке и Француске, којим су дефинисане нове мапе територијалног разграничења република: бошњачка република –33 % територије, хрватска република –17 % територије и српска република –49% територије. Обзиром да се рат водио за територије, сматрало се да прво треба територијално разграничити три заједнице, а затим ући у фазу решавања уставних питања. Наведена корекција је одбачена у фебруару 1994. године, али је остала основа територијалног разграничења у којој српска страна не може имати више од 49% територије БиХ.²³⁵

Наведени покушаји Европе у решавању сукоба у БиХ методом понуђених решења, која свака од сукобљених страна може да одбије, показали су се неуспешним и нису зауставила рат у БиХ. Иако су се САД формално дистанцирале од посредовања до 1994.године, њихов утицај на преговоре био је веома значајан. Неслагање између САД и Европе у погледу два различита приступа босанском сукобу, а посебно по питању признања независности допринијело је неуспеху европских мировних планова. Америчко критиковање планова, као и етничких критеријима који су служили за разграничење предложених кантона рефлектовали су америчку подршку концепту унитарне босанске државе.²³⁶ Све то је резултирало недостатком америчке подршке мировним европским плановима.

Западна политика према сукобу у БиХ фундаментално се променила 1994. године, када САД преузимају водећу улогу за постизање споразума између зараћених страна и завршетка рата, уз прихватање поделе БиХ у национално дефинисаним ентитетима. Разлог за то је тумачење босанског сукоба као неуспеха спољне политике председника Bill Clinton-а и његове администрације, те неспособности или неспремности да преузму водећу улогу у балканској кризи. Према Richard Holbrook-у "пропали међународни одговор на рат у Босни је највећи колективни неуспех Запада од 1930."²³⁷ Неки амерички званичници, као Marshall Harris, инсистирали су на значајнијој улози САД у босанском сукобу: "Рекли смо Европљанима, пробали смо на ваш начин, имали сте времена и то је био ужасан неуспех. Сада је време да се склоните са пута."²³⁸

Утицај медија на промену политике у западним земљама према сукобу у БиХ је био значајан. Сви су игнорисали виртуелни пропагандни монопол који су контролисали босански Муслимани не само у Сарајеву, него и у америчким медијима. У исто време оптуживали су Србе за контролу медија. Бившем председнику Carter-у је приговорено када је изјавио да америчка јавност зна само једну страну приче у Босни, али је садржај његове изјаве остао концизна и проницљива анализа доступна у штампи.²³⁹

²³¹ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 167-168

²³² Susan Rosegrant, *“Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia”*, Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 8

²³³ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 170-171

²³⁴ Saadia Touval, *“Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995”*, London, 2002, 125

²³⁵ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 172

²³⁶ Saadia Touval, *“Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995”*, London, 2002, 139

²³⁷ Susan Rosegrant, *“Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia”*, Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 5

²³⁸ Исто, 8

²³⁹ John E. Sray, *“U.S. Policy and the Bosnian Civil War: A Time for Reevaluation”*, Foreign Military Studies Office,

Међутим, америчка политика у погледу учешћа у босанском сукобу је била конфузна. Председник Clinton је претио ваздушним нападима против босанских Срба, а онда би изјавио: "Сједињене Државе нису и не треба да буду пристрасне у рату." Даље, он је изјављивао да Сједињене Државе треба да воде друге западне земље у заустављању етничког чишћења у Босни, а само пар тренутака после "То не значи да Сједињене Државе или Уједињене Нације могу да уђу у рат, у ствари, да прекрајају линије ... унутар шта је била Југославија."²⁴⁰

Осим тога, САД су објавиле у новембру 1944. године да америчке снаге више не учествују у спровођењу ембарга на оружје против муслимана и предузеле кораке достављања оружја у Босну у супротности са УН договореном резолуцијом. Такође је послано неколико високих "пензионисаних" војних официра, укључујући и бившег врховног команданта НАТО у Босну и Хрватску. Они су играли активну улогу у сукобима у вријеме када су животи припадника мировних снага УН (УНПРОФОР) из неколико земаља НАТО-а били у опасности у овој области.²⁴¹ Америчка подршка муслиманске владе директно је у супротности са строгим непристрасности потребној у традиционалним мировним операцијама узрокујући неспособност снага УНПРОФОР да остану неутралан играч у грађанском рату у Босни, постављајући озбиљна питања о њиховој улози и стварној намери по питању допремања хуманитарне помоћи.²⁴²

Прекретница у промени политике према Босни био је догађај који се догодио на сарајевској пијаци "Маркале", где је експлозија убила много цивила. По аутоматизму, Срби су оптужени за напад.²⁴³ Принцип објективности је напуштен и замијењен комбинацијом ограничене и непристрасне интервенције када су САД одлучиле да подрже једну страну у рату и промене однос снага на терену, али нису дозволили победу једне од страна. За разлику од Европљана и њихових мукотрпних и објективних преговарачких напора, нова администрација Bill Clinton-а је јасно означила Србе као агресоре, а муслимане као жртве.²⁴⁴

САД су инсистирале на НАТО интервенцији и почеле тражити нову стратегију по питање америчког интервенисања у сукоб. Због тога су амерички званичници почели преговоре иза сцене за формирање савез између зараћених Муслимана и Хрвата за успостављање муслиманско-хрватске федерације 1994. године (Вашингтонски споразум).²⁴⁵ Споразум о федерацији је отворио могућност за регионалну равнотежу снага. Муслиманско-хрватски рат је био завршен. Ово је био први пут у Босни да су САД формално преузеле иницијативу у посредовању важном споразуму. То је такође показало да ће САД бити дубоко умешане у босанском сукобу.²⁴⁶

Притиснути од стране САД и снажно подржане од стране Француске, НАТО савезници су 1995. године одлучили провести превентивни напад из ваздуха против Срба у БиХ. Администрација је имала шири план, искористити измењене околности на терену и покренути интензивни дипломатски напор, подржан НАТО-вом новом претњом да одлучно користе ваздушни моћ, те коначно завршити рат.²⁴⁷ Тај шири план подразумевао је другачији приступ решавања босанског питања.

Напуштена је тактика понуђених планова које представници три народа прихватају или не прихватају и уведен је принцип „заједничког рада до коначног решења”. Сукобљене стране добијају право да активније учествују у креирању плана, добијају могућност да у припреми преговора усаглашавају битна спорна питања, тако да званични преговори представљају финализацију плана на раније договореној основи.²⁴⁸

Fort Leavenworth, Kansas, 1-4

²⁴⁰ Richard K. Betts, *"The Delusion of Impartial Intervention"* in *Inter/National Security Studies* AY 2008 Coursebook, edited by Sharon McBride, Maxwell AFB, AL, 2007, 285

²⁴¹ Ronald, Hatchett, *"Bosnia and the American Foreign Policy Agenda"*, The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, Presented at the international conference on "The Yugoslav Conflict", Moscow, 1996, 3

²⁴² John E. Sray, *"U.S. Policy and the Bosnian Civil War: A Time for Reevaluation"*, Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, Kansas, 2

²⁴³ Susan Rosegrant, "Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia", Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 9

²⁴⁴ Исто, 6

²⁴⁵ Исто, 10

²⁴⁶ Saadia Touval, *"Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995"*, London, 2002, 139

²⁴⁷ Susan Rosegrant, "Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia", Kennedy School of Government, Case Program, 1996, 14

²⁴⁸ Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, (Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 173

План Контакт групе²⁴⁹ је представљао нови облик међународне арбитраже државних питања на простору бивше Југославије. Битне одлуке, као полазишта будућег плана су: вашингтонски споразум, као интегрални дио будућег општег плана, будући статус Републике Српске у оквиру државног интегритета БиХ и територија БиХ дефинисана од два државна ентитета, Федерације БиХ (ФБиХ) 49%, Републике Српске (РС) 48% и дистрикта Сарајево 3%. Сукобљеним странама је стављено до знања да се од преговарачког процеса неће одустати све док се не постигне споразум.²⁵⁰ Први неуспех контакт групе може се приписати делом територијалним захтевима према Србима. Одбијањем Срба за Брчко коридор који је имао далекосежне стратешке импликације, јер је раздвајао Србе у западној Босни од Срба у источној Босни и Југославије, стављајући те везе на милост и немилост Хрвата и Муслимана.²⁵¹

Женевски и Њујоршки споразум настали у септембру 1995. године, као основа Дејтонског споразума, представљали су прве акте које су признали представници све три нације у БиХ и обухватили су принципе из ранијих споразума, нарочито одлуке Контакт групе. Женевски споразум се разликовао од плана Контакт групе у неколико елемената. Уместо ранијег територијалног разграничења (49% ФБиХ, 48% РС и 3% Сарајево) уведена је нова подела на принципу 51% ФБиХ и 49% РС без посебно издвојене области Сарајева. Њујоршким споразумом од 26. септембра 1995. године настављена је надоградња Женевског споразума.²⁵² Иако је формално Контакт група водила посредовање 1995. године, у ствари су САД водиле и надгледале цијели дипломатски процес. Дејтонски мировни споразум усаглашен у Дејтону 21.11.1995. године и верификован у Паризу 15.12.1995. године, је резултат дугогодишњег процеса изналажења решења сукоба у БиХ, и у ствари представља надоградњу ранијих планова међународне заједнице.

ЗАКЉУЧАК

Улога и утицај међународне заједнице у сукобу у БиХ је показала да је равнотежа између сукоба и сарадње у Босни веома зависила од међународног фактора. Упитно је зашто су западне земље веровале да ће признавање БиХ као независне државе довести до мирног решења сукоба. Недостатак јединствене и координисане политике према босанском сукобу пропустило је прилику да спречи ескалацију сукоба у раним фазама конфликта, а затим и током преговора. Показало се да непристрасна интервенција у БиХ, без јединствене подршке међународне заједнице, није успела.

С друге стране, ограничена интервенција условљена класичним америчким погледом на сукоб у смислу "добрих момака" и "лоших момака", уз медијску подршку, директно су имплицирале разлике међу супростављеним странама, као и одговорност за сукоб у БиХ. Такве разлике нису постојале у БиХ. Етничка и верска неслагања између народа у БиХ имају дугу и компликовану историју, те међусобно повезани не дају брза и лака решења. Било би много прикладније и ефикасније за САД и њене савезнике да су деловали у циљу осигурања да се сви одговорни актери у БиХ приведу заједно за преговарачки сто и договоре о међусобно прихватљивом решењу, него да се покуша искористи понашање једне стране као оправдање за подршку друге. У крајњем случају то је и урађено, само са доста закашњења.

Поред тога, мировни преговори су показали да сви ратови имају заједнички проблем, а то је територијална подела између зараћених страна. Разумевање природе проблема и поштовање историје може помоћи избегавању сличних грешака у будућности. У таквој компликованој земљи попут БиХ, са етничким и верским сукобима између главних националности који егзистирају вековима, доношење одлука без договора и консензуса између свих страна је веома опасно. Принцип консензуса између босанских народа је кључни елемент за миран и бољи живот у Босни. Недостатак демократије, као и традиције за мирно решавање спорова и сукоба, могу произвести сличне ситуације у БиХ. Због тога је непристрасна улога међународне заједнице у решавања таквих спорова и сукоба неопходна, уважавајући све специфичности БиХ, њене историје, културе и других фактора, као и интересе свих страна

²⁴⁹ Основана 25. априла 1994. године од представника Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Русије, Француске и Немачке

²⁵⁰ Радомир Нешкових, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 177-178

²⁵¹ Saadia Touval, "Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995", London, 2002, 129

²⁵² Радомир Нешкових, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013, 179-180

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Brad K. Blitz, *“War and Changes in the Balkans: Nationalism, Conflict, and Cooperation”*, Cambridge University Press, New York, 2006.
- [2] Хатиџа Бериша, Миле Ракић.: „Утицајни фактори ефикасности система безбедности БиХ“, *међународни научни скуп: „Безбједност и заштита“*, 17.12,2016. Бања Лука, стр. 137-149
- [3] David Rieff, *“Slaughterhouse. Bosnia and the Failure of the West”*, London: Vintage 1995.
- [4] John E. Sray, *“U.S. Policy and the Bosnian Civil War: A Time for Reevaluation”*, Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, Kansas.
- [5] Lawrence S. Kaplan, *“NATO Divided, NATO United: The Evolution of an Alliance”*, Praeger, 2004.
- [6] Радомир Нешковић, *Недовршена држава-Политички систем Босне и Херцеговине*, Fridrich-Elbert-Stiftung, Сарајево, 2013.
- [7] Richard K. Betts, *“The Delusion of Impartial Intervention”* in *Inter/National Security Studies Academic Year 2008 Coursebook*, edited by Sharon McBride, Maxwell AFB, AL, 2007.
- [8] Ronald, Hatchett, “: *Bosnia and the American Foreign Policy Agenda*”, The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, Presented at the international conference on “The Yugoslav Conflict”, Moscow, 1996.
- [9] Saadia Touval, *“Mediation in the Yugoslav Wars: The Critical Years, 1990-1995”*, London, 2002.
- [10] Shoup, Steven L. Burg and Paul S. *“The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention.”* In *Regional & Cultural Studies Academic Year 2008 Coursebook*, edited by Sharon McBride, Maxwell AFB, AL: Air Command and Staff College, 2007.
- [11] Susan Rosegrant, *“Getting to Dayton: Negotiation an End to the War in Bosnia”*, Kennedy School of Government, Case Program, 1996.

RELATIONSHIPS BETWEEN COMMAND, MANAGEMENT, AND COMMUNICATIONS. TO CONTINUE IN DIFFERENT DIRECTIONS OR TO REMAIN IN SAME FIELD?

Todor Kalinov

“G. S. Rakovski” National Defence College, Bulgaria, t.kalinov@armf.bg

Abstract: Management and Command²⁵³ are two different words and terms, but military structures use them as synonyms. Military commanders' authorities are almost equal in meaning to civilian managers' privileges and power. Comparison between military command and the civilian management system structure, organization, and way of work shows almost full identity and overlapping. The highest in scale and size military systems are national ministries of defense and multinational military alliances and coalitions. Military systems at this level combine military command structures with civilian political leadership and support elements. Therefore, they incorporate both military command and civilian management organizations without any complications, because their nature originated from same source and have similar framework and content. Management of organizations requires communication in order to plan, coordinate, lead, control, and conduct all routine or extraordinary activities. Immediate long-distance communications originated from telegraphy, which was firstly applied in 19th century. Later, long-distance communications included telephony, aerial transmitting, satellite, and last but not least internet data exchange. They allowed immediate exchange of letters, voice and images, bringing to new capabilities of the managers. Their sophisticated technical base brought to new area of the military command and civilian management structures. These area covered technical and operational parts of communications, and created engineer sub-field of science, that has become one of the most popular educations, worldwide. Communications were excluded from the military command and moved to separate field, named Computers and Communications. A historic overview and analysis of the command and management structures and requirements shows their relationships, common origin, and mission. They have significant differences: management and control are based on humanities, natural and social sciences, while communications are mainly based on engineering and technology. These differences do not create enough conditions for defragmentation of communications from the management structures. They exist together in symbiosis and management structures need communications in order to exist and multiply their effectiveness and efficiency. Future defragmentation between military command and communications will bring risks of worse coordination, need for more human resources, and worse end states. These risks are extremely negative for nations and should be avoided by wide appliance of the education and science among nowadays and future leaders, managers, and commanders.

Keywords: command, management, military, communications.

1. INTRODUCTION

Traditionally, the knowledge has been mystic and fearful, when it is unexplainable or outside of our educational limits. In ancient times, Egyptian priests were highly educated and their predictions for solar eclipse, using astronomy knowledge, were accepted by people as an extraordinary capability.

This attitude to the science and the knowledge has continued for thousands of years. Native Americans, Australians, and Polynesians met Europeans like gods, just because they were not able to realize that white people possess capabilities and powers, which are result of scientific but not god's acts. Same Europeans, laughing to the Native Americans lack of knowledge trailed and burned Giordano because of his progressive taught, in 1600 year AD. Many great scientists theories have not been accepted by their colleagues, just because were not easy explainable. Some levels and kinds of the science and the knowledge are so unacceptable and shocking, that in 21st century exist flat Earth societies, which members are not illiterate people, but people with university education.

Communication capabilities differ human beings from all kinds of animals. We are able to exchange much more in quantity and better in quality and content information compared to any animal kind. People receive almost entire information by their eyes and ears. Human communications had been oral or gestures until first scripts were invented. Speaking, writing, and reading in own or foreign languages were easy acceptable by majority of people.

Modern technologies brought new ways to transfer enormous information at high distances, within a short time. Use of technologies for exchange of symbols, sounds, and images is wide known as communications. It is in

²⁵³ The term Command will be accepted as an aggregation of Command at all military levels of command and Military Strategy, Operational Art, and Tactics.

responsibility of communication structures, either in civil or military organizations. But, the US Army accepted to call these structures Signal units. The Russian Empire Army and Navy named their communication units “connection units” and “signal men”, which was followed by some countries in the past.

The data exchange innovations are wide spread and popular. Internet and mobile communications are used by almost everyone, but not many people are familiar with technology and way of work of long distance radio, optical cables, digital communications, and computer systems. Majority of their users just press buttons, click icons, and install software, following a simple path. For these people professional communication engineers and operators can be compared with oracles doing divines. Probably, this is a reason to accept Communications as a separate branch of science, which is not related to the Management.

2. MANAGEMENT VERSUS COMMAND

I will compare the Management and the Command, in order to analyze how different or how similar are they. The comparison will reveal the essence of their common section.

Comparison 1 (age): The management like a human’s activity came into being when the first labor co-operation societies were conducted, and they required organization, exchange, and supplying. But, the birth of the management science is dated at the end of 19th century and first years of the 20th century.²⁵⁴

The military command originated during pre-historic and ancient times, executed by tribe chieftains and country rulers. Later, ancient Greeks and Romans left to the European culture several manuscripts and lessons regarding command of forces.²⁵⁵ The Romans established positions for professional military high ranking commanders.²⁵⁶

Same was done eastward by the Chinese general Sun Tzu, who wrote the famous “The Art of War”. This does not bring to conclusion that the management is much younger than the command. Tribe chieftains, rulers, kings, emperors, and all kinds of leaders were commanders of the armed forces, and supreme managers of the state’s economy. But they studied military tactics, strategies, mathematics, philosophy, literature, and etc., but did not study how to manage an economy; they were more heirs of property and basic knowledge of its governing, than educated managers of a business system of systems.

The conclusion of this comparison is that both activities are almost at same age, but the military command is older as a scientific area. A probable reason for this is that ancient nobles were happy to fight and win, but were not happy to get involved in any relationship with dirty and non-prestigious work in farms or workshops. Therefore, their scientists, and the society were under lord’s influence and worked in direction to create and make the military Command significant, but not the management of the business.

Comparison 2 (terminology): Management and Command have linguistic and vocabulary meanings. The English language is precise in terminology and describes terms very accurate.

The military meaning of Command is “1. The authority vested in an individual of the armed forces for the direction, coordination, and control of military forces; 2. An order given by a commander, that is, the will of the commander expressed for the purpose of bringing about a particular action; 3. A unit, group of units, organization or area under the authority of a single individual; 4. To dominate an area or situation; 5. To exercise command”.²⁵⁷ The Collins dictionary defines it as “1 to order or compel 2 to have authority over 3 to deserve and get 4 to look down over 5 an authoritative instruction that something must be done 6 the authority to command 7 knowledge; control 8 a military or naval unit with a specific function ... [Latin *com-* (intensive) + *mandare* to order]”.²⁵⁸ Comparison between the popular military and the civil meanings shows that they carry very similar meanings, and their difference is mainly grammatical and structure of the expression.

The Collins dictionary explains management as “1 the people responsible for running an organization or business 2 managers or employers collectively 3 the technique or practice of managing or controlling”.²⁵⁹

The linguistic comparison shows that management and command have very similar meaning either in military dictionary or in civil one definition. This is not an accidental circumstance, but it is due the accuracy of the English language.

²⁵⁴ Каменов, К. (1998). *Мениджмънт*. Велико Търново: Абагар. с. 5.

²⁵⁵ The Romans invented communications via encrypted mail, brought by special couriers. This system was called *cursus publicus*. The Roman State borrowed and optimized the Persian system.

²⁵⁶ Калинов, К. (2017). *Аспекти на теорията на организациите*. Варна: Данграфик. с. 148.

²⁵⁷ AAP-6 NATO Glossary of Terms and Definitions (English and French) Edition 2018, NATO Standardization Agency, pp. 28-29, 2018.

²⁵⁸ (2009). *Collins Dictionary*. (6th edition). Glasgow: Harper Collins. p. 150.

²⁵⁹ Ibid, p. 472.

Comparison 3 (aims): Each activity has an aim or aims. They are a base for follow-on development and build-up of a system, which will realize these goals effectively, with highest or designated efficiency.

A short, simple and accurate definition of the Management aims is:

1. Ambition for consolidation of the personnel efforts in order to reach common goals and end states.
2. Coordination of team actions in order to create common activities.
3. Forming of structures and systems that allow full realization of the personnel capabilities, with use of

actively motivating factors.²⁶⁰

Similar, composite definition of the military Command is not available. The reason is that the military Command is fragmented to many subareas by military scientists, practitioners and experts. They define aims of the lower subareas, because the total definition will cover extremely big area of activities, knowledge, and science.²⁶¹

But the mission of an armed force requires same aims, as the Management does. Armed forces Command receives resources in accordance with their mission or missions, and forms systems and structures, coordinates their activities, and consolidates them to reach the required end state as much as possible. The numerous personnel, working in risky environment gets motivated by special structures, responsible for military moral, and desire to do their job (fight a real opponent).

Therefore, the comparison of aims shows that the Management and the Command overlap at high level.

The product of above expressed three comparisons proves the statement that the Management and the Command are extremely similar in origin, nature and in operational point of view.

The high level of identity of both activities describes that they require in extremely similar way support of sub activities or symbiotic activities.

3. COMMUNICATIONS' ROLE IN MANAGEMENT PROCESS

Communications have become more and more important for all human activities and daily routine. Their importance has not originated from a natural process. The communications are mainly a result of two human activities: development of technologies and management (command). Military commanders and state ruler had needed reliable communications between their formations, units, and substitutes for centuries. Communications got slower and difficult to provide at bigger distances and depended upon the geography and the weather. In some cases the mail travelled for months. Empires, their armies, navies, and growing enterprise companies were striving for faster, safe, and capable communications. When the dark religious ages for the science ended, the scholars invented many processes, technologies, and theories. The results of the scholars' hard work were inventions of the telegraphy, telephony and the aerial radio communications. They were invented in 19th century and became a strong foundation for nowadays digital communications and computer networks. Modern communication networks are cohesive systems of space satellites, optical and metal cables, and aerial transmissions, with complex equipment, protocols, and highly trained and educated personnel.

Role 1 (improvement of the decision making process): The remote communications were incorporated in military and governmental systems with very fast tempo, and soon later became available for private business and enterprise companies. Communications systems capabilities allowed increasing rapidly the effectiveness and the efficiency of the military operations and the productiveness of the enterprise companies. The communications systems became so important, that each business relies on its usage and if a military wants to function effectively, its command system requires a complex communication network of equipment, personnel, and protocols.²⁶²

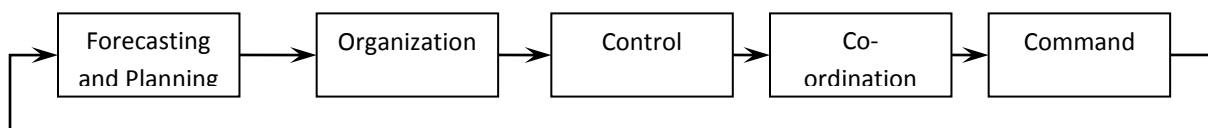

Figure 1. Management (Command) Functions Cycle

²⁶⁰ Каменов, К. (1998). *Мениджмънт*. Велико Търново: Абагар. с. 15.

²⁶¹ The Armed Forces are extremely big and difficult system of systems, operating in all dimensions, with numerous personnel, big resource requirements, and extremely capable in many directions.

²⁶² Military Communication Systems. (27th November 2018). Retrieved from <https://www.rand.org/topics/military-communication-systems.html>

Either military or business systems have similar functions of management (command). A classical view determines following five functions:²⁶³

1. Forecasting and Planning.
2. Organization.
3. Control.
4. Co-ordination.
5. Command.

Each of above mentioned functions works more effectively when it is supported by reliable and fast communications systems. Managers or commanders exchange information either in classical hierarchical or modern centric-network structure, and increase the speed of their decision-making processes. They do this data exchange via modern, high effective communications systems. One of main reasons for creation of the innovative centric-network structures is the communications systems capability for easy exchange of high quality information between peers and to maintain permanent contact with more points.

Role 2 (adaptiveness support): Military forces have to operate and survive in combat environment, characterized with extremely high levels of risk and aggression. Business organizations operate in an environment that is less risky for personnel's life, but is dangerous for the company's life. Each company is surrounded by competitors, trying to take its share and to eliminate it. Military forces and business companies have to develop their capabilities in order to survive in an enemy or rival environment. This development is a result of adopt process, which preconditions are:²⁶⁴

1. Information.
2. Rapidness of reactions.
3. Variety of reactions.
4. Precise response.

All four preconditions are in direct relation with the information exchange. A big organization without reliable and effective communication system is not compatible in the modern world. Even a small grocery, butchery, or another small shop will not survive without communications with its customers and suppliers. Many people do their personal choice for this kind of shops in their neighborhood based on capability to order by phone, or a chat program, and the owner orders new merchandise in same way, and uses network based systems to issue customer's pay checks.

Both roles express the close relationship and interdependence of the Management (Command) and the Communications. The modern long distance communications were invented by scholars, but received a broad support due to their importance for all commanders and managers.

4. CONCLUSION

Communications are one of the fastest developing areas of knowledge. Hardware, software, and operational procedures develop with speed higher than capabilities of the human society to accept and follow these innovations. They start interaction with chemistry, biology, medicine, and many more scientific areas, bringing new standard of life. Communications become so available and important, that even in poor countries illiterate people has smartphones and use internet.

This high level of availability but complexity of the communications systems mutually with the high rate of innovations causes worship like behavior to them. The military command structure was traditionally called C2 (Command and Control). Later it became C3 (Command, Control, and Communications), C4 (Command, Control, Communications, and Computers), and eventually became C4ISR (C4 plus Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance) or C4ISTAR (C4 plus Intelligence, Surveillance, Target Acquisition, and Reconnaissance). This fragmentation brings to a risk to forget that all other activities are not separated and self-sufficient, but originate from the Command of the military system, and exist because it needs theirs operations. This risk is visible in CISCO's definition for cyberattack: "A cyberattack is a malicious and deliberate attempt by an individual or organization to breach the information system of another individual or organization. Usually, the attacker seeks some type of benefit from disrupting the victim's network."²⁶⁵ Does the attacker seek disrupting of any network, or they point the decision-maker's network? The same approach is followed by the military Electronic Warfare: it targets commander's communications, data, and surveillance systems.

²⁶³ Каменов, К. (1998). *Мениджмънт*. Велико Търново: Абагар. с. 70-94.

²⁶⁴ Калинов, К. (2017). *Аспекти на теорията на организациите*. Варна: Данграфик. с. 43-44.

²⁶⁵ What Are the Most Common Cyberattacks? (28th November 2018). Retrieved from <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/common-cyberattacks.html>.

The business managers need communication systems, but majority of them has not even a minor knowledge about its procedures, hardware, and software. They just follow a simple manual where to click in order to communicate, and when the system has a malfunction, they call a specialist. They are ready to follow his requirements, and believe of his explanations, waiting for the connection; getting angry how much do they waste without communications. Same approach have become more and more popular in military forces, due to complexity of communications networks and the information overload of the military decision-makers.

This religious style belief to the god of communications, and “worship” to his prophets, oracles, and priests (communication scientists, engineers, operators, software developers, technicians and etc.) is harmful for the long-term development of communications. If they get separated from their sponsor, there is a risk to go away from their main mission to support management of all kinds of systems, structures, and organizations and will slow down the human society progress.

The scientific area of communications should be separate of the management science, but should operate in close interaction. The communication systems should be subordinated to the management (command) of the organizations, when it is a question of real life operations. This will improve the organization’s capabilities and effectiveness and will allow receiving reciprocal information about corrections required in its communications structures and support.

The education and the science have significant and active role in Communication-Management (Command) interactions and development of mutual relationships. They can shape the mind of new generations of managers, commanders, and communication specialists in order to create a symbiotic environment, that will build-up and execute a win-win scenario.

NOTES

- [1] (2009). *Collins Dictionary*. (6th edition). Glasgow: Harper Collins. ISBN 978-0-00-729938-6.
- [2] AAP-6 NATO Glossary of Terms and Definitions (English and French) Edition 2018, NATO Standardization Agency, 2018.
- [3] Kalinov, K. (2017). *Aspekti na teoriyata na organizatsiite*. Varna: Dangrafik. ISBN 954-427-265-8. [Калинов, К. (2017). *Аспекти на теорията на организациите*. Варна: Данграфик.]
- [4] Kamenov, K. (1998). *Menidzhmant*. Veliko Tarnovo: Abagar. ISBN 954-427-265-8. [Каменов, К. (1998). *Мениджмънт*. Велико Търново: Абгар.]
- [5] Military Communication Systems. (27th November 2018). Retrieved from <https://www.rand.org/topics/military-communication-systems.html>.
- [6] What Are the Most Common Cyberattacks? (28th November 2018). Retrieved from <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/common-cyberattacks.html>.

COMBAT READINESS AS A FUNCTION OF MANNING, EQUIPPING AND TRAINING THE FORCES

Stoyan Stamatov

Defense Advanced Research Institute of G. S. Rakovski National Defense College,
Sofia, Bulgaria, spstamatov@gmail.com

Abstract: Building and maintaining adequate military capabilities and high combat readiness for the Armed Forces, as well as mobilization readiness for timely increase to wartime tables with reserve forces continue to be central to achieving defense and security goals. There is a strong interdependence between combat readiness and the system of manning, equipping, and training the Armed Forces. They all depend on the organizational structure, table of organization and equipment, and the level of training of personnel from active units and those from the Reserve in peace time.

Combat Readiness is a certain state of the Armed Forces that determines the degree of training, manning, and equipping the headquarters, staffs, and troops that guarantee their adequate response to crises of a different character. Combat readiness is the real factor that exemplifies Armed Force's preparedness to respond to every critical situation in a timely manner.

The content of levels of combat readiness determines the level of preparedness of the military units to perform their duties at a certain point in time.

There are certain states of combat readiness that have been adopted by NATO. Nevertheless, the lowest state of readiness usually represents the current/day-to-day status of military units and is usually called a "permanent" level of combat readiness. The highest level of readiness is supposed to answer the demands of readiness for immediate execution of battle actions, and it is perceived in most armies to be called "full" combat readiness.

In order to optimize the overall process of activating military units to a higher level of combat or mobilization readiness, it is necessary to look for this in peacetime. It mainly concerns building a system of control and evaluation of the individual components of combat readiness and mobilization, and identifying measures for their improvement.

Military HQs and formations are regularly evaluated to prove their operational capabilities to meet NATO standards in conducting military operations. Therefore the use of CREVAL– Combat Readiness Evaluation programs ensures the necessary operational capabilities and interoperability with allied units in multinational allied operations.

Depending on the level of manning, arming, equipping and training military units are classified into different categories in ascending order. The smaller the category is, the higher the operational readiness of the military units is and vice versa, the higher the category is, the longer the mobilization period takes place, and the longer the time to reach operational readiness is. This further requires effective integration and use of the reserve staffs and the reserve forces' units to enhance the capabilities of regular forces in the wide range of the expected operations described by the NATO policy documents.

Keywords: Combat readiness, mobilization, manning, equipping and training.

INTRODUCTION

NATO's strategic concept reflects a broad perspective of stability and security, based on the political, economic and social factors of the geopolitical environment. Most importantly this concept defines the necessity for a dialogue and cooperation toward crisis resolution. These arguments in turn, do not deny but raise the importance of the defense dimension of security. It remains a constant necessity and contributes to maintaining security and stability in the world. The Alliance realizes the role and the importance of the development of the reserve forces. This may be directly derived from the NATO's strategic concept and especially from NATO's three core tasks: collective defense, crisis management and co-operative security. Given the assumed requirement for different NATO forces to have different levels of readiness, it has become particularly important for the reserve forces to engage in individual or collective exercises to acquire the necessary quality of training for supporting the Alliance to achieve the intended operational goals.

There is a strong interdependence between combat readiness the system of manning and mobilization of the Armed Forces. They all depend on:

- Organizational structure of the Armed Forces;
- Table of Organization and Equipment of the units within the Armed Forces;
- Distribution of branches in different services;

- Degree of training and qualification of the active personnel and the reservists in peace time;
- Duration of military service for different categories of military personnel and;
- Duration of military service in the Reserves.

Combat Readiness is a certain state of the Armed Forces that determines the degree of training, manning, and equipping the headquarters, staffs, and troops that guarantee their adequate response to crises of a different character. Combat readiness is the real factor that exemplifies Armed Force's preparedness to respond to every critical situation in a timely manner, i.e.:

- In a state of emergency, i.e. in peace time crisis escalation when there is a need for the active forces to execute military tasks with their permanent manning described in the peacetime Table of Organization and Equipment (TOE) without mobilization of troops and resources;
- By declaring mobilization, when the Armed Forces are transferred from peacetime to wartime status. Then there will be a need to train, man, and equip the forces to wartime TOE, and acquire necessary operational capabilities to perform battle tasks.

Combat readiness has a complex character. There is a strong bond between its most important components which in its turn establishes a certain system (Василев, 1990). The core components of the combat readiness are:

1. Manning and equipping the forces;
2. Developing and meeting the demands of wartime TOEs that correspond to missions and tasks of the forces. Establishing a balanced ratio between services and branches according to national goals;
3. Planning and organization of events in maintaining permanent readiness, and in cases when there is a necessity of raising the state of readiness;
4. Acquisition and maintenance of weapons and equipment during the time of the permanent state of combat readiness;
5. Seeing to comprehensive logistics, material and medical support of the units, as well as their balanced echeloning, maintenance, distribution and storage;
6. Training the headquarters, staffs, troops and enhancement of their field experience;
7. Nurturing and maintaining the morale and discipline of the personnel.

A unifying and connecting element of the above-mentioned components of combat readiness is the established system for bringing troops/forces into different states of readiness. This system includes a number of activities, either to maintain permanently established readiness or to increase readiness concomitantly to the emerging threats.

The content of levels and states of combat readiness determines the level of preparedness of the military units to perform their duties at a certain point in time. There are certain states of combat readiness that have been adopted by NATO. Nevertheless, the lowest state of readiness usually represents the current/day-to-day status of military units and is usually called a "permanent" level of combat readiness. The highest level of readiness is supposed to answer the demands of readiness for immediate execution of battle actions, and it is perceived in most armies to be called "full" combat readiness. There are some intermediate stages of readiness between "permanent" and "full" states of combat readiness. With the implementation of these intermediate stages the planners aim at improving awareness of what comes next, once certain stage of readiness is declared. The contents of distinct stages of readiness can be briefly described in the following way (Рогозина, 2004):

"Permanent" state of readiness – defines the day-to-day activities of the military units, which are manned and equipped with main pieces of equipment (MPE), auxiliary means of equipment, and are provided with all means of ammunition and sustenance according to the peacetime TOE. Thus the units are capable within the specified time periods to transition to higher levels of readiness.

At this level of readiness, the military units are stationed at their permanent bases. They conduct training, and exercises according to their peacetime training plans.

"Increased" – this is a state of readiness in which military units have reached a state of alert and capability that allows them to be put in a higher degree of readiness (either "military threat" or "full" state of readiness). In this certain degree the units abstain from performing battle tasks. A certain list of permitted actions may be executed in this state of readiness:

- termination of command post exercises (CPXs), duty trips, and leaves;
- if necessary, call up for all commissioned officers to report to the base;
- termination of field exercises and call up for all units to get back to their permanent bases;
- main pieces of equipment are equipped with combat load of ammunition;
- all arms and equipment are put to full readiness;
- the state of the post security is raised to the corresponding level;

- checkup of all alert systems, to include alarms and any other means of communication;
- preparation of documentation for archiving;
- commissioned personnel is armed and equipped;
- additional activities may be included in plans that commanders deem necessary.

"Military Threat" - the state of the military units from the single set of forces, in which they are ready to do battle duties. The military personnel is armed and equipped according to wartime TOE. Arms and equipment are fully ready for combat use. Wartime formations that are manned and equipped with mobilization resources deploy reception points and begin their activities concerning mobilization cells. All arms, equipment and resources are being prepared for combat exploitation.

"Full readiness" – is a state, in which the military units are able to proceed immediately with the execution of combat tasks. The wartime formations carry out mobilization and are stocked with resources from the reserve to their wartime TOE.

There is a need to be aware of the difference between combat readiness and combat capability. Combat readiness is a certain state of troops, while combat capability (Димитров, 2017) is an ability to apply deadly force. Thus combat capability epitomizes the degree of ability of the military units to successfully carry out military action, fully or partially to perform combat tasks in accordance with their functional purpose.

Depending on the degree of manning and equipping, the large military units may be classified as:

- "combat capable" - not less than 75% of their subordinate structures are fully trained, manned and equipped according to wartime TOE;
- "combat capable with limitations" – respectively when 50% to 75% of their subordinate structures are fully trained, manned and equipped according to wartime TOE;
- "partially combat capable" – when the above mentioned conditions are fulfilled from 30% to 50%;
- "combat incapable" - less than 30% of subordinate structures meet the demands of the above mentioned requirements.

The detailed planning of all activities pertaining to combat readiness and timely mobilization is very important to meet required standards. The paramount goal of planning is to develop such a mission essential task list that involves all commanders, headquarters (HQs), and units in achieving prescribed requirements of standing operating procedures (SOP). Basic requirements to planning combat readiness and mobilization may be:

- to meet standards underlined in the basis regulatory documents and planning guidelines;
- to be concise to meet required timelines;
- to be realistic in developing the timetables for the implementation of the events;
- to be regularly updated to answer all alterations of organizational, technical, and logistical character.

The degree of manning (in case of mobilization) is paramount to meeting requirements of mission essential task lists. High professionalism, knowledge and abilities to manage arms and equipment, as well as the morale and discipline of personnel play significant role in accomplishing high combat readiness. The interdependencies between the Armed Forces' recruitment system, and combat readiness and mobilization are exemplified in their common reliance on:

- the composition of the Armed Forces and balanced distribution of services and branches in peacetime;
- the degree of military training and qualification of the Reserves in peacetime;
- the duration of active military service of the personnel who were transferred to the Reserves, as well as the duration of their service in the Reserves.

Correspondence between combat readiness and the degree of meeting the demands of the units' TOE is undoubtedly very important. All units have to meet the demands in terms of filling out all empty slots for personnel, arms, equipment that are stated in the TOE in order to answer requirements of the distinct combat readiness category.

Manning and equipping the troops is conducted based on the endorsed TOE, that state military operational speciality (MOS), ranks, guidelines, directions, and norms that show requirements for peacetime as well as wartime manning. In this way when answering the requirements of the TOE we determine the optimal composition of active forces (single set of forces) and the organization of the Reserves that are to be activated in wartime to augment the Armed Forces. Sustainment of the Reserves for a long period of time depends on the economic capabilities of the state and all available prepositioned resources prior to mobilization.

Taking into consideration all of the above mentioned we may conclude that manning of the Armed Forces is a complex process. Therefore, analyzing it from the quantitative point of view does not provide us with a clear vision about the state of combat readiness and mobilization. That is why we additionally need to take into account the

qualitative factors of combat readiness and mobilization, such as the degree of field training, cohesion of units, operational interoperability, and morale and discipline.

It is particularly important for the Reserves to assemble wartime units that answer certain qualitative requirements like: appropriate physical fitness and age characteristics for wartime service, adequate military training, and corresponding military specialties. The sooner the personnel, arms, and equipment from the reserves reach operational readiness, the more sustainable and durable wartime formations units to accomplish their missions will be.

These characteristics define one of the most important requirements for the preparation of the military formations by the Armed Forces, but they must always be maintained in a state that ensures the timely achievement of operational readiness for the accomplishment of the assigned tasks. This in turn requires that the content of combat and mobilization training programs reflects all aspects and issues of combat and mobilization readiness. Classes in each discipline must be complex and shall lead to the improvement of the practical skills and habits of military personnel concerning combat readiness and mobilization issues.

Organization of a steady alert system for the respective HQs and units of the Armed Forces is essential for the timely implementation of activities in the different stages of combat readiness. In order to achieve a reliable alert system, it is necessary to deploy, implement, and technically keep in permanent readiness correspondent CIS. What is also very important for keeping commensurate alert capabilities is to have fully trained duty personnel who are able to do the job at all respective levels of command and control.

The dependency of military formations on CIS has tremendously increased in the contemporary military environment. This is why the Communication Information System (CIS), (to include early warning systems and C4I systems) is required to be ahead of the units' readiness. Therefore it is of particular importance that they are capable to conduit necessary critical information in a timely manner and to steadily operate in all contingency's conditions.

Operational capability of the command bodies is exemplified by the time in which the entire command and control cycle takes place. This cycle includes collection of situational data, processing the information and obtaining situational awareness, deriving conclusions, decision making, and tasking subordinate military units of the Armed Forces. It is deemed that if the whole cycle of decision making is shorter than the critical time of readiness, then this command and control body's readiness meets operational requirements and is capable of creating necessary conditions to accomplish the assigned tasks.

The readiness and the capabilities of the HQs, the CIS system, and their ability to operate in a sustainable manner to a large extent facilitate unrelenting command and control when in transition to higher readiness or in conducting mobilization. In order to achieve uninterrupted command and control, it is required to organize and develop camouflage and concealment of the command posts (CPs), geographic dispersal, fortification, and if necessary to be able to flexibly hand over C2 among different CPs.

It is of particular importance how one organizes and maintains arms and equipment storage and their operational readiness in order to achieve a desired state of high combat readiness. Storage and maintenance of classes of equipment and resources is also indispensable. That means that one needs to have his arms and equipment ready for immediate application, as well as all necessary stocks of ammunitions, fuels, spare parts, and sustenance, and all necessary paraphernalia.

If a need arises to move and deploy HQs and units in an organized and effective manner to new assembly areas of particular importance, the commanders of all levels should see to providing movement security service; combat service support; preparation of arms and equipment for operational exploitation; and any other activities that contribute to bringing units to operational readiness.

If we try to further analyze the definition of combat readiness, we may derive a conclusion that it expresses a certain quantitative and qualitative virtues of the military formations of the Armed Forces. It is clear that combat readiness is in a direct dependence, on one hand, on the manning and equipping of the Armed Forces, and on the other - on the operational and mobilization training of the personnel. The quantitative part of the combat readiness is usually measured in terms of military units, numbers of personnel, and main pieces of equipment and so on. We connect quantity with the degree of their manning with military personnel, arms and equipment.

The qualitative part of the combat readiness is defined by the organizational structure of formations and depends on the degree of field and mobilization training of the military personnel, and the level of morale and discipline.

In order to optimize the overall process of activating military units to a higher level of combat or mobilization readiness, it is necessary to look for this in peacetime. **It mainly concerns building a system of control and evaluation** of the individual components of combat readiness and mobilization, and identifying measures for their improvement.

The nature of each separate component may be used to establish certain indicators to assist commanders in analyzing and estimating the state of combat readiness (Василев, 1990). In this sense we may use relationships and dependencies among separate indicators to settle assessment criteria (measures of success) for achieving the required level of combat readiness. In terms of purpose we may separate the criteria in two principle groups.

The first group of indicators characterizes the state and capabilities of the headquarters and military units of the Armed Forces in terms of quantitative and qualitative criteria to achieve their assigned tasks. Quantitative indicators are usually associated with the degree of manning and equipping the forces within the specified timeframes:

- manning, arming and equipping, material and logistics support;
- maintenance of armaments and equipment in operational readiness;
- keeping up and preserving in operational condition the designated locations;
- maintenance of the state of HQs, the communications and the CIS.
- The qualitative indicators concern:
 - the training and education of the commanders and field training of military units of the Armed Forces;
 - keeping high standards of morale and discipline;

Combined in a unified system the quantitative and qualitative indicators compose one of the criteria for assessing the state of combat readiness, namely - the ability of the military unit to accomplish assigned tasks.

The second group of indicators characterizes the capabilities of the system to transition HQs and military units into higher levels of combat readiness. It is all done from the point of view of the means, ways, efficiency and timing of each action. Such indicators are:

- time limits for alerting headquarters and military units;
- time to leave the permanent military bases/areas;
- deadlines for deployment to areas (regions) for the mobilization and organization of operational activities on the spot;
- time of preparation of arms and equipment for operational usage;
- time of preparing military units for operational tasks;
- deadlines for mobilization.

The aggregation of these key indicators defines the criterion - the time required to transitioning the military units of the Armed Forces into operational readiness/combat capabilities. It is clear that the defined above combat readiness assessment criteria can be considered as the ultimate results of actions that can be measured on a case-by-case basis either on all of the indicators or on specifically selected ones. They reflect the true capabilities of the headquarters and military units of the Armed Forces to achieve their assigned tasks or they may measure the real time to bringing them into operational readiness/combat readiness.

The evaluation criteria determine the degree of combat readiness of the Armed Force and its military units. In peacetime, it must ensure that they are transitioned in a timely manner from one to another level of combat readiness and respectively are deployed to fulfill the assigned tasks within the defined timeframe. The evaluation criteria also serve as a basis for defining the main directions of increasing combat readiness of the military units - continuous enhancement of their capabilities and shortening the deadlines for reaching operational readiness.

NATO standardization programs require that all allied military units that deploy to allied multinational operations be primarily evaluated in combat tactics, communication and logistic support. One of these programs – CREVAL – Combat Readiness Evaluation – ensures the units will be fully interoperable while conducting joint allied full spectrum operations.

Military HQs and formations are regularly evaluated to prove their operational capabilities to meet NATO standards in conducting military operations. Therefore the use of CREVAL programs ensures the necessary operational capabilities and interoperability with allied units in multinational allied operations.

It is important that modern armies be built and selected in combat packages on the principle of "single set of forces", i.e. forces are to be selected according to a certain combat package and should possess the same state of readiness, manning, arming, equipment, and training. It is also important for the Armed Forces when preparing for national purposes in a long military conflict to be able to conduct mobilization throughout the entire territory of the country in order to defend it. That is why the combat readiness depends directly on the sustained mobilization readiness of the military units to deploy and grow to war-time TOE in order to augment the Armed Forces for wartime (Тотомиров 1997).

The assessment indicators and the criteria of the mobilization readiness are defined by the requirements for implementation, effectiveness and time that are needed to realize the whole chain of events during mobilization: They are as follows:

- building up and development of reception, integration, and onward movement points for the Reserves;

- organization of reception, manning, and equipping wartime units personnel ;
- organization of reception and technical evaluation of the automotive equipment from the Reserves;
- observation of mobilization deadlines;
- transition of wartime arms and equipment to operational readiness;
- meeting standards of organizational and structural assembly of the military units;
- meeting standards of manning the reserve according to their MOS, appropriate age, education and training.

Operational readiness of forces may be measured by the capability of forces to do battle tasks with little or no warning. It is of particular importance at tactical, operational, and strategic level. That is why it stays very high among all defense priorities. One cannot build up ones' operational readiness based on the organization and intentions of a potential adversary because they may change very quickly. Rather, one must be prepared to fight in a worst case scenario against forces possessing the most formidable capabilities (Frank 1990).

Depending on the level of manning, arming, equipping and training military units are classified into different categories in ascending order. The smaller the category is, the higher the operational readiness of the military units is and vice versa, the higher the category is, the longer the mobilization period takes place, and the longer the time to reach operational readiness is.

The category readiness ranking of military formations in the Armed Forces of the Republic of Bulgaria follows standards of the established NATO system (MC 317/1). It includes 11 categories with a standby readiness time from 2 to over 365 days (3). They are subdivided as follows:

Gradually Increased Readiness Forces – they are formed by the military units of the Armed Forces pertaining to categories 1 to 9 .

Long Duration Readiness Forces – they are formed by the military units pertaining to categories 10 and 11.

Gradually Increased Readiness Forces are subdivided into ***High Readiness Forces and Lower Readiness Forces***.

High Readiness Forces are military units of the Armed Forces pertaining to categories 1 to 8 and they are operationally ready from 2 to 90 days. Parts of them constitute the Immediate Action Forces. The composition of the Immediate Action Forces that are required for the execution of national tasks shall be determined by the Minister of Defense based on a proposal by the Chief of Defense.

Lower Readiness Forces are military units from the Armed Forces of categories 9 and they are supposed to be operationally ready NLT 180 days. The number of High and Low readiness units of the Defense Forces is determined in accordance with the requirements of the planning documents, depending on the escalation of the security environment, the national defense, and resource capabilities. Transitioning of the military units from one degree of readiness to another is done on the basis of established procedures and in accordance with the established plans to increase the readiness of the Armed Forces. The state of manning, arming, and equipping corresponds to the category of readiness.

Long Duration Readiness Forces are military formations of the Armed Forces pertaining to categories 10 and 11 with a long-term operational readiness extending from 189 to 365 days. They are destined for operational usage in the most unfavorable and remote scenario to participate in a large-scale operation.

CONCLUSION

In conclusion we may reiterate that it is very important for the Bulgarian Armed Forces to contemplate and achieve national forces that possess very high state of readiness in order to ensure national defense and security and to contribute to collective allied defense and security. To this end, Bulgarian military leadership is well aware of the aim of the NATO Readiness Initiative for the Alliance to be able to considerably improve and multiply the pool of Allies' high readiness forces. In this way NATO will be able to fully answer the demands to the fundamentally worsened security environment. That is why NATO has increased the readiness of response forces (Gottemoeller 2018). Moreover, these types of forces have improved their capabilities to apply article 5 when needed and defend threatened Allies. The Alliance has developed a spearhead force pertaining to NATO Response Forces - the Very High Readiness Task Force. This has lead to a demand for NATO to constitute, man, train, and equip forces that are able to rapidly prepare and deploy throughout Europe for very short periods of time and to meet the exigencies of diverse contingencies, to deploy, prepare, fight, and win in future operations.

REFERENCES

- [1] **Василев, К.** Критерии за оценка на бойната и мобилизационната готовност на щабовете и военните формирования от ВС, Военна мисъл, №1, 1990, с.75-82.
- [2] **Димитров, П.** Стратегически и оперативни уроци от съвременните конфликти, София, 2017.

- [3] **Тотомиров Ц.** Българската армия в условия на преход, Издателство на МО „Св. Георги Победоносец“, София, 1997, с.65-78.
- [4] **Development Plan** of the Bulgarian Armed Forces up to 2020, p. 11.
- [5] https://www.md.government.bg/bg/doc/strategicheski/20160128_Plan_za_razvitie_VS-2020.pdf
- [6] **Дмитрия Рогозина** (общей редакцией). Глава 5. Война и мир в терминах и определениях. Военно-политический словарь. Издательский дом Порог, 2004.
- [7] **Dennis G. Heary**, NATO Mobilization and Reinforcement: Can We Get There from Here?, AY 89/90 - Carlucci, Frank C., "Annual Report to the Congress," Department of Defense. Washington, DC FY 1990, p. 171.
- [8] **Oldrich Holecsek**, CREVAL 2013: Units must prove their readiness to conduct combat operations, Posted: September 27, 2013.
- [9] Rose Gottemoeller, NATO Deputy Secretary General – speaking notes at the EDA Conference „Key for European Security“, 7 JUNE 2018.
- [10] https://www.eda.europa.eu/.../0706_dsg-mil-mob_as-delivered
- [11] Military Decision on MC 0441/2 – NATO Framework Policy on Reserves, on 17 Feb 2012, and clears IMSWM-0204-2012
- [12] http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details_rvsn.htm?id=3465@morfDictionary
- [13] <http://www.army.cz/en/ministry-of-defence/newsroom/news/creval-2013:-units-must-prove-their-readiness-to-conduct-combat-operations-89748/>
- [14] http://voenservice.ru/boevaya_podgotovka/ingenernaya_podgotovka/boevaya-gotovnost-opredelenie-soderzhanie-postoyannaya-povyishennaya-polnaya-boevaya-gotovnost-voennaya-opasnost/.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA FOR THE CONSTRUCTION OF FOREIGN AND SECURITY POLICIES

Arsim Idrizi

University of library studies and information technologies, Bulgaria, aidrizi_86@hotmail.com

Abstract: Through this scientific research it is analyzed the legislation and the impact of Macedonian Parliament in establishing of Foreign and Security Politics. it is done the analyze about essential sources of the definition of position in the Assembly of Republic of Macedonia, beginning from the Constitution, Regulation and Foreign Law of Parliamentary Work, about the law of Foreign Affairs and Law Framework of Security Politics. As well it is explained the role and the work of Parliamentary Commission in the establishing of Security and Foreign Politics such as: the Commission of Foreign Affairs, Commission of Defense and Security, Commission of Secret Services and the Commission of the European Issues, so far is elaborated Cooperation Board with Other Parliamentary Commissions. At the end of the first part, Work Groups of the Parliament of Republic of Macedonia with parliaments of other Countries.

At the first research to International Relationship – Foreign Politics and Security, especially is explored the Relationship and Cooperation with neighboring Countries and with some European South - Eastern, Countries. The role of Parliament of Republic of Macedonia it is analyzed and explained as well and the cooperation with Parliamentarian Assembly of Organization of United Nations (UN), Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), The Parliament of European Union, Organization of North Atlantic Alliance (OTAN) and European Council.

Keywords: Foreign Politics, Security Politics, Parliamentarism, Cooperation, International Relationship, Regional Cooperation and European-Atlantic Integrations.

1. INTRODUCTION

In this paper has been carried out a research of the role of the Parliament of the Republic of Macedonia in the building of foreign and security policies. The work of Parliament is an activity of particular importance in the proper functioning of state power, or we can emphasize it as a legal entity in general, and in particular as an integral part of the functioning of the legal system of a democratic state. The work of parliament is an activity that follows, verifies and evaluates the compliance of the Rules and the Law of the Assembly with the Constitution of the Republic of Macedonia. The fundamental purpose of parliament is to secure and implement the Principle of Legality and Constitutionality. Parliament's work on executive power, especially government, includes the instruments or competences of the assembly to the legitimacy and efficiency of their work. The implementation of the democratic system means that state citizens, state institutions and bodies, public enterprises, commercial companies, entities, natural and legal persons are subject to legal rules that are established beforehand.

2.CONSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA FOR FOREIGN AND SECURITY POLICIES

2.1. CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

The Constitution is the highest juridical-political act of the state that regulates relations between people and power, while the constitutionality defines the ways to respect and ensure the development of those relations, then the position of man and state bodies to exercise power within the Constitutional Framework. In the positive-juridical sense, constitutionality implies compliance of the Constitution with all legal acts, while in the political sense with constitutionality implies the application and limitation of protective measures in the exercise of political power. (BAKIU, 2007)In order to guarantee the supremacy of the Constitution as the highest legal act its important tool is the necessity for the establishment of a constitutional justice that would make it possible for the demand to be made so that the state is subject to the highest norms. (OMARI, 2002)Based on the study, it can be concluded that without the Constitution it is difficult to function states as they are today. Its importance is based on the fact that all countries of the world now operate on the basis of their constitutions, with the exception of England.

Constitution of the Republic of Macedonia:

1. Basic Provisions, (Articles 1 to 8)
2. Citizens' Freedoms and Rights: Civil and Political Rights, Economic, Social and Cultural Rights, Freedoms and Fundamental Rights and the Foundations of Economic Relations (Articles 9-60)

3. Organization of State Power: Assembly, President, Government, Judiciary and Prosecution of the Republic of Macedonia, (Article 61-107)

4. The Constitutional Court, (Article 108-113)

5. Local Self-Administration, (Article 114-117)

6. International Relations, Defense of the Republic of Macedonia, State of War and State of Emergency (Article 118-129)

7. Amendment of the Constitution, (Article 129-131)

8. Transitional and Final Provisions, (Articles 132-134)

Constitution of the Republic of Macedonia consists of 134 articles, which strictly regulate the above-mentioned issues.

2.2. CONSTITUTION IN INTERNATIONAL CONSTRUCTION CONNECTIONS

With the Constitution of the Republic of Macedonia, on November 17, 1991, number: 08-4642 / 1, with its amendments and additions in 2001, International Relations are regulated by these articles;

Pursuant to the Constitution of Macedonia Article 118, provides that: International Agreements, which are ratified in accordance with the Constitution and which are part of the domestic legal order, which can not be amended by Law. Institutions or bodies competent for International Agreements on behalf of the Republic of Macedonia through Article 119 which provides that the same may be concluded between the President and the Government of the Republic of Macedonia, when this is stipulated by the Law.

Whereas, with Article 120, issues of a proposal for adherence to the alliance or in association with other states or for the exit from the alliance and the community with other states are regulated by the President of the Republic, the Government or at least forty (40) Members of the Assembly . The decision to join or to leave the alliance or from the community with other states shall be taken by the Assembly by a two-thirds majority of the total number of deputies and through Article 121, where it is foreseen that the decision is adopted if in a referendum they have most voted out of the total number of voters.

In the beginning will be highlighted some of the fundamental competencies of the Assembly of the Republic of Macedonia that the Constitution of the country provides under Article 68:

- Issues and changes the Constitution
- Issues laws and makes their authentic interpretation
- It sets public obligations
- Issues the Republican Budget and the Final Budget Account
- Issues Spatial Plan of the Republic of Macedonia
- Ratifies International Agreements
- Decide on war and peace
- Decides on changing the borders of the Republic of Macedonia
- Make a decision to join and exit from union or community with other states
- Announces a referendum
- Decides on the reserves of the Republic of Macedonia
- Elects the Government of the Republic of Macedonia
- Elects Judges of the Constitutional Court of the Republic of Macedonia
- Makes the election, appointment and dismissal of other holders of public functions and other functions set forth by the Constitution and the law
- Exercises political control and oversight over the Government and other public function providers who are accountable to the Assembly
- Give amnesty
- In addition, the Assembly of the Republic of Macedonia for the performance of its tasks from its, (SALIU, 2007)competence issues decisions, declarations, recommendations and conclusions

3. CHALLENGES CONCERNING PARLIAMENTARY SUPERVISION IN THE FIELD OF SECURITY

At least three aspects of security represent parliamentary oversight:

1. Laws on secrecy can hinder efforts to increase transparency in the security field.
2. The security field is very complex; parliaments should oversee issues such as arms procurement, arms control and armed readiness.
3. Underlining international security co-operation can exert influence over the democratic transparency and democratic legitimacy of the security policy.

Security Services must account for each of the major branches of the state:

1. The legislature exercising parliamentary oversight by passing laws that define and regulate security services and their competencies and by adopting appropriate budgetary means, including the appointment of a People's Advocate or a parliamentary commission that may undertake investigations related to appeals the public
2. The executive exercises direct control from the central, regional or local government levels, determines the budget, general guidelines, and priorities of security service activities
3. The judiciary monitors the security area and legally follows the violations of the military, as appropriate, through judicial, civil and criminal proceedings

Documents or tools that parliament can use to ensure democratic oversight in the security field. They can be classified as follows:

1. **General Competence:** initiate, amend or re-establish laws, address questions to executive members, call executive members to report to parliamentary meetings, call staff members of the armed forces and civil servants to report at parliamentary meetings, civilian experts to report to parliamentary meetings, obtain executive documents, conduct parliamentary investigations, and hold hearings.
2. **Budget control may be:** to have all budget documents available, the right to review and change the budget of defense and security budgets, budget control is exercised at the level of program projects and line issues and the right of approval or refuting any proposal for supplementary budget for protection and security.
3. **Peace missions, deployments abroad and parliament's right to approve or reject:** participation in decision-making before sending troops abroad, mission mandate and securing the UN mandate, the dangers of participating military personnel, the rules of engagement, the chain of command or control, the duration of the mission and the right to visit troops sent to the mission.
4. **Procurement:** the executive's obligation to inform parliament about procurement decisions, the right to approve or reject contracts, review procurement stages, and specify the need for new equipment.
5. **General Defense and security policies, the right to approve or reject them:** the concept of security policy, the concept of crisis management, force structure, strategy and military doctrine.
6. **Security and Defense Personnel:** the right to approve or refuse the organization, the right to determine the ceilings for the party's effectiveness and the right to be asked for an opinion on the highest ranking appointments (5, 2003)(such as Chief of Staff).

4. REGULATION ON THE WORK OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Another normative act is the Regulation of the Assembly of the Republic of Macedonia No. 130/2010, which was adopted on September 29, 2010, which functions in accordance with the Constitution of the country and its role in the building of foreign and Security, ie international co-operation. The procedure, the work, the content and the competencies for the ratification of international agreements are made through the Rules and the Law of the Assembly, where the procedure for the bill containing the text of the International Settlement Agreement for their ratification is raised by the Government. Reasoning of the draft law contains the constitutional basis, the reasons for ratification, the assessment whether the international agreement requires the adoption of new laws or amending the laws in force and the engagement of funds from the budget of the Macedonian Parliament for its implementation. The provisions of this Regulation relating to the procedure for reviewing the draft law by an expedited procedure shall also apply mutatis mutandis to the procedure for reviewing the draft law on the ratification of the international agreement, where no changes or additions are made in their text. The Laws on the Ratification of International Agreements and their source text are published in special sections in the "Official Gazette of the Republic of Macedonia", International Agreements.

4.1. Pursuant to the Rules of Procedure of the Parliament of the Republic of Macedonia, the competences of the Assembly of the Republic of Macedonia regarding the international cooperation are also defined:

- The Assembly for the realization of international cooperation establishes permanent delegations to the International Parliamentary Assemblies, members of which are the Assembly, groups of deputies for cooperation with other parliaments and working groups mixed with other parliaments, international organizations and international institutions, delegations of temporary and other forms of cooperation.
- Delegations, working bodies, parliamentary groups for cooperation, mixed working groups and MPs for internationally accomplished activities submit a report to the Speaker of the Assembly, which disseminates them to the deputies or, as appropriate, to other state bodies and institutions. A special feature of International Assembly Co-ordination planning is provided by Article 224, which is implemented within the framework of calendar activities of organizations and institutions in which the Assembly adopts or cooperates and on the basis of expressed and harmonized interests for bilateral cooperation. In the Republic of Macedonia issues related to international relations

are regulated by the Rules of Procedure of the Assembly, which, based on the study of the functioning of neighboring parliaments and beyond, is not the same thing.

5. CONCLUSIONS

The improvement of the functioning of the Assembly in exercising its constitutional function through a dialogue, more genuine and serious political parties and strengthening dialogue between the position and the opposition, and not to be taboo-themes that occur in our institutional practices. The rules that need to be applied to improve efficient work in the Assembly and in general for the state, I think that the impartial direction of the Assembly should be ensured by the President and the leading structures and the creation of spaces and opportunities for opposition MPs, as well as the improvement of parliamentary procedures guaranteeing independence of state institutions.

Establishing a balance between the legislature and the executive, which may be to ensure the exercise of parliamentary autonomy, budget allocation and control, and staffing to be qualified rather than party based as it happens to us and establishing practices to strengthen systematic control of links.

LITERATURE

- [1] Maliqi. N. „Sistemi Politik”, FON, 2009A. Banerjee, A joint economic-lot-size model for purchaser and vendor, Decision Sciences, vol.17, pp. 292-311, 1986.
- [2] Bajrami, A. “Demokracia Parlamentare”, Prishtinë, 2005
- [3] Francis. H. “British Foreign Policy under Sir Edward Grey”, Cambridge: Cambridge University press. P.3, 1977
- [4] Barston, R.P. ”Modern Diplomacy”, 2nd edition, (Longmans, London e New York) pp 378-379, 1997
- [5] Doracak. „Mbiikqyrja e Parlamentare në fushën e Sigurisë”, DICA, Gjenev, 2003
- [6] Kissinger. H. “DIPLOMACIA”, sh.b.“LAERT”, Tiranë, 1999
- [7] Kegley W.C. Jr:Witkopf R.E. “Politika Botërore”, Trendi dhe Transformimi, 2006
- [8] Rosenau, J. “The Scientific of Foreign Policy “, New York: Nicholas Pub Co, p. 84. 1971
- [9] Rothstein, R.L. Planning, Prediction and Policymaking in Foreign Affairs: “Theory and Practice”, Boston: Little Brown, p91, p159. 1972

THE ROLE OF UNPREDEP IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Julijana Jovanovska

bogdanova.julijana@gmail.com

Biljana Bogdanova-Smilevska

biljana.bsmilevska@gmail.com

Abstract: The whole work of the UN is based on the prevention and itself, represents mechanism and instruments for defending the peace. Developing of one preventive mission is far more beneficial than to take over other post-conflict measures. The real meaning of the prevention is seen right at this segment. The Republic of Macedonia needed the use of a preventive mission on its territory. Developing the mission of UNPREDEP has shown like a good example for obstructing and escalating the conflicts coming from north, and may be used like a model for future preventive missions. The benefit from one preventive mission may be enormous for the host country, but as well it may be beneficial for the neighbour countries. When a preventive mission is present, the time should be used to develop the country, the region where the mission is based, and to defend and strengthen the peace and the security of the country, and also to offer help in different segments, particularly if it's about a young country, like The Republic of Macedonia at that time, in which the forces of the UN were stationed.

Keywords: preventive deployment, peace keeping, diplomatic mission, collective security, UN peacekeeping operations.

УЛОГАТА НА УНПРЕДЕП ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Јулијана Јовановска

bogdanova.julijana@gmail.com

Билјана Богданова-Смилевска

biljana.bsmilevska@gmail.com

Резиме: Целокупната работа на ОН се заснова врз превенцијата и истата промовира механизми и инструменти за зачувување на мирот. Воспоставување на една превентивна мисија е далеку поинсплатливо од преземање на други постконфликтни мерки. Вистинското значење на превенцијата се гледа токму во овој сегмент. Република

Македонија имаше потреба од превентивна мисија на нејзината територија. Воспоставувањето на мисијата на УНПРЕДЕП се покажа како добар пример за спречување на ширењето на конфликтот од север и може да послужи како модел за идни превентивни мисии. Придобивките од една превентивна мисија можат да бидат големи, како за државата-домаќин, така и за соседните држави. Периодот во кој е присутна една превентивна мисија треба да биде целосно искористен за развој на државата и регионот каде што е воспоставена, да го зачува и зацврсти мирот и безбедноста и да понуди помош во различни сегменти, особено ако станува збор за млада држава, како што беше Република Македонија во моментот на стационирањето на силите на ОН во неа.

Клучни зборови: дипломатија, превентивно распоредување, зачувување на мирот, дипломатски мисии, колективна безбедност, мировни операции на ООН.

1. ВОВЕД

Спречувањето на некоја штетна појава е проблем кој е присутен насекаде во светот. Од тие причини, на планот на превенција, се вложуваат многу напори со цел да се изгради еден моќен превентивен концепт. На ова поле посебно се истакнува Организацијата на Обединетите нации, како меѓународна организација која има направено многу за превенцијата и сè уште работи на неа. За да можеме да ја потврдиме улогата која ја имаат ОН на планот на превенција, подетално ќе се задржам на превентивната мисија на ОН во Македонија-УНПРЕДЕП. Преку детална разработка на активностите кои ги преземале силите на ОН за време на присуството во Македонија, ќе може да се види улогата на ОН при превенција на конфликтите. Мисијата на УНПРЕДЕП може да се смета како прв позитивен пример на ОН за спречување на конфликтите.

2. ПРЕВЕНТИВНО РАСПОРЕДУВАЊЕ

Превентивното распоредување треба да биде средство за превенирање на постоечкиот или потенцијалниот спор и да се обезбедат поволни услови за да се постигне решение за спорот. Во Агендата за мир се потврдени принципот на согласност и принципот на барање на државата-членка или државите-членки кои се инволвирани во спорот за превентивно распоредување на силите на ОН. Превенцијата на конфликтот, преку рано предупредување, тивка дипломатија и во определени случаи преку превентивно распоредување, е подобар начин за справување со конфликти од преземање на огромни политичко-воени напори за да се разреши конфликтот откако ќе избие.

Превентивната операцијата на мировните сили на Обединетите нации ѝ беше потребна на Република Македонија, во периодот по нејзиното осамостојување. Станува збор за УНПРЕДЕП (United Nations Preventive Deployment Force), една континуирана операција која опфаќа неколку последователни институционални фази. За да можеме да го проследиме присуството на трупите на Обединетите нации во Република Македонија уште од самиот почеток, треба да се напомене дека мисијата најпрво започна како дел од УНПРОФОР (United Nations Protection Force). Присуството на трупите на ОН во Македонија отвара многу можности што можат да послужат како пример и модел за спречување на конфликти и на други места во светот. Горчливите искуства на Втората светска војна ѝ покажаа на светската заедница дека огнот треба да се гасне пред да се разгори до степен што не ќе може да се контролира. Концептот за превенција на конфликти е повеќезначаен, бидејќи може да се состои од претконфликтна (проактивна) и постконфликтна (реактивна) превенција.²⁶⁶ Превентивните мерки бараат поголема дипломатска вештина и пофлексибилна техника на преговарање во однос на другите реактивни мерки. Тоа можеби е така бидејќи претконфликтната превенција е покомплексен предизвик, т.е. страните не се свесни за трагедијата и за високата цена на вооружениот судир, и како резултат на тоа, не се доволно подготвени да се свртат кон мерките кои водат до помирување. Постконфликтната превенција настанува како резултат на горчливите искуства од вооружениот конфликт. Не постои сомнение дека материјалните трошоци за успешна претконфликтна превенција се далеку помали од трошоците при меѓународна превентивна интервенција за време на конфликтот или по него.

3. ПРИЧИНИ ЗА МИСИЈАТА НА УНПРЕДЕП ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Да се преземе толку голем чекор за воспоставување на мировна мисија во една нова држава, без постоење на вооружен судир во неа, треба да постојат добри причини кои ќе го вклучат алармот кај меѓународната заедница. Токму тоа се случи во Република Македонија по нејзиното осамостојување. По долго размислување, идејата за барање на ваква мисија од ОН стана реалност, бидејќи тогашниот претседател на Република Македонија, Киро Глигоров, гледал на ситуацијата во земјата како на реална основа и потреба за воспоставување на мисија на ОН, односно превентивно распоредување на силите на ОН. Причините за вакво барање на претседателот се повеќестрани, кои несомнено укажуваат на неопходноста од таква акција во Македонија со цел да се зачува мирот на Балканот. Една од причините за превентивно распоредување на силите на ОН на границите на Македонија со Албанија и СР Југославија лежи во загриженоста околу можното влијание на борбите што се одвиваат во другите делови на поранешна Југославија и прелевањето на истите во Македонија. По стекнувањето на независноста, не беше воопшто лесно државата да се справи со проблеми од ваков вид. Бидејќи проблемот со неподготвеноста на младата држава за одбрана, мораше да се реши на некаков начин, претседателот Глигоров дал образложение за своето барање за присуство на ОН во земјата. Причините за воспоставување на ваква мисија треба да се разгледаат од повеќе страни и да се потенцираат неколку значајни елементи. Станува збор за:

- опасноста од прелевање на војната од север;
- загриженоста во врска со меѓуетничките односи во Македонија поради ситуацијата во Косово;
- иредентистичките концепти од кои не се откажуваа многу политичари во регионот;
- напнатите односи со јужниот сосед Грција;
- последниците од несигурната економска ситуација во Македонија врз крвката етничка стабилност што сè уште се одржуваше во земјата.

Знаејќи ја внатрешната состојба на нашата држава во тој период, ваквото барање од страна на претседателот е и повеќе од основано. Ова укажува на свесноста за тоа што може да се случи во Македонија доколку избие конфликт во Косово, се мисли на можноста за прелевање на борбите во Македонија. Во таква

²⁶⁶ Sokalski, H. (2003). An Ounce of Prevention: Macedonia and the UN Experience in Preventive Diplomacy. Endowment of the United States Institute of Peace, pa. 29

ситуација, Албанците во Македонија би се вклучиле во конфликтот и западниот дел од земјата би се претворил во база на албански упади во Косово. Не е исклучена можноста таквите настани да предизвикаат поширока балканска војна, или поконкретно, југословенската армија да го искористи избувнувањето на албанското востание во Македонија и да навлезе во државата. Овој став е потврден со незаборавените територијални амбиции на режимот на Милошевиќ во однос на Македонија и од фактот дека Македонија е исклучиво ранлива земја ако избијат непријателства на регионот, бидејќи по независноста на нашата држава, кога југословенската армија се повлекувала, го понела целото тешко оружје, воздушни летала и опремата за набљудување на границата, оставајќи ја Македонија со намалена и неповолна безбедносна и одбранбена способност.²⁶⁷ Лошо би било за Македонија, како крива држава, доколку избувне конфликт во Косово да дојде до прилив од бегалци. Причините за потребата од превентивно распоредување, се директно поврзани со целите коишто треба да се постигнат за добивање на позитивен исход од присуството на трупите на ОН во Македонија. Целта која требаше да се постигне со оваа мисија е персоналот на ОН да ги набљудува границите и да известува за сите настани што можат да ја загрозат територијата на Македонија. Исто така, присуството на ОН би ја спречило и можната странска агресија врз Македонија. Освен ова, контингентот на ОН би можел да помогне и во разделувањето на поголемите етнички групи кои евентуално би дошле до судир во земјата, со што ќе се подобри безбедноста во регионот. Дискусијата беше прашањето дали на Македонија ќе и треба помош од ОН за смирување на етничките тензии. Во почетокот, македонскиот претседател и неговиот тим сметале дека нема потреба од таква помош, бидејќи Владата веќе пристапила кон решавање на меѓуетничките односи преку дијалог и преговори. Меѓутоа, подоцна, официјалните лица се согласиле со членовите на мисијата дека набљудувачите на цивилната полиција на ОН можат да ѝ помогнат на владата во нејзините активности. Важно е да се спомене дека македонските власти не очекуваат трупите на ОН да ги бранат нивните граници, туку очекуваат да ги намалат тензиите со самиот факт што ќе бидат присутни угледни меѓународни мировници.

Членовите на мисијата сметале дека силите на ОН првин треба да се распоредат во северните и во западните погранични области на Македонија, заради следниве цели:²⁶⁸

- да ги набљудуваат пограничните области и преку командантот на силите да го известуваат генералниот секретар на ОН за сите настани што можат да претставуваат закана за Македонија;
- со своето присуство, да одвраќаат такви закани од секаков извор, а и да помогнат да се спречат судирите до кои инаку би дошло меѓу надворешните елементи и македонските сили, придонесувајќи за зајакнување на безбедноста и довербата во Македонија.

За остварување на овие цели, потребно е постојано присуство на персоналот на ОН и набљудувачките места да бидат пополнети со луѓе во текот на 24 часа. Распоредувањето на мали сили на Обединетите нации од овој вид на македонската страна од границата, ќе ѝ помогне на Македонија и на двете соседни земји безбедно да го пребродат овој период. Имајќи во предвид дека Македонија може да претставува жариште за избувнување војна на целиот Балкан, присуството на трупите на ОН треба да даде огромен придонес за стабилноста во регионот и да даде максимална поддршка за изнаоѓање на решение за ситуацијата во поранешна Југославија.

Присуството на ОН во Македонија може да се подели на три главни оперативни фази. Првата фаза започнува од декември 1992 година до март 1994 година. Втората фаза е во периодот од април 1994 година до март 1995 година и последната, третата фаза започнува во април 1995, а завршува во февруари 1999 година. Во почетокот, т.е. во првата фаза мисијата била дел од УНПРОФОР чие седиште се наоѓало во Загреб, Хрватска. Како дел од УНПРОФОР, мисијата го носела називот „Команда за Македонија“, чие име подоцна било променето во „Команда за ПЈРМ“. Втората фаза е одвоена од првата од причина што со започнување на оваа фаза се проширил мандатот на мисијата. Тој проширен мандат опфаќал и „добри услуги“. Третата фаза започнала со Резолуцијата 983 на Советот на безбедност,²⁶⁹ според која „Командата на ПЈРМ“ на УНПРОФОР прераснала во посебна мисија, позната под името УНПРЕДЕП (UN Preventive Deployment Force). Мандатот на УНПРЕДЕП е утврден со став 85 од Извештајот на Генералниот секретар од

²⁶⁷ Според непотврдени податоци, Југословенската армија кога ја напуштала Македонија оставила четири тенка и само заради тоа што не можеле да ги стартуваат.

²⁶⁸ Sokalski, H. (2003). An Ounce of Prevention: Macedonia and the UN Experience in Preventive Diplomacy. Endowment of the United States Institute of Peace, p. 136

²⁶⁹ United Nations Security Council Resolution 983, Adopted unanimously by the Security Council at its 3512th meeting, on 31 March 1995

22 март 1995 година.²⁷⁰ Оваа резолуција (983) повикува на соработка на мисијата на УНПРЕДЕП со УНПРОФОР и ОБСЕ и секако, се бара редовно известување за сите случувања на терен и известување за другите околности кои влијаат на мандатот на УНПРЕДЕП. Во Извештајот на Генералниот секретар стои дека секоја операција (се мисли на мисиите во Хрватска, Босна и Херцеговина и ПЈРМ, како одвоени една од друга) треба да има свој командант. Имајќи ја предвид поврзаноста на проблемите во регионот и избегнување на дуплирани трошоци за три паралелни организациски и командни структури, главната контрола и команда на трите операции била доделена на специјалниот претставник на Генералниот секретар и на командантот на силите на терен, кои раководеле или од УНПРОФОР или од седиштето на мировните сили на ОН.²⁷¹ Од 1993 година до почетокот на 1996 година, Командата за Македонија, а потоа и мисијата на УНПРЕДЕП испраќале извештаи до специјалните претставници на генералниот секретар во Загреб, најпрво до Јасуши Акаши (Yasushi Akashi), а подоцна и до Кофи Анан. Како важен момент треба да се споменат и редовните посети на специјалните претставници, кои несомнено имале влијание врз развојот на односите со лидерите на Македонија и секако за давање еден позитивен тек на работата на мисијата, која имаше за цел да го спречи ширењето на крвопролевање во регионот. Откако УНПРЕДЕП беше одвоена од другите мисии на поранешна Југославија,²⁷² шефот на мисијата се здобил со статус на специјален претставник на генералниот секретар. За специјален претставник на генералниот секретар бил назначен Хенрик Сокалски и на чело на превентивната мисија застана во јули 1995 година. Генералниот секретар назначил и командант на силите на УНПРЕДЕП.

Заминувањето на мисијата на УНПРЕДЕП од Македонија остави вакуум во земјата. Стационарањето на базата за логистичка поддршка на НАТО ни оддалеку не ги задоволи очекувањата на Македонија за активно присуство на НАТО во земјата. Практично, имаше еден голем безбедносен вакуум во периодот од заминувањето на мисијата на УНПРЕДЕП до поефикасното присуство на ОН.²⁷³ Вакуумот беше присутен поради тоа што не можеа сите проблеми во Македонија да се решат со една мировна мисија. Сакам да нагласам дека потребата за продолжување на мандатот беше важна и неопходна поради тоа што ниту една закана не беше целосно отстранета т.е. сите тие „крчкаа“ на тивок оган и многу лесно можеа да пламнат и да предизвикаат сериозно загрозување на мирот и безбедноста во државата и во целиот регион.

4. ЗОШТО НЕ ТРЕБАШЕ МИСИЈАТА НА УНПРЕДЕП ДА СИ ЗАМИНЕ ОД РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО 1999 ГОДИНА?

Продолжувањето на мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП на секои шест месеци претставуваше детална разработка и согледување на она што е постигнато во изминатите шест месеци и на она што допрва треба да се постигне и да се овозможи континуитет на тоа што веќе е започнато. Извештаите во кои се содржани причините за продолжување на мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП, укажуваат на тоа дека последниот извештај содржеше еден елемент повеќе, кој не смееше да се изостави и да помине незабележано. Во 1999 година не смееше да се негира и да не се сврти целото внимание кон кризата што постоеше во Косово и влијанието кое може истата да го има во регионот. Жестоките тензии во Косово беа можеби и најважната компонента заради која не требаше да се дозволи да заврши мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП. Во

²⁷⁰ Владите на Хрватска и Поранешна Југословенска Република Македонија изразиле желба дека силите на ОН во нивните земји треба да бидат одвоени од УНПРОФОР. Влада на Босна и Херцеговина исто така изразила желба за можни промени во постоечките аранжмани во тие земји. Со цел да се одговори на нивните желби, но без компромитирање на економичноста и ефикасноста на интегрираните операции на ОН за одржување на мирот, Генералниот секретар предложил УНПРОФОР да се замени со три одвоени, но меѓусебно поврзани операции за одржување на мирот во Хрватска, Босна и Херцеговина и Поранешна Југословенска Република Македонија.

²⁷¹ Главното седиште на единиците, познато како UNPF-HQ (United Nations Peace Force headquarters) се наоѓало во Загреб и административните, логистичките и одговорностите за јавни информации на трите операции биле координирани таму. UNPF-HQ се одговорни и за врски со Владата на Сојузна Република Југославија (Србија и Црна Гора), другите засегнати влади и НАТО.

²⁷² Во писмото од претседателот на Советот за безбедност до Генералниот секретар (UN Doc. S/1996/76) на 1 февруари 1996 година, меѓу другото, е истакнато: „Членките на Советот за безбедност во принцип се согласуваат со Вашите препораки Превентивно распоредените сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП) да станат независна мисија што во основа ќе има ист мандат, обем и состав на силите“.

²⁷³ Преземено од: <http://star.utrinski.com.mk/?pBroj=954&stID=2070&pR=3>

моментот на воспоставувањето на мисијата на УНПРЕДЕП во Република Македонија, ситуацијата во Косово беше помалку опасна отколку во 1999 година, кога беше одбиено продолжувањето на мандатот на мисијата. Ова укажува на една нелогична одлука на Советот за безбедност. Да се продолжи мандатот во време кога имало помал број причини за тоа (иако доволно сериозни), а да се одлучи заминување на мисијата во моментот кога се појавил дополнителен проблем, кој може да се одрази негативно врз безбедноста на Македонија и на Балканот, е вистината која постепено нè води до тоа дека непродолжувањето на мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП е последица на потегот што го направи Македонија со воспоставување на дипломатските односи со Тајван. Но, овде се поставува прашањето дали Република Македонија можеше да си дозволи толку голем ризик и да ја доведе во прашање својата безбедност? Имајќи ги во предвид односите помеѓу Тајван и НР Кина, нема простор за сомневање дека воспоставувањето дипломатски односи на Република Македонија со Тајван, нужно водеше кон вето од страна на НР Кина за продолжување на мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП. Република Македонија требаше да ги стави на вага придобивките од мисијата на УНПРЕДЕП и самата поддршка што ја имаше од НР Кина од една страна, а од друга страна да се види што може да изгуби со признавањето на Тајван. Вака поставени работите ќе дадеа еден сосема поинаков тек на настаните, бидејќи многу лесно можеше да се предвиди ветото на НР Кина. Признавањето на Тајван можеби требаше да се случи многу подоцна, т.е. кога безбедноста на Република Македонија ќе можеше да застане на стабилни нозе.

Заминувањето на мисијата на УНПРЕДЕП претставуваше ризик за безбедноста на Република Македонија. Ова веќе е потврдено со низа настани кои се случија во Македонија по заминувањето на мисијата, а кои негативно се одразија врз безбедноста на државата. Република Македонија во ниту еден момент не смееше да си дозволи да ја доведе во прашање безбедноста на државата. Еден месец по заминувањето на мисијата на УНПРЕДЕП, Македонија се соочи со прилив од над 350 000 косовски бегалци кои ја отежнаа состојбата во државата. Она што се случуваше во 2001 година во Македонија, на некој начин, ја потврдува грешката направена во 1999 година. Можеби да беше присутна мисијата на УНПРЕДЕП во тоа време немаше да се случи тоа што се случи. Првиот упад на македонската територија се случи во Танушевци, а за подготовка на таков упад на македонска територија треба време, треба да се организира со месеци или барем со недели. Да беше мисијата на УНПРЕДЕП и да беа тука нејзините патроли, лесно ќе се утврдеше дека се случува нешто лошо и меѓународната заедница ќе беше алармирана. Меѓутоа, ова е заеднички неуспех на Македонија и на меѓународната заедница.

Да се одржува безбедноста на една држава е сложена работа. Затоа пристапот кон вакви прашања треба да биде исклучиво сериозен и треба да се согледаат сите можни аспекти пред да се донесе каква било одлука, бидејќи последиците од неправилна одлука може да се видат многу подоцна, но нема да може да се избегнат истите.

4. УЛОГАТА НА УНПРЕДЕП ВО МАКЕДОНИЈА

Свесни сме дека мисијата УНПРЕДЕП немаше намера да биде камен на мудроста и да ги решава сите проблеми кои се составен дел од Македонија. Мислењата за улогата на УНПРЕДЕП се различни, во зависност од очекувањата на субјектите. Она што нам ни е битно е дека Македонија беше првата земја која ја имаше можноста на нејзината територија да биде стационирана мисија од ваков вид, односно превентивна мисија. Мисијата на УНПРЕДЕП покажа дека под одредени услови превенцијата може да успее. Присуството на УНПРЕДЕП во Македонија имаше индиректно влијание врз паралелните меѓународни иницијативи за унапредување на односите меѓу Македонија и јужниот сосед. На 18 март 1994 година, претседателот Клинтон го назначил Метју Нимиц за специјален пратеник за Македонија, кој повеќе пати ги посети Скопје и Атина, дејствувајќи на начин карактеристичен за шатлдиplomатија. Двете страни разговарале и предлагале различни предлози и решенија околу името, како и за пошироките грчко-македонски односи. Истовремено и Сајрус Венс бил многу активен во рамките на својот мандат во Обединетите нации. Во ноември 1994 година, грчките преговарачи се согласиле да дискутираат за „мал пакет“ билатерални иницијативи кои го исклучувале прашањето за името. Веќе на 1 август 1995 година, американскиот државен секретар Ричард Холбрук објавил дека е постигнат напредок во грчкомакедонските односи. На 13 септември 1995 година, Македонија и Грција ја потпишале Привремената спогодба (согласност), која ги опфаќа следниве области: пријателски односи и мерки за градење доверба меѓу двете земји, човекови и културни права, меѓународни и регионални институции, и договорни односи. Не беа заборавени ниту економските, трговските, еколошките и правните прашања. По потпишувањето на Привремената спогодба и по укинувањето на грчкото ембарго, развојот на македонско-грчките односи бележи нагорна линија. Меѓутоа спорот со името сè уште е нерешен. Нимиц го наследи Венс како

претставник на генералниот секретар на ОН, ставајќи им ги на располагање своите добри услуги на двете страни. Како дополнителен гест на добра волја, Македонија унилатерално ги укина визите за грчките државјани. Најпроблематични се односите на Македонија со Грција, бидејќи од самиот почеток Грција настојуваше да ја изолира Македонија на меѓународен план. Меѓутоа, Грција на тој начин ја испушти можноста да биде земја што ќе дава значаен придонес за регионалната соработка на Балканот.

Што се однесува до западниот сосед на Македонија-Албанија, односите меѓу овие две држави се подобриле како резултат на напорите на УНПРЕДЕП. Само во декември 1997 година, македонскиот министер за надворешни работи, Благој Ханџиски, ја посетил Тирана и потпишал шест билатерални договори, од кои четири се однесувале на регулирање на граничниот режим, а два на економска соработка. Договорите околу границата овозможиле да се намалат тензиите по нејзината цела должина преку спречување и решавање на граничните инциденти, а бил изменет и визниот режим, при што биле намалени цените на визите. Интензивните соработки продолжиле и понатаму и за прв пат во Македонија допатувал премиерот на Албанија- Фатос Нано (Fatos Nano). И тогаш биле склучени осум договори за заемна соработка, кои се однесувале на судството, финансите и царината. На тој начин се интензивирале средбите и соработката на министерско ниво меѓу двете земји.

Во однос на нашиот северен сосед, како резултат на иницијативите на УНПРЕДЕП, преземени во текот на мандатот, можеа да се забележат извесни промени во односите меѓу овие две земји. Иако во почетокот на мандатот ситуацијата не беше добра, неизбежно беше да се забележи дека постои напредок во односите меѓу Сојузна Република Југославија и Македонија. Сè почесто до израз доаѓаше мирољубивата соработка и проширената соработка, која полека, но сигурно придонесуваше за надминување на споровите од минатото. Меѓутоа, потребно е да се напомене дека и покрај тоа што односите меѓу овие две земји се подобриле за разлика од периодот по осамостојувањето на Македонија, опасноста не е искоренета во целост. Особено треба да се напомене неповолната ситуација во периодот кога не се продолжи мандатот на УНПРЕДЕП.

Улогата на мисијата на УНПРЕДЕП ја оценуваме како позитивна. Сите активности преземени за време на нејзиниот мандат, придонесоа за мир во земјата и стабилност на регионот. Бројните состаноци направени на различно ниво, зборуваат за искрените намери на ОН и за воспоставување на трајна соработка меѓу повеќе земји. За една држава да може да функционира, мора да има воспоставено добри соседски односи. Имајќи предвид дека Македонија наидува на тешки проблеми на тоа поле, неизбежна беше потребата од фактор кој ќе придонесе за подобрување на соседските односи, за промовирање на соработка и претставување на новата држава. Во времето на своето осамостојување, Македонија, како нова држава, беше релативно нестабилна и се наоѓаше на самиот почеток во формирање на сè што е потребно за да може една држава да прерасне во силна држава која ќе стои на цврсти нозе. Се разбира дека тоа ниту е едноставно, ниту се постигнува преку ноќ. Затоа беше потребно да се вложат тешки напори. Македонскиот претседател, Глигоров, свесен за тоа, побарал помош од ООН. ООН залагајќи се за зачувување на мирот и стабилноста, воспоставија една превентивна мисија на територијата на Македонија. Ова покажа дека и покрај тоа што Македонија во тој момент не беше членка на ОН, ова за нас претставуваше голем успех, а од друга страна, се потврдија заложбите на ОН. Мисијата на УНПРЕДЕП претставуваше витален фактор за унапредување на стабилноста во регионот. Оваа мисија треба да послужи како пример за успех на мировните операции на ОН. Мисијата на УНПРЕДЕП претставува модел за превентивно распоредување, кој треба да послужи како инспирација за ОН при решавање на разни кризни ситуации во почетните фази, во различни делови во светот. Вредноста на мисијата на УНПРЕДЕП не се цени само во однос на нејзината воена компонента и набљудувањето на границата, туку и врз основа на нејзините цивилни активности насочени кон подобро разбирање меѓу различните етнички групи во државата. Првична оценка за достигнувањата на мисијата на УНПРЕДЕП треба да биде тоа што основната цел за која беше воспоставена мисијата, беше остварена, односно мисијата на УНПРЕДЕП успеа да го спречи прелевањето на насилните конфликти од другите делови на Југославија.

Некои набљудувачи сметале дека мисијата на УНПРЕДЕП не ги заслужува сите овие комплименти. Ваквиот став се заснова врз мислењата дека мисијата на УНПРЕДЕП имала повеќе негативни работи, отколку позитивни. Тука се спомнуваат следниве мислења: дека мисијата на УНПРЕДЕП немала моќ да влијае врз посериозните настани во земјата, дека е премногу блиска до Владата и дека контингентите со мешани трупи кои ги замениле американските војници, наводно биле „често отворено антиалбански настроени“ и немала моќ да влијае врз внатрешните настани во земјата. Меѓутоа, сметам дека ваквите обвинувања не се основани, од причина што мисијата на УНПРЕДЕП дејствуваше во оние рамки кои беа договорени со македонската влада и не можеме да се жалеме дека силите на ОН немале влијание врз некои

посериозни настани во земјата. Дека мисијата на УНПРЕДЕП била премногу блиска до македонската влада, треба за нас да биде позитивна страна, а не да гледаме како негативност на ова. Тоа ја покажува интензивната соработка меѓу политичката гарнитура и претставниците на ОН, која е неопходна за да може да се оствари мисијата. Најсериозното обвинување дека контингентите што ги замениле американските војници се „отворено антиалбански настроени“ не смее да се земе во предвид, бидејќи доколку е така, резултатот на целокупната мисија ќе беше поинаков од оној каков што е. Дека не е така, докажуваат четите на НОРДБАТ кои биле стационирани во градови каде што има населено етнички Албанци, преземајќи разни чекори за стекнување доверба, зборувајќи албански јазик за време на националните празници, како и земање во предвид сè што беше поплака против македонските власти и припадниците на мисијата.

Во текот на шесте години додека постоеше, мисијата на УНПРЕДЕП ѝ помагаше на Македонија да ја зајакне својата позиција во меѓународни рамки, поддржувајќи го процесот на нејзиното созревање. Мисијата на УНПРЕДЕП имаше зајакната улога и на внатрешен план, т.е. стана симбол за поттикнување на дијалог меѓу политичките партии. Додека беше присутна мисијата на УНПРЕДЕП, Македонија направи чекор напред во изградба на плуралистичка политичка арена и политичка култура, засновани врз демократските принципи на граѓанското општество. Политичката клима по должината на границата на Македонија значително беше подобрена за време на мисијата на УНПРЕДЕП, а првите два столба не само што цврсто и симболично ја поддржуваа сувереноста на Македонија, туку придонесоа неколку цврсти билатерални иницијативи на извесен начин да ги кодификуваат сличните заложби на меѓународната заедница за почитување на принципот на неповредливост на границите. Наглото прекинување на мисијата на УНПРЕДЕП, се разбира, негативно се одрази врз зацртаните активности во градењето на мирот. Извесен број проекти мораа да бидат замрзнати, додека некои беа завршени или продолжија да се изведуваат со нови покровители или во рамките на други институции. Преостанатите проекти биле преземени од страна на влади, организации и невладини организации со слични гледишта, кои добро ги познаваа потребите на Македонија во комплексниот процес на нејзината транзиција. Без сомнение, мисијата на УНПРЕДЕП, т.е. Обединетите нации успеаја да повлечат една линија на безбедноста и да ја одржуваат цели шест години преку јакнење на довербата. Мисијата на УНПРЕДЕП покажа дека мултидимензионалниот и интегриран пристап кон превенција, може да биде многу ефикасен. Не смее да не се споменат позитивностите кои ги носи една превентивна акција во однос на трошоците. Спречувањето на конфликти, преку мисијата на УНПРЕДЕП, се покажа како акција која е многу поефтина и поефикасна. Конфликтите кои не се спречени во раната фаза, резултираат со голем број жртви и поголеми материјални трошоци. Затоа, превентивната операција на ОН во Македонија треба да послужи како инспирација за меѓународната заедница во насока на натамошно проширување на превентивни концепти, односно на нивната практична примена.

Значи, успехот на мисијата на УНПРЕДЕП не можеме да го оспориме. Причината за нерешавањето на сите проблеми во Македонија, не треба да се бара во неефикасноста на мисијата на УНПРЕДЕП. Напротив, не можеме да очекуваме дека за период од шест години ќе дојде моќен меѓународен фактор кој ќе ги реши сите проблеми во земјата, особено кога станува збор за проблеми кои се дел од далечното минато и со длабоки корени. Ненадејното заминување на мисијата на УНПРЕДЕП може да го сметаме како наша грешка. Сепак не се мали придобивките со кои се стекна Македонија за време на присуството на мисијата на УНПРЕДЕП во нашата земја. Најдобро може да се види позитивната улога на мисијата на УНПРЕДЕП кога би се „ставиле на вага“ сите активности кои ги презема мисијата за доброто на Македонија, вклучувајќи ги активностите од трите столба. Можеби тоа е единствениот начин да се види каде би била Македонија, денес доколку македонскиот претседател не побараше присуство на ОН. Само на тој начин може да се даде вистинска оценка за улогата на мисијата на УНПРЕДЕП во Република Македонија.

5. ЗАКЛУЧОК

Како инструмент на колективната безбедност се разработени мировните операции на ОН. Во случај на спорови помеѓу државите, ОН преземаат мерки за мирно решавање на истите. Една од тие мерки се мировните операции. Мировните операции не се воспоставуваат заради уништување на непријателот. Напротив, тие се воспоставуваат за создавање на поволна клима за зачувување на мирот, во согласност со страните во спорот и без употреба на сила (освен во самоодбрана).

Дека ОН вложуваат во својата превентивна политика, зборува и примерот со мировната мисија во Република Македонија заради спречување на конфликтот. Најпрво, како дел од УНПРОФОР, а подоцна и самостојна, мисијата на УНПРЕДЕП е дел од реалноста на Македонија и првата мисија на ОН со ваков карактер. Причините за превентивно распоредување на силите на ОН во Македонија се повеќестрани. Ситуацијата во Македонија, во тој период, била загрижувачка поради можноста од прелевање на војната од

север, несигурната економска состојба, односите со соседите, меѓуетничките односи во земјата и сл. Распоредувањето на силите на ОН во северните и западните погранични области на Македонија ѝ помогна на нашата држава да го преброди тој тежок период.

Основната функција на мисијата беше набљудување на македонската граница со СРЈ и Албанија и известување за сите ситуации кои се значајни и можат негативно да влијаат на зачувувањето на мирот во регионот. Меѓутоа, искуството на ОН на планот на одржување на мирот, укажува на тоа дека мисиите од ваков карактер не можат да се ограничат само на набљудување на границата. Сепак, треба да се знае дека рамката на делување на една превентивна мисија е многу поширока. Ограничувањето на мандатот на една превентивна операција може да се одрази негативно врз целите кои треба да ги постигне мисијата. Затоа, може да кажеме дека цврстите ставови на ОН за проширување на мандатот на делување беа оправдани. Не би се постигнал никаков ефект доколку мандатот на мисијата на УНПРЕДЕП беше ограничен само на набљудување на границата. „Добрите услуги“ и „човековата димензија“ на УНПРЕДЕП го подигнаа нивото на позитивни достигнувања на планот на превенцијата во Македонија и во регионот. Бројните проекти превземени од страна на мисијата на УНПРЕДЕП, укажаа на искрените намери и добрата волја за зачувување на мирот во регионот и создавање на позитивна клима внатре во државата за промовирање на дијалогот меѓу етничките групи, политичките партии и градењето на добрососедските односи. Несебичното пружање помош од страна на мировниците, го подигна нивото на доверба од страна на граѓаните во Република Македонија и го намали скептичниот став на дел од политичката гарнитура на Македонија за намерите на ОН.

Нема да погрешиме ако заклучиме дека мисијата на УНПРЕДЕП се покажа како позитивен пример за еден современ пристап кон превенција на конфликти и создавање погодна почва за градење на демократско општество, промоција и почитување на човековите права, градење добрососедски односи, развој на меѓупартиски дијалог и преземање на мерки за откривање и спречување на транснационалниот криминал.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Sokalski, H. (2003). An Ounce of Prevention: Macedonia and the UN Experience in Preventive Diplomacy. Endowment of the United States Institute of Peace, p. 29
- [2] United Nations Security Council Resolution 983, Adopted unanimously by the Security Council at its 3512th meeting, on 31 March 1995
- [3] <http://star.utriniski.com.mk/?pBroj=954&stID=2070&pR=3>

INFORMAL FORMS OF CONTROL OVER THE ORGANS OF THE ADMINISTRATION

Temelko Risteski

FON University, Skopje, Macedonia, temelko_mkd@yahoo.com

Vesna Sijic

vesnasijic@live.com,

Metin Hasanbegovic

FON University, Skopje, Macedonia, metin.hasanbegovic@fon.edu.mk

Abstract: According to the Constitution, the Republic of Macedonia is a democratic state. A democratic state fits a democratic society. In a democratic society, administration is a service for citizens. The things it performs are in the function of satisfying the needs of the citizens. The interests of the citizens arise from the needs. A general interest of the citizens is administration to be efficient in the performance the tasks within its competence.

The administration is efficient if its activities accomplish the goals of the citizens.

Control over the administration provides an insight into the administrative function in order to perceive possible deviations in the performance of the activities that compose it from the goals set by the society as an association of citizens and to undertake corrective measures for removing those deviations.

Beside the formal control of the administration that citizens exercise through the control and protection organs and institutions of society in the manner and in the procedures for work of those organs and institutions prescribed by law, there are informal forms of control whose implementation is not formally prescribed by normative acts. Citizens perform these forms of control individually or organized in civic associations such as political parties, trade union organizations, citizens' associations, media etc.

If the entities of control are outside the organizational structure of the administrative organs, this is an external informal control over the administrative organs. If they are in the organizational structure of these organs, this is an internal informal control over the administration organs.

The paper provides an analytical overview of the forms of external and internal informal control over the administration organs.

A central issue of the analysis is the control over the administration by political parties belonging to the opposition. Within this issue, a review of the constructiveness of the opposition is a necessary imperative for uniting the will of the citizens in the direction of achieving the goals of the constitutional order of the Republic of Macedonia: establishing and consolidating the rule of law; guaranteeing human rights and civil liberties; providing peace and coexistence, social justice, economic well-being and prosperity in the life of the individual and the community.

Keywords: administration, organs, control, forms, citizens

1. INTRODUCTION

The control is an integral part of the existence of any organization. Every organized social activity must be controlled. Control is not just a management function (administrative function). It is also a function of the organization. Each organized social system has its own subsystems designed to control its functioning.

One of the principles of the system of managing social affairs is its continuity. Given that, control is a process function of management - administration by the administrative organs, it must function continuously. The essence of control over these organs is reduced to perceiving the differences between the planned (promised) to the citizens by the administrative organs and the actual achievements.²⁷⁴

Viewed through the prism of social relations and their dynamics, control is the social relationship between two social entities. One is the subject that controls it. It is the active subject of control or controller. The other subject is the subject that is controlled. It is the passive subject of control or the controlled entity. If inadmissible deviations of the realized in relation to the planned are occurring, most often an intervention by the active subject occurs in order to eliminate or minimize those deviations. Due to neglect of the control and due to untimely interventions, the cumulative deviations result, thus reducing the prospects, planned to be realized.²⁷⁵

From the perspective of the theory of action, control over the administrative organs is a set of measures and procedures for the purpose of determining and monitoring the legality of the working, the regularity of the

²⁷⁴ Jovanović B., Fundamentals of Military Management, Vojnoizdavački Zavod, Belgrade, 1984, p. 218-219

²⁷⁵ Ibid, p. 220.

organization and the correctness of the use of the financial and material and technical means in the execution of the planning objectives in the work of the organ.

Control is a large and divided activity, and therefore an extremely important mechanism for protection of legality. It deals with the overall work of the administrative organs.

According to whether it is prescribed and regulated by normative acts or is not, the control over the organ of the administration is divided into formal control and informal control.

According to the place of the controlling entity regarding the organizational structure of the administrative organs, control is divided into external control and internal control.

External control over the administrative organs can be parliamentary control, government control, judicial control, constitutional judicial control, ombudsman control, financial control and administrative control, control by citizens, control by means of public information, and so on.

Internal control over the said organs is performed by specialized organizational units of the administrative organs.

Control over administrative organs involves more formal and informal forms.

Formal forms include all institutionalized forms of control that these organs are carried out by subjects of social control and supervision that are outside the organizational structure of these organs and within them.

Informal forms of control over the administrative organs cover all forms of control performed by the control subjects of the society that are not covered by the system of the official structure of state organs and which exercise control beyond the formal legal framework of control established by the regulations on control and oversight in society. These include the control of political parties, various social economic groups of citizens (unions, chambers and other associations), the control performed by the citizens themselves as members of society, as well as the control carried out by the mass media.

2. EXTERNAL INFORMAL CONTROL OVER ORGANS OF ADMINISTRATION

2.1. Immediate control over the administrative organs by the citizens

The administration is a service of the citizens. By the administrative bodies they exercise a number of rights and obligations. That's why they are the lifeful interest for the work of the administration. Their interest and influence are aimed at making the administration work efficiently.

Citizens, as members of society and citizens of a particular state, through the media and other forms of informal communication (personal contacts, meetings, rallies, etc.) come to information about the situation and events in certain areas of social life. Based on the available fund of information through social and psychological processes, a public opinion is formed about them for certain phenomena in a certain area of social life, which, as a social-psychological phenomenon, is a very important control factor.²⁷⁶ There is no doubt that anyone who works and decides in a particular area of social life, whether it is an individual or an authority, seeks public opinion on his work to be positive. If this is not the case, he will endeavor or change his work (manner, quality, intensity of work) or to influence informatively public opinion to be changed. That is to take appropriate measures, to transform the public opinion on his work from negative, to positive one. In this way, public opinion plays a very important role in improving the quality of the work of the administration organs as a whole, the work of managerial workers who manage the organizational units of their composition, as well as the work of officials who manage these organs.

Citizens can make a positive impact on the work of the organs and institutions in a certain area of social life, within the competence of a certain administrative organ, indicating the noted shortcomings in their work and the situation in them, with direct individual addresses to the authorities through various correspondence and complaints, then by means of their calls through the mass media: radio, television, press and the like.

Complaints are a very effective means for citizens to control the administration. Given that their submission is not related to time limits, they can influence these authorities, point them to the mistake and skipper in the work, and require them it to be removed. Although the law did not set deadlines for submitting them, it should be taken into account that they should be submitted within a reasonable time, while the issue in relation to which the complaint is submitted, is still current. After the cessation of his actuality, the complaint substantially loses its worthiness. In that case, it comes down to indicating the omissions and the mistakes that have been made in the future, to not be repeated.

Finally, citizens have significant influence on the work of the administrative bodies through their associations - political parties, trade union organizations, various forums, clubs, civic associations, and the like. Of these associations, of course, political parties and trade unions have the greatest role to play in controlling the administration.

²⁷⁶ Zvonarevic M., "Social Psychology", Skolska knjiga, Zagreb, 1989, p. 313-318

2.2. Control over administration bodies by civil associations

With the provision of Article 20 of the Constitution of the Republic of Macedonia, citizens are guaranteed freedom of association for the purpose of exercising and protecting their political, economic, social, cultural and other rights. Pursuant to this provision of the Constitution, citizens can freely establish associations of citizens and political parties, access to them and exit from them.

Political parties, as political associations of citizens, have their own political programs for action with which, besides other segments of society, the administration is also involved. Aware that they are under the scrutiny of the intensified interest of the political parties, especially those from the opposition, the managerial workers in the administration organs always take the necessary measures in order not to find themselves under the bite of party criticism and not to draw any consequences for possible omissions and shortcomings in their work.

The role of the opposition parties should be emphasized, which, with a watchful eye, follow the work of the state authorities, especially the executive, to which the administration belongs. With their criticism of the work of certain administrative bodies, with the parliamentary questions posed by parliamentarians from their ranks, with the inferences of certain ministers who are proposed by them, they significantly contribute to keeping the responsibility of administrative officials at a level that guarantees quality work and, of course, to improve the efficiency and effectiveness of their work.

When we are with the opposition parties, the question of constructiveness in their work, ie for a constructive opposition, is raised. To be constructive means to build. When it comes to state, its constitutional order is being built. The construction of the constitutional order of the state should be finalized with the achievement of the goals for which it is constitutionally established. The goals of the constitutional order of the Republic of Macedonia are determined by the preamble of the Constitution. They are: establishing and strengthening the rule of law, guaranteeing human rights and civil liberties, securing peace and coexistence, social justice, economic well-being and the advancement of personal and community life. One constructive opposition should monitor the government at a rate, in this particular case, the executive power, that is, the administration, and on the basis of the truthful facts about that situation, to point out the mistakes and omissions in its work, having in mind always the goals of the constitutional order of the Republic.

The constructive opposition together with the parties of the ruling set of parties, aiming to achieve the goals of the constitutional order, should enable the wills of all citizens of the Republic of Macedonia to merge in a sole will, aimed at building a welfare society in conditions of a high personal and social standard.

The trade union organizations monitor the situation regarding the exercise of the rights from the employment of the employees in the administrative bodies and, by applying the methods of trade union action, they influence the improvement of these conditions and contribute to a faster and more efficient exercise of the rights of the employees embroiled in the constitution and the laws of the state.

In certain situations, trade unions, in accordance with the law, undertake measures for immediate protection of the rights of certain employees before the administrative bodies and the courts and represent their interests in front of these state bodies.²⁷⁷ The right to take these measures and procedures is brought by the trade unions in the role of direct protectors of economic and social rights guaranteed by the constitution and the laws. It seems that this role of trade unions in the administrative bodies is not yet sufficiently intensified, which, without a doubt, is a kind of disadvantage for the employees in these bodies in exercising their rights. The existing Trade Union of the Employees of the Administration, the Judicial Authorities and the Citizens' associations of the Republic of Macedonia, makes considerable efforts for protection of the rights of the employees. Progress is evident. But there is no doubt that it must be maintained and the protection of the labor rights to be promoted, so as it not to get a formal character.²⁷⁸

Non-governmental organizations are non-profit organizations of citizens who are established for the purpose of realization and protection of their economic, social, cultural, scientific, professional, technical, humanitarian, educational, sports and other rights, interests and beliefs in accordance with the constitution and the law. Within the

²⁷⁷ In connection of this, see Article 184, paragraph 2, of the Law on Labor Relations ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 62/05), Article 47, paragraph 3 of the Law on General Administrative Procedure ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 38/05) and the Law on Administrative Disputes ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 62/06)

²⁷⁸ This is a statement from the working meeting held in the Government of the Republic of Macedonia on October 22, 2018, of the Government headed by Prime Minister Zaev, in addition to representatives were also attended representatives of all Macedonian trade unions.

framework of the realization and protection of the stated interests of the citizens, these organizations monitor the work of the administrative organs, point out the shortcomings in their work, propose measures and procedures for removing the shortcomings, submit legal remedies for the protection of the rights and interests of their members, through the mass media provide data and criticism about the work of the administrative organs.

With these activities, non-governmental organizations in all modern democratic countries have a significant influence on the work of the administration.

In the Republic of Macedonia, non-governmental organizations are formed and act under the common name of civic associations. These associations, as a form of interesting association of citizens, within their activities monitor the administrative organs, request information from them, provide them with information and cooperate with them. With their activity they help the administration to be modernized, to be efficient in carrying out its tasks, to be familiar with the current life needs of the citizens and in their work within the administrative function, to be managed, above all, by those needs.

2.3. Control over the administration bodies by the media

The media (press, radio, television, internet) are primarily a control mechanism within the social control over the subjects of social life in each state. Regarding the social control over the work of the administration bodies, they:

- inform the public about the work of the administrative bodies,
- criticize the work of these authorities,
- give ideas for improving their work, etc.

With these and other activities, the public information media occupy a significant place within the social control over the public administration system, primarily by informing citizens about all happenings in that system, and then by allowing them to express their views, opinions and ideas about the work of the administration bodies.

Informing the public, the mass media provide citizens with information about the work of the administration. Information is an information base for citizens' activity and their participation in social processes. Only a well-informed citizen can participate in these processes. Participating in them, he will criticize, point out mistakes and omissions, give initiatives and proposals, and, of course, will influence the situation in all areas of social life covered by the administration organs and thus control the administration.

3. INTERNAL INFORMAL CONTROL OVER ORGANS OF THE ADMINISTRATION

3.1. Control over the administration organs by the employees

Carriers of the internal informal control over the work of the administration organs are the employees in those organs and the trade union.

All persons employed in the administrative organs are deeply interested about the situation in the organ in which they work, especially for those situations that directly reflect their status in the service, and through it and their income in connection with its performance. Therefore, they vigilantly monitor the development of the situation in the administrative organ in which they work, the introduction of new organizational solutions, their implementation in practice, the compliance with the regulations by the managerial workers and other officials, the process of normative regulation of social relations with by-laws and other regulations. As a result of this monitoring, employees of the administration organ develop a special internal public opinion as an essential part of the social climate in which the activities are taking place. Therefore, their implementation is inconceivable without respecting the views of the public opinion in the body. This is because the persons who carry out these activities, as members of the administration, cannot remain outside the influence of the public opinion, even when they want it.

Regarding the employees as carriers of internal informal control over the work of the administration organs, it should be noted that a very effective means of control are the meetings of the working collectives of the administrative organs and their organizational units. They represent a form of collective engagement of the employees for improvement the life and work in the administration organs. Skillfully guided and directed by the managerial staff, they can be a reliable indicator of the moral state of the administration, a good opportunity to acquire numerous information about the situation, an effective means of eliminating the accumulated frustration among the employees, a rich source of numerous and very quality ideas and suggestions for resolving the blurred problems. Therefore, senior executives should never avoid holding meetings with their employees.

3.2. Internal control over the organs of administration by the trade union

As for the trade union as the holder of the informal control, here we will just point out that the employees in the administrative organs have the right to trade union organization. Organized in the trade union they collectively protect their rights and interests in the work and in connection with the work in the administration organ. The ways of the trade union action in protecting the rights and interests of employees have already been discussed, and therefore, we will not go back to this issue here.

A powerful tool for protecting the rights and interests of employees in the administration organs is the strike. It puts pressure on the employer - the administrative organ to accept certain demands of the employees, which do not rarely refer to the consistent implementation of the legality in the work of the organs in relation to the exercise of the rights of the employees. Trade union organizations play an enormous role in the use of this tool because they regularly appear as its organizers.

Regarding the right to trade union organization and the right to strike of the employees in the administrative organs in the Republic of Macedonia, the Constitution prescribes the possibility for them to be restricted by law in order to ensure the minimum unimpeded performance of the functions of the organ and the necessary level of accomplishment the rights and interests of citizens and legal entities.²⁷⁹

4. INCLUDING CONCLUSION

Citizens are an active subject of external, and, as a workers, of informal control over the administration organs. They do it directly and indirectly through their associations - political parties, citizens' associations, trade unions, or through the media. By performing the activities within its competence, the administration works in the function of the general goals of the citizens of the Republic of Macedonia defined in the Preamble of the Constitution and on the specific goals in the spheres of social life for which the administrative bodies are formed. Within the specific goals, citizens realize their individual goals in the form of rights and obligations for which the administrative bodies decide.

The general objectives of the citizens of the Republic are: establishment and strengthening of the rule of law, guaranteeing human rights and civil liberties, securing peace and coexistence, social justice, economic well-being and the progress of personal and community life.

The specific objectives of the citizens are defined by the laws of the Republic adopted for the regulation of social relations in certain areas of social life, such as: economy, finance, education and science, culture, labor and social policy, defense, internal affairs, foreign affairs etc.

The individual goals of the citizens are reduced to the exercise of their rights and obligations before the administrative bodies.

With the achievement of the individual and special goals, the general goals of the citizens of the Republic of Macedonia are realized. That is why individual, special and general goals represent dialectical unity. Control over the organs of administration is in function of the realization this dialectical unity.

The realization of this dialectical unity, directly by the citizens, or indirectly, through their associations - political parties, citizens' associations, trade unions, etc. de facto means the realization of a welfare society in conditions of high personal and social standard in the Republic of Macedonia.

Therefore, the administration needs intensive communication with the citizens - directly or through their associations and trade unions, and within this framework it is necessary to intensively receive and provide information. In this way, it will acquire greater authority and turn into a service of the citizens in the true sense of the word.

REFERENCES

- [1] Grizo N., Davitkovski B., Problems of Management, University "St. Cyril and Methodius, " - Faculty of Law, Skopje, 2001.
- [2] Jovanović B., Fundamentals of Military Management, Vojnoizdavački Zavod, Belgrade, 1984.
- [3] Risteski T., Public and State Administration, concepts for lectures - script FON University, Skopje, 2010.
- [4] Zvonarevic M., "Social Psychology", Skolska knjiga, Zagreb, 1989.
- [5] Constitution of the Republic of Macedonia, special edition, Phoenix, Skopje, 2005.
- [6] Law on Labor Relations ("Official Gazette of RM", No. 62/05).
- [7] Law on Public Sector Employees (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 27/14 119/14 and 27/16).
- [8] The Law on General Administrative Procedure ("Official Gazette of the Republic of Macedonia", No. 38/05)
- [9] Law on Administrative Disputes ("Official Gazette of the Republic of Macedonia", No. 62/06)

²⁷⁹ See article 37 of the Constitution of the Republic of Macedonia and article 32 of the Law on Public Sector Employees (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 27/14 119/14 and 27/16).

MEASURES FOR PREVENTION OF CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN R. MACEDONIA

Tatijana Ashtalkoska-Baloska

FON Universtiy Skopje, Macedonia, tatijana.ashtalkoska@fon.edu.mk

Aleksandra Srbinovska-Donceviski

FON University Skopje, Macedonia, aleksandra.srbinovska@fon.edu.mk

Abstract: A number of abuses of power and position, daily committed for acquisition of unlawful profit, beyond of permitted and envisaged legal jobs, starting from the lowest level, to the so-called, daily corruption, which most often is related to existential needs and it acts harmless, not even grow into another form, to one that uses such profits as the main motive for generating huge illegal gains for a longer period of time, by exploiting and abusing high social position, corruption in public sector, but today already in private sector too, are part of corruption in the broadest sense, embracing all its forms, those who do not enter in zone of punishment and those who means committing of serious crime. It has many forms, but due to focusing on a particular problem, as a better way to contribute a solution, this paper will focus on the analysis of corruption in the public administration in the Republic of Macedonia, and finding measures for its prevention and reduction, which we hope will give a modest contribution to its real legal protection, not only in declarative efforts in some new strategy for its prevention and suppression.

Keywords: corruption, public administration, measures, criminal offence

МЕРКИ ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА КОРУПЦИЈАТА ВО ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА ВО Р.МАКЕДОНИЈА

Татијана Ашталкоска – Балоска

ФОН Универзитет, Скопје, Македонија, tatijana.ashtalkoska@fon.edu.mk

Александра Србиновска – Дончевски

ФОН Универзитет, Скопје, Македонија, aleksandra.srbinovska@fon.edu.mk

Резиме: Големиот број на злоупотреби на службената положба и овластувањето, секојдневно поради добивање на противправен профит, надвор од дозволеното и предвиденото за едно работното место, почнувајќи од најниското ниво, на т.н дневна корупција, која најчесто се поврзува со постоењето на егзистенцијални потреби и делува безопасно, дури не прерасне во друга форма, до онаа која таквиот профит го користи како главен мотив за остварување огромни нелегални добивки на подолг временски период, со искористување и злоупотреби на високи општествени позиции, во државниот, но денес веќе и во приватниот сектор, претставуваат дел на корупцијата во најширока смисла на зборот, која ги опфаќа сите нејзини видови, и оние кои не навлегуваат во зоната на казнивоста и оние кои значат остварување на сериозно казнено дело. Истата има повеќе облици, но поради фокусирањето на конкретен проблем, како подобар начин за давањето придонес кон решавање на истиот, овој труд ќе биде насочен кон анализа на корупцијата во јавната администрација во Р.Македонија и пронаоѓањето на мерки за нејзино спречување и намалување, кои се надеваме ќе дадат скроман придонес во нејзината вистинска правна заштита, а не само во декларативните заложби во некоја нова стратегија за нејзино спречување и сузбивање.

Клучни зборови: корупција, јавна администрација, мерки, казнено дело

ВОВЕД

Корупцијата без сомнение е најопасната социопаталоска појава во јавната администрација. Таа е состојба на тешка инфицираност на администрацијата со етички девијации и со криминалот како најекстремна форма на девијацијата. Еден од поважните аспекти во борбата против корупцијата е **транспарентноста (transparency)** која најдобро би се опишала на следниов начин: *да се биде јасен при донесување на одлуки и да се биде отворен кон јавноста при обавување на должноста*²⁸⁰. Потполната примена на принципот на транспарентност би требала да биде најдобра гаранција за јавните овластувања да се употребуваат за

²⁸⁰ DECENTRANTRASATION, TRANSPARENCY SOCIAL CAPITAL AND DEVELOPMENT, A MITTAL PUBLICATION, FIRST EDITION 2005, MD. NAZRUL ISLAM, ISBN 81-7099-988-X, PAGE 114

остварувања во корист на заедницата. Овој принцип претставува суштински предуслов за ефикасна политичка контрола од страна на граѓаните, додека неговата доследна примена за последица има смалување на потребата од други видови на контроли. Во поширока смисла поимот транспарентност ја опфаќа *јавноста на работата и одговорноста* на органите. Признанието за важноста на феноменот на корупцијата во имплементирањето на антикорупциските мерки, и превентивните и репересивните, причинува појдовно ниво на анализа на ситуации во одредена земја коешто треба да се состои од евалуација (во квантитативна смисла) и анализа на природата/потеклото (квалитативна смисла) на корупцијата, осврнувајќи се посебно на точките на сила и слабост на институциите посебно во поглед на акции на превенција и контраст, како и репресија.

ПРЕВЕНТИВНИ ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ МЕРКИ ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА КОРУПЦИЈАТА

На прво место, доколку се зборува за мониторинг на корупцијата (и антикорупција), треба да се направи јасна дистинкција помеѓу типот на природата, на нивото, причините и трошоците на корупција врз основа на објективни и субјективни индикатори, и помеѓу адекватниот мониторинг на адаптирање на една одредена земја на воведените меѓународни стандарди во материјата, како на пример оние спроведените во рамките на GRECO (Group of States against corruption) и OCSE. Тука, не треба да недостига свесноста дека правниот податок сам по себе не може да ја исцрпи темата на познавање на феноменот предмет на интерес, можејќи да наведе на, во однос онтолошките карактеристики на „потиснатост“ типични за корупцијата, оценки кои ќе бидат оддалечувања од вистинскиот пат (помислете на претпоставката за флексија или затаеност на кривични дела, интерпретирани како ефикасна форма на намалување на корупцијата, односно обратно како недостиг на ефикасни инструменти за борба против корупцијата).

Токму стремејќи се кон природата, мултиформноста и карактерот на скриено делување во поглед на коруптивното однесување треба да се направи диверсификација на различните извори на информации, без притоа да се ограничимо на оние што потекнуваат од фактите на самиот чин, и треба да прошират методите за собирање на податоци, земајќи го на располагање целото информативно наследство (претходни студии и анализи на сектори итн.) и анкети од општ тип и/или фокализирани на специфични групи на луѓе, за потоа да се искористат за анализа на поединечни случаи или за преземање на дејства во полето на одредена конкретна активност. Собирањето на податоци го отсликува прелиминарниот карактер во однос на елаборација на специфични индикатори на нивото на корупција. На тоа поле предложените индикации, кои се воедно прифатени од страна на Transparency International, се состојат од неизбежна точка на осврт и за очигледната или пак за широката распространетост од која имаат корист медиумите.²⁸¹

Проблемот на корупцијата е доста комплексен и може да се истражува од разни аспекти и во зависност од поставената цел на истражување. Освен тоа, самиот поим на корупција е доста широк, што резултира со фактот дека мислењата во стручната литература околу ова прашање се доста неусогласени. Главно поимот на корупција се разбира како неприкладен начин на користење на јавната служба за стекнување лична корист и добивка. *Личната корист* стекната да ваков начин, може да бидат *пари или пак положба*, односно може да претставува лична корист или корист во корист на друго лице која се остварува по пат на *подмитување, изнуда, злоупотреба на положба, злоупотреба на јавни средства, судир на интереси, непотизам* и сл. *Непотизмот* е посебен вид на судир на интереси. Тоа претставува ситуација во која некое лице ги користи сопствените овластувања за да оствари некоја предност (главно при вработувања) за член на своето семејство. Во јавниот сектор, непотизмот го уништува јавниот интерес. Непотизмот значи дека најдобриот кандидат нема да го добие работното место, или унапредување, а поради тоа целото општество ќе трпи штета, а посебно конкретното засегнатото лице. *Кронизам* е поширок поим од непотизмот, кој опфаќа ситуации во кои им се дава предности на пријателите, без оглед на тоа колку се истите подобни за конкретното работно место. Најчесто се јавува при вработување и унапредување, но може да се јави и во ситуации кога се одлучува врз основ на дискрециони овластувања.

Корупцијата претставува, општествено негативна појава, која не може лесно да се искорени и која се повеќе се шири и настојува во иднина да го загрози напредокот на самата заедница и општеството. Оттука, за да може општеството да и се спротистави ефикасно, потребно е пред се да се познаваат условите и причините кои ја поттикнуваат, особено нејзиното настанување, појава, функционирање и развивање. Во таа смисла, најпрво треба се тргне од самиот поим, причините и појавни облици со фокус на јавната администрација, па се до последиците на корупцијата. Посебните прашања потоа, ќе бидат посветени на

²⁸¹ МАЈКЛ Д. ЛАЈМАН И ГАРИ В. ПОТЕР, (2009). ОРГАНИЗИРАН КРИМИНАЛ, МАГОР, СКОПЈЕ.

спречување на корупцијата во согласност со современите трендови за превенција на криминалитетот воопшто, во овој случај, конкретно за корупцијата на ниво на јавната администрација.

КАЗНЕНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ НА КОРУПЦИЈАТА

Кривичниот Законик на Р.Македонија предвидува неколку казни дела кои опфаќаат коруптивни дејствија. Така основното дело претставува *Давањето и Примањето поткуп* кое законодавецот го предвидува во две посебни казни дела. Покрај нив коруптивните активности може да бидат дел на законското битие и на други казни дела во КЗМ и надвор од него, кои значат злоупотреба на функцијата или службената положба или противправно примање награда и подароци за извршување на дејствие за кое не треба да се примат. Во интерес на главниот фокус на овој труд, казнено-правна заштита на корупцијата во јавната администрација, вниманието ќе биде повеќе насочено кон основните дела и казнено-правните мерки за нивно спречување.

Во однос пак на превентивната заштита, треба да се нагласи дека нашата држава уште во 2002 година донесе и посебен Закон за спречување на корупцијата во кој истата се дефинира и се уредуваат мерките и активностите за спречување на корупцијата во вршењето на власта, јавните овластувања, службената должност и политиката, мерките и активностите за спречување на судирот на интереси, мерките и активностите за спречување на корупцијата при вршењето работи од јавен интерес на правните лица сврзани со остварувањето на јавните овластувања, како и мерките и активностите за спречување на корупцијата во трговските друштва.

Покрај превентивните мерки кои претставуваат основна содржина на законот, истиот содржи и прекршочни и казни одредби кои опфаќаат неколку прекршочни дела и казнување на правните лица за прекршок поврзано со кривични дела опфатени во КЗМ. Во членот 59-а е предвидена и кривична одговорност за тој што на барање на Управата за јавни приходи во определениот рок нема да ги достави бараните информации за утврдување на фактичката состојба за оданочување. Во случајов се работи за спречување на корупцијата во трговските друштва и за истото дело е предвидена казна затвор од три месеца до една година.

Законот предвидува и изрекување забрана за вршење функции или должности за лицето кое со правосилна судска пресуда е осудено за корупција, предвидувајќи дека истото нема да може да врши функции и должности на избран или именуван функционер, службено лице или одговорно лице во јавно претпријатие, во рок од пет години од денот на правосилноста на пресудата. Од ова може да се види дека одредбите на Законот се однесуваат на казнено-правните предвидени во КЗМ во однос на активното и пасивното поткупување и противзаконското посредување.

За примена на мерките и активностите на Законот за спречување корупција, Законот предвидува формирање на Државна комисија за спречување на корупцијата, која во досегашното работење, особено во последните неколку години, не може да се истакне со некои покарактеристични резултати за своето работење, а во моментот не се исполнети ни условите за нејзино работење.

Од законите кои содржат повеќе превентивни мерки треба да се споменат и Законот за спречување судир на интереси, Законот за лобирање и Законот за заштита на укажувачите чие остварување е пред се во надлежност на Државната комисија за спречување на корупцијата.

Давање поткуп од член 358 претставува всушност активен облик на поткупување кој е во неракинлива врска со примањето поткуп. Делотот има два облика. Првиот став предвидува давање или ветување подарок или корист за службеното лице да во рамките на своето службено овластување да изврши службено дејствие што не би смеело да го изврши или да не изврши дејствие кое би морал да го изврши, или при посредување во вакви дејствија²⁸². Одговорност се предвидува и за правното лице како сторител на делото, а дадените предмети или пари секогаш се одземаат. Ова дело скоро секогаш се поврзува со постоењето на други казни дела, кои се однесуваат на злоупотреба на службената положба и овластување, па таквата состојба отвара одредени дилеми во врска со одговорноста и за други дела или постоењето на привиден стек во такви случаи. *Примањето поткуп* пак, односно правото *правото поткупување* се состои од барање или примање на подарок или друга корист од страна на службено лице, за во рамките на своето службено овластување да изврши некое службено дејствие што не би смеел да го изврши или да не изврши дејствие што бил должен да го изврши. Она што овде е особено значајно е неговата субјективна страна, односно намерата да се изврши дејствие кое не смее да го изврши или да не изврши дејствие кое е должен да го изврши, односно постоењето умисла како елемент на неговото законско битие.

²⁸² ПОШИРОКО, КАМБОВСКИ ВЛАДО, КАЗНЕНО ПРАВО, ПОСЕБЕН ДЕЛ, ПРОСВЕТНО ДЕЛО, 2003, СТР. 508-522

КЗМ предвидува и посебна одговорност за трговија со влијание, за *посредувањето* за одредена награда за да се изврши или да не се изврши некое службено дејствие, односно самото посредување со користење на својата положба за извршување или неизвршување дејствие што би морало да се изврши. Со измените од 2011 година во нашиот Кривичен Законик беа извршени одредени корекции во законското битие на делото од членот 359, во согласност со Препораката бр. V на GRECO²⁸³.

Првиот облик на делото се состои во примање награда или некава корист со искористување на својата службена или општествена положба и влијание за да посредува да се изврши или да не се изврши некое службено дејствие. Сторителот на ова казнено дело ја искористува својата положба за да влијае кај друго лице да се изврши или не, одредено службено дејствие. Новите законски решенија предвидуваат проширување на кругот на извршителски дејствија, дејствија кои се состојат во барање или примање мито за неоправдана корист од посредникот, посредно или непосредно извршување на делото, кое ги вклучува и делата во кои користа не е наменета за самиот давател на поткупот туку за трето лице и се предвидени построги санкции за сторителите. Се воведува и нов член 358-а, давање на награда за противзаконито влијание, што го инкриминира во став 1 активното неправо противзаконитото влијание, а во став 2 правото противзаконито влијание. Членот 359-а, пак предвидува инкриминација на дејствие на давање, спротивно на законската должност за пријавување на имотната состојба или нејзина промена, лажни податоци за имотот на сторителот или за имотот на членовите на неговото семејство, кој во значителна мера ги надминува неговите законски приходи (противправно стекнување и прикривање имот).

Казнени дела кои содржат коруптивни дејствија предвидени во КЗ на РМ покрај овие се и делата кои содржат неовластено примање на награди и подароци содржани до други глави во КЗМ (како на пример чл. 162, чл. 253, чл. 253-а), а дел од овие активности може да влезат како составен дел и на основните дела поврзани со злоупотребата на службената положба и овластување. Повеќето од нив се наоѓаат во главата Казнени дела против службената положба и овластување во КЗМ, па увидот само во површните статистички бројки за осудени лица за вакви казнени дела во Р.Македонија во претходните шест години може за жал само да ја потврди претходно дадената констатација, дека кај нас сеуште се зборува за престојни стратегии и реформи во оваа област, наспроти конкретни залагања во пракса.

Она што треба да се истакне за овие дела освен претходно споменатите елементи е и одредбата од член 362-б од КЗМ, која предвидува задолжително изрекување на казната забрана за вршење професија, дејност или должност за казнените дела, Примање и Давање поткуп и делото Противзаконско посредување. Меѓутоа, статистиката тука покажува уште поголема загрозувачка слика, бидејќи и покрај просечното 10-15% процентно учество на овие дела во вкупната бројка на казнени дела за претходните шест години, бројот на изречени казни, забрана за вршење професија дејност или должност, е на многу ниско ниво, скоро занемарувачко.

Дополнително во насока на елиминација на мотивот, придонес секако би дала и конфискацијата на средствата кои на таков начин ги остварил, што треба да даде придонес и во сузбивањето на овој облик на криминалитет. Ефикасени правен механизам во борбата со корупција е и предвидувањето и имплементацијата на казнената одговорност на правните лица за дела поврзани со корупција, на која упатуваат и меѓународните документи. Така на пример Протоколот за казнена одговорност на правните лица за спречување на финансиски измами и перење пари донесен 1997²⁸⁴ на Конвенцијата за заштита на финансиски интереси на ЕУ од 1995, обврзува државите членки да утврдат одговорност на правните лица кога станува збор за казнени дела на измама, активна корупција и перење пари на штета на финансиските интереси на Заедницата, бидејќи правните лица, најчесто во облик на претпријатија, како економски субјекти се даночни обврзници и корисници на буџетот на Унијата, па најчесто во нивно име и за нивна сметка по пат на измама се присвојуваат буџетски средства од Унијата.

Во нашето законодавство е прифатена казнената одговорност на правните лица за сторени казнени дела уште во 2004 година, а со Новелата од 2009 година на КЗМ, се проширува казнената одговорност и

²⁸³ THIRD EVALUATION ROUND EVALUATION REPORT ON “THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA” INCRIMINATIONS (ETS 173 AND 191, GPC 2) (THEME I) ADOPTED BY GRECO AT ITS 46TH PLENARY MEETING (STRASBOURG, 22-26 MARCH 2010, [HTTPS://RM.COE.INT/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c99ad](https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c99ad))

²⁸⁴ SECOND PROTOCOL, DRAWN UP ON THE BASIS OF ARTICLE K.3 OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION, TO THE CONVENTION ON THE PROTECTION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES’ FINANCIAL INTERESTS (OJ C 221 OD 19.7.1997., 12-22)

казните за правните лица во општиот дел на законикот и казнените дела за кои може да биде одговорно правното лице, во посебниот дел. Со овие измени се отстрануваат и некои недоречености кои создаваа дилеми во практиката односно сега правното лице е одговорно, за сите облици на конкретното казнено дело, а не само за ст.1 од соодветниот член. Сето тоа во согласност со меѓународните трендови во однос на казненоправната заштита, но не и во крелација со фактичката состојба во однос на примена на истите. Се разбира за ова да се потврди ќе треба една посеопфатна правна анализа, истражување кое ќе опфати поголем примерок и подлабоко навлегување во вистинските проблеми за ваквата состојба. Но, сепак, овој труд кој ги начнува истите треба да даде барем иницијален придонес кон нивно откривање и преземање на суштински мерки за справување со оваа негативна појава.

ЗАКЛУЧОК

Корупцијата, денес за жал, претставува сериозно нарушување на општествениот систем, особено на економскиот и правниот, која како што може да се заклучи од кратката анализа на трудот, се појавува во повеќе форми и облици, со различен интензитет и различни последици. Загрижувачки е што во нашата држава истата се чувствува во секој облик и насекаде, почнувајќи од најниските државни позиции и служби, до највисоките, а се забележува и во приватниот сектор. Мерките кои се преземаат, како превентивни и репресивни за нејзина заштита и сузбивање, за жал не ги покажуваат посакуваните резултати. Причините за ваквата состојба може да се бараат во начинот на откривањето на ваквите дела, поврзани со инволвираност директна и на жртвата и на сторителот на делото и обостраната корист од извршувањето на делата, инволвираност на самата држава, директно или преку недоволното институционално залагање и изрекување на соодветните мерки за нивна казнено-правна заштита. Постоенето на ваквата состојба, за жал може да доведе до длабоко навлегување на корупцијата во свеста на секој граѓанин како секојдневен начин на однесување и делување, што може да предизвика сериозни системски нарушувања на долг рок, кои уште потешко ќе можат да се поправат, понатаму со имплементација на сите претходно споменати мерки и активности.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Ашталкоска-Балоска Татијана, Економско казнено право, Авторизирани предавања, ФОН, Универзитет, Скопје 2018
- [2] Камбовски Владо, Казнено право, посебен дел, Просветно дело, 2003
- [3] Мајкл Д. Лајман и Гари В. ПотерОрганизиран криминал, Магор, Скопје, 2009
- [4] Србиновска-Дончевски Александра, Локална Самоуправа на Р.Македонија, граѓанско-сервисна ориентираност, НИК Нова Принт, Скопје, 2018
- [5] Тупанчески Никола, Економско казнено право, Јустинијан Први, Скопје, 2015
- [6] Second Protocol, drawn up on the basis of Article K.3 of the treaty on European Union, to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests (OJ C 221 od 19.7.1997., 12-22)
- [7] Decentransation, Transparency Social Capital and Development, A Mittal Publication, First Edition 2005, Md. Nazrul Islam, ISBN 81-7099-988-X,
- [8] Third Evaluation Round Evaluation Report on "the former Yugoslav Republic of Macedonia" Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2) (Theme I) Adopted by GRECO at its 46th Plenary Meeting (Strasbourg, 22-26 March 2010, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c99ad>

CORRUPTION IN MALTA

Natasha Georgieva Hadji Krsteski

Faculty of security, MIT University, Skopje, Macedonia, natashageorgievaivanovska@gmail.com

Abstract: When we talk about corruption, we are not just talking about money, but about justice. We rely on corruption because it is a direct violation of the principle - we are all equal before the law. Through / with the help of corruption people get power, money and advantages they do not deserve. Metaphorically speaking, corruption is like a contagious disease, a rapidly spreading virus, infecting people in ways that are not always visible and thus distorting the reputation and performance of public services.

Corruption is a virus that spreads in the dark and enjoys the tropical climate of offshore financial centers that help and direct corrupt money-laundering officers. The virus is created by humans, but doctors should not avoid it, but on the contrary, hard work is needed, or more specifically - teamwork.

Keywords: corruption, anti-corruption bodies

КОРУПЦИЈА ВО МАЛТА

Наташа Георгиева Хаџи Крстески

Факултетот за безбедност – МИТ Универзитет, Скопје, Македонија,
natashageorgievaivanovska@gmail.com

Резиме: Кога зборуваме за корупција, не зборуваме само за пари, туку за правда. Се задржуваме на корупцијата бидејќи тоа претставува директно кршење на принципот - сите ние сме еднакви пред законот.

Преку/со помош на корупцијата луѓето добиваат власт, пари и предности што не ги заслужуваат. Метафорично гледано, корупцијата е како заразна болест, вирус кој брзо се шири, ги инфицира луѓето на начини кои не се секогаш видливи и на тој начин го нарушуваат угледот и работата на јавни услуги.

Корупцијата е вирус кој се шири во мракот и ужива во тропската клима на „офшор“ финансиските центри кои им помагаат и ги насочуваат корумпираните службеници во перењето пари. Вирусот е создаден од луѓето, но лекарите не треба да го избегнуваат, туку напротив, неопходна е напорна работа, или поконкретно - тимска работа.

Клучни зборови: корупција, органи за борба против корупција

ВОВЕД

Корупцијата е таква општествена негативна појава која од аспект на нејзините феноменолошки обележја се смета за најтежок облик на загрозување на демократската правна држава.

Секој облик на злоупотреба на власта заради лична или колективна корист, било во јавниот или приватниот сектор, претставува корупција.

Корупцијата постои доколку намерно се крши принципот на непристрасност во случај на намерно донесување на одлука за присвојување на некое добро.

Корупцијата е една од најтешките и најраспространетите криминални форми во модерните општества.

Поимот корупција има повеќе значења. Тој се врзува за изразите:

- расипаност;
- расипан;
- изопаченост;
- разврат;
- поткупување;
- подмитување;
- расипување;
- подрасипување;
- гниење;
- распаѓање;

- фалсификување и сл.²⁸⁵

Во досегашниот историски развој се покажа дека корупцијата е тешка болест на општеството, чија вистиска дијагноза упатува на малигни процеси кои брзо се развиваат во правец на:

- концентрација на функциите, богатството и престижот;
- потиснување на демократијата и јакнење на автократските режими;
- тотална ерозија на начелото на законитост и другите основни постулати на правната држава;
- експанзија на бирократизмот, изразен преку сè поголемата административна контрола;
- монополите;
- непотизмот и сл.

За сето тоа примордијална улога игра материјалистичката концепција за стекнување на сè поголема моќ и богатство.²⁸⁶

Корупцијата е мултидимензионален феномен од криминолошка, антрополошка – психолошка, економска, социјална, правна и политичка природа, која не може да се идентификува со организираниот криминал.

Зголемувањето на недозволената трговија со дрога, оружје, трговија со луѓе особено со деца и жени заради проституирање, перење пари условени и испреплетени со корупција ја зголемуваат неопходноста од двострана и повеќестрана соработка на државите. Сето ова треба да се третира научно, но преку приспособување на борбата против корупцијата во пракса.²⁸⁷

Филозофските, теолошките и моралните дискусии за корупцијата, често се однесуваат на духовна и морална нечистотија или отстапување од идеалноста. Во морална смисла, корупцијата, генерално, се однесува на декаденцијата и хедонизмот. Нема ефикасно спречување на корупцијата без демократизација на едно општество. Таа е сериозна закана за правната држава. Наместо да владеат правото и неговите норми, владеат поединци кои се раководени од користољубиви цели.

Соработката на локално, регионално и меѓународно ниво против корупцијата не може да биде успешна доколку не е организирана и регулирана на единствен начин на национално и меѓународно ниво.

За да имаме успешна борба против корупцијата и организираниот криминал како целина, треба да се има општ третман, континуитет, издржливост, сила во спроведувањето и сето тоа врз основа на претходно познати правила и одговорности.²⁸⁸

ОДДЕЛ ЗА ВНАТРЕШНА РЕВИЗИЈА И ИСТРАГА – ИАИД

Одделот за внатрешна ревизија и истрага (ИАИД) има за цел да и обезбеди на Владата на Малта функционални, независни и професионални известувања, советувања и истражувања кои Владата понатаму ги испитува, евалуира, иследува и препорачува како владини активности внатре во самата Влада.

Согласно член 461 од Законот за внатрешна ревизија и истрага, на Малта, се овозможува регулирање на внатрешните и финансиските истражни функции, каде е вклучено и правото за спроведување на ефективни независни внатрешни ревизии и финансиски истраги, овозможувајќи и потребна заштита за да се осигура заштитеноста на финансиските интереси на Владата каде се вклучени и фондовите.

Примарната цел на ИАИД е да им помага на постојаните Секретаријати во ефикасно спроведување на нивните обврски. ИАИД им обезбедува анализи, препораки, совети и информации кои се однесуваат на прегледаните активности на постојаните Секретаријати.

ИАИД е независна во активностите кои ги ревизира за да се обезбеди објективна пресуда кој е потребна за соодветно спроведување на и независно советување на Владата.

Ниеден член на ИАИД нема овластување на, или обврска за, било која од прегледаните активности. Инволвираноста на Одделот во развојот или имплементирањето на политиката, системот и процедурите на одделот се само на ниво на советување, поврзани со сите минати и/или сегашни препораки кои се направени од самата ИАИД.

За архивирање на гореспоменатото ИАИД ги спроведува своите услуги преку следните **четири управи**:

1. Управа за внатрешна ревизија и управување со ризик;

²⁸⁵ Вујаклија, М., Лексикон страних речи и изрази, Просвета, Београд, 1996/97.

²⁸⁶ Камбовски, В., Спречување на корупцијата, год.5. бр. 1, 1998.

²⁸⁷ Љаџифи, В., Криминалистика, Приштина, 2004.

²⁸⁸ Георгиева Х.К.Н., Корупција во европските земји – Прв дел, Скопје, 2017.

2. Централна управа за споредување;
3. Управа за финасиски истраги;
4. Управа за ревизија на ЕУ Фондови.

ИАИД е целосно посветена за помагање на Владата на Малта за најдобра употреба на јавните фондови со цел да се постигнат резултатите кои граѓаните на ЕУ и Малта ги очекуваат.

Управа за внатрешна ревизија и управување со ризик

Управата за внатрешна ревизија и управување со ризик има **задача** да обезбеди:

1. Централизирана внатрешна ревизија за функционирањето на Министерствата и ентитетите кои немаат децентрализирана функција на внатрешна ревизија;
2. Објективна потврда за ефикасноста на управувањето со ризик за сите Владини Министерства и ентитети.

Централна Управа за споредување

Централната Управа за споредување при ИАИД има задача за споредување на децентрализираните внатрешни ревизии при Министерствата и јавните установи кои имаат свои Оддели за внатрешна ревизија (ИАУ).

Министерства кои во моментот имаат свои внатрешни ревизии се Министерството за образование и вработување и Министерството за социјална работа.

Централната Управа за споредување ги има следниве **функции**:

1. Потпомагање на естамблишменото и ефективната работа на ИАУ во самите установи;
2. Промовирање на споредбени методологии и стандарди;
3. Посматрање и спроведување на трендовите во внатрешните ревизии за да се промовира најдобро работење;
4. Евалуација на основаните децентрализирани ИАУ;
5. Периодичен преглед на Годишните внатрешни планови и Годишните извештаи;
6. Спроведување на задачи кои овозможуваат квалитет кај децентрализираните ИАУ ;
7. Споредување на предавања и препораки кога е потребно до Комитетите за ревизија.

Управа за финансиски истраги

Управата за финансиски истраги при ИАИД е назначена да спроведува финансиски истаги во Одделите на Владата и кај сите останати јавни и приватни ентитети кои на било кој начин се корисници, задолжувачи или управители на јавни фондови, каде се вклучени и ЕУ фондовите, со цел да се заштитат тие фондови од неправилности и измами или да се процени одговорноста на јавните или приватните ентитети кои допринесуваат во тие фондови.

Финансиска истрага значи длабинска проверка на сите околности кои може да доведат до неправилности и случаи кои се сомничат за измама, каде е вклучена и корупцијата на јавни службеници, и во тој случај, се здобиваат со документи и, или информации и спроведување на проценки, анализи и препораки.

Истрагите се поврзани со испитувањата насочени кон откривање на сокриени факти и откривање на вистината. Тие имплицираат систематско следење на информациите и вклучуваат и испитувања.

ИАИД е назначен соговорник на ОЛАФ во Малта и е анти-корупциска координативна управа за Малта. Тоа значи дека Единицата на ИАИД може да спроведува заеднички истраги со ОЛАФ, Европската анти-корупциска канцеларија, во однос на ЕУ фондовите кои се користат во Малта. Единицата поднесува квартални извештаи за неправилности до ОЛАФ кои се однесуваат на Пред-пристапните фондови, Структурните фондови, Фондови за помош при транзиција, Земјоделски фондови и Кохезиски фондови. Единицата исто така значајно допринесува и поддржува разни под-единици во ОЛАФ се што е задолжено за заштита на финансиските интереси на ЕУ од различни аспекти.

Управа за ревизија на ЕУ фондови

ИАИД е одговорна за спроведување на ревизорните обврски на одобрените Оперативни програми кои се имплементирани во Малта за периодот од 2014-2020.

Следниве Оперативни програми се под надлежност на Управата за ревизија на ЕУ фондови (ЕУФАД) при ИАИД:

1. ОПП – посвојување на компетитивна и издржлива економија за исполнување на предизвиците;
2. ОПП – инвестирање во човечки капитал за да се создајат повеќе можности и да се промовира благосостојба во општеството;
3. СМЕ иницијатива (СМИ);
4. Оперативна програма за храна и/или основна материјална помош. (ФЕАД);
5. Европски фонд за поморство и риболов (ЕМФФ);

6. Програма Италија-Малта;
7. Фонд за внатрешна безбедност (ИСФ);
8. Фонд за азил, миграција и интеграција (АМИФ);
9. Програма за рурален развој (РДП);
10. Финансиски механизам за европска економија и Норвешки финансиски механизам.

ЕДИНИЦА ЗА ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

Историја

Единицата за економски криминал е основана во 1814 година. Полицијата на Малта (МПФ) е главен спроведувач на законот во Малта, со право за општо спроведување на законот.

Должноста на МПФ е да се зачува јавниот ред и мир, да се спречи, открие и истражи прекршок, да се соберат докази и да се изведат прекршителите пред лицето на правдата.

Дел е од Министерството за внатрешни работи е предводено од Комесар на Полиција кој има помош од еден заменик комесар и седум помошни комесари.

Малта е поделена на 2 региона и 11 окрузи. Секој округ е предводен од управник, и е поделен на оддели, кои се предводени од инспектори.

Постојат 1800 полицајци, регрутирани по одобрение на Премиерот. Тие може да бидат симнати од должност само со негова согласност.

Функција

Единицата за економски криминал е единица на МПФ кој главно се занимава со истражувања и откривање на корупциски прекршоци, кои е можно да се процесуираат по службена должност.

Единицата за економски криминал е основана во средината на 1980-ите и првично се викаше Состав за измама, каде главно ги покривале случаите за измама, проневера и случаи поврзани со царина.

Во 1997 година, составот се проширил за да се справи со се поголемиот криминал и се дозволила структурна поделба помеѓу истаргите за измама и оние на економскиот криминал.

Единицата е одговорна за спроведување на истраги за криминални дела како што се измама, проневера, фалсификат, одбиени и украдени/заборавени чекови, измами со кредитни картички, фалсификување на странски валути, камати, интелектуална сопственост, измами со ДДВ, компјутерска и интернет измама, изнудување и перење на пари.

Единицата спроведува рации и инспекции за следење на правата за интелектуална сопственост на отворените пазари и продажни места, без оглед дали станува збор за аудио/висуелни апарати, облека, алати, електрични апарати, цигари и компјутерски софтвери.

Во Единицата се вработени полицајци.

Полицајците се предмет на дисциплински правила и подложни под надлежност на Комисијата за Јавни Услуги. Исто така се обврзани и со Етичкиот код објавен во 1994 година кој е применлив за сите јавни службеници.

Полицискиот Комесар е овалстен, според Полициската уредба на Малта, да се справи со малите дисциплински прекршоци.

Жалбите пополнети од граѓани за полициските службеници, дури и ако се анонимни, а се однесуваат на мали прекршоци ги истражува Единицата за внатрешни работи, која се состои од 5 службеници и е предводена од управител.

НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Разликата помеѓу демократијата и диктатурата е во тоа што кај демократијата прво гласаш и потоа добиваш заповеди, додека кај диктатурата не го губиш времето со гласање.

Корупцијата е таква општествена негативна појава која од аспект на нејзините феноменолошки обележја се смета за најтежок облик на загрозување на демократската правна држава.

Секој облик на злоупотреба на власта заради лична или колективна корист, било во јавниот или приватниот сектор, претставува корупција.

Корупцијата постои доколку намерно се крши принципот на непристрасност во случај на намерно донесување на одлука за присвојување на некое добро.

Корупцијата претставува расипување на власта, владеење спротивно на општиот интерес.

Корупцијата е морална расипаност на луѓето.

Корупцијата е повреда на моралните вредности на едно општество.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вујаклија, М., Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1996/97.
- [2] Георгиева Х.К.Н., Корупција во европските земји – Прв дел, Скопје, 2017.
- [3] Камбовски, В., Спечување на корупцијата, год.5. бр. 1, 1998.
- [4] Љатифи, В., Криминалистика, Приштина, 2004.

Интернет страници

- [5] <https://iaid.gov.mt/en/Pages/About-Us/About-the-IAID.aspx>
- [6] <https://iaid.gov.mt/en/Pages/IAID-Directorates/Internal-Audits-Risk-Management-Directorate.aspx>
- [7] <https://iaid.gov.mt/en/Pages/IAID-Directorates/Central-Harmonisation-Directorate.aspx>
- [8] <https://iaid.gov.mt/en/Pages/IAID-Directorates/Financial-Investigations-Directorate.aspx>
- [9] <https://iaid.gov.mt/en/Pages/IAID-Directorates/EU-Funds-Audits-Directorate.aspx>
- [10] <https://pulizija.gov.mt/en/police-force/police-sections/Pages/Economic-Crimes-Unit.aspx>

USE OF RESTORATIVE JUSTICE IN THE CONTEXT OF INTIMATE PARTNERS VIOLENCE

Vesna Stefanovska

Faculty of security - Skopje, University "St. Kliment Ohridski" - Bitola

vstefanovska77@gmail.com

Abstract: The question of the use of restorative justice (RJ) in cases of domestic violence among intimate partners has caused the greatest resistance and controversy among proponents of restorative justice. The reasons are in the nature and in the characteristics inherent in that violence: the presence of control and power over the victim, loss of trust, gender-based violence, cultural differences in certain communities, the possibility of escalation of the violence, its possible longer use, failure of the community to protect the victim etc. Hence, a particular group of feminists believe that restorative justice lacks awareness of gender inequality, which is behind the background of violence against women. A number of comparative analyzes of the application of restorative justice in cases of domestic violence in a number of countries in the world find that RJ is a successful way of dealing with that kind of violence. So, despite a series of criticisms and possible risks from the application of restorative justice in such cases, RJ receives support because can better addresses the problem of that type of violence and meet the needs of the victim. An additional reason is the failure of the formal court trials to ensure adequate protection of victims, to satisfy the sense of justice and to meet their needs. On the other hand, in relation to the perpetrator, violent behavior towards the intimate partner is a symptom of a deep problem in the attitude towards the victim and, in general, a problem that should be specifically approached in order to consider not only the consequences, but also the origin of his own aggression. Given the above, there are numerous benefits from restorative justice in cases of violence among intimate partners: the right to actively participate and to resolve the problem, encouragement, greater degree of responsibility of the offender, a flexible and informal process that is less frightening for the victim, opportunity for dialogue and communication, the opportunity to treat the problem of violence for those who want to improve mutual relations and stay together. In this context, the primary focus should not be to resolve the conflict, but to treat the sides through confrontation and dialogue, because in this way, positive results can be achieved.

Those issues related to the possible risks, but also to the benefits and perspectives of the application of restorative justice in cases of domestic violence among intimate partners are subject to theoretical elaboration of this paper.

Keywords: restorative justice, domestic violence, intimate partners.

ПРИМЕНА НА РЕСТОРАТИВНАТА ПРАВДА ВО КОНТЕКСТ НА НАСИЛСТВО МЕЃУ ИНТИМНИ ПАРТНЕРИ

Весна Стефановска

Факултет за безбедност – Скопје, Македонија, vstefanovska77@gmail.com

Резиме: Прашањето за примена на ресторативната правда во случаи на семејно насилство меѓу интимните партнери предизвика најголем отпор и контроверзии меѓу поборниците на ресторативната правда. Причините се наоѓаат во самата природа и во карактеристиките својствени на тоа насилство: присуство на контрола и моќ врз жртвата, загуба на довербата, насилство засновано на род, културни разлики во одредени заедници, можност за ескалација на насилството, можна подолготрајна примена на насилството, неуспех на заедницата да ја заштити жртвата и слично. Оттука, одредена група феминисти сметаат дека на ресторативната правда и недостасува свест за нееднаквоста меѓу половите, која ја чини позадината на насилството спрема жената. Голем број компаративни анализи од примената на ресторативната правда во случаи на семејно насилство во голем број држави во светот утврдува дека таа е успешен начин на справување со тој вид насилство. Значи, и покрај низата критики и можни ризици од примената на ресторативната правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери, таа добива поддршка бидејќи подобро го адресира проблемот на тој вид насилство и може да ги оствари потребите на жртвата. Дополнителна причина е неуспехот на казнените постапки да обезбедат соодветна заштита на жртвите, да го задоволат чувството на правда и да ги остварат нивните потреби. Од друга страна, во однос на сторителот, насилното однесување спрема интимниот партнер претставува симптом на длабок проблем во односот кон жртвата и, воопшто, проблем на кој треба посебно да му се пристапи за да може да ги сфати не само

последичите, туку и потеклото на сопствената агресија. Имајќи го предвид наведеното, бројни се придобивките од ресторативната правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери: право на активно учество и на решавање проблемот, охрабрување, поголем степен на одговорност на сторителот, флексибилен и неформален процес кој е помалку застрашувачки за жртвата, можност за дијалог и комуникација, можност да се третира самиот проблем на насилство за оние што сакаат да ги подобрат меѓусебните односи и да останат заедно. Во тој контекст, примарен фокус не треба да биде решавање на конфликтот, туку лечење на страните преку конфронтација и дијалог, бидејќи на тој начин, може да се постигнат позитивни резултати.

Токму прашањата за можните ризици, но и придобивки и перспективи на примената на ресторативната правда во случаи на семејно насилство меѓу интимни партнери се предмет на теоретска елаборација во рамките на трудот.

Клучни зборови: ресторативна правда, семејно насилство, интимни партнери

1. ВОВЕД

Во теоријата и практиката за ресторативна правда²⁸⁹ сè повеќе и погласни се залагањата за нејзино проширување и врз посериозните и почувствителните случаи на кривични дела (убиства, случаи на семејно насилство, сексуално насилство, криминал од омраза, случаи на сериозни насилнички дела, како и кривични дела против човечноста и меѓународното право). Меѓутоа, прашањето за примена на ресторативната правда во случаи на семејно насилство меѓу интимните партнери²⁹⁰ предизвика најголем отпор и контроверзии меѓу поборниците на ресторативната правда. Причините се наоѓаат во самата природа и во карактеристиките својствени на тоа насилство: присуство на контрола и моќ врз жртвата, загуба на довербата, насилство засновано на род, културни разлики во одредени заедници, можност за ескалација на насилството, можна подолготрајна примена на насилството, неуспех на заедницата да ја заштити жртвата и слично.²⁹¹ Токму поради наведените карактеристики, во криминолошката теорија и пракса се јавуваат и различни перспективи и теории, коишто ги објаснуваат причините за насилството меѓу интимните партнери. Тие перспективи се исто толку значајни за застапниците на ресторативната правда, бидејќи разбирањето на проблемот од страна на оние што се повикани да го посредуваат и олеснуваат процесот е клучно за постигнување позитивни резултати. Во таа смисла, не е исто ако кон проблемот се тргне од ставот дека насилството претставува проблем на контрола на бесот од страна на сторителот или дека тоа е проблем на самиот однос меѓу интимните партнери (мажот и жената). Исто така, различен е пристапот кога насилството е резултат на одредена психичка и/или физичка зависност, на недостаток на комуникација меѓу партнерите или кога насилникот бил жртва или сведок на насилство во неговото детство. Покрај наведеното, разбирањето на културните разлики и доминантни ставови за тој вид насилство влијае врз целиот ресторативен процес. Според феминистичката теорија, насилството меѓу интимните партнери (и воопшто семејното насилство) е еден од елементите на патријархатот. Тоа се поврзува со машката доминација според која мажите ја користат силата и контролата во односот со партнерот преку извршување акти на насилство и злоупотреба. Поради тоа, насилството е одлика на однесување, а не изолиран инцидент. Таквото однесување

²⁸⁹ Иако во кривичноправната и криминолошката научна мисла се сретнуваат повеќе пристапи, при дефинирањето и објаснувањето на ресторативната правда, заедничко за нив е дека таа претставува неформален и нетрадиционален начин на решавање на кривичните спорови со активно учество на жртвата, сторителот и заедницата.

²⁹⁰ За поимите семејно насилство меѓу интимни партнери има повеќе дефиниции. Во трудот, ја прифаќаме **дефиницијата за семејно насилство** наведена во *Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство (Службен Весник на РМ, бр. 138/2014)*. Во него под **семејно насилство врз интимни партнери** се подразбира малтретирање, навредување, загрозување на сигурноста, телесно повредување, полово или друго психолошко, физичко или економско насилство со кое се предизвикува чувство на несигурност, загрозување или страв, вклучувајќи и закани за такви дејствија спрема *сегашен или поранешен брачен другар, вонбрачен партнер или лица кои имаат заедничко дете или се наоѓаат во блиски лични односи без оглед дали сторителот го дели или го делел истото живеалиште со жртвата или не.*

²⁹¹ J, Stubbs, Relations of domination and subordination: challenges for restorative justice in responding to domestic violence, UNSW Law Journal, Vol. 33 (3), pp. 970 – 986, 2010. 979.

е поврзано со машката желба за продолжување на доминацијата врз жените во општеството.²⁹² Значи, сторителот сака и избира да ја наметне својата сила и контрола во односот, за што сноси целосна одговорност за употребата на насилство. Оттука, одредена група феминисти сметаат дека на ресторативната правда и недостасува свест за нееднаквоста меѓу половите, која ја чини позадината на насилството спрема жената.²⁹³ Без да навлегуваме подетално во причините за насилството меѓу интимните партнери, жртвите, како резултат на тоа насилство имаат потреби за правда и потреби за преживување. *Потреби за правда* се: жртвата да има можност да ја каже приказната, да биде дел од решението, да се потврди повредата, додека во *потреби за преживување* спаѓаат: обезбедување физичка и емоционална безбедност, решавање економски проблеми, вработување, домување и слично.²⁹⁴ Поради природата и одредени карактеристики на семејното насилство меѓу интимни партнери во литературата се нагласуваат можните ризици кои ја затвораат вратата на ресторативната правда.

2. РИЗИЦИ ПОВРЗАНИ СО ПРИМЕНАТА НА РЕСТОРАТИВНАТА ПРАВДА ВО СЛУЧАИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО МЕЃУ ИНТИМНИ ПАРТНЕРИ

Врз основа на одредени истражувачки резултати (иако нивниот број е скромн), како и поради природата на делото и одредени негови карактеристики, често се приговара дека ресторативните процеси носат со себе ризици. Тие се однесуваат на следното.

Безбедност на жртвата. Создавање безбедна средина во која ќе се одвива еден ресторативен процес е неопходен услов за негово започнување. Таа треба да гарантира не само физичка, туку и емоционална безбедност на сите учесници во процесот. Покрај тоа, безбедноста треба да биде гарантирана како за време на процесот, така и по неговото завршување. Имајќи го предвид наведеното, во случаи на насилство меѓу интимни партнери често се приговара дека ресторативната правда не може да гарантира и обезбеди безбедност на жртвата. На пример, насилството на сторителот може да ескалира во периодот на одвојување, односно во периодот кога жртвата и сторителот не живеат заедно. Тоа е позната и препознатлива реакција на насилникот т.н. *напад за време на одвојување (separation assault)*. Ресторативните процеси што се спроведуваат во периодот на одвојување се често неуспешни бидејќи сторителот на агресивен начин се обидува да ја контролира ситуацијата.

Доброволно учество на жртвата и присуство на присилба во текот на ресторативните процеси. Во случаи на континуирано насилство, кога едниот партнер со насилство го контролира другиот партнер, *насилникот* воспоставува целосна сила и моќ врз контролата на одлуките. Дури и да не врши видлив притисок врз жртвата за нејзино учество, таа може сè уште да чувствува одреден притисок, односно да не може да се ослободи од тоа чувство. Поради тоа, доброволното учество на жртвата во ресторативен процес се става под знак прашање.²⁹⁵ Покрај тоа, присилбата за учество може да продолжи во понатамошниот тек на процесот и жртвата, од страв, без своја волја да се согласи со постигнатиот договор. Тој страв дополнително ја намалува нејзината волја да ги изрази сопствените желби и очекувања за време на процесите. Поради тоа, адвокатите за заштита од семејното насилство аргументираат дека жртвата може да зборува отворено и слободно само доколку насилството е ставено под контрола, односно доколку доминацијата на мажот врз жената е отстранета.²⁹⁶ Тие услови бараат долготраен процес, особено доколку насилството меѓу интимните партнери е резултат на неспособноста на сторителот да го контролира својот бес или доколку кај него постојат предрасуди за машката доминација и женската субординација во општеството. Значи, поради континуираната примена на насилство, како и поради присуството на сила и контрола, кои го оневозможуваат слободниот избор на жртвата, ресторативната правда не е соодветна за случаи на семејно насилство. Во таа смисла, иако постои согласност дека нарушените односи можат

²⁹² A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004

²⁹³ J, Ptacek, Evaluation Research on Restorative Justice and Intimate Partner Violence: A Review and Critique, A Workshop on Developing Effective Primary, Secondary and Tertiary Intervention, The National Science Foundation and the National Institute of Justice, 2014, 4.

²⁹⁴ J, Stubbs, Relations of domination and subordination: challenges for restorative justice in responding to domestic violence, UNSW Law Journal, Vol. 33 (3), pp. 970 – 986, 2010. 983.

²⁹⁵ A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004, 14.

²⁹⁶ Исто, 14.

повторно да се изградат, исто така, постои согласност дека тој процес не може да почне додека насилството сè уште е присутно, а ресторативните процеси, во никој случај не можат да се применат како обид насилството да престане.²⁹⁷

Манипулација од страна на сторителот. Во текот на ресторативниот процес, сторителот може да манипулира со ситуацијата, односно да ја признае вината, а во суштина да не чувствува одговорност за континуираната примена на насилство врз неговата интимна партнерка. Дури и вистински да се кае, самото признавање на делото не е доволно за сторителот, а ниту помирувањето на односот меѓу страните треба да биде примарна цел. Целта на ресторативната правда е сторителот да стане свесен за ефектите од неговата злоупотреба врз жртвата, а тој дел претставува најтежок аспект во процесот на менување. Аргументите се дека, голема е веројатноста жртвата во целиот претходен процес да му кажува на сторителот како се чувствува, што не дало позитивни резултати во смисла насилството да престане. Затоа, противниците изразуваат сомнеж и недоверба дека повторното изразување на чувствата од страна на жртвата пред поголема група луѓе ќе вроди со плод.²⁹⁸ Исто така, со оглед на тоа што ресторативните процеси бараат компромисни решенија, се релативизира одговорноста на сторителот и, делумно, таа одговорност се препишува и на страната на жртвата. Имајќи го предвид наведеното, противниците изречно наведуваат дека *насилството не е предмет на посредување* и медијаторите (посредниците) во ресторативните процеси не смеат да ги разгледуваат прашањата дали насилството се случило, дали жената треба да побара помош, како и за каков било договор сè додека насилството е присутно. Тоа значи дека одговорноста на сторителот, во никој случај не смее да се минимизира. Покрај тоа, истражувањата покажуваат дека неформалните процеси можат да ја ревиктимизираат жртвата кога сторителот не ја презема одговорноста за делото и ја минимизира штетата.²⁹⁹

Одредени карактеристики на жртвата. Одредени лични карактеристики на жртвите на семејно насилство ја отежнуваат примената на ресторативните процеси. Тие се пасивноста и научената беспомошност на жените, како и нивната сугестибилност и неспособност да се конфронтираат со насилникот. Исто така, доколку интимните партнери сè уште живеат заедно, повторната средба насамо ја потиснува потребата на жртвата да ги истакне сопствените чувства и желби за време на ресторативните средби. Други аргументираат дека поради т.н. трауматично врзување меѓу интимните партнери, жртвата може да ја минимизира злоупотребата или нејзината сериозност и да се обвинува себеси за тоа што ѝ се случило. По изразувањето љубов и нежност по епизодата на насилство, жртвата почнува да верува дека љубовта и злоупотребата одат заедно. Исто така, постои теза дека колку што е поисплашена жртвата толку е поголема веројатноста таа поцврсто да се врзе со сторителот.³⁰⁰

Нарушена доверба и поддршка од заедницата. Покрај проблемите поврзани со сторителот, можни се проблеми поврзани со семејството на жртвата и со нејзините блиски роднини и пријатели. Тие можат да имаат осудувачки став спрема жртвата и поради тоа, наместо да влијаат да се намали насилното однесување, тие го засилуваат.³⁰¹ Во едно истражување во Канада, Стабс (Stubbs) заклучува дека силата на семејството може да стане слабост кога неговите членови сакаат да го скријат насилството. Или, поддршката кон злоупотребените жени може да изостане кога постарите членови од семејството немаат разбирање за природата и степенот на семејното насилство. На пример, често, постарите генерации сметаат дека семејството треба да остане заедно без разлика на можните злоупотреби од страна на мажот врз жената.³⁰² Во други случаи, поради недостаток на консензус во заедницата дека семејното насилство е погрешно, учеството на жената како жртва на насилство може да предизвика неодобрување и осудување од страна на другите членови од заедницата. Во поширок општествен контекст станува збор за културна толеранција на

²⁹⁷ P, Martin., Restorative justice – a family violence perspectives, Social Policy Journal of New Zealand Vol. (6), Ministry of social development, New Zealand, 1996.

²⁹⁸ Исто.

²⁹⁹ J, Stubbs, Relations of domination and subordination: challenges for restorative justice in responding to domestic violence, UNSW Law Journal, Vol. 33 (3), pp. 970 – 986, 2010, 983.

³⁰⁰ A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004, 16.

³⁰¹ K, Daly, Gendered Violence and Restorative Justice: The views of New Zealand Opinion Leaders, Contemporary Justice Review Vol. 14 (3), pp. 269 – 290, 2011.

³⁰² E, Gaarder & L, Presser, A feminist vision of justice? The problems and possibilities of restorative justice for girls and women, Handbook of Restorative Justice, Taylor and Francis, pp. 483 – 394, 2006, 490.

семејното насилство кога, поради традиционалните политики, кои ја намалуваат и потценуваат неговата сериозност, се засилува дисбалансот на моќ. Тоа значи дека, во одредени култури, насилството е прифатено и жртвата, наместо сторителот, заслужува срам.³⁰³

Декриминализација на семејното насилство меѓу интимни партнери. Една од критиките се однесува и на повторното приватизирање на делото и на минимизирањето на прашањето за јавна осуда на насилството меѓу интимни партнери (и воопшто за сите форми на семејно насилство). Тоа значи дека ресторативната правда го сфаќа насилството како приватен проблем меѓу интимните партнери, а не како сериозно дело за кое е потребна кривичноправна заштита. Противниците за примена на медијацијата се против гледањето на тоа насилство едноставно како ескалација која преминува во конфликт. Пред воведувањето на кривичноправната заштита на насилството меѓу интимните партнери (и воопшто за сите форми на семејно насилство), тоа се гледало како приватна работа помеѓу партнерите и таквите случаи биле замаскирани и покриени со превезот на тајност. Затоа и противниците стравуваат дека поранешните сфаќања за интимната (во прво време, брачна) приватност и тајност ќе бидат легитимирани со принципот на доверливост во рамките на медијациониот процес. Исто така, принципите на консензус, искреност и компромис, коишто се значајни за постигнување прифатливо решение, се доведуваат во прашање во случаите на насилство меѓу интимни партнери.³⁰⁴

3. ОДРЕДЕНИ ПРАКТИКИ И ИСТРАЖУВАЧКИ РЕЗУЛТАТИ ВО СЛУЧАИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО МЕЃУ ИНТИМНИ ПАРТНЕРИ

За примената на ресторативната правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери има скромни истражувачки студии кои даваат позитивни, но и негативни резултати. Често, при разгледувањето на нивната поврзаност, прашањето се дефокусира, односно се адресира друг проблем во општествата во кои постојат предрасуди за машката доминација и женската субординација. Затоа, мора да се разбере проблемот на тоа насилство во контекст на патријархалните традиционални верувања. Во однос на моделите на ресторативна правда, во случаи на насилство меѓу интимни партнери се применува медијација меѓу жртва и сторител, семејни групни конференции, кругови, панели за дијалог и слично. Иако постојат критики поради малиот број истражувања врз основа на кои не може да се извлекуваат генерални заклучоци, ниту постојат повеќе лонгитудинални студии кои ќе ги следат жртвите и нивниот понатамошен однос со сторителот, сепак, податоците даваат одредени сознанија кои го отвораат патот за почеста примена на ресторативната правда.

Криста Пеликан (Christa Pelican, 2000) во 2000 година има направено истражување за примената на медијацијата во случаи на насилство меѓу интимни партнери, при што се преземени две методолошки постапки: 1. набљудување на 30 посредувани случаи и 2. спроведување интервјуа со соодветните медијатори. Врз основа на истражувањето и врз основа на природата и содржината на посредуваните случаи и целите кон кои е насочена медијацијата е направена поделба на постапките за медијација:

1. **Медијација меѓу жртва и сторител како засилување на промена.** Овој вид медијација посредува во случаи во кои насилството претставува невообичаен настан и кога двете страни решаваат дека треба да ги преиспитаат нивните односи. Во тој случај, медијацијата е насочена кон охрабрување на страните за позитивна промена на нивните односи. Меѓутоа, овој модел се применува и во случаи кога жртвата, поради подолготрајната состојба на виктимизираност решава да го напушти сторителот.
2. **Медијација меѓу жртва и сторител како почеток на реформација.** Искуството од посредуваните случаи покажува дека, кај одредени сторители, постои волја и желба за промена на нивното однесување.
3. **Медијација меѓу жртва и сторител која поддржува нивно раздвојување.**

Генералниот заклучок од истражувањето на Пеликан (2000) е дека ресторативниот пристап во случаи на семејно насилство меѓу интимни партнери успева само тогаш кога процесот е насочен кон охрабрување на страните да направат позитивни промени во нивното однесување, кога се ослободени од страв и

³⁰³ A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004, 11.

³⁰⁴ S, Hooper & R, Bush, Domestic violence and restorative justice initiatives: the risks of a new panacea, Waikato Law Review, Taumauri, Vol. 4 (1), pp. 101 – 130, 1996.

насилство и кога и сторителот и жртвата имаат волја и поддршка тоа да го направат.³⁰⁵ За неа, потенцијалот или силата на медијацијата лежи во процесите на охрабрување или ослободување на жртвата од чувството на страв. 10 години подоцна, во 2009 година, Пеликан спроведува ново истражување со цел да согледа дали медијацијата има позитивни ефекти на подолг временски период од спроведената медијација.³⁰⁶ Врз основа на добиените резултати заклучува дека жртвите се поохрабени во нивниот понатамошен живот (80 % од жртвите го изразуваат нивното задоволство) и забележуваат позитивни промени во однесувањето кај партнерот (40 % од жртвите забележуваат промени). Оттука, таа заклучува дека медијацијата успева во оние случаи кога жртвата решила да има живот без физичко насилство и има дополнителни извори (парични средства, соодветни квалификации) да живее независно доколку разделбата е неопходна. Тоа, од друга страна значи дека, медијацијата меѓу жртва и сторител има ограничување кога жртвата нема дополнителни извори кои ќе ја олеснат нејзината, пред сè, економска независност. Медијација меѓу жртва и сторител во случаи на семејно насилство е дел од повеќе програми кои се спроведуваат во Белгија (VOM Service), Финска, Германија (Die Waage Project, Hannover), Грција, Холандија, Романија, САД, Канада, Австралија, Нов Зеланд, Јужна Африка.

Покрај медијацијата, меѓу домородното население во Канада, препознатливи се круговите за лечење кои се применуваат и во случаи на семејно насилство на територијата Холоу Вотер, Манитоба (Hollow Water, Manitoba) од 1984 година. Сознанијата говорат дека, по нивното спроведување, стапката на семејно насилство меѓу интимните партнери и на рецидивизам е намалена, што го подобрува и квалитетот на животот во заедниците во кои живее домородно население. Друг вид кругови се миротворните кругови, кои, исто така, се применуваат кај американските староседелци. Нивната примена покажува различни резултати. Негативни аспекти се: можно присилно учество на жртвата, недоволна информираност за значењето на процесот, несоодветна обученост на лицата што го водат процесот, како и необезбедување соодветна заштита за жртвата. Меѓутоа, и покрај наведените ризици, кои се идентификувани во голем број случаи, меѓу застапниците на ресторативната правда е присутен ставот дека миротворните кругови овозможуваат да се промени начинот на кој се перципира семејното насилство од страна на другите членови на заедницата.³⁰⁷ Трета форма на ресторативна правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери се панел - дискусиите за изјава на жртвата (Victim Impact Panel). Тие претставуваат форуми на кои мала група жртви зборува пред поголема група сторители (кои не се нивните злоупотребувачи) за тоа како семејното насилство влијаело врз нив и врз другите членови од семејството. Околу 80 % од жртвите изразуваат позитивно искуство од учеството во такви панел-дискусии, додека околу 57 % од сторителите сметаат дека тоа е добро искуство за нив.³⁰⁸ Во Нов Зеланд, од 2005 година семејните групни конференции можат да се применуваат и за случаи на семејно насилство, но истражувањата покажуваат поделени мислења. Во едно истражување 32 % од интервјуираните жени рекле дека насилството престанало, додека 37 % не се согласуваат со тој став.³⁰⁹ Одредени ресторативни програми, во случаи на насилство меѓу интимни партнери, се спроведуваат и во казненопоправни установи. Таква е програмата *Дијалог меѓу сторителот и жртвата*, која се применува во Орегон, според која, сторителите се сретнуваат со сурогат жртви (заменувачи) на семејно насилство.³¹⁰

³⁰⁵ M, Liebman & L, Wootton, Restorative justice and domestic violence/abuse, Report commissioned by HMP Cardiff, The Home Office Crime Reduction Unit for Wales, 2010, 21.

³⁰⁶ Податоците се собрани на следниот начин: добиени се 162 пополнети прашалници од жени жртви на семејно насилство, кои биле дел од процесот на медијација меѓу жртва и сторител, набљудувани се 33 сесии и направени се 21 интервјуа со жртви на семејно насилство по спроведената медијација (M, Liebman & L, Wootton, Restorative justice and domestic violence/abuse, Report commissioned by HMP Cardiff, The Home Office Crime Reduction Unit for Wales, 2010, 22).

³⁰⁷ E, Gaarder & L, Presser, A feminist vision of justice? The problems and possibilities of restorative justice for girls and women, Handbook of Restorative Justice, Taylor and Francis, pp. 483 – 394, 2006, 490.

³⁰⁸ A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004, 8.

³⁰⁹ K. Daly, Restorative justice and sexual assault: an archival study of court and conference cases, British Journal of Criminology Вол. 46(2), pp. 334 – 56, 2006.

³¹⁰ J, Ferguson, Professional Discretion and the Use of Restorative Justice Programs in Appropriate Domestic Violence Cases: An Effective Innovation, American University Criminal Law Brief Vol. 4 (2), pp. 3 – 22, 2009, 12.

Компаративната анализа од примената на ресторативната правда во случаи на семејно насилство, спроведена од страна на Лајбмен и Вотон (Liebman & Wootton, 2010), во голем број држави во светот утврдува дека таа е успешен начин на справување со тој вид насилство.

4. ЗАКЛУЧОК

И покрај низата критики и можни ризици од примената на ресторативната правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери, таа добива поддршка бидејќи подобро го адресира проблемот на тој вид насилство и може да ги оствари потребите на жртвата. Позитивна страна на ресторативните процеси е што тие претставуваат *форуми за раскажување*, не само за индивидуалниот случај, туку и за длабоките структурни проблеми кои создаваат неправда и нееднаквост во општеството, како што се сексизам, родова нееднаквост и слично. Во таа смисла, ресторативната правда преставува начин да се прошири кругот односно нуди можност да се вклучат семејствата и заедницата во решавањето и во надминувањето на проблемите.³¹¹ Проблемите, кои се сметаат не само за приватни, туку и за општествени, бараат решенија кои почнуваат со комуникација, а наративниот стил на ресторативните процеси овозможува да се изнесе и да се дискутира за преживеаното искуство и за можните решенија.³¹² Исто така, одредени заедници не веруваат во заштитата од кривичноправниот систем во случаи на сексуално и семејно насилство и, поради тоа, жртвите се обесхрабени да го пријават делото, што придонесува да се зголеми темната бројка кај овие облици на криминал. Спротивно на тоа, еден од аргументите за примена на ресторативната правда е и зголемената веројатност жртвата да го пријави делото доколку е согласна случајот да се реши по пат на медијација или со примена на друг модел на ресторативна правда. Во тој контекст, како што ниту една жртва не смее да биде присилена да се конфронтира со сторителот, така и на ниту една жртва не треба да ѝ се ускрати таа можност.

Имајќи го предвид наведеното, бројни се придобивките од ресторативната правда во случаи на насилство меѓу интимни партнери: учество и право на глас, охрабрување, поголем степен на одговорност на сторителот, флексибилен и неформален процес кој е помалку застрашувачки за жртвата, можност за дијалог и комуникација, можност да се третира самиот проблем на насилство за оние што сакаат да ги подобрат меѓусебните односи и да останат заедно. Во таа насока и Брејтвејт и Дејли (1995) аргументираат дека конференциите во заедницата се поефикасен начин на решавање на тој вид насилство бидејќи ја истакнуваат одговорноста на сторителот и, во споредба со судскиот процес, помала е можноста за ревиктимизацијата на жртвата.³¹³ Услови што треба да се исполнат се постоење доброобучен и квалификуван кадар, мултисекторски пристап кој ќе обезбеди соодветна помош и поддршка на сторителот и на жртвата, целосно запознавање со карактеристиките и потребите на двете страни, нивна заштита и ослободеност од предрасуди кон било која страна, постоење процедури што ќе гарантираат доброволно учество и соодветни правила за евалуација и набљудување на процесот и целосно разбирање на изворот, односно причините за проблемот. Примарен фокус не треба да биде решавање на конфликтот, туку лечење на страните преку конфронтација и дијалог, бидејќи на тој начин, може да се постигнат позитивни резултати.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] A, Edwards, & S, Sharpe, Restorative justice in the Context of Domestic Violence: A Literature Review, Mediation and Restorative Justice Centre, Edmonton, Alberta, Canada, 2004.
- [2] E, Gaarder & L, Presser, A feminist vision of justice? The problems and possibilities of restorative justice for girls and women, Handbook of Restorative Justice, Taylor and Francis, pp. 483 – 394, 2006.
- [3] J, Ferguson, Professional Discretion and the Use of Restorative Justice Programs in Appropriate Domestic Violence Cases: An Effective Innovation, American University Criminal Law Brief Vol. 4 (2), pp. 3 – 22, 2009.

³¹¹ J, Ptacek, Evaluation Research on Restorative Justice and Intimate Partner Violence: A Review and Critique, A Workshop on Developing Effective Primary, Secondary and Tertiary Intervention, The National Science Foundation and the National Institute of Justice, 2014.

³¹² E, Gaarder & L, Presser, A feminist vision of justice? The problems and possibilities of restorative justice for girls and women, Handbook of Restorative Justice, Taylor and Francis, pp. 483 – 394, 2006, 483.

³¹³ M, Liebman & L, Wootton, Restorative justice and domestic violence/abuse, Report commissioned by HMP Cardiff, The Home Office Crime Reduction Unit for Wales, 2010.

- [4] J, Ptacek, Evaluation Research on Restorative Justice and Intimate Partner Violence: A Review and Critique, A Workshop on Developing Effective Primary, Secondary and Tertiary Intervention, The National Science Foundation and the National Institute of Justice, 2014.
- [5] K. Daly, Gendered Violence and Restorative Justice: The views of New Zealand Opinion Leaders, Contemporary Justice Review Vol. 14 (3), pp. 269 – 290, 2011.
- [6] M, Liebman & L, Wootton, Restorative justice and domestic violence/abuse, Report commissioned by HMP Cardiff, The Home Office Crime Reduction Unit for Wales, 2010.
- [7] P, Martin,, Restorative justice – a family violence perspectives, Social Policy Journal of New Zealand Vol. (6), Ministry of social development, New Zealand, 1996.
- [8] S, Hooper & R, Bush, Domestic violence and restorative justice initiatives: the risks of a new panacea, Waikato Law Review, Taumauri, Vol. 4 (1), pp. 101 – 130, 1996.
- [9] В, Стефановска, Основи на ресторативната правда и на медијацијата во казнената облас, Факултет за безбедност – Скопје, 2015.
- [10] J, Stubbs, Relations of domination and subordination: challenges for restorative justice in responding to domestic violence, UNSW Law Journal, Vol. 33 (3), pp. 970 – 986, 2010.
- [11] K. Daly, Restorative justice and sexual assault: an archival study of court and conference cases, British Journal of Criminology Вол. 46(2), pp. 334 – 56, 2006.

CRIMINAL LAW IN PROTECTION OF HEALTH FROM THE ABUSE OF DRUGS IN SERBIA

Miodrag N. Simović

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of the University of Banja Luka, Corresponding Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, Active Member of the European Academy of Sciences and Arts, Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences and Active Member of the Balkan Scientific Center of the Russian Academy of Natural Sciences

Dragan Jovašević

Faculty of Law, Nis, Serbia

Marina M. Simović

Ombudsman for Children of Republic of Srpska and Associate Professor at the Faculty of Law University „Apeiron“ Banja Luka

Abstract: Based on international standards adopted within the framework and under the Organisation of the United Nations, all national legislations recognise several different types and forms of criminal acts regarding misuse of narcotics. It is the matter of various activities of unauthorized production, traffic and other forms of inciting or enabling others to come into possession of narcotics for immediate use, which seriously endangers the health and life.

Depending on the needs of each individual state, the distinction is made between the offenses, for the perpetrators are given different types and measures of penalties and other criminal sanctions. A similar situation exists in the Republic of Serbia.

The paper analyzes the system of criminal offenses in various types and forms of manifestation in the theoretical and practical sense for whose offenders that are prescribed serious criminal sanctions.

Keywords: narcotics, abuse, criminal offense, liability, sanction.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ZDRAVLJA OD ZLOUPOTREBE OPOJNIH DROGA U SRBIJI

Miodrag N. Simović

Ustavni sud Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i redovni član Balkanskog naučnog centra Ruske akademije prirodnih nauka, *miodrag.simovic@ustavnisud.ba*

Dragan Jovašević

redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, *jovas@prafak.ni.ac.rs*

Marina M. Simović

Ombudsman za djecu Republike Srpske i vanredni profesor na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta „Apeiron“ u Banjoj Luci, *vlado_s@blic.net*

Apstrakt: Na bazi međunarodnih standarda koji su usvojeni u okviru i pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija sva nacionalna zakonodavstva poznaju više različitih oblika i vidova ispoljavanja krivičnih djela zloupotrebe opojnih droga. Radi se o različitim djelatnostima neovlašćene, proizvodnje, prometa i na drugi način podstrekavanja ili omogućavanja drugim licima da dođu u posjed opojnih droga radi neposrednog unošenja u organizam čime se ozbiljno ugrožava njihovo zdravlje, pa i život. Zavisno od potreba svake pojedine države, razlikuju se krivična djela za čije učinioce su propisane različite vrste i mjere kazni i drugih krivičnih sankcija. Slična je situacija i u Republici Srbiji. U radu se analizira sistem krivičnih djela u različitim oblicima i vidovima ispoljavanja u teorijskom i praktičnom smislu za čije učinioce su propisane stroge krivične sankcije.

Ključne riječi: opojne droge, zloupotreba, krivično djelo, odgovornost, sankcija.

1. UVOD

Zloupotreba opojnih droga predstavlja ozbiljan društveni, međunarodni i nacionalni pravni, kriminološki i bezbjednosni problem i tešku socijalno-patološku pojavu. S obzirom na to da se radi o pojavi koja ne poznaje granice između pojedinih država, pa ni između kontinenata, međunarodna zajednica je rano uočila ovaj problem. Stoga je u okviru i pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija donijeto više međunarodnih dokumenata koji predstavljaju sistem međunarodnih standarda za efikasnu i kvalitetnu borbu sa ovim teškim društvenim zlom. To su: Jedinstvena konvencija o opojnim drogama iz 1961. godine, Konvencija o psihotropnim supstancama iz 1971. godine i Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1988. godine³¹⁴.

Na bazi ovih međunarodnih dokumenata su brojne države, pa tako i Republika Srbiji, pri donošenju krivičnog zakonodavstva 2005. godine (sa brojnim novelama do 2016. godine) utvrdile sistem krivične odgovornosti i kažnjivosti za različite oblike i vidove krivičnih djela zloupotrebe opojnih droga. Krivična djela zloupotrebe opojnih droga su u Republici Srbiji sistematizovana u grupi krivičnih djela protiv zdravlja ljudi.³¹⁵

2. KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ZDRAVLJA LJUDI U REPUBLICI SRBIJI

Objekt zaštite ovih krivičnih djela jeste zdravlje ljudi ili pravo na zaštitu zdravlja koje je garantovano u članu 68 Ustava Republike Srbije. Ova krivična djela su ranije bila sistematizovana zajedno sa djelima protiv životne sredine u jedinstvenu grupu djela. Zdravlje predstavlja psihofizičko stanje čovjeka kod koga postoji harmonična funkcija svih organa i dijelova tijela, odnosno procesa koji ga čine sposobnim za normalan život, rad i privređivanje. Nasuprot zdravlju je bolest koja predstavlja psihofizičko stanje koje nastaje dejstvom bacila, bakterija i virusa na čovjekov organizam i dovodi do poremećaja u građi i funkcijama pojedinih organa, tkiva, dijelova tijela ili organizma u cjelini, usljed čega je isključena ili oslabljena sposobnost za rad i normalan život.

Među bolestima posebnu opasnost predstavljaju zarazne bolesti koje imaju karakter brzog i naglog širenja na veliki broj ljudi i na velikim prostorima i izazivaju teške i trajne posljedice po zdravlje, a mogu prouzrokovati i smrt³¹⁶. Dakle, ova krivična djela imaju za zaštitni objekt zdravlje ljudi. No, taj je objekt različito određen kod pojedinih krivičnih djela, pa se on javlja kao: a) zdravlje individualno neodređenog broja ljudi od prenošenja zaraznih bolesti i b) zdravlje određenog lica od nesavjesnog pružanja ljekarske pomoći ili neukazivanja ljekarske pomoći.

Ova krivična djela su uglavnom blanketne prirode. Kod većeg broja krivičnih djela radnja izvršenja se sastoji u postupanju protivno propisima, odnosno u kršenju propisa iz oblasti zdravstvene zaštite, što znači da je za saznavanje sadržine i obilježja bića ovih djela, potrebno utvrditi prethodno sadržinu zakona, drugih propisa i mjera nadležnih državnih organa (zabrana ili naredbi) koje se krše³¹⁷.

Posljedica ovih krivičnih djela je ugrožavanje zdravlja ljudi, tj. stvaranje opasnosti od nastanka ili širenja bolesti ili pogoršanja zdravstvenog stanja drugog lica. Ta opasnost, u smislu posljedice, javlja se u dva oblika kao: a) konkretna i b) apstraktna opasnost.

³¹⁴ Međunarodni sistem kontrole droga zasniva se na ove tri konvencije. Prva, Jedinstvena Konvencija o opojnim drogama iz 1961. godine, koja je izmijenjena i dopunjena Protokolom iz 1972. godine, u velikoj mjeri je uspostavila sistem, dok Konvencija o psihotropnim supstancama iz 1971. godine dodaje psihotropne supstance na listu supstanci čija upotreba mora biti ograničena na medicinske i naučne svrhe. Konačno, Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci 1988, godine uspostavila je detaljniji sistem kontrole protiv trgovine opojnih droga sa posebnim osvrtom na skretanje prekursora i pranja novca.

³¹⁵ Jovašević, D. *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik, str. 517-519, (2011).

³¹⁶ Mijatović, E. *Krivična dela protiv zdravlja ljudi*, Zbornik radova, *Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo*, Zlatibor, str. 203–226, (2005).

³¹⁷ Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik RS“ br. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013, 93/2014, 96/2015 i 106/2015), Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“ br. 107/2005, 109/2005, 57/2011, 110/2012, 119/2012, 99/2014, 123/2014, 126/2014, 106/2015 i 10/2016), Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti („Službeni glasnik RS“ broj 15/2016), Zakon o medicinskim sredstvima („Službeni glasnik RS“ broj 105/2017), Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama („Službeni glasnik RS“ broj 45/2013), Zakon o pravima pacijenata („Službeni glasnik RS“ broj 45/2013), Zakon o biomedicinskim potpomognutoj oplodnji („Službeni glasnik RS“ broj 40/2017), Zakon o transfuzijskoj medicini („Službeni glasnik RS“ broj 40/2017), Zakon o ljudskim ćelijama i tkivima („Službeni glasnik RS“ broj 57/2018) i Zakon o presađivanju ljudskih organa („Službeni glasnik RS“ broj 57/2018).

Konkretna opasnost je neposredna, bliska, stvarna opasnost, opasnost koja je stvarno, neposredno nastupila za život, tjelesni integritet i zdravlje drugog lica. To znači da je mogućnost povrede ovih dobara bila izvjesna, ali ipak do povrede nije došlo. Ova vrsta opasnosti je elemenat bića krivičnog djela i mora biti dokazana u konkretnom slučaju.

Apstraktna ili opšta opasnost je opasnost koja je mogla da nastupi usljed preduzete radnje izvršenja po život, tjelesni integritet ili zdravlje, ali nije nastupila u konkretnom slučaju. Preduzimanjem radnje izvršenja smatra se da je posljedica u vidu apstraktno opasnosti po zaštićeno dobro i nastupila. Ova opasnost nije elemenat bića krivičnog djela, pa u krivičnom postupku ne mora u konkretnom slučaju biti i dokazana. Za postojanje djela sa apstraktnom opasnošću dovoljno je preduzimanje radnje izvršenja jer se smatra da je njenim preduzimanjem nastupila opasnost kao posljedica krivičnog djela.

Neka krivična djela iz ove glave mogu imati posljedicu u vidu povrede (prouzrokovanje novog obolenja ili pogoršanje već postojećeg obolenja ili povrede). Ali, ova djela nisu uperena protiv individualno neodređenih lica, već protiv određenog lica. Takva su krivična djela: prenošenje zarazne bolesti, nesavjesno pružanje ljekarske pomoći i nesavjesno postupanje pri spravljanju i izdavanju lijekova. Ako usljed preduzimanja radnje izvršenja osnovnog oblika krivičnog djela iz ove glave dođe do prouzrokovanja posljedice povrede u vidu: teške tjelesne povrede, teškog narušavanja zdravlja ili smrti jednog ili više lica, tada postoji kvalifikovani oblik ovih djela koji je propisan kao posebno krivično delo – teško djelo protiv zdravlja ljudi.

Veći broj ovih krivičnih djela može da izvrši svako lice, ali neka od njih mogu da učine samo određena lica: ljekar ili drugi zdravstveni radnik (nesavjesno pružanje ljekarske pomoći), ljekar (neukazivanje ljekarske pomoći), lice ovlašćeno za izdavanje lijekova (nesavjesno postupanje pri spravljanju i izdavanju lijekova) ili ovlašćeno lice za pregled stoke za klanje (nesavjesno vršenje pregleda životnih namirnica).

U pogledu krivice, najveći broj ovih krivičnih djela se vrši sa umišljajem, dok se neka djela mogu vršiti i sa umišljajem i sa nehatom.

3. NEOVLAŠĆENA PROIZVODNJA I STAVLJANJE U PROMET OPOJNIH DROGA

3.1. Pojam i elementi krivičnog djela

Prvo krivično djelo kojim se štiti zdravlje ljudi od zloupotrebe opojnih droga je predviđeno u članu 246 Krivičnog zakonika (KZ)³¹⁸. Ono nosi naziv "Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga". Djelo se sastoji u neovlašćenoj proizvodnji, preradi, prodaji, nuđenju na prodaju ili radi prodaje, u kupovini, držanju ili prenošenju radi prodaje, u posredovanju u prodaji ili kupovini ili u neovlašćenom stavljanju na drugi način u promet supstanci ili preparata koji su proglašeni za opojne droge.³¹⁹ Osnov za ovu inkriminaciju se nalazi u međunarodnim aktima: Jedinstvenoj konvenciji o opojnim drogama iz 1961. godine³²⁰, Konvenciji o psihotropnim supstancama iz 1971. godine sa Protokolom iz 1972. godine³²¹ i Konvenciji UN protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancijama³²² iz 1988. godine. Ovi međunarodni akti sadrže i listu zabranjenih opojnih droga i psihotropnih supstanci i njihovih preparata.

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge (član 112 stav 15 KZ)³²³. Postoji više vrsta opojnih droga. Prema Zakonu o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci³²⁴, listu opojnih droga utvrđuje ministar zdravlja. Psihoaktivne kontrolisane supstance su, prema članu 2 ovog zakona, supstance koje se nalaze na Spisku psihoaktivnih kontrolisanih supstanci,

³¹⁸ „Službeni glasnik RS“ br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

³¹⁹ Jovašević, D. *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd: Službeni glasnik, str. 213-215, (2017).

³²⁰ „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“ broj 2/1964.

³²¹ „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“ broj 40/1973.

³²² „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“ broj 14/1990.

³²³ Kada sud utvrdi iz nalaza vještaka da je okrivljeni držao opojnu drogu u određenoj količini koja je oduzeta od njega, činjenica da je ona bila u smješi sa drugim supstancama nije od uticaja na odluku suda, kao ni u kojem procentu je opojna droga bila zastupljena u navedenoj smješi (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 6040/2010). Vještačenje narkotika koje je obavljeno od strane Nacionalnog kriminalističko-tehičkog centra u pretkrivičnom postupku, bez naredbe istražnog sudije - može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku (rješenje Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 3000/2011).

³²⁴ „Službeni glasnik RS“ br. 99/2010 i 57/2018.

kao što su: 1) opojne droge, odnosno narkotici, 2) psihotropne supstance, 3) proizvodi biološkog porijekla koji imaju psihoaktivno dejstvo i 4) druge psihoaktivne kontrolisane supstance³²⁵.

Opojna droga je svaka supstanca biološkog, odnosno sintetičkog porijekla koja se nalazi na Spisku psihoaktivnih kontrolisanih supstanci, u skladu sa Jedinstvenom konvencijom o opojnim drogama, odnosno supstanca koja djeluje primarno na centralni nervni sistem smanjujući osjećaj bola, izazivajući pospanost ili budnost, halucinacije, smetnje u motornim funkcijama, kao i druge patološke ili funkcionalne promjene centralnog nervnog sistema. Psihotropna supstanca je svaka supstanca biološkog, odnosno sintetičkog porijekla koja se nalazi na Spisku, u skladu sa Konvencijom o psihotropnim supstancama, odnosno supstanca koja djeluje primarno na centralni nervni sistem i mijenja moždane funkcije, zbog čega se mijenja percepcija, raspoloženje, svijest i ponašanje. Nova psihoaktivna supstanca je supstanca u čistom obliku ili u obliku preparata koja nije propisana prema Jedinstvenoj konvenciji o opojnim drogama UN iz 1961. godine, izmjenama i dopunama Protokola iz 1972. godine i Konvencijom o psihotropnim supstancama UN iz 1971. godine, a koja može da predstavlja zdravstvenu ili socijalnu prijetnju, kao i supstance koje su propisane navedenim konvencijama. Preparat označava mješavinu koja sadrži jednu ili više novih psihoaktivnih supstanci.

Biljka ili dio biljke je svaka biljka iz koje se može dobiti psihoaktivna kontrolisana supstanca, a koja je na Spisku u skladu sa potvrđenim konvencijama Ujedinjenih nacija u oblasti psihoaktivnih kontrolisanih supstanci. Makova slama (*Stramentum Papaveris*) je osušena zrela čaura i stabljika maka koje se koriste kao prirodna industrijska sirovina za dobijanje opijumskih alkaloida, a posebno morfina. Konoplja je cvijetni ili plodni vrh biljke roda *Cannabis*, odnosno dio biljke roda *Cannabis* koji je iznad zemlje, uključujući i vrh. Grm koke su svi primjerci vrste *Erythroxylon*, a list koke je list grma koke, osim hemijski obrađenog lista iz kojeg su uklonjeni svi alkaloidi, uključujući i alkaloid ekgoninske klase (kao što su kokain, ekgonin i drugi).

Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti. To su³²⁶: (1) proizvodnja – djelatnost kojom se ostvaruje sađenje, gajenje i ubiranje biljaka ili uzimanje ekstrakta, supstanci iz njih. Radi se o aktivnosti kojom se iz određene materije može dobiti supstanca koja ima svojstvo opojne droge. U čemu se ta aktivnost sastoji, zavisi od prirode materije koja se prerađuje i iz koje se dobija supstanca, (2) prerada – djelatnost kojom se ostvaruje čišćenje, mljevenje ili ukrštanje biljke droge, odnosno vađenje njenih sastojaka hemijskim ili fizičkim putem i pravljenje proizvoda (prah, tečnost) za upotrebu i 3) stavljanje u promet opojnih droga – prodajom, nuđenjem na prodaju ili radi prodaje, kupovinom, držanjem, prenošenjem radi prodaje, posredovanjem u prodaji ili kupovini ili na drugi način.

Prodaja je zamjena opojnih droga za novac (domaći ili strani), a nuđenje na prodaju je pokušaj prodaje u vidu izlaganja i pokazivanja robe i traženja za nju određene cijene. Stavljanje u promet na drugi način je poklanjanje, davanje na probu, razmjena, itd³²⁷. Omogućavanje (radnja pomaganja koja je dobila karakter samostalne radnje izvršenja) stavljanja u promet se čini prenošenjem ili posredovanjem u kupovini ili prodaji. Posredovanje u prodaji je traženje kupca za robu ili robe za kupca³²⁸.

325 Pravilnik o utvrđivanju spiska psihoaktivnih kontrolisanih supstanci („Službeni glasnik RS“ broj 59/2017). Ako sud u izreci ne navede propis – odluku nadležnog organa kojim su određene supstance proglašene za opojne droge (blanketni propis), ne čini bitnu povredu odredaba krivičnog postupka. Dovoljno je blanketni propis navesti u obrazloženju presude jer je opštepoznata činjenica da su marihuana i kokain supstance proglašene za opojne droge (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 416/2010).

326 Radnju izvršenja predstavlja i samo posjedovanje opreme koja se inače koristi u svakodnevnom životu i radu u domaćinstvima, školama, fabrikama ili laboratorijama, pri čemu kod okrivljenog postoji svijest da se neovlašćeno postupa jer se ova oprema može upotrijebiti i za proizvodnju opojne droge (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 362/2011). Ugovorni odnos okrivljenih kao prodavca i kupca opojne droge isključuje postojanje grupe kao kvalifikatorne okolnosti jer oni zbog zasebnih interesa ne mogu biti povezani u cilju trajnog ili povremenog vršenja krivičnog djela (presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž. 809/2011). Pod neovlašćenim uzgojem biljke podrazumijevaju se radnje koje se odnose na sjetvu i njegu biljke do njenog biološkog zrenja i okončanja vegetacije. Pri tome nije od značaja da li se rast biljke koja nije fizički odvojena od podloge odvija u prirodnom ambijentu ili u vještačkim uslovima (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 4359/2011). Zakonodavac ne pravi razliku između prirodnog i vještačkog uzgoja opojne droge. Radnje uzgajanja su identične – sjetva, njega, zalivanje, orezivanje (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 2374/2012).

327 Za radnju stavljanja u promet opojne droge je nebitno da li je u pitanju razmjena ili prodaja (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 223/2010).

328 Prodaja opojne droge postoji ako je postignut dogovor između okrivljenog, kao prodavca i svjedoka, kao kupca opojne droge, iako do realizacije prodaje kesice sa opojnom drogom nije došlo, kao ni do isplate

Za postojanje djela je bitno da se navedene radnje preduzimaju neovlašćeno, protivno odredbama Zakona o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama. Posljedica djela je apstraktna opasnost po zdravlje ljudi. Djelo je svršeno preduzimanjem bilo koje zakonom određene djelatnosti.

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj koji obuhvata svijest o neovlašćenosti postupanja.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od tri do 12 godina. Uz kaznu se učiniocu djela obavezno izriče i mjera bezbjednosti oduzimanje predmeta – opojnih droga i sredstava za njihovu proizvodnju.

3.2. Posebni oblici krivičnog djela

Djelo ima dva posebna oblika ispoljavanja³²⁹.

Prvi poseban oblik djela se sastoji u neovlašćenom pravljenju, nabavljanju, posjedovanju i davanju na upotrebu opreme, materijala ili supstancija³³⁰ za koje se zna da su namijenjene za proizvodnju opojnih droga. Ovdje se kao objekt radnje javljaju oprema, materijal ili supstancija koji su neophodni, odnosno namijenjeni za proizvodnju opojnih droga. To su različita sredstva koja se mogu upotrijebiti za pripremu, proizvodnju, korišćenje ili neposredno unošenje opojne droge u organizam.

Ovaj oblik djela postoji kada učinilac pravi, proizvodi, sklapa, montira ili prepravlja predmete izvršenja ovog djela. Radnju izvršenja predstavlja i samo posjedovanje ovih predmeta, njihovo nabavljanje (dolaženje u posjed na bilo koji način), kao i njihovo davanje na upotrebu drugim licima. Koji su to predmeti, oprema, materijal ili supstancije koji su namijenjeni za proizvodnju opojnih droga - stvar je ocjene suda u konkretnom slučaju. To može biti: oprema (aparati i laboratorijski pribor), materijal (špric, igle, lule, lampe) ili supstancije (razne hemikalije) koje su inače namijenjene za proizvodnju opojnih droga, ali to ne mora biti slučaj. To mogu biti i svakodnevni predmeti koji se koriste u domaćinstvu ili industriji (hemijskoj ili farmaceutskoj) ili u školskim ili fabričkim laboratorijama za druge namjene, ali koji se mogu upotrijebiti i za ovu svrhu. Dovoljno je da je učinilac djela svjestan namjene ovih predmeta, bez obzira na to da li kod njega postoji i namjera upravljenosti na upotrebu ovih predmeta u cilju ovog krivičnog djela. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Drugi poseban oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina čini lice koje neovlašćeno uzgaja mak ili psihoaktivnu konoplju ili druge biljke iz kojih se dobija opojna droga ili koje same sadrže opojnu drogu. Specifičnost ovog djela čine tri elementa. To su: (1) radnja izvršenja se sastoji u uzgajanju maka ili psihoaktivne konoplje ili druge biljke, (2) radnja izvršenja se preduzima neovlašćeno – protivno odredbama Zakona o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama i 3) poseban predmet radnje izvršenja – mak ili psihoaktivna konoplja ili druga biljka iz kojih se dobija opojna droga ili koje samo sadrže opojnu drogu, što mora biti obuhvaćeno umišljajem učinioca.

Lakši oblik djela za koji se učinilac može u potpunosti osloboditi od u zakonu propisane kazne postoji kada učinilac bilo kog oblika djela otkrije nadležnim organima od koga nabavlja opojnu drogu³³¹.

3.3. Teži oblici krivičnog djela

Djelo ima dva teža oblika ispoljavanja za koja je propisano pooštreno kažnjavanje. Prvi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od pet do 15 godina postoji u sljedećim slučajevima:

(1) ako je djelo učinjeno od strane grupe. Grupu, u smislu člana 112 stav 22 KZ, čine najmanje tri lica koja su povezana radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih djela, koja ne mora da ima definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. Ovo djelo postoji kada radnju izvršenja preduzima više lica koja su se

kupoprodajne cijene (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1628/2008). Presudom suda je utvrđeno da su okrivljeni kao vanbračni partneri izvršili krivično djelo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge U zajedničkom stanu okrivljeni su u saksijama za cvijeće na terasi držali određenu količinu heroína razmjerenu u 15 paketića (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1697/2009). Kada okrivljeni ubere, suši i usitnjava listove prethodno uzgajane biljke psihoaktivne konoplje, to predstavlja proizvodnju opojne droge marihuane podobne za konzumaciju, pa se i radnje okrivljenog koje uključuju uzgoj, sjetvu i njegu marihuane mogu kvalifikovati kao krivično djelo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge (presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz. 130/2010). Radnja krivičnog djela neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge je i stavljanje u promet opojne droge, a tada je nebitno da li se radi o razmjenu ili prodaji (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. 223/2010).

329 Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. *Krivično pravo* 2, Sarajevo, str.189-190, (2016)

330 Ove supstance određuju Zakon o supstancijama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci („Službeni glasnik RS“ broj 107/2005) i Zakon o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama („Službeni glasnik RS“ broj 99/2010).

331 Sud može ublažiti kaznu okrivljenom koji otkrije u svom iskazu lica od kojih je nabavljao opojnu drogu (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 2789/2013).

prethodno dogovorila da udruženo pristupe jednoj ili više, istih ili različitih, djelatnosti upravljenih na proizvodnju, preradu ili stavljanje u promet opojnih droga³³². Dogovorom se može posao i podijeliti, tako da neka lica proizvode, druga prenose, treća prerađuju i prodaju ili samo prodaju opojnu drogu. Udruživanje treba da ispunjava sve uslove za postojanje zločinačkog udruženja i da potom udruženi pristupe proizvodnji ili prometu droga i

(2) ako je učinilac organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika. Radnja izvršenja je djelatnost pronalaženja, animiranja, pridobijanja, angažovanja i povezivanja više lica za prodaju opojnih droga koji se šalju na razna mjesta ili punktove. Ta lica se mogu, ali i ne moraju međusobno poznavati. Posrednici su lica koja održavaju vezu između preprodavaca i prodavaca, odnosno organizatora mreže.

Drugi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od najmanje deset godina postoji ako je djelo proizvodnje, prerade ili stavljanja u promet opojnih droga učinjeno do strane organizovane kriminalne grupe. Ovdje se radi o organizovanom, skupnom vršenju krivičnih djela ove vrste. Organizovanu kriminalnu grupu, u smislu člana 112 stav 35 KZ, čini grupa od tri ili više lica koja postoji određeno vrijeme i djeluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih djela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi.

4. NEOVLAŠĆENO DRŽANJE OPOJNIH DROGA

U članu 246a KZ predviđeno je specifično krivično djelo pod nazivom "Neovlašćeno držanje opojnih droga". Djelo se sastoji u neovlašćenom držanju supstance ili preparata koji su proglašeni za opojne droge u manjoj količini za sopstvenu upotrebu³³³.

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge (član 112 stav 15 KZ).

Radnja izvršenja je neovlašćeno držanje opojne droge³³⁴. To je državinska, faktička vlast nad preparatima ili supstancama bez obzira na to da li je to neposredno ili posredno ostvareno. Za postojanje djela nije bitno na koji je način izvršilac djela došao do opojne droge. Radnju izvršenja karakterišu još tri elementa. To su: (1) da je radnja preduzeta neovlašćeno, dakle protivno odredbama Zakona o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama (kada držanje nije indikovano medicinskim ili farmaceutskim razlozima ili nije preduzeto u cilju vršenja naučnog ili laboratorijskog istraživanja i sl.)³³⁵, (2) radnja izvršenja se preduzima u odnosu na manju količinu opojne droge. Kada postoji „manja“ količina, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju i 3) držanje opojne droge se preduzima u namjeri sopstvene (lične) upotrebe.

Učinilac djela može da bude svako lice, ali je to po pravilu lice koje je zavisno od opojnih droga. U pogledu krivice potreban je umišljaj koji obuhvata svijest o neovlašćenosti postupanja učinioca.

Za ovo je delo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ali je Zakonik predvidio da se učinilac može u potpunosti osloboditi od kazne. Uz izrečenu kaznu ili oslobođenje od kazne, učiniocu se obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanje predmeta – opojne droge.

Lakši oblik djela za koje se učinilac iz kriminalnopolitičkih razloga može u potpunosti osloboditi od kazne - postoji u slučaju ako otkrije nadležnim organima od koga nabavlja opojnu drogu³³⁶.

332 Pod udruživanjem više lica se podrazumijeva postojanje ranijeg dogovora okrivljenih u cilju zajedničke kontinuirane prodaje opojne droge, uz međusobno podijeljene uloge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 466/2007). Kada se većem broju okrivljenih lica stavlja na teret krivično djelo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga i istovremeno krivično djelo zločinačko udruživanje, uz opis da su se okrivljeni udružili za vršenje krivičnih djela u vezi sa opojnim drogama, radi se o prividnom sticaju po osnovu konzumacije, a u radnjama okrivljenih se ostvaruju samo obilježja krivičnog djela neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. Po. 16/2010).

333 Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. *Krivično pravo 2*, Sarajevo, str. 285-288, (2005).

334 Radnja krivičnog djela neovlašćenog držanja opojne droge je konzumirana radnjom krivičnog djela stavljanja u promet opojnih droga jer se promet ne može obaviti ako se opojna droga ne drži (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 843/2006). U situaciji kada je kod okrivljenog pronađena kesica sa opojnom drogom (marihuanom) neto mase 1,71 gram, a nisu izvedeni dokazi u pravcu provjere navoda okrivljenog da je zavisnik od opojnih droga - tada je okrivljeni oglašen krivim za krivično djelo neovlašćenog držanja opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1770/2007).

335 Droga koju je optuženi kupio u količini od 87 grama heroína i dva grama kokaina ne može se smatrati kao droga koja je kupljena isključivo za potrebe optuženog (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 49/2003). Postojanje ovog dela podrazumijeva direktan umišljaj – volju, odnosno htijenje učinioca da drži supstancu za koju zna ili pretpostavlja da je opojna droga i da je kao takva podobna da ugrozi zdravlje ljudi iako zna da je nabavljanje i držanje takve supstance neovlašćeno (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 153/2005).

336 Da bi postojao osnov za oslobođenje od kazne, potrebno je da iskaz okrivljenog od koga je nabavljao

5.OMOGUĆAVANJE UŽIVANJA OPOJNIH DROGA

5.1. Pojam i elementi krivičnog djela

Posljednje krivično djelo kojim se u Republici Srbiji pruža zaštita zdravlja ljudi od zloupotrebe opojnih droga je “Omogućavanje uživanja opojnih droga”. Ono je predviđeno u članu 247 KZ.

Djelo se sastoji u navođenju drugog na uživanje opojne droge, davanju drugom opojne droge da je uživa on ili drugo lice, u stavljanju na raspolaganje prostorija radi uživanja opojne droge ili u omogućavanju na drugi način drugom licu da je uživa³³⁷.

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge (član 112 stav 15 KZ).

Kod ovog djela su radnje podstrekavanja ili pomaganja kojima se drugom licu omogućava ili olakšava uživanje opojnih droga predviđene kao samostalno krivično djelo³³⁸. Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti. To su: 1) navođenje drugog lica na uživanje opojne droge – podstrekavanje u smislu stvaranja ili učvršćivanja odluke kod drugog lica da započne ili nastavi da uživa neku od opojnih droga, 2) davanje drugome opojne droge da je uživa on ili treće lice³³⁹ – djelatnost kojom se omogućava da drugo lice dođe u posjed, državinu opojne droge (poklanjanje ili ustupanje drugome da je koristi besplatno, za uslugu ili na zajam), 3) stavljanje prostorija na raspolaganje drugom licu radi uživanja opojne droge – ustupanje jednom ili više lica svojih prostorija da ih koriste za uživanje droga, jednokratno ili na duže vrijeme, uz naknadu ili bez nje, u prisustvu vlasnika ili držaoca ili ne. Pod prostorijom se podrazumijeva stan, dio stana, posebna soba, podrum, tavan, kabina, šupa, vikendica i svaki drugi ograđen i zatvoren prostor koji nije dostupan drugim licima bez uklanjanja prepreka i 4) omogućavanje uživanja opojne droge se može izvršiti i na drugi način kroz različite djelatnosti doprinošenja drugom licu da uzme opojnu drogu: pozajmljivanje pribora, davanje savjeta za upotrebu, davanje obavještenja o licima ili mjestima gdje se droga može nabaviti i sl³⁴⁰.

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. Uz kaznu se obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanje predmeta – opojnih droga.

5.2. Teži oblici krivičnog djela

Djelo ima dva teža oblika ispoljavanja.

Prvi teži oblik djela postoji u sljedećim slučajevima: 1) ako je djelo učinjeno prema maloljetnom licu – licu koje u vrijeme preduzimanja radnje izvršenja nema navršenih 18 godina života što mora biti poznato učiniocu djela, 2) ako je djelo učinjeno prema više lica – kada je jedna ili više, istih ili različitih djelatnosti podstrekavanja ili pomaganja preduzeta prema dva ili više lica bez obzira na to da li je neko od njih na ovaj način zaista i uživalo opojne droge³⁴¹ i

opojnu drogu bude procesni materijal na kome bi mogla da se zasnuje osuđujuća presuda u odnosu na lice od koga je nabavio opojnu drogu (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 306/2014).

337 Jovašević, D., Mitrović, Lj. Ikanović, V. *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik, str. 389-391 (2018).

338 Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V. *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*. Banja Luka: Službeni glasnik, str. 216-218, (2017).

339 Učinilac može staviti na raspolaganje za uživanje opojne droge i samo pojedine prostorije u kući, bez obzira na to što je u toj kući živio sa licem kojem je kuću i stavio na raspolaganje da pripremi opojnu drogu – heroin za upotrebu i da ga ubrizga u venu (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1732/2011). Okrivljeni je preduzeo radnju davanja opojne droge tako što je jedan džoint marihuane donio u stan prijatelja, a zatim su ga njih četvorica zajedno konzumirali u stanu (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 4781/2011).

340 Ovo krivično djelo postoji i u sljedećim slučajevima iz sudske prakse: okrivljeni je omogućio uživanje opojne droge tako što je u kasarnu unio marihuanu od koje je napravio cigaretu koju je dao dvojici vojnika, pa su zajedno uživali opojne droge tako što su povukli po nekoliko dimova iz ove cigarete (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1919/2005); okrivljeni je oglašen krivim za davanje opojne droge na uživanje drugom licu, a ne za njenu prodaju (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 903/2006); kada je okrivljeni iz paklica cigareta izvadio papirni paketić koji je otvorio i na engleskom jeziku saopštio prisutnim licima „hoćete da se poslužite heroinom“ što je svjedok razumio, a takođe i njegova prijateljica koja je francuski državljanin, pa su oboje reagovali da ne koriste heroin, a u blizini je bio i treći svjedok koji je u iskazu izjavio da je bio spreman da prihvati ponuđenu opojnu drogu (presuda Vrhovnog suda, Srbije, Kž. 429/2008); u izreci presude je utvrđeno da je okrivljeni omogućio drugom licu uživanje opojne droge tako što je prosuo određenu količinu heroina koju je oštećeni na licu mjesta u sobi uživao ušmrkavanjem opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2192/2008).

341 Kada je okrivljeni stavio na raspolaganje svoje prostorije za više lica, u presudi se moraju navesti imena tih lica, što znači da oni moraju biti identifikovani i saslušani (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 18/2005).

3) ako je djelo izazvalo naročito teške posljedice. Koje su to naročito teške posljedice i kada se one nalaze u uzročno-posljedičnoj vezi sa radnjom izvršenja osnovnog djela - predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju. U odnosu na težu posljedicu, učinilac mora da postupi sa nehatom. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od dvije do deset godina.

Drugi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od tri do 15 godina postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja u bilo kom obliku nastupila smrt drugog lica. To znači da smrt u smislu teže posljedice dela, koja je rezultat nehata učinioca, mora biti u uzročno-posljedičnoj vezi sa preduzetom radnjom omogućavanja uživanja opojne droge usljed čega je drugo lice zaista i unijelo opojnu drogu u organizam.

6. ZAKLJUČAK

Na bazi relevantnih univerzalnih međunarodnih standarda koji su donijeti u okviru i pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, i novo krivično zakonodavstvo Republike Srbije od 2005. godine, sa novelama do 2016. godine i sporednim zdravstvenim zakonodavstvom, poznaje više krivičnih djela kojima se na adekvatan način – sistemom kazni – pokušava efikasno spriječiti i suzbiti različite oblike i vidove protivpravnih djelatnosti kojima se povređuje ili ugrožava zdravlje ljudi od zloupotrebe opojnih droga. Pri tome je zakonodavac i različite oblike saučesništva, kao što su podstrekavanje, pomaganje ili zločinačko udruživanje u sastavu grupe (odnosno organizovane kriminalne grupe) - predvideo kao samostalne radnje izvršenja pojedinih oblika krivičnih djela. Uz to, kažnjivo je i samo posjedovanje, držanje opojnih droga, pored njihovog stavljanja u promet na različite načine.

Za učinioce ovih djela, pored propisanih kazni zatvora, primjenjuju se i druge krivične sankcije, u prvom redu mjere bezbjednosti. I pokušaj ovih krivičnih djela je izjednačen sa svršenim djelom u pogledu krivične odgovornosti i kažnjivosti učinioca.

Sve te inkriminacije, kao i kvalitetno, efikasno i zakonito primjenjivanje svih propisa u vezi sa uzgojem, proizvodnjom, prodajom, uvozom ili izvozom, kao i samim posedovanjem opojnih droga - treba da predstavljaju efikasan okvir kojim se Republika Srbija u trenutku pristupanja Eropskoj uniji pokušava efikasno i kvalitetno suprotstaviti protivpravnim aktivnostima u vezi sa zloupotrebom opojnih droga i na taj način smanjiti razorno dejstvo opojnih droga na ljudski organizam.

LITERATURA

- [1] B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović. *Krivično pravo 2*, Sarajevo, (2005), str. 285-288.
- [2] B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović. *Krivično pravo 2*, Sarajevo: Pravni fakultet, str. 189-190, (2016).
- [3] D. Jovašević. *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik, str. 517-519, (2011).
- [4] D. Jovašević, *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd: Službeni glasnik, str. 213-215. (2017).
- [5] D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović. *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik, str. 389-391 (2018).
- [6] E. Mijatović. *Krivična dela protiv zdravlja ljudi*, Zbornik radova, *Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo*, Zlatibor, str. 203–226, (2005).
- [7] I. Marković, *Krivičnopravna regulativa zloupotrebe droga u zakonodavstvu Republike Srpske*. Banja Luka: Glasnik pravde, 141, (2003).
- [8] M. Babić, I. Marković. *Krivično pravo, Posebni dio*. Banja Luka: Pravni fakultet, (2007).
- [9] M. Ratsch. *The encyclopedia of psychoactive plants: Ethnopharmacology and its applications*. Rochester: Park Street Press, (2005).
- [10] M.Đorđević, Đ.Đorđević, *Krivično pravo*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, (2016).
- [11] M. Pajčić, L. Sokanović. *Anabolički stereoidi kao predmet kaznenopravne regulacije*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 8(4), (2010), str. 387-409.
- [12] V. Delibašić. *Suzbijanje zloupotreba opojnih droga sa stanovišta krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik, (2014).
- [13] Ž. Aleksić, *Pranje novca i nedozvoljen promet droga*. Beograd: Izbor sudske prakse, Beograd, 12, (2004).

Pod pojmom više lica kod krivičnog djela omogućavanja uživanja opojnih droga treba podrazumijevati najmanje dva lica, tj. za postojanje ovog djela je dovoljno da se omogućava uživanje opojne droge kod najmanje dva lica (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1926/2005).

CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL PERSONS IN R. OF MACEDONIA

Alban Kadriu

Ministry of Internal Affairs – Skopje, Republic of Macedonia, alban.kadriu@yahoo.com

Abstract: Otherwise the subject of justice of a person with whom a person earns from his birth, a legal person is a product of the written law. In general, a legal entity is usually an organization that has ownership, economic activity, operational management, property and liability of its obligations with that property. Legal persons have their own will, their property they own and are responsible for their actions, which allows not being confused with the property of the people who founded it, nor of the will of all the people who work in it. Legal persons have an important role in everyday life. They are present and active in every field, because the legal system recognizes them as subjects of law.

As an artificial creation created by law, a legal person also serves to create different collective goals and interests in society. However, it is important to note that all organizations, associations, institutions, etc., which exist today in the Republic of Macedonia, which have the property and organization of people working there, are not considered as legal entities. For this, the organization, company or the status of a legal person or the same should be foreseen in the state legal order. Criminal law in a country must, above all, serve the citizens, namely to assure their personal security and respect for human rights and fundamental freedoms, with proper functioning and due respect, above all of state bodies, but also of others. to enable citizens a peaceful life on the one hand, and on the other hand, the state will provide opportunities and a range of tools for maintaining the peace and well-being of citizens.

From this we can conclude that if the offense is committed outside of the authority given to a natural person in this case the legal person can not be held responsible, but if the same case and despite being carried out outside the authorization is carried out in favor of the person legal entity in this case the legal person appears as an accomplice in the crime and to decide on his responsibility is the sufficient fact that the benefits he takes for himself or shares with his bailiff, noting the fact that the legal person and the person in charge of the person are collaborators of crime. From the criminal liability, the only excluded is the country by simple reason which would be illogical or with other words the state only accounts for themselves and their actions, while local governments are responsible only for offenses committed outside their public powers.

Keywords: justice, legal persons, country, criminal liability.

PËRGJEGJËSIA PENALE E PERSONAVE JURIDIK NË R. E MAQEDONISË

Alban Kadriu

Ministria e Punëve të Brendëshme – Shkup, R. e Maqedonisë, alban.kadriu@yahoo.com

Abstrakt: Ndryshe nga subjekti i drejtësisë së personit me të cilin një person e fiton nga lindja e tij, personi juridik është një produkt i ligjit të shkruar. Në përgjithësi, personi juridik është zakonisht një organizatë që ka pronësinë, aktivitetin ekonomik, menaxhimin operacional, pronën dhe përgjegjësinë e detyrimeve të saj me atë pronë. Personat juridikë kanë vullnetin e tyre, me pronën e tyre që e posedojnë dhe janë përgjegjës për veprimet e tyre, e cila nuk lejon të ngatërrohet me pronën e personave që e themeluan atë, as nga vullneti i të gjithë personave të cilët punojnë në të. Personat juridikë kanë një rol të rëndësishëm në jetën e përditshme. Ato janë të pranishme dhe aktive në çdo fushë, sepse sistemi ligjor i njeh ato si subjekte të së drejtës.

Si një krijim artificial, i krijuar nga ligji, personi juridik shërben dhe për krijimin e qëllimeve dhe interesave të ndryshme kolektive në shoqëri. Megjithatë është e rëndësishme të theksohet se të gjitha organizatat, shoqatat, institucionet, etj. të cilat ekzistojnë sot në Republikën e Maqedonisë, të cilat kanë pronë dhe organizimin e njerëzve që punojnë në to, nuk konsiderohen si subjekte juridike. Për këtë ajo organizatë, kompani ose të merr statusin e personit juridik ose e njejta duhet të parashihet në rendin juridik të shtetit. E drejta penale në një vend para se gjithash duhet tu shërbejë qytetarëve, përkatësisht tu sigurojë sigurinë e tyre personale dhe respektimin e të drejtave të njeriut dhe lirive themelore, me funksionimin dhe respektimin e duhur parasegjithash të organeve shtetërore, por dhe nga të tjerët, do tju mundësohet qytetarëve një jetë e qetë në njërin anë, nga ana tjetër, shtetit do ti sigurohen mundësi dhe një sërë mjeteve për ruajtjen e paqes dhe të mirëqenies së qytetarëve.

Nga kjo mund të konkludohet se në qoftë se vepra është kryer jashtë autorizimit të dhënë për personin fizik në këtë rast personi juridik nuk mund të jetë përgjegjës, por në qoftë se të njëjtin rast dhe pavarësisht se është kryer jashtë

autorizimit është kryer në favor të personit juridik në këtë rast personi juridik paraqitet si bashkëpunëtor në krim dhe për të vendosur për përgjegjësinë e tij është fakti i mjaftueshëm që përfitimet i merr për vete apo i ndan me përmbaruesin e tij duke vënë në dukje faktin se personi juridik dhe personi përgjegjës i personit janë bashkëpunëtorët e krimit.

Nga përgjegjësia penale e vetmja që përjashtohet është shteti nga arsye e thjeshtë e cila do të ishte e palogjikshme apo me të tjera fjalë shteti të jep llogari vetëm përpara vetes dhe veprimeve të tyre, ndërsa qeveritë lokale janë përgjegjëse vetëm për vepra penale të kryera jashtë kompetencave të tyre publike.

Fjalët kyçe: drejtësia, personat juridik, shteti, përgjegjësia penale.

1. HYRJE

Pas rënies së Jugosllavisë, shumë gjëra u ndryshuan. Këto ndryshime referohen kryesisht në brendësinë e shtetit, sistemit juridik apo sistemit ligjor në të. Maqedonia si ish-anëtar së bashku me vendet e tjera të Ballkanit dhe vendeve të kampit socialist në Evropën Lindore, u vunë para testit. Edhe pse vendi ynë gjatë shpërbërjes së federatës jugosllave ishte e vetmja që relativisht të flasin "luajt me zgjuartësi" dhe u bë e pavarur në mënyrë paqësore, po në të njëjtën ditë për ne u hap kutia e Pandorës. Para nesh qëndronin një numër sfidash, sfida të cilat është dashur të pranohen dhe të cilat nuk kanë lejuar gabime. Pyetja kryesore e cila paraqiteshte ishte, si Maqedonia, e re dhe e sapo bërë shtet i pavarur, e cila vite më parë ishte një vend socialist dhe brenda natës të transformohet në një vend të përparuar demokratik ku qytetarët dhe të drejtat e tyre do të vihen para interesave të shtetit? Kjo ishte një çmim që duhej të paguhej, ajo ishte një kusht që të ndiqet trendi i legjislacionit modern.

2. PËRGJEGJËSIA PENALE E PERSONAVE JURIDIKË NË DISPOZITAT E REJA TË KODIT PENAL TË RM

Hap i rëndësishëm në përforcimin e shtetit ishte miratimi i Kushtetutës së re më 17 nëntor 1991. Kushtetuta ka luajtur një rol shumë të rëndësishëm në krijimin e pavarësisë dhe sovranitetit të Republikës së Maqedonisë, për shkak se pas miratimit të saj ishte e mundur kerkimi i njohjes ndërkombëtare të vendit. Edhe pse deri më tani ka pësuar disa ndryshime, edhe pse Kushtetuta e Maqedonisë e mbajti testin në atë kohë. Ai është demokratik dhe liberal, e shpreh vazhdimësinë historike, ofron garancitë më të larta për ushtrimin e lirive dhe të drejtave të të gjithë qytetarëve.

Si pasojë e saj Maqedonia me pavarësinë e saj dhe miratimin e Kushtetutës ka paraparë juridiksion për të gjitha veprat penale, që do të thotë të gjitha krimet dhe veprat penale, duke ndjekur kështu tendencën për të lehtësuar sistemin penal duke lënë kategorinë e "veprave ekonomike". Disa vjet më vonë, në vitin 1997 me miratimin e Ligjit për kundërvajtje shfuqizohet Ligji mbi veprat penale komerciale, ndërsa ato vepra ekonomike që mbetën në ligje që ishin edhe më tej si të vlefshme janë riemëruar "shkelje", ndërsa të gjitha veprat tjera "ekonomike" që kanë ekzistuar në ligjet kushtetuese u përjashtuan.

E drejta penale në një vend para se gjithash duhet tu shërbejë qytetarëve, përkatësisht tu siguroj sigurinë e tyre personale dhe respektimin e të drejtave të njeriut dhe lirive themelore, me funksionimin dhe respektimin e duhur parasegjithash të organeve shtetërore, por dhe nga të tjerët, do tju mundësohet qytetarëve një jetë e qetë në njërën anë, nga ana tjetër, shtetit do ti sigurohen mundësi dhe një sërë mjetesh për ruajtjen e paqes dhe të mirëqenies së qytetarëve. Stabilitetit social dhe mirëqenia paraqesin pjesë të objekteve për funksionimi efektiv të vetë ndërmarrjes, ekonomisë në shtet, pa efekte anësore, të tilla si lloje të ndryshme të krimit të organizuar dhe krimeve, trafikimit e paligjshëm të drogës, qenieve njerëzore, shoqëri pa korrupsion, dhe të tjerë. Gjaku i shtetit përfaqëson institucionet dhe organet e veta. Nëse ka ndonjë pengesë dhe mospërputhje në mes tyre atëherë shteti nuk mund të funksionojë si duhet. Për fat të keq pavarësisht përpjekjeve të shumta, modifikimeve, shtesave, si në legjislacion dhe në praktikë, vendi ynë si një vend në tranzicion nuk arriti të funksionojë si një shtet ligjor. Parashihet pyetja, cilat janë arsyet? Një nga arsyet që kontribuon në mosfunksionimin e vendit tonë si një shtet ligjor mund të përmendet fakti se ishte e nevojshme të monitorohen me kujdes ndryshimet në shoqëri dhe në kohën më të shkurtër të mundshme të zbatohen të gjitha "vendimet moderne evropiane" në territorin shtëpiak. Ajo që na ka munguar në vendin tonë ishte futja dhe zbatimi i sistemit modern të ligjit penal. Pavarësisht disa shtesave në ligjin ekzistues Penal të Republikës së Maqedonisë, në përputhje me traktatet ndërkombëtare të cilat janë ratifikuar nga ana e Republikës së Maqedonisë dhe me të njejtat janë parashikur rregulla dhe tendencat e reja, por përsëri ai nuk arriti mjaftueshm të jetë i përsosur që të jetë efikas.

Arsyeja për mungesën e efikasitetit të sistemit tonë mund të përfshij dhe faktin se zbatimi i inkriminimit në Kodin Penal nuk është mbështetur në mënyrë adekuate nga zbatimi i instrumenteve të Ligjit për procedurë penale, duke lënë pas një serie të paqartësive dhe boshllëqeve. Ekzistenca e përgjegjësisë për kundërvajtje ka rëndësi thelbësore, sepse është i bazuar në njohjen e kapacitetit të vonshëm të personit juridik dhe e lehtëson hapin e

ardhshëm drejt statuit të përgjegjësisë për veprat penale. Nëse personi juridik do të përgjigjet për një vepër penale që ka të bëjë me mospagesën e tatimit atëherë mund të jetë përgjegjës dhe për një vepër penale të evazionit fiskal, falsifikimit të dokumenteve dhe çështjet e ngjashme!

Me ndryshimet në kodin penal në Kapitullin II të Kodit Penal, i cili lidhet me krimin dhe përgjegjësinë penale është një titull të ri i cili thotë „5. Përgjegjësia penale e personave juridikë "dhe është shtuar një artikull i ri, neni 28-a. Koha ka treguar se si kanë rrjedhur punët në vendin tonë, parasegjithash mendoj për "krizën" politike dhe ligjore që ka mbërthyer Maqedoninë, ishte më se e qartë se Kodi Penal duhet t'i nënshtrohet përsëri disa ndryshimeve për shkak se e kontrollonte situatën në terren. Disa vjet më vonë, pra në vitin 2009 u miratuan ndryshimet e reja në Kodin Penal. Ajo që është e rëndësishme në lidhje me këtë ndryshim është fakti se Neni 28-a ndryshohet dhe pas i shtohen dy tituj të rinj dhe dy nene të reja 28-b dhe 28-c.

Ky artikull ka të bëjë me kushtet për përgjegjësinë penale të personave juridikë. Neni 28-a dhe thotë:

Në rastet e parashikuara me ligj, personi juridik është përgjegjës për krimin e kryer nga një person përgjegjës i personit juridik në emër të, në llogari ose në dobi të personit juridik.

Personi juridik është përgjegjës për krimin e kryer nga punonjësi ose agjenti i personit juridik me anë të cilit ka arritur të fitojë pronë të konsiderueshme ose të shkaktoj dëmtime të tjera të konsiderueshme dikuj, nëse:

1. ekzekutimi i konkluzionit, urdhri apo vendim ose aprovim i organit tjetër drejtues, një organ menaxhues ose mbikëqyrës paraqet kryerjen e një krimi ose

2. deri te ndodhia e veprës ka arritur për shkak të mungesës së mbikëqyrjes së duhur të trupit drejtues, menaxhues ose mbikëqyrës ose

3. organi i menaxhimit, trupi i menaxhues ose mbikëqyrës nuk e ka parandaluar krimin, ose e ka shtypur, ose nuk e ka deklaruar para fillimit të procedurës penale kundër autorit të veprës.

Sipas kushteve të paragrafëve 1 dhe 2 të këtij neni penalisht përgjegjës janë të gjitha subjektet, përveç shtetit. Qeveritë lokale janë përgjegjëse vetëm për vepra penale të kryera jashtë kompetencave të tyre publike.

Sipas kushteve të paragrafëve 1 dhe 2 të këtij neni, personi juridik i huaj është penalisht përgjegjës nëse vepra penale është kryer në territorin e Republikës së Maqedonisë, pa marrë parasysh nëse ka një zyrë përfaqësuese apo zyra e degës e cila ushtron veprimtari në territorin e saj.

Duke analizuar këtë nen të ligjit, është e qartë se personi juridik është përgjegjës për krimin e kryer nga një person përgjegjës i personit juridik ,në emër të, në llogari ose në dobi të personit juridik. Në këtë ligj duke mos lejuar prapa perdes së një personi juridik të fshehet një person fizik, jepet një formulim shumë i mirë në paragrafin 2 të këtij neni, i cili thotë se personi juridik është përgjegjës për krimin e kryer nga punonjësi i tij ose agjenti i personit juridik me anë të së cilit është realizuar fitim i konsiderueshëm i pronës ose janë shkakuar dëme tjera të konsiderueshme në rënditje taksative duke numëruar rastet ku është paraparë.

Nga kjo del se, përgjegjësia e personit juridik do të vlerësohet në mënyrë indirekte përmes veprimeve apo mosveprimeve të personave të rënditur përkatësisht personat juridik do të përgjigjen në fakt përmes veprimeve apo mosveprimeve të mbikëqyrjes nga këta individë të radhitur ndryshe.

Përsa i përket "trupit menaxhues", i cila në përgjithësi është një organ kolektiv i përbërë nga më shumë persona fizik, në qoftë se vjen deri në kryerjen e një krimi nga vet organi në këtë rast do të tërhiqet nga vlerësimi i rolit të secilës njësi fizike në vetë punën e organit, çfarë vendimi sollën dhe çfarë lëshuan që nuk arritën të përfundojnë këtu dhe përgjegjësinë penale të personave juridikë. Megjithatë është e rëndësishme të theksohet se shkuar dhe për të vendosur përgjegjësinë individuale të individit i cili është anëtar i organit, sepse përgjegjësia edhe penale për personat juridikë nuk përjashton përgjegjësinë tonë e individit i cili është përgjegjës për këtë krim.

Përmendur tashmë se pavarësisht nga ekzistenca e përgjegjësisë penale për personat juridikë nuk përjashton përgjegjësinë e kryerësit të krimit (një sistem i përgjegjësisë paralele) në qendër të debateve të ardhshme teorike dhe problemeve praktike në zbatimin e zgjidhjes së re paraqitet problemi i marrëdhënieve të përgjegjësisë së personave juridik dhe autori i menjëhershëm i veprës, përderisa eksiston ekzekutori i veprës.

Paragrafi 3 i të njëjtit nen thekson se një akuzë penale mund të ndodhë në të gjitha subjektet juridike përveç shtetit. Ky paragraf i ligjit, sipas meje logjikisht ngre pyetjen, pse të gjitha subjektet juridike përgjegjës para drejtësisë për veprimet e tyre, por jo edhe shteti? Nëse shteti ka një pozitë të privilegjuar në krahasim me të gjithë personat e tjerë juridik dhe mund sillet në mënyrë selektive varësisht nga situata në situatë? Fakti është se është themeluar praksa si në territorin evropian dhe në atë botëror, nga një arësyje e thjeshtë që do të ishte e pamundur dhe e palogjikshme që shteti të jep llogari para vetes me saktësisht para organeve të tij. Sa i përket qeverisjes lokale, ata nuk kanë një pozitë të privilegjuar siç është rasti me shtetin, sepse mbajnë përgjegjësi për veprimet e tyre, por janë përgjegjës vetëm për veprat penale të kryera jashtë kompetencave të tyre publike.

Sa i përket personave të huaj juridikë është një rregullore në paragrafin 5 të të njëjtit nen. Një person i huaj juridik është penalisht përgjegjës nëse vepra penale që është kryer në territorin e Republikës së Maqedonisë, pa

marrë parasysh nëse ka një zyrë përfaqësuese apo zyrë të degës e cila ushtron veprimtari në territorin e saj. Zakonisht në këtë mënyrë ligjvënësi ka ruajtur të drejtën ekskluzive të dënimit brenda kufijve të territorit të saj. Në këtë mënyrë ai siguron mbrojtje ligjore në të gjithë vendin dhe madje edhe nga personat e huaj juridikë, në mënyrë që të mos lejojë shërbimin me mjete të ndryshme dhe manipulim për të kryer një krim dhe në këtë mënyrë mosndëshkimin për veprimet e tyre.

Me këtë zgjidhje për përgjegjësinë penale të personave juridikë ligjvënësi ynë mbështetet në drejtim të konceptit të detyrimit të supozuar të personit juridik për veprimet e organeve të tij apo përfaqësuesit (teorinë e identifikimit, "alter ego"). Kjo do të thotë se vetë personit juridik i bëhen ngarkesë dhe aktet e kryera nga një person juridik ose person i autorizuar për të vepruar në emër të tij, natyrisht në kuadër të kompetencave të tij. Por, çfarë nëse vepra është kryer jashtë këtyre pushteteve, në këtë rast lindin probleme të cilat kërkojnë interpretimin e fjalës "fuqi". Në vend kemi shumë interpretime të ndryshme të këtij termi si autorizim formal, i përcaktuar me ligj dhe akte të tjera, funksioni aktual dhe autorizim i organeve ose personit që vepron në emër të personit juridik. Nga kjo mund të konkludojmë se në qoftë se vepra është kryer jashtë autorizimit të dhënë për personin fizik në këtë rast personi juridik nuk mund të jetë përgjegjës, por në qoftë se të njëjtin rast dhe pavarësisht se është kryer jashtë autorizimit është kryer në favor të personit juridik në këtë rast personi juridik paraqitet si bashkëpunëtor në krim dhe për të vendosur për përgjegjësinë e tij është fakti i mjaftueshëm që përfitimet i merr për vete apo i ndan me përmbaruesin e tij duke vënë në dukje faktin se personi juridik dhe personi përgjegjës i personit janë bashkëpunëtorët e krimin.

Në të gjithë botën të njohur janë dhe dy modele të përgjegjësisë së personave juridikë, siç janë të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë, përgjegjësi e përfaqësuesit. Kur bëhet fjalë për modelin e parë shqyrtohet fajësia e personit fizik që është një bartës i aktit ose person përgjegjës, për arsye se personi juridik për veprën e kryer përgjigjet sipas parimit të fajit të supozuar. Ndërsa modeli i dytë fillimisht fillon nga përcaktimi i fajit në kryerësit e menjëhershme të veprës penale, personi përgjegjës fizik, si një supozim i përgjegjësisë dhe i personit juridik, ky është një model i njohur amerikan për përgjegjësinë e personave juridikë.

LP ynë e pranon vendimin e modelit evropian që merr përgjegjësinë për veprat të përcaktuara, për të cilin është i gatshëm koncepti i përgjegjësisë së drejtpërdrejtë përkatësisht përgjegjësia e paragjykuar e personit juridik. Faji i paragjykuar bazohet në pikëpamjen se si një person juridik i vërtetë është bartës jo vetëm i drejtësisë por edhe i obligimeve, por parësore është kryerja e veprimtarisë së tij të mos shkaktoj efekte negative.

3. PROCEDURA PENALE KUNDREJT PERSONAVE JURIDIKË

Në procedurën ndaj personave juridikë zbatohen dispozitat e Kodit të Procedurës Penale (KPP) për parimet bazë, juridiksioni lokal, advokati, aplikimet, raportet, afatet, rivendosjet, kostot, kërkesat pronësore, miratimin dhe shpalljen e vendimeve, paraqitja me shkrim, referenca, ndalimi i personave, garanci dhe konfiskimin i dokumenteve të udhëtimit, ndalimit, prova, procedurë e shkurtër, shqiptimin i masës për konfiskimin e pronës, pasurisë dhe konfiskimin e sendeve, mjeteve të rregullta dhe të jashtëzakonshme, si dhe procedurat për kompensimin e personave gabimisht të dënuar.

Nëse ekzistojnë baza për dyshim se është kryer një vepër penale dhe kryesi është personi përgjegjës ose organ i personit juridik dhe kur prokurori publik do të shoh se ka elemente të përgjegjësisë penale për personin juridikë të përcaktuar nga Kodi Penal, në këtë rast me anë të detyrës zyrtare mund të iniciojë procedurë penale për të njëjtin vepër penale kundër personit juridik për të cilin paramendohet të jetë kryesi i veprës. Prokurori publik mund të vendosë të mos ndjek penalisht ose të braktis ndjekjen penale sipas nenit 155, nëse personi juridik nuk zotëron ndonjë pronë ose prona që ai zotëron është aq e vogël që nuk mund ta mbulojë edhe koston e procedurës penale, ose nëse personi juridik është në procedurë falimentimi. Kështu që vendimi për fillimin e ndjekjes penale është lënë në vendimin e lirë të Prokurorit Publik i cili duhet të vendos për masat që do të marrë përsipër dhe të qëndroj pas tyre.

Vet akuza kundër personit juridik duhet të përmbajë emrin e personit juridik dhe të dhënat e vendqëndrimit të marra nga regjistrimi, e cila udhëhiqet nga Regjistri Qendror i Republikës së Maqedonisë në folderin ku qëndrojnë të gjitha të dhënat e nevojshme të personit të caktuar, numri amzë, emri dhe mbiemri i përfaqësuesit të personit juridik dhe adresa e tij. Përderisa si përfaqësues i personit juridik caktohet personi i huaj atëherë në prokurori potencohet dhe nënshtetësia e përfaqësuesit dhe numrin e tij të pasaportës.

Me propozimin e prokurorit publik gjatë procedurës gjykata mund të caktojë një ose më shumë masa të përkohshme pavarësisht masave sipas nenit 203 të këtij ligji, si dhe ndalimin e veprimtarive të caktuara ose të gjitha aktiviteteve të personit juridik deri në përfundimin e procedurës dhe ndalimin e ndryshimit të statusit të personit juridik.³⁴²

³⁴² Dragan Tumanovski "Përgjegjësia penale e personave juridikë në legjislacionin penal të Republikës së Maqedonisë", Shkup 2006, fq. 166

Në fund duhet theksuar se gjyqtarët dhe prokurorët janë ato që patjetër këto rregulla të përgjithshme ti përshtatin dhe ti aplikojnë në një rast të veçantë ndaj personave juridikë të bazuara në pikëpamjet e tyre profesionale dhe vlerësimet në rastin në fjalë.

4. DËNIMET PËR PERSONAT JURIDIKË AUTORË TË KRIMEVE SIPAS KODIT PENAL

Me novelen e vitit 2004 si gjoba që mund tu vendosen personave juridik përfshihen në vijim: dënime në të holla, ndalim për kryerjen e veprimtarisë së caktuar, ndalesë të përhershme për kryerjen e veprimtarisë së caktuar dhe ndalimi i personit juridik. Por, pas propozimit të grupit punues të Ministrisë së Drejtësisë, ndryshimet e miratuara në ligj dhe në hyrjen e kapitullit të ri të Kodit Penal të Republikës së Maqedonisë, i cili është kreu VI-dhe që ka të bëjë me ndëshkimin e personave juridikë dhe titullohet "DËNIMI i personave juridik " në këtë kapitulli janë të theksuara dënimet e mëdha dhe të vogla që mund të imponohen mbi personat juridikë.

Nga këtu, qartë mund të shihet se ligjvënësi ka parashikuar si dënim kryesor që mund tu vendoset personave juridik që paraqiten si kryerës të krimeve është dënimi me para, i cili nuk mund të jetë më pak se 100.000 apo të tejkalon 30 milion (minimumi ligjor dhe maksimumi), ndërsa krimet e kryera dhe veprat penale me të cilat arrihet një fitim ose shkaktohet dëmtimin i një shkalle të madhe që mund të jetë një gjobë dyfishi i shumës së maksimumit i këtij dënimi ose në proporcion me sasinë e dëmit të shkaktuar, pra, përfitimi i arritur më së shumti deri në dhjetë herë se shuma e tyre. Përveç dënimeve me të holla ligjvënësi ka parashikuar dënime më të vogla, të njëjtat gjykata mund he nuk do të thotë të imponoj, natyrisht kuptohet në varësi të fakteve konkrete të çështjes. Këto dënime zakonisht vendosen në rastet kur gjykata konstaton se personi juridik e ka keqpërdor pozicionin e tij dhe ka rrezik që në të ardhmen të përsëritet vepra.

Si gjoba të sekondare të parashikuara në nenin 96-b në ndryshimet më të fundit në Kodin Penal të R. Maqedonisë nga viti 2009 janë:

Ndalesë për marrjen e lejes, licencës, koncesionit, autorizimit apo të drejtave tjera të përcaktuara me ligj të veçantë:

- ndalesë e pjesëmarrjes në procedurat e prokurimit publik, dhënien e kontratave publike për prokurim publik dhe partneriteti publik - privat;
- ndalesë për krijimin e subjekteve të reja juridike;
- ndalesë për të përdorur subvencione dhe kredi të tjera të favorshme;
- marrja e lejes, licencës, koncesionit, autorizimit apo të drejtës tjetër të përcaktuar me ligj të veçantë;
- ndalesë e përkohshme e aktivitetit profesional;
- ndalesë e përhershme për kryerjen e aktiviteteve të caktuara;
- ndërprerja e subjektit juridik.

Kur ekzistojnë kushtet për shqiptimin e dënimeve sekondare, gjykatës i mbetet për të përcaktuar se cilin dënim ta vendos apo sa dënime shtesë të vendos pranë dënimit kryesor, gjë që varet nga vepra penale e cila është kryer dhe mënyrën në të cilën është kryer. Shqiptimi i gjobave sekondare të drejtura drejt parandalimit të përgjithshëm. Ky lloj i gjobave përfaqëson armë në duart e gjykatave dhe ata mund të parandalojnë personin juridik të ardhmen që të mos mund të përsëris veprën e njëjtë ose të ngjashme nëse gjykata i vendos dënim, si për shembull: marrja e licencës ose e lejes e cila dukshëm në situatën konkrete personi juridik e keqpërdor për të kryer vepra penale.

5. PËRFUNDIMI

Si përfundim mund të themi se përgjegjësia e personave juridik vlerësohet në mënyrë indirekte përmes veprimeve të personave juridik. Nga vet fakti se Maqedonia me pavarësimin dhe miratimin e Kushtetutës ka paraparë juridiksionin për të gjitha veprat penale të cilat i kemi përmendur më lartë për lehtësimin e sistemit penal. E kemi të njohur se e drejta penale në një vend para se gjithash duhet tu shërbejë qytetarëve, përkatësisht tu siguroj sigurinë e tyre personale dhe respektimin e të drejtave të njeriut dhe lirive themelore, me funksionimin dhe respektimin e duhur parasegjithash të organeve shtetërore. Gjithashtu ekziston dhe procedura penale kundrejt personave juridik ndaj personave juridik ku zbatohen dispozitat e Kodit të Procedurës Penale (KPP) për parimet bazë, juridiksioni lokal, advokati, aplikimet, raportet, etj. Të parët që duhet ti aplikojnë këto rregulla janë gjyqtarët dhe prokurorët në raste të veçanta ndaj personave juridikë të bazuara në pikëpamjet e tyre profesionale. Gjithashtu ekzistojnë dhe dënime për shkelje të ligjit qoftë dhe nga personat juridik, dënime të cilat i kemi përmendur dhe më lartë, janë ato dënime që ndikojnë në mbajtjen e rregullave dhe respektimit të tyre fillimisht nga personat juridik e më pas te qytetarët R. Maqedonisë.

LITERATURA

- [1] Dragan Tumanovski, 2006, "Përgjegjësia penale e personave juridikë në legjislacionin penal të Republikës së Maqedonisë", Shkup

- [2] Ibid
- [3] Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë, "Fig. Gazeta e R. Maqedoni "Nr.114 / 09 nga 14.09.2009, neni 28 dhe paragrafi 5
- [4] Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë, "Fig. Gazeta e R. Maqedonia Nr.114 / 09 "nga data 14.09.2009, Neni 28-a
- [5] Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë, "Fig. Gazeta e R. Maqedonia No.114 / 09 "në 14.09.2009, 96-b
- [6] Ndryshimet në Kodin Penal "Gazeta zyrtare e RM nr. 19/04 "në 30.03.2004
- [7] Pavel Manev, 2002. "Futja e përgjegjësisë penale për personat juridik - një temë e nxehtë në Republikën e Maqedonisë", Shkup
- [8] Prof. Dr. Vlado Kambovski „Veprat penale dhe përgjegjësitë penale të personave juridik”

AGREEMENT OF THE WILLS FROM THE CONTRACTUAL PARTIES AS ONE OF THE CONDITIONS TO MAKE A DEAL

Aleksandra Patoska

”St. Kliment Ohridski” University Bitola, Faculty of law - Kichevo, Republic of Macedonia,

aleksandra.patoska@uklo.edu.mk

Abstract: Every agreement of the wills among two or more persons who make mutual law relation or changes or calls of the existing law relation is named as a contract in the theory of law. According its characteristics, the law relations may be different - obligatorious, familiarious, hereditorous, administrativ, merchanditorious etc., because of what the contracts as instruments of law regulations of that relationships are published in different law branches, like: family law, heretige law, administrative law, merchandise law etc. Regarding its theoretical structure and frequent use and meaning in the law practice, the obligatory contracts are separated - those which may make obligatory relationships.

The obligatory relationships are law connection among two or more parties from which one of them has the right to ask for, and the other is obligated to give the asked or to do, or not to do, or to bear it. The essence of the obligatory relation is in the right of the creditor to ask from the debtor to fulfill his obligation, which means - basically - they are in creditor - debtor's relationships. Therefore, the obligatory contracts are double law acts according to which, in the agreement of the wills between two parties, the one part obeys to give something, to do or not to do something, or to bear something in the benefit of the other part, the part which takes that obligation as its right.

The agreement of the wills of the contractual parties is one of the four common conditions of the geneses of a contract. It is realized by equality of the different wishes and different aims which the parties like to reach by making an agreement. There are the questions which I am trying to answer in my written text: about law relevant will, the attributes which the will should possess, the ways of giving the will and, at the end, coordinating the wills of the two parts which goes to make the contract. The coordinating of the wills should be done on a legalized or usual way, frequently or usually by giving an offer from the first part and reaching the offer from the other one. That is the most usual mode of implementation the reunification of the wills between the contractual parts.

Keywords: contract, will, agreement of the wills

СОГЛАСНОСТ НА ВОЛЈИТЕ НА ДОГОВОРНИТЕ СТРАНИ КАКО ЕДЕН ОД УСЛОВИТЕ ЗА СОЗДАВАЊЕ НА ДОГОВОР

Александра Патоска,

Универзитет „Св.Климент Охридски“, Правен факултет–Кичево, Република Македонија,

aleksandra.patoska@uklo.edu.mk

Резиме: Секоја согласност на волји на две или повеќе лица со која се создава меѓусебен правен однос, или се менува или укинува постоечкиот правен однос во правната теорија се именува како договор. Правните односи по своите карактеристики можат да бидат различни – облигациони, семејни, наследни, административни, трговски и т.н. заради што и договорите како инструменти за правно регулирање на тие односи се јавуваат во различни правни гранки – семејно право, наследно право, административно право, трговско право и т.н. По својата теоретска изграденост, честа примена и значење во правната практика, посебно се издвојуваат облигационите договори – оние со кои се создаваат облигациони односи.

Облигационите односи се правна врска меѓу две или повеќе страни од кои едната има право да бара, а другата има обврска тоа што се бара да го даде, или да го стори, или да не го стори или нешто да трпи. Суштина на облигациониот однос е во правото на доверителот да бара од должникот да ја исполни својата обврска, што значи тоа, во својата основа, се должничко-доверителски односи. Оттука, облигационите договори се двострани правни дела со кои, во согласност на волјите на двете страни, едната страна се обврзува дека на другата страна нешто ќе и даде, или ќе стори нешто, или нема да стори нешто или ќе трпи нешто во корист на другата страна, која таа обврска ја прифаќа како свое право.

Согласноста на волјите на договорните страни е еден од четирите општи услови за настанување на договор. Таа се реализира со изедначување на различните желби и различните цели кои страните, со склучувањето на

договорот, сакаат да ги постигнат. И тука се поставуваат прашањата на кои во овој труд ќе се обидам да дадам одговор: за правно релевантната волја, атрибутите што треба да ги поседува волјата, начините на изјава на волја и на крајот усогласувањето на волјите на двете страни што конечно доведува до создавање на договорот. Тоа усогласување на волјите треба да биде направено на со закон пропишан или вообичаен начин, најчесто, или по правило со ставање на понуда за случување на договор од едната страна и прифаќање на понудата од другата страна. Тоа е вообичаениот начин на остварување на единство на волјите и на изјавите на волја на договорните страни.

Клучни зборови: договор, волја, согласност на волјите

1. ВОВЕД

Еден од основните услови за постоење на договор е согласноста на волјите на договорните страни. Ова произлегува од поимното определување на облигационите договори како согласност на волјите на страните, со која настанува, се менува или престанува облигациониот однос. Субјектите кои имаат намера да склучат договор во тој интелектуален процес влегуваат од различни позиции, со различни, често спротивни, цели и интереси, па од нивното усогласување зависи и создавањето на договорот. Согласноста на волјата на страните во договорот се реализира со изедначување на различните желби и цели на страните коишто, со склучувањето на договорот се очекува да се постигнат.

2. ПРАВНО РЕЛЕВАНТНА ВОЛЈА

Волјата е најзначајниот правен факт во граѓанското право. Таа е еден од основните услови за склучување на договорот. Основни претпоставки за волјата да биде правно релевантна се : свеста за елементите на преземената работа и намерата договорот да се склучи.

Свеста за склучување договор значи лицето кое го склучува договорот да може да го сфати значењето на склучениот договор. Оваа карактеристика ја немаат малолетните, душевно болните лица како и лицата кои се под дејство на алкохол или наркотици. Исто така, лицето кое го склучува договорот, односно кое, изразувајќи ја својата волја постигнува согласност со друго лице, треба да има и намера за склучување на договорот, односно „намера правно да се обврзат. Значи, овде најпрво се бара страните да оформиле волја за склучување на договор со определена содржина и притоа се инсистира на внатрешната компонента и решеноста на страните да ги преземат обврските и да одговараат за нивното (не)извршување“.³⁴³

Покрај ова, потребно е да постои и правно релевантна волја за склучување договор, што значи таа треба да биде сериозна, слободна, остварлива и вистинита. Отсуството на било кој од овие елементи, волјата ја прави манлива и е основ на рушливост на договорот.³⁴⁴ Волјата треба да биде сериозна, што значи „да биде насочена кон склучување на договор, а не кон постигнување на некоја друга цел.“³⁴⁵ Дали волјата е сериозна или не, зависи и се цени во секој конкретен случај поединечно, главно тргнувајќи од конкретните околности и општо прифатените стандарди за склучување на договор. Волјата треба да биде слободна, што значи да не е оформена под присила, закана, во заблуда или со измама, зашто таквиот недостаток на волјата е класичен пример во облигационото право за рушливост на договорот заради мани на волјата. Волјата за склучување на договор треба да биде остварлива, односно да постои правна и фактичка можност за исполнување на договорот и од двете договорни страни. Договорот се склучува за исполнување на определени цели на договорните страни, а бидејќи невозможното не може да се исполни, отсуството на овој атрибут значи и невозможност за исполнување на договорот. И на крајот, волјата за склучување на договорот треба да биде вистинита, а не симулирана или привидна. Волјата за склучување на договор со цел да се прикрие некое друго правно дело значи прекршување на едно од основните начела на Облигационото право – начелото на забрана на злоупотреба на правото според кое „забрането е вршењето на право од облигационите односи спротивно на целта заради која е тоа со закон установено или признаено“³⁴⁶ па таквата волја води кон склучување на ништовен договор.

3. ИЗЈАВУВАЊЕ НА ВОЛЈАТА

За да може да произведи правно дејство и да доведе до склучување на договор, волјата на договорните

³⁴³ Галев, Г. Дабовиќ-Анастасовска, Ј., *Облигационо право*, Скопје, Просветно дело, (2012) стр.361

³⁴⁴ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.52-58 – Мани на волја, чл.103 Рушливи договори од ЗОО

³⁴⁵ Поп Георгиев, Д., *Облигационо право*, Скопје, Култура, (1985) стр.144

³⁴⁶ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.6

страни треба и да се изјави. Внатрешната волја, како психолошка категорија, ако јавно не е манифестирана, не произведува правно дејство. „Изјавата на волја мора да биде направена слободно и сериозно.“³⁴⁷ Покрај тоа изјавата на волја, исто како и волјата треба да биде и вистинита и остварлива.

Прашањето за односот на волјата како внатрешна, психолошка категорија и изјавата на волја, како јавна манифестација на оваа психолошка категорија, во правната наука е спорно прашање. Различни ставови и теории постојат по однос на прашањето : што ако изјавената волја како јавна манифестација не е соодветна на внатрешната волја како психолошка категорија? Која од овие две волји го создава договорот – внатрешната или изјавената?

Според теоријата на волја (Willenstheorie) чиј автор е Savigny важна е внатрешната волја т.е. онаа волја што договорната страна навистина ја имала при стапувањето во договорниот однос. Внатрешната волја го создава договорот, а изјавената волја може да има правно дејство само ако е верна репродукција на внатрешната волја. Изјавата на волја не е битен елемент на правната работа, ами само средство со кој се потврдува нејзиното постоење. Целосно применување на оваа теорија во правната практика не е можно затоа што тоа би довело до правна несигурност.

Спротивно на ова, теоријата на изјава (Erklärungstheorie – претставник Kohler) правно дејство треба да ѝ се признае на изјавената, а не на внатрешната волја, затоа што изјавената волја, по правило, се поклопува со внатрешната, вистинската волја, како и затоа што во правниот промет за внатрешната волја се дознава единствено по пат на нејзино изјавување. Според оваа теорија значи, предност има изјавената волја, што води до правна сигурност за учесниците во правниот промет.³⁴⁸ Релевантно е она што учесниците го изјавиле при склучувањето на договорот, а не она што сакале, па било од кои причини не го изјавиле. Учесниците треба да ја сносат одговорноста што ја презеле со склучувањето на договорот како и последиците од дадените изјави на волја.

Во правната практика ниту една од овие две теории не е во целост прифатена во нејзиниот чист облик, ами зависно од видот на правната работа, а заради заштита на интересите на учесниците во правната работа како и на интересите на трети лица, се дава предност на едната или на другата теорија. Сепак, заради сигурност во правниот промет, подобро би било да се даде предност на изјавената волја затоа што многу полесно се утврдува во споредба со внатрешната волја. Така на пример, Германскиот граѓански законик, кој во принцип ја прифаќа теоријата на изјавата, не го оспорува правното дејство на вистинската волја на договорните страни, затоа што во него постојат одредби со кои се земаат во предвид и маните на волјата на договорните страни, што е карактеристика на теоријата на волјата. Од друга страна пак, Францускиот граѓански законик, кој во основа на прифаќа теоријата на волјата, содржи одредби со кои се регулира правното дејство на симулираната изјава на волја.

Законот за облигационите односи, од една страна содржи одредба со која ги набројува начините на кои волјата може да биде изјавена. „Волјата за склучување на договор може да се изјави со зборови, вообичаени знаци или друго однесување од кое со сигурност може да се заклучи за нејзиното постоење, содржина и идентитетот на давачот на изјавата. Волјата за склучување на договор може да се изјави и со помош на различни комуникациски средства (телефон, факс, интернет врска и други).“³⁴⁹ А според чл.18 од истиот Закон „Договорот е склучен кога договорните страни се спогодиле за суштествените состојки на договорот“ што значи дека предност се дава на теоријата на изјава – изјавите на волји на договорните страни довеле до создавање на правно дело со определена содржина, па врз основа на истите тие изјави страните ја сносат и одговорноста за исполнување на договорните обврски. Од друга страна пак, во „во случај на постоење на одредена мана во волјата предизвикана со заблуда, измама, закана или принуда, како правно релевантна се зема внатрешната волја на страните, а не нивната надворешно манифестирана волја“³⁵⁰

Изјава на волја е секој акт со кој едно лице ја изразува намерата да предизвика определено правно дејство. Волјата, вообичаено, се изразува со активно однесување, односно со преземање активности со кои се потврдува тоа. Кај активното однесување, постојат два начини на изразување на волјата : изрично и премолчно. Волјата се манифестира изрично кога лицето презема такви активности со кои директно го покажува постоењето на некоја намера, со зборови (по писмен или устен пат), или со други активности кои имаат исто значење и иста цел (со гестикулација, кревање на рака и сл.). Премолчно изразување на волјата постои кога лицето презема такви активности врз основа на кои индиректно, но со сигурност може да се

³⁴⁷ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.20 ст.3

³⁴⁸ Поопширно види во *Правна енциклопедија*, Београд, Савремена администрација, (1979), стр.1048

³⁴⁹ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.20 ст.1 и 2

³⁵⁰ Галев, Г. Дабовиќ-Анастасовска, Ј., *Облигационо право*, Скопје, Просветно дело, (2012) стр.408

констатира постоење на определена правно релевантна намера за склучување на договор. Овој начин на изјава на волја се нарекува изјава на волја со конклюдентни дејствија (*facta concludentia*). За оваа активност да произведе правно дејство, од таквото однеување на лицето, во зависност од околностите, треба логично и со сигурност да се заклучи дека војата се изразува заради постигнување на определена правно релевантна цел.³⁵¹

Во правната теорија се поставува прашањето: дали со пасивно однесување може да се изрази волјата на договорните страни? Под пасивно однесување, во правна смисла, се подразбира состојба на апсолутна воздржаност на едно лице од преземање на било какви активности со кои се изразува волјата. Во современото право (за разлика од канонското право)³⁵² прифатен е принципот дека молчењето не значи согласност. Со молчење, односно со пасивно однесување не може да се изјави волјата на страните во договорот. Ова е прифатено и во Законот за облигационите односи³⁵³, како и во судската практика. Сепак, деловната практика создала и извесни исклучоци од ова правило. Така, дали молчењето на понудениот значи прифаќање или одбивање на понудата за склучување на договор, се проценува според објективни критериуми во контекст на конкретните околности. На пример, се смета дека молчењето на понудениот значи прифаќање на понудата доколку договорните страни се во постојани деловни односи во поглед на определена стока, па доколку понудениот веднаш или во определен рок не ја одбие понудата, се смета дека таа е прифатена. И Законот за облигационите односи предвидува исклучок од правилото дека молчењето на понудениот значи одбивање на понудата. Тоа е кај договорот за налог,³⁵⁴ каде, тој што во вид на занимање се занимава со вршење туѓи работи и јавно се нуди за тоа, должен е понудениот налог да го изврши, а доколку не сака да го прифати за тоа е должен да ја извести другата страна без одлагање. Тоа значи дека лицата кои во вид на занимање вршат туѓи работи (комисионери, посредници и сл.) добиениот налог треба веднаш по добивањето да го извршат, дури и доколку „молчат“, односно доколку веднаш не го одбијат налогот, што има и голема практична важност.

4. УСОГЛАСУВАЊЕ НА ВОЛЈИТЕ

Есенцијалниот (битниот) творечки фактор за настанување на договорот е согласноста на волјите на договорните страни.³⁵⁵ Склучувањето на договорот претпоставува коегзистенција на волјите што, од правен аспект, е подобна да произведе определени правни последици. Таа коегзистенција настанува со средба на две волји од кои едната носи обележја на иницијатива, а другата на прифаќање на иницијативата. Тие се сукцесивни и комплементарни. Првата се нарекува понуда, а втората прифаќање на понудата. Понудата и прифаќањето на понудата се акти на изјава на волја и за нив важат истите атрибути како и за волјата, но покрај нив постојат и посебни правила што се однесуваат само на понудата и нејзиното прифаќање.³⁵⁶

Понудата е еднострана изјава на волја направена од понудувачот и упатена на определено (или неопределен број) лице/а (понуден) со цел да се склучи договор. Со понудата понудувачот едновременно ја дава и својата согласност да го склучи договорот под услови наведени во неа. За да биде правно релевантна понудата треба да биде сериозно и слободно дадена изјава на волја и во себе да ги содржи суштествените состојки на договорот. Правното дејство на понудата е во тоа што таа создава обврска за понудувачот да го склучи договорот под условите наведени во неа. Понудениот има право да бара исполнување на таа обврска т.е. склучување на понудениот договор. Според тоа, со ставањето на понудата понудувачот не е должен да ја исполни нејзината содржина – обврската за него настанува дури откако ќе се склучи договорот. До тој момент понудувачот е должен само да го склучи договорот.³⁵⁷

Со прифаќањето на понудата договорот е склучен. Понудата и прифаќањето на понудата се два чина од кои се состои склучувањето на договорот, но и акти на усогласување на волјите на договорните страни. Тоа е фазата во процесот на склучување на договорот во која доаѓа до усогласување на волјите.

Прифаќањето на понудата доведува до склучување на договорот само ако понудата се прифати во целост. Содржината на изјавата за прифаќање на понудата ја изразува согласноста со сè она што ја чини понудата.

³⁵¹ Поопширно види во *Правна енциклопедија*, Београд, Савремена администрација, (1979), стр.562

³⁵² Според канонското право „кој молчи е смета дека се согласува“ – *Qui tacet consentire videtur*

³⁵³ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.34 ст.1 „Молчењето на понудениот не значи прифаќање на понудата“

³⁵⁴ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.806

³⁵⁵ Галев, Г. Дабовиќ-Анастасовска, Ј., *Облигационо право*, Скопје, Просветно дело, (2012) стр.434

³⁵⁶ Fisher, P.Ury,W, Patton,B., *Getting to yes*, New York, Penguin Books, (1991)

³⁵⁷ Во англиското право понудата не обврзува, па понудувачот може да ја повлечи во било кое време

Изјавата на волја со која се прифаќа понудата може да биде направена изрично или премолчно, но во секој случај мора да одговара на содржината на понудата, односно понудениот треба да ги прифати битните елементи на предложениот договор изразени во понудата. Тоа значи дека изјавата за прифаќање на понудата не мора да ги опфаќа и оние елементи што од самата понуда можат да се сфатат како небитни. Изјавата за прифаќање на понудата, според својата содржина мора да биде таква што од неа да се гледа намерата за склучување на договорот (*animus contrahendi*).

Делумното прифаќање на понудата, како и прифаќањето на понудата со предлог да се измени, не се смета за прифаќање на понудата и не води кон склучување на договорот. Ваквото прифаќање на понудата се смета за нова понуда, па понудувачот и понудениот си ги заменуваат местата. Сега понудувачот, кој станува понуден треба да одговори на таа „нова“ понуда. Тоа е интелектуален процес на усогласување на волјите во кој учесниците и неколку пати можат да си ги заменат местата и да бидат во улога на понудувач или на понуден, сè додека во целост не ги усогласат соите волји. Во оној момент кога ќе постигнат согласнот за битните елементи (зак.суштествените состојки) на договорот (кои кај секој поединечен договор се различни), договорот се смета за склучен. Договорот е склучен кога договорните страни се спогодиле за суштествените состојки на договорот.³⁵⁸ АКО ги усогласат волјите – во спротивно, доколку тоа не е случај до склучување на договорот нема да дојде.

5. ЗАКЛУЧОК

Процесот на склучување на договорите е сложен интелектуален процес во кој треба меѓусебно да се сретнат и усогласат волјите на договорните страни по однос на битните елементи на договорот. Покрај постоењето на две договорни страни, предмет, основ и форма на договорот, неопходно за негово создавање е согласноста на волјите на договорните страни. За склучениот договор да биде полноважен потребно е волјата и на двете страни да поседува определени атрибути : да е сериозна, слободна, остварлива и вистинита и, можеби најважното, таквата волја да се изјави. Начинот на изјавување на волјата при склучување на договорот зависи од природата и видот на договорот. Изјавата на волја за склучување на договор, во вид на предлог за склучување договор наречен понуда, треба да биде упатена до другата страна која овој предлог може да го прифати или да го одбие, или да не се изјасни по направената понуда во кој случај повторно се смета како понудата да е одбиена. Притоа, во тој процес на усогласување на волјите, на приближување на различните, често спротивни желби на договорните страни за целите што сакаат за себе да ги остварат со склучувањето и исполнувањето на договорот, од клучно значење е почитувањето на начелото на совесност и чесност и начелото на забарана за предизвикување штета на друг, што впрочем се и основни начела на облигационото право.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Галев, Г. Дабовиќ-Анастасовска, Ј., *Облигационо право*, Скопје, Просветно дело, (2012)
- [2] Поп Георгиев, Д., *Облигационо право*, Скопје, Култура, (1985)
- [3] Fisher, P.Ury, W, Patton, B., *Getting to yes*, New York, Penguin Books, (1991)
- [4] *Правна енциклопедија*, Београд, Савремена администрација, (1979)
- [5] Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001

³⁵⁸ Закон за облигационите односи, „Сл.весник на РМ“бр.18/2001, чл.18

THE CONCEPT AND CAUSES OF THE DIVORCE UNDER THE LEGAL REGULATION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE NEED FOR ADAPTATION WITH CHANGES IN THE CONTEMPORARY WORLD

Kaltrina Zekolli Shaqiri

University „Mother Theresa,, - Skopje, Macedonia, kaltrina.zekolli@unt.edu.mk

Emrije Zuberi

Higher Administrative Court of the Republic of Macedonia-Skopje, emrijezuberi@gmail.com

Abstract: The issue of divorce and rising rates in the modern world is one of the most serious problems and social issues that greatly affect the lives of people. Divorce is a human right.

It is an expression of individual freedom to want and to choose. Setting up the right to divorce is an expression of civilization today and at the same time it can be considered as significant progress compared to the past because it allows the disruption of the community in which relations between spouses do not function according to the corresponding and prescribed order. Divorced marriages relate to personal and social life very deeply. It causes stress and makes the individual unsuccessful and changes his life. Although many couples agree to stay with their partner to death, many marriages will end up divorcing instead of death. Until almost the divorce was considered as the most difficult marriage dysfunction leading to a complete disorganization of the family. Over time, a system of the so-called "binuclear family" has emerged following the divorce, which suggests that divorce is not death for the family. Over time, a system of the so-called "binuclear family" has emerged following the divorce, which suggests that divorce is not death for the family. This paper will analyze the causes of divorce, which are a multidisciplinary challenge and the use of certain reforms that will overcome the problems that arise in practice as well as the need to align our legislation with the general tendencies of other contemporary European legislation, as well as with international documents.

The importance of the institution for divorce as a legal form of termination of the marriage, the importance of applying the international principles and practices of this institution of law, the need to amend and supplement the Family Law of the Republic of Macedonia for more specific regulation of divorce, the need to implement innovations in the positive legislation because it is a necessity and need to adjust the positive laws of the Republic of Macedonia towards those of the EU, as well as from the introduction of an institution family mediation. In order to make this paper better and be able to conceptualize the subject of research from different angles, various research methods such as the historical method, the descriptive method, the normative method and the comparative method will be used. The methods that will be used for this paper will be applied appropriately and will have a scientific and research character.

This research will also have an empirical part by which, by analyzing the statistical results of different institutions, which, as a scope of work, also have the issue of divorce, will present a general picture of the relationship of these institutions towards marriage as an institution, statistical data on the number of divorces in the Republic of Macedonia and the most common reasons that lead to the divorce.

Keywords: divorce, marriage, family, right, reasons

КОНЦЕПТОТ И ПРИЧИНИТЕ ЗА РАЗВОД НА БРАКОТ СПОРЕД ПРАВНАТА РЕГУЛАТИВА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И ПОТРЕБАТА ЗА ПРИЛАГОДУВАЊЕ СО ПРОМЕНИТЕ ВО СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ

Калтрина Зеколи Шаќири

Универзитет „Мајка Тереза,, - Скопје, kaltrina.zekolli@unt.edu.mk

Емрије Зубери

Виш Управен Суд на Република Македонија -Скопје, emrijezuberi@gmail.com

Резиме: Прашањето за развод и зголемување на стапките во современиот свет е еден од најсериозните проблеми и социјални прашања кои во голема мера влијаат врз животот на луѓето. Разводот претставува човеково право. Тоа е израз на индивидуалната слобода да сакаш и да одбереш. Поставувањето на правото на развод е израз на цивилизацијата денес и воедно може да се смета како значаен напредок во споредба со

минатото затоа што овозможува прекин на онаа заедница во која односите меѓу брачните другари не функционираат според соодветниот и пропишаниот ред. Разведените бракови се однесуваат на личниот и општествениот живот многу длабоко. Тоа предизвикува стрес и ја прави индивидуата неуспешна и го менува животот. И покрај тоа што многу двојки се согласуваат да останат со својот партнер до смрт, многу бракови ќе завршат со развод наместо смрт. До скоро разводот се сметал како најтешката брачна дисфункција кој доведува до потполна дезорганизација на семејството. Со текот на времето е оформен систем на таканаречено „бинуклеарно семејство“ кое настанува по разводот, а што укажува на тоа дека разводот не е смрт за семејството. Во овој труд ќе се анализираат причините за развод на бракот, кои претставуваат мултидисциплинарен предизвик и употребата на одредени реформи со кои ќе се надминат проблемите што се јавуваат во практиката како и потребата, нашево законодавство да се усогласи со генералните тенденции на другите современи европски законодавства, како и со меѓународните документи. Особено ќе бидат нагласени: важноста на институцијата за развод како правна форма на престанок на бракот, важноста од примената на меѓународните принципи и практики на оваа институција на правото, потребата од измена и дополнување на Законот за семејството на Република Македонија за поконкретно регулирање на разводот, потребата да се имплементираат иновации во позитивното законодавство бидејќи тоа е неопходност и потреба од приспособување на позитивните закони на Република Македонија кон оние на ЕУ како и од воведувањето институција за семејна медијација. За да биде побогат овој труд и да може предметот на истражување да се концептира од различни агли, при неговата изработка ќе бидат користени различни научноистражувачки методи како што е историскиот метод, дескриптивниот метод, нормативниот метод и компаративниот метод. Методите кои ќе се користат за овој труд, ќе бидат применети соодветно и ќе имаат научноистражувачки карактер. Ова истражување ќе има и емпириски дел со кој, преку анализа на статистички резултати од различни институции, кои како делокруг на работа го имаат и разводот на брак, ќе се претстави општа слика на односот на овие институции кон бракот како институција, статистички податоци за бројот на разведени бракови во РМ и за најчестите причини што доведуваат до негов развод.

Клучни зборови: развод, брак, семејство, право, причини

ВОВЕД

Еден од главните социјални трендови во минатиот век е зголемувањето на стапката на развод и многумина општествени научници се обидоа да ги разберат причините и последиците од семејното распаѓање.³⁵⁹

Бракот е континуиран однос, но не постојан бидејќи може да се прекине со смртта на еден од сопругниците, со прогласување на еден од сопругниците како исчезнат, со анулирање на бракот како и со развод.

Во последниве децении стапката на склучување брак се намали, стапката на развод се зголеми, а дефинирачките карактеристики на бракот се сменија.³⁶⁰ Надворешните влијанија, различното воспитување и социјално потекло, различните навики и карактерни особини, променливоста на човековата природа и уште многу други значајни фактори може да доведат до ситуација кога заедничкиот живот на брачните другари ќе претставува само товар и секојдневно измачување. Во овој случај се поставува прашањето за целисходноста на постоењето на ваков брак, односно брак кој ја изгубил својата општествена функција и своето значење.³⁶¹

Повеќемина стручни лица, меѓу кои и психолози, сметаат дека разводот е подобро решение од продолжувањето на неуспешниот брак. Прифатливо е мислењето на Поњавиќ³⁶² дека разводот не е најголема несреќа туку нормален начин за решавање на тешките ситуации до кои доаѓа кога бракот доживеал целосен неуспех.

³⁵⁹ Stephen J. Bahr, Social Science Research on Family Dissolution: What It Shows and How It Might Be of Interest to Family Law Reformers, Department of Sociology Brigham Young University, March 2, 2001, стр. 2

³⁶⁰ Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces, Betsey Stevenson, Wharton School, University of Pennsylvania, Justin Wolfers Wharton School, University of Pennsylvania, CEPR, NBER and IZA, Discussion Paper No. 2602, February 2007, стр. 4

³⁶¹ Бакиќ, (10, 172) преземено од: Мицковиќ, Причини за развод на брак во земјите на ЕУ (необјавен магистерски труд)

³⁶² P. M., Critical Theory of the family, The Seabury Press, New York, 1978

1. ПРИЧИНИ ЗА РАЗВОД НА БРАК ВО СЕМЕЈНОТО ЗАКОНОДАВСТВО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Причините за развод се комплексни и специфични за брачните односи кои настануваат во текот на заедничкиот живот на брачните другари, односно се околности поради кои бракот ќе ја изгуби смислата и целта на постоење. Законот за семејството во РМ е доста либерален во делот за развод на бракови и предвидува повеќе можности за развод. За разлика од некои закони за семејството од други држави, нашиов закон е доста либерален и напреден и ги предвидел сите можни причини врз основа на кои брачните другари можат да се разведат, и тоа во разумни рокови.

2. РАЗВОД НА БРАКОТ СО ЗАЕМНА СОГЛАСНОСТ НА БРАЧНИТЕ ДРУГАРИ

Кога брачните партнери заеднички се согласуваат дека повеќе не чувствуваат дека бракот вреди да се продолжи, тие заеднички можат да ја иницираат постапката за развод.³⁶³ Ваквиот начин на развод на бракот се нарекува развод со заемна согласност на брачните другари.³⁶⁴ Овој вид им овозможува на двајцата партнери да го прекинат разводот со почит. Овозможува и процесот на развод да се движи побрзо. Сепак, овој вид развод не мора да значи дека и сопругниците се согласиле со сè што се однесува до нивниот развод. Кога двојката ќе стигне до оваа точка тие треба да ги издвојат своите разлики, за да можат да дојдат до компромис, инаку процесот на развод на бракот ќе стане поскап и подолг.³⁶⁵

3. РАЗВОД НА БРАКОТ ПО БАРАЊЕ НА ЕДЕН ОД БРАЧНИТЕ ДРУГАРИ

Вториот начин на развод на бракот според законодавството на РМ е со барање на едниот брачен другар (член 40 од ЗС). Законот оваа можност ја дозволува во случај кога брачните односи се влошени, па заедничкиот живот е неподнослив.³⁶⁶ Неповратното распаѓање на бракот е ситуацијата во која брачните другари не сакаат да живеат еден со друг, така што не се во состојба да ги извршуваат своите брачни должности и нивните разлики ги надминуваат границите на можноста за помирување.³⁶⁷ Оваа причина за развод на бракот најдобро се објаснува со фактот дека „денес никој никого не трпи“.

4. РАЗВОД НА БРАКОТ ВО СЛУЧАЈ КОГА БРАЧНАТА ЗАЕДНИЦА ФАКТИЧКИ ПРЕСТАНАЛА ПОДОЛГО ОД ЕДНА ГОДИНА

Брачните другари може да побараат развод на брак ако брачната заедница фактички престанала подолго од една година.³⁶⁸ Вината како субјективен фактор не е предмет на оценување на судот кога бракот се разведува по основ на оваа причина.³⁶⁹ Бидејќи брачните другари си ги исполнуваат своите брачни обврски, поради горенаведените причини, брачната заедница не престанува да функционира. За разлика од ова, во одредени случаи кога брачните другари не го менуваат живеалиштето, односно живеат под ист покрив, но не комуницираат и не ги исполнуваат правата и обврските кои се дел од една брачна заедница, тогаш таквиот брак се вика „мртов брак“ во кој постои фактички прекин на брачната заедница.

5. СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ ЗА БРОЈОТ НА СКЛУЧЕНИ И РАЗВЕДЕНИ БРАКОВИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Базирајќи се на податоците на Државниот завод за статистика, бројот на склучените бракови во 2015 год. бројот на склучените бракови во споредба со 2014 год. е зголемен за 2,7 % и изнесува 14.186 склучени бракови. Бројот на разводе во 2015 год. бележи намалување од 0,5 % во споредба со 2014 год. и изнесува 2.200 разведени бракови.³⁷⁰

³⁶³ Haman, Edward A. (2001). *How to file your own divorce : with forms* (4th ed.). Naperville, IL: Sphinx Pub, стр.31

³⁶⁴ Divorce by agreement, www.educaloi.qc.ca

³⁶⁵ Betsey Stevenson, Justin Wolfers, *Marriage and divorce, Changes and their driving forces*, 2007 година, стр. 3

³⁶⁶ Освен разводот на бракот со заемна согласност, друг начин за развод е концептот на неповратно распаѓање на бракот, Richa Arya, *What are the grounds for dissolution of a marriage?*, јуни 2014 година

³⁶⁷ Richa Arya, *What are the grounds for dissolution of a marriage?*, јуни 2014 година

³⁶⁸ Член 41 од Законот за семејство

³⁶⁹ Л.Спировиќ-Трпеновска, *Семејно право*, Скопје, стр. 133

³⁷⁰ Податоците се преземени од Државниот завод за статистика, Население, склучени и разведени бракови во Република Македонија во 2014 година - дефинитивни податоци – види: www.stat.gov.mk

Бројот на разводите во 2017 година бележи зголемување од 0.5 % во споредба со 2016 година и изнесува 1.994 разведени бракови.³⁷¹

6. ПРИЧИНИТЕ ЗА ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА БРОЈОТ НА РАЗВЕДЕНИ БРАКОВИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Причините за развод се разликуваат меѓу брачните парови, но направените истражувања за причините за развод од различни истражувачи покажаа дека како главни причини се појавуваат:

- 1) Недостатокот на комуникација³⁷² е една од водечките причини за развод.
- 2) Луѓето кои доаѓаат од разведени домови има поголема веројатност да бидат разведени од луѓето кои доаѓаат од среќно венчано семејство.
- 3) Поверојатно е луѓето кои се венчаат на возраст од 23 до 27 години да останат заедно, отколку луѓето што се венчаат во своите тинејџерски години
- 4) Финансиските проблеми: Парите или аспектите што се поврзани со нив се можна причина за несогласување меѓу двојките кои се во брак, како што се споделената финансиска одговорност, нееднаквиот финансиски статус, непозната финансиска состојба.
- 5) Формите на злоупотреба: Постојат многу форми на злоупотреба, од кои сите се можни причини за развод: ова не вклучува само намерно и вообичаено, физичко малтретирање, туку може да дојде и во форма на емоционална злоупотреба која еден партнер може активно да ја врши за да го деградира својот партнер преку груби зборови
- 6) Некомпатибилност: Ова е една од причините за развод и постојат многу видови и форми на некомпатибилност на двојката, што може да влијае да не можат да најдат заедничка основа.³⁷³
- 7) Една од причините за развод е недостатокот на интимност. Во бракот постои суптилна промена во спалната соба и интимноста станува сè помала.³⁷⁴
- 8) Незадоволни очекувања во бракот: во генетскиот код на човекот лежи инструкцијата дека кога некое лице не е среќно тоа треба да го принуди својот брачен другар да ги направи потребните промени за да бидат повторно среќни. Ова обично е во форма на жалење, обвинување, критика, закана и казнување.
- 9) Различни приоритети и интереси: приоритетите и интересите се наоѓаат на листата на причини за развод. Заедничките интереси се од суштинско значење за успешен брак.³⁷⁵

7. ТЕНДЕНЦИЈА ЗА ЛИБЕРАЛИЗИРАЊЕ НА РАЗВОДОТ НА БРАКОТ ВО ЕВРОПСКИТЕ ЗЕМЈИ

Во сите европски земји се забележува тенденцијата за либерализација на разводот на бракот: начинот, условите, причините итн. Доколку се анализираат причините за развод на бракот, трансформацијата е очигледна бидејќи во повеќето европски земји владеел системот на развод поради вина, кој подоцна се заменува со системот на развод – санкција, каде што разводот можел да се побара доколку другиот брачен другар бил виновен за нарушување на брачната врска, односно заедничкиот живот станал невозможен. „Најголема новост е што се прифаќа една единствена причина за развод на бракот, а тоа е неуспехот на бракот.“ Либерализацијата на разводот на брак е резултат на неколку значајни промени во бракот и во семејството.³⁷⁶ Поради промените во демократското општество, кои преовладуваат во сите европски земји, еманципацијата на жената и нејзиното вклучување во сите сфери на општествениот живот, системот на вина веќе не е компатибилен за овој начин на живот.³⁷⁷ Друга тенденција за либерализација на разводот на

³⁷¹ Ибид.

³⁷² Assesment of the familial relationships of young adult children of separated parents, Juan Gardia Olmos, Universitat de Barcelona, Spain, 2010 година

³⁷³ Nay YabSarhandi, Divorce as a social problem, преземено од: www.nayyab.wordpress.com, објавено 2018 година

³⁷⁴ Брачниот секс е еден од најкритичните фактори кои можат да помогнат да се држи мажот и жената цврсто кога минуваат низ неволји. Да се биде со вашиот партнер на тој начин ве потсетува на вашата врска, љубов и ви дава чувство на заедништво и дури и доаѓа до простување во тешки времиња.

³⁷⁵ D. Dixon, Most common reasons for divorce, стр. 26

³⁷⁶ Ansel (5,10), Men and Women in Interaction, 1992

³⁷⁷ Нерамноправноста и неповолната положба на жената била видлива во патријархалното семејство каде што разводот бил можен само во случај на вина на едниот сопруг. Со појава на граѓанската класа и индивидуалистичките идеи, како што се рамноправноста и автономијата на волјите и слободата на

бракот е дека веќе се напушта набројувањето на причините за развод на бракот, како што се предвидуваше во системот на развод – санкција, на тој начин што се навлегува во интимата на сопругниците и со тоа се зголемува омразата меѓу нив.

И правниот систем на Република Македонија напредува во однос на либерализација на разводот на бракот, во однос на причините и условите на развод, но и понатаму постои тенденција за усогласување со европските законодавства.³⁷⁸

8.ЗАКЛУЧОК

Истражувањето за причините за развод на бракот е тема која во себе опфаќа многу сегменти на студии и проучувања, почнувајќи од историски, социолошки, економски, психолошки и правен аспект. Преку овој труд, се утврдува дека анализите и студиите за причините за развод на бракот претставуваат мултидисциплинарен предизвик, кој што е толку широк што е невозможно да се исцрпи целосно со анализирање на одреден број на сегменти на бракот и семејството.

Македонското семејно законодавство начелно добро ги уредува брачните и родителските права и обврски, но се потребни одредени реформи за да се надминат проблемите што се јавуваат во практиката. Понатаму нашево законодавство треба да се усогласи со генералните тенденции на другите современи европски законодавства, како и со меѓународните документи.

БИБЛИОГРАФИЈА

Литература – домашна и странска:

- [1] Amato, P. R., Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce, *Journal of Marriage and the Family*, No.58, August 1996
- [2] Bashkim Selmani, Bekim Rexhepi, *E drejta familjare dhe trashëgimorie romake* (Римско семејно и наследно право) (ndikimi i saj në shoqërinë shqiptare), 2014
- [3] Hamdi Podvorica. *E drejta familjare* (Семејно право). Pristina (Приштина): ROMINOR, 2005
- [4] Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces, Betsey Stevenson, *Wharton School, University of Pennsylvania*, Justin Wolfers *Wharton School, University of Pennsylvania, CEPR, NBER and IZA*, Discussion Paper No. 2602, February 2007,
- [5] Дејан Мицковиќ, Ангел Ристов. *Предлог за измени и дополнување на Законот за семејството*. Скопје, Октомври, 2014
- [6] Дејан Мицковиќ. *Промените во семејните и брачните односи и нивното регулирање*. НОТАРИУС, Април 2014: стр. 5-22
- [7] Дејан Мицковиќ. *Семејството во Европа XVI-XXI век*. Скопје: Блесок, 2008
- [8] Кирил Чавдар. *Коментар на Законот за семејството*. Скопје: „АКАДЕМИК“, 1998
- [9] Љиљана Спировиќ-Трпеновска. *Семејно право*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2008
- [10] Миле Хаџивасилев, *Семејно право*, Скопје, 1990

Закони и други прописи:

- [11] Устав на Република Македонија, „Службен весник на РМ“ бр. 52/1991 год.
- [12] Закон за семејството на РМ, Консолидиран текст, ноември 2015 год.
- [13] Стручни методолошки упатства и прирачници - Документи. Јавна установа- Завод за социјални дејности Скопје, 2007 год.
- [14] Стручно-методолошки упатства и прирачници, документи. Јавна установа, Завод за социјални дејности, Скопје, 2007 год.

Веб-страници:

- [15] www.esem.org.mk
- [16] www.pravdiko.mk
- [17] www.akademik.mk
- [18] www.makstat.mk
- [19] www.mtsp.gov.mk
- [20] www.zsd.gov.mk

договарањето, бракот бил третиран како обичен граѓанско-правен договор, каде што преовладувал системот на вина.

³⁷⁸ Република Македонија има тенденциите за подобрување на актуелните законски решенија во делот на слобода на разводот на бракот, и пронаоѓање на можноста за примена на меѓународното законодавство во областа на поедноставно и полиберално регулирање на институцијата развод на брак.

REFORMS IN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA, INTERNATIONAL SUPPORT AND THE DEVELOPMENT OF THE REFORM PROCESS

Irfan Muharemi

Ministry of Internal Affairs, Macedonia, irfan_muharemi@hotmail.com

Abstract: The issue to be addressed within this work is the reforms in the Ministry of Internal Affairs and Police of the Republic of Macedonia adopted and approved during the last decade. Reforms in the MIA and the police represent the main criterion of the country's integration into the European Union, at the same time; enable the return of citizens' confidence to the MIA and the police as well as the creation of a guarantee for the country's internal security. The vision of acceptance of European values, norms and police services in Macedonia emerged shortly after the declaration of independence of RM in the year 1991. After peaceful independence, the RM proved its commitment to the establishment and organization of efficient and accountable state institutions. In order to achieve this, the MIA should include the police, to be transformed from a state police into a service police (closer citizens). However, the most substantial efforts to reform the MIA were developed at the beginning of the new century when the state formally started the process of EU integration. As international partners, in cooperation with local authorities, were specifically engaged in creating a strategy for reform in the MIA and the police, with the aim of implementing a community policing model and instigating democratic values in the police. Direct support for this process was provided by the European Commission Mission in Justice and Ministry of Internal Affairs in Macedonia (ECJHAT). This mission was intended to assist local authorities in the creation of the Strategy for Reforms of the Most Sensitive Part of the State apparatus. Therefore, EU experts were directly involved in the task force established by the MIA with the task to prepare the Police Reform Strategy, which was approved by the Government of Macedonia in August 2003, as well as the Action Plan for its implementation adopted in December 2004. The EITC mission lasted for 18 months and ended at the end of 2003 but a new instrument EC as a policing reform supporter called the Police Reform Project (ECPRP), which was intended to provide guidance on the implementation of the reform process. Some of the standards set out in the Police Reform Strategy have been amended in accordance with the Ohrid Agreement on equal representation of all ethnic communities, in particular the representation of Albanians in the MIA. Also, the manner of electing Commanders of Police in Municipalities, where in line with the OFA, the local police leaders are elected by the municipal councils, based on lists proposed by the Ministry of Internal Affairs. Prior to the start of the reform, the MIA and the police of the Republic of Macedonia were a highly centralized organization and had to decentralize or delegate some competencies to the local government by decentralizing decision-making and accountability. In fact, this was and is difficult to achieve because it alongside the formal legal changes requires the change of thinking to officials and policemen. And this Working Group ECJHAT acknowledges that "it is easier to build an organization from beginning rather than fully reorganizing a functional organization."

Keywords: Reform, security, strategy, implementation, decentralization, efficiency, mentality.

REFORMAT NË MINISTRINË E PUNËVE TË BRENDSHME TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË, PËKRAHJA NDËRKOMBËTARE SI DHE ZHVILLIMI I PROCESIT TË REFORMAVE

Irfan Muharemi

Minisria e Punëve të Brendshme-RM irfan_muharemi@hotmail.com

Abstrakt: Çështjen që do ta trajtojmë në kuadër të këtij punimi janë reformat në Ministrinë e Punëve të Brendshme dhe polici të Republikës së Maqedonisë të miratuara dhe aprovuara gjatë dhjetëvjeçarit të fundit. Reformat në MPB dhe polici, paraqesin kriterin kryesor të integritetit të vendit në Bashkimin Evropian, njëkohësisht mundësojnë kthimin e besimit të qytetarëve në MPB dhe polici si dhe krijimin e një garance për siguri të brendshme të vendit. Vizioni i pranimit të vlerave, normave dhe shërbimeve policore evropiane në Maqedoni lindi, menjëherë pas shpalljes së pavarësisë së RM-së në vitin 1991. Pas pavarësimit paqësore RM-ja, dëshmoi angazhimin e saj për themelimin dhe organizimin e institucioneve efikase dhe të përgjegjshme shtetërore. Që të arrihej kjo, duhej që MPB përfshirë policinë, të shndërrohej nga një polici shtetërore, në një polici shërbyese (më pranë qytetarëve). Sidoqoftë,

përpjekjet më substanciale për reformimin e MPB-së u zhvilluan në fillim të shekullit të ri, kur shteti formalisht filloi procesin e integritetit në BE. Ashtuqë partënerët ndërkombëtarë në bashkëpunim me autoritetet vendore në mënyrë të veçantë u angazhuan në krijimin e një strategjie për reforma në MPB dhe polici, me qëllim të implementimit të modelit të policisë në komunitet, si dhe instilimin e vlerave demokratike në polici. Përkrahja e drejtpërdrejtë për këtë proces u dha nga ana e Misionit të Komisionit Evropian për Drejtësi dhe Punë të Brendshme në Maqedoni (ECJHAT). Ky mision kishte për qëllim t'i ndihmonte autoritetet vendore në krijimin e Strategjisë për reforma të pjesës më të ndjeshme të aparatit shtetëror. Andaj ekspertë e BE-së drejtpërdrejtë u përfshinë në grupin e punës të themeluar pranë MPB-së me detyrë që të përgatisin Strategjinë për reforma në polici, e cila u miratua nga ana e Qeverisë së Maqedonisë në gusht të vitit 2003, si dhe Planin e Veprimit për zbatimin e të njëjtës, të miratuar në dhjetor të vitit 2004. Misioni i ECJHAT zgjati 18 muaj dhe përfundoi në fund të vitit 2003, por filloi së funksionuari një instrument i ri i KE-së si përkrahës i reformës në polici i quajtur Projekti për Reforma në Polici (ECPRP) që kishte për qëllim të ofrojë udhëzime për implementimin e procesit të reformave. Disa nga standardet e parapara në Strategjinë për reforma në polici janë ndryshuar në pajtim me Marrëveshjen e Ohrit, lidhur me përfaqësimin e barabartë të të gjitha bashkësive etnike në veçanti përfaqësimin e shqiptarëve në MPB. Gjithashtu edhe mënyrën e zgjedhjes së Komandantëve të policisë në komuna, ku në përputhshmëri me MKO-në, udhëheqësit e policisë në nivel lokal të zgjidhen nga këshillat komunal, në bazë të listave të propozuara nga MPB. Para fillimit të reformës, MPB-ja dhe policia e RM-së ishte një organizatë tejet e centralizuar dhe duhej të decentralizohej gjegjësisht të delegoj disa kompetenca të pushteti lokal duke e decentralizuar vendimmarrjen dhe llogaridhënien. Në fakt, kjo ishte dhe është vështirë të arrihet për shkak se përkrah ndryshimeve formale ligjore kërkon edhe ndryshimin e të menduarit tek zyrtarët dhe policët. Andaj Grupi Punues i ECJHAT pranon se "është më lehtë të ndërtohet një organizatë nga fillimi se sa të riorganizohet tërësisht një organizatë funksionale."

Fjalë kyçe; Reforma, siguria, strategjia, zbatimi, decentralizimi, efikasiteti, mentaliteti.

1. HYRJE

Ky punim konsiston në analizimin dhe sintetizimin e disa momenteve të rëndësishme historike të procesit të reformave, duke nisur nga pavarësimi i Republikës së Maqedonisë, marrjen e statusit "kandidat si dhe plotësimi i kriterëve të parapara për anëtarësim në Bashkimin Evropian". Për dallim nga institucionet tjera, reformat në MPB-së dhe polici konsideroheshin nga më të rëndësishmet sepse MPB dhe policia gjatë tërë kohës akuzoheshin dhe poashtu akuzohen për sistem tepër të mbyllur të punës (mosbashkëpunim me qytetarët, veprime të dhunëshme, si dhe mosbashkëpunim me institucionet e tjera të sistemit). Të vetëdijshëm për këtë gjendje dhe sjelljen joadekuate të të punësuarëve në MPB dhe polici si dhe mungesa e mekanizmave për kontroll të punës së tyre, mundësonin që udhëheqësia e MPB-së në të kaluarën të inkurajojë dhe tolerojë veprime të dhunëshme ndaj qytetarëve. Kjo ndikoi që partnerët ndërkombëtarë përmes mekanizmave të tyre kryesisht nga donatorë të BE-së, Misionit Policor Proxima, Misionit të KE-së për Drejtësi dhe Punë të Brendshme në RM (ECJHAT), Ekipit Këshillëdhënës Policor të BE-së (EUPAT) dhe Projekti të KE-së për Reforma në Polici (ECPRP). Si dhe donatorë të tjerë, OSBE, Pakti i Stabilitetit për Evropën Juglindore, Këshilli i Evropës³⁷⁹ dhe institucione tjera me relevancë ndërkombëtare, t'i ofrojnë ndihmë Qeverisë së Maqedonisë që ta hartoj planin aksional për krijimin dhe miratimin e strategjisë për reformimin e MPB-së dhe policisë. Ku MPB dhe policia të shëndrohen nga një polici (e mbyllur) shtetërore në një polici më e afërt me qytetarët gjegjësisht të aplikohet parimi "community policing". Ky bashkëpunim i Qeverisë së Maqedonisë me partnerët ndërkombëtarë rezultoj me miratimin e "Strategjisë për reforma në MPB dhe polici (2003)" dhe poashtu edhe miratimin e "Planit e Veprimit për zbatimin e të njëjtës (2004)".

2. QËLLIMI I REFORMAVE, MIRATIMI I STRATEGJISË PËR REFORMA DHE LIGJIT PËR POLICINË 2006

Qëllimi themelorë i reformave, ishte përmirësimi i kualitetit në punë si garancë për siguri të brendshme që mundëson arritjen e standardeve të BE-së, dhe njëkohësisht stabilizimin e RM-së në rrugën e saj drejt integriteteve Evropiane. Si parakushte themelore për zhvillimin efektiv dhe përkrahjen e reformave ishin kushtet e përgjithshme në RM, situata politike, mendimi publik, organizimi i MPB-së dhe policisë si dhe zhvillime të tjera shoqëro-historike³⁸⁰. Nga kjo distancë kohore dhe për nevoja të punimit do të mundohemi që në mënyrë kronologjike t'i numërojmë fazat nëpër të cilat ka kaluar dhe kalon procesi i reformave në MPB dhe polici. Ku veçojmë tri faza të

³⁷⁹ Lembovska, M. "Progresi në Evropianizimin e Sektorit të Sigurisë në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni" Prishtinë, 2013, f. 60-64.

³⁸⁰ Tashevski-Remenski, F. "Reformite vo Makedonska policija" ASHAM, Shkup, 2009, f. 433.

këtij procesi, e parë (përgaditore e reformave) që e elaboruam më lartë, e dyta paraqet pjesën e miratimit të ligjeve dhe akteve tjera nënligjore si dhe faza e fundit është ajo implementimit të reformave të miratuara.

Në bazë të planit aksional për miratimin dhe implementimin e reformave dhe Strategjisë për reforma, MPB-ja merr fizionomi krejtësisht të re organizative ashtuqë, organizimi i ri ministritë e definon si trup politik, përgjegjës për zbatimin e politikave qeveritare në fushën e punëve të brendshme. Poashtu edhe përshkrimin e standardeve dhe procedurave të veprimit të policisë, mbikqyrje të përgjithshme të punës së tyre, notimin e efikasitetit dhe ekonomizimit në punë. Në përputhshmëri me Strategjinë për reforma funksionet operative të policisë, do të realizohen përmes tre shtyllave edhe atë, shërbimit policor rajonal, gjegjësisht (sektorëve për punë të brendshme numri i të cilëve zvogëlohet nga 12 në 8), qendrave regjionale kufitare si dhe shërbimeve qendrore policore. Përfundimi i këtij procesi në MPB dhe polici duhet të mundësoj, etablimin e plotë të strukturës së re organizative në ministri dhe polici, që funksionet e tyre t'i realizojnë sipas metodologjisë së re për punë dhe praktikave më të mira të policisë evropiane.

Sipas këtij procesi, parimi kyç që do të dominoj është parimi "community policing" që nënkupton bashkëpunim i thellë i policisë me popullatën e që mundëson identifikimin e përbashkët të problemeve si dhe angazhimin aktiv për tejkalimin e tyre. Reformat do të mundësojnë që policia, për herë të parë theks të veçantë të vendos mbi parandalimin, gjegjësisht mbi faktorët që shkaktojnë dhe iniciojnë sjellje kriminale. Poashtu do të kontribuoj edhe në ngritjen e vetëdijes³⁸¹ së vetë zyrtarëve policorë, për rolin e tyre në zbatimin e ligjit. Njëjtë edhe përparimi në karrierë i tyre do të varet nga rezultatet e arritura në punë, meritave të dëshmuara gjegjësisht prej parimit të profesionalizmit dhe kompetencës. Instalimi i këtij sistemi do të mundësoj përmirësimin e sigurisë së përgjithshme, vetëdijes si dhe kulturës në përgjithësi. Forma e këtillë e funksionimit do të mundësoj që objektet e policisë të përfaqësojnë vendë, ku ç' do qytetarë të mund të drejtohet për ndihmë, këshilla dhe njëkohësisht të mundet të denoncojë ngjarje. Ajo që u tha më lartë, jep mundësi që strukturat e larta udhëheqëse në MPB, më nuk do të kujdesen për punët anësore, por do të fokusohen në krijimin e politikave strategjike të zhvillimit të policisë. Koncepti i ri i organizimit do të bazohet mbi iniciativën vetanake dhe përgjegjësinë individuale të zyrtarëve të policies. Këtu janë paraparë edhe vështirësitë e këtij procesi, nga obstrukcioni i mundshëm i udhëheqësve paraprak që më parë kishin forcë në sjelljen e vendimeve, gjegjësisht mbetjen e tyre pa përgjegjësi dhe kompetenca të caktuara, dhe të njëjtët në mënyrë adekuate të delegohen në nivelet udhëheqëse, poshtë tyre. Reformat kanishin për qëllim, që ministritë dhe policinë ta vendosin në efikasitet dhe funksionalitet të plotë. Kjo nënkupton edhe rrugën e detyruar pavarësisht nga të gjithë, pasiguritë, problemet, rezistencën dhe dobësitë që duhet të kalohen, në drejtim të integritetit më të shpejtë të RM-së në familjen e madhe Evropiane. Nga ajo që elaboruam më lartë, MPB-ja definohet si organ i administratës shtetërore, fushëveprimi i së cilës është siguria e brendshme e shtetit dhe qytetarëve. Me ministritë udhëheq Ministri i zgjedhur nga Parlamenti i RM-së, kompetenca dhe fushëveprimi i ministritë përfshinë detyrat në vijim:

3. DETYRAT DHE PËRGJEGJËSITË:

Mbrojtjen e jetës, sigurinë personale dhe pronën e qytetarëve, parandalimin e kryerjes së veprave penale, zbulimin dhe kapjen e autorëve të veprave dhe dorëzimin e tyre tek organet kompetente, mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut të garantuara me Kushtetutën e RM-së, mirëmbajtjen e rendit publik, parandalimin e urrejtjes, etnike, racore - fetare ose intolerancën, sigurimin e personave të caktuar dhe objekteve, rregullimi dhe kontrollimi i trafikut rrugor dhe aktivitete të tjera të lidhura me sigurinë e trafikut rrugor, kontrollimin i kufijëve shtetëror dhe sigurinë e tyre, qëndrimi dhe lëvizja e të huajve, si dhe shërbime në fushën e çështjeve qytetare³⁸². Në përputhshmëri me reformat dhe strategjinë për reforma në polici, struktura e re e Ministritë dhe policisë është si vijon:

4. STRUKTURA DHE ORGANE NË PËRBJE TË MPB-SË:

Kabineti i Ministrit, Zëvendës Ministri, Sekretarët të Shtetit, Sektori për Marrëdhënie me Publikun dhe Informimin Publik, për Auditim (revizion) të Brendshëm, për Bashkëpunim Ndërkombëtarë, për Bashkimin Evropian, për Kontroll të Brendshëm dhe Standarde Profesionale, për Punë Juridike dhe Kadrovike si dhe Sektori për Financa dhe materiale-teknike dhe logjistike. Organet në përbërje të ministries janë: Drejtoria për zbulim dhe kundër zbulim (DSK) dhe Byroja për siguri publike (BSP), me DSK-në dhe BSP-në udhëheqin drejtorët, të cilët me propozim të ministrit i emëron dhe i shkarkon Qeveria e RM-së. Drejtori i organit në përbërje të ministritë, është përgjegjës për punën e tij dhe punën e organit që drejton para Qeverisë dhe para Ministrit. Në sistemin e sigurisë publike punët i zhvillon BSP-ja, përmes zyrtarëve të policisë si dhe të policisë kriminale. Por për kryerjen e aktiviteteve lidhur me sigurimin dhe kundërzbulimin (aktivitetet që kanë të bëjnë me mbrojtjen nga spiunazhi, terrorizmi apo të tjera, aktivitetet

³⁸¹ Kodeksi i etikës policore („Fleta zyrtare e RM-së“), nr. 72, 11.06.2007

³⁸² Ligji për polici („Fleta zyrtare e Republikës së Maqedonisë“ nr. 114/06).

kërcënuese ose shkatërrimin e institucioneve demokratike të përcaktuara me Kushtetutën e RM-së me mjete të dhunshme, si dhe mbrojtje nga format e rënda të krimit të organizuar, përgjegjëse është DSK-ja³⁸³. Organet e lartpërmendura në përbërje të ministrisë, për koordinim të aktiviteteve të tyre dhe informim, komunikojnë në mënyrë të ndërsjellë. Aktivitetet e organeve të bashkon dhe i koordinon, Ministri i Punëve të Brendshme përmes drejtorëve të DSK-së dhe BSP-së.

Për kryerjen e punëve policore në territorin e RM-së formohen Sektorët e Punëve të Brendshme. SPB-të formohen në varësi nga madhësia e zonës, numrit të popullatës, numrit të veprave penale dhe kundërvajtjeje, rëndësisë së drejtimeve rrugore, gjeografisë së vendit si dhe shtrirjes së komunave që mbulohen nga SPB-të. Me SPB-ët udhëheqin kryeshefat, Kryeshefat e SPB-ve, i emëron dhe i shkarkon ministri nga radhët e të punësuarave në procedurë transparente. Kryeshefi i SPB-së, përgjegjësi të drejtpërdrejt jep para drejtorit të BSP-së. Në nivel nacional SPB të tillë janë: SPB, Shkup, Manastir, Veles, Kumanovë, Ohër, Strumicë, Tetovë dhe Shtip.

Policia është pjesë e ministrisë që kryen detyra policore përmes zyrtarëve të policisë, për kryerjen e punëve policore në rajone të caktuara në SPB formohen stacionet policore të përgjegjësisë së përgjithshme. Me stacionet policore udhëheqin Komandantët e stacioneve, aktivitetet e tyre i kryejnë me uniformë të policisë. Komandantët e policisë zgjidhen, nga ana e Këshillit të komunës me shumicën e votave nga numri i përgjithshëm i këshilltarëve, ku është i vendosur stacioni i policisë me përgjegjësi të përgjithshme të ministrisë, nga lista që përmban më së paku tre kandidat të propozuar nga Ministri, mes të cilëve njëri nga kandidatët ti takoj bashkësisë etnike shumicë në Komunë. Në kuadër të këtij procesi, sa i përket sigurisë së kufirit shtetëror si dhe kontrollit gjatë kalimit të kufirit, për kryerjen e punëve policore formohen Qendrat Rajonale për punë kufiri: Qendra Rajonale për Punë Kufiri -Veri (me qendër në Shkup), Përfundim (me qendër në Ohër, Jug (me qendër në Kavadar) si dhe Qendra Rajonale për Punë Kufiri-Lindje (me qendër në Dellçevë).

Përveç punëve policore dhe të sigurisë në MPB kryhen edhe shërbime administrativo-qytetare të cilat MPB-ja i realizon përmes Departamentit për çështje administrative-civile: Në përfundim të kësaj faze të reformave vlen të theksohet se procesi i reformave të miratuara në MPB dhe polici, rëndësi të veçantë i kushton, kontrollit të punës së policisë dhe organeve të tjera të MPB-së, që zhvillohet nga organet për kontroll edhe atë, Kontrolli i brendshëm (Sektorit për kontroll të brendshëm dhe standarde profesionale), si dhe Kontrolli i jashtëm që ushtrohet nga (Zyra e Avokatit të Popullit dhe Parlamenti i RM-së). Parlamenti i RM-së nëpërmjet Komisionit parlamentar kontrollon punën e DSK-ës. DSK-ja është e obliguar që dy herë në vit ta informoj komisionin për punën e saj, ndërsa Komisioni parlamentar për punën e DSK-ës, Parlamentin e informon çdo fund viti.

5. PRIORITETET DHE OBJEKTIVAT E MPB-SË

Për realizimin e reformave, MPB përcakton prioritetet dhe objektivat e saja, gjë që për realizimin e tyre përgatitet Plani Strategjik³⁸⁴ në kuadër të së cilit përcaktohet edhe dinamika e realizimit të tyre. Në bazë të Planit Strategjik të MPB-së prioritetet dhe objektivat janë si vijojnë: Parandalim dhe zbulimi i krimit të organizuar dhe korrupsionit, kthimin dhe forcimin e besimit të të gjitha komuniteteve në policinë, kompletimi i procesit të reformës policore, përmirësimin e sigurisë publike si dhe përmirësimin e efikasitetit në luftën kundër terrorizmit dhe mbrojtja e sigurisë kombëtare.

Për nevojat e punimit dhe kontributin që duhet të jep ky punim analizuar raportet vjetore të KE-së për RM-në, si dhe zhvilluar intervistë³⁸⁵ me njohës të mirë të problematikës, poashtu edhe me përgjegjës të organeve përkatëse dhe shoqërisë civile në RM gjegjësisht me, Qebir Havziun-Profesor dhe ish i punësuar në MPB, Pavle Bogoevskin nga Komiteti i Helsinkit si dhe z. Bajramovska nga Zyra e Avokatit të Popullit. Nga analiza e raporteve të KE-së dhe intervistat e zhvilluara konstatuam se, RM, nuk kishte kapacitet që ta reformoj MPB dhe policinë pa përkrahje ndërkombëtare, poashtu vërejtjet e të intrvistuarëve ishin në vijë me vërejtjet e KE³⁸⁶-së të konstatuara në Raportet vjetore gjegjësisht ngecja e zbatimit të Ligjit të policisë sidomos në pjesën e depolitizimit të zyrtarëve policorë, si dhe moszbatimi i sistemit të meritokracisë që është kushtë për rritjen e cilësisë dhe përparimit në karrierë të punësuarëve në MPB. Rekomandimet e KE-së si edhe pjesmarësëve në intervistë është se ngecjet e konstatuara të tejkalohen të mundësohet implementimi i Ligjit dhe Akteve nënligjore, gjegjësisht procesi i reformave të vazhdojë me qëllim që të arrihen standardet e BE-së që njëherësh është edhe kërkesë e qytetarëve.

³⁸³ Po Aty

³⁸⁴ Plani strategjik i MPB-së 2008–2010, Ministria e Punëve të Brendshme, shtatorë 2007.

³⁸⁵ Muharemi, I. "Reformat në MPB dhe polici gjatë procesit Euro-integrues të RM-së" Punim Magjistrature Tetovë. 2015 f.53-64

³⁸⁶ Komisioni Evropian, Raporti i Progresit për Maqedoninë për vitin 2006-2010.

6. KONKLUZA

Procesi i reformimit të MPB-së dhe policisë, sipas standardeve evropiane nuk ka qenë dhe sështë punë e lehtë, fakti se RM, është shtetë multietnik dhe mungesa e traditës së gjatë demokratike, politizimit të skajshëm gjegjësisht ndasive të madha shoqërore, ku edhe krahas perkrahjes së madhe ndërkombëtare procesi reformave u ballafaqua me disa sfida. Kjo nënkupton se ekspertët ndërkombëtarë mund të ofrojnë përvoja shumë të mira të vendeve të tyre, poashtu të përpilojnë dhe të hartojnë ligje dhe të propozojnë struktura të mira organizative, por barra e vërtetë mbetet mbi autoritetet vendore që t'i zbatojnë të njëjtat. Andaj vullneti politik dhe përkushtimi autoriteteve vendore nuk duhet përjashtuar, marrë parasysh faktin se MPB në të kaluarën ka patur nivel të lartë të centralizimit dhe hierarki të theksuar, ajo paraqite një organizatë që më së shumti hezitonte të ndryshojë apo të zbatojë reforma. Por bashkëpunimi i ekspertëve ndërkombëtarë me autoritetet vendore mundësoi fillimin reformave në MPB dhe krijimin e një kornize ligjore të reformave gjegjësisht përpilimin e Ligjit të policisë të miratuar në vitin 2006 nga Kuvendi Republikan dhe që filloi të zbatohet nga nëntori i vitit 2007. Nga metodologjia e aplikuar arritëm të konkludojmë se Ligji i policisë i miratuar në 2006, edhe krahas perkrahjes së madhe ndërkombëtare, arritjen e konsenzusit të gjërë politik në RM, nuk mundësoi vendosjen e vlerave demokratike dhe përvojat evropiane në funksionimin e MPB-së dhe policisë.

LITERATURA

- [1] Stojanovski, T. "Policija vo demokratsko opshtestvo" Shtip: 2 Avgust C: Astor, 1997.
- [2] Tashevski-Remenski, F. "Reformite vo Makedonska policija" ASHAM, Shkup, 2009, f. 431-444.
- [3] Muharemi, I. "Reformat në MPB gjatë procesit Euro-integrues të RM-së", Punim Magjistrature, Tetovë, 2015.
- [4] Police Reform Documents, EC Police Reform Project to Former Yugoslav Republic of Macedonia, An EU funded project managed by European Agency for Reconstruction, February 2003, p. 367.
- [5] Lembovska, M. "Progresi në Evropianizimin e Sektorit të Sigurisë në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni" Prishtinë, 2013, f. 60-64.
- [6] Armstrong, Michael. "Police Corruption: An Historical Overview." New York Law School Law Review, Vol. XL, Nos. 1-2 (1995).
- [7] Ronald D. Hunter, and Jeffrey P. Rush. Police Systems and Practices: An Introduction. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Career and Technology, 1994.
- [8] Bayley, D.H. and Shearing, C.D. The New Structure of Policing: Description, Conceptualization, and Research Agenda, Washington, DC: National Institute of Justice, 2001.
- [9] Spaseski, J. Nikolloski, M. Gerasimovski, S. "Sistemi i Sigurisë së Republikës së Maqedonisë" Shkup, 2010.
- [10] Plani strategjik i MPB-së 2008–2010, Ministria e Punëve të Brendshme, shtatorë 2007.
- [11] Kodeksi i etikës policore („Fleta zyrtare e RM-së“), nr. 72, 11.06.2007).
- [12] Ligji për policinë („Fleta zyrtare e Republikës së Maqedonisë“ nr. 114/06).
- [13] Komisioni Evropian, Raporti i Progresit për Maqedoninë për vitin 2006-2010.
- [14] <http://www.mvr.gov.mk/>.

GENERAL PRINCIPLES OF EUROPEAN ADMINISTRATIVE LAW

Momchil MavrovMedical University - Plovdiv, Bulgaria, msmavrov@abv.bg

Abstract: In recent years there has been an increasing trend the tendency for the synchronization of administrative law in the Member States of the European Union. Representatives of the European Institutions highlight the need from codification of basic principles of administrative law, establishing rules for a European administrative procedure and adopting a European Administrative Procedure Code. The stated aspirations of the Community are an expression of the idea of building a European administrative space, in which application to find common administrative standards and values. This approach is necessary both for the better performance of European goals and ideals and for ensuring a greater protection of the rights and freedoms of European citizens.

Community Member States need to be aware of European policies in each area and to adapt their national policies and strategies. In the field of administrative law, national authorities should, first of all, have sufficient knowledge of the basic principles of European administrative law. These principles are not regulated by EU law.

Despite this omission of the European legislator, the Court of Justice of the European Communities has formulated in its jurisprudence the basic principles of modern European administrative law, which are common to the Member States of the Community. Such are: the principles of legality and proportionality, the principle of legal certainty, to protect legitimate expectations and equality, for a fair administrative procedure and effective judicial control. The general principles listed apply the administration of the European Union and to the Member States if they are applying the law of the European Union.

Similarly, national authorities should focus their efforts on improving their administrations to reach the level of development in the European administrative space, because the key to successful European integration in each area is mutual cooperation between the European institutions and the national authorities.

Keywords: The European Union, European Administrative Law, European administrative space, unified principles and rules.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ЕВРОПЕЙСКОТО АДМИНИСТРАТИВНО ПРАВО**Момчил Мавров**Медицински университет - Пловдив, и-мейл: msmavrov@abv.bg

Абстракт: В последните години все повече се наблюдава тенденцията за синхронизация на административното право в държавите-членки на Европейския съюз. Представители на европейските институции изтъкват необходимостта от кодификация на основни принципи на административното право, създаване на правила за европейска административна процедура и приемане на Европейски административно-процесуален кодекс. Посочените стремежи на Общността са израз на идеята за изграждане на европейско административно пространство, в което приложение да намират общи административни стандарти и ценности. Този подход е необходим както за по-успешното изпълнение на европейските цели и идеали, така и за гарантиране на по-засилената закрила на правата и свободите на европейските граждани.

Държавите-членки на общността трябва да познават европейските политики във всяка област и да съобразяват националните си политики и стратегии. В сферата на административното право националните власти, на първо място, следва да имат достатъчно знания за основните принципи на европейското административно право. Тези принципи не са нормативно регламентирани в правото на Европейския съюз. Въпреки този пропуск на европейския законодател, Съдът на Европейските общности е формулирал в юриспруденцията си основните начала на съвременното европейско административно право, които са общи за държавите - членки на Общността. Такива са: принципите на законност и пропорционалност, принципът за правна сигурност, за защита на законните очаквания и равенство, за справедлива административна процедура и ефективен съдебен контрол. Изброените общи принципи намират приложение за администрацията на Европейския Съюз и за държавите-членки, в случай че последните прилагат правото на Европейския Съюз.

Също така националните власти следва да насочат усилията си към усъвършенстване на своите администрации, за да достигнат равнището на развитие в европейското административно пространство,

защото ключът към успешна европейска интеграция във всяка област е взаимно сътрудничество между европейските институции и националните власти.

Ключови думи: Европейския съюз, европейско административно право, европейско административно пространство, унифицирани принципи и правила.

I. УВОД

Влиянието на европейското право върху националните правни системи е все по-осезаемо през последните години. Тази тенденция се наблюдава и в областта на административното право на държавите-членки, въпреки че за този правен отрасъл са присъщи специфични особености за всяко национално законодателство. Административното право е наборът от принципи и правила, приложими за организацията и управлението на публичната администрация и отношенията между администрацията и гражданите³⁸⁷. Установените правила и концепции в административното право на всяка държава се различават, докато за принципите е характерно, че повечето от тях са възприети (споделени) в по-голяма част от държавите-членки на Европейския съюз. Принципите могат да бъдат определени като общи източници на правото, от които се извличат конкретни правила и които разкриват основите на правната система³⁸⁸. Основните административни принципи както в националните правни системи, така и в европейското административно право създават задължения за правните субекти и държавните органи и намират израз в административните закони, процедури и юридически институти.

II. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ЕВРОПЕЙСКОТО АДМИНИСТРАТИВНО ПРАВО

Правото на Европейския съюз няма ясно формулиран подробен набор от принципи, по които да се преценява законността на актовете на органите на Общността и на държавите-членки³⁸⁹. Въпреки това, Съдът на Европейските общности (СЕО) в юриспруденцията си е формулирал по-голяма част от основните принципи на европейското административно право като се е позовал на правните принципи на административното право, които са общи за държавите-членки. Като най-важни общи принципи на европейското административно право, които всички държави-членки трябва да уважават и спазват при прилагане на правото на Европейския съюз (ЕС) могат да бъдат посочени³⁹⁰:

❖ **принципът на законността** – този фундаментален принцип е възприет във всяка правова държава. В рамките на европейското административно право той изисква всички действия на публичните органи на Общността да се осъществяват в съответствие и в границите на закона. На практика това означава тези органи да действат в рамките на предоставените им от правото на ЕС правомощия и конкретните действия да бъдат осъществявани въз основа на определено правно основание³⁹¹.

❖ **принципът на пропорционалността** - принципът е формулиран първоначално в практиката на СЕО (днес СЕС) и впоследствие е изрично прогласен в член 5, параграф 4 от ДЕС, който постановява, че *"при спазване на принципа на пропорционалност, съдържанието и формата на действията на Съюза не трябва да превишават необходимото за постигане на целите на настоящия договор."*³⁹² В практиката си Съдът на Европейския съюз посочва, че *"Принципът на пропорционалност, който е част от общите принципи на правото на Съюза, изисква актовете на институциите на Съюза да не надхвърлят границите на подходящото и необходимото за постигането на легитимните цели, следвани от разглежданата"*

³⁸⁷ SIGMA -- A JOINT INITIATIVE OF THE OECD AND THE EUROPEAN UNION, PRINCIPALLY FINANCED BY THE EUROPEAN UNION'S PHARE PROGRAMME, EUROPEAN PRINCIPLES FOR PUBLIC ADMINISTRATION, SIGMA PAPERS: No. 27 CCNM/SIGMA/ PUMA (99)44/REV1, p.8

³⁸⁸ Пехливанов К., *Принципът на съразмерността в европейското административно право*, Адвокатски преглед 6-7 /2009, с. 5

³⁸⁹ Пак там.с. 5

³⁹⁰ SIGMA -- A JOINT INITIATIVE OF THE OECD AND THE EUROPEAN UNION, PRINCIPALLY FINANCED BY THE EUROPEAN UNION'S PHARE PROGRAMME, EUROPEAN PRINCIPLES FOR PUBLIC ADMINISTRATION, SIGMA PAPERS: No. 27 CCNM/SIGMA/ PUMA (99)44/REV1, p.8-9

³⁹¹ Herwig C.H. Hofmann, „General Principles of EU law and EU administrative law” in: C. Barnard and S. Peers (eds.) European Union Law, Oxford University Press (Oxford, 2014) p.14

³⁹² CONSOLIDATED VERSIONS OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION AND THE TREATY ON THE FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION 2010/C 83/01, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG

правна уредба, като се има предвид, че когато съществува избор между няколко подходящи мерки, трябва да се прибегне до мярката, която създава най-малко ограничения, а породените от нея неудобства не трябва да са несъразмерни с тези цели³⁹³.” Принципът на пропорционалността дава възможност да се проверява законосъобразността на актовете на институциите и органите на ЕС, когато ограничават или регулират упражняването на правата на физическите лица, както и законосъобразността на актове на институциите и органите на ЕС при ограничаване на правомощията на държавите-членки чрез приемане на актове на ЕС³⁹⁴.

❖ **принципът на правната сигурност и принципът на защита на легитимните (оправданите) очаквания**– принципът на правната сигурност съгласно постоянната практика на СЕО(СЕС)³⁹⁵ изисква законодателството да бъде ясно и точно и прилагането му да бъде предвидимо за правните субекти³⁹⁶, за да може те да съобразят своите действия съобразно установеното законодателство. В административното право действията и решенията на административните органи следва да бъдат предприемани в съответствие с принципа за върховенство на закона. Принципът на правната сигурност е тясно свързан с **принципа на защита на легитимните (оправданите) правни очаквания**, съгласно който *“лицата, които действат добросъвестно и въз основа на закона, не трябва да бъдат разочаровани в резултат на последващи промени на този закон”*³⁹⁷. Защитата на оправданите правни очаквания се разпростира върху всяко лице, което се намира в ситуация, в която е ясно, че като дава точни и конкретни уверения, институциите на ЕС са причинили на това лице оправдани надежди³⁹⁸. Принципът на защита на легитимните очаквания намира приложение предимно към разпоредбите, които имат за адресат физически лица. Посочените два принципа са израз на върховенството на закона и критериите за законосъобразност на актовете, приети на основание или в обхвата на правото на ЕС³⁹⁹. Признаването на тези принципи има конкретни практически отражения в дейността на институциите на Общността, като например те не могат да прилагат правила за лица, които са непоследователни или противоречиви⁴⁰⁰.

❖ **принципът на равенство** – това е основен принцип във всяка държава-членка на Европейския съюз, а така също и в европейското административно право. Принципът изисква правните субекти да бъдат третиране по един и същ начин при наличие на сходни обстоятелства, освен ако изрично е допустимо различно третиране и само ако то е обосновано. Европейското право обхваща редица актове, които забраняват дискриминацията и имат за цел да гарантират равенството на всички лица.

❖ **принципът за справедлива административна процедура и принципът на ефективен съдебен контрол**⁴⁰¹– посочените принципи намират отражение в разпоредбите на редица международни актове за закрила на правата на човека, включително в Европейската конвенция за защита на правата на човека и

³⁹³ Решение на Общия съд (седми състав) от 14 март 2014г. по делото T-297/11 Buzzi Unicem SpA срещу Европейска комисия

³⁹⁴ Цит.с. Herwig C.H. Hofmann, „General Principles of EU law and EU administrative law”, p.10

³⁹⁵ Case C 55/91 Italien v Commission [1993] ECR I- 4813; Joined Cases T-55/93 and T-232/94, T-233/94 and T-234/94 Industrias Pesqueras Campos v Commission [1996] ECR II-247; Case 43/75 Defrenne v SABENA [1976] ECR 455.; Case C-143/93 Gebroeders van Es Douane Agenten vs Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen[1996] ECR I- 431; Joined Cases 205/82 to 215/82 Deutsche Milchkontor and Others v Germany[1983] ECR 2633

³⁹⁶ Решение на Съда от 7 юни 2005г. по дело VEMW и др., C-17/03, Recueil, стр. I-4983, точка 80; Решение на Съда от 12 декември 2013 година по дело Test Claimants in the Franked Investment Income Group Litigation срещу Commissioners of Inland Revenue, Commissioners for Her Majesty’s Revenue and Customs, C-362/12

³⁹⁷ Семинар “Основни принципи на правота на ЕС и ролята на националния съдия”, организиран от Бюрото ТАЙЕКС и НИП 6-7 юни 2005г.София ; Доклад “Основни принципи на правото на ЕС” на К. Братал, бивш съдия в Апелативен съд в Стокхолм, Швеция;

³⁹⁸ Case T-72/99 Meyer v. Commission [2000] ECR II-2521; Case T-290/97 Mehibas Dordtselaan BV v. Commission [2000] ECR II-15; Case T-489/93 Unifruit Hellas EPE v. Commission [1994] ECR II- 1201; Case T-534/93, Grynberg and Hall v. Commission [1994] ECR II-595; Case T-456/93 Consorzio Gruppo di Azioni Locale Murgia Messapica v. Commission [1994] ECR II-361.

³⁹⁹ Цит.с Herwig C.H. Hofmann, „General Principles of EU law and EU administrative law”, p.17

⁴⁰⁰ Пак там. с. 17; Case T-115/94 Opel Austria v Council [1997] ECR II-39; Case C-143/93 Gebroeders van Es Douane Agenten vs Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen[1996] ECR I-431

⁴⁰¹ J. Schwarze, *Europäisches Verwaltungsrecht, Nomos, Baden-Baden, 1988. English version: European Administrative Law, London, 1992*

основните свободи. В рамките на Общността, още през 1986 г. CEO в практиката си заявява, че *“основното право на ефективна съдебна защита е израз на общ правен принцип, който стои в основата на общите конституционни традиции на държавите-членки”*⁴⁰². Справедливостта в административните процедури се изразява в различни процедурни изисквания предназначени да гарантират, че засегнатите от административните действия лица ще имат възможност да представят факти и правни аргументи в защита на тезата си, че ще бъдат уведомени за обстоятелствата, които са от значение за решаване на техния казус, както и ще получат мотивирани решения от съответния орган и др. Принципът на ефективен съдебен контрол е общ принцип на правото на Съюза, който понастоящем намира израз в член 47 от Хартата на основните права на Европейския съюз⁴⁰³. Този принцип изисква от всяка държава-членка на ЕС да въведе в правната си уредба ефективно и реално средство за защита, което да гарантира, *“че всяка разпоредба на националната правна система и всяка законодателна, административна или съдебна практика, която би могла да навреди на ефективността на правото на Съюза може да бъде оспорена”*⁴⁰⁴.

❖ **принципът на добра администрация**⁴⁰⁵ - този принцип е израз на идеята, че при изпълнение на дейността си административните органи и институции трябва да спазват конкретни правила в отношенията си с гражданите. Хартата на основните права на ЕС⁴⁰⁶ изрично прогласява и правото на добра администрация за всеки европейски гражданин. По същество добрата администрация очертава границите, в които трябва да се развива дейността на публичната администрация, като създава набор от етични правила за поведение и стандарти, които трябва да бъдат взети предвид от обществеността в отношенията ѝ с публичната администрация.⁴⁰⁷

❖ **принципът на предпазливост** – този принцип първоначално е изведен в юриспруденцията на Първоинстанционния съд на Общността⁴⁰⁸, а по-късно е регламентиран в член 191 от Договора за

⁴⁰² Решение на CEO от 15 май 1986 година, *Marguerite Johnston срещу Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, дело C-222/84, Rep. 1986 01651, пар. 18.

⁴⁰³ Чл. 47 от ХОПЕС гласи: *“Всеки, чийто права и свободи, гарантирани от правото на Съюза, са били нарушени, има право на ефективни правни средства за защита пред съд в съответствие с предвидените в настоящия член условия. Всеки има право неговото дело да бъде гледано справедливо и публично в разумен срок от независим и безпристрастен съд, предварително създаден със закон. Всеки има възможността да бъде съветван, защитаван и представляван. На лицата, които не разполагат с достатъчно средства, се предоставя правна помощ, доколкото тази помощ е необходима, за да се осигури реален достъп до правосъдие.”*

⁴⁰⁴ Цит.с Herwig C.H. Hofmann, „General Principles of EU law and EU administrative law”, p.31

⁴⁰⁵ Case C-83/91 Tetra Pak International v. Commission [1994] ECR II-755, paras 24-31.

⁴⁰⁶ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html> [accessed 28 November 2018]; Чл. 41 от гласи:

1. Всеки има право засягащите го въпроси да бъдат разглеждани от институциите, органите, службите и агенциите на Съюза безпристрастно, справедливо и в разумен срок.

2. Това право включва по-специално:

а. правото на всяко лице да бъде изслушвано преди срещу него да бъде предприета индивидуална мярка, която би имала неблагоприятни последици за него;

б. правото на достъп на всяко лице до документите, които се отнасят до него, като се зачитат легитимните интереси, свързани с поверителността и професионалната и служебна тайна; в. задължението на администрацията да мотивира своите решения.

3. Всяко лице има право на обезщетение от страна на Съюза за вредите, нанесени му от институциите или от техните служители при изпълнение на служебните им задължения, в съот-ветствие с основните принципи, които са общи за законодателствата на държавите-членки.

4. Всяко лице може да се обърне към институциите на Съюза на един от официалните езици на Договорите и трябва да получи отговор на същия език.

⁴⁰⁷ Ani Matei, Răzvan Băieșiu “Good Administration and Performance of Local Public Administration”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 109 (2014) 684 – 687, Published by Elsevier Ltd. 2014, p.1

⁴⁰⁸ Graig, Paul “EU ADMINISTRATIVE LAW - THE ACQUIS”, European Parliament, Brussels, 2010, available at: <http://www.europarl.europa.eu/studies> , p.10

функционирането на Европейския съюз (ДФЕС)⁴⁰⁹. Принципът на предпазливост е свързан с *“подхода за управление на риска, при който, ако съществува вероятност дадена политика или действие да може да предизвика вреда за обществеността или на околната среда, и ако все още не съществува научен консенсус по въпроса, въпросната политика или действие да не се прилага. След като се появи повече научна информация, ситуацията следва да се преразгледа”*⁴¹⁰.

Изброените общи принципи на европейското административно право намират приложение за администрацията на Европейския Съюз и за държавите-членки, в случай че последните прилагат правото на Европейския Съюз. Тяхната цел е да гарантират ефективната защита на правата и интересите на европейските граждани.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всяка държава-членка на Европейския съюз трябва да уважава и спазва общите принципи на европейското административно право и да съобразява националните си политики, мерки и програми за модернизация на държавната администрация с тези общи начала. Това изискване произтича както от задълженията поети от държавите-членки с присъединяването им към Общността, така и поради все по-бързо развиващия се процес на сближаване и хармонизиране на административните стандарти и практики между националните административни правни системи и правната система на Европейския съюз. Тази тенденция е израз на идеята за изграждане на европейско административно пространство, в което приложението да намират общи административни стандарти и ценности. През последните години тази идея е все по-често обсъждана в европейските институции, като се отправят предложения за създаване на правила за европейска административна процедура и приемане на Европейски административно-процесуален кодекс, които намират все по-широка подкрепа от държавите-членки на ЕС.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Пехливанов К., *Принципът на съразмерността в европейското административно право*, Адвокатски преглед 6-7 /2009, с. 5;
- [2] SIGMA -- A JOINT INITIATIVE OF THE OECD AND THE EUROPEAN UNION, PRINCIPALLY FINANCED BY THE EUROPEAN UNION'S PHARE PROGRAMME, EUROPEAN PRINCIPLES FOR PUBLIC ADMINISTRATION, SIGMA PAPERS: No. 27 CCNM/SIGMA/ PUMA (99)44/REV1, p.8;
- [3] Herwig C.H. Hofmann, „General Principles of EU law and EU administrative law” in: C. Barnard and S. Peers (eds.) European Union Law, Oxford University Press (Oxford, 2014) p.14;
- [4] FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION 2010/C 83/01, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG ;
- [5] Решение на Общия съд (седми състав) от 14 март 2014г. по делото T-297/11 Buzzi Unicem SpA срещу Европейска комисия;
- [6] Case C 55/91 Italien v. Commission [1993] ECR I- 4813;
- [7] Joined Cases T-55/93 and T-232/94, T-233/94 and T-234/94 Industrias Pesqueras Campos v. Commission [1996] ECR II-247;
- [8] Case 43/75 Defrenne v. SABENA [1976] ECR 455.; Case C-143/93 Gebroeders van Es Douane Agenten vs Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen [1996] ECR I- 431;
- [9] Joined Cases 205/82 to 215/82 Deutsche Milchkontor and Others v Germany [1983] ECR 2633;
- [10] Решение на Съда от 7 юни 2005г. по дело VEMW и др., C-17/03, Recueil, стр. I-4983;
- [11] Решение на Съда от 12 декември 2013 година по дело Test Claimants in the Franked Investment Income Group Litigation срещу Commissioners of Inland Revenue, Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs, C-362/12;
- [12] Семинар *“Основни принципи на правото на ЕС и ролята на националния съдия”*, организиран от Бюрото ТАЙЕКС и НИП 6-7 юни 2005г.София ; Доклад *“Основни принципи на правото на ЕС”* на К. Братал, бивш съдия в Апелативен съд в Стокхолм, Швеция;
- [13] Case T-72/99 Meyer v. Commission [2000] ECR II-2521;
- [14] Case T-290/97 Mehibas Dordtselaan BV v. Commission [2000] ECR II-15;
- [15] Case T-489/93 Unifruit Hellas EPE v. Commission [1994] ECR II- 1201;

⁴⁰⁹ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal C 326*, 26/10/2012 P. 0001 - 0390

⁴¹⁰ https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/precautionary_principle.html?locale=bg

- [16] Case T-534/93, Grynberg and Hall v. Commission [1994] ECR II-595;
- [17] Case T-456/93 Consorzio Gruppo di Azioni Locale Murgia Messapica v. Commission [1994] ECR II-361;
- [18] Case T-115/94 Opel Austria v Council [1997] ECR II-39;
- [19] Case C-143/93 Gebroeders van Es Douane Agenten vs Inspecteur der Invoerrecht en Accijnzen [1996] ECR I-431;
- [20] J. Schwarze, *Europäisches Verwaltungsrecht, Nomos*, Baden-Baden, 1988. English version: *European Administrative Law*, London, 1992;
- [21] Case C-83/91 Tetra Pak International v. Commission [1994] ECR II-755;
- [22] European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html> [accessed 28 November 2018];
- [23] Ani Matei, Răzvan Băieșiu “*Good Administration and Performance of Local Public Administration*”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 109 (2014) 684 – 687, Pub. by Elsevier Ltd. 2014 p.1;
- [24] Graig, Paul “*EU ADMINISTRATIVE LAW - THE ACQUIS*”, European Parliament, Brussels, 2010, available at: <http://www.europarl.europa.eu/studies> , p.10;
- [25] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal C* 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390;
- [26] https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/precautionary_principle.html?locale=bg
- [27] Решение на CEO от 15 май 1986 година по делото *Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, C-222/84, Rep. 1986 01651, p. 18.

CHARACTERISTIC OF THE SUBSTANTIVE LAW

Laze Jakimoski

University St. Kliment Ohridski, Law Faculty-Kicevo, Macedonia, ljakimoski@yahoo.com

Pakiza Tufekci

University St. Kliment Ohridski, Law Faculty-Kicevo, Macedonia, tufekci.pakiza@gmail.com

Abstract: The division of material and procedural law has its deep traditions both in the law and in the legal science. Until recently in the continental legal system had primacy substantive law and the procedural law was perceived as something secondary, as a technology whose task is to serve the substantive law. However, in recent years, more and more widespread is the understanding that both substantive and procedural law are equally important. There is no basis for the material right to be considered as primary and priority, and the process as secondary and subordinate. Substantive law is inextricably linked with procedural law. They can be considered as two sides of the legal category - legal regulation and procedural means for administrative and judicial protection of subjective rights in regulated public relations. In the substantive law, the legal norm determines what the rights and obligations of the legal entity are. The process law determines how these rights and obligations will be realized, that is, the procedure.

Keywords: substantive law; process law; legal regulation; legal norm; judicial protection

КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАТЕРИЈАЛНОТО ПРАВО

Лазе Јакимоски

Универзитет Св. „Климент Охридски“, Правен факултет- Кичево, Македонија,
ljakimoski@yahoo.com ,

Пакиза Туфегии

Универзитет Св. „Климент Охридски“, Правен факултет- Кичево, Македонија,
tufekci.pakiza@gmail.com

Резиме: Поделбата на материјалното и процесното право има свои длабоки традиции како во законот, така и во правната наука. До неодамна во континенталниот правен систем приматот го имаше материјалното право, а на процесното право се гледаше како на нешто секундарно, како технологија чија задача е да му служи на материјалното право. Меѓутоа, во последните години, сè повеќе и повеќе е распространето разбирањето дека и материјалното и процесното право се подеднакво значајни. Нема основа материјалното право да се смета како примарно и приоритетно, а процесното како секундарно и потчинето. Материјалното право е неразделно поврзано со процесното право. Тие можат да се сметаат за две страни на правната категорија - законска регулатива и процедурални средства за административна и судска заштита на субјективните права во регулираните односи со јавноста. Во материјалното право правната норма одредува какви се правата и обврските на правниот субјект. Процесното право одредува како ќе се реализираат овие права и обврски, односно која е процедурата.

Клучни зборови: материјално право, процесно право, правна регулација, правна норма, судска заштита

МАТЕРИЈАЛНО ПРАВО

Материјалното право е збир на правни норми со кои се регулираат јавните односи меѓу правните лица. Материјалното право е манифестација на правото, кое одговара на прашањето, за какви ствари и за какво однесување дава овластување законот. Што ви е оправдано да имате, со што да располагате, непречено од другите, што можете да побарате да добиете, што можете слободно да го направите, кои се границите во кои можете да дејствувате според вашата волја.

Посебното значење, кое само правото го дава на нештата, вклучува и друг момент: каква заштита може да очекувате за вашата личност. Тоа е веќе основата од која произлегува процесното право. Тоа води до способноста на правото да условува со својата мера и да не дозволува отстапување од неа. Доколку материјалното право е релевантно за предметот, за неговата содржина која укажува на кој ствари, во кој обем и под кои услови можете да ги поседувате, да претендирате да ги добиете или да бидете заштитени,

процесното право има однос врз законските средства со кои се обезбедува заштита или се наметнува одмазда.

Материјалното право го носи значењето на одредена моќ што ви ја дава правото, да поседувате или да барате да добиете квалитативно и квантитативно измерени добра и слобода, која што е исто така добро.

Но едвај би било оправдано да се абсолютизира границата меѓу материјалното и процесното право. Бидејќи во раните фази на правото, на пример во римското обичајно право и преторијанското право, а подоцна и во правото од типот на common law и прецедентното право, процесната форма е носител на правната материја. Во неа се кодирани моќта и задолжението, така да двете заедно – материјалното и процесното право се споени.

Материјалното право и процесното право се манифестација на истиот феномен - законот. Секое од нив ја носи неговата единствена природа. Материјалното право, сепак, директно се однесува на одредени страни од суштината на законот, а процедурално кон други.

Пред да ги бараме разликите помеѓу материјалното и процесното право, заклучуваме дека имаат една единствена суштина и заеднички својства на „право“. Пред да бидат различни, тие се обединети во нивната природа на правото. Две манифестации на истиот феномен. После поимите „материјално“ и „процесно“ сепак стои „право“- индикација за нивната заедничка природа, квалитет и својства. Оттука доаѓа нивната еднаква вредност како носители на правна природа. Секое противење, при што едното се претставува како сопствено право, а другото како помошно средство- технологија е погрешно и затоа неприфатливо.

Материјалното право ги вклучува следните правни гранки:

- Уставно право;
- административно право;
- финансиско право;
- граѓанско право;
- трудово право;
- казнено право
- семејно право; -облигационно право; -трговско право; - меѓународно јавно право; -меѓународно приватно право.

УСТАВНО ПРАВО

Во Република Македонија, како и во секоја земја, постојат и се спроведуваат повеќе правни норми дизајнирани да ги регулираат односите со јавноста. Во целост, тие го формираат правниот систем на земјата. И покрај нивното единство, не е исклучена можноста за соодветно дистрибуирање и поврзување на правните правила за да може да се формираат одредени квалификациски групи. Тие можат да се диференцираат во различни структурни единици, во зависност од критериумот користен за таа цел.

Меѓу сите структурни елементи и квалификациски групи, правните гранки се најважни, диференцијацијата, врз основа на одредени критериуми. Тие треба да ги откријат специфичните карактеристики на релевантните правни норми. Постојат главно две основни карактеристики: - предмет на законска регулатива и методот за остварување на правото, имено владетелен или договорен.

Предметот на правно регулирање е главниот критериум, а методот за остварување на правото се користи како дополнителен критериум за ограничување на некои правни гранки.

При диференцијацијата на Уставното право како гранка на правниот систем треба да се излезе од предпоставката, дека тоа има свој посебен предмет на правно уредување. Тоа значи дека има одреден круг општествени односи, кои се регулираат токму и само од нормите на уставното право. Потребно е сепак да се откријат оние општествени односи кои се предмет на правно уредување на постојните уставни одредби и да се направат соодветни заклучоци кои да дозволат да се утврди предметот на Уставното право. Нема сомнение дека решавањето на ова прашање не е лесно, бидејќи овие норми се разновидни и опфаќаат широк спектар. Но, меѓу оваа разновидност се издвојува еден елемент кој може да биде лидер, имено политичките институции кои имаат директно влијание врз политичкиот живот.

Значителна група норми ги регулираат механизмите и формите за спроведување на државната власт, постапките за избор и именување на државни органи. Исто така постојат и оние кои го регулираат правниот статус на граѓаните, нивните основни права и обврски и сл.

Анализата на сите овие и многу други норми го оправдува формирањето на посебна класификациона група, кој ги уредува односите, кои се однесуваат на темелите на политичката моќ, се појавуваат директно за време и по повод спроведувањето на државната власт и народниот суверенитет.

Но сепак не сите правни норми кои се однесуваат на односите со јавноста треба да се однесуваат на Уставното право. За тоа треба да се каже, дека само правните норми, кои директно ги регулираат односите, поврзани со спроведувањето на државната власт и народниот суверенитет го формираат уставно право.

За Уставното право меродавен е владателскиот метод. Ова е исто така условено од околностите, дека уставните норми се во принцип императивни и само во некои случаи имаат диспозитивен карактер.

АДМИНИСТРАТИВНО ПРАВО

Административно право, како една од главните правни гранки ги содржи правилата за организацијата и работата на државната администрација, на државното управување. Прашањата на македонското административно право се многубројни, актуелни и исклучително важни за нормативното и успешно градење на општеството и нивниот одговор е постојана грижа на административноправната наука и пракса. Тоа е така, бидејќи овие прашања се поврзани со секојдневниот живот на граѓаните, на нивните организации, на државните институции и претпријатија. Не постои област на државната дејност, што повеќе или помалку не зависи од државната администрација, од нејзините органи и вработени. И во деловната, и во социјално културната, и во административната област токму органите на државната власт имаат најголем удел за организирање и раковоство на начинот и задачите, поврзани со задоволување на потребите и интересите на граѓаните, на нивните организации и на државата. Оттука доаѓа и големото значење на административното право како правна гранка, кој си постави за цел да ги регулира општествените односи во сферата на администрацијата, на извршната дејност.

Административното право како функционален систем од правни норми, применети во областа на државната власт, е предмет на изучување на административно правната наука. Науката за административното право го проучува, од една страна, целиот комплекс од правни норми, кои ја засегаат организацијата, структурата и положбата на администрацијата како важен дел од апаратот на државата. Заедно со тоа, од друга страна, административната правна наука исто така ги проучува нормите, кои ја регулираат дејноста на државната администрација во сета своја комплексност и разновидност.

ФИНАНСОВО ПРАВО

Финансиското право како гранка претставува збир на правни норми, преку кои се регулираат процесите по реалното создавање, известување и утврдување на приход и профит, нивното распределување, акумулација, користење и трошење, како и контрола на оваа дејност и преземање на мерки за влијание и одговорност. Како збир од финансовоправни норми тој се создава од страна на законодавецот, има самостојно значење во системот на македонското право.

Регулираните со финансиско правните норми општествено-економски односи се базични. Суштината на гранката финансиско право се открива и преку објективната потреба современата држава да регулира и раководи одредени процеси во економијата и општеството во врска со создавањето на финансиското (јавно) стопанство. Тоа претставува јавно организирана активност на државата за управување, создавање и употреба на стопанските блага, потребни за задоволување на колективните потреби на општеството, што се постигнува преку нормите на финансиското право.

Во сите држави, како и во посебните економски заедници, засилено се развива финансиското право како наука. Во ЕУ се појавија и се развија сложени финансиски и монетарни односи. Ова се должи на специфичната интеракција на индустријата со развојот на економијата и општеството.

Со терминот "финансово право" се означува и научната дисциплина, која се предава во правните и економските факултети. Овој термин, исто така, го означува и правниот феномен. Кога се констатира потреба од регулирање на процеси, се создаваат правила за однесување, со кои се регулираат различни по својата специфичност односи. Финансиското право може да биде разгледувано од политички, социјален, историски и друг аспект. За теоријата и практиката значење има проблемот за влијанието на финансиското право врз развојот на економијата и општеството, за можноста да се мобилизираат средства во буџетот и да се користат продуктивно.

Клучно за одделување на гранката има предметот на правната регулатива. Методот е секогаш дериват. Тој зависи од националното значење на регулираните општествени односи. Со одредување на предметот на правно регулирање се решаваат прашањата во врска со: поделбата на финансиското право како самостојна гранка на правниот систем; суштината и улогата на финансиското право во современиот развој на државата, разграничувањето на соодносот меѓу гранката финансиско право и другите гранки на правото.

ГРАЃАНСКО ПРАВО

Граѓанското право е најважната и суштинска правна гранка на објективното, субјективното и позитивното право и правната наука.

Историјата на граѓанското право е поврзана со историјата на римското право и концептот на државјанство, чиј правни принципи се прифатени во речиси сите современи законодавства на земјите од таканаречениот континентален правен систем. Во римското право за означување на граѓанската гранка се користи терминот "**jus civile**".

Во поново време, терминот граѓанско право се исполнува со содржина со влегувањето во сила на граѓанските кодекси на западноевропските земји, а особено Францускиот граѓански кодекс (ФГК) од 1804 година за време на Наполеон Бонапарта и на Германскиот граѓански законик (ГГЗ) по обединувањето на Германија при Бизмарк (во сила од 1900 година).

Денес, граѓанското право е најголемата гранка на објективното право. Современите правни системи се романски и пандектни. Пандектниот систем е понов и соодветно поразвиен, посоефициран во однос на правната логика и практичната погодност во спроведувањето на законот. Тој како целина сеопшто е спроведен во поголемиот дел од законодавствата на европските земји, вклучително и како организациски систем на македонското граѓанско право.

ТРУДОВО ПРАВО

Во милениумска историја на правото трудовото право е нова правна гранка. Тоа произлегува со одвојување од граѓанското право на договорот за вработување, кој потекнува од римското право како еден од видовите на договори за закуп - **locatio conductio operarum**. Прифатен од големите европски кодификации на граѓанското законодавство во 19-тиот век во Франција, Италија, Белгија и други. Овој договор на приватното право брзо се збогатува со нови социјални аспекти – нормирање и ограничување на работното време, минимална возраст за вработување и т.н. Од друга страна, во 19 и почетокот на 20-тиот век европските национални законодавства формираат прописи за јавното право во однос на хигиената и безбедноста при работа, како дел од таканаречената фабричка легислатива. Нивниот општ фокус е заштитата на ангажираната работна сила. Од збирот на овие приватноправни и јавноправни уредби се диференцира трудово заштитно законодавство.

За заштитата на ангажираната работа, првите чекори биле преземени во Англија во 1802 година. Од средината на 19-тиот век и во Франција, Италија и Германија. Конечното одделување на трудовото од граѓанското и од административното право се врши во континентална Европа по крајот на Првата светска војна во Франција, Германија, Италија, Советска Русија, Белгија. Во периодот меѓу двете светски војни, тоа е потврди како независна и важна правна гранка на правото.

Трудовото право има четири значења-како гранка на важечкото право со предмет на регулирање на работните односи; трудово право како гранка на правната наука; трудовото право како научна дисциплина; трудовото право како субјективно трудово право. Секоја правна гранка има свој предмет на регулирање.

Тоа се одреден вид општествени односи, кои ги уредува. Трудовото право ги регулира јавните односи поврзани со трудот. Работните односи, обезбедување на работна сила и положувањето на трудот. Работната сила е севкупност на умствените и физичките сили и способности на човекот. Таа е содржана во личноста на "живиот човек". Нераскинлива е од него и е негова способност за труд и неговите можности за работа.

Трудот е форма за докажување и користење на работната сила. Во обезбедувањето на самата работна сила, идејата за труд се користи како негова употреба од страна на лицето на кое му е дадена. И обратно, оној кој вработува странска работна сила, ја вработува за да располага со неа и да ја користи во своја полза и во своја полза и во свој интерес. Трудот е единство од неговата вкупна и јавна природа. Општата природа на трудот ја изразува суштината на секој труд. Се карактеризира со неколку клучни карактеристики: трудот е човечка активност, никој друг освен човекот не може да се труди. Трудот е целесобразна човечка активност. Тоа е манифестација на мисловна активност, волја, имажинација и други психички искуства. Трудот е однос меѓу човекот и природата, во кој човекот го зема тоа од природа, што му е необходимо, преработуваќи го за свои цели и во свој интерес и за понатамошна употреба. Трудот е постојан процес. Со него човекот си го обезбедува како постоењето така и духовниот и моралниот развој. Втората страна на трудот е неговата јавна природа. Таа се карактеризира со неколку основни моменти: Соединување на трудот со орудијата и предметите на трудот. На преден план тука се истакнува трудот како примена на работна сила. Трудот како непосредно спроведување на работна сила е "живиот труд" во процесот на спроведување. Токму оваа втора страна на трудот е предмет на регулирање на трудовото право. Односите кои се создаваат меѓу луѓето кои се носители на работната сила и ја изнајмуваат и лицата кои ја ангажираат и користат се трудови. Тие

вклучуваат односи поврзани со вработување, условите под кои вработувањето се извршува, извршувањето на определена работа, работно време, паузи, одмори, плата, безбедни и здрави услови за работа, прекин на односите кои се создаваат при положувањето на трудот, колективно договарање, индивидуални и колективни спорови. Овие односи се организираат и објективизираат во работниот однос.

Тоа е главната носечка правна конструкција на трудовото право како правна гранка. Односите со јавноста, директно поврзани со трудот, се разновидни и хетерогени.

Такви се синдикалното здружување на вработените и на работодавците, тристраната соработка, службата за социјални и домашни работи на вработените од страна на работодавачот, професионалните квалификации, контролата за почитување на трудовото законодавство. Кај современите услови суштинско влијание врз трудот и работните односи има компјутеризацијата и нејзината најнова форма на интернет. Додека машината презема голем дел од физичкиот труд и напори на човекот, тогаш компјутерот зазема поголем дел од умствениот труд на човекот. И за интернетот како "квантен скок" во развојот на компјутеризација, тоа важи во уште поголема мера. И штом дел од умствениот труд се презема од компјутери, ќе се произведува со помалку луѓе. За да се обезбеди работа на ослободување по оваа причина работници, потребна е динамична економска и социјална политика за создавање на нови работни места. Во последните година настапија длабоки промени во работните односи во земјата. Од работните односи во услови на централизирана и целосно национализирана планска економија во тоталитарно општество тие полека и неизбежно се претворија во работни односи во услови на пазарна економија. Во однос на предметот на регулирање на пазарот на трудот право настанати промени во работните односи се дефинираат две главни насоки. Првата се изразува во стеснување на кругот на лицата, чиј труд се регулира од трудовото право. Втората насока е внатрешното збогатување на предметот на регулирање на трудовото право преку вклучувањето на нови аспекти или создавање на нови институти на трудовото право.

КАЗНЕНО ПРАВО

Кривичното право претставува систем од правни норми, кои ги регулираат општествените односи предизвикани од извршување на кривични дела. Овие норми се утврдени од страна на државата и нивната улога е да ги штитат интересите на целото општество, како нивното непочитување, води до кривична одговорност за сторителот на кривичното дело. Кривичното право ја користи најтешката форма на државна принуда, имено казната, што претставува принудно затегнување на основните лични и имотни права на сторителот.

Кривичното право како дел од постојното право во една држава, регулира специфични јавни односи поврзани со еден цел систем забрани. Тоа се дели на два дела: општ и посебен.

Кривичното право вклучува три правни гранки - материјално-кривично право, кривична постапка и кривично извршно право. Во потесна смисла кривичното право значи само материјално казнено право (англ: substantive law), која е една од гранките на правото во секоја земја. Нормите на кривичното право ги конципираат најнапред пројавите, кои се сметаат за злосторства. Со оглед на тоа кривичното право се нарекува уште како право за злосторството: criminalrecht (гер.) droit criminel (фр.) criminal law (англ.) - от латински "crimen" (криминал). Што се однесува до државата и нејзините овластувања да казнува, нејзините можности се неограничени, но таа не ги користи произволно и неограничено во борбата против криминалот. Казнувањето за извршени злосторства е доверено на судството. Нормите на кривичното право предвидуваат и казни за различни кривични дела. Тие, исто така, укажуваат на тоа кога казните можат да не бидат наметнати или барем да не бидат исполнети, наместо нив се користат

други мерки на влијание. Кривичниот право ја штити државата, општеството и поединецот не само со тоа што забранува под страв од казна за злосторствата, кои можат да ги загрозат или оштетат, но и со тоа што го обврзува судството да ги казни учесниците во нив. Во повеќето случаи кривичното право ги насочува граѓаните сами да ги заштитат државните, општествените, своите или на друг лични интереси. Тоа овозможува т.н. самоодбрана во форма на неизбежна одбрана, на задржување на криминалец, на дело во случај на нужда (воведени како правни институти). Во некои случаи кривичното право го стимулира самиот криминалец да преземе активности за спречување, ограничување или враќање на штетата од својата криминална активност. Затоа кривичното право служи не само за казнување на криминалецот, но се повеќе и за заштита на интересите на жртвата од самиот криминал.

СЕМЕЈНО ПРАВО

Семејното право е гранка на унифицираниот правен систем на Република Македонија. Тоа се разликува од другите правни гранки по својот предмет, по кругот на општествените односи, кои ги уредува. Семејното

право е таа правна гранка, која го уредува бракот и односите во него, родителството и посвојувањето. Семејниот законик го дефинира својот предмет на следниов начин: "Семејниот законик ги уредува односите, засновани на брак, родителството и посвојувањето, како и старателството." На овој начин категоријата "семејни односи" се разликува од другите приватно правни односи преку правните факти, кои ги предизвикуваат овие односи.

Односите, засновани на брак, родителството и посвојувањето се семејните односи. По конкретно тоа се односите меѓу сопругот и сопругата; помеѓу посвоителите и посвоените, како и меѓу роднините по посвојување, чии круг зависи од типот на посвојувањето; помеѓу родителите и децата, како и меѓу другите роднини по права линија.

Семејните односи се регулирани со закон и стануваат семејни правни односи. На лицата меѓу кои тие постојат, законот доделува права и обврски.

Правната норма сепак не е во можност да ги опфати семејните односи во целосен обем. Таквата можност, на пример, недостасува во нивната манифестација како чисто биолошки и чисто емоционални чувства. Правната норма не ги опфаќа и односите кај далечна семејна врска. Во основата на семејните односи е воздигнат бракот. Тој го генерира централното јадро на семејните права и обврски според законот. Тоа се односите меѓу сопружниците. Односите меѓу нив се примарните семејни односи.

Раѓањето на деца, појавата на нови членови на семејството, е воздигнато во извор на нова категорија семејни права и обврски. Тоа се односите помеѓу родителите и децата.

Истовремено постоење на две и повеќе деца создава семејноправни врски меѓу самите нив. Тоа се односите меѓу браќата и сестрите. Појавата на нивни сопствени деца и наредни потомци го проширува кругот на семејните врски во вертикална и хоризонтална насока. Се создаваат односи помеѓу баба и внуци, прадедо, прабаба и пра внуци. Семејната заедница ги надминува рамките на заедничкиот соживот и заедничко домаќинство. Поимот семејство стекнува поширока содржина. Сите овие семејни права и обврски, во основата, на кои директно или индиректно лежи фактот на раѓањето, биолошката врска, може да се сведе на една општа категорија. Тоа се права и обврски кои произлегуваат од сродство. Семејно правно односи, слични на оние врз основа на сродство, се јавуваат и со посвојувањето. Тоа создава по правен пат права и обврски на родители и деца, од кои се развива следниот систем на семејни врски. На овој начин правните факти, со кои актуелниот македонски семеен закон ја поврзува појавата на семејните правни односи, се бракот, родителското право и посвојувањето.

ОБЛИГАЦИОНО ПРАВО

Облигационото право е неопходна состојка на граѓанското право. Тоа е правна форма на стоково-паричните односи, и ја разгледува размената на продуктите на трудот. Облигационото право го претпоставува производство на стоки и прометот на стоки. Тоа претпоставува општество, во кое делуваат пазарните односи. Од оваа гледна точка, облигационото право на Република Македонија како дел од граѓанското право ги уредува имотните односи на правните лица и граѓаните, кои произлегуваат во врска со промет на стоки. Сите овие различни имотни односи се манифестираат во правната форма на облигациони односи.

Правната теорија обично го одредува облигациониот однос како однос помеѓу две лица по силата, на кое едното, наречено доверител, има право да бара од другото, наречено должник, една престација - едно дејствие или пропуст, едно однесување, еден резултат, односно постигнување на еден резултат, кој го задоволува доверителовиот интерес. Секој облигационен однос вклучува во својата содржина едно субјективно право за доверителот - тоа е неговото право на земање. Исполнувањето на ова свое право доверителот може да го бара само од должникот. Спрема него само тој има претенција за реализацијата на еден резултат. За должникот облигациониот однос се јавува како правна потреба да претстира - да даде или да направи нешто. Ова се нарекува негова должност. Должникот мора да го направи она што се бара за да биде ослободен од неговата обврска. Правото на доверителот да бара исполнување на обврската го нарекуваме претенција. Законот наложува така, дека бараните од доверителот резултати да не можат да се постигнат на друг начин, освен преку задоволување на неговото барање. Барањето на доверителот е придружено со законска казна - одговорност на должникот. Истиот е одговорен за долгот со имотот, врз кој може да се посегне по утврдениот редослед, за да се задоволи барањето на доверителот, оваа одговорност не дава само правен карактер на односот помеѓу должникот и доверителот, не само што го издига во вистинско облигационен однос, но претставува за побарувањето на доверителот најефикасна можна гаранција.

ТРГОВСКО ПРАВО

Почетоците на трговското право биле откриени во антиката. Како систем од одделни правила сепак трговското право се јавува на средновековните пазаришта со цел да се уредат новите капиталистички односи што се појавиле во феудалната држава.

Трговското право се јавува како обичајно право. Првично тоа било професионално право, бидејќи ја уредувало состојбата на трговците, и поединечни трговски еснафи имаат усвоено свои сопствени статuti. Потоа исклучително значење за развојот на трговското право има развојот на поморската трговија од италијанските градови-републики. Во овој период трговското право се формира како градско право.

За прв пат во Франција трговското право станува државно право. Кодификацијата на германското трговско право претходи на нејзиното политичко обединување, бидејќи во 1861 година беше усвоен заеднички трговски кодекс за сите германски држави. Од 1900 година во Германија истовремено влегуваат во сила Граѓанскиот законик и Трговскиот законик. Во Англија судовите почнале да ги применуваат трговските обичаи во својство на норми прво само за трговците, а потоа - за сите лица. Кон 1875 година судската пракса претпоставува дека трговското право е вклучено како дел од општото право.

Трговското право (ТП) е дел од приватното право, претставува систем од норми, кои го регулираат правниот статус на трговците и односите, во кои тие влегуваат во процесот на спроведување на своите активности. Трговското право ја регулира правната способност, организацијата и правната индивидуализација на трговско-правните субјекти / трговци /. Утврдени се неколку основни принципи:

1. Принцип на правната самостојност и автономија на приватни субјекти;
2. Принцип на еднаквост на приватни субјекти - субјектите имаат право на еднакви услови за остварување на своите права;
3. Еквивалентен карактер на трговските односи - плаќање на стоки и услуги и
4. Слобода на конкуренција и забрана на нелојална конкуренција

За трговските односи наоѓаат примена специјалните норми на трговското право односно имаат приоритет над граѓанското право. Нормите на граѓанското право наоѓаат примена во трговските односи само кога недостасуваат специјални трговско-правни норми, утврдени во трговското право. Главни извори на трговското право во македонското законодавство се: Уставот, законите Трговскиот закон, Законот за заштита на конкуренцијата, закон за банките, граѓанскиот законик, меѓународни акти кои регулираат трговско-правна материја.

Трговската дејност не е правен концепт. Таа ги опфаќа стоково паричните односи во општеството. Стоково Паричните односи имаат правна форма. Оваа форма се договорите чиј главен елемент е волјата на едно или повеќе лица насочени кон генерирање одредени правни последици.

МЕЃУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО

Промените кои се случуваат во меѓународното право за периодот од почетокот на XIXв., даваат основа да се направи заклучок, дека станува збор за нов тип меѓународно право. Промените во меѓународното право се засноваат на објективни фактори.

На прво место меѓу нив е научно-техничкиот напредок. Неговото влијание се одразува во појавата на нови гранки на меѓународното право. Промените доведуваат до појава на нови, глобални проблеми што влијаат на човештвото. Нивно решавање бара заеднички напори на сите земји и токму меѓународното право е инструментот за санација на меѓународните односи.

Втор фактор е важната улога на т.нар. растечки земји од третиот свет. Се појавуваат голем број нови независни држави. Овие земји се обединети за општи интереси и претставуваат влијателна група. Суштината на меѓународното право се дефинира како право на мирен соживот, што подразбира привремена толеранција кон спротивни социјални вредности. Непосреден резултат е зајакнувањето на регионалните трендови во меѓународното право. Главните промени се сведуваат најмногу до субјектите на меѓународното право и нивната одговорност.

Прво, меѓународните организации се утврдуваат како важен фактор во меѓународните односи и како нови субјекти со ограничена правна способност. Се појавуваат и други нови субјекти - нации и народи, кои се борат за национална независност.

Второ, природата и формите на меѓународна одговорност се менуваат. Меѓународната кривична одговорност на физички лица за меѓународни кривични дела се реализира и во исто време се проширува.

Меѓународниот договор станува најпосакуван и најчесто користен извор на меѓународно право. Се појавуваат нови делови на меѓународното право - меѓународно економско право, право на меѓународните организации, меѓународно трудово право, меѓународното заштита на човековите права и др. Меѓународното

јавно право е самостоен систем на правни норми. Тоа е поделено на гранки - дипломатско право, договорно право, поморско право, воздухопловно право, и така натаму.

Прифатено е да се користи скратен назив меѓународно право. Историски тоа потекнува од римското **jus gentium**. Подоцна се воведува терминот меѓудржавно право, што е попрецизно, бидејќи повеќе ја одразува улогата на државата како основен субјект на правото. Тежината од дефиницијата меѓудржавна кон меѓународно се менува под влијание на Великата фреска револуција.

Во современото право станува збор токму за меѓународно право, а под тоа се подразбира право кое дејствува меѓу држави; меѓу нации и народи, кои се на пат да создадат свои самостојни држави; меѓу меѓународни организации и други субјекти или физички лица кои имаат специфична меѓународна правна способност.

МЕЃУНАРОДНО ПРИВАТНО ПРАВО

Граѓанските односи со меѓународен елемент имаат специфичен карактер, кој се условува токму од достапноста на таков елемент. Нивното решавање се врши, водејќи сметка за специфичниот карактер. Фактот што граѓанскиот однос влегува во сферата на манифестација на суверенитетот на две или повеќе држави, дава на секоја од нив основа да се бара целосно или приватно право регулирано со тој јавен став. За ниедна друга држава - држава надвор од овој круг - слична основа не се јавува.

Граѓанските односи со меѓународен елемент се јавуваат и се развиваат во услови на соработката на земјите. Во организирањето на оваа соработка, вклучувајќи се со изработката на проектите за меѓународни договори за граѓански односи со меѓународен елемент, учествуваат меѓународни и илјадници невладини меѓународни организации. За создавањето и развојот на правната рамка на граѓанските односи со меѓународен елемент, кои ја засегаат, секоја држава со своето дискреционо право прибегнува кон начините на своето национално правно или до начините кои и ги нуди меѓународното право. Без оглед на нивното национално или меѓународно потекло, кои ги регулираат граѓанските односи со меѓународен елемент, што ја интересираат секоја посебна држава, влегуваат во националното и право. Овие норми добиваат ефикасно и целосно драгоцено дејство само во атмосферата на национален правен систем на државата, која ги создала.

Меѓународното приватно право е збир на правни норми на посебната држава, кои ги уредуваат имотот и поврзаните лични (граѓански) правни односи со меѓународен елемент, кои ја интересираат таа држава.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Малколм Н. Шо, Меѓународно право, VI издание ;
- [2] [Кирил Чавдар](#), Закон за меѓународно приватно право ;
- [3] Гале Галев, Јадранка Дабовиќ Анастасовска, Облигационо право;
- [4] [Љиљана Спировиќ – Трпеновска](#) [Семејно право](#) ;
- [5] Г. Старова Трудово право и работни односи ;
- [6] Stevan Lilic, Predrag Dimitrievic, Milan Markovic Upravno pravo;
- [7] [Бернд Ритерс](#) , Основи на правото, теорија на право;
- [8] [Васил Гривче](#) [Финансии и финансво право](#);
- [9] Марјановиќ Георѓе, Казнено право - општ дел;
- [10] [Александар Николовски](#), [Трговско право](#)

SUBROGATION IN INSURANCE CONTRACT

Tatjana Dimov

„Ss Cyril and Methodius,, University in Skopje, Faculty of Law Justinianus Primus Skopje, Republic of Macedonia, Insurance MAKEDONIJA-Skopje, Viena Insurance Group
tatjana.dimov@insumak.mk

Abstract : Subrogation is a legal right characteristically reserved by property insurers. Subrogation occurs in property insurance and in some particular cases of liability insurance. The doctrine of subrogation operates to ensure protection of certain specific principles relevant to the property insurance including the principle of indemnification whereby the compensation received is no more and no less than a full indemnity for the insured loss or damage suffered by the insured due to loss occurrence, the principle of non-cumulation in terms of claims under the same insurance contract and the principle which excludes claiming indemnity from the person who is legally responsible for causing the loss, because otherwise the insurance contract may be an unjustified source of profit for the insured as the insured would get double recovery or paid out twice for the same claim.

With the payment of the reimbursement from an insurance agreement on the insurer, all rights that the insured has towards the persons responsible for the damage up to the amount of the paid compensation are transferred. With the subrogation, the insurer takes up the legal position of the insured person and exercises his right to subrogation from the rights of the insured (derivative acquisition of the right), so that the insurer exceeds the claims in scope and amount as the insured had towards the perpetrator.

Subrogation is the right of the insurer, it is not his obligation. The insurer is not obliged to use this right to transfer the rights to the responsible person.

The notion of subrogation is often associated with the concept of insurance regression. But there is a difference between these two terms: recourse is the right of the insurer to claim the amount of compensation that he has paid to the insured (injured parties) from the harmful person, while subrogation is the transfer of the right (the claim for damages to the responsible person) from the insured to the insurer up to the amount of the compensation paid on the basis of an insurance contract. The right to recourse is a consequence of the existence of subrogation, i.e. transfer of the rights of the insured person to the responsible person, and which is reached by the law itself.

The subrogation doctrine also operates to ensure that the defendant or the person who is legally responsible for the loss shall not be absolved of liability under the civil law. Namely, the perpetrator should bear the consequences of his liability for the caused damage, and therefore the legislator of the insurer (as one of the contractual parties in insurance contract) has recognized the right what he has paid the injured party (as the contractual party in the insurance contract called the insured) to claim from the perpetrator.

Furthermore, subrogation doctrine operates to ensure profit for the insurance companies whereby the reimbursement funds the claims or sum insured are covered from additionally grow; therefore, this doctrine is of great importance to the insurers.

Keywords: subrogation, property insurance, principle of indemnification, cumulation

СУБРОГАЦИЈА КАЈ ДОГОВОРОТ ЗА ОСИГУРУВАЊЕ

Татјана Димов

Универзитет „Св.Кирил и Методиј,, Скопје „Правен факултет,,Јустинијан Први,,-Скопје
Осигурување МАКЕДОНИЈА-Скопје, Виена Иншуренс Груп
tatjana.dimov@insumak.mk

Резиме : Суброгацијата е правен институт карактеристичен за имотните осигурувања , а во определени случаи и кај осигурувањата од одговорност. Со суброгацијата се штитат одредени специфични начела кои важат во имотното осигурување, како на пр. начелото на обештетување , според кое износот на надоместот од договорот за осигурување не може да биде поголем од штетата која осигуреникот ја претрпел со настанување на осигурениот случај, потоа начелото за забрана на кумулација на барањата за надомест од договорот за осигурање и барањето за надомест на штета од лицето кое е одговорно за штетата, од причина што во спротивно договорот за осигурување би претставувал извор за неосновано збогатување на осигуреникот кој два пати би се намирил за иста штета.

Со исплата на надомест од договор за осигурување врз осигурувачот преминуваат сите права кои осигуреникот ги има спрема лицата одговорни за штетата до висината на исплатениот надомест. Со суброгацијата осигурувачот ја завзема правната положба на осигуреникот, и своето право на суброгација го изведува од правата на осигуреникот (дериватно стекнување на право), па на осигурувачот преминуваат побарувањата во обем и висина каква што осигуреникот имал према штетникот.

Суброгацијата е право на осигурувачот, не е негова обврска. Осигурувачот не е должен да го користи ова право на преминување на правата спрема одговорното лице.

Поимот суброгација често се поврзува со појмот регрес во осигурувањето. Но постои разлика помеѓу овие два поима : регресот е право на осигурувачот да од штетникот го побарува износот на надомест кој тој го исплатил на осигуреникот (оштетено лице), додека суброгацијата е премин на правото (побарувањето на надомест на штета спрема одговорното лице) од осигуреникот на осигурувачот до висината на исплатениот надомест по основ на договор за осигурување. Правото на регрес е последица на постоење на суброгација т.е. премин на правата на осигуреникот према одговорното лице, а до кое доаѓа според самиот закон.

Институтот суброгација оневозможува и самиот штетник т.е. лицето одговорно за штетата да се ослободи од последиците на граѓанско-правната одговорност. Имено штетникот треба да ги сноси последиците од својата одговорност за причинетата штета, и затоа законодавецот на осигурувачот (како една од договорните страни кај договорот за осигурување) му призна право она што го исплатил на оштетениот (како друга договорна страна кај договорот за осигурување наречена осигуреник) да го побарува од штетникот.

Воедно суброгацијата им овозможува на осигурителните друштва приход, со кој дополнително им се подобруваат фондовите за исплата на надомест од осигурување или сума на осигурување, и затоа овој правен институт е особено значаен за нив.

Клучни зборови : суброгација, имотно осигурување, начело на обештетување, кумулација.

ВОВЕД

Институтот „суброгација во осигурувањето“, Законот за облигациони односи⁴¹¹ на Република Македонија го регулира со посебен член (чл.995) насловен како „Преминување на правата на осигуреникот спрема одговорното лице врз осигурувачот (суброгација,.)“.

Во законската норма е наведено дека со исплата на надомест по основ на договор за осигурување сите права на осигуреникот спрема лицето кое , по која и да е основа , е одговорно за штетата преминуваат врз осигурувачот, според самиот закон и тоа до висина на исплатениот надомест. Во законот јасно е наведено дека се работи за премин на правата на осигуреникот врз осигурувачот, значи осигурувачот стапува во правната положба на осигуреникот во врска со штетата за која тој исплатил надомест по основ на договор за осигурување. Со стапувањето на осигурувачот во правната положба на осигуреникот, осигурувачот се стекнува со право да бара надомест на штета од трето лице кое е одговорно за настанување на штетата за која тој исплатил надомест (по основ на договор за осигурување). Под трето лице се подразбира било кое физичко или правно лице кое е причинител на штетата, а не е странка во договорот за осигурување.

Суброгацијата на осигурувачот во правата на осигуреникот настанува со исплата на надоместот по основ на договорот за осигурување , според самиот закон – ipso jure. Во Законот за облигациони односи е наведено:

*„Со исплата на надоместот од осигурувањето преминуваат врз осигурувачот, според самиот закон, до висина на исплатениот надомест, сите права на осигуреникот спрема лицето кое по која и да е основа одговорно за штетата.“*⁴¹²

Правото на суброгација на осигурувачот во правата на осигуреникот е општо прифатен институт во споредбеното право.⁴¹³

Причини за постоење на суброгацијата се :

⁴¹¹ Закон за облигационите односи Сл.весник на РМ бр. 18/2001, 4/2002, 5/2003 и 84/2008.

⁴¹² Член 995 ст.1 од Законот за облигациони односи

⁴¹³ Ugovor o osiguranju prema prema novom ZOO, Zbornik, Inzenjerski biro Zagreb 2005, Во Хравтска Закон o obaveznim odnosima 2005 чл.963, Pomorski zakon 2004 чл.723 ; во Србија Закон о облигационим односима чл.939 ; во Франција Cod des assurances, 1976 чл.121-12; во Германија Versicherungs-vertragsgesets, 1908,2007 параграф 86; во Италија Codice civile,1942 член 1916; во Англија Marine insurance act 1909,2015 чл.79; во Австрија Versicherungsvertragsgesetz,1958 параграф 67,; во Русија Граѓански законик на Руската федерација чл.965; во Австралија Insurance Contract Act чл.65;

а) начелото на обештетување во имотното осигурување според кое износот на надомест остварен по основ на договорот за осигурување не може да биде поголем од штетата која осигуреникот ја претрпел со настанувањето на осигурениот случај.⁴¹⁴

Имено, ако осигурениот предмет е уништен или оштетен, а за штетата е одговорно некое трето лице (а не осигуреникот) постојат два правни основа по кои може да се надомести штетата , првиот , според договорот за осигурување како правен основ за барање на надомест од осигурувачот и вториот според правните правила за одговорност за штета како правен основ за барање на надомест спрема причинителот на штетата кој е одговорен за штетата. Оштетеното лице кое воедно е и осигуреник (поради постоење на договор за осигурување) може да бира по кој од овие два основа ќе побара обештетување. Осигуреникот не е должен да побара надомест по основ на склучениот договор за осигурување. Но доколку тој се определи за тој пат и ако прими надомест по основ на договорот за осигурување, осигуреникот не може за истата штета да побарува надомест и од штетникот - лицето одговорно за штетата. Тоа би претставувало неосновано збогатување поради двапати наплатена штета. Ова општо правно начело дека оштетениот (осигуреникот) не може да оствари поголем надомест од вредноста на претрпената штета значи забрана на кумулација на надомест од договор за осигурување и надомест од одговорното лице за штетата.

б) Лицето одговорно за штетата не може да има корист од тоа што постои договор за осигурување во кој договор ова лице не е странка.

Фактот што оштетеното лице, како осигуреник, врз основ на својот договор за осигурување примил надомест, не го ослободува штетникот од одговорност. Правната положба на третото лице одговорно за штетата не смее да зависи од тоа дали оштетеното лице било осигурано или не. Третото лице одговорно за штетата, има обврска за надомест на причинетата штета независно од фактот што оштетеното лице (осигуреникот) остварило надомест по основ на договор за осигурување. Со склучување на договор за осигурување не престанува облигационо правниот однос за одговорност на третото лице. Во овој облигационен однос едната страна е должна да ја надомести-поправи штетата, а другата страна е овластена да побарува надомест, поправка на штетата. Третото лице кое е одговорно за настанување на штетата има обврска за надомест на штетата, независно од фактот што оштетеното лице остварило надомест по основ на договор за осигурување. Во спротивно третото лице , како одговорно лице за настаната штета неоправдано би имало корист од склучениот договор за осигурување.

Суброгацијата во осигурувањето, овозможува осигурувачот да стапи во правната положба на осигуреникот, со што се менува доверителот во овој облигационен однос (настанат со причинување на штета од страна на третото одговорно лице) , но правната положба на третото одговорно лице не се менува.

Оттука настана потребата да се задоволат две барања : зачувување на начелото на обештетување, т.е. оневозможување на осигуреникот да се збогати на сметка на осигурувачот, од една страна и оневозможување на штетникот да ги избегне последиците од својата одговорност од друга страна.⁴¹⁵ Така настана суброгацијата како општоприфатен институт во имотното осигурување според кој врз осигурувачот, по исплата на надомест од договор за осигурување, преминуваат сите права на осигуреникот спрема третото лице одговорно за штетата, во висина на исплатениот надомест.

УСЛОВИ ЗА СУБРОГАЦИЈА

Во правната наука доста се расправа за правната природа на преминувањето на сите права на осигуреникот врз осигурувачот, односно за стапување на осигурувачот во правната положба на осигуреникот , кое настанува со исплатата на надоместот од договорот за осигурување. Законодавството и праксата, од своја страна пак, поставуваат посебни услови кои треба да се исполнат за да дојде до ова пренесување на сите права на осигуреникот врз осигурувачот.

Согласно законската норма во Законот за облигационите односи⁴¹⁶ за суброгација на осигурувачот , треба да се исполнети следните правни претпоставки:

1. Осигурувачот да извршил исплата на надомест врз основ на договор за осигурување,
2. Осигуреникот да има право на оштетно барање спрема трето лице одговорно за штетата, и
3. Да постои одговорност на третото лице за штетата за која е исплатен надомест по основ на договорот за осигурување.

⁴¹⁴ Член 981 ст.2 од Законот за облигационите односи

⁴¹⁵ проф. Д-р Предраг Ж.Шулејќ, Право осигурања, Мисао Нови Сад-1992, Суброгација стр.318

⁴¹⁶ Чл.995 ст.1 од Законот за облигационите односи

Првата претпоставка значи, дека не е доволно да постои само обврска на осигурувачот кон осигуреникот за исплата на надомест по основ на договорот за осигурување, туку е потребно оваа обврска осигурувачот да ја исполнил.

Втората претпоставка значи, дека врз осигурувачот можат да преминат само оние права кои осигуреникот ги има спрема одговорното лице и кои настанале од причинета штета на осигурениот предмет.

Третата претпоставка значи дека само доколку постои одговорно лице, и во зависност од околноста дали тоа е потполно или делумно одговорно за настанување на штетата за која е исплатен надоместок од осигурување, во тој обем се пренесуваат правата врз осигурувачот. На пр.кога постои поделена одговорност односно делумна одговорност, врз осигурувачот преминуваат правата само во висина на одговорноста на штетникот (третото одговорно лице). При тоа не е од значење каков е основот за одговорност на третото лице : вина или без вина, деликтна или врз основ на договор, и затоа законската норма вели „лицето кое по која и да е основа е одговорно за штетата“,⁴¹⁷. Се мисли на осигураната штета т.е.штетата за која е исплатен надомест од осигурување.

Со примањето на надомест по основ на договорот за осигурување, осигуреникот го губи, а осигурувачот се стекнува со активна облигационо правна легитимација спрема третото одговорно лице. Со исплатата на надомест по основ на договорот за осигурување, осигурувачот според самиот Закон за облигациони односи станува активно легитимиран спрема третото одговорно лице, значи не е потребна согласност на осигуреникот за овој премин на правата, по што се разликува суброгацијата од цесијата. Осигурувачот е должен на третото оштетно лице само да му докаже дека исплатил надомест за одредена штета и дека таа исплата ја извршил врз основ на договор за осигурување.

Ако осигурувачот му исплатил на осигуреникот надоместок на штета не по основ на договор за осигурување, туку од некој друга причина на пример доброволна исплата-ex gratia , ваквата исплата која не претставува „надомест од осигурување,“ не доведува до суброгација врз осигурувачот .Ова од причина што во таков случај се работи за извршување на нешто што не е обврска од договорот за осигурување, па не може да настане суброгација на осигурувачот која како правен институт има основ во договорот за осигурување.

ДЕЈСТВО НА СУБРОГАЦИЈАТА

Дејството на суброгацијата, односно преминувањето на правта на осигуреникот врз осигурувачот, настанува според законот, во моментот на исплата на надоместот од договорот за осигурување, без некоја посебна форма.Осигурувачот не е должен за тоа да го извести третото одговорно лице. Со исплата на надоместот од договорот за осигурување суброгацијата е полноважна и побарувањето на осигуреникот за надомест на штета преминува на осигурувачот. Врз основа на тоа со самата исплата на надоместот од осигурување на осигуреникот од страна на осигурувачот, осигуреникот-оштетениот ја губи активната легитимација за истакнување на оштетно побарување спрема штетникот (третото одговорно лице), од причина што сега легитимација за тоа побарување припаѓа само на осигурувачот.⁴¹⁸

Врз осигурувачот преминуваат сите права кои осигуреникот ги имал спрема одговорното лице до висина на исплатениот надомест. Ставот дека штетникот одговара на осигурувачот по други принципи различни од оние според кои одговара на оштетениот, би бил нелогичен, неправилен и штетен за јавниот поредок. Доколку на осигурувачот не му се признае право на суброгација во сите права на осигуреникот а со тоа и на регрес спрема штетникот, договорот за осигурување помеѓу оштетениот и осигурувачот би претставувал договор во корист на трето лице т.е. во корист на штетникот, од причина што од него причинетата штета мора да ја надомести осигурувачот кон оштетениот осигуреник, а штетникот би бил ослободен од надоместување на штета за која тој одговара по основ на вина, договор или закон.-Тоа би можело во пракса да предизвика за последица – несовесно постапување или небрежност на штетникот во сите случаи кога се работи за осигурано оштетено лице.⁴¹⁹

ОБЕМ НА СУБРОГАЦИЈАТА

Правото на осигурувачот спрема третото одговорно лице двоструко е ограничено :

⁴¹⁷ Чл. 995 ст.1 од Законот за облигационите односи

⁴¹⁸ Berislav Matijevic „Osiguranje sudska praksa,, Rijeka 2014 ,Врховен стопански суд Сл.773/63 од 15.06.1963 година

⁴¹⁹ Berislav Matijevic „Osiguranje sudska praksa,, Rijeka 2014 ,Виши стопански суд у Загреб пресуда Сл.1182/62

1. Со износот кој осигурувачот го платил на осигуреникот и
2. Со износот кој третото одговорно лице го долгува на осигуреникот-оштетеното лице.

Суброгацијата на осигурувачот во правата на осигуреникот е само до висина на надоместот кој осигурувачот го исплатил на осигуреникот. Осигурувачот не може од одговорното лице, освен исплатениот надомест, да му побарува и трошоци за утврдување и исплата на штета, трошоци на спор и др. Исто така, ако осигурувачот му исплатил на осигуреникот по основ на договор за осигурување целосен надомест (целокупната претрпена штета), а доколку постои делумна одговорност на третото лице (штетникот), осигурувачот може од третото одговорно лице да побарува надомест на штета во обем во кој тој има одговорност (делумна одговорност).

Третото одговорно лице од кого осигурувачот побарува надомест на штета по основ на суброгација, може да му приговара на осигурувачот на висината на исплатениот надомест од осигурување, ако осигурувачот склучил порамнување со осигурувачот (оштетеното лице) без негово учество.⁴²⁰

ОНЕВОЗМОЖУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА СУБРОГАЦИЈА

На осигурувачот можат да преминат сите права кои ги имал осигуреникот спрема лицето одговорно за штетата. Но постои можност осигуреникот со свои постапки да оневозможи осигурувачот да се стекне со право на надомест на штета спрема третото одговорно лице (на пр. да склучи спогодба без одобрение од осигурувачот, се откаже од правото на надомест на штета, да го опрости долгот на штетникот и сл.). или осигуреникот може да пропушти да превземе определени потребни дејствија со кои се обезбедува тоа право (на пр. не превземе потребни дејствија за да обезбеди некој доказ). Осигурувачот може да биде оневозможен во остварувањето на своето право за надомест на штета од третото одговорно лице, во целост или делумно. Во Законот за облигациони односи се пропишани правните последици, кога поради вина на осигуреникот, осигурувачот е оневозможен да го оствари своето право за надомест на штета од третото одговорно лице.⁴²¹ Согласно одредбата од законот, ако по вина на осигуреникот е оневозможено остварувањето на правото на суброгација на осигурувачот, осигурувачот се ослободува во соодветна мера од својата обврска од договорот за осигурување спрема осигуреникот. Тоа значи дека осигурувачот има право поради ваквото однесување на осигуреникот, од надоместот од осигурување да намали - одбие износ во висина на штетата која тој би ја претрпел поради тоа однесување на осигуреникот. Треба да се напомене дека во овој случај, осигуреникот не го губи правото на надомест од договорот за осигурување, туку му се намалува висината надоместот за онолку колку што на осигурувачот му е оневозможено да оствари надомест од третото одговорно лице.

Согласно ова правило, доколку осигурувачот по исплатата на надоместот од договорот за осигурување, се обрати до третото одговорно лице по основ на неговата суброгација во правата на осигуреникот и при тоа се утврди дека осигуреникот веќе наплатил надомест на штета и од третото одговорно лице, во тој случај осигурувачот има право на поврат на исплатениот надомест, од причина што осигуреникот му нанел штета со тоа што му го оневозможил вршењето на правото на суброгација.

Овие постапки на осигуреникот со кои се нанесува штета на осигурувачот, многу законодавства во споредбеното право, го санкционираат ваквото однесување и го ослободуваат осигурувачот од обврската на исплата на надомест од договорот за осигурување,⁴²² односно пропишуваат одговорност на осигуреникот спрема осигурувачот за нанесената штета на неговото право на суброгација.⁴²³

ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ОСИГУРЕНИКОТ

Суброгацијата на осигурувачот не може да биде на штета на осигуреникот – *nemo contra se subrogasse censetur*. Ова начело е содржано во чл.995 ст.3 Законот за облигациони односи. Имено доколку исплатениот надомест по основ на договорот за осигурување, од било која причина е понизок од штетата која ја претрпел, осигуреникот има право на надомест на разликата од исплатениот до полниот износ на штетата од третото оштетено лице. Ова право на осигуреникот има предност пред правото на осигурувачот кон третото оштетено лице по основ на суброгација, во смисла што во случаите кога средствата на третото

⁴²⁰ Виши привредни суд на Хрватска, пресуда Гж.1178/74 од 25.12.1976, Информатор бр.2415/2416/77

⁴²¹ Чл.995 ст.2 од ЗОО, „Ако по вина на осигуреникот е оневозможено ова преминување на правата врз осигурувачот, во целост или делумно, осигурувачот се ослободува во соодветна мера од својата обврска спрема осигуреникот.“,

⁴²² Хватскиот Закон за облигациони односи чл.963 ст.2; Српскиот Закон за облигациони односи чл.939;

⁴²³ Италијанскиот граѓански закон чл.1916 ст.6; Швајцарскиот закон за осигурување чл.72 ст.2.

одговорно лице не се доволни за надоместување на целокупната претрпена штета, прво ќе му се надомести на осигуреникот оној дел на штетата кој не е покриен со договорот за осигурување, а дури потоа од остатокот ќе се намири осигурувачот онолку колку е можно.

Причините поради кои исплатениот надомест од договорот за осигурување е помал од износот на штетата која ја претрпел осигуреникот со настанување на осигурениот случај можат да бидат :

- Поради подосигурување осигуреникот примил примил само дел од надоместот ⁴²⁴
- Кога со договорот за осигурување било договорено осигуреникот да учествува делумно во штетата-франшиза ⁴²⁵
- Кога штетата која ја претрпел осигуреникот се состои од обична штета и испуштена корист, а со осигурувањето е покриена само обичната штета. ⁴²⁶

Оправдувањето на начелото *nemo contra se subrogasse censetur* кај имотното осигурување е поради функцијата која ја има осигурувањето - да се заштити осигуреникот од ризиците кои се покриени со осигурањето. Основна цел на осигурувањето е да се обезбети осигуреникот; правото на суброгацијата на осигурувачот има за цел да ја спречи кумулацијата на правата на осигуреникот, а не да ги обезбеди интересите на осигурувачот. Затоа суброгацијата не треба му штети на осигуреникот, туку напротив таа има за цел тој да си ја надомести целокупната штета било од осигурувачот, било од третото одговорно лице (ако не може во целост од осигурувачот), а дури потоа доаѓаат интересите на осигуреникот.

ОТСТАПУВАЊЕ ОД СУБРОГАЦИЈАТА

Од правилото на суброгација постојат отстапувања, предвидени речиси во сите споредбени права, ⁴²⁷ во случај кога штетата е причинета од определен круг на лица кои однапред се исклучени од суброгацијата на осигурувачот. Се работи за лица кои се блиски на осигуреникот, односно лица кои се во блиски сроднички или економски односи со него и сосема е сигурно дека осигуреникот не би поднел оштетно побарување спрема нив. Законодавецот при определувањето на кругот на лицата спрема кој осигурувачот не може да ги користи правилата на суброгација, поаѓа од претоставката дека за постапките на тие исклучени лица одговара самиот осигуреник, така да доколку осигуреникот поднесе оштетното барање спрема овие лица фактички теретот од ова обезштетување на крај би го сносел самиот осигуреник.

Нашиот закон ⁴²⁸ како исклучок ги навел следните категории на лица кои како причинители на штета, не одговараат на осигурувачот :

- 1) Лице во сродство во права линија со осигуреникот,
- 2) Лице за чишто постапки осигуреникот одговара,
- 3) Лице кое живее со осигуреникот во исто домаќинство и
- 4) Лице кое е работник на осигуреникот.

Од правилото дека во однос на горенаведените четири категории на лица не се применува правилото на суброгацијата постојат два исклучоци.

Едниот исклучок е предвиден во истиот став 4 од чл.995 од ЗОО каде се определени категориите на лица спрема кои осигурувачот нема право на суброгација. На крајот на ставот е наведено дека горенаведените четири категории на лица се ослободени од суброгација „ освен ако тие лица штетата ја причиниле намерно,..“ За намерно причинета штета, нема отстапување од правото на суброгација, т.е. осигурувачот тогаш има по основ на суброгација право на оштетно побарување од тие лица. Ова од причина што ниту со осигурувањето можат да се покријат намерно причинетите штети. ⁴²⁹

⁴²⁴ Чл.992 ст.1 од ЗОО „Кога ќе се утврди дека во почетокот на односниот период на осигурувањето вредноста на осигурениот предмет била поголема од сумата на осигурување, износот на надоместот што го должи осигурувачот се намалува сразмерно освен ако поинаку не е договорено..“

⁴²⁵ Чл.981 ст.4 од ЗОО „Полноважни се одредбите на договорот со кои износот на надомест се ограничува на помал износ од износот на штетата..“

⁴²⁶ Чл.981 ст.5 од ЗОО „ При утврдување на износот на штетата се зема предвид пропуштената добивка само ако е тоа договорено..“

⁴²⁷ Француското право Code des assurance Чл.121-1; италијанско право Code civile чл.1916; Аустриското право Versicherungsvertragsgesetz параграф 67 ст.2; германско право Versicherungs-vertragsgesetz параграф 67.ст.2.

⁴²⁸ Чл.995 ст.4 од Законот за облигационите односи.

⁴²⁹ Чл.985 ст. 2 од Законот за облигационите односи

Другиот исклучок од правилото за отстапување од суброгацијата е предвиден во посебен став од чл.995 од Законот за облигационите односи, во ставот 5. Четирите категории на лица (наброени во чл.995 ст.4 од ЗОО) во однос на кои важи отстапувањето од суброгација, можат да имаат склучено договор за осигурување од одговорност, со кој договор е опфатена и штетата за која осигурувачот исплатил надомест. Осигурувачот во тој случај нема право да поднесе оштетно побарување спрема штетникот (кој е од гореспоменатите четири категории на лица определени во ст 4 од чл.995 од ЗОО), но осигурувачот согласно чл.995 ст.5 од ЗОО има право на оштетно побарување за исплатениот надомест спрема осигурувачот кој го осигурал штетникот од одговорност. Ова од причина што при постоење на осигурување од одговорност на лицата наброени во чл.995 ст.4 од ЗОО, не постои веќе причината за отстапување од суброгација- дека осигуреникот во крајна линија сам би си ја сносел штетата нанесена од лицата наброени во ставот 4. Овие лица поседуваат договор за осигурување од одговорност и осигурувачот кој ја осигурал одговорноста на овие лица е должен да ја надомести причинетата штета.

ЗАКЛУЧОК

Суброгацијата се применува кај имотните осигурувања и кај оние осигурувања кои имаат обештетувачки карактер.(на пр.осигурување од последици на насрекен случај со кое се покриени и трошоците за осигурување). Кај останатите осигурувања на лица суброгација е исклучена и во Законот за облигациони односи стриктно е наведено дека осигурувачот кај ја исплатил осигурената сума не може да има по никоја основа право на надомест од трето лице одговорно за настанување на осигурен случај.⁴³⁰ Кај осигурувањето од одговорност каде осигуреникот се јавува во улога како штетник исто така суброгацијата е исклучена или е многу ограничена.

Суброгацијата му дава одштетна функција за договорот за осигурување и од тоа правилото произлегува дека договорот за осигурување не смее да биде извор на неосновано збогатување на осигуреникот. До тоа сигурно би дошло доколку кај договорот за осигурување се дозволи кумулација на барањето на осигуреникот за надомест од договор за осигурување и неговаото барање за надомест на штета од штетникот-третото одговорно лице. Поради забраната на кумулацијата и поради преминувањето на сите права на осигуреникот врз осигурувачот по исплатат на надоместот од договорот за осигурување, правото на суброгација е изведено право, а не изворно, но тоа не ја намалува неговата важност.Може да се каже дека овој институт воспоставува еден вид на рамнотежа во подрачјето на надомест на штета и исплата на надомест по основ на договор за осигурување, со тоа што со овој институт се штитат интересите на осигурувачот.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Berislav Matijevic „Osiguranje sudska praksa,, Rijeka 2014 ;
- [2] V.Gorens, L.Belanic, H.Momcinovic, A.Perkusic, A.Persic, Z.Slakoper, M.Vukelic i B.Vukmir, Komentar Zakona o obaveznim odnosima, Narodne novine, Zagreb 2014 ;
- [3] Информатор бр.2415/2416/77, Загреб, 1997;
- [4] Проф. Д-р Кирил Чавдар, доцент Д-р Кимо Чавдар, Коментар на законот за облигационите односи, Академик, Скопје 2012 ;
- [5] проф. Д-р Предраг Ж.Шулејиќ, Право осигурања, Мисао ,Нови Сад-1992;
- [6] Ugovor o osiguranju prema prema novom ZOO,Zbornik, Inzenjerski biro Zagreb 2005

⁴³⁰ Чл.1004 ст1. од Законот за облигационите односи

OWNERSHIP IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE STATE AS THE HOLDER OF THE PROPERTY RIGHT UNDER THE CONSTITUTION IN 1991

Shemsije Demiri

International University of Struga, Macedonia, sh.demiri@eust.edu.mk

Rudina Kaja

International University of Struga, Macedonia, r.sela@eust.edu.mk

Abstract: This paper deals with the right to property in general terms from its source in Roman law, which is the starting point for all subsequent legal systems. As a result of this, the acquisition of property rights is handled from the historical point of view, with the inclusion of various local and international literature and studies, as well as the legal aspect devoted to the respective civil codes of the states cited in the paper.

Due to such socio-economic developments, state ownership and its ownership function have changed. The state function as owner of property also changed in Macedonia's property law.

The new constitutional sequence of the Republic of Macedonia since 1991 became privately owned as a dominant form of ownership, however, state ownership also exists.

This process of transforming social property into state or private (dissolves), in Macedonia starts from Yugoslavia through privatization, return and denationalization measures, on which basis laws on privatization have been adopted. Because of this, there will be particularly intensive negotiations regarding the remaining state assets.

Keywords: Private Ownership, State Ownership, Property Object, State Competences as Holder of Ownership.

1. HYRJE

Me Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë ⁴³¹. në Maqedoni udhëhiqet nga një rend i ri kushtetues, dhe një sistem i ri i rregullimit të marrëdhënieve pronësore në mes të qytetarëve.

Kushtetuta 1991 u miratua në një kohë ku u paraqit një krizë shumë e madhe sociale, jo vetëm në shtetin tonë por edhe në vendet e tjera të ish-Jugosllavisë. Kjo kushtetutë, si kushtetuta liberalo-demokratike hoqi vlerat ideologjike të mëparshme vendimi: vëtdadministrimi-socialist demokratik, sundimi i klasës punëtore, sundimi i një partie të shenjtë, marrëdhëniet e përbashkëta të punës dhe të prodhimit socialist, çlirimi dhe vetë-menaxhimit i punës.

Kushtetuta si bazë në rregullimin ekonomik dhe shoqëror të shtetit ka barazinë dhe mbrojtjen e barabartë ligjore të gjitha llojet e pronësisë.

Kushtetuta e vitit 1991, jo vetëm si një të drejtë të plotë, por edhe si një detyrim (plena in re potestas) ⁴³².

Në funksion të kësaj, pronësia është përcaktuar si pronë që krijon të drejta dhe detyrime dhe e cila shërben si një e mirë e përgjithshme e qytetarëve.

Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë nuk përmban pronën referuese-private. Nuk përmban asnjë dispozitë për format e pronësisë, as nuk parashikon detyrimin për të nxjerrë një ligj për format pronësore në Republikën e Maqedonisë.

Megjithatë, duke parë të gjithë tekstin e Kushtetutës mund të nënvizohet fakti se ai ka zgjedhur për pronën private si një formë themelore të pronësisë në Republikën e Maqedonisë. Kjo është veçanërisht e qartë nga dispozitat që përcakton themelet e marrëdhënieve ekonomike në vend, veçanërisht në tregun e lirë dhe sipërmarrjeve, si shtyll kryesore e sistemit ekonomik. Tregu i lirë dhe sipërmarrja janë të mundshme vetëm në kushtet e përfaqësimit dominues të pronës private.

Ndryshe nga prona private, Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë nuk pranon në mënyrë të qartë pronën publike dhe shtetërore, por ato janë vetëm pjesërisht të dukshme. Përfaqësimi i tyre rregullohet në dispozitat për mallrat në përdorim të përgjithshëm dhe mallrat me interes të përgjithshëm. Nocioni i së mirës në përdorim të përgjithshëm mbulon rrugët publike, kanalet dhe objektet e ngjashme, dhe nocioni i mallrave me interes të përgjithshëm mbulon burimet natyrore, bimë dhe jeta e kafshëve dhe objektet me rëndësi të veçantë kulturore dhe historike.

1.1. Pronësia në Republikën e Maqedonisë dhe shteti si titullar i të drejtës së pronësisë sipas Kushtetutës së vitit 1991

Kushtetuta si një formë e pronësisë nuk përmend dhe pronën komunale, si një formë e pronësisë publike, ose pronësinë e shoqatave, partive politike dhe komuniteteve fetare si pronësi kolektive. Këto lloje të pronës

⁴³¹ Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë u miratua më 17 nëntor 1991.

⁴³² Svetomir Shkaric dhe Gordana Siljanovska - Edicioni Davkova, Ligji Kushtetues, i dyti, i ndryshuar, Kultura, Shkup, 2009.

rregullohen me ligje të veçanta, përkatësisht me Ligjin për Vetëqeverisje Lokale të vitit 1995 dhe Ligjit të vitit 1997 mbi Shoqatat dhe Fondacionet.

Kushtetuta përmban dispozita për privatizimin e pronës shoqërore, ka dispozita për kthimin e pronës së konfiskuar private nga shteti socialist. Këto procese janë të rregulluara edhe me ligje të veçanta të tilla si Ligji për transformimin e ndërmarrjeve shoqërore, Ligji për tokë ndërtimore, Ligji për Privatizimin e tokës, e tj.

Karakteristikat themelore të sistemit ekonomik në Republikën e Maqedonisë që nga viti 1991, ndër të tjera, janë njohja e të gjitha formave të pronësisë. Në sistemin e vetëqeverisjes, pronësia shoqërore ishte forma dominante e pronësisë dhe pronësia private ishte e kufizuar, me një tendencë për të hequr ose për t'u bashkuar me pronësinë shoqërore. Ngjashëm ishte situata me bashkëpronësinë. Pronësia shoqërore⁴³³, do të ekzistojë derisa të përfundojë procesi i transformimit privat apo publik, shtetëror ose i përzier.

Llojet e pronësisë në të cilat realizohet aktiviteti ekonomik përbëjnë një element thelbësor të çdo sistemi ekonomik. Secili sistem ekonomik përshtatet me nevojat e formës dominante të pronësisë. Kështu, në Republikën e Maqedonisë në kuadër të prezantimit të mëparshme, mund të konkludohet se sistemi socialist administrative bazuar në pronësi të shtetit, të vetë-menaxhimit social, dhe sistemi aktual ekonomik të pronës private.

Në Republikën e Maqedonisë që nga viti 1991 në të vërtetë filloi procesi i ndryshimit të marrëdhënieve të pronësisë, në mënyrë që transformimi i pronësisë shoqërore kaloi në pronësi private, publike, shtetërore dhe të përzier.

Deri sot, dallohen llojet e mëposhtme të pronësisë:

- Sektori i familjeve private bujqësore me ndarje tradicionale të punës;
- Ndërmarrje e vogël private me menaxhimi sipërmarrës;
- Sektor i ekonomisë së mesme dhe të madhe private me menaxhim menaxherial;
- Sektor i pronës publike me menaxhimin tekniko-menaxherial;
- Sektor i pronësisë së përzier me marrëdhënie partneriteti dhe
- Sektori i kapitalit të huaj privat.

Në Republikën e Maqedonisë deri në fillim të viteve 1990, forma themelore dhe dominante e pronësisë ishte pronësia shoqërore, në të gjitha aktivitetet ekonomike dhe jo ekonomike, madje edhe në bujqësi.

Duke u bazuar në parimin "pronësi e shumëfishtë " Republika e Maqedonisë në vitin 2001, pronësinë e ka rregulluar me ligj të veçantë, i quajtur Ligji për Pronësinë dhe të drejta tjera sendore⁴³⁴, neni 2 i këtij ligji mund të përcaktojë qartë se kush mund të jetë titullar i pronësisë, dhe në këtë mënyrë të theksojnë llojet e pronësisë. Pra, "e drejta e pronësisë mund të merret nga të gjithë personat vendas dhe të huaj, fizikë dhe juridikë, duke përfshirë shtetin dhe vetëqeverisjen lokale, në kushtet dhe mënyrën e parashikuar nga ky dhe ligjet e tjera.

Nga viti 1993-1994 në Republikën e Maqedonisë filloi pranimi i transformimit të kompanive në pronësi shoqërore, ristrukturimi i tyre në shoqëri aksionare dhe shoqërive me përgjegjësi të kufizuar, që nënkupton heqjen e pronësisë shoqërore dhe pranimin e pronësisë private dhe të përzier.

Pak më vonë, procesi i transformimit të pronës shoqërore u transferua në sfera të tjera të ekonomisë dhe në përgjithësi në jetën e përgjithshme. Përkatësisht, procesi i transformimit mbulonte tokën ndërtimore, kur në vitin 2001 u miratua Ligji mbi Ndërtimin e tokës. Ky ligj parashikonte dispozita me të cilat pronësia shoqërore e tokës ndërtimore u shndërrua në pronë private. Në këtë ligj, ndryshe nga ligjet e tanishme ekzistuese, Akti i Ndërtimit të Tokës 1979, toka ndërtimore ishte në pronësi shoqërore dhe personat fizikë dhe juridikë ishin vetëm përdoruesit e njëjtë. Procesi i transformimit të tokës ndërtimore përfundojë plotësisht në dhjetor të vitit 2012, me Ligjin për privatizimin dhe qiranë e tokës ndërtimore shtetërore⁴³⁵.

Ndoshta një nga tiparet më të rëndësishme të tokës ndërtimore është kualifikimi i saj në ligjin për tokën, si "me interes të përbashkët për Republikën" dhe Ligjit për pronësinë dhe të drejtat tjera sendore në nenin 16, ri-përcakton se "toka urbane është në interes të përgjithshëm për Republikën e Maqedonisë".

Mund të theksojmë se Akti i Kthimit është një lloj ligji që ka transformuar pronën shoqërore. Ligji për denacionalizim⁴³⁶, në fakt çdo gjë është marrë nga periudha administrative dhe vetëqeverisjes shtetërore, rreth vitit 1974, që do të thotë me miratimin e Kushtetutës së vitit 1974, u kthye në duart e qytetarëve të cilët ishin të privuar dhe tani përsëri u bë pronë private.

⁴³³Kushtetuta e vitit 1991 përcakton transformimin e pronësisë shoqërore në forma të tjera të pronësisë, dhe mbi të gjitha në pronësi private. Ligji për transformimin e pronës shoqërore u miratua për këtë, jo më vonë se gjashtë muaj.

⁴³⁴Ligji mbi Pronësi dhe të Drejtat e Tjera sendore u miratua në mars 2001 dhe filloi në shtator 2001.

⁴³⁵Ligji për privatizimin dhe dhënien me qira të tokës ndërtimore shtetërore u miratua në vitin 2005

⁴³⁶Ligji idenacionalizimit u miratua në vitin 1998 dhe u zbatua plotësisht në vitin 2000

Me procesin e decentralizimit, i cili filloi në vitin 2005, komunat u lejuan të bëhen titullar të pronësisë. Kjo ishte veçanërisht e theksuar në vitin 2010 ku pronësia e tokës ndërtimore iu dha menaxhimit të komunave.

Në kundërshtim me kufizimet deri në vitin 1991 ekzistonin në blerjen e pronës private (në raport me sasinë e kufijve ose sipërfaqes së tokës) të pronës private të vitit 1991 gjithnjë e më shumë zë vendin e saj në sistemin ekonomik. Sipërmarrja, siç e përmenda më herët, është ajo që hapi dyert e pronës private në Republikën e Maqedonisë.

Në bazë të nenit 30 të Kushtetutës së vitit 1991, pronësia individuale do të zërë vend qendror në sistemin ligjor të Republikës së Maqedonisë.

1.2. Pronësia shtetërore dhe private në Republikën e Maqedonisë

Shiquar , pikëpamjet për pronësinë e shtetit nga njëra anë dhe pronësia private nga ana tjetër në marrëdhëniet socio-ekonomike ndryshonin.

Forcimi i rolit të shtetit pas krizës së madhe ekonomike menjëherë pas Luftës së Dytë Botërore çoi në aktivizimin e rolit të pronësisë shtetërore në një marrëdhënie biznesi. Megjithatë, në fund të viteve 70 të shekullit të njëzetë ndërmarrjet shtetërore humbën rëndësinë për shkak të paefektshmërisë së tyre. Për shkak të kësaj, kanë filluar proceset e mëdha të privatizimit që kulmuan në tranzicion⁴³⁷.

Për shkak të zhvillimeve të tilla socio-ekonomike, pronësia shtetërore dhe funksioni i saj si titullar i pronësisë kanë ndryshuar. Funksioni i shtetit si titullar i pronësisë ndryshuan gjithashtu në ligjin e të drejtës së pronësisë së Maqedonisë.

1.2.1. Pronësia shtetërore dhe private në Republikën e Maqedonisë në pajtim me Kushtetutën e vitit 1991 dhe shtetit si titullar i pronësisë në këtë rend juridik

Rendi i ri kushtetues i Republikës së Maqedonisë që nga viti 1991 u kthye në pronësi private si një formë dominante e pronësisë, megjithatë, egziston edhe pronësia shtetërore.⁴³⁸

Prania e pronësisë shtetërore nuk është e rregulluar si një formë e veçantë e pronësisë, por përmend vetëm të njëjtat, jo në mënyrë eksplicite dhe vetëm në lidhje me të mirat natyrore. Qëllimi kryesor i Kushtetutës së vitit 1991 ishte transformimi i pronësisë shoqërore në shtetërore dhe private.

Ky proces i transformimit të pronës shoqërore në shtetërore ose private (shpërbëhet)⁴³⁹, në Maqedoni fillon nga Jugosllavia përmes masave të privatizimit, kthimit dhe denacionalimit⁴⁴⁰, mbi këtë bazë janë miratuar ligjet mbi privatizimin. Duhet të theksohet se pronësia e përgjithshme shoqërore nuk do t'i nënshtrohet privatizimit, rikthimit dhe denacionalizimit. Për shkak të kësaj, do të jenë negociatat veçanërisht intensive sa i përket pasurisë së ngelur shtetërore.

Privatizimi është bërë në katër fusha: 1) privatizimi i bankave, 2) privatizimi i ndërmarrjeve, 3) privatizimi i apartamenteve dhe 4) privatizimin e tokës ndërtimore⁴⁴¹.

Me Denacionalizim , shteti ishte i detyruar tua kthejë pronarëve pronat që u janë marrë në mënyrë të paligjshme në bazë të akteve të ish shtetit . Denacionalizimi në tërësi rregullon kushtet dhe procedurat për heqjen e pasojave ligjore dhe ekonomike të ndërprerjes së pronës private apo transferimin e dhunshëm të shtetit fondit pronësore të pronës shoqërore⁴⁴².

⁴³⁷Për më shumë: Boris Crnković, Željko Požega, Jelena Briševac, Privatizimi, pronësia shtetërore dhe rezultati i biznesit të kompanisë

⁴³⁸Për situatën në Serbi në këtë periudhë, siç e theksuam në fjalimet e mëparshme në RSFJ si ndryshoi sistemi ekonomik, kështu bënë edhe llojin e pronësisë. E drejta e pronësisë në Republikën e Serbisë deri në vitin 1996 ishte e rregulluar, respektivisht e rregulluar ligjërisht me Ligjin mbi Marrëdhëniet Ligjore të Pronës Themelore që ishte e zbatueshme në territorin e RSFJ-së. Në vitin 2005, Republika e Serbisë tashmë ka miratuar ligjin e vet që rregullon pronësinë e marrëdhënieve juridike.

Sipas këtij ligji, të gjithë personat fizikë dhe juridikë mund të fitohen me të drejtën e pronësisë dhe e drejta e tyre për pronësi mund të revokohet ose të kufizohet në përputhje me Kushtetutën dhe ligjet. Në lidhje me këtë më parë Ligji themelor për Marrëdhëniet pronësore ("Gazeta Zyrtare e RSFJ-së, Nr.6 / 80 dhe 36/90, Gazeta Zyrtare e RFJ-së, No.29 / 96 dhe" Sl.glasnik RS "No.115 / 2005).

⁴³⁹Иако генерално овој процес започна по дисолуцијата од Југославија, сепак трансформацијата на општествената сопственост била иницирана уште додека Република Македонија беше во состав на Југославија со Законот за претпријатијата од 1988 годин

⁴⁴⁰ Më gjerishtë shih: Grubišić, M., Nušinović, M., Roje, G., Prema učinkovitom upravljanju državnom imovinom, Financijska teorija i praksa 33, (s. 335-374), Zagreb 2009.

⁴⁴¹ Më gjerishtë shih: Mujkic Ervin, Državna imovina u Bosni i Hercegovini – geneza problema, Fondacija Centar za javno pravo, str.17.

⁴⁴² Në mënyrë shumë optimiste është parapar të rregullohet deri në vitin 2030 .

Kthimitë drejtave pronësore të pronarëve të mëparshëm nënkupton kthim në gjendjen e mëparshme. Pas futjes së sistemit të ri në Maqedoni, pronari ngre çështjen e padrejtësisë shkaktuar ish-pronarit. Maqedonia si nënshkruese e KEDNJ janë siguruar standarde më të larta të të drejtave të njohura ndërkombëtarisht, duke përfshirë edhe të drejtën e pronës.

Në qoftë se marrim parasysh se edhe pse e drejta e kthimit është e njohur nëse diskriminimi ndaj pronarëve nuk meret në mbrojtje nga gjykatat e brendshme nuk e përjashton mundësinë që ish pronarët mbrojtjen e tyre mund ta transferojnë para Gjykatës Evropiane dhe të Maqedonisë në gjykim të përbashkët.

Në Kushtetutën e vitit 1991, pronësia e shtetit nuk është e rregulluar në mënyrë të qartë, edhe pse nuk është shprehimisht apo përjashtuar. Përveç pronësisë individuale dhe kolektive private, është lloji i tretë i pasurisë që është karakteristikë e këtij rendi të ri kushtetues në Republikën e Maqedonisë.

Me disa regulla ligjore, për shembull Ligji për transformimin e ndërmarrjeve shtetërore nga qershori 1993, Ligji për shitjen e pronave banesore dhe komerciale në pronësi publike, koncesionin, Ligji për Shoqërit tregtare, Ligji për Ndërmarrjet Publike dhe të tjerët, përveç formave tjera është përfshirë edhe prona shtetërore⁴⁴³.

Në ditët e sotme, kur kushtet e rendit të ri kushtetues kryejn transformimin e pronës shoqërore, pra transformimi i saj në pronësi të shtetit bëhet pyetja nëse pronësia shtetërore është pasardhësi i saj apo jo? Në përgjigje të kësaj pyetjeje ne mund të themi se fakti i pamohueshëm është se shteti do të paraqitet si pronar i pronës (ndërtesat, toka, pajisjeve, fondeve) të menaxhuara nga institucionet shtetërore (ministrinë, menaxhim, etj). Kjo është e përcaktuar në Ligjin për organet administrative të vitit 1990 ("Gazeta zyrtare" nr 40/90).

Më tej, siç kemi deklaruar më parë, pasurit natyrore janë në pronësi të shtetit, dmth Republika e Maqedonisë është titullar i saj. Ligjet e mësipërme, në fakt kanë kryer transformimin e pronës shoqërore, kryesisht e shprehur në pikëpamjen se shteti është trashëgimtari i ligjshëm i pronës publike.

Ligji për sigurimin pensional dhe invalidor siguron transferimin e menaxhimit të Sigurimeve Pensionale dhe invalidor për lloje të ndryshme të objekteve të daljes në pension, të cilat janë në pronësi shtetërore⁴⁴⁴.

Interesi për transferimin e pronës nga private në pronësi të shtetit e parashikon ligji për trashëgimi, sipas të cilit "pronësia pa trashëgimtar kalon në pronësi shtetërore"

Nga kjo që u tha më lartë, mund të konkludohet se ka më shumë bazat ligjore për transferimin e pronës nga private në shtetërore, si dhe pronat që deri në vitin 1991 kanë qenë në pronësi shoqërore.

Nga vetë Ligji për Ndërmarrjet Publike, rrjedh se është pikërisht shteti, në fakt komuna është ajo që themelon këto ndërmarrje. E tërë prona më të cilën ato disponojnë është e shtetit. Ndërmarrjet e tilla publike janë themeluar për të kryer aktivitete ekonomike me interes publik, ndërsa aktivitetet ekonomike me interes publik janë "ato aktivitete paraqesin kusht të pazavendësueshëm për jetën dhe punën e qytetarëve dhe për punën e personave juridik dhe organeve shtetërore". Themeluesi, shteti ose komuna mund të disponojë me tepicën e fondeve të realizuara që kanë të bëjnë me funksionimin e punës së ndërmarrjes.

Edhe vetë Ligji për koncesion tregon ekzistencën e pronës shtetërore. Me vetë faktin se shteti apo organ i shtetit kryen një koncesion të mallit të caktuar me interes të përgjithshëm për personave tjerë juridikë dhe fizik edhe atë vetëm për një periudhë të kufizuar kohore, gjithashtu tregon se shteti është pronar i asaj të mire.

Sa i përket mbrojtjes së pronësisë shtetërore, mund të themi edhe ajo, si llojet e tjera të pronës, meriton të jetë e mbrojtur. Mbrojtja e saj mundësohet nga ana e organeve shtetërore të cilëve u besohet një send i caktuar me pronësi shtetërore. Sa i përket mbrojtjes së saj nga palët e treta, mund të definohej dy drejtime të mbrojtjes, nga lëmia e drejtëscivile dhe nga lëmia e të drejtës penale. Në zbatimin e një mbrojtjeje të tillë, shteti miraton një sërë ligjesh që sigurojnë masa organizative, personale dhe të tjera për mbrojtjen e interesit publik, që është, pronë shtetërore.

Nga ajo që u shqyrtua më lartë, mund të vihet në përfundim se pronësia shtetërore e R. Maqedonisë, edhe pse në Kushtetutë nuk është e përfshirë, prapsepër ajo është prezente në sistemin ekonomik të R.M-së.

Si bazë pronësore e sistemit juridik, ndeshet me më tepër ligje.

Roli i shtetit dhe pronësisë shtetërore në proceset e transformimeve aktuale është vecanërisht e theksuar dhe përgjegjëse. Paraqitja e sajë në forma të pronësisë publike dhe shtetërore akoma nuk është e qartësuar.

Shteti, përmes pronësisë shtetërore, si pjesë e pronësisë shoqërore në periudhën socialiste ka pasur rol më të madh në udhëheqjen e sistemit ekonomik.

⁴⁴³Така и кај Георгиевски Стефан, Правци на развитокот на граѓанското право во Република Македонија, Правен факултет Скопје, Скопје, 1999 година, стр. 10.

⁴⁴⁴Член 21 од Законот за пензиско и инвалидско осигурување, „Службен весник на РМ“, број 14/95.

Sot, udhëheqja e sajë është shumë e zvogluar dhe përdoret vetëm për të mirat me interes të përgjithshëm dhe për sendet për përdorim të përgjithshëm, konkretisht të regulluara me nenin 16 të Ligjit për pronësi dhe të drejtat tjera sendore prej vitit 2001.

Ky nen thotë : “krejtë pasuritë natyrore , bota shtazore dhe bimore , sendet për përdorim të përgjithshëm, toka punuese, pyjet dhe kullotat, lumejt dhe liqenet, si dhe sendet me domethënie të vecantë kulturore dhe historike të ndara me ligj janë të mira me interes të përgjithshëm për Republikën. Sendet të cilat në bazë të kushtetutës ose me ligje të vecanta janë të emruara si sende me interes të përgjithshëm për Republikën mund të jenë lëndë e së drejtës për pronësi të shtetit në fakt personave fizik dhe juridik.

Për sendet për përdorim të përgjithshëm kujdeset dhe me të njëjtat udhëheq R.M, nëse ndryshe nuk është e parapar më ligj”.

Nga ajo që u tha më lartë mundë të përfundohet se në R.M. është e nevojshme PRO FUTURO që të sillet ligj që do ta rregulloj pronësinë shtetërore.

Në këtë mënyr do të siguroheshte një kontroll më i mirë i pronësisë titullar i së cilës është shteti, dhe problematika e pronësisë së shtetit nuk do të rregulloheshte me ligje të ndryshme. Me këtë R.M, do ti ndiqte rrjedhat moderne të të drejtës sendore si në Europë.

1.2.1.1. Pronësia private

Pronësia private është forma themelore e pronësisë. Bartës i të drejtës së pronësisë private si njëelement përmbajtjesor i marrëdhënies juridiko sendore mund të jetë çdo person fizik dhe person i caktuar juridik. Personi fizik është qytetari i Republikës së Maqedonisë që ka nënshtetësinë e Republikës së Maqedonisë, dhe që e drejta e tij për pronësi private garantohet me Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë, si e drejtë themelore ekonomike e tij. Si persona fizik paraqiten kategori të ndryshme të qytetarëve të Republikës së Maqedonisë, siç janë: bujqit, zejtarët, tregtarët, hotelierët, avokatët, mjekët dhe persona të tjerë që ushtrojnë veprimtari afariste dhe veprimtari të tjera me sende nëpronësi private. Si person juridik mund të paraqitet një ndërmarrje me mjete në pronësi private (shoqëri aksionare, shoqëri me aftësi të kufizuar, shoqëri komandite, shoqëri tregtare publike, dyqane, shoqata të qytetarëve, parti politike, institucione edukative private dhe persona të tjerë juridik me mjete në pronësi private). Shprehja mjete në pronësi private nuk është termin adekuat që përdoret në Ligjin për shoqëri tregtare për shkak se ato janë mjete që hyjnë në masën pasurore të këtyre ndërmarrjeve.

Bartës të së drejtës pronësore mund të jenë edhe persona të huaj fizik dhe juridik në përputhje me kushtet e parapara me ligj. Objekte të së drejtës së pronësisë mundet të jenë të gjitha sendet përveç ato që janë të mira në interes të përgjithshëm dhe që janë nëpronësi të shtetit. Përmbajtja e të drejtës së pronësisë private përbëhet nga autorizimet e njohura: ta mbajë sendin, ta shfrytëzojë dhe të disponojë me atë. Këto autorizime bartësi, gjegjësisht pronari mund ti realizojë në përputhje me natyrën dhe destinimin e sendit, si dhe në përputhje me interesin e përgjithshëm. Në këtë kuptim është edhe përcaktimi ligjor i të drejtës së pronësisë, dhe në kuadër të saj është edhe e drejta e pronësisë private e cila realizohet në bazë të dispozicionit të lirë me kufizime të nevojshme të paraparamë Kushtetutën dhe ligjet. Pra, pronësia krijon të drejta dhe detyrime (obligime), dhe

ajo duhet të shërbejë në të mirë të pronarit dhe të bashkësisë. Personat e huaj fizik dhe juridik mund të fitojnë të drejtën e pronësisë mbi sende të luajtshme, sikur shtetasit vendor. Personat e huaj fizik dhe juridik në lidhje me fitimin e të drejtës së pronësisë mbi njëhapësirë afariste dhe banesore duhet të plotësojnë edhe kushtin e reciprocitetit. Personat e huaj fizik dhe juridik nuk mund të fitojnë të drejtën e pronësisë mbi tokat bujqësore dhe ndërtimore me anë të veprës juridike, por mund të fitojnë vetëm të drejtën për qira afatgjate.

1.2.1.2. Pronësia shtetërore

Në pronësi shtetërore marrin pjesë të gjitha të mirat materiale të cilat paraqesin kusht të domosdoshëm për realizimin e funksioneve të tij si pushtet. Sipas këtij qëndrimi, shteti është pasardhësi direkt i mjeteve shoqërore. Shteti nëpërmjet shumë ligjeve është shpallur pronar i pasurive natyrore, të cilat pasuri ajo ua jep në shfrytëzim personave juridik me anë të koncesioneve. Efektet financiare nga transformimi i pronësisë shoqërore, gjithashtu bëhen pronë shtetërore. Këtu bëjnë pjesë edhe mjetet e ndërmarrjeve publike. Regjimi juridik i sendeve me të cilat organet shtetërore disponojnë dhe i shfrytëzojnë, në Republikën e Maqedonisë rregullohet me Ligjin për disponimin dhe shfrytëzimin e sendeve të organeve shtetërore prej vitit 2005. Sipas këtij ligji, sendet që shteti i fiton në çdo bazë (mënyrë) janë në pronësi shtetërore. Organet shtetërore kanë të drejtë të shfrytëzimit, ndërsa të drejtë për të disponuar ka Qeveria e Republikës së Maqedonisë, nëse nuk është përcaktuar ndonjë organ tjetër. Nëse është caktuar ndonjë organ tjetër, atëherë për këtë disponim vendos organi shtetëror (përdoruesi buxhetor) dhe për këtë informohet Qeveria. Shitja e sendeve të paluajtshme në bazë të vendimit të Qeverisë kryhet me ankand publik dhe me marrëveshje të drejtpërdrejtë. Për këmbimin e sendeve të paluajtshme vendos Qeveria me propozim të organit shtetëror. (neni 29, LPDTS). Sendet e luajtshme të organeve shtetërore shiten me anë të garës publike dhe me

marrëveshje të drejtpërdrejt. Për shitjet e sendeve vendos urdhërdhënësi i organit që e përdorë sendin. (neni 57, LPDTS)

Për sendet në pronësi shtetërore të cilat i shfrytëzojnë organet shtetërore mbahetevidenca. Sendet e paluajtshme evidentohen në “Librin për evidentimin e sendeve të paluajtshme” në Entin shtetëror për gjeodezi. Për sendet shtetërore mbahet evidencëllogaritëse. Ekonomizimi me pasuritë natyrore në pronësi shtetërore kryhet me anë tëkoncesioneve nëpërmjet ndërmarrjeve publike⁴⁴⁵.

1.3. Përmbajtja, veprimi juridik dhe subjekti i së drejtës së pronësisë sipas Ligjit mbi Pronësinë dhe të Drejtat e tjera të Republikës së Maqedonisë

E drejta e pronësisë, si e drejtë subjektive është një e drejtë sendore që përmban një lidhje më të fuqishme për përdorimin dhe asgjësimin e një elementi që përbën tërësin e të drejtës së pronësisë. Funkcionimi normal i pronësisë, si e drejta kryesore sendore dhe duke arritur siguria ligjore (neni 8 i Kushtetutës - vlerat themelore, sundimi i ligjit dhe mbrojtja ligjore e pronës dhe nenit 30 të Kushtetutës që garanton të drejtën e pronës dhe të drejtën trashëgimore) në vend (sipas shembullit të ligjeve në botë) realizohet në dy plane: me anë të ligjit të përgjithshëm për pronësinë dhe drejtave tjera sendore dhe ligjeve të veçanta që rregullojnë aspekte të caktuara të drejtës së pronësisë.

Ligjet e veçanta zbatohen:

- a) së pari - rregullimi ligjor i llojeve të pronësisë shtetërore dhe pronësisë së personave juridik (p.sh. Ligji për Shoqëritë Tregtare, Ligji për Institucionet, Ligji për Ndërmarrjet Publike etj;
- b) së dyti - regjimi ligjor i llojeve të caktuara të sendeve siç janë çështjet me interes të përgjithshëm për Republikën e Maqedonisë (siç është Ligji për bujqësinë e tokës⁴⁴⁶, Ligji për Tokën e Ndërtimit⁴⁴⁷, Ligji për Pyjet, Ligji për Ujëra, Ligji për Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore etj;
- c) Së treti, disa nga të drejtat e tjera reale, siç është e drejta e pengut, rregullohen me ligj të veçantë - marrëveshja e kontratës së pengut të vitit 2003⁴⁴⁸.

E drejta e pronësisë nuk përcakton (definon) Ligjin mbi Pronën dhe të Drejtat e tjera sendore përmes Qeverisë, si thelbi i asaj të drejte, por përmes autorizimeve tipike që përbëjnë përmbajtjen e kësaj të drejte. Ky përcaktim shprehet në paragrafin 1 të nenit 8 të Ligjit: "Pronari ka të drejtë të mbajë, të përdorë dhe të disponojë sendin sipas

⁴⁴⁵ Ligji për koncesione prej vitit 2002.

⁴⁴⁶ Со овој закон се уредува користењето, располагањето, заштитата и пренамената на земјоделското земјиште (член 1).
Целите на овој закон се:
- рационално користење на земјоделското земјиште како ограничен природен ресурс;
- заштита на земјоделското земјиште и
- обезбедување правна сигурност на сопствениците и корисниците на земјоделското земјиште (член 2).
Земјоделското земјиште како добро од општ интерес за Републиката ужива посебна заштита и се користи под услови и на начин утврдени со овој закон (член 3). Земјоделското земјиште може да биде во државна и приватна сопственост. Правото на сопственост врз земјоделското земјиште, создава права и обврски и служи за доброто на сопственикот и на заедницата (член 7). Земјоделското земјиште во државна сопственост не може да се користи без склучен договор за закуп, односно за плодоуживање, во писмена форма (член 10). Видете, Закон за земјоделско земјиште, Службен весник на Р.М. бр. 135/07.

⁴⁴⁷ Член 2

1) Градежното земјиште е добро од општ интерес за Републиката и ужива посебна заштита на начин и услови утврдени со овој закон.

2) Уредувањето на градежното земјиште е дејност од јавен интерес.

Член 4

1) На градежното земјиште може да се стекнува право на сопственост, други стварни права определени со овој и друг закон.

2) На правото на сопственост на градежното земјиште и на другите стварни права се применуваат прописите за сопственост и другите стварни права, за договорен залог, за облигациони односи, за запишување на правата на недвижностите и други прописи.

Член 6

Градежното земјиште може да биде во сопственост на Република Македонија и во сопственост на домашни и странски физички и правни лица, под услови утврдени со овој закон и друг закон. Закон за градежно земјиште Сл. в. бр. 82/08.

⁴⁴⁸ Законот за договорен залог Сл. в. Бр. 5/03, со Измени од 2005, Сл.в. бр. 4/05 и Измени од 2007, Сл. В. Бр.

vullnetit të tijë , nëse nuk është në kundërshtim me ligjin ose me ndonjë të drejtë tjetër.⁴⁴⁹ Subjekt të së drejtës pronësore janë personat fizikë dhe personat juridikë. Për të transferuar të drejtën e pronësisë, është e nevojshme që të ketë një kapacitet të përgjithshëm ligjor⁴⁵⁰, kështu që në këtë drejtim, në sistemin tonë ligjor ka disa kufizime të veçanta.

E drejta e pronësisë mund të merret nga të gjithë personat fizik dhe juridik të vendit dhe të huaj duke përfshirë edhe ato shtetërore dhe lokale të qeverisë, sipas kushteve të përcaktuara me ZSDSP dhe me ndonjë ligj tjetër (neni 2).

Pranimi i të drejtës së pronësisë dhe të drejtat të tjera sendore nga personat e huaj në ZSDSP përmban dispozita të veçanta në Pjesën e Katërt, në nenet 240 dhe 252, amandamenti për Ligjin për ndryshimin dhe plotësimin e LPDTS, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë . nr. 92/08.

Sa i përket të drejtës sendore absolute , si një nga karakteristikat themelore të të drejtave sendore , është potencuar se lidhja e drejtpërdrejtë embajtësit të së drejtës sendore ushtrohet në atë mënyrë që (që pala e tretë) duhet të respektojë kompetencat që dalin nga përmbajtja e kësaj të drejte. Gjithkush duhet të përmbahet nga veprimet që pengojnë kompetenca të tilla. Dmth (Neni 8, paragrafi 2 i LPDTS) „ të gjithë janë të detyruar tu përmbahen shkeljeve të së drejtës së pronësisë nga një person tjetër. " Duke vepruar kështu, e drejta sendore merr një karakter absolut, dmth. Ajo i detyron të gjithë të tjerët ose në vend autoritetin ligjor të mbajtësit të së drejtëspronësore akteve kundër të gjithëve (erga omnes, contra partes) .

1.4 Objekti i të drejtës së pronësisë

Kur ne flasin për objektin e Marrëdhënieve ligjore të pronësisë civile zakonisht siguron përcaktimin e mëposhtëm: Në termin e të drejtës civile përmbledhja është pjesë e një natyre materiale që udhëhiqet nga vet njeriu dhe se nuk ka të drejtën e pronësisë ose ndonjë të drejtë tjetër sendore.

E drejta e pronësisë ... në nenin 12, paragrafi 2, përcakton si „ pjesë e natyrës materiale që mund të rregullohet nga njeriu dhe kjo mund të jetë individuale. "

E drejta subjektive nuk mund të ekzistojë pa objektin. Është fushë ekskluzive e së drejtës sendore që është për shkak të lidhjes së ngushtë, dmth. i autoritetit të drejtpërdrejtë të njeriut që ushtron (kryen) një send. Më së shpeshti, termet objekt dhe lëndë janë sinonim dhe përdoren në mënyrë të ndërsjellë. Ne do të përdorim termin „ subjektin "e përdorur nga ligjvënësi (neni 12 i LPDTS).

Nga ajo që përmendëm del se për një subjekt që të ketë një sendi në të drejtën civile kërkon dy kushte: e para është fizike(të egzistojë sendin në kuptimin fizik të fjalës) dhe e dyta është juridike(të egzistoj sendi në kuptimin juridik të fjalës) .

1) Një send në kuptimin fizik presupozon ekzistencën e një pjese (subjekt) i natyrës materiale e cila është e udhëhequr nga vet njeriu. Në këtë kuptim, kjo nuk do të thotë se gjërat duhet të jenë në një gjendje agregate të fortë . Ata mund të jenë si në gjendje të lëngët ashtu edhe në gaz (nëse janë të mbyllura dhe në fuqinë e njeriut). Edhe fenomenet natyrore dhe forcat natyrore, të tilla si gaz , energji elektrike , shkenca i konsideron pronë në të drejtën sendore nëse udhëhiqet nga njeriu, ose në qoftë se kalon nga njeriu. Nga kjo rrjedh se disa sende që nuk mund të jenë në posedim nuk janë reale në kuptimin e vërtetë. Të tilla janë pikat e shiut, yje, ujë, dete, liqene, lumenj, etj.

⁴⁴⁹ 1. Законот за сопственост и други стварни права Собрането на Република Македонија го донесе на 20 фефруари 2001 година (Службен весник на Р.М. бр. 18/01), а почна да се применува во рок од шест месеци од неговото влегување во сила.

Законот не само што е општ сопственички закон, туку претставува прв кодификациски акт од областа на сопственостите односи затоа што во себе инкорпорира голем број имотно-правни норми, кои до неговото донесување беа содржани во одделни специјални закони. Такви се имотно-правните одредби содржани во Законот за наследување (член 35 и членовите 137- 143), во Законот за семејството (членовите 203-218) и Законот за домување (членовите 48- 50).

2. Законот за сопственост е работен врз основа на повеќе извори. Пред сè, тој е работен врз основа на домашните извори: Уставот од 1991 година и тогаш важечките ЗОСПО и неговата Новела од 1990 година, како и други важечки закони на Република Македонија.

Од странските извори неспорно е влијанието на Хрватскиот закон за сопственост и други стварни права од 1996 год. кој со својата концепција (начела, структура и одредени одредби) е присутен во македонскиот Закон за сопственост. Од споредбеното право земени се во предвид: Германскиот граѓански законик од 1896 година, Францускиот граѓански законик од 1804 година, Швајцарскиот граѓански законик од 1912 година, Бугарскиот закон за сопственоста од 2000 година, Рускиот граѓански законик од 1994 година и други закони и законици на Европа.

⁴⁵⁰ Да подсетиме дека, (како што е познато од Граѓанското право-општ дел), апстрактна можност да се биде носител на права и обврски им припаѓа на сите физички лица во правото и општата правна способност настанува со чинот на раѓање на секое физичко лице, а завршува со неговата смрт.

2) Një përmbledhje në kuptimin e të drejtës sendore do të thotë, përqindjen e natyrës materiale për të drejtën e pronësisë ose ndonjë të drejtë tjetër reale ose siç thonë disa autorë „ pika është një mall ", - është në treg. Prandaj, artikujt që janë jashtë qarkullimit ligjor nuk përfaqësojnë artikujt në kuptimin real. Për shembull, trafikimi i drogës (jashtë përdorimit mjekësor), armëve, trafikimin e organeve njerëzore, trafikimit të qenieve njerëzore, kulturore dhe pasurinë artistike etj Gjithashtu, artikujt në përdorim të përgjithshëm (rrugët, parqet, sheshet, etj.) Janë jashtë qarkullimit, dhe përdoren nga të gjithë.

1.5.Kompetencat e Shtetit si titullar i të drjtës së pronësisë

Kompetencat e shtetit, si mbajtësit të së drejtës së pronësisë rregullohen kryesisht nga ligjet e përgjithshme që rregullojnë marrëdhëniet juridiko-pronësore. Megjithatë , në rritje ndikimi i marrëdhënieve juridike të pronësore-shtetërore është e nevojshme miratimi i ligjeve të veçanta, si ligje të veçanta, në të cilën do të rregullohen kompetencat e shtetit dhe pronës shtetërore. Në vendet ku ligji civil në aspektin material është zhvilluar në nivel të lartë dhe të kodifikuar, çështja e pronës shtetërore dhe autoritetit të shtetit është e rregulluar me ligjet civile.

Të drejtat dhe detyrimet e shtetit, si mbajtësit të së drejtës së pronësisë kryesisht varet nga marrëdhëniet socio-ekonomike, sepse ato shkaktojnë ndryshime të mëdha në sistemin e pronësisë.

Në ligjin modern të drjtës pronësore , shteti mundë të jetë titullar vetëm në pronën shtetërore. Prona shtetërore përcaktohet si një grup kompetencash dhe detyrimesh të shtetit mbi mallrat publike, pasurinë e luajtshme dhe të paluajtshme. Prona shtetërore është e drejta e shtetit për të përdorur, menaxhuar dhe disponuar mallrat publike dhe pasurinë e luajtshme dhe të paluajtshme. Shteti mund ta kryejë veprimet e saj në mënyrë të drejtpërdrejtë ose të tërthortë.

Të drejtat dhe detyrimet e shtetit si titullar i të drejtës së pronësisë rregullohen në përputhje me parimin e autonomisë kombëtare. Nëse krahasojmë dhe analizojmë vendimet e legjislacionit evropian mund të vërehet se për shkak të rritjes së rëndësisë së shtetit si një titullar ipronësisë duhet të miratohen ligje specifike të cilat përcaktojnë kompetencat e saj.

Në Republikën e Maqedonisë, kompetencat e shtetit ndryshuan në varësi të periudhave të ndryshme të sistemit të pronësisë. Kuptimi i shtetit si titullar gjatë transformimit të pronës private në shtet në periudhën e transformimit nga pronësia private e shtetit është ndryshuar. Rrjedhimisht, funksioni i zyrës së avokatit shtetëror në mbrojtjen e të drejtave të shtetit ndryshoi.

Megjithatë, përgjithësisht vlen të përmendet se transformimi i pronësisë nga shoqëria në shtet ka ulur kompetencat e shtetit.

Ky punim shqyrton kompetencat e shtetit si titull pronësie, kryesisht në sistemin ligjor të Republikës së Maqedonisë. Kjo është e rëndësishme në mënyrë teorike dhe praktike për të perceptuar vendin që zotëron dhe se ka pronësi shtetërore në sistemin e pronësisë së Republikës së Maqedonisë.

Plani teorik shënohet gjithashtu nga ndryshimi në autorizimet e shtetit në periudhën administrative (periudha 1946-1950) dhe në periudhën pas miratimit të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë në vitin 1991.

Në praktikë, në Gjykatën Themelore të Shtipit dhe Zyrën e Prokurorisë së Shtetit në Shtip u zhvilluan një studim për dy periudha: për periudhën 1985-1990 dhe për periudhën 2005-2010. Nga rezultatet e arritura mund të konkludohet se në periudhën prej vitit 2005 deri në vitin 2010, avokati shtetëror ka një rol më të madh në mbrojtjen e shtetit dhe se prona shtetërore i jep më shumë kompetenca shtetit përkundër pronësisë shoqërore.

Qëllimi kryesor i këtij punimi është të theksojë nevojën në Republikën e Maqedonisë në përputhje me përvojat krahasuese të miratimit të një ligji të posaçëm që rregullon pronën shtetërore. Në këtë çështje , në mënyrë transparente, e gjithë prona do të rregullohet me ligj që i përket shtetit dhe më saktësisht do të përcaktohen kompetencat e shtetit si titullar i të së drejtës së pronësisë.

1.6. E drejta e pronësisë në ish sistemin jugosllav

E drejta materiale moderne ka bazën e saj, në kodet civile të shekullit të tetëmbëdhjetë. E drejta civile, si edhe e drejta sendore , si pjesë përbërëse e saj , rregullon të drejtën e pronësisë, e cila është krijimi i organizimit shoqëror të shtetit. Duke pasur parasysh faktin se marrëdhëniet socio-ekonomike që ndikojë fuqishëm në ligj, ata kanë një ndikim të madh në institutet themelore e ligjore, sic është pronësia.

Në Mbretërin Jugosllave në vitin 1934 është sjellë Kodi Civil që rregullonë institutet themelore civile ligjore, dhe është ndërtuar mbi një taksonomiinstitucionale trepalëshe: personat (personae), sende (res) dhe veprimet (actiones). Nga kjo periudhë, e drejta për pronë filloi të rregullohej brenda kuadrit të ligjit të pronësisë. Ky trend ka vazhduar

gjatë socializmit që e drejta e pronësisë në Jugosllavinë socialiste u rregullua e drejta sendore⁴⁵¹, si një prej degëve të sistemit ligjor.

Termi E drejta e pronësisë nënkupton sistemin e normave për rregullimin e marrëdhënieve të caktuara shoqërore midis njerëzve, të drejtës së pronësisë në mënyrë objektive⁴⁵². E drejta civile nënkupton të drejta të ndryshme të ligjit themelor të një vendi (Kushtetutës) qytetarët përcaktojnë pozitën e tyre të përgjithshme ligjore dhe punët të tjera sociale. E drejta civile, duke përfshirë të drejtën e pronës në këtë periudhë, janë rregulluar në Kapitullin III të Kushtetutës të RSFJ-së që nga viti 1974, ku ishin parashikuar një numër i lirive dhe të drejtave dhe detyrave të qytetarëve.

Më të rëndësishme si Institucione bazë, dmth., janë prona, kontrata, vullneti dhe përgjegjësia materiale (përgjegjësia për dëmet). Sistemi i atëhershëm i ligjit të pronës është i bazuar në parimin se (pasuria) në sistemin pandekt përbëhet nga disa pjesë: pjesa e përgjithshme sendore, e drejta detyrimore, e drejta familjare dhe trashëgimtare⁴⁵³.

E drejta sendore⁴⁵⁴ rregullonte pronësinë dhe të drejtat e tjera sendore. Duke pasur parasysh se pronësia do të thotë një grup apo përvetësim individual të mjeteve të prodhimit dhe konsumit të nevojshme për jetën e njeriut, ajo shënon marrëdhëniet midis njerëzve në marrëdhëniet aktuale, të njohura si marrëdhënie themelore të prodhimit - të cilat janë fondet që ndahen dhe rezultatet e punës të krijuara nga këto mjete.

E drejta e pronës në rendin kushtetues përfshinë pronën individuale të individëve ose grupeve të individëve (bashkëshortëve, bashkëpronarëve), si dhe pronësinë e disa subjekteve që nuk kanë karakterin e personave fizik apo juridikë të cilët janë lloj i një forme kalimtare midis subjekteve shoqëro-juridik dhe civilo-ligjore.

Në këtë sistem kufizimi kryesor i pronësisë individuale ishte në lidhje me madhësinë e aktiviteteve që mund të zotërohen nga persona si individë⁴⁵⁵, parimi themelor se fondet e mëdha nuk mund të jetë në pronësi individuale dhe për këtë arsye të shoqërisë socialiste dhe ligji nuk e lejonë atë pronë të madhe, e cila në fakt duhet të shprehet si një pronë kapitaliste borgjeze.

Në rendin socialist, ekzistonte vetëm një vend për pronën e vogël që nuk duhej të ishte shfrytëzues dhe i bazuar në punën personale me burimet e veta. Në këtë aspekt Kushtetuta e Jugosllavisë (neni 78 paragrafi 1) garanton të drejtën e pronësisë së objekteve që janë përdorur për shfrytëzim personal apo plotësimin të nevojave të tyre personale dhe kulturore.

Kemi dy mënyra të fitimit të pronësisë shoqërore, drejta e pronësisë i njeh: mënyrën origjinare dhe derivative. Mënyra origjinare e fitimit të titullit të pronësisë do të thotë marrjen e pushtetit, që ka të bëjë me sendet të cilat më parë i përkasin një subjekti tjetër nuk varet nga vullneti i paraardhësit, por vullnetin e drejtë të dhënësit ose organi i autorizuar vendos për transferimin e atyre të drejtave, dhe fitimi derivativ është rezultat i vullnetit të një personit më parshëm.

Për këtë sistem është e rëndësishme të përmendet se e drejta e pronësisë lidhet me masat e përgjithshme në bazë të të cilave prona private kalonte në një rend shoqëror për kufizimin e pronës private. Në këtë kontekst ne do të përmendim shtetëzimin e cila është lloj i socializmit të pronës dhe vlerave të tjera në pronësi private të klasës, arsyeve socio-ekonomike dhe qëllimin e saj kryesor është heqja ose kufizimi i pronës private.

Gjithashtu, si një masë e përgjithshme, shpronësimi në të cilin kryhet sekuestrimi është kryesisht për shkak të ndërtimit të ndërtesave të ndryshme në vendin ku ndodhet pasuria e konfiskuar ose pasuria e patundshme.

⁴⁵¹ Дел од цивилистите сметаат дека употребата на терминот имотно право е неправилна. Тие сметаат дека многу поправилно е да се користи терминот граѓанско право. Терминот граѓанско право во светски рамки е доминантен. Овој термин се користи во Францускиот граѓански кодекс 1804, Германскиот Bürgerliches Gesetzbuch 1900, Швајцарскиот граѓански законик од 1912 година и други.

⁴⁵² За ова повеќе videte kaj: Имотно (граѓанско право) општ дел, д-р Асен Групче, Култура 1983, Скопје, Stojanovic, D, Uvod u gragansko pravo, Savremena administracija, Beograd, 1984, Spajic V, Osnovi graganskog prava, Sarajevo, 1961.

⁴⁵³ Пандектната систематизација се појавила за првпат во 18 век во Баварскиот законик од 1756 година.

⁴⁵⁴ Имотно (граѓанско) право –втор дел Стварно право, д-р Асен Групче, Култура 1983, Скопје

⁴⁵⁵ На пример според чл. 21 од Уставот на СФРЈ од 1963 година, беше предвиден земјоделски максимум од 10 хектари. Законот за организација на превозот во патниот сообраќај предвидуваше право на сопственост на максимум 9 седишта. Според Законот за национализација на наемните згради и градежното земјиште од 1958 година се предвидуваше можност да се стекне право на сопственост на три помали стана или два поголеми. Според Законот за деловните згради и деловните простории од 1975 година се предвидуваше можност за право на сопственост на деловна просторија до максимум 70 метри квадратни ако во просторијата не се врш дејност, а ако се врши и поголема од 70 метри квадратни.

Për më tepër, është e rëndësishme të përmendet arondimi, komasacioni, konfiskimin dhe revizioni si mënyrat origjinere e marrjes së masave të pronësisë ose të pronës publike që kryhen konfiskimin e pronës të caktuar dhe të drejtave kundër kufizimit të pronës private në kuadër të shoqërisë. Këto masa pronësore janë një nga mënyrat e ndërprerjes të së drejtës së pronësisë, sepse me ta sendi kalon në një pronë shoqërore. Përveç tyre mënyra të tjera të ndërprerjes së të drejtës për tëpronësia është gjithashtu promovimi në bazë të një akti ligjor ndërmjet pronarit të sendit dhe një personi juridik shoqëror me një deklarim të njëanshëm të vullnetit të pronarit. Mënyra të tjera të ndërprerjes së së drejtës së pronësisë përfshijnë dështimin e sendit, ndërprerjen e një akti juridik dhe vdekjen e subjektit të së drejtës në pronë.

Prona shoqërore si fenomen në marrëdhëniet e pronësisë në sistemet ligjore socialiste ishte një mohim i plotë i pronës private.

Reformat kushtetuese të viteve 1971 dhe 1974 solli reforma thelbësore, në mënyrë që koncepti i pronësisë së pronësisë shoqërore të shndërrohej në një koncept jo-konceptual, bazuar në Ligjin mbi Punën e Asociuar. Kështu, pronësia shoqërore është transformuar nga një kategori ligjore në një ekonomi. Objektet e pronësisë shoqërore në këtë mënyrë janë përjashtuar nga ligjet private dhe janë transferuar në regjimin e pronësisë juridike publike. Pra, këto gjëra u bënë të gjithëve dhe shërbyen për të plotësuar nevojat e përgjithshme të qytetarëve. Në këtë mënyrë, e drejta pronësore u ndërtua në një model individualist⁴⁵⁶, dhe u shfuqizua mundësia e pronësisë së dyfishtë të sendeve dhe modeli kolegjial. Kështu, u prezantua e drejta në pronësi njëdhomëshe pavarësisht se kush është titullari, i cili në të njëjtën kohë është një avantazh i madh i këtyre reformave kushtetuese. Si rezultat, subjektet juridike shoqërore në entitete që mund të jenë tituj të së drejtës në pronësi janë transformuar po ashtu. Kjo rezultoi në unanimitetin e titujve të së drejtës për pronë⁴⁵⁷.

Në teorinë dhe praktikën e socializmit ka pasur dallime në të kuptuarit e përmbajtjes dhe format në të të drejtës së pronësisë⁴⁵⁸, rregullave të veçantatë paraqitura në legjislacionin civil të Maqedonisë.

Të drejtat sendore në Maqedoni deri në miratimin e pronësisë ligjore dhe marrëdhëniet themelore janë dhënë për të:

- 1) të drejtat e pronësisë së pakontestueshme, dhe
- 2) e drejta sendore⁴⁵⁹, të drejtat e diskutueshme pronësore të pakontestuar janë ata që kanë qenë të ligjshme, ndërsa të drejtat ediskutuar të pronësisë janë ato të cilat nuk janë rregulluar me ligj⁴⁶⁰.

Këto ishin: prona shoqërore, të drejtën e përdorimit të tokës në pronësi publike, qiramarrje dhe e parablerjes.

1.7.E drejta pronësore si vlerë themelore e rendit kushtetues të Republikës së Maqedonisë

E drejta e pronësisë si e drejtë sendore kryesore në Republikën e Maqedonisë garantohet në nivelkushtetues. Në përputhje me Kushtetutën e 20.2.2001 është miratuar dhe Ligji për pronësinë dhe të drejtat tjera sendore të kodifikuara si akti parë në fushën e marrëdhënieve pronësore.

Kushtetuta si akti më i lartë juridik i shtetit duhet të jetë një tabelë sipas së cilës po ndërtohet legjislacioni ligjor i shtetit.

Dispozitat themelore apo parime në të gjitha kushtetutat,⁴⁶¹ dhe të Kushtetutës tonë janë të destinuar për të zbuluar përmbajtjen e Kushtetutës dhe normave kushtetuese, për të mundësuar dhe lehtësuar normat në mënyrë statike nuk e kuptojnë dhe nuk mund të interpretohet fort, e kufizuar dhe formalisht.

⁴⁵⁶ За ситуацијата во Република Србија повеќе видете кај V. Lakićević i S. Lakićević Stojčić, „Javna svojina i promene u struk- zeturi svojinskih odnosa“, u Promene u pravnom sistemu, Zbornik radova, Zlatibor, 16–19. mart 2009, Novi Sad, str. 7–21; I. Babić, „Zaštita javne svojine“, u Promene u pravnom sistemu, Zbornik radova, Zlatibor, 16–19. mart 2009, Novi Sad, str. 55–70; Lj. Slavnić, „Ustavni koncept javne svojine“, u Zlatiborski daniprava, april 2010, str. 85–110; T. Josipović, „Stvari u vlasništvu države i drugih osoba javnog prava (javno vlasništvo)“, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 22, br. 1/01, str. 95–153; M. Jelušić, „Javno vlasništvo u pravnom sustavu Republike Hrvatske“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 46, br.1/09 (91), Split, 2009, str. 151–165.

⁴⁵⁷ Така кај D. Radonjić, Pravno raspolaganje stvarima u društvenoj svojini, Beograd, 1983.

⁴⁵⁸ Милевски Александар, Политичка економија на социјализмот, Комунист, Скопје, 1985 година, стр. 42.

⁴⁵⁹ Повеќе видете кај Живковска Родна, Стварно право, Скопје, 2005 стр.54-55.

⁴⁶⁰ Radmila Kovačević-Kuštrimović, Imovina u građanskom pravu i u sistemu društvene svojine, Niš, Narodne novine, 1986.

⁴⁶¹ Уставот на Република Македонија е објавен во „Службен весник на Република Македонија“ број 52 од 22 ноември 1991 година.

Për këtë arsye, Kushtetuta garanton disa parime. Këto parime përmenden në nenin 9 të Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë si "vlerat themelore të rendit kushtetues të Republikës së Maqedonisë" dhe "kushtetuese" normavekushtetuese dhe janë një shprehje e filozofisë politike të një shoqërie civile moderne⁴⁶².

Rëndësia e vlerave themelore kushtetuese pasqyrohet në faktin se atënjë mënyrë janë konsideruar që të mësojnë konceptin , strukturën dhe përmbajtjen e Kushtetutës, i cili duhet të jetë në funksion të qëllimit të saj si një instrument bazë i vendit koordinatat të cilit janë vendosur themelet dhe kornizën për zhvillimin në të djathtë. Vlerat themelore kushtetuese përcaktojnë natyrën demokratike progresive të Kushtetutës, si një mënyrë të re për të përcaktuar marrëdhënien e njeriut dhe qytetarit, dhe personave me qeverinë dhe organet e tij.

Një nga vlerat themelore të rendit kushtetues të Republikës së Maqedonisë në kuadër të lirive themelore dhe të drejtave të qytetarëve, përfshirë të drejtën e pronës është parimi i pronësisë⁴⁶³, mbrojtje ligjore. Nëse pronësia është themelore, sociale, ekonomike dhe institucion legal dhe të cilit pamjen qëndrimin ndaj punës përcakton strukturën e organizimit shoqëror, pastaj me trajtimin e barabartë të të gjitha llojeve të pronës, mbrojtja e saj ligjor, e themeluar si një parim themelor kushtetues në fakt merr trajtim mbrojtja më e lartë ligjore, në të njëjtin nivel si mbrojtja e lirive dhe e të drejtave të qytetarëve.

Me Kushtetutë garantohet e drejta e pronësisë (neni 30), por me përmbajtje dhe rëndësi të barabartë socio-ekonomike. Në teori kushtetuese në fushën e ligjit në temën e marrëdhënieve pronësore që rrjedhin prej saj, përcaktimi i të drejtës së pronësisë e të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit, nënkupton disa nga karakteristikat klasike ligjore të pronës private, si absolutizmin i cili mbulon përdorimin dhe disponimin e mallrave në bazë të vullnetit të lirë të pronarit, të përvetësimit si një shprehje e marrëdhënieve kapitaliste, etj Natyrisht në këtë nen 30 është siguruar e gjithë prona individuale si një formë themelore e pronësisë. Ky koncept strikt individualist është kaluar nga paragrafi 2 i njëjti artikull nën të cilin pronësia krijon të drejta dhe detyrime dhe duhet të shërbejë në të mirë të individit dhe komunitetit. Kjo do të thotë se e drejta për pronë kryen jo vetëm kompetenca, por edhe detyrime. Sipas paragrafit 3 të nenit 30 të Kushtetutës, askush nuk mund të kufizohet ose të privohet nga prona dhe të drejtat që rrjedhin prej saj, përveç në rastin e një interesi ligjor të përcaktuar me ligj. Në këtë mënyrë shpreh relativitetin e garancisë për të drejtën e pronës, sepse pronësia mund të konfiskohet ose kufizohet kur ekziston interes publik.

Sipas Nenit 31 të Kushtetutës rregullon pronësinë private të personave të huaj, përkatësisht u lejohe personave të huaj të drejtën për të transferuar lirisht kapitalin dhe fitimet e investuara.

Kushtetuta dhe mbrojtja ligjore e pronës trajtohen si një nga vlerat themelore të rendit kushtetues. Nëse pronësia është themelore, sociale, ekonomike dhe institucion legal qëndrimi ndaj punës përcakton strukturën e organizimit shoqëror, pastaj me trajtimin e barabartë të të gjitha llojeve të pronës, mbrojtja e saj ligjor, i themeluar si një parim themelor kushtetues në fakt merr trajtim mbrojtja më e lartë ligjore, në të njëjtin nivel si mbrojtja e lirive dhe e të drejtave të qytetarëve. Mbrojtja ligjore e pronës garantohet me nenin 8 të Kushtetutës. Në këtë mënyrë, pronësia merret me trajtimin e mbrojtjes më të lartë ligjore në të njëjtin nivel ligjor si mbrojtja e lirive dhe të drejtave të qytetarëve⁴⁶⁴.

E drejta e pronës si një sinonim për pronë private është lidhja themelore sociale që shfaqet në vend dhe e kapërcyer frymën kolektive në marrëdhëniet pronësore dhe formon bazën e idesë së pluralizmit dhe parimit të demokracisë moderne.

E drejta e pronës është në parim jo e dhunueshme. Jo vetëm pronat, por edhe të drejtat që rrjedhin prej saj nuk mund të mohohen ose kufizohen nga askush. Duke vepruar kështu, Kushtetuta siguron vetëm një situatë kur ne mund të kemi një kufizim në këto të drejta, kjo është kur bëhet fjalë për interes publik.

Risia e konstitucionalizmit tonë dhe në dispozitë kushtetuese, sipas të cilës një person i huaj në Republikën e Maqedonisë mund të fitojë të drejtën e pronës sipas kushteve të përcaktuara nga ligji⁴⁶⁵.

Kushtetuta drejtpërdrejtë në nenin 56 , shpreh në mënyrë të tërthortë pronësinë e shtetit, sepse në paragrafin 1 shtetet që të gjitha burimet natyrore, flora dhe fauna, mallrat e përdorimit të përbashkët, si dhe objektet dhe ndërtesat me vlerë të madhe kulturore dhe historike të përcaktuara me ligj janë pajisje të interesit të përgjithshëm të Republikës së Maqedonisë dhe gëzojnë mbrojtje të veçantë. Kjo shprehje është e tërthortë që paragrafi 3 thotë se me ligj do të

⁴⁶² Уставно уредување на Република Македонија од д-р Саво Климовски и д-р Владимир Митков „Просветно дело“ Скопје, 1992 година.

⁴⁶³ За ова повеќе кај Асен Грунче, Сопственоста според новиот Устав и законодавството со краток осврт на уставно судската практика, Зборник во чест на Евгениј Димитров, Скопје, 1999 година.

⁴⁶⁴ Климовски Саво, Уставно право и политички систем, АД Просветно дело, Скопје, 2000 година, стр.221.

⁴⁶⁵ Член 31 од Уставот на Република Македонија

rregullojë mënyrën dhe kushtet në të cilat sende të veçanta me interes të përgjithshëm për Republikën e Maqedonisë mund të jepen për përdorim apo në mënyrë të konfiskuar. Ky devijim mund të bëhet vetëm nga shteti. Ngrihet pyetja nëse shpronësimi dhe denacionalizimi duhet të kuptohen si shpronësim.

Në lidhje me këtë shumë interesante është se rendi Kushtetues⁴⁶⁶, sipas të cilit në raste të tilla ka vetëm shpronësimin. Ndryshe nga ata profesor Shkariq⁴⁶⁷, beson se Kushtetuta merr parasysh shpronësimin dhe shtetëzimin, sepse sipas tij shtetëzimi buron nga Ligji kushtetues për zbatimin e Kushtetutës e cila ofron për transformimin e pronës shoqërore.

Qysh në Deklaratën Frënge të lirive dhe të drejtave të njeriut (1789) dhe kushtetutat e para në botë gjatë shekullit të XVIII dhe XIX, prona private dhe e drejta e pronësisë kanë qenë të shpallura si hyjnore, të paprekshme, që i posedon cdokush dhe në paprekshmërinë e sajë është mbështetur doktrina e mospërzjerjes së shtetit në jetën ekonomike të individit e njohur me emrin “Laissez faire”

Edhe sotë me kushtetutat bashkëkohore përfshirë edhe Kushtetutën e R.Maqedonisë garantohet e drejta e pronësisë. E drejta e pronësisë në parim është e paprekshme. Me zhvillimin e hovshëm ekonomik, shteti gradualisht fillon të fitoj edhe funksione të rëndësishme ekonomike dhe të braktiset doktrina e përmendur. Si rezultat i gjendjes faktike, me kushtetutat e miratuara pas Luftës së Parë Botërore fillon të ndryshoj qëndrimi ndaj pronës private dhe të drejtës së pronësisë. Ajo e humbi karakterin hyjnor dhe humbi paprekshmërinë absolute.

Kto kushtetuta sanksionojnë edhe detyrime në baza pronësore, mundësimin e kësaj të drejte me ligj, mundësinë e kontrollit të sajë nga ana e shtetit, madje edhe mundësinë e transformimit (kalimit) të saj në pronë publike.

Edhe në vendet ku nuk miratohet kushtetuta e re, nëpërmjet interpretimit të kushtetutës, si dhe me akte ligjore sigurohet koncepti i këtyre të drejtës së pronësisë.

Në anën tjetër, në ish vendet socialiste bëhet shtetëzimi i pronës private. Vetëm në disa prej tyre është ruajtur një kohë institucioni i pronës private, vecmas në bujqësi. Prandaj në këto vende as që ka egzistuar kjo e drejtë në kuptimin e plotë. Edhe aty ku ka egzistuar, nuk ka gëzuar mbrojtjen kushtetuese apo ligjore si pronësia shtetërore (shoqërore) e kooperativiste.

Prona si e drejtë, do të thotë kryerje e pushtetit mbi sendet.

Forma themelore të pronës në vendin tonë janë: prona shoqërore (shtetërore) dhe prona private (pronësi e qytetarëve).

Pronari ka të drejtë të “pronës” së tij që ta mbajë, ta përdorë plotësisht dhe të disponojë me atë sipas dëshirës së tij, nëse ajo nuk është në kundërshtim me ligjin ose ndonjë të drejtë të personit tjetër.⁴⁶⁸

Pronari e ka ushtruar këtë të drejtë në përputhje me natyrën dhe qëllimin e pronës. E drejta e pronës nuk mund të kryhet me qëllim që tjetrit t’i shkaktohet dëm. E drejta e pronës mund të kufizohet ose të merret kur është fjala për interes publik të përcaktuara me ligj.⁴⁶⁹ Lëndë e të drejtës së pronës janë të gjitha pronat të cilat mund t’i përkasin personave fizikë dhe juridikë. Prona konsiderohet pjesë e natyrës materiale që është në pushtet të njeriut dhe ai nuk mund ta individualizojë. Pronat ndahen sipas: natyrës së tyre, pozitës së hapësirës, përbërjes, qëllimit dhe karakteristikave të tjera.

LITERATURA E SHFRYTËZUAR

- [1] Aliu, Abdulla, E drejta sendore (Pronësia), Prishtinë 2006,
- [2] Arta Mandro “E drejta romake” Tiranë, 2011,
- [3] Brestovci Fail “E drejta procedural civile II Prishtinë, 2006.
- [4] Bashkim Dr. Selmani “E drejta e regjistrimit të patundshësive” Konspekt ligjëratah në Programin juridiko-civil, Master-USHT- Tetovë, 2011
- [5] Berberi Sokol “Parime dhe rregulla për hartimin e Akteve Normative” Teknika legjislativ QSP/CPS- Tiranë 2006.
- [6] Bonfantes Pietro, “Storia del Diritto Romano” (Vol I-II), Societa Editrice Libreria, Milano 1923.
- [7] Чавдар, Кирил и Чавдар Кимо, Заштита на правото на сопственост, <http://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2011/09/ZASHTITA-NA-PRAVOTO-NA-SOPSTVENOST.pdf>, стр.1 (достapно на: 03.07.2014 година).
- [8] Dodaj, Marjan, E drejta civile (Pjesa e II-të – Sendet), Prizren/Kosovë (2007/036),

⁴⁶⁶Митков, Климовски, Политички и уставен систем, Скопје, стр.121.

⁴⁶⁷Ibid, 121.

⁴⁶⁸Neni 8 nga Ligji për pronësi dhe të drejta të tjera të pronave.

⁴⁶⁹Neni 10 nga Ligji për pronësi dhe të drejta të tjera të pronave.

-
- [9] Donna Gomien; "Short guide to the European Convention on Human Rights", Council of Europe -Strasbourg, 1998.
- [10] Dona Gomien, David Harris, Leo Zëaak; "Laë and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter", Council of Europe Publishing, Germany, 1999.
- [11] Enkeleda Olldash; "E drejta romake" Botimi i pare, Media print Sh. p. k.
- [12] Franz Wieacker: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung. 2. Auflage. Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen 1967,
- [13] Gavella, Nikola, Stvarno pravo, Zagreb 2007,
- [14] Gerhard Wesenberg, Gunter Wesener: Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung. Auflage. Böhlau, Wien/ Köln/ Graz 1985,
- [15] Gilles Dutertre and Jakob van der Velde; "Key extracts from a selection of judgements of the European Court of Human Rights and decisions and reports of the European Commission of Human Rights", Council of Europe –Strasbourg, 1998.
- [16] Групче, д-р Асен. (1985). Имотно (граѓанско право), втор дел Стварно право: Култура, Скопје.
- [17] Групче, Асен. (1999). Сопственоста според новиот Устав и законодавството со краток осврт на уставно судската практика, Зборник во чест на Евгениј Димитров, Скопје.
- [18] Групче, д-р Асен. (1983). Имотно (граѓанско право) општ дел, Култура, Скопје.
- [19] Групче, Асен. (2001). За републиката и општината како два сегмента на државната власт и за нивната сопственост, Скопје.
- [20] Grubišić, M., Nušinić, M., Roje, G.. (2009). *Prema učinkovitom upravljanju državnom imovinom, Financijska teorija i praksa* 33, Zagreb.
- [21] Георгиевски, Стефан. (1999). *Правци на развитокот на граѓанското право во Република Македонија, Правен факултет Скопје, Скопје.*
- [22] Gvoic, Ljubivoj, Rakas Smilja, Sociologija. (2009). *Megatrend univerzitet. Живковска, Родна. (2006). Општ дел на граѓанското право, Воведни теми, Скопје.*
- Akte normative dhe web faqe:**
- [23] Уставот на Република Македонија, „Службен весник на Република Македонија“ број 52 од 22 ноември 1991 година.
- [24] Закон за сопственост и други стварни права – со објаснувања, судска практика и предметен регистар од Кирил Чавдар, Агенција „Академик“ Скопје 2001 година
- [25] Законот за основните сопственосно правни односи, Службен лист на СФРЈ бр.6/1980 година.
- [26] Законот за приватизација и закуп на градежното земјиште во државна сопственост, 2005 година
- [27] Законот за денационализација 1998 година.
- [28] Ligji për pronësinë dhe të drejtat tjera sendore i Republikës së Maqedonisë, 2001/2008/2009/2010 (Закон за сопственост и други стварни права на Република Македонија),

LEGISLATIVE ASPECTS OF PROSTITUTION COUNTERACT

Venelin Terziev

Full Member of the Russian Academy of Natural History,
Professor, Eng., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Economics), D.Sc. (Social Activities), Ph.D.,
Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia
Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria
University of Rousse, Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Hristo Bonev

Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, hribon1@abv.bg

Abstract: The aim of the article is to establish a strategic orientation of the legislative initiatives towards the factors of prostitution. These criteria are accepted as a basis for assessing prostitution and its role in ensuring the citizens security in the country. This implies a complex nature of a policy that should include both social, educational, economic, retributive and administrative measures that create an incentive for alternative prostitution and discourage prostitution consumption. Creating effective and consistent legislative initiatives subjected to a sustainable legislative concept. Assessment of legal regimes to counteract prostitution in other European countries in order to support the policy of Bulgarian institutions to establish legislative approaches to the prostitution concept.

Keywords: prostitution, model, management, national security.

ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ АСПЕКТИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ПРОСТИТУЦИЯТА

Венелин Терзиев

действителен член на Руската академия по естествознание, професор,
доктор на икономическите науки, доктор на военните науки, доктор на науките Социални
дейности, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България
Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България
Руска академия по естествознание, Москва, Русия, terziev@skmat.com

Христо Бонев

Национален военен университет „Васил Левски”- Велико Търново, България, hribon1@abv.bg

Резюме: В статията си поставяме за цел да установим стратегическа насоченост на законодателните инициативи към факторите на проституцията. Тези критерии се приемат кат база за оценка на проституцията и нейната роля при гарантиране сигурността на гражданите в страната. Това предполага комплексен характер за провеждане на политика, която следва да включва едновременно социални, образователни, икономически, наказателно-правни и административни мерки, създаващи за проституиращите лица стимул за алтернативна реализация и демотивиращи потреблението. Създаването на ефективни и последователни законодателни инициативи подчинени на устойчива законодателна концепция. Оценка на правни режими за противодействие на проституцията в други европейски страни с цел подпомагане политиката на българските институции по установяване на законодателни подходи по отношение понятието за проституция.

Ключови думи: проституция, модел, управление, национална сигурност.

ВЪВЕДЕНИЕ

Дълго време проститутките и проституцията са били забулени от митове и тайнственост. Те не са били открито коментирани до онзи момент, в който за тях не е могло повече да се мълчи. Представата за проституцията се формирала от могъщата фантазия за сексуална наслада, достъпна чрез неформална уговорка за отплата. Тя е особеност на общества, упражняващи „нормативен принцип за регулиране на достъпа и разпределението на блага, осъзнати като ограничени, а някои от тези и свързани с интимността като забранени. Поради това тя поставя нормативно значими въпроси още пред най-ранните закони. Най-старият известен закон – Кодексът на Хамураби от XVIII век пр.Хр., урежда индивидуалното право на собственост на проституиращата жена върху придобитото, включващо и права за свободно разпореждане. За

сравнение, такива права жената няма върху имущество, предназначено от нейния баща за нейна зестра, ако той почине, преди тя да сключи брак. В този случай зестрата се управлява от наследника на бащата по мъжка линия.

ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ АСПЕКТИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ПРОСТИТУЦИЯТА [1-6]

В изследването си поставяме за цел да установим съдържанието и да оценим ефективността на законодателните режими за противодействие на проституцията, прилагани в седемнадесет европейски държави: Великобритания, Германия, Дания, Естония, Исландия, Италия, Латвия, Нидерландия, Норвегия, Полша, Румъния, Словения, Унгария, Финландия, Франция, Чехия и Швеция. Елементи от правните режими на Австрия, Гърция, Испания, Ирландия и др. са ползвани при общия анализ. Избрахме тези държави съгласно критериите за демократично и правово устройство, преобладаващата им принадлежност към континенталното право, разнообразието на формите на проституция, разнообразието на законодателните и политически подходи към нея и богатството на историческия опит. Изследователският подход, към който се придържаме, включва сравнителноправен и исторически анализ, правносоциологическа оценка на действието на закона, преглед на политическия произход на законодателните възгледи и др. Резултатите от изследването са предназначени да подпомогнат политиката на българските институции по законодателно и административно противодействие на проституцията. Два са установените законодателни подходи в изследваните държави по отношение на понятието за проституция.

При първия подход понятието се използва, но не се дефинира (Германия, Естония, Нидерландия, Полша, Словения), неговото съдържание е изяснено в правната доктрина или съдебната практика (Германия, Нидерландия, Полша), с други думи, правната система възприема гражданското му значение при прилагане на закона.

При втория подход понятието се използва при изричното му определение от закона. Нормативните начини са два, според първия - типичен за по-новото законодателство, определението е изведено в отделна пояснителна разпоредба. Според него заглавието на разпоредбата включва понятието за проституция, а самата разпоредба съдържа разгърнат синонимно-тълкувателен израз (Дания, Италия, Унгария).

В зависимост от възгледа на законодателя за явлението законовите дефиниции са два вида – прагматично-описателно (във Великобритания, Дания, Исландия, Италия, Латвия, Норвегия, Румъния, Франция, Чехия, Швеция и нравствено-нормативно (допълващо законово определение в Дания и Румъния), а в Унгария е от смесен тип. Прагматично-описателното определение включва два главни елемента: предоставяне на сексуални услуги на едно или повече лица (1) и получаване на заплащане от проституиращия или трети лица във връзка с него (2). Нравствено-нормативната дефиниция се опира на окачествяването на проституцията като престъпление срещу морала (добрите нрави, противопоставени на полова разпуснатост, разврат).

Онези от концепциите, които гравитират около исторически традиционното разбиране за проституцията като морален въпрос и предпочитат еволюционни промени в законодателството, се определят като консервативни. Те мотивират създаването на нравствено нормативни определения. В тях законът клони към нравственото оценяване на проституцията като акт на полова разпуснатост при явен законодателен стремеж определението да е солидарно с общественото мнение. Подходът се предпочита в държави, в които остротата на общественото противопоставяне относно регулацията на проституцията би застрашила ефективността на по-радикален закон. Прагматично-описателните определения са продукт на по-революционните закони, които са ориентирани към по-рязка и радикална промяна на режима на проституцията. Те са съсредоточени върху характера на дейността и користната мотивация и обективират амбицията на законодателя да предизвика коренна промяна в обществените разбирания за явлението, ако такава не е изградена в периода преди законовата промяна (Швеция).

В държави, които възприемат елементи от радикалния законодателен подход, но по принцип следват консервативни възгледи или чието законодателство е радикално нетърпимо към проституцията, двата подхода са смесени. При първите между новосъздадените и заварените разпоредби съществува езиково разминаване, което отразява започнала промяна във възгледа на законодателя за явлението (Дания, Унгария). При вторите проституцията е дефинирана прагматично, но е изрично криминализирана като престъпление против морала (само в Румъния). В законодателството на някои държави се съдържат и определения на допълнителни (акцесорни) понятия, използвани от или свързани с дефиницията за проституция, чието предназначение е да подпомогне разграничението на явлението от сходни до него форми на интимно общуване. Най-многобройни са тези определения във Великобритания поради казуистичния характер на нормативния подход: „Действието е сексуално, ако всеки разумен човек би приел, че независимо от обстоятелствата и целите на дееца, то има сексуален характер или поради естеството си то

може да бъде сексуално или не и сексуален характер му придават обстоятелствата и/или целите на дееца”. Що се касае до понятието за публичен дом, въпреки че в изследваните закони се използва, то не е определено. Възприетите пояснителни признаци са извънредно оскъдни, извличат се чрез тълкуване, а в Дания, Румъния, Словения, Унгария и Чехия напълно липсват. Разпоредбите, които в някаква степен поясняват понятието, го изграждат като съвкупност от белези, от които само „помещение”/”място” е универсално възприет. Той е единствен признак в Естония, Исландия и Латвия и води до разтваряне на понятието за публичен дом в общото разбиране за място за проституиране, което включва и случайно използвани за целта места. Законите, които акцентират върху съдържанието на дейността, споделят представа за регулярност на осъществяването ѝ, изразена в понятията „практикуване”, „използване”, „предлагане”. Само в Германия публичният дом е изрично свързан с търговски начин на функциониране. Този признак е самостоятелен и го отличава от всички останали помещения, в които се предлага проституция. Стремешът за обхващане на разнообразните форми, в които явлението може да се прояви, е причина понятието за публичния дом в изследваните държави и особено в тези от тях, които не узаконяват проституцията, да не бъде дефинирано конкретно.

Въпросът, върху кого лежи отговорността (и контролът) за съществуването на проституцията – върху проституиращия, върху потребителя или върху държавата, е централен в законодателната политика. Тя, проституцията, има отношение към мерките, чрез които държавата разпределя правата, социалните отговорности и житейските възможности между представителите на двата пола. Различният отговор води до политическо интерпретиране на проституцията като риск (заплаха), като реализирана вреда или като социална несправедливост и до различна степен на въвлечане на проституиращите като заинтересована страна в процеса на вземане на решения. Като риск проституцията се разпознава преди всичко в сферата на здравеопазването, а като вреда – в контекста на опазването на обществения ред. Отношението ѝ към социалната справедливост и равнопоставеност на половете се интерпретира главно във връзка със значимостта ѝ за наказателното законодателство. То се възприема толкова по-изразено като приоритетен инструмент за ограничаването ѝ, колкото по-крайна и устойчива е позицията на законодателя по нравствените аспекти на проституцията.

Наказателноправната политика търси отговор на въпроса, дали проституцията сама по себе си е престъпление на проституиращия, или последица от упражнено върху него неправомерно въздействие. Оттук следват въпросите, дали обслужващите я дейности по сводничество, експлоатация, контрол и пр. са престъпления без пострадали, или форми на тежко нарушаване на правата на човека и ако е вярно второто, то каква е обществената опасност на потреблението на платени сексуални услуги. Разнообразните възгледи за проституцията могат да се обобщат в две основни групи според това, дали акцентират върху нейните последици, или върху характера на самата дейност. Те достигат до противоположни възгледи за необходимата законодателна реакция на държавата.

Върху моралното отражение на проституцията върху обществото и въвлечените лица и включва две течения се концентрира първата група. Според първото проституцията е вид безнравственост на проституиращото лице, а според второто – на потребителя, подкрепен от безразличното общество. Първото течение се обективира в прохибиционистични политики, каквито се срещат все по-рядко и които преследват предлагането (Румъния) или едновременно предлагането и потреблението на проституция (Ирландия). Обусловеното от тях законодателство изхожда не от грижа за проституиращите, а от разбиране, че явлението вреди на обществения ред, поради което не са предназначени да предотвратяват проституцията, нито да подкрепят излизането на проституиращите от нея. Дори напротив, последните рядко получават достъп до услуги, които биха ги улеснили в това. Въпреки че изглеждат неутрални от гледище на пола, по своите ефекти те са репресивни към жертвите, обикновено жени, и относително толерантни към потребителите, спрямо които обикновено не влизат ефективно в сила. Този възглед се споделя от крайно десните политически партии и все по-слабо влияе върху законодателната политика на европейските държави.

Условно определяно като структуралистко, второто течение интерпретира проституцията като форма на поробване, която има за цел да подчини жертвите си на жестоко отношение извън човешките измерения. То изхожда от радикалния и левия феминизъм, според който проституцията е експлоатация на жената от социално привилегирован мъж, и от марксизма, според който тя е класова експлоатация на жените пролетарии от буржоазния мъж с упадъчен капиталистически морал. То обуславя отношение към проституцията едновременно като престъпление и нарушение на обществения ред, отговорността за което се носи главно от клиента. Съгласието на проституиращия винаги е недействително, поради което структуралисткото течение отхвърля възможността за доброволна проституция. В съвременното

законодателство възгледът е обективиран относно трафика на хора, което изгражда разбиране за проституцията като форма на престъпна експлоатация. Същият е в основата на класическия аболиционистки модел и достига до политическо искане за криминализиране на потреблението. Той по принцип ориентира законодателството според потребностите на проституиращите и създава стимули за тях да напуснат занаята. Днес върху него са изградени всички леви и левоцентристки, и някои десноцентристки политики спрямо проституцията, които оформят действащите правни режими във Великобритания, Германия, Дания, Италия, Нидерландия, Норвегия, Франция, Швеция и др.

Втората група възгледи, известни и като индивидуалистки подход, се разграничават от моралната страна на проституцията и я разглеждат като вид доброволна трудова дейност, част от свободната стопанска инициатива на гражданите и легитимен сектор на пазарната икономика. Те се поддържат от либералното и екзистенциалисткото феминистко движение и са характерни за съвременните десни и някои либерални политики спрямо проституцията. Те защитават доброволната проституция на пълнолетно лице като проява на свободата на личността да се изразява, да избира поведение и да се разпорежда с тялото си, която подлежи на защита със средствата на трудово-осигурителното право, здравеопазването и др.

Само недоброволната и детската проституция, които следва да се наказват в рамките на наказателното право и законодателството относно трафика на хора, представляват нарушение на правата на човека. Този подход интерпретира проституцията не като проява на неравенство на половете, а като източник на стигма, ако бъде преследвана. Поради това представителите му виждат узаконяването на проституцията като средство за преодоляване на нейните незаконни и експлоатационни аспекти и укрепване на социалния статус на проституиращите. Оттук и политическите искания за декриминализация и узаконяване на проституцията, които са в основата на регламентаристкия модел и се включват в някои версии на аболиционизма. Проявата на описаните възгледи в реални законодателни политики зависи от структурата и интензивността на обществената подкрепа, позициите на вносителя в държавното управление, приоритетността на проблема в общата държавна политика и историческите традиции на държавата в разрешаването му.

Опитът на изследваните държави разкрива зависимост между тези фактори. Швеция и Дания са представителни за две крайни политики. Шведското законодателство третира проституцията като нарушение на правата на човека в контекста на равенството на половете, а датското – като социален въпрос. През 1999 г. Дания става първата държава в съвременна Европа, която политически признава проституцията като вид трудова дейност и една от последните, които я декриминализират, при това частично (тя е престъпление, когато е единствен източник на доходи). През същата година Швеция става първата държава в Европа, която криминализира целия пазар на сексуални услуги, като насочва наказателно преследване срещу потреблението. В Дания липсва надеждно наблюдение на проституцията, но няма данни да намалява, докато Швеция провежда подробен мониторинг и установява драстично свиване на сектора след влизане в сила на режима. В Швеция общият брой проституиращи е около 500 при пренебрежимо малък дял на чуждестранните граждани. В Дания, чието население е наполовина на шведското, общият брой проституиращи е около 7800, половината от тях жертви на трафик. Устойчивата приоритетност на проституцията в общата политика на държавата е водещ фактор, който в голяма степен гарантира реализация и ефективност на законодателните инициативи в материята.

Приоритетността зависи не само от твърдостта на субективните убеждения на управляващото мнозинство и приемствеността между правителствата, но и от солидарността на феминистките организации и равнището на представителност на жените в управлението (Швеция, Исландия). Силният и единен феминизъм изглежда решаващ, тъй като няма успешна инициатива, проведена въпреки опозицията на феминистите, а най-успешните се ползват с подкрепата им. Участието на жените в управлението е фактор, относим към обществените практики за равенство на половете, който по необходимост предполага обществена подкрепа за политики в защита на правата на жените. Единното обществено мнение също оказва мощно влияние върху характера на законовите промени. Законодателят се съобразява с него както при формулиране на разпоредбите и мотивиране на инициативите си, но и при преценка на тяхната радикалност. Разделеното или неинформирано обществено мнение не просто прави трудно предсказуема реакцията му спрямо закона, която е материята на проституцията и е от водещо значение за ефективността на правоприлагането, но оказва косвен натиск за консервативност на законодателния подход. По принцип държавната политика спрямо проституцията рядко и за кратко има характер на политически приоритет за правителствата на изследваните държави. Това може да се обясни частично с ниската представеност в управлението на жените, които са най-сериозно засегнати от явлението. Някои критици на постиндустриалните демокрации привеждат аргументи за съмнителна представителност на самия проблем

за проституцията, който се заявява и третира в много голяма степен като частен, а не общ за обществата и поради това механизмите на демокрацията го изтласкват. Критично струпване на благоприятни фактори се наблюдава в Швеция (1999 г.) и Исландия (2007–2009 г.), а критичен продължителен недостиг – в Чешката Република и Полша и в голяма степен в Унгария и Естония. Анализът показва, че в първия случай политиката се проявява в прецизно, концептуално ясно и радикално законодателство, решително политически отстоявано от вносителите, а във втория – в еволюционни постъпателни инициативи под натиска на конюнктурни събития (обичайно скандални разкрития на организирана детска проституция), които водят до зле формулирано, вътрешно несъгласувано и концептуално хаотично законодателство и проблемна съдебна практика. Във вторите държави дебатът относно проституцията води на равнище модели, а не разпоредби и ефекти, поради което има привидно радикален характер, прикриващ зад абстрактно обсъждане на чуждестранни модели вътрешнополитически идеен дефицит и непознаване на явлениято.

По начало историческата традиция обуславя устойчива законодателна рамка (Великобритания, Франция), но създава предпоставки за адаптацията ѝ към националните особености на явлениято проституция. Поради това някои от най-успешните режими се прилагат в държави с многогодишен опит с един модел или еволюционен преход от един модел към друг. Към 2000 г. пазарът на проституция се променя под натиска на трафика на хора с цел сексуална експлоатация. Последният получава международна политическа интерпретация с Конвенцията на ООН за транснационалната организирана престъпност и Протокола за трафика на хора към нея. Тези процеси са самостоятелен фактор за сближаване на законодателствата в областта на проституцията, чието действие е особено видимо сред скандинавските и балтийските държави след 2002 г. Зад законодателните инициативи прозира универсално възприемане на възгледа за проституцията като форма на робски тип експлоатация и зловещо нарушение на правата на човека. Това законодателство обективира съвременната агресивна политика срещу проституцията. Нейната либерална алтернатива е узаконяване на доброволното предлагане на сексуални услуги. В резултат на комплексното въздействие на описаните фактори и разнообразието на възгледи, съвременните политики се отклоняват от чистите модели на класическия аболиционизъм, прохибиционизъм и регламентаризъм, а изследваните законодателства представляват национални интерпретации в рамките на смесени правни режими. Три са утвърдените се правни модели за ограничаване на проституцията:

- прохибиционизъм;
- аболиционизъм;
- регламентаризъм.

Те подлежат на следното групиране:

- В зависимост от допустимостта на проституирането. То може да бъде изцяло забранено чрез криминализиране на предлагането, потреблението или и двете (прохибиционизъм), или частично разрешено (аболиционизъм и регламентаризъм). Никъде проституцията не е изцяло легална, тъй като всички държави забраняват насилствената и детската проституция. Секторът на доброволната проституция може да изрично регулиран от административните закони и да функционира като част от законната икономика (регламентаризъм) или да е изцяло лишен от регулация и изолиран в сивите, слабо видими зони на икономиката (аболиционизъм);

- В зависимост от визията за проституиращото лице. То може да бъде третирано като жертва (аболиционизъм) или като носител на социално зло. Във втория случай към него се насочват задължения за задължителна регистрация, медицински прегледи, ограничения на предлагането по време, място и начин и др. в рамките на разрешителен режим за проституиране (регламентаризъм) или предлаганите от лицето услуги са изцяло забранени (прохибиционизъм).

Законодателят адресира три групи субекти при изграждане на нормативния модел, една от които обикновено е приоритетна. Забраните, насочени към нея, са критерий за разпознаване на политическите цели на закона. Адресат на императивни разпоредби, формулиращи наказателни забрани или задължителни административни изисквания, е проституиращото лице в първата група. Характерът и формулировката на забраните определят отношението към тези лица. Групата на потребителя е адресат само на наказателни забрани само в системи, които изрично криминализират приемането на сексуални услуги срещу облага независимо от обстоятелствата (Швеция, Исландия) или при определени обстоятелства, каквито са ниската възраст на проституиращото лице или липсата на съгласието му (Великобритания). Законодателствата, ориентирани към тази група, са най-малко, най-късни и обикновено не съдържат забрани към проституиращото лице. В този смисъл те са закони от ново поколение, донякъде алтернативни в подхода си спрямо законите, адресирани срещу проституиращите;

Групата на третите лица е винаги адресат на забрани, свързани с управлението, организирането, подпомагането, поддържането, експлоатирането или контролирането на проституцията (Дания например адресира забрани само към тази група). Най-често те се отнасят до сводничеството, държането и управлението на публични домове и пасивната експлоатация (получаване на доходи за издръжка от проституцията на друго). Тази регулация е относително еднаква за трите модела, поради което не може да служи за самостоятелен критерий за разграничаване им. Водещо значение при нормативното изграждане на режима има наказателното законодателство, тъй като забраните са преди всичко наказателни и във всички модели такива забрани се използват. Наказателните кодекси ограждат територията на абсолютно забранените форми на проституция и свързани с нея дейности. Колкото по-всеобхватни за забраните, толкова повече моделът се доближава до прохибиционизма или аболиционизма с криминализиране на потреблението. Наказателноправният режим регулира пазара на проституцията по негативен начин, без отношение към процесите в незабранените му сектори, ако има такива. Поради това моделите на аболиционизма и прохибиционизма се изчерпват с наказателноправната регулация. Регламентаристките режими добавят втори пласт, представен от подзаконовни нормативни актове на администрацията или органите на местно самоуправление, които съдържат позитивната уредба на проституцията.

Прохибиционизмът (забранителният режим) преследва като престъпление проституцията във всичките ѝ форми и проявления, както и всички свързани с нея дейности. Той се заражда в европейските държави в Късното средновековие и Реформацията от съчетанието на суровата протестантска полова етика и повсеместните епидемии от сифилис и други полови предавани болести в края на XV век. Тогава градовете масово затварят публичните домове и криминализират предлагането на проституция. След Втората световна война за кратко моделът е възприет от Италия, Испания и Франция, а в Исландия действа до 2007 г. Европейската практика го изоставя, тъй като той не само не се оказва годин ефективно да ограничи проституцията, но и косвено подкрепя нейните експлоатационни и насилствени аспекти. Той поддържа извънредно ниска разкриваемост на престъпните ѝ аспекти, тъй като преследва наказателно всички въвлечени страни. Днес прохибиционизмът е типичен за САЩ (с изключение на части на щата Невада) и вече не се прилага в Европа в чист вид с изключение единствено на Румъния.

Регламентаристкият режим (изрично разрешителен), известен още като легалистки, регулационен и неутрален, е характерен със стремеж за пълно интегриране на проституцията в законово регулираните сфери и опити за третирането ѝ като всяка друга правно регламентирана дейност. Тя се контролира чрез законодателство, което я разрешава при определени законоустановени условия и я разглежда като социално явление, част от обществения порядък, върху което държавата упражнява контрол чрез полицията, системата на здравеопазване и свои местни власти. Режимът израства през XX век от разбирането за проституцията като вид трудова дейност, практикувана в рамките на реалния сектор, и е типичен за Австрия, Германия, Гърция, Латвия, Нидерландия, Турция, Швейцария.

Класически показатели за действието на този режим са специални нормативни режими за контрол върху проституцията, включително лицензиране на публични домове, задължително полицейско регистриране на проституиращите и задължителни медицински прегледи, както и криминализиране на препятстването на проституиращо лице да напусне занаятието. Нарушаването на законоустановените режими се наказва като престъпление. Така се създава рязка граница между законен и криминален пазар, на която се разчита да въздържа явлението в социално допустимите рамки. В същото време се ограничават и редица аспекти на личната свобода и достойнство на проституиращите (напр. правото на придвижване, правото на избор на здравни услуги и поверителност на информацията за здравния статус и др.), засилващи социалната стигма.

Неорегламентаристки режим, който оттегля нравствената санкция от проституиращите, като изоставя репресивните мерки срещу тях, основани на представата за моралната им отговорност за съществуването на явлението, се обособява в края на XX век. Така например, модерното законодателство на Нидерландия не преследва препятстването на проституиращо лице да напусне професията, а законодателните мотиви гравитират около стремеж за овладяване на свързаната с проституцията престъпност и преодоляване на експлоатационните аспекти чрез предоставяне на трудовоправна и осигурителна защита на проституиращите.

Основната цел на регламентаризма, независимо от тази вътрешна диференциация, е запазване на обществения ред и потискане на отрицателните страни на проституцията (експлоатация, престъпност) в качеството им на нарушения на установения правопорядък, а не толкова на права на човека. Този режим отдава слабо значение на статута на проституиращите и не проявява значима чувствителност към положението им на жертви, нуждаещи се от специални режими за подкрепа и реинтеграция. Поради това

класическата му версия включва, поне формално, задължителни редовни медицински прегледи на проституиращото лице, обвързани с лицензионен режим и наказателни санкции при неизпълнение.

Въпреки това регламентаризмът, и особено неорегламентаризмът, е слабо ефективен в тази посока, тъй като тези мерки универсално се приемат за дискриминационни и за проява на убеждението, че проституиращите са носител и разпространител на социално зло. Регламентаризмът никъде не постига дестигматизация и интегриране на проституиращите лица в обществото. Навсякъде той стимулира разрастването и видимостта на явлениято, но не променя отрицателното отношение на обществото към него и това най-отчетливо се проявява в полицейските практики на прочистване на улиците дори чрез грубо заобикаляне на закона (арести под предлог нарушаване на обществения ред).

При този модел структурата на проституцията включва голямо разнообразие, вкл. витринна, ескортна, клубна и пр. Дълбочинни изследвания на регулационистките режими показват, че те не само усилват експлоатационните и насилствени страни на проституцията, но и придават нормалност на вредите, които проституиращите понасят като неизбежна последица от проституирането. По-голям дял и по-голям абсолютен брой сексуално експлоатирани жени осезаемо оповестяват легалистките държави (Нидерландия, Германия). След въвеждането на режима те съобщават за рязък скок на проституцията, нарастване на ангажираността на организираната престъпност с този пазар (главно чрез трафик на хора), увеличаване на случаите на детска проституция и сексуално насилие над деца. Тези държави заемат първите места по брой проституиращи, трафикирани от чужбина в техните икономики. Такива са 80 процента от жените, проституиращи в публичните домове на Нидерландия. За Дания, която разрешава потреблението, този дял е 50 процента. Политиките за ограничаване на проституцията са фактор при липсата на реакция срещу трафика на хора.

Излизането на проституиращите от занятието, въпреки че винаги се включват програми в тази посока не се подпомага и от регламентаризма. Близко 79 процента от проституиращите в Нидерландия заявяват желание да прекратят проституцията, но за това липсват условия. Изглежда, че тези режими реално облагодетелстват единствено интересите на потребителите и експлоатиращите, включително като автоматично легализират доходите от проституцията на друго. В тези юрисдикции идентифицирането на жертвата на трафик на хора с цел сексуална експлоатация и поробване е извънредно затруднено.

Нагласите на Средновековието пораждат аболиционизма (мълчаливо разрешителния режим). Тогава се установява укорителна търпимост към проституцията като към обществено зло, което позволява енергията на порока да бъде консумирана по относително по-приемлив начин в сравнение с по-големите злини на сексуалното насилие и половите извращения. В края на периода властите в Европа подчертано се стремят да изтласкат проституцията от сферата си на нормативна компетентност чрез постановления, забраняващи практикуването ѝ в териториалната им юрисдикция – извън градските стени или границите на съответното владение. Тъй като тези ограничения не успяват да ограничат нахлуването ѝ в градовете (тя е предимно градско явление), градските власти във Франция и Германия започват да я оградят в определени непрестижни гранични зони (улици и квартали), като я преследват, главно полицейски и административно, само при излизане от тях.

И до ден днешен аболиционисткият режим излъчва послания на мълчалива неприязън към проституцията. Той я лишава от регулация, без да я забранява изрично, когато е доброволна, индивидуална и се извършва от пълнолетно лице. Така той се стреми да я изолира в сива зона на полузаконност и полувидимост за обществото, в която държавата трудно упражнява ефективен контрол. Забранени са всички свързани дейности, сред които сводничество, сутеньорство, държане на публичен дом, експлоатационни и контролиращи дейности и пр. (Чешка Република, Естония, Полша, Словакия, Словения, Испания, Швеция, Норвегия, Исландия, Великобритания). Поради това съществува известно разногласие дали аболиционизмът е насочен срещу проституцията или срещу регулирането ѝ.

През 1946 г. във Франция възниква класическият аболиционизъм. Първоначално той се основава на нравствено отхвърляне на проституцията. За него е типично ангажирането на моралната отговорност на проституиращата жена за девиантността на нейната сексуалност, наследено от традиционния патриархален менталитет, характерен с агресивна нетърпимост към прояви, схващани като порочни. Тази позиция мотивира забраната дори за безкористно подпомагане на проституирането на друго и за получаване на издръжка от доходите от проституцията на друго (Италия, Франция). Франция все още преследва активното предлагане на платени сексуални услуги, което е ясен израз на прехвърляне на моралната отговорност за съществуването на явлениято върху проституиращото лице.

Моделът на аболиционизма третира проституцията като форма на експлоатация и насилие, които налагат държавна реакция за защита на жертвите и преориентират нравствената санкция към клиента. Такава е

позицията му и в съвременната му интерпретация, включваща декриминализационен аболиционизъм (Дания) и аболиционизъм с криминализиране на потреблението или ограничен аболиционизъм (Швеция, Норвегия, Исландия, Великобритания). Негативната морална оценка личи и в забраните за пасивна експлоатация на проституцията на друго, включваща криминализиране на получаването на доходи за издръжка от лице, което проституира.

Тези режими, насочени не толкова към заличаване на експлоатационните аспекти на проституцията, колкото към нравствено санкциониране на тази форма на „паразитизъм” на трети лица, проблематизират съжителството на проституиращото лице в общо домакинство с трудово пасивни лица, които нямат собствени доходи, каквито са например пълнолетните му деца, безработен съпруг и др. Декриминализационните режими разрешават доброволната индивидуална проституция на пълнолетно лице, която третира като вид полово общуване по взаимно съгласие, и забраняват всички други нейни проявления (насилствена, детска, организирана проституция). Те се различават от регламентаризма по акцента си върху защитата на правата на проституиращите и стремежа да отстранят социалното изключване, което ги прави уязвими към експлоатация и затруднява излизането им от занаята. Аболиционистките режими ефективно изтласкват проституцията от улиците и публичните домове към интернет пространството и закрити помещения и видоизменя методите за набиране на клиенти. Версиите на ограничения аболиционизъм се считат за най-успешните режими за ограничаване на проституцията и свързаните с нея престъпления в момента в Европа.

С течение на времето прохибиционизмът постепенно, но сигурно се оттегля от Европа, като оставя политическият дебат да се води с аргументите на аболиционизма и регламентаризма и постепенно да произвежда режими, съчетаващи елементи от двата модела. Анализът на законодателните инициативи в изследваните държави потвърждава, че последните два модела днес се разглеждат като алтернативни. През последното десетилетие на миналия век законодателствата разклащат аболиционисткия модел. В тези от тях, които не се отказват в полза на регламентаризма, нахлуват революционно нови режими, а действащите възприемат елементи от ограничения регламентаризъм. Междувременно започва изграждането на скандинавски аболиционистки модел. Когато възприемането на шведския режим от 1999 г. като радикален започва да се успокоява, в скандинавските общества навлизат възгледи, оспорващи легитимността на законодателните опити за регулиране на половите отношения. Така скандинавските закони започват да се уеднаквяват по въпрос, който традиционно разделя тези държави. Поради това съвременният вид на трите модела и опитът на държавите при прилагането им придава известна условност на делението. По редица въпроси те споделят обща позиция или постигат сходен фактически резултат, независимо от различията в изходната теоретична позиция.

Общият белег на европейските законодателства е отрицателното отношение към проституцията като обществено явление. С изключение на Германия, всички изследвани държави признават уговорката за размяна на сексуално удовлетворение срещу материална облага (споразумение за проституция) за нищожна поради противоречие с добрите нрави, което по този въпрос еднозначно ги определя като прохибиционистки. Най-старите регламентаристки държави разкриват аболиционистки отклонения от класическия модел, които дават основание да бъдат определени като ограничено регламентаристки. Немското законодателство например съдържа аболиционистки разпоредби, сред които: забрана трети лица да установяват условията за проституиране по време, място, начин, продължителност и пр.; преследване на сводничеството и сутеньорството и държането на публични домове. Австрия наказва сводничеството и сутеньорството независимо от мотивите на дееца. В резултат на това практикуването на проституцията е ограничено значително по-силно, отколкото е естествената насоченост на регламентаристкия закон.

Несъответствия съществуват между аболиционистката декларация за свобода на индивидуалната проституция и невъзможността да бъде свободно практикувана поради забрана за активно и пасивно предлагане на улицата (Дания, Великобритания), преследване на потребителя (Великобритания, Исландия, Норвегия, Швеция) и сводника (всички държави), множеството ограничителни изисквания за предлагането ѝ само в помещения на проституиращото лице или на клиента и забрана за рекламирането ѝ (Франция, Великобритания). Политиката на криминализиране на потреблението, която изглежда най-бързо и уверено се възприема, се основава на аргументите на най-суровата версия на аболиционизма, но достига до загуба на принципа за свобода на индивидуалната проституция и излиза от полето на класическия аболиционизъм. Проституцията не се преследва, но актът на проституиране е забранен, тъй като върху потребителя тегне наказание. Тези рестрикции сближават режима до прохибиционизма.

Полицията във всички коментирани държави има правомощия да въздържа уличната проституция. Поради това различните модели могат да се разпознаят във фактическата търпимост към откритата и

закритата проституция, която тези правомощия ограждат. Регламентаристките режими отиват по-далеч от аболиционистките в „търпимостта“ си, а аболиционистките северноевропейски държави са най-рестриктивни. Великобритания товари с глоби дори проституиращите в позволените зони. Аболиционизмът възприема различни позиции спрямо практикуването на индивидуална проституция на закрито, поради което относимите разпоредби не са достатъчни за определяне на действащия законодателен модел.

Аболиционистките и регламентаристките държави споделят общо отношение към позволената проституция на закрито и публично предлаганата проституция в определени за това зони. Този извод групира в една категория държави, ограничаващи и двата модела (Австрия, Дания, Германия и Нидерландия). В Дания полицейските акции са насочени към премахване на проституцията повече, отколкото към изтласкването ѝ в зоните на толерантност. От тази гледна точка преобладаващият режим не е аболиционистки. Медицинските прегледи в Германия и Австрия обхващат толкова малък дял от проституиращите, че режимът има фактически ефект на такъв без прегледи, което го сближава с аболиционизма. Разграничителният критерий по-скоро се ориентира към разграничаване на публично предлаганата проституция от повече или по-малко контролираната закритая проституция. По тази ос изследваните държави се разполагат между крайностите на забраната на потреблението (Великобритания, Швеция, Ирландия, Италия) до крайностите на мълчаливата търпимост (Унгария, Чешката Република, Полша). Основното различие между регламентаристките и декриминализационните аболиционистки юрисдикции е наличието, съответно липсата на специални режими за регулиране на проституцията. Във втория случай, ако тя е разпозната като нормална трудова дейност, попада под общите режими за търговска дейност или трудова заетост, медицински контрол, данъчно облагане и др. (Дания, Норвегия).

Най-важният въпрос не е свързан с относителната разпространеност на някой от моделите в сравнение с останалите или с абстрактното им разграничение, което може да обоснове само приблизителни изводи, неприложими или не особено полезни на равнище политическо предпочитание към законодателен подход. Този въпрос се свежда до приспособеността на националната версия на избора от законодателя режим към националните особености на явлениято и нагласите на обществото, т.е. до годността му да отговори на конкретно формулирани политически цели, измерими чрез предварително предвидени изменения в структурата и развитието на явлениято.

Естествено е да се приеме моделът който действително ограничава проституцията в крайна сметка и дали довежда до очаквания ефект. необходимо е да се оцени ефективността на моделите за противодействие срещу проституцията. Законодателството е от съществено значение за контрола върху нея, тъй като засяга нейното предлагане, потребление и доходите от извършването ѝ. Ако законът оскъпява или стигматизира потреблението (аболиционизъм), предлагането ѝ намалява, а цената му пада и го прави недоходоносно. Ако намалява стигмата върху предлагането, стимулира разрастването ѝ, защото увеличава търсенето (чист регламентаризъм). Забраната на проституцията, независимо дали чрез криминализиране на предлагането (прохибиционизъм), или потреблението (ограничен аболиционизъм), винаги обуславя доходите от нея като незаконни. Тя предполага последваща престъпна дейност по изпирането им, която създава за субекта нестопански рискове, които при равни други условия го въздържат от експлоатационни дейности в съответната юрисдикция. Регламентирането на проституцията съвсем явно стимулира притока на проституиращи жертви на международен трафик на хора с цел сексуална експлоатация в сравнение със забраната на предлагането и/или потреблението ѝ. Забраната да се печели от проституцията на друго при мълчаливо разрешение да се предлага и потребява създава условия за вътрешна циркулация на трафик с цел полова експлоатация в рамките на една или няколко държави със сходен правен режим.

Законното практикуване на проституцията, независимо от равнището на търпимост към самата нея, става невъзможно (или силно се затруднява) от прохибиционизма и аболиционизма, които се градят върху моралната и религиозната укоримост на явлениято. Поради това аболиционизмът понякога се определя като омокотен вариант на прохибиционизма, който разрешава предлагането на проституция, но забранява всички ограждащи я дейности. В аболиционистките юрисдикции възниква противоречие в правния статус на проституцията, която формално не е забранена, но не може да се практикува, защото забраната на съпътстващите я дейности ефективно я блокира.

Независимо от рязката теоретична граница между аболиционизма и регулационизма и произхода им в политически възгледи, враждуващи в продължение на повече от век, конкретните резултати от прилагането им са сходни. И двете внушават представи за проституцията като социално отклонение, въпреки натрапчивите усилия на регулационизма да изобрази поне неутрално оценъчно отношение. И двата модела установяват зони на разрешено проституиране, но тази мярка е с много ограничено приложение в аболиционистките държави. Аболиционизмът клони към нулева търпимост, макар и на основания, различни

от тези на прохибиционизма. Поради това неговите репресивни мерки са по-ефективни от разрешителните мерки на регламентаризма. Пример за това е шведският модел, при който преследването на потреблението естествено и пряко накарнява икономическите интереси на предлагащите, оскъпява и стигматизира потреблението. Следователно, стандартът на свободно практикуване на проституцията при аболиционизма и регламентаризма не е еднакъв и аболиционизмът изглежда да заема средно положение между крайната забрана и ограничителното разрешаване. Този извод се подкрепя от режимите в Австрия и Германия, които се доближават до рестриктивните сфери на аболиционизма. Изглежда, че държавите, които търсят да усъвършенстват действащата уредба по неконсервативен начин, се колебаят между аболиционизма с частично или пълно криминализиране на потреблението и ограничени версии на регламентаризма.

Прохибиционизмът, регулационизмът и класическият аболиционизъм като цяло пренебрегват сексуалното насилие и психологическата травма, които едновременно предхождат и неизбежно съпровождат проституцията. Въпреки богатата ценностна аргументация, която привежда както традиционното, така и съвременното законодателство относно проституцията, в изключителното си мнозинство законите от трите модела възпроизвеждат политики, обусловени от невежество и безразличие. Консерватизмът на законодателните инициативи контрастира на мотивите им, щедро напоени с модерна правозащитна реторика.

Законите масово са смайващо откъснати от съвременните разбирания на хуманитарните науки и натрупана емпирична информация, която свързва проституцията с ранно и продължително насилие и системно неравенство. Този социален произход на явлениято означава, че никаква разумна политика срещу проституцията не може да се води, ако обществената практика търпи дискриминация по полов признак. Въпреки това законодателствата и от трите модела все още се влияят приоритетно от целта да се пресече не самата проституция, към която повечето са в действителност равнодушни, а нейната видимост, която именно разпознават като заплаха. Поради това идеологическите послания на законодателя и ефектите на законите му се разминават, придавайки на държавната политика двойственост, граничеща с лицемерие. Въпреки патетично заявяваните хуманни цели, в същността всички изследвани системи са репресивно-контролиращи и ориентирани против, а не в полза на проституиращите. Оттук следва и натрапчивото впечатление за хронична безпомощност на нормативната рамка, която рядко е подчинена на консистентна и стратегическа държавна политика и само в изключителни случаи съответства на изискванията на законодателството за правата на човека (главно антидискриминационните закони).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За всички модели е характерно неустойчиво и произволно правоприлагане, уязвимо на корупционен натиск, дискриминационни практики, пространствена сегрегация на видове проституция (главно уличната), поддържане или засилване на социалната стигматизация на проституиращите, неспособност организираната престъпност да бъде отстранена от пазара на сексуални услуги и пр. Никоя от изследваните държави няма опит със законодателство, трайно насочено срещу рисковете, обуславящи проституцията, като за повечето е характерно пълно отцепване на нормативната основа на явлениято от свързаните с него социални и културни фактори. Никой модел не поддържа развита превантивна политика, като само шведският има частична превантивна насоченост. В държавите, които са изградили основните модели и имат продължителен исторически опит в нормативната битка с проституцията, системата е настроена по-скоро да „рециклира“ контингента на проституиращите, отколкото да го свива или да осигурява преливането му в други социални групи.

Тази немощ на закона изглежда не може да бъде задоволително преодоляна по еволюционен път, тъй като описаните недостатъци са общи за трите базови модела и се възпроизвеждат в техните вариации. Напредналите процеси на все по-усложнено смесване на елементи от различните модели при относително константна картина на проституцията в изследваните държави показва изчерпване не толкова на предлаганите от моделите правни решения, колкото на капитулация на провежданите чрез тях политики. Общото между последните е предварително политически заложеният ограничен обсег на действие. Всичките изхождат от догматичното, но най-малкото спорно вярване, че проституцията, дори като експлоатация, е неизменна и успехите срещу нея могат да бъдат само количествени. Като се вземе предвид, че законодателите рядко обсъждат, а още по-рядко се осведомяват за действителните размери и социална значимост на проституцията в съответното общество, това положение предопределя тяхната относително висока търпимост към нея. То обрича цялата правна система да се включва със закъснение и ниска мотивация спрямо събитието на проституцията и да се стоварва само върху най-видимите ѝ проявления. В законодателствата, при които тези отрицателни тенденции са най-развити, законодателната позиция е

пасивна и незаинтересована, а законодателството оказва минимално въздействие върху обществените процеси (Чешка Република, Естония, Полша, Унгария). Тези изводи се подкрепят и от успехите на радикални законодателни инициативи, които рязко преодоляват традиционни политически възгледи, рedefинират разбирането за проституцията и се насочват към социалните ѝ корени (Швеция, Исландия, Норвегия, Финландия). Единствено шведският модел, който само условно може да бъде приобщен към който и да е от трите класически модела, засега се доказва като ефективна алтернатива на държавно регулираната проституция. За него и основаните на него модели е характерна устойчива и ангажирана законодателната позиция, а ефектът върху явлението е по-траен и по-значим.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Историко-Ихологически аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.179-184.
- [2] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Изследване на историко-психологическия аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.185-190.
- [3] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Особености и характеристика на проституцията в България-съвременно състояние и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 213-223, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.
- [4] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Съвременно състояние на проституцията и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 224-234, ISBN 978-619 -7343- 09- 0.
- [5] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. Characterization of the system of prevention of prostitution and the connection with the citizens security of Bulgaria. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.393-404, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).
- [6] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. A conceptual model of the prostitution management system as an element of the national security. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.387-392, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).

INTERNATIONAL TRADE MEDIATION AS A METHOD OF DISPUTE RESOLUTION IN INTERNATIONAL LAW

Fjolla Kaprolli

Law Faculty, International Balkan University, Skopje, Republic of Macedonia,
fjollakaprolli@gmail.com

Abstract: In today's conditions, where economies have open doors all over the world and which conditions operate in the global marketplace, a very important and significant place takes the international trade and the discipline that deals with the study of norms that regulate the way of acting in the international trade for the exchange of goods and services is the International Trade Law. As a result of the liberalization of the world market and as a result of the large number of international trade exchanges of goods and services, the progress and development of enterprises in the national economy, along with the development and advancement of the national economies of the states, proportionally are increasing the importance of this legal discipline. With the exchange of goods and services between subjects in a commercial relationship whether it is a national or international trade exchange and without taking into account the purpose which is to be achieved in that particular commercial relationship, whether it is the sale or purchase of services or goods, are intended to increase their capital. But these cases do not always end with the signing of the legal act and in doing so, with the exchange of goods or services which are the object of that legal act. In these cases, the risk for the appearance of any kind of disputes between the parties is really great. It is not accidental the attempt to escape international trade disputes, which is of common interest to the participants in such trade relations, so that there is as few as possible controversies and disputes between them. But in cases where the interests of buyers and sellers are contradictory, it is pointless to have no disputes at all, so since a dispute cannot be avoided in any way, the same should be resolved. Since judicial procedures in national legislation have a bad background regarding to the inefficiency of case solutions and their unnecessary extensions, theorists and practitioners in recent years have developed several alternative methods for more peaceful and faster solutions to disputes in general and international trade disputes in particular such as arbitration and mediation as two methods that are most important and most often used in practice. The object of this scientific paper firstly will be the elaboration of international trade disputes and then the resolution of disputes that arise in that field by alternative methods of dispute resolution with particular emphasis on the mediation. The implementation of mediation in the resolution of international trade disputes is of special importance for international trade law, it is voluntary and as such during dispute resolution, time is the first aspect and then comes money as the second aspect that are also saved during resolution of disputes through mediation, because mediation provides solution of disputes with small amount of expenses or sometimes it can be said that that amount of expenses look symbolic compared to court expenses.

Keywords: International Trade Law, International Trade Dispute, Alternative Dispute Resolution methods, Mediation

MEDIJACIONI NDËRKOMBËTAR TREGTAR SI METOD I ZGJIDHJES TË KONTESTEVE NË TË DREJTËN NDËRKOMBËTARE

Fjolla Kaprolli

Fakulteti i Drejtësisë, Univerziteti Ndërkombëtar Balkanik-Shkup, Republika e Maqedonisë,
fjollakaprolli@gmail.com

Abstrakt: Në kushtet e ditëve të sotme, ku ekonomitë i kanë dyertë e hapur në gjithë botën dhe të cilët kushte funksionojnë në tregun global botërorë, vend të rëndësishëm dhe kyç zen tregtia ndërkombëtare dhe dicitolina e cila merret me studimin e normave të cilët rregullojnë mënyrën e të të vepruarit në tregtinë ndërkombëtare për shkëmbimë të mallrave dhe të shërbimeve është e Drejta Ndërkombëtare Tregtare. Si rezultat i liberalizimit të tregut botëror dhe si rezultat i numrit të madh të shkëmbimit ndërkombëtarë tregtar të mallrave dhe të shërbimeve, si pasojë kanë përparimin dhe zhvillimin e ndërmarrjeve në ekonominë nacionale, paralelisht edhe zhvillimin dhe përparimin e ekonomive nacionale të shteteve, të cilët proporcionalisht i'a rrisin rëndësinë kësaj dicitolinë juridike. Me shkëmbimin të mallrave dhe të shërbimeve në mes të subjekteve në një marrdhënie tregtare pa marr parasysh se a bëhet fjalë për shkëmbim tregtar nacional apo ndërkombëtarë dhe pa marrë parasyshë qëllimi i cili dëshirohet të arrihet në atë marrdhënie të caktuar tregtare qoftë ajo shitja apo blerja e shërbimeve apo mallrave, kanë për qëllim

rritjen e kapitalit të tyre. Por këto raste jo gjithmonë përfundojnë me vetë lidhjen e punës juridike dhe në faktë me këtë edhe me shkëmbimin e mallit apo të shrbimit e cila është lëndë apo objekt i punës juridike. Në këto raste rreziku është i madh për paraqitjen e kontesteve në mes të palëve. Jo edhe rastësishtë tentohet në ikjen e kontesteve tregtare ndërkombëtare, gjë që është e interesit të përbashkët të pjesmarësve në mardhënien tregtare të tillë, pra të kenë sa më pakë mosmarrëveshtje dhe konteste. Por në rastet kur interesat e blerësve dhe shitësve janë në kundërshtim, është e pakuptimtë mosegzistimi i tërësishëm i kontesteve, kështu që pasi që një kontesti nuk mundet t'i iket në asnjë mënyrë, e njëjta duhet të zgjidhet. Pasi që procedurat gjyqësore edhe ne legjislacionet nacionale kanë një "background" të keq për sa i përket mosefikasitetit të zgjidhjeve të lëndëve si dhe përshkak të stërzgjatjes së tyre e panevojshme, teoricientët dhe praktikentët në këto vitet e fundit kanë krijuar dhe zhvilluar njëkohësisht disa metoda alternative për zgjidhje më paqesore dhe më të shpejtë të kontesteve në përgjithësi dhe atyre tregtare ndërkombëtare në veçanti siç janë arbitrazhi dhe medijacioni si dy metodat më të rëndësishme dhe më shumë të përdorura në praktikë. Lënda respektivisht objekt i këtij punimi shkencor do të jetë së pari, shtjellimi i kontesteve ndërkombëtare tregtare e më pastaj edhe zgjidhja e kontesteve të cilët paraqiten në atë fushë me anë të metodave alternative të zgjidhjeve të kontesteve me theks të veçantë në medijacionin. Zbatimi i medijacionit në zgjidhjen e kontesteve tregtare ndërkombëtare është e rëndësishë të veçantë për të drejtën ndërkombëtare tregtare, gjithashtu është vullnetare dhe si e tillë gjatë zgjidhjeve të kontesteve, koha është ajo e cila kursehet si pikë e parë e pastaj edhe shpenzimet të cilët në procedurë gjyqësore do të ishin shumë më të larta, ndërsa nga ana tjetër medijacioni mundëson që të njëjtat të jenë shumë më të vogla dhe ndonjëherë mundet të thuhet edhe të duken simbolike në krahasim me shpenzimet gjyqësore.

Fjalë kyçe: E Drejta Ndërkombëtare Tregtare, Kontest ndërkombëtar tregtar, Metoda Alternative të zgjidhjeve të kontesteve, Medijacioni

KONTESTET NË TË DREJTËN NDËRKOMBËTARE TREGTARE

Në qarkullimin tregtar në fushën ndërkombëtare, njëjtë si në fushën nacionale, nuk mundet të thuhet se janë të pakta marrëveshtjet në mes të shteteve, e cila situatë është si rezultat i lulzimit të tregtisë globale në dekadat e fundit. Kjo njëkohësishtë ka sjellë në shumëzimin e kontesteve tregtare. Përshkak të rritjeve të investimeve dhe tregtisë ndërkufitare me shpejtësinë e dritës, subjektet (shtete, investitor public dhe privat etj) e marrdhënieve të cilët krijohen gjat atyre investimeve apo gjat shkëmbimit ndërkombëtar tregtar të mallrave dhe të shërbimeve, kërkojnë mënyra të përshtatshme për të vendosur për konfliktet apo për shkeljet e supozuara të marrëveshtjeve tregtare ndërkombëtare. Karakteri dhe struktura e përbërë dhe e komplikuar e kontesteve tregtare ndërkombëtare gjat zgjidhjes së tyre kërkon një shkallë të lartë të kujdesit. Kjo është kështu pasi që gjat shkëmbimit tregtar, palët të cilët marin pjesë në atë marrdhënie të krijuar insistojnë dhe kanë për qëllim që të risin fitimet dhe beneficionet e tyre financiare, gjë që shkakton konteste mes tyre. Të njëjtën situatë e hasim edhe në shkëmbimet tregtare të karakterit ndërkombëtarë. Është e interesit të palëve që të mos krijohen aspak mosmarrëveshtje në mes tyre, por edhe kur të njëjtat të krijohen të insistohet në zgjidhjen e tyre më të shpejtë me qëllim të mos shkakimit të ngecjes të mëtutjeshme të shkëmbimit të mallrave dhe shërbimeve ndërmjet shteteve tjera të ndryshme, pra insistohet në zgjidhjen e kontestit në një afat shumë më të shkurtër kohor pasi që ai faktor është i rëndësishë enorme për mbarvajtjen e tregtisë ndërkombëtare. "Është fakt i ditur botërisht se secili shtet është tërësisht sovran për përcaktimin e kompetencave të gjykatave të tyre. Gjithmon gjat këtyre përcaktimeve secili shtet mundohet që të ketë kujdes që gjat vendosjes për konfliktet tregtare ndërkombëtare të respektohen disa principe të të drejtës ndërkombëtare tregtare si: mos përzjerja në punët e brendshme të shteteve tjera apo ekzekutimi i detyrimeve kontraktuale"⁴⁷⁰.

Përshkak të natyrës së transaksioneve, natyrës së kontesteve e sidomos lidhshmërisë me elementin e huaj respektivisht atë ndërkombëtarë, rëndësi të veçantë duhet ti kushtohet çështjes të zgjidhjeve të kontesteve ndërkombëtare tregtare. "Gjat viteve zgjidhja e kontesteve transnacionale janë trajtuar ekskluzivisht nga një numër i vogël i të ashtuquajturit "agjencione ndërkombëtare të të drejtës " të cilët janë të njohur për natyrën e ndërlikuar të procedurës gjyqësore ndërkombëtare dhe arbitrazhit "⁴⁷¹. Jo edhe rastësisht për sa i përket këtyre dy metodave të zgjidhjeve të kontesteve, qendra apo agjenci të cilët miren me zgjidhjen e kontesteve ndërkombëtare tregtare konsiderohen si qendra dhe agjensi të cilët kanë të punësuar persona me pregaditje të lartë në këto sfera. Mirpo në këtë dekadën e fundit vërehet një ekzpanzion i madh i teknikave tjera të cilët ofrojnë zgjidhje shumë më të shpejta dhe më efektive të zgjidhjeve të kontesteve ndërkombëtare tregtare të cilët karakterizohen për nga vullnetarizmi i tyre

⁴⁷⁰ Јездић Михајло, Меѓународно Приватно Право, Београд, 1965, fq. 163

⁴⁷¹ Coombe, George W. Jr. (1999) "The Resolution of Transnational Commercial Disputes: A Perspective from North America," Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 5: Iss. 1, Article 3, fq. 14

si dhe me rritjen e besimit në tregti. Si metoda të tilla njihen: negociatat, medijacioni, pajtimi dhe mini senacat gjyqësore. Medijacioni kohët e fundit është popullarizuar mjaft si metod e zgjidhjeve të kontesteve nga sfera ndërkombëtare tregtare. Kjo përshkak të asaj se siguron efikasitet të zgjidhjes së problemit, ku palët përshkak të obligimeve të tepërta dhe mungesës shumë të madhe të faktorit “kohë” në ditët e sodit, preferojnë zgjedhjen e medijacionit si metodë për të zgjidhur një kontest të tyre. Ligji për Medijacionin parasheh mundësinë e trajtimeve dhe zgjidhjeve të kontesteve ndërkombëtare të çfarëdo lloji natyre por me kusht që të jetë e lidhur me elementin e huaj dhe atë: nëqoftë se palët në momentin e arritjes të marrëveshtjes për medijacion kanë venqëndrim ose seli në ndonjë shtet të huaj, nëqoftë se ndonjë nga obligimet e palëve të cilët rrjedhin nga kontrata detyrimore duhet të kryhet në ndonjë shtet tjetër dhe nëqoftë se pala e cila është pjesëmarrëse në një marrëdhënie kontestuese i vuan marrëdhëniet në një shtet tjetër⁴⁷². Është për tu përmendur fakti se shumë shtete të cilët janë anëtarë të Unionit Europian kanë filluar me të madhe që ti miratojnë dhe ti pranojnë rregullat për medijacion kontraktual. Klauzola e medijacionit kontraktual përcakton kushtet dhe çështjet të cilët konsiderohen të rëndësishme të madhe për nisjen, zbatimin dhe përfundimin dhe me këtë edhe rezultatin përfundimtar të medijacionit. Si çështje e parë e cila është e rëndësishme për medijacionin është përcaktimi i kohës së duhur për nisjen dhe ndërprejren e medijacionit. Gjat përcaktimit të kohës së duhur për zbatim të medijacionit, palët gjithmon duhet të nisen nga ajo se a mundet që ti sigurojnë dokumentet dhe provat të cilët mundet tu nevojiten gjat procedurës së medijacionit dhe a mundet ti përballojnë shpenzimet të cilët mundet të shkaktohen si rezultat i sigurimit të tyre⁴⁷³. Çështja e njohjes së mirë të të drejtës materiale por edhe ligjit të medijacionit të cilët e rregullojnë këtë materie në legjislatcionet nacionale të secilit shtet individualisht dhe e cila duhet të aplikohet gjat medijacionit është e lidhur ngushtë me përcaktimin e kohës të medijacionit. Kjo është kështu pasi që njohja jo shumë e mirë e ligjit e cila duhet të përdoret për zgjidhjen e kontestit në fakt e ngadalson nisjen e zbatimit të medijacionit dhe me këtë edhe ngadalson dhe e zvarrit gjetjen e zgjidhjes të duhur duke u bazuar në ligj jo të duhur. Është kështu nga shkak se bëhet fjalë për konteste tregtare tek të cilët e pranishme është element i huaj. Vendi ku do të zbatohet medijacioni dhe gjuha në të cilën do të kryhet medijacioni janë gjithashtu çështje të rëndësishme të madhe. Ligji për Medijacionin i Republikës së Maqedonisë nuk përmban ndonjë nen e cila e rregullon çështjen e vendit ku do të mbahet dhe zbatohet procedura e medijacionit. Por nga ana tjetër egzistojnë rregullativa ndërkombëtare të cilët rregullojnë çështjen e tillë teknike. Instituti për Parandalimin dhe Zgjidhjen e Konfliktëve⁴⁷⁴ në rregulloren për rregullimin e procedurë të medijacionit më saktë në nenin 3.4 pika b), parasheh se medijatori përcakton kohën dhe vendin për çdo seancë. Edhe pse jo të gjithë ligjet apo rregulloret përfshijnë një nen të tillë e cila do të rregullonte çështjen e vendit ku do të mbahen seancat e medijacionit, mundet të prezumohet se medijatori është ai i cili do të propozoj një vend të përshtatshëm për palët në rradhë të parë e pastaj edhe për vete si përmbushës i obligimeve të cilët i përcaktohen me ligj. Ndërsa sa i përket gjuhës e cila do të përdoret gjat seancave të medijacionit, është një pikë shumë e rëndësishme e cila vlen të trajtohet, pasi që në këtë pjesë shtellohen kontestete tregtare me element të huaj, pra të cilët kanë lidhshmëri me dy e më tepër shtete të ndryshme me kultura dhe gjuhë të ndryshme. Çka do të ndodh në këto raste? Ligji jon për medijacionin në nenin 4 parasheh rastet kur kemi medijacion ndërkombëtar ndërsa në alinenë e dytë të këtij neni urdhëron në zbatimin e ligjit të Republikës së Maqedonisë në qoftë se procedura e medijacionit zbatohet në shtetin tondë. Kjo gjë automatikisht na çon në përdorimin paralel të neneve të Kushtetutës të Republikës së Maqedonisë⁴⁷⁵ dhe në Ligjin për procedurë kontestimore⁴⁷⁶ të cilët parashohin se gjuha zyrtare e në territorin e Republikës së Maqedonisë dhe në marrëdhëniet ndërkombëtare është gjuha maqedone dhe shkrimi kirilik, dhe se gjuhë tjetër e cila flitet nga së paku 20% e qytetarëve gjithashtu konsiderohet si gjuhë zyrtare dhe shkrimi i saj. Çka don të thotë kjo? Nëqoftë se në Republikën e Maqedonisë zbatohet medijacioni e cila ka lidhshmëri me elementin ndërkombëtarë atëherë si gjuhë e cila do të përdoret gjat zbatimit të medijacionit do të jetë gjuha maqedonase dhe shkrimi i saj kirilik. Në qoftë se ndonjëra nga palët dëshiron që të përdor gjuhën e tij gjat seancës të medijacionit, atëherë sipas nenit 93 al. 3 të Ligjit për procedurë kontestimore të njejtit do ti sigurohet përkthyes në gjuhën e tij. Janë të shumta dokumentete ndërkombëtare të cilët e rregullojnë problematikën e gjuhës gjat medijacionit ndërkombëtar. Kështu, rregullorja e cila i rregullon mënyrat e zgjidhjeve alternative të kontesteve e Odës Ndërkombëtare Tregtare parasheh se gjuha e cila do të përdoret gjat medijacionit ndërkombëtarë përcaktohet me anë të marrëveshtjes të palëve, ndërsa në

⁴⁷² Neni 4, al. 1 i Ligjit për Medijacioni

⁴⁷³ Arthur W. Rovine, *Contemporary Issues in International Arbitration and Mediation: The Fordham Papers* 2010, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2011, fq 389

⁴⁷⁴ I themeluar në vitin 1977, si një organizatë e pavarur jofitimprurëse që ndihmon bizneset globale të parandalojnë dhe zgjidhin mosmarrëveshjet tregtare në mënyrë efektive dhe efikase.

⁴⁷⁵ Amandmani V, al.1 Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë

⁴⁷⁶ Neni 6, al.1 i Ligji për procedurë kontestimore

mungesë të asaj marrëveshje është medijatori ai i cili do të vendosë se cila gjuhë do të përdoret⁴⁷⁷. Gjithashtu edhe Qendra Ndërkombëtare për zgjidhje të kontesteve në rregulloren e cila rregullon Procedurën e zgjidhjeve të kontesteve ndërkombëtare parasheh se nëse palët nuk kanë rënë dakord ndryshe, gjuha e medijacionit do të jetë ajo gjuhë në të cilën është përpiluar dokumenti që përmbanë marrëveshjen e medijacionit⁴⁷⁸, si dhe Gjykata e Londrës për Arbitrazh Ndërkombëtar në Rregulloren për Medijacionin parasheh se medijatori është ai i cili vendos për gjuhën në të cilën do të zbatohet procedura e medijacionit⁴⁷⁹. Dhe në fund shumë është e nevojshme që në një procedurë të medijacionit pa mar parasyshë kjo a është ndërkombëtare apo jo, palët të zgjedhin një medijator cilësor dhe të pregaditur profesionalisht që i njejtë ta udhëheq dhe përfundoj me rezultat të suksesshëm medijacionin. Njohuritë e medijatorit për çështjet substanciale, njohuritë e medijatorit për ligjet dhe për të drejtën material e cila duhet të aplikohet te rastet, njohuritë e tij për diversitetet kulturore, pasi që në këtë rast kemi të bëjmë me medijacion ndërkombëtar ku si palë paraqiten shtetas të shteteve të ndryshme dhe të cilët u përkasin kulturave të ndryshme, si dhe përvoja e tij në çështje të ndryshme apo të ngjajshme konsiderohen faktorë shumë domethënës dhe të rëndësishëm për një medijator. Përcaktimin e medijatorit e bëjnë palët me anë të marrëveshjes. Këtë e parasheh Ligji për medijacion⁴⁸⁰ por edhe dokumentet ndërkombëtare të cilët e rregullojnë këtë materije⁴⁸¹. Prandaj, “në medijacionin ndërkombëtar roli dhe autoriteti i medijatorit, rregullat e medijacionit të përzgjedhur dhe metoda e medijacionit që do të përdoret duhet të përcaktohet dhe të sqarohet paraprakisht për palët⁴⁸²”.

PROCEDURA E MEDIJACIONIT

Të gjitha llojet e kontesteve në të cilët në mes të palëve ka një atmosferë të mirë për gjetje të një zgjidhje paqësore të kontestit të tyre dhe si rezultat i të cilës këto konteste marin cilësinë e kontesteve bona-fide, konsiderohen si të përshtatshme për tu zgjidhur me anë të medijacionit. Ajo është edhe shumë procedurë fleksibile pasi që ka aftësinë e gjetjes të një zgjidhje të strukturuar të kontestit. Edhe pse medijacioni gjithmonë shihet nga anësi si një procedurë jashtë hapsirave gjyqësore, ka raste kur e njejtë inicohet edhe gjat rrjedhjes së procedurave gjyqësore, pra “medijacioni mund të ndodhë në çdo kohë të kontestit”⁴⁸³. Nëse palët arrijnë në një pikë të procesit gjyqësor ose në arbitrazh, ku ata dëshirojnë të zgjidhin sa më shpejtë kontestin e tyre, ata mund të angazhojnë një medijator për ta arritur këtë qëllim. “Fillimi i medijacionit është detyra më e vështirë për të arritur, pasi në këtë fazë marrëdhëniet ndërmjet palëve tashmë janë të acaruara”⁴⁸⁴. Edhe pse konsiderohet një mjedis i përshtatshëm për medijacion, prap se prap kontesti dhe natyra e saj përmban në vete armiqësinë si veti. Kështu që palët edhe nëse dakordohen që të zgjidhin kontestin e tyre me anë të kësaj metode të ashtuquajtur paqësore edhe pse marrëdhëniet në mes të palëve janë armiqësore, është mjeshtëri e medijatorit se çfarë lëvizje dhe veprime do të ndërmer dhe se si do të ndërmer ato veprime dhe çfarë sugjerime do të jep vetëm e vetëm të mos tregojë dobësitë dhe pasiguritë e palëve në kontest. Sipas nenit 15 alinesë së parë të Ligjit për Medijacion në Republikën e Maqedonisë, medijacioni nisën në ditën kur palët në kontest arrijnë marrëveshje në formë të shkruar apo japin deklaratë të nënshkruar dhe të regjistruar në procesverbal para gjykatës se do të marin pjesë në medijacion. Pasi që kalohet faza e parë, pra ajo e arritjes së marrëveshjes dhe përcaktimit të medijacionit si procedurë e zgjidhjes të kontestit dhe gjithashtu përcaktimi i mediatorit dhe para se të fillojnë me shqyrtimin e çështjes kryesore e cila paraqitet lëndë e procedurës së medijacionit, palët me medijatorin takohen dhe diskutojnë për çështjet paraprake, modifikimi i procedurës, vendi dhe koha e seancave si dhe çështjen e dokumenteve të cilët palët i kanë dhe të cilët u nevoiten palës kundërshtare. Edhe sipas Ligjit të medijacionit para fillimit të procedurës së medijacionit, medijatori është i detyruar t'i njoftoj palët me qëllimin e medijacionit, rolin e medijacionit, rregullat dhe kostot e procedurës së medijacionit⁴⁸⁵. Është obligim i medijatorit që gjat zbatimit të procedurës të medijacionit të bëjë kujdes kur vjen tek respektimi i parimeve

⁴⁷⁷ Neni 5.4, Rregullorja për medijacion e Odës Ndërkombëtare Tregtare

⁴⁷⁸ Neni 18, Rregullorja e Procedurës për zgjidhjen e kontesteve tregtare e Qendrës Tregtare për zgjidhjen e Kontesteve

⁴⁷⁹ Neni 5.5 i Rregullores për Medijacionin i Gjykatës së Londrës për Arbitrazh Ndërkombëtar.

⁴⁸⁰ Neni 17 al.1, al.2, Ligji për medijacionin

⁴⁸¹ <https://www.cpradr.org/resource-center/rules/international-other/mediation/european-mediation-procedure>

⁴⁸² <https://www.uww-adr.com/zupload/wp-content/uploads/2015/03/International-Mediation.pdf>

⁴⁸³ Dr. Surya P. Subedi DPhil, Barrister, International Trade and Business Law, The people public security publishing house, Hanoi fq. 470

⁴⁸⁴ Ibid

⁴⁸⁵ Shih më tepër në Kreun e Dytë të Ligjit për medijacionin (neni 6-14)

rë medijacionit⁴⁸⁶. Gjithashtu duhet të jetë i kujdesshët pasi që interesi i palëve është ai për të cilën vendoset në procedurë, si dhe duhet ti ketë parasyshë edhe të gjithë rrethanat tjera të cilët do të kontribuojnë në zgjidhjen e shpejtë dhe të suksesshme të kontestit. Medijatori gjithashtu duhet që ti kuptojë pikpamjet e të dyja palëve dhe të takohet me secilën palë në mënyrë private e të dëgjojë pikëpamjet e tyre përkatëse, të zbuloj interesat e tyre të përbashkëta dhe të përpqijet t'i ndihmojë ata të arrijnë një zgjidhje të mosmarrëveshtjes së tyre. Medijacioni kalon nëpër faza të ndryshme të cilët janë të lidhura ngushtë njëra me tjetrën. Gjat fillimit, zbatimit dhe përfundimit të procedurës së medijacionit, medijatori duhet gjithmon të udhëhiqet me parimet të cilët e karakterizojnë këtë procedurë dhe të cilët janë të parapara shprehimisht në ligj por edhe me dokumentet e ndryshme nërkombëtare. Si parime të tilla janë: parimi i autonomisë të palëve, parimi i barazisë dhe parimi i barazisë të palëve, parimi i neutralitetit dhe paanësisë, parimi i besueshmërisë/konfidencialitetit, parimi i efikasitetit dhe parimi i drejtësisë.

Procedura e medijacionit do të përfundoj me sukses në qoftë se medijatori dhe palët kanë ndërmar hapat e duhura dhe i kanë mbështetur veprimet e tyre në parimet e lartë përmendura të procedurës të medijacionit pa mar parasyshë se është zbatuar procedura në bazë të ligjit të Republikës së Maqedonisë ose ndonjë ligj të ndonjë shteti tjetër apo ndonjë rregullore nërkombëtare. Instituti ndërkombëtar për Parandalim të Konfliktëve dhe për Zgjidhjen e tyre në rregulloren e saj për Procedurën Ndërkombëtare të Medijacionit parasheh se nëse palët me ndihmën e medijatorit arrijnë një zgjidhje të përbashkët për kontestin e tyre duhet të përpilojnë një dokument në formë të shkruar⁴⁸⁷. Ky dokument ka cilsinë e marrëveshtjes për medijacion e cila përmban të gjithë kushtet e arritjes të marrëveshtjes si dhe të gjithë lirimet apo shkarkimet nga obligimet të cilët kanë lidhshmëri me kontestin e zgjidhur me anë të medijacionit. Mirpo nuk janë të pakta edhe rastet kur palët nuk mundet të arrijnë marrëveshtje me ndihmën e medijatorit për zgjidhjen e kontestit të tyre. Në ato raste medijatori mundet ta diskutoj me palët mundësinë të cilën ato e kanë për të përdorur arbitrazhin ose ndonjë metodë tjetër alternative për të zgjidhur kontestin e tyre. Sipas Ligjit për Medijacionin, procedura e medijacionit përfundon me: arritjen e marrëveshtjes në formë të shkruar në mes të palëve, me deklaratë në formë të shkruar të medijatorit pas konsultimeve me palët nëse medijatori bien ë konkludim se nuk janë të arsyeshme përpjekjet e mëtutjeshme të medijacionit, me deklaratë të shkruar nga ana e palëve drejtuar medijatorit se procedura e medijacionit është e përfunduar, me deklaratë të shkruar nga ana e cilësdo palë në procedurë drejtuar palës tjetër dhe medijatorit se procedura është e përfunduar, me vdekjen e ndonjëres prej palëve në procedurë dhe me ndërprerjen e statutit të medijatorit i cili ka zbatuar procedurën e medijacionit⁴⁸⁸. Ligji për medijacion gjithashtu në nenin 20 në alinenë e dytë parasheh edhe periudhën kohore brenda të cilës medijatori dhe palët duhet t'i ndërmarin veprimet e tyre procedural dhe ta përmbyllin procedurën e medijacionit. Sipas ligjit të vjetër për medijacionin⁴⁸⁹ në nenin 20 alinenë e dytë kjo periudhë kohore ishte më e shkurtrë, më saktë 45 ditë nga dita e dhënies të deklaratës për nisjen e procedurës të medijacionit dhe pa mar parasyshë rezultatin përfundimtar të tij.

MARRËVESHTJET E MEDIJACIONIT

Marrëveshtjet e medijacionit janë të rëndësishë të madhe sidomos në sferën e tregtisë ndërkombëtare të lidhjes të marrëveshtjeve të ndryshme ndërkombëtare për shkëmbimin e mallrave dhe të shërbimeve në përgjithsi si dhe në zgjidhjen e kontesteve ndërkombëtare tregtare në veçanti. Në preambulën e Konventës të Kombeve të Bashkuara për Marrëveshtjet për Zgjidhje Ndërkombëtare që rezultojnë nga Medijacioni⁴⁹⁰, parasheh të nevojshme krijimin e një strukture për marrëveshjet ndërkombëtare të zgjidhjeve të kontesteve që vijnë nga medijacioni dhe të cilët do të jenë të pranueshme për shtetet me sisteme juridike por edhe sociale dhe ekonomike të ndryshme të cilët do të ndikojnë në kontribuimin e zhvillimit të marrëdhënieve ndërkombëtare tregtare. Marrëveshtja e medijacionit e arritur nga palët dhe me anë të ndihmës të medijatorit përmban rregulla kontraktuale të cilët rregullojnë çështjen konfliktuale e cila ka qenë objekt i kontestit. Kjo konventë parasheh disa kushte të cilët duhet të plotësohen që të mundet të aplikohet dhe të vlej një marrëveshtje e medijacionit. Të paktën dy palë në marrëveshjen e shlyerjes të kenë selin e bizneseve të tyre në dy shtete të ndryshme dhe shteti në të cilin palët kanë seli të bizneseve të tyre të jetë ndryshe nga shteti në të cilën zbatohet pjesa më e madhe e detyrimeve sipas marrëveshtjes dhe të jetë më ndryshe nga shteti me të cilën objekti i marrëveshtjes me të cilën është zgjidhur kontesti është më ngushtë i lidhur⁴⁹¹. Edhe forma e marrëveshtjes

⁴⁸⁶ al.1, neni 6 i Ligjit për mediacionin

⁴⁸⁷ Neni 7 (Settlement), CPR International Mediation Procedure (2017), effective from March1, 2017

⁴⁸⁸ Neni 20 i Ligjit për Medijacion

⁴⁸⁹ Ligji për Medijacionin, Gazeta Zyrtare e RM-së, nr.138, 17.11.2008

⁴⁹⁰ United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation, A/73/17

⁴⁹¹ Neni 1 i Konventës të Kombeve të Bashkuara të Marrëveshtjeve Ndërkombëtare të Zgjidhjeve të cilët rezultojnë nga Medijacioni.

është një çështje shumë e rëndësishme. Sot në tregun ndërkombëtar lidhen kontrata të ndryshme dhe të cilët janë të shumtë dhe të cilët përshkak të shpeshtësisë së tyre dhe lidhjes së përditshme të tyre mundet të lidhen në forma të ndryshme. Si formë primare është ajo e shkruar, por mundet të lidhen edhe në forma tjera si nëpërmjet të telefonit, me anë të korrespondencës apo edhe nëpërmjet të e-mailit e cila sot dukshëm është forma më tepër e përdorur për lidhjen e kontratave. Sipas Ligji të Medijacionit e cila është në fuqi sot, marrëveshtja e medijacionit lidhet në formë të shkruar e përgaditur nga ana e e palëve ose nga ana e medijatorit në bazë të kërkesës së palëve dhe e nënshkruar nga ana e palëve në afat prej 3 ditëve nga dita kur është arritur marrëveshtja për kontestin e tyre⁴⁹². Sipas nenit 2,1 medijatori është i obliguar që marrëveshtjen e tillë ta vërtetoj me nënshkrim dhe të njejtën ta paraqes tek Ministria e Drejtësisë me qëllim që e njehta të regjistrohet në Regjistrin përkatës për mbajtjen e evidencës për procedurat e medijacionit. Palët mundet që në marrëveshtjen e tyre detyrimore të përcaktojnë disa rregulla të cilët do të obligohen që në rast të paraqitjes të ndonjë kontesti në mes tyre të njejtën ta zgjidhin nëpërmjet të medijacionit⁴⁹³, pra ajo mundet të caktohet edhe para se të inicohet procedurë gjyqësore për zgjidhjen e kontestit. Në këto raste në qoftë se palët arrijnë të miren vesht për kontestin e tyre në procedurë të medijacionit, dhe të njejtë duan që ajo marrëveshtje të ketë fuqinë e dokumentit ekzekutiv, atë marrëveshtje ato duhet ta solemnizojnë në noterë në përputhje me ligjin (neni 22 al. 1), ndërsa në qoftë se procedura e medijacionit zbatohet pas inicimit të procedurës të rregullt gjyqësore, medijatori është i obliguar që pas sjelljes të marrëveshtjes për zgjidhjen e kontestit me anë të medijacionit ta njoftoj gjykatën për menyrën e përfundimit të kontestit dhe të njejtën marrëveshtje ta dorzoj në atë gjykatë e cila do të paraqesë bazë për pajtim gjyqësor.

PËRFUNDIM

Metodat alternative të zgjidhjeve të kontesteve përfshirë këtu edhe medijacionin si lloj i veçantë dhe pranimi i tyre në sistemet gjyqësore bashkëkohore përfshirë këtu edhe të Republikës së Maqedonisë, arsyetohet nga disa argumente. Medijacioni paraqet një procedurë fleksibile për sa i përket rregullave në bazë të të cilave zbatohet procedura. Kjo pasi që vetë palët në procedurën e medijacionit janë dizajner të zgjidhjes së kontestit të tyre si rezultat i marrjes pjesë aktive gjat gjith kohës në procedurë. Ato janë ato të cilët i përcaktojnë rregullat e “lojës”, janë ato të cilët e përcaktojnë medijatorin dhe gjithë çështjet të cilët janë të rëndësishme për mbarvajtjen e procedurës. Procedura e medijacionit për zgjidhje të kontesteve ndërkombëtare përfshirë këtu edhe ato tregtare karakterizohet për zgjidhje të shpejtë të kontesteve dhe kursim të parave në të njejtën kohë. Beneficione për zgjidhje më të shpejtë dhe më të lirë të kontestit përveç se në rradhë të pare kan vetë palët e kontestit, këtu gjithashtu nuk mundet të përjashtohet edhe shteti, pasi që zgjidhja e kontesteve me medijacion i ndihmon atij që të shkarkohet sistemi gjyqësor i tij nga këto lloje të kontesteve, gjë që i ndihmon gjykatatve të ju përkushtohen më shumë lëndëve të natyrave tjera më të komplikuar. Kjo metodë ndikon edhe në rrjedhjen pa pengesë të komunikacionit ndërkombëtar tregtar të shkëmbimit të mallrave dhe të shërbimeve në mes të subjekteve, pasi që mundëson zgjidhje të shpejtë të kontesteve eventuale të cilët mundet të paraqiten gjat qarkullimit ndërkombëtar të transaksioneve. Andaj mendoj se përshkak të nevojës të madhe të informimit të qytetarëve të Republikës së Maqedonisë dhe tregtarëve në veçanti, është e nevojshme një promovim më i madh i kësaj metode nëpërmjet të mediave, debateve publike në to si dhe mbajtjes të puntorive të vogla të organizuara enkas për qytetarë dhe persona të cilët si profesion kanë tregtinë për tu informuar të njejtët për egzistimin e kësaj metode e cila siguron tejkalimin e situatatve konfliktuoze nëpërmjet të bashkpunimit të palëve dhe arritjes të marrëveshtjes në mes tyre me ndihmën e medijatorit si palë neutrale.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Arthur W. Rovine, Contemporary Issues in International Arbitration and Mediation: The Fordham Papers 2010, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2011
- [2] Coombe, George W. Jr. (1999) "The Resolution of Transnational Commercial Disputes: A Perspective from North America," Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 5: Iss. 1, Article 3
- [3] CPR International Mediation Procedure (2017), effective from March1, 2017
- [4] Dr. Surya P. Subedi, DPhil, Barrister, International Trade and Business Law, The people public security publishing house, Hanoi
- [5] Đurović Radomir, Međunarodno privredno parvo, Beograd, 1991
- [6] <https://www.cpradr.org/resource-center/rules/international-other/mediation/european-mediation-procedure>
- [7] <https://www.uww-adr.com/zupload/wp-content/uploads/2015/03/International-Mediation.pdf>

⁴⁹² Neni 21 al. 1 i Ligjit për Medijacionin

⁴⁹³ Neni 3 i Ligjit për Medijacionin

- [8] International Center for Dispute Resolution, International Dispute Resolution Procedure (Mediation and Arbitration Rules)
- [9] Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr. 08-4642/1, 17.11.1991
- [10] Ligji për Medijacionin, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr. 188, 31.12.2013
- [11] Ligji për Medijacionin, Gazeta Zyrtare e RM-së, nr.138, 17.11.2008
- [12] Ligji për procedurën kontestimore, Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr. 07, 20.01.2011
- [13] London Court on International Arbitration Mediation Rules
- [14] Mediation Procedure of International Chamber of Commerce
- [15] United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation, A/73/17
- [16] Јездић Михајло, Меѓународно Приватно Право, Београд, 1965

CULTURAL DIPLOMACY CHARACTERISTICS OF THE FORMER SFRY

Vasko Shutarov

vaskoshutarov@yahoo.com

Abstract: Cultural diplomacy is a recent diplomatic practice. Although elements of cultural-diplomatic actions have been evident ever since the early beginnings of diplomacy, it is safe to assume that cultural diplomacy saw its full development during the Cold War. Through cultural contents and forms, diplomacy promotes the system of values, ideas, representations and perceptions of a particular country. Cultural diplomacy is in direct and dynamic relation with both the internal and foreign political processes and contexts. When political, diplomatic, economic and military instruments and tools fail to produce the desired results, cultural diplomacy can unobtrusively create a favorable perception, affection and friendliness to its state and its policies. In this context, and from the aspect of international relations, the efforts of the former SFRY to implement cultural-diplomatic actions in its foreign policy are quite interesting. The first more complex international cultural-diplomatic representation of the SFRY occurred in years of unfavorable economic and social performance on the internal political scene and tense political relations with the countries of the Eastern Bloc on the foreign political scene. The profiling of the SFRY as a country different than those of the so-called "communist camp" and the creation of a favorable perception among the Western states and peoples shifted to the terrain of culture, and quite successfully so. Although the then Yugoslav authorities and official political intellectuals treated these activities as international cultural cooperation, from today's point of view, those were actually cultural-diplomatic actions that were strategically well devised and created, and also realized in the best possible way - in the spirit of the best practices of cultural diplomacy. The more fruitful cultural-diplomatic activities of the former SFRY, the better the possibilities for successful international political and economic positioning of the country. And vice versa, the new international positioning of the then Yugoslavia, changed the directions, methods and contents of its cultural diplomacy. The creation of the perception of a leader country in the Non-Aligned Movement was directly related to the cultural-diplomatic actions towards the countries of the so-called Third World. Statistical parameter analysis of the scholarships, students exchange and educational programs with countries from Africa, the Middle East and Asia indicates that the SFRY practiced extremely serious, thorough and modern cultural diplomacy, which for several decades had been effectuating excellent results in the international positioning of the country, simultaneously improving the domestic socio-economic and cultural performances.

Keywords: cultural diplomacy, international cultural cooperation, scholarships, student exchange

КАРАКТЕРИСТИКИ НА КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА ПОРАНЕШНА СФРЈ**Васко Шутаров**

vaskoshutarov@yahoo.com.

Резиме: Културната дипломатија е понова дипломатска практика. Иако постојат елементи на културно-дипломатски акции уште од почетоките на развојот на дипломатијата, се смета дека својот полн развој културната дипломатија го бележи за време на Студената војна. Преку содржините и формите на културата, дипломатијата го промовира системот на вредности, идеи, претстави и перцепции за одредена држава. Културната дипломатија е во директна и динамична врска со внатрешно-политичките и надворешно-политичките процеси и контексти. Кога политичките, дипломатските, економските и воените инструменти и алатки не ги покажуваат посакуваните резултати, културната дипломатија може на ненаметлив начин да создаде поволна перцепција, наклонетост и блискост кон својата држава и нејзините политики. Во овој контекст, а од аспект на меѓународните односи, интересни се обидите на поранешна СФРЈ за имплементација на културно-дипломатски акции во својата надворешна политика. Првото покомплексно културно-дипломатско претставување на СФРЈ на меѓународен план, се случува во години на неповолни економско-социјални перформанси на внатрешно-политички план и заострени политички односи со државите од Источниот Блок, на надворешно-политички план. Профилирањето на СФРЈ како држава различна од државите од т.н. "комунистички лагер" и создавањето поволна перцепција меѓу државите и народите од Западниот Свет, се префрла на терен на културата и тоа прилично успешно. Иако тогашните

југословенски власти и официјалната политичка мисла ги третираат овие активности како меѓународна културна соработка, гледано од денешен аспект, станува збор за културно-дипломатски акции, кои се стратешки добро осмислени и креирани, а исто така и реализирани на најдобар можен начин, во духот на најдобрите практики на културната дипломатија. Колку се поуспешни културно-дипломатските активности на поранешна СФРЈ, толку поуспешни стануваат можностите за поуспешно политичко и економско позиционирање на поранешна СФРЈ на меѓународен план. И обратно, новото позиционирање на тогашна Југославија на меѓународен план, ги менува насоките, методите и содржините на нејзината културна дипломатија. Креирањето на перцепција за држава-лидер во Движењето на неврзаните, е директно поврзано со акции на културно-дипломатски план, кон државите од т.н. Трет свет. Анализата низ статистички параметри за стипендирањето и размената на студенти и образовни програми со држави од Африка, Блискиот Исток и Азија, покажува дека СФРЈ практикувала исклучително сериозна, темелна и модерна културна дипломатија, која неколку децении ефектуирала исклучително поволни резултати во меѓународното позиционирање на државата, но и на план на подобрување на домашните социјално-економски и културни перформанси.

Клучни зборови: културна дипломатија, меѓународна културна соработка, стипендирање, размена на студенти

1. ВОВЕД

Културната дипломатија или “меката сила” во надворешната политика (Nye:2004), своја полна афирмација на меѓународната политичка сцена, доживува неколку децении пред падот на Берлинскиот ѕид и распаѓањето на дотогашната биполарна блоковска доминација. Инструментите, сретствата и методите на културно-дипломатски акции преку двете страни на “железната завеса” за време на Студената војна, до минуциозност ги развиваат дипломатиите на тогашните светски супер-сили-САД и СССР. Стратешки добро осмислена, преку содржини од културата да е манира пораки поврзани со системот од вредности и култура на живеење, нејзината реализација се одвива преку размена на културни програми (гостување на најзначајни американски писатели и цез музичари во тогашниот СССР и претставување на Большој театарот и балетот во САД, на пример), како и преку тогашните сретства за масова комуникација, а најмногу преку програмите на “Радио Слободна Европа”. Полн замав имаат и културните центри на тогашните моќни држави, Британскиот совет, Француските културни центри и Гете институтот. Западниот систем од вредности, преку промоцијата на културни вредности, успева да стекне наклонетост меѓу публиките од групата држави од т.н. Источен блок, а културната дипломатија да стане едно од најмоќните сретства во подривањето на темелите на доминантната комунистичка идеологија. И низ децениите подоцна, користејќи ги можностите на новите информатички технологии, културната дипломатија останува во функција на ненаметлива и дискретна мекка сила, која може да руши предрасуди, создава наклонетост и симпатии, гради трајни односи на пријателство и партнерство, потпирајќи се на размената на културни вредности и содржини. Како за остварување на политички, така и за остварување на економски цели, културната дипломатија и до денешни дни, останува незаменлива алатка во практикувањето на секоја важна дипломатска акција. Најдобрите дипломатски практики денес, најнапред проектираат и реализираат културно-дипломатски акции, како претходница на секоја друга дипломатска акција, така да не чуди фактот што светските економии во подем, ја имаат културната дипломатија како претходница на економската дипломатија.

Како во овој контекст, а од денешен агол на гледање може да се гледа на некогашната југословенска културна дипломатија? Дали поранешните југословенски власти ја практикувале и биле свесни за нејзиното значење, и ако веќе го правеле тоа, какви биле резултатите од таквите културно-дипломатски акции во едно специфично студено-воено окружување на меѓународната политичка сцена? И на крај, а не најмалку важно, дали знаењата и вештините на недокрај анализираната југословенска културна дипломатија, имаат своја применливост и придонес во науката и практиката на современите културни дипломати?

2. КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА ПОРАНЕШНА СФРЈ

Студената војна и светската гео-политика несомнено имаа влијание на позиционирањето и на југословенската култура на светската културна мапа. Според бројни истражувачи на југословенското културно наследство, можат да се детектираат неколку значајни (и пресудни, со својата успешна мисија) културно-дипломатски чекори за позиционирање на Југославија на мапата на светската политика, после Втората светска војна. Првиот културно-дипломатски чин е претставен преку иницијативата на големиот писател (и близок пријател на Ј.Б.Тито) Мирослав Крлежа, за организирање на изложба со наслов “Југословенска уметност”, во Гран Пале (Grand Palais, Paris) во 1953 година, кога за прв пат се претставени

заедно, колекција од најдобри српски средновековни фрески, колекција од хрватската романтична скулптура и репрезентативни примероци од босанските стечци. Првиот посериозен исчекор за легитимирање и профилирање на тогашна Југославија, штотуку изнедрена и дистанцирана од т.н. комунистички блок, но сеуште непознаница со бројни предрасуди за западната јавност, се изнаоѓа преку исклучително оригинален начин да им се претстави токму на тие западни публики. Преку својот “мрачен среден век?” Не, туку преку период во кој уметноста на овие простори создава нешто свое, автентично, препознатливо и сосем различно, а исклучително важно од светското културно наследство. Комунистичка Југославија му се претставува на светот со своја сакрална уметност, ја културализира а себе се позиционира на културната мапа на светот. Во тој геополитички моментум-пресек на сите поважни гео-политички процеси и случувања, било исклучително важно но пред сè нужно, Тито да успее да ги убеди партнерите од Западна Европа, пред сè претседателите на западните држави, дека тој лично и државата која ја води е нешто сосема друго од останатиот комунистички лагер, толку неопходно убедување посебно за градење на клима на доверба во процесите на давање помош и кредитирање на крвкитот економски систем на тогашна Југославија. Оваа изложба која после Париз е претставена во поголемите западни метрополи, ингениозно концепирана и маестрално реализирана, успева на некој начин да ја промени претставата за Југославија како едно од комунистичките зла во светот, да ја прикаже и пред западните парламенти и влади, но пред сè пред западната публика во едно ново светло, кое Југославија и го посакува и успева да го искористи за свои (првенствено!) политичко-економски и воени цели. Со оваа изложба е постигнат токму таков успех, кон каков се тежнело и кој тешко би бил постигнат само со директни, билатерални или мултилатерални политички контакти. Културната дипломатија во тие почетоци, многу умешно ја пласира сликата за Југославија, како “држава сиромашна од материјален аспект, но богата со автентично културно наследство”. Под мотото “И ние имаме своја Ренесанса”, на угледниот театарски фестивал во Единбург се одигрува претставата “Дундо Мароје” од Марин Држиќ, а репрезентативни фолклорни друштва (меѓу кои и македонскиот Танец) настапуваат на престижниот фестивал во Хлангохлен во Велс. На познатото Биенале во Венеција редовно учествува кремот на тогашното југословенско сликарство, а се преведуваат и реиздаваат дела од Иво Андриќ и Мирослав Крлежа на бројни светски јазици. Следните важни чекори во афирмацијата на Југославија, преку културна дипломатија се „Биеналето на современа музика“ во Загреб, чии почетоци датираат во 1961 година, како иницијатива на Милко Келеман, а потоа основањето на светски познатиот театарски фестивал БИТЕФ во 1967 година, чиј *spiritus movens* се Мира Траиловиќ и Јован Ќирилов.⁴⁹⁴ Легендарниот шпански сикар Пабло Пикасо креира плакат за „Битката на Неретва“, а во партизанските филмски епопеи играат тогашните најпознати светски филмски актери, како Орсон Велс, Питер Јустинов, Ричард Бартон, Јул Бринер, Сергеј Бондарчук, а филмовите доживуваат и неверојатна популарност во светот, но најмногу во Кина и тогашниот СССР. Југословенската кинематографија бележи исклучителни успеси во странство и со појавата на новиот бран од т.н. „прашка школа“, но и благодарейќи на талентирани режисери и филмски работници од скоро сите тогашни југословенски републики. Филмови од тогашната СФРЈ пет пати биле во потесна конкуренција (меѓу петте најдобри) за најдобар странски филм во борбите за Оскар. Јосип Броз Тито, често е домаќин на најголемите филмски свези, од рангот на Елизабет Тејлор и Софија Лорен. Белградскиот ФЕКТ за прв пат е одржан од 8-16 јануари 1971 година, под мотото „Тој храбар нов свет“ со прикажување на култниот филм на Роберт Алтман ‘Меш’. Фестивалот со својата отвореност кон европските и светски филмски трендови, освојува огромни симпатии кај домашната публика, а фестивалските програми се исклучително посетени. Во Југославија се одржуваат фестивали од европско и светско значење, како што се Дубровничките летни игри, Охридско лето, Струшки вечери на поезијата, а нема позначаен светски фестивал, собир или саем, без забележливо гостување и претставување на југословенската култура. Но, освојувањето на слободата во културата (каква што тенденциозно се претставува пред западните публики) не оди секогаш ниту лесно, ниту праволиниски. Времето на социјалистичка Југославија има и свои познати политички дисиденти и свои познати цензурирани театарски претстави, забранети филмови, системски „заборавени“ маргинализирани автори, изведувачи, интерпретатори, културни работници кои на некој начин, некаде, му „згрешиле на системот“ и завршиле „во бункер“. Политичката номенклатура, многу внимателно и умешно допушта во „социјалистичката култура на живеење“, одредени културни трендови и проекти од Запад (некои тоа го нарекуваат и „Кока –Кола-

⁴⁹⁴ M.Dragichevich – Sheshich, Interview as Chairperson at the Conference with entitled as Bitef and cultural diplomacy:Theatre and Geopolitics, 2016, достапно на <http://festival.bitef.rs/2016/09/01intervju-sa-milenom-drgicevic-sesic-predsedavajucim-na-konferenciji-bitef-kulturna-diplomatija-pozoriste-geopolitika/> (преземено на 20.11.2018)

Социјализам“ како алегија на сеопштиот тренд на американизација во светот, несомнено претходница на денешнава глобализација)⁴⁹⁵, поп-културата, хипи движењето, култните филмови, модните трендови, но во исто време прилично храбро и со многу *sense* за отвореност кон новото од другата страна на железната завеса, се прават првите странски преводи на Солженицин и Пастернак, се чекаат редици за рецитали на Окуцава и за гостувањата на Большој театар. Во Југославија, беа споени, за тоа време два непомирливи принципи, комунистичката идеологија и симболите на капитализмот, во една прилично „сложна и синхронизирана заедница“. Беше тоа држава во која се свиреше рокенрол, се свиреше цез на родендените на Тито, но се пееја и револуционерни песни посветени на Тито, држава во која се гледаа и американски филмови и серии, но и партизански филмови, подеднакво како што децата имаа можност да гледаат цртани филмови од Дизни, но и обврска да полагаат пионерска заклетва, со црвена шамија околу врат, времиња во кои се одеше на Гитаријади и диско-клубови, но и на „Слет“ по повод „Денот на младоста“. Владејачката партија, СКЈ (Сојузот на Комунистите на Југославија) тоа двојство од навидум неспојливи работи го правеше од две причини. Најнапред, отворањето кон западната култура значеше собирање на поволни поени од Западот (и секако, добивање поволни кредити), а кај домашната публика која несомнено уживаше во освојувањето на западните слободи и стил на живеење, привид на тие вистински слободи. Отвореноста беше добредојдена, сè додека не го доведуваше во прашање актуелниот систем на владеење. Спротивставување или макар поигрување преку уметноста и културата со идеолошките догми, ретко кога било одобрувано, а за тоа сведочи односот и притосокот на власта кон режисерите од т.н. „црн бран“ или преку забранување на веќе поставени театарски претстави. Но, пред странските публики, како пред западната, така и пред источната публика или публиките во државите од т.н. неврзан свет, се одвива една вешто осмислена, конзистентна, референтна кон внатрешно-политичкиот и надворешно-политичкиот контекст и релативно успешна културна дипломатија, креирана за создавањето перцепција за СФРЈ, како успешна европска приказна за социјалистичка држава, со “човечки лик”, а на меѓународен план држава заштитник и промотор на интересите на државите од т.н. Трет свет. Но, најмногу во функција на своите интереси, а пред сè во функција на подобрување на економските развојни перформанси и во функција на видливост и важност во меѓународниот политички контекст, што заедно создава предуслови за зајакнување на кохезивните чинители на сензибилната федерација од југословенски народи и народности.

3. ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОГРАМИ ЗА СТИПЕНДИРАЊЕ И РАЗМЕНА НА СТУДЕНТИ

Културната дипломатија во поранешна СФРЈ и влијанието врз нејзините содржини и форми, може да се следи и преку програмите за размена на студенти. Непосредно после ослободувањето по Втората светска војна, во тогашна Југославија постоеле само три универзитети-во Белград, Загреб и Љубљана. Веќе една година подоцна, во 1946 година се основаат нови факултети во Сараево и Скопје, а во 1949 година во овие два града се формирани универзитети. Во текот на 50-те години, основани се нови универзитетски центри, отворени многу нови факултети и зголемен е драстично бројот на студентите. Основна задача на високото образование во тие први повоени години, било школувањето на високообразовани стручњаци од разни области на општествениот, стопанскиот и културниот живот, посебно за исполнување на задачите од првиот петогодишен план за развој на тогашната федерација. Универзитетите и факултетите во првите повоени години се сметани за „фабрики на кадри“. Првиот бран на странски студенти, го следи трендот на внатрешно-политичките и надворешно-политичките интереси и цели на повоена Југославија и доаѓа од државите од т.н. „народни демократии“, соседските држави Албанија и Бугарија. Таа прва размена на студенти е резултат на влијанието на надворешно-политичките определби на тогашните власти, и секако резултат на една државна културна политика која преку потпишување на неколку конвенции за културна соработка, го регулира прашањето за размена на студенти, на реципрочна основа. Кон крајот на 1947 година на универзитетите во Белград, Загреб и Љубљана биле запишани 335 студенти од Албанија, стипендисти на албанската и југословенската влада. Во тој период, врз основа на меѓудржавен договор се врши размена и на студенти со Бугарија, 20 стипендисти од оваа земја студираат во Југославија, но во исто време има и бројни бугарски студенти кои за своја сметка и на свој трошок студираат на југословенски универзитети. Но, како што актуелната внатрешна и надворешна политика влијаела на овој процес, промените и новата констелација на односи после судирот со Информбирото во 1948, влијае и на меѓународната студентска

⁴⁹⁵ R. Vucetic, Koka-Kola Socijalizam u Jugoslaviji, Radio Slobodna Evropa, 2012, достапно на <https://www.slobodnaevropa.org/a/koka-kola-socijalizam/24716003.html> (преземено на 26.11.2018)

размена-впрочем веднаш после конфликтот со државите од т.н. Варшавски пакт прекината е и соработката за размена на студенти со Албанија и Бугарија.

Кон крајот на 40-те и почетокот на 50-те години од минатиот век, Југославија е во потрага по нови надворешно-политички определби и цели, од кои произлегуваат нови правци на културна, научна и образовна соработка. Поради острата пропагандна кампања од страна на државите кои гравитираат околу тогашниот СССР, економската блокада и заканите од војна интервенција, Југославија започнува да се отвора и приближува кон западните држави, да прима воена и економска помош, но и да трага по свој сопствен пат во меѓународните односи. Тогашната југословенска надворешна политика сè повеќе и сè погласно се залага за мир, разоружување, независност и рамноправност на малите земји, деколонизација, антиблоковска политика и јакнење на улогата и моќта на ООН. Југословенската дипломатија во тој период ги прави првите обиди за контакти со далечни земји од Азија и Африка, кои стекнуваат независност и се ослободуваат од колонијалниот јарем. Благодарейќи на новата надворешно-политичка ориентација, Југославија започнува да се отвора кон меѓународната заедница, за сите области подеднакво, но посебно за културата, образованието и науката. Истовремено се случуваат процеси на јакнење на политичка, економска, воена и културна соработка и размена со земјите од Западна Европа и САД и од друга страна воспоставување на политички и економски односи со држави од Азија и Африка, со кои набргу се создаваат можности и за интензивна културна соработка, меѓусебно запознавање на народите и културите, размена на студенти и стручњаци од различни области, како и научни програми. На југословенските университети на почетокот на 50-те години, доаѓаат сè повеќе студенти и дипломирани студенти од западниот свет, но веднаш потоа и првите студенти и стручњаци од државите од т.н. Трет свет, пред сè од азиските држави. Југославија тогаш започнува, во рамките на својата надворешна-политика да создава концепција за политика на стипендирање странски студенти. Првиот бран студенти од западно-европските земји покажува интерес за студирање на јазици, историја, култура, книжевност, уметност, а дозвола за студирање одобрувал тогашниот Совет за наука и култура на ФНРЈ, односно Одделението за културни и научни врски со странство во Секторот за високо образование, наука и уметност при Советот. Со првиот бран студенти од Индија и Бурма, југословенските власти препознаваат веднаш и можност за отворање на нови можности за трајна економска соработка со овие две држави, посебно со Индија и тогашните студенти имаат поголем обем на пракса во рамките на студентскиот престој, во познати во тоа време југословенски фабрики и погони. Во март 1953 година основана е Комисија за културни врски со странство,⁴⁹⁶ што претставува уште посериозен обид и третман за користење на форми и содржини на културната дипломатија во правец на реализирање цели и интереси, како на внатрешно-политичките процеси така и на тогашната југословенска надворешна политика. Претседателот и секретарот на Комисијата биле именувани од тогашниот Сојузен извршен Совет, а членовите биле предлагани од републичките совети за образование, наука и култура. Во 1955 година, тогашната југословенска влада доделува 71 стипендија за странски студенти, од кои 36 за воневропски студенти, најмногу од Индија, Бурма, но и од првите африкански држави, Тунис и Того. Веќе во школската 1957/58 одина, во Југославија се школуваат или дошколуваат 266 странски студенти од 39 држави во светот, меѓу кои за прв пат и од бројни нови афрички земји и земји од Блискиот исток. Југославија го препознава многу бргу овој момент на стекнување на независност на бројни држави од Африка и Азија кои имаат приоритетна цел да создадат своја интелигенција, а Југославија во ова препознава интерес и за продлабочување на трговските и стопански врски со овие земји. Освен што се барал политички и економски еквивалент за стипендирањето на странски студенти, југословенските власти работат и во обратна насока, со школување на свои студенти во државите со кои е воспоставена редовна и добра размена на студенти, поради подобро запознавање на јазикот, културата, обичаите, културата на живеење на тие, сепак далечни азиски и афрички народи и држави. Веќе во ноември 1960 година, бројот на странски стипендирани студенти во Југославија, се зголемува на 496 студенти, од кои 230 редовни студенти-стипендисти на Комисијата за културни врски со странство, 32 специјализанти, 26 стипендисти на ирачката влада и 208 студенти кои студирале со сопствени средства. Од Средниот и Блискиот Исток во тој период студирале 215 студенти, 104 студенти биле од Африка, од Азија 36, Западна Европа 63, социјалистичките земји од Источна Европа 34, Северна Америка 15 и Јужна Америка 3 студенти. (Bondzic:2014)

⁴⁹⁶ И.Хофман, Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953-1971 Установа и њена архивска граѓа, достапно на <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/sredivanje-i-obrada-arhivske-grade/156-iv-n-h-f-n-s-v-zn-isi-z-ul-urn-v-z-s-in-s-r-ns-v-1953-1971-1946-1971-us-n-v-i-nj-n-rhivs-gr-d> (преземено на 25.11.2018)

Политиката на школување странски студенти која е втемелена во почетокот на 60-те години во тогашна Југославија, успешно е развивана следните неколку децении, следејќи ги понатамошните насоки и потреби на југословенската внатрешна и надворешна политика. Во овој контекст, многу индикативен е специјалниот интерес на тогашните југословенски власти кон стипендирање на студенти-бегалци од несамостојни африкански држави или територии, каде била во тек борба за нивна самостојност (Кенија, Мали, Алжир, Сенегал, Нигерија, Руанда итн.) И не само таму, туку посебна стратегија е развивана за школување и стипендирање новинари од државите од Третиот свет, кои се школувале на „Белградската новинарска школа“ и со тоа долгорочно, се создавала база за исклучително поволна перцепција за тогашна Југославија во држави со кои освен културниот, пресуден бил економскиот интерес и политичкиот престиж, најчесто држави од кампусот неврзани земји. Тоа што денес системски го прават многу држави, преку платени и организирани престои на познати и влијателни новинари на нивните земји, за да биде претставена во што подобро светло нивната држава, нејзините политики, понуди и предности, поранешна СФРЈ ги користела тие механизми од културната дипломатија на еден долгорочен и добро осмислен план, преку своите програми за размена и стипендирање на студенти, по теркот на најразвиените, најсилни и најпримамливи образовни дестинации во светот. Во многу од тие држави, каде сè уште активно делуваат поранешни студенти од времето на СФРЈ, можат да се прочитаат прилози за Југославија, за инфраструктурни проекти градени од поранешни југословенски фирми, за думети на југословенската култура и спорт, во многу благонаклонет контекст

4. ЗАКЛУЧОК

Партискиот и државниот врв на поранешна СФРЈ сметал дека културата е важно сретство за остварување на надворешно-политичките цели. Од денешен аспект анализирано, со сигурност може да се зборува за сериозна, професионална и прилично успешна културна дипломатија на поранешната југословенска федерација. Не постои област, сретство или содржина од културната дипломатија кои ги користеле најнапредните држави во тоа време, а кои не биле ставени во функција на остварување на надворешно-политичките цели на СФРЈ. Преку Сојузна комисија за културни врски со странство а подоцна и во голема мерка и преку работата на делумно автономните Републички комисии за културни врски со странство, се креираат културно-дипломатски акции кои од сите можни аспекти на добри практики на тогашните најмоќни културни дипломатии, можат да се сметаат за прилично издржани, конкурентни и успешни. Поддржани и на федеративно, но и на републичко ниво со соодветни ресурси, а водени од докажани авторитети од културата, овие тела успеваат да го подберат имиџот на државата, да создадат поволна и посакувана перцепција кај странските публики, да стекнат наклонетост, симпатии и пријателство како од странските аудиторiums, така и од политичките елити во државите каде биле насочени културно-дипломатските акции. Посебно внимание заслужуваат програмите за стипендирање и размена на студенти, како стандардна културно-образовна дипломатска практика, која долгорочно носи и најголеми бенефити за државите кои ја практикуваат. СФРЈ тоа го прави, за тогашни услови, на еден умешен и успешен начин. Илјадници студенти од државите во развој биле школувани на југословенските универзитети, ги учеле јазиците, ја осознавале традицијата, културата и обичаите, станувале дел од културата на живеење на тогашната југословенска федерација, станувале нејзини поддржувачи или промотори после завршувањето на студискиот престој. Југословенското искуство во практикувањето на културната дипломатија, несомнено заслужува и внимание и поопсежна анализа, бидејќи е истовремено и прилично автентично, но и конкурентно во културно-дипломатските акции на големите светски играчи, во втората половина од минатиот век.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] J.S.Nye, *Soft Power: The means to success in the worlds politics*, Public Affairs, New York, 2004
- [2] D.Bondžić, *Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije, 1950 -1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2014
- [3] И.Хофман, Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953-1971 Установа и њена архивска граѓа, достапно на <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/sredivanje-i-obrada-arhivske-grade/156-iv-n-h-f-n-s-v-zn-isi-z-ul-urn-v-z-s-in-s-r-ns-v-1953-1971-1946-1971-us-n-v-i-nj-n-rhivs-gr-d> (преземено на 25.11.2018)
- [4] M.Dragichevich – Sheshich, Interview as Chairperson at the Conference with entitled as Bitef and cultural diplomacy:Theatre and Geopolitics, 2016, достапно на <http://festival.bitef.rs/2016/09/01intervju-sa-milenom-drgicevic-sesic-predsedavajucom-na-konferenciji-bitef-kulturna-diplomatija-pozoriste-geopolitika/> (преземено на 20.11.2018)
- [5] R.Vucetic, *Koka-Kola Socijalizam u Jugoslaviji*, Radio Slobodna Evropa, 2012, достапно на <https://www.slobodnaevropa.org/a/koka-kola-socijalizam/24716003.html> (преземено на 26.11.2018)

IDEOLOGY OF POLITICAL PARTIES IN ALBANIA

Roland LamiEuropean University of Tirana, Albania, roland.lami@uet.edu.al

Abstract: In this paper, ideological confusion is explained based on the structural-functionalist perspective. Analysis of the phenomenon in question focuses mainly on the interdependence created between the “deeply-social” factors of and political discourse. This analysis is undertaken to better understand the circumstances that condition political parties on representing social categories in different social contexts and on showing the implications of political identity building based on the type of discourse used by the political actors. For this reason, while Almond (1968), Easton (1965), Luhmann (1981) analyze the ideology, they pay attention directly to the way of society structuring, and not as much to the political discourse. According to them, no partial aspect of social life and no isolated phenomenon can be understood unless it is linked with historical integrity and social structure conceived as a general unit. In this study, macro analysis focuses on the identification and treatment of several important indicators in terms of influences in structuring the political identity as important elements even for the empirical testing to the solutions this paper proposes. In this article the political discourse of Democratic Party and Socialist Party is analyzed in three different time periods, 1992 - 1996, 1997 - 2001 and 2002 - 2012. In the first period, on the one hand, the government of the right wing undertook many structural reforms, while on the other hand it does not neglect social assistance for certain groups affected by these reforms. During this period, the Socialist Party is focused more on dealing with itself in terms in order to break with the past than to create a particular profile in an ideological sense - in relation to the opponent. This approach makes political parties differ little from one another. The only difference between them in this period is the discourse: “anticommunism” and “antiberishism”. Democratic Party refers to the origin of Socialist Party to attack it for its relation with the past, while Socialist Party denounces the whole Democratic Party for its leadership qualities. More specifically, each attitude of SP in opposition was labeled as a reminiscence of the former Labour Party, while for the SP every attitude of the government manifested authoritarian, provincial and tribal tendencies of Berisha.

Keywords: ideology, political parties, right, left, discourse, reforms, leaderships

1. INTRODUCTION**1.1 The discourse of neoliberal reforms undertaken by DP during 1991 – 1996**

Among the ideological discourse of a party and its political action there are often differences. It is generally recognized that political parties cannot do without a certain demagogy. This does not mean that it is reflected in programs and government decision-making. So, content analysis of political discourse without facing political acts can lead to a wrong conclusion and a biased analysis. By this logic, a special significance was given to the examination of the programs of both major parties and their actions in government and in opposition in order to verify the validity / invalidity of above conclusion.

There is an ideological incoherence for various issues in the programs of democratic and the socialist governments. Simultaneously, there is a dominance of pragmatist and highly technical behavior from the doctrinal perspective. Let's refer chronologically to the programs of both major parties and their behavior using qualitative method of critical analysis of the discourse.

When Democratic Party took power, it faced a dilemma: on the one hand, the country needed deep structural reforms; on the other hand, it needed to provide social assistance to the groups most affected by these reforms. *Shock therapy* that was implemented by this political force, led to rapid closure or privatization of many state enterprises. The pace of privatization was high and it was stated that “in the middle of 1996 Albania was considered as one of the countries in transition with very high level of production coming from the private sector.” (ERBD, 2007: 11). However, the neoliberal doctrine, materialized through *shock therapy* in this period, led to the population facing “mass unemployment, uncontrolled demographic movement. The public sector, which was the main sector of employment in urban areas where the Democratic Party enjoyed greater support was reduced significantly.” “In 1995, only 276,000 people were employed in this sector, when in 1989 and 1992 respectively 615 000 and 889 000 people were employed. Between 1991 and 1993, income in urban areas fell on average by 30%, while in the same period income in rural areas increased by 50 %. Unemployment rose sharply – encouraging immigration. Between 1990 and 1996, about half a million Albanians left the country, mostly young people” (Biberaj, 2001: 74). In these conditions, the preservation of the unity of a society being fragmented by state with a smaller role, was an

impossible mission. Now, the individual was alone in front of the market, unlike the communist past when he or she was a social entity going through state policies. Fuga (2003) describes this period as follows:

“This kind ultraliberalism - imposed somewhat by the actual situation in the Albania of those years, this economic game without rules, this activity of production and services on which state had a small regulatory role, this completely spontaneous mechanism of setting the prices and directing the flow of capital - resembles a deformation of a very liberal economic model, in which the state and the law have strongly reduced their role in the economic life of the country. The state thus is distanced from the economy, and the economy avoids any kind of social content.”

Senior officials of the DP, as former Prime Minister Alexander Meksi, considers this period of governance as a very important one, because, thanks to radical reforms, many things changed, such as the growth in production, increase in per capita income, reduction of inflation from 250 % to 20 - 30% and so on. The government took prompt measures to cope with the economic problems of the time, regardless of the political costs. It gave up the subsidization of agricultural products and industrial goods. The prices were increased, except those for the necessary items, such as bread and milk, which were liberalized in 1993. At this time, the government abolished a communist decree which envisaged that the workers formerly employed in state enterprises should benefit 80 % of the salary. However, on the other hand, to mitigate the effects of the large increase in prices, the government took measures to assist those customers who were unable to afford the high prices (Meksi, 2010). “These measures expressed strategy of Berisha, who was trying to balance the wish to continue the fundamental economic reforms with the necessity of ensuring the cooperation with the masses that were severely affected by these reforms” (Economist Intelligence Unit, 1994: 63).

In this period, democratic government also implemented a massive privatization program in order to expand the economic base, strengthening the middle class. In 1996 almost the entire agriculture, transportation, retail trade and housing were privatized. What is interesting is that most of those who entered the ranks of new businessmen were members of “the old nomenclature. Enterprises and most profitable stores were bought by former communist functionaries, creating thus the impression that, while they had lost political power, they had nowadays the economic power” (Andrews & Ovalioglu 1994).

Another problem this political force faced was the return of land properties. During the election campaign of 1992, DP promised that it would indemnify the former owners or would return the lands. After coming to power, Berisha dismissed these claims, arguing that the indemnification of former owners or full return of property created major social problems. Government, using a fundamental principle of the right, between the right to property and the effects of electoral costs, chose the latter (Fuga 2004).

During this period, the Socialist Party was more constrained to deal with itself in order to break away from the past than to play the role of the opponent. This political force faced a dilemma: to protect certain principles of the left with the cost of being labeled by the opponent as continuing the line of the Labour Party, or to be indifferent to ultraliberal reforms of the Right losing much of its doctrinal identity. In fact, referring to attitudes of this period, we see that this party preferred to hold second position. Even the few criticisms that came from the Socialist opposition on the negative effects of reforms in the economy on certain of social categories were labeled by the Democrat’s government as “clear tendency of a monstrous opposition trying to return at any cost the communist regime, cooperatives, and queues to buy bread and so on.” (Berisha, 1993:2). Democratic Party, at this time, was using people’s hatred towards the former communist regime. Moreover, a significant part was scared of a possible return. Thus, the Socialist Party, thanks to the government propaganda, was seen by many people as a threat to democracy and showed inferiority in attitudes that should have had on some reforms. This circumstance forced PS occasionally to explain the differences with the Labour Party and also to support market reforms and liberalization of society. The socialists needed to create the idea of a modern and open party.

This dichotomy in the behavior of the two political forces, especially the left, was limiting them the opportunity to play a role in the aggregation of different interests. They exhibited the phenomenon of inclusion as we refer to Diamond, Lipset, Rokkan. Programs of such parties tend to be inclusive, because they have pressure from different directions and are often in disagreement with each other. However, when a party begins to display comprehensive features, it can move towards the center of the political spectrum, becoming more flexible and pragmatic. They were not like the ideological parties, which have certain goals and have a membership focused on a specific issue or set of issues and address to a selective membership (Laclau & Mouffe, 1996:151). In the Albanian context, both political parties, from the standpoint discourse, had almost the same stance to the market economy, social justice, pluralistic political democracy, to international partnerships. Consequently, the political landscape, as expressed by the experienced publicist and politician Pellumbi, resembled more a “political cocktail in which different components are distinguished only by the color shades, not so separate and distinct” (2007: 71).

Unable to build a vision of society whose source are certain groups or social strata, political parties in this period created the differentiation of society by blaming the opponent. DP used the origin of SP, while DP the leadership qualities. In this context, one must understand the birth of discourse: “anticommunist” and “antiberishist”, and the discourse with racial and provincial features: “northern” or “southern”. The “other” is reduced to a basic essence (race, culture) in order to explain everything. Thus, this form of discourse made it even more difficult the articulation of specific social identities, such as farmers, workers and intellectuals, as they lost in the “communist”, “democrat”, “northern”, “souther”, “mountaineer”, “laluc” etc. The less DP was able to represent specific social groups through an ideological order, the more it articulated the “democrat” in relation to anti-communist threat, and “northerner” in relation to the “southern” threat. PS was doing the same thing. This form of discourse divided population among those who were still nostalgic for the communist regime and those who were victims of the regime, among those who were northern and those who were southern. SP focused its criticism on the qualities of the leader Berisha as “authoritarian”, “northern”, “conservative”, etc. This strategy, in terms of discourse, “undermined” the creation of their political identities.

1.2 The discourse of neoliberal reforms of SP in the period 1997 – 2001

The collapse of pyramid schemes in 1997 prompted an armed revolt to overthrow the institutions of the state in most parts of the country. The inability of democrat’s government to mitigate the consequences of the collapse of pyramid schemes to lenders and inability of state institutions to control riots proved that this government had failed to build sustainable institutions. As a result of the chaotic situation created in the country, parliament was forced to announce state of emergency on 2nd of March 1997. Riots in this period led to economic stagnation, high unemployment and the departure of foreign investors. ALL (Albanian Lek) which had been one of the most stable currencies in Eastern Europe, was devalued 50 % between January and June 1997. In 1997 the economy fell 8% (McAdams 1997). The economic crisis also affected the “basis of government revenue. The inflation was increased up to 55 %.”(Malaj, 1997: 3). In this general situation, the Socialist Party and its allies took power after early elections.

Government at this time faced three pressing tasks: to restore order, to begin the process of national reconciliation and to revive the plagued economy by restoring financial order in the country. As soon as the Socialist Party and its allies took power, under the influence of the IMF and World Bank, they changed many aspects of economic and social life and privatized key state enterprises unlike it was promised and written in its program. This “neoliberal” behavior of the Left explained somewhat by the fact that the Socialists sought to rid the weight of their totalitarian and centralized past, and to present themselves in front of the internationals and the public with a new face of integration into the path of globalization. But, apart from the aspect of the image, a very important component was the macroeconomic situation of the country. Many economists had the view that aid of international organizations in the form of grants or soft loans was the only hope for the country to recover quickly. Thus, after the need for economic support on one side, and after the change the image on the other hand, this political force had to fulfill the recommendations given by foreign organisms despite the effects that arose in doctrinal terms.

During the period 1998-1999, the socialist government, taking advantage of previous experience of the Democratic Party, privatized over 500 entities as enterprise, business etc. “This process dynamically re-dimensioned the state’s role in various aspects and involved about 80 % of all assets of the economy in the sectors of energy and minerals, oil and gas, post and telecommunications, etc.” (Angeli, 2007:134). For many experts, this government’s behavior supported the argument of political analysts that the Right in opposition and Left in power differed a little or did not differ at all from each other in terms of doctrine. This approach is illustrated clearly by their headlines in the press. In the newspaper “Shekulli”, an article published at the time was titled, “Left, Right or Both?” (Rakipi,1999: 1).

The financial situation forced the government to intensify relations with international institutions like the World Bank, IMF, WTO, etc. despite their constraints for different reforms. The hesitation regarding this policy was almost zero, as Socialists knew that, without the help of international financial organizations, without loans and financing of Brussels, Albanian state and society could not function, and they could not recover the situation of the events of ’97. This subservience to international factors was related to some extent with the fact of the impact that they had in the country in terms of providing political credentials. “At a time when the legitimacy of the Albanian institutions continued to be problematic in the public eye, this legitimacy was often acquired from the collaboration with international institutions.” (Barbullushi, 2008: 4). In the eyes of the public, that local political actor that had close relations with the international community, that was able to provide more assistance to the country, that progressed fast towards country’s integration into Euro-Atlantic structures, was certainly more “legitimate” in the domestic scene.

This made it more difficult the aspect of articulating specific social identities, such as workers, intellectuals, liberal professions, marginalized groups, girls and women, civil servants, etc., which were “lost” in the “people” category.

In these conditions, this political force built its political identity despite the "anti-state" risk for which the opposition was blamed (Kajsiu, 2008). A similar strategy to the one was pursued by the Democratic Party in government in 1992 - 1996. The strategy in question deepened the political tension and the conflict between majority and opposition.

The two political forces use the past as a subject matter for political discourse. PS connected events of '97 and authoritarian and nepotistic qualities of leader Sali Berisha, while DP connected the way SP took power with the communist mentality of taking power by force. In this period, the political conflict made the public feeling increasingly unrepresented. In a survey conducted in 2000 by USAID, it resulted that 60% of people felt they were not represented by the leadership and political parties. These political forces were increasingly perceived by citizens as parties that were inclined more on accusing each other than competing their programs and alternatives for the best interests of the country.

1.3. The discourse of European integration in the period 2002 - 2012

Referring to the critical approach of the discursive hegemony of Laclau dhe Moeffe (2001), the issue of ideology could be expressed as the creation of nodal points of a discourse, which hegemonizes into extremes the alternatives discourses. Hegemonized discourse does not rely on strong grounds of any materiality or objectivity, but presents non-support and relativity of nodal point as a self-founded, the self-sufficient or self-referring. Specifically, Žizek (2009) referring to nodal point, claims that it is an empty marker or rather, marker without being marked, whose importance is functionally structural. It exists in discourse as the ghost, without the existence of which other elements of ideology would not have any identifying connection.

Emptiness of terms – form the ideological content – is clearly showed in discourse of EU aspirant countries. In the Albanian case, the idea of Europe appears as nodal point, which does not mean anything (in the sense of a direct connection with any fixed content), but precisely this "nothing" enables serve as a hub where are associated different element of discourse. In fact, the in the Albanian political discourse, integration into the European Union back in a uncontestable priority for every Albanian government. Determining priorities in EU reports comprise more or less the government program of the political force in power. It is not a coincidence that priorities determined in Stabilization and Association reports, such as corruption, the fight against trafficking of human beings or the strengthening of borders, constitute the main topics of the program of socialist government and later of the democrat government.

Integration issues define the political agenda of the two opposing forces. Their competition was related more to the timing of implementation and human capacities to meet them than the debate about the axis left - right. In the Albanian political scene, reports, reviews and evaluations of the EU "were made the epicenter of the debate, as well as discussions on achievements, challenges and decisions of the present and the future" (Elbasan, 2004: 41).

This attitude is proved, if we refer to the year 2000, when the EU drafted a plan called The Stabilization and Association Process (SAP), in which were defined the specific conditions Albania had to fulfill to join the EU. It was called Conditionality Paradigm, according to which a democratized Albania had to meet the conditions for EU membership. This plan involved a list of priorities to be met in one year or over a long period of time.

From a content point of view such a plan focuses mainly on technology of democratization, which is not left or right, but right or wrong. In this context, Prime Minister Nano, in a lecture about EU integration, declared before the audience: "We should not waste time with doctrinal or ideological debates" (2004: 3). Ultimately, "... the models of legislative institutions, procedures for the administration and organization of the market, banks, insurance companies ... are standard models." (Ibidem). The issue is simply to acceleration of implementation.

This type of government policy articulation of the left produced a political discourse that emphasized more the technical aspect of reforms for the installation of democracy and market economy rather than ideological aspect. It was highlighted the term "standard reform", used by the former Prime Minister Fatos Nano. According to this logic, "the people" was projected in relation to its European future rather than on specific social strata, or in the framework of any ideological universe (Kajsiu, 2007: 32).

The line followed by the two main political forces was mostly stimulated by the public. Many people viewed EU membership as an extra guarantee to control and limit political irresponsibility of the political elite, which without the supervision of Europe did not respect democratic norms. The more the local electorate felt desperate toward local policies, the more the salvation was required by the European Union. Popular phrases like "Albania cannot be built with Albanians" are not accidental, but reflect this profound political pessimism. Referring to Human Security Survey 2003, 67 % of respondents felt that Albania was suffering from political conflict (Human Security Survey, 2003: 6). The same opinion is confirmed in another poll, two years later, in 2005, where respondents "ranked political instability (described as "fights among politicians") at the same level as shortage of water and electricity" (Ilirjan, 2005: 81). Political parties were increasingly perceived by the citizens that they dealt more with the

bickering between them rather than serving the public interest. Consequently, the more political elite was delegitimized before the local electorate, the more political actors required approval, support and legitimacy from international institutions in general and European ones in particular.

Under these conditions, at least nominally, are adopted these discourses and priorities whose sources are these organizations that do not necessarily reflect the main concerns of the electorate. So, "the political actors, in their attempts to legitimize themselves, further widen their distance with the citizens." (Cili, 2007: 52). This produced a vicious circle that deepened even more the democratic deficit, because, as the legitimacy of political elites in relation to the electorate became increasingly lower, more legitimacy was required by the international factor.

This explains, according to Barbullushi (2007) why socialist government very eagerly signed free trade agreements with its neighbors in the context of European integration. Often, free trade agreements were considered as great successes of socialist government. Social groups were treated in relation to the European future, without taking into account the effects of these reforms on these groups. This aspect is reflected in the report of Soros (2009) where it was highlighted that it was surprising that the Albanian businessmen realized that their products could not compete with Macedonian ones only after the implementation of the Free Trade Agreement with Macedonia. This does not mean that the government was not aware of the costs of liberalized trade on various social groups. But, the government used the public awareness toward EU institutions and it provided security, so that such actions were not condemned in terms of political cost. In 2004, Prime Minister Nano stated that Albanian exports "are not even 1/5 of imports and for the agricultural produce this report is 1/10, which means that the benefits from market expansion have been slow." (2004:2). However, EU integration was considered as a process proving benefits for the society in general, not for specific groups within it. On the other hand there is a neoliberal trend in terms of the nature of reforms. There is also a clear deviation from the doctrine of the Left and priority is given to privatizations of public assets, jobs cuts as a necessity to reform particular sectors, further liberalization of markets, easing the fiscal burden to further stimulate business development etc. And what is more important, is the pro-European tendency.

For many analysts, this trend toward the Right was explained in the context in which Socialists were exercising their power. The country was facing a growing need to build new and modern infrastructure, while fiscal revenues accounted for 18% of GDP - the lowest levels in Europe. Banks and enterprise still had difficulty in crediting the economy. The balance deficit of the foreign trade had reached one third of GDP. Foreign investment continued to remain under the absorbing capacities of the economy and our national resources. This situation undoubtedly wanted to "re-capitalize" the national economy through sales at auction or privatization in favor of foreign capital or large domestic capital. Precisely, this liberal policy of the Left, says Fuga (2003) has faded the doctrinal aspect this political force was meant to implement. In these circumstances, Socialists had no choice but to ascertain that they were doing the same thing they had done when they were in power.

In this period, opposition is not based on government behavior in relation to the level of representation of social categories that theoretically the force is supposed to protect, or in relation to the privatization but, in relation to corruption and inefficiency regarding the degree of integration into EU structures. Every social problem was reflected in slow steps towards integration and high-level corruption. The raw material to build opposition was the EU reports. The epicenter of the debate during the period 2001 – 2005 was focused on the urgent need to fight corruption, organized crime and trafficking as obstacles to Albania's EU integration. So criticism of DP did not address to the SP policies itself, but to the corruptive way they were implemented.

Europeanization language turned the discourse of every other field into political discourse, while political alternatives were void doctrinal content. Such an approach paled respective ideological identities producing a political discourse that emphasized the technical aspect of reforms for the installation of democracy and market economy and a series of reforms to the social nature. At the same time, it kept going the conflict about the terms without ideological content as a need to be differentiated. Not without reason, the Socialist Party in the 2005 election campaign focused on the qualities of the opposition leader Sali Berisha and the crisis of 1997. Its motto election was "Protect the future". Television spots of SP combined images from the funeral of the victims of 1997 with fragments from a speech Berisha during the time when he was President as saying, "This is just the beginning." All investments made during the socialist government buildings were shown beside those burned during 1997. So the whole investment of SP election campaign of 2005 "was based on what could be summarized as 'danger coming from Berisha'." (Lubonja, 2005:10). Meanwhile, opposition was constructing all its campaign based on the fight against corruption. Its slogan was "With clean hands".

PD program and tomorrow's governance manifested two trends the previous socialist government: the continuation of policies that dealt with Europeanization processes and initiatives for social justice. In a leftist manner, and even a somewhat utopian left, the DP program includes: "Policies and social instruments will be reformed in such a way that no individual will live under poverty level" or "No child shall be abandoned, each child will have the care it

deserves." (PD Program, 2005). These elements show that behind this program lays the same conception and the same priorities we had come across during the socialist government. The difference is minimal; the role of ideology is insignificant. It is very difficult to find any fundamental difference in ideology, economic policy or foreign policy between two political forces. More emphasis was given to technical aspect rather than the ideological one. Matrices, reforms, models dominate the respective parties programs and the discourse of political actors.

This approach will be used later by the new leader of the Socialist Party, Mr. Rama. He entered politics with a clear anti-political discourse and attacks the old politics. "Politics of the past has damaged Albania and Albanians ... has poisoned the blood of Albanian society, has stopped its development. The new politics, by contrast, is all that old policy is not: development, transparency, integration into the EU and so on. The new politics returns politics in the hands of citizens, puts at its center the man and his need for more freedom, rights and opportunities" (Rama 2007). In this framework, Rama would declare that "Albania is beyond left and right." (Ibidem).

This logic follows the program for the second term of democratic government. In the governing program 2009 - 2013 of the Right it is stated that "...the government estimates that the fight against poverty is a sacred objective, and its active support policies through employment will be the axis of the government program to reduce poverty ... the government simultaneously will increase the economic assistance fund in order to increase the per capita benefit from this fund. The fight against poverty in the northeast and southeast regions of the country will be a major priority for our government. Within 2013 we intend that every citizen shall receive an economic aid over two dollars a day and equalize pensions of the village with those of the city." (PD Program, 2009).

This approach without any genuine ideological axis did not go without criticism. Besnik Mustafaj, in an interview with "Shqip" newspaper, in relation to this phenomenon, says: "In the analysis that I make for this government, there is often a philosophical eclecticism of its identity. What does this government represent? Former political prisoners and former land owners? Political identity is the philosophy of government employed by a political force. After 17 years, identity of Albanian parties should be built with the criteria of the established parties in the civilized countries. Sometimes government slips toward the Left. In other cases it slips toward the Right. Also, there are decisions of Council to Ministers that are very left" (2009:10).

The same pragmatic philosophy is used by the Left. Their leader, Edi Rama, during the presentation of the program of the Socialist Party on the eve of the electoral campaign of the general election of 2009, stated that: "... we do not change the current tax system. We support business and promise that we will undertake further reforms to revitalize the business in the future if we come to power." (p.3). The campaign slogan "Beyond left and right" signifies at best the standpoint of this force in relation to the ideology of the Left. One of the most important exponents of the SP, Pandeli Majko, stated: "...we decided to include in our program of tomorrow's government meeting the requirements of two categories, the former political prisoners and former land owners. These social categories are abused by democrat's government, deceiving in each election. Now their problem will be solved." (2009:5).

In SP, this vision of leadership was criticized by key figures of the left. The writer Dritëro Agolli (2009:2) stated this in the press, calling the SP program a deviation from left doctrine. In the same line, Servet Pellumbi regarded this vision as a deviation from the left axis and the interests of the left. For Katriot Islami, this approach was explained by structural factors and not merely populist tactics. According to him, the deviation of SP from the left doctrine was explained as we made parallels with what was happening to the French left. According to him, the left in general, because of the wealth that has accumulated, has become unable to reduce unemployment, to fight poverty and social exclusion, to ensure equality of opportunity, etc., because it has forgotten the people, its voters. The same phenomenon has also infected the Socialist Party, where a part of the MPs have accumulated financial capital in significant amounts and at the same time own significant business activities. In such conditions, their interest for problems concerning people in need, social cohesion or regularities of social polarities are secondary in relation to their own personal interests. In fact, the number of businessmen involved in this political force has been growing compared to the same phenomenon in the Democratic Party.

In an analysis expanded in time on ideological positions around the axis left / right, for the Albanian Democrats and Socialists, there are purely technical and pragmatic conceptions and solutions where the lines of division between left and right are not distinct. Ideological controversialism where the Left thinks of acts toward the Right, while the Right thinks of acts toward the Left, is evident in these two decades the Albanian transition.

Unable to refer to an ideological universe, every political party is joined around its leader and against the leader of a political opponent, especially when politics is reduced simply to implement a given project towards integration processes. Political actors attempt to portray political opponent alternatives as deviant ones from Europeanization are seen only as tentatives for maximizing the internal and external legitimacy. Continual reference to Europe as a means of legitimacy of any kind of political argument is an evidence of what Thomas Diez (2005) calls the "Europeanization discourse".

Basically, the process of democratization is seen more as an application of a model and some specific reforms rather than a political dynamic process. This is a common feature of the international factor in the Albanian democratization processes: neglect or reduction of political process in reforms, matrices and models. In the best case, such approaches see politics as a way to implement EU integration reforms, strengthen the administration or fight against corruption, while in the worst case, politics is viewed as activities that impede the implementation of reforms and strengthening of institutions (Kajsiu 2008). In both cases, politics is seen as a phenomenon that should be disciplined or exceeded. However, in the process of democratization, that is part of the problem and not of the solution. The same thing can be said for its contribution in terms of building doctrinal identities.

CONCLUSIONS

The central idea of this study was concerned with the crisis of representation in Albania, which stems mainly from the fact that neither of the two main parties fails to build its and electorate ideological identity (substantive) who should represent. Thus, each of the political forces in their discourse time to time use the right and lefts element elements, as a result of internal and external factors.

The study explained that the prevailing of neoliberal reform spirit, especially at the first decade after the change of system and governments Euro-Atlantic integration processes in the second decade, have "alienated" citizen, making even more difficult for political parties the articulation and representation of different social groups. In this context, much less representative of special interest political parties become less identified social groups with political parties. On the other hand, much less reach groups to identify the harder it is to represent the needs and demands by political parties. This vicious circle, has created fluidity of party identities and social groups in years, therefore the relationship between them has been inconsistent and unclear.

On paper was drop in three periods: 1992 - 1996, 1997 - 2001 and 2002 - 2012 to analyze the political discourse of the two main political parties: PD and PS and further explained the factors that have produced this political discourse. More specifically, the study remained at not structuring of social groups and subgroups in rural, peri-urban and urban areas, the uncertainty of the elites, the impact of FMN policies and the transformation of politics as a result of the mass media growing influence.

Another important aspect of the study was related to the survey, regarding electoral behavior in cases of discrepancy between the programme and ideology. In general, it was argued that when noted discrepancy between the programme and the ideology, the general electorate opinion was that it should not be punished by not voting, little except make the PS electorate. This means that the majority of voters manifested pragmatic behavior when judging the performance of a political force. This provided a negative impact on how political parties ideologically structure their programmes and their political activities, because they know that the majority of the electorate considers more the results obtained than the ideological content of the reforms.

REFERENCES

- [1] Adam, S. (1992). *The Idea of Civil Society*. New York: Free Press.
- [2] Almond, G. A. (1968). *Comparative Political Systems*. Macridis: Dorsey Press.
- [3] Andrews, C. M., Ovalioglu, G. (1994). *Albania and the World Bank: Building the Future*. World Bank.
- [4] Balfour, R, Stratula, C. (2011). *The democratic transformation of the Balkans*. Issue paper No. 66, European Politics and Institutions programs, pp. 6 -10.
- [5] Barnes, S. H. (1997). "Left, Right, and the Italian Voter." *Comparative Political Studies* 4(2): 57- 75.
- [6] Bell, D. (1973). *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
- [7] Bell, D. (2000). *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Harvard: Harvard University Press.
- [8] Biberaj, E. (2001). *Shqipëria ne tranzicion: rruga e vështirë drejt demokracisë*. Tiranë: Ora.
- [9] Bitaj, E. (2011). "Zhillimi i bujqësisë, bashkimi i fermerëve ne kooperativa", *Shqip*, 22 Maj, f. 4.
- [10] Bobbio, R. (1997). *Majtas dhe Djathtas*, Tiranë: Arbri.
- [11] Bugajski, J. (2002). *Political Parties of Eastern Europe*. London & New York: Westview Press.
- [12] Bufi, Y. (2010). *Tempulli i demokracisë*. Tiranë: Ombra GVG.
- [13] Brants, K., Voltmer, K. (2011). *Political Communication in Postmodern Democracy*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- [14] Blondel, J. (1969). *An Introduction to Comparative Government*. University of Michigan: Praeger.
- [15] Easton, D. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, N.J. Prentice Hall.
- [16] Eagleton, T. (1991) *Ideology*. New York: Verso.
- [17] Economist Intelligence Unit (1994). "Country Raport: Romania, Bulgaria, Albania", London: 2nd quarter.

-
- [18] Covall, B. (1999). *Interes Representation- the dominance of institution*. A.P.Sk.
- [19] Civici, A. (2010). *Kriza financiare apo globale? Tiranë: UET PRESS*.
- [20] Dalton, J. R. (2005). *Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideology Polarization*. University of Carlifonia.
- [21] Dalton, R. (2000). "Left-Right Orientations, Context, and Voting Choices". In *Citizens, Context, and Choice*, eds. Russell I. Dalton and Christopher I. Anderson. Oxford: Oxford University Press.
- [22] Diez, Th., Apostolos, A., Alper, K. (2005). *Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction*. South European Society and Politics, Vol.10, p.1-15.
- [23] Farrell, M. D. (1998). *Political Parties as Campaign Organizations*. Manchester: University of Manchester.
- [24] Faiclough, N. (2000). *New Labour*. New Language London: Routledge.
- [25] Feraj, H. (2006). *Skicë e mendimit politik shqiptar*. Tiranë: Pegi
- [26] Fuga, A. (2003). *Majtas jo djathtas*. Tiranë: Ora.
- [27] Freedon, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford University Press.
- [28] Freedom in the World shih [http// www.freedom house.org/template.cfm? page 15](http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15) (12 shkurt 2011).
- [29] Freire, A. (2006). *Bringing Social Identities Back In: The Social Anchors of Left–Right Orientation in Western Europe*. *International Political Science Review* 27: 359–78.
- [30] Frydman, R., Rapaczynski, A., Earle, J. (1993). *The Privatization Process in Central Europe*. Budapest: Central European University Press.
- [31] Gajo, A. (2000). *Shqipëria demokraci në deficit*. Tiranë: Muza.
- [32] Graziano, G. (2002). *Le lobbies*. Editori Laterza. Roma.
- [33] Grossman, G., Helpman, E. (2001). *Special Interes Politics*. London: MIT Press.
- [34] Global Information Technology Report (2012) <http://reports.weforum.org/global-information>
- [35] Hall, S. (1980). *Encoding/decoding*. In *Centre for Contemporary Cultural Studies*, London: Hutchinson.
- [36] Heywood, A. (2007). *Political ideologies: An introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- [37] Kajsiu, B. (2007). "Demokratizimi pa politikë: Baza konceptuale e qasjes ndërkombëtare në Shqipëri", *Polis* Nr 4, Tiranë :UET PRESS, f. 32.
- [38] Kajsiu, B. (2009). "Amerikanizimi i politikës ose Rreziku Mediatik", *Polis* Nr 8 Tiranë: UET PRESS, f. 70.
- [39] Krasniqi, A. (2007). *Partitë Politike në Shqipëri (1920 – 2006)*. Tiranë: ISHSP.
- [40] Krasniqi, A. (2003). *Shoqëria civile në Shqipëri*, Tiranë. GEER.
- [41] Laclau, E. (2005). *On Populisy Reason*, London, New York: Verso.
- [42] Laclau, E. & Mouffe, Ch. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democatic Politics*. London: Verso.
- [43] Laponce, I. A. (1998). *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto, Canada: University of Toronto Press.
- [44] Lane, D. (1997). "Transition under Yeltsin: The Nomenclature and Political Elite Circulation". *Political Studies* 45: 855-874.
- [45] Linz, J., Alfred C. S. (1996). "Toward Consolidated Democracies". *Journal of Democracy*. 7 (2):16.

THE ROLE OF INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA DURING THE CRISIS OF MIGRANTS 2015/2016

Argëtim Saliu

Faculty of Social Sciences, “Mother Teresa” University – Skopje, argtim.saliu@unt.edu.mk

Muaz Agushi

Islamic Religious Community in the Republic of Macedonia, muaz_agushi@hotmail.com

Abstract: During 2015 and at the beginning of 2016 the Republic of Macedonia faced the issue of the large number of refugees and emigrants from the Middle East, especially from Syria, who used the territory of the Republic of Macedonia as a bridge between the Balkans and the European Union.

The Republic of Macedonia was the first country to offer medical assistance to the refugees; moreover, it registered the refugees and later on shared the recorded data with other countries.

Furthermore, in order to help this important process except state institutions other non-governmental organizations were involved.

With the usage of the descriptive, statistical and historical methods, this project aims to offer readers the wide range of activities that the state institutions of the Republic of Macedonia undertook regarding the noted issue.

Keywords: Macedonia, Syria, European union, institutions, administration, emigrants.

INTRODUCTION

European leaders and policymakers were presented with the greatest challenge since the debt crisis by the migrants from Africa, the Middle East and South Asia streaming into Europe.

The International Organization for Migration calls Europe the most dangerous destination for irregular migration in the world, and the noted organization calls the Mediterranean the world's most dangerous border crossing. Yet, despite the escalating human toll, the European Union's collective response to its current migrant influx has been ad hoc and, critics charge, more focused on securing the bloc's borders than on protecting the rights of migrants and refugees.⁴⁹⁷

The conflict in Syria continues to be by far the biggest driver of migration. But the ongoing violence in Afghanistan and Iraq, abuses in Eritrea, are also leading people to look for new lives elsewhere. The International Organization for Migration (IOM) estimates that more than 1,011,700 migrants arrived by sea in 2015, and almost 34,900 by land. This compares with 280,000 arrivals by land and sea for the whole of 2014. The figures do not include those who got in undetected. The EU's external border force, Frontex, monitors the different routes migrants use and numbers arriving at Europe's borders and put the figure crossing into Europe in 2015 at more than 1,800,000. Most of those heading for Greece take the relatively short voyage from Turkey to the islands of Kos, Chios, Lesbos and Samos - often in flimsy rubber dinghies or small wooden boats.

An estimated 11 million Syrians have fled their homes since the outbreak of the civil war in March 2011. Now, in the sixth year of the war, 13.5 million are in need of humanitarian assistance within the country. Among those escaping the conflict, the majority have sought refuge in neighbouring countries or within Syria itself. According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 4.8 million have fled to Turkey, Lebanon, Jordan, Egypt and Iraq, and 6.6 million are internally displaced within Syria. More than a million migrants and refugees crossed into Europe in 2015, sparking a crisis as countries struggled to cope with the influx, and creating division in the EU over how best to deal with resettling people.⁴⁹⁸ Germany, with more than 300,000 cumulated applications, and Sweden with 100,000, are EU's top receiving countries.⁴⁹⁹

THE REPUBLIC OF MACEDONIA DURING THE MIGRATION CRISIS 2015-2016

During 2015 and in the first months of 2016, the Republic of Macedonia faced a great number of refugees and migrants entering the state in order to travel toward North- Western European Countries. The Migrant's and refugee's flow had at least two important proportions that will prompt the institutions of the system to initiate instant provisions regarding this issue. There were the humanitarian and security dimensions.

⁴⁹⁷<https://www.cfr.org/backgrounder/europes-migration-crisis>.

⁴⁹⁸<http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>.

⁴⁹⁹<http://syrianrefugees.eu/> (Updated September 2016).

From the humanitarian point of view, the state institutions found it necessary to ensure a secure crossing throughout all the territory of the Republic of Macedonia for the emigrants and refugees who are determined to enter North-Western Countries, as well as providing simple and clear instructions for asylum procedures for those seeking it in Macedonia.

On the other hand, regarding national security, it was required to supervise the entries and exits of migrants and refugees within the territory of the Republic of Macedonia (beyond the legal international border check points) using certain adequate methods and procedures for the registration of the emigrants and refugees.⁵⁰⁰

Except the intentions for observing the border check points (as one of the elementary aspects for national security), the application of such registration procedures were intentionally required to provide humanitarian assistance and to lower the risk of trafficking human beings, consequently because of migrants and refugees' self safety.

In order to ensure a convenient response for all the dimensions regarding migrant and refugee crisis, the Republic of Macedonia is going to take some important measures, as changing the legislation and applying suitable migration mechanisms, always based on domestic resources and in permanent cooperation with many countries within and out of the European Southeast region.

One of the most important changes in legislation was the Law for Asylum and Temporary Protection on June 18th, 2015 aiming to make the administration of the migration process easier.⁵⁰¹ This change made the "legalisation" of the status of the refugees and emigrants crossing the Republic of Macedonia possible, allowing their presence in its territory on legal bases as well as using public transport and humanitarian assistance.

Except the legal changes, the Republic of Macedonia is going to take political measures foreseen by the actual legislation, mainly in the context of crisis management. Therefore, on August 19th, 2015 the government of the Republic of Macedonia was going to approve the decree for crisis existence throughout the north and south border of the state.⁵⁰² Consistent to this decree the Center for Crisis Management was activated which approved an Action Plan for Prevention and Management during the entry and transition of the migrants all over the territory of the Republic of Macedonia. This decree will allow the army of the state to offer sufficient help for the police during their attempt of border observance and security.

This Government decree will later be approved by the Assembly, in accordance with the assigned procedure for crisis management. According to the Assembly's decision, crisis situation duration was until June 15th, 2016 and will.⁵⁰³ Later be prolonged until 31 December 2016.⁵⁰⁴

STATISTICAL DATA REGARDING REFUGEE AND MIGRANT TRANSITION THROUGHOUT ALL THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

The overall number of registered refugees and migrants entering the Republic of Macedonia since June 19th, 2015 until March 7th, 2016 is 477,876⁵⁰⁵ based on the foreseen procedures by the Law for Asylum and Temporary Protection⁵⁰⁶.

Most of the refugees and emigrants have their origin from the Middle East and Central Asia, places with active war and serious security problems, like: Syria (260,891), Afghanistan (122,237) and Iraq (73,281).⁵⁰⁷

Except these, there was a considerable number of emigrants coming from other territories of the Middle East, as Asian and African states. For more detailed information regarding the number of refugees and emigrants entering the state, please refer to the following table 1.

⁵⁰⁰for more information regarding registration methods and procedures for emigrants and refugees see: Law on Asylum and Temporary Protection (Official Gazette of the Republic of Macedonia), no. 49/2003, 66/2007, 142/2008, 19/2009, 146/2009, 166/2012, 54/2013, 101/2015, 152/2015, 55/2016, 71/2016).

⁵⁰¹Official Gazette of the Republic of Macedonia, no. 101/2015.

⁵⁰²Government of the Republic of Macedonia: Decision on the existence of a crisis situation due to the increased volume of entry migrants across the territory of the Republic of Macedonia ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" no. 141/2015).

⁵⁰³Official Gazette of the Republic of Macedonia, no. 162/2015.

⁵⁰⁴Official Gazette of the Republic of Macedonia, no. 59/2016.

⁵⁰⁵Migration crisis effects on South Eastern Europe countries- Study of the Parliamentary Institution of the Republic of Macedonia Assembly. Skopje, 2016, page 27.

⁵⁰⁶Law on asylum and Temporary Protection (Official Gazette of the Republic of Macedonia, no. 49/2003, 66/2007, 142/2008, 19/2009, 146/2009, 166/2012, 54/2013, 101/2015, 152/2015, 55/2016, 71/2016).

⁵⁰⁷Ibid.

Table1: The overall number of refugees entering Macedonia in the period of 19.06.2015 – 07.03.2016 from their country of origin.⁵⁰⁸

States	2015	2016	Total
Syria	216,157	44,734	260,891
Afghanistan	95,691	26,546	122,237
Iraq	54,944	18,337	73,281
Iran	6,231	N/A	6,231
Pakistan	5,416	N/A	5,416
Palestine	2,158	N/A	2,158
Somalia	1,276	N/A	1,276
Bangladeshi	1,253	N/A	1,253
Morocco	1,317	N/A	1,317
Kongo	514	N/A	514
Algeria	453	N/A	453
Lebanon	434	N/A	434
Nigeria	279	N/A	279
Others	2,110	6	2,116
Total	388,233	89,623	477,856

Regarding their demographic characteristics (gender and age) most of the refugees and migrants were men (244, 295) followed by children (148, 051) and women (85, 510) .⁵⁰⁹

A great number of migrants and refugees from Macedonia continued their journey toward the so-called “ Western Balkan Road “ in certain countries in North and Western Europe. From the overall number of refugees only 115 people decided to ask for asylyum in the Republic of Macedonia. For further information follow table 2. The overall number of refugees and emigrants applying for asylyum in Republic of Macedonia from 19.06.2015 – 07.03. 2016 according to the country of origin: ⁵¹⁰

States	2015	2016	Total
Syria	56	22	78
Afghanistan	13	7	20
Palestine	4	0	4
Iraq	3	0	3
Pakistan	3	0	3
Algeria	2	0	2
Lebanon	2	0	2
Morocco	2	0	2
Egypt	1	0	1
Total	86	29	115

⁵⁰⁸Daily information published on the official page of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Macedonia(<http://mvr.gov.mk/vesti>.)

⁵⁰⁹Ibid.

⁵¹⁰Ibid, page 29.

CONCLUSION

The intention of the output was to set the relevant factors that initiated the emigration crisis during 2015 and 2016. As well as to evaluate the politics and practices of the competent institutions dealing with this issue. Even though this was not the first time that Macedonia confronted the great afflux of emigrants (since kosovo refugees of 1999 stayed in refugee camps in Bllace and Tabanovce) we can say that institutional engagement with the process of migration during 2015/ 2016 was of the highest level.

Taking into account that in order to administrate this process there were involved many state institutions, non-governmental organizations, the international factor, the Islamic religious Community in the RM, indicating a serious approach for this issue.

The state institutions involved in this procedure are: the Ministry of Internal Affairs, Ministry of foreign affairs, Ministry of health, Ministry of defense, Ministry of social politics and affairs.

While in the frame of NGOs, international factors were involved such as: OSCE, UNHCR, IOM- international migration organization, NGO Legis- Skopje etc.

Based on the statistical references from the above charts, we can state that in the last years illegal migration from North Western Africa, southcentral west Asia and the Middle East was on the increase.

Most of the emigrants are Afghan citizens, however there are people coming from Syria, Pakistan, Somalia, Bangladesh and Tunisia for the following reasons: social, economical, poverty, political and security instability. However, Macedonia is not considered as their final destination but serves only as a transit place of their Balkan Route.

LITERATURE

- [1] "A Book of Migrations, "A brilliant meditation on travel."—The New York Times, Rebecca Solnit;
- [2] "The Refugees", Viet Thanh Nguyen;
- [3] "The Girl Who Smiled Beads A Story of War and What Comes After",
- [4] Clemantine Wamariya and Elizabeth Weil;
- [5] Official Gazette of the Republic of Macedonia;
- [6] www.mvr.gov.mk
- [7] www.state.gov
- [8] www.vlada.mk
- [9] www.mtsp.gov.mk
- [10] www.cfr.org
- [11] www.bbc.com
- [12] www.syrianrefugees.eu

THE EUROPEAN STRATEGY FOR DISABLED PEOPLE FOR BETTER PUBLIC HEALTH

Momchil Mavrov

Medical University - Plovdiv, Bulgaria, msmavrov@abv.bg

Abstract: In the last decade, the European Community has extended measures to guarantee the fundamental rights and freedoms of people with disabilities and to improve the relevant legal framework. European policies and programs aimed at protecting one of the most vulnerable groups of human society aim to ensure the full exercise of fundamental human rights, among which are the subjective rights related to human health and the improvement of the quality of life.

One of the most important acts in this direction is the European Disability Strategy with a programming period 2010-2020 in which it is set cooperation on concerted action at national and European level in specific areas of public life, one of which is healthcare.

The most common problems of people with disabilities in the field of public health are unequal treatment, limited access to health care and medical treatment, the lack or deficit of specific health and rehabilitation services and access to appropriate medical equipment, corresponding to the health status of the persons with disabilities, as well as insufficient financial support from the state.

All listed disadvantage inherent in most health systems lead to the violation of one of the most important social rights of people with disabilities, namely: their right to health.

In order to overcome the barriers identified by persons with disabilities in the exercise of their subjective rights,

In order to overcome these barriers which people with disabilities face when exercising their subjective rights, in the Strategy of the European Union is indicated that the community will support national health measures taken to provide accessible and quality health services, appropriate rehabilitation services for people with disabilities, the promotion of mental health services and the development of early intervention services and the assessment of the needs of vulnerable persons, including equal treatment.

The stride of the European Community to ensure the highest possible protection of the civil, health and other basic rights of persons with disabilities needs to be actively supported by the governments of the Member States, since only through joint efforts and synchronized common policies could be achieved, the objectives set out in the strategic document.

Keywords: European strategy, people with disabilities, health rights, public health, unequal treatment

ЕВРОПЕЙСКАТА СТРАТЕГИЯ ЗА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ ЗА ПО-ДОБРО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

Момчил Мавров

Медицински университет - Пловдив, и-мейл: msmavrov@abv.bg

Абстракт: В последното десетилетие европейската общност разширява мерките за гарантиране на основните права и свободи на хората с увреждания и за усъвършенстване на относимата правна уредба. Европейските политики и програми, насочени към закрилата на една от най-уязвимите групи на човешкото общество, имат за цел да осигурят пълноценно упражняване на основните човешки права, сред които са и субективните права, свързани с хуманното здравеопазване и подобряване на качеството на живот.

Един от най-важните актове в тази насока е Европейската стратегия за хората с увреждания с програмен период 2010 - 2020 година, в която е заложено сътрудничество за провеждане на съгласувани действия на национално и европейско равнище в определени области на обществения живот, една от които е здравеопазването.

Най-разпространените проблеми на хората с увреждания в областта на общественото здравеопазване са неравното третиране, ограниченият достъп до здравни грижи и медицинско лечение, липсата или недостигът на специфични здравни и рехабилитационни услуги и на достъп до подходящо медицинско оборудване, съответстващо на здравния статус на лицата с увреждания, както и недостатъчната финансова подкрепа от страна на държавата. Всички изброени недостатъци, присъщи на повечето здравни системи водят до

накърняване на едно от най-значимите социални права на хората с увреждания, а именно: правото им на здраве.

С цел преодоляване на посочените бариери, които срещат хората с увреждания при упражняване на субективните си права, в Стратегията на Европейския съюз е посочено, че Общността ще подпомага предприетите национални мерки в областта на здравеопазването, за да се осигурят достъпни и качествени здравни услуги, подходящи рехабилитационни услуги на хората с увреждания, насърчаване на свързаните с психическото здраве услуги и изграждане на услуги за ранна намеса и оценка на потребностите на уязвимите лица, включително равното им третиране.

Стремежът на европейската общност да осигури в най-висока степен защитата на гражданските, здравните и другите основни права на хората с увреждания трябва да бъде подкрепен активно от правителствата на държавите - членки, тъй като само чрез съвместни усилия и синхронизирани общи политики биха могли да бъдат постигнати, заложените в стратегическия документ цели.

Ключови думи: европейска стратегия, хора с увреждания, здравни права, обществено здравеопазване, неравно третиране

I. УВОД

Една от най-уязвимите групи във всяко общество са хората с увреждания. Съгласно член 1 от Конвенцията на Организацията на обединените нации за правата на хората с увреждания към тази група се отнасят лицата с дълготрайни физически, психически, интелектуални и сетивни увреждания, които във взаимодействие с различни бариери могат да възпрепятстват тяхното пълно и ефективно участие в обществото на равна основа с другите⁵¹¹. За да не се допуска неравно третиране на хората с увреждания и нарушаване на основните им права и свободи международната общност предприема комплексни мерки, които обхващат приемане на специални правни инструменти и механизми, учредяване на специализирани юрисдикции и други. Европейският съюз също провежда активна политика за закрила на лицата с увреждания, в рамките на която са предприети редица законодателни мерки. На първо място, в първичното право на Европейския съюз са включени изрични разпоредби свързани със защитата на лицата с увреждания. Такива са например: чл. 10 от Договора за функционирането на ЕС (ДФЕС), в който е посочено, че *“при определянето и осъществяването на своите политики и дейности Съюзът следва да се стреми да се бори срещу всяка форма на дискриминация, основана на пол, раса или етническа принадлежност, религия или убеждения, увреждане, възраст или сексуална ориентация”*⁵¹²; чл. 19 от ДФЕС (предишен чл. 13 от ДЕО⁵¹³), който прогласява, че *“Без да се засягат другите разпоредби на Договорите и в рамките на правомощията, които те предоставят на Съюза, Съветът може с единодушие, в съответствие със специална законодателна процедура и след одобрение от Европейския парламент, да приема необходимите мерки за борба с дискриминацията, основана на пола, расата или етническия произход, религията или убежденията, наличието на физическо или умствено увреждане, възрастта или сексуалната ориентация.”*⁵¹⁴. В Хартата на основните права на Европейския съюз⁵¹⁵ също са закрепени изрични разпоредби, които имат важно значение за закрилата на хората с увреждания. Такива са чл. 21 от Хартата, който забранява всякаква форма на дискриминация, включително основана на увреждане⁵¹⁶, чл. 26

⁵¹¹ UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities: resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106, Article 1

⁵¹² Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union - Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union - Protocols - Annexes - Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 - Tables of equivalences, Official Journal C 326, 26/10/2012 P. 0001 - 0390

⁵¹³ Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002), Official Journal C 340, 10/11/1997 P. 0173 - Consolidated version

⁵¹⁴ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union

⁵¹⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html> [accessed 27 November 2018]

⁵¹⁶ Член 21 от Хартата на основните права на Европейския съюз гласи *“1. Забранена е всяка форма на дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход,*

от Хартата, който постановява, че *“Съюзът признава и защита правото на хората с увреждания да се ползват от мерки, които осигуряват тяхната автономност, социалната и професионалната им интеграция и участието им в живота на общността.”*

Закрилата на здравето на всички лица е прогласена в чл. 36 от Хартата на основните права на Европейския съюз.⁵¹⁷

Освен в първичното право на Европейския съюз (ЕС) основните права на хората с увреждания и различните мерки за тяхната закрила са регламентирани и в други правни инструменти, като например Европейската стратегия за хората с увреждания.

II. ЕВРОПЕЙСКАТА СТРАТЕГИЯ ЗА ХОРАТА С УВРЕЖДАНИЯ: ЕФЕКТИВЕН ИНСТРУМЕНТ ЗА ПО-ДОБРО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

През 2010 година Европейската общност прие поредния документ за укрепване на статута на хората с увреждания, а именно: Европейска стратегия за хората с увреждания с период на действие 2010— 2020 г.⁵¹⁸. Актът се основава на Конвенцията на Организацията на обединените нации за правата на хората с увреждания и има за цел чрез предприемане на действия на равнище Европейски съюз, допълващи тези на национално равнище *“да се предостави възможност на хората с увреждания да упражняват всичките си права и да се възползват в пълна степен от своето участие в обществото и в европейската икономика, по-специално посредством единния пазар”*⁵¹⁹. За да постигне тази цел Европейската комисия формулира осем основни области на действие, част от които имат пряко значение за закрилата на здравните права на хората с увреждания. Това са:

1. Достъпност – съгласно изложеното в стратегията на ЕС терминът „достъпност“ следва да се тълкува като възможност за хората с увреждания да имат равнопоставен достъп до физическата среда, транспорт, информационните и комуникационни технологии и системи (ИКТ), както и до други структури и услуги. В сферата на здравеопазването под достъпност до здравни услуги следва да се разбира правото на хората да изискват подходящи здравни ресурси, за да защитят или подобрят тяхното здраве.⁵²⁰ Много често пред хората с увреждания съществуват социални и финансови бариери, които ограничават правото им на достъп до здравни услуги и грижи, а това от своя страна накърнява и неотменимото им право на здраве. За да не се допуска хората с увреждания да бъдат лишени или ограничени в достъпа им до различните основни права, особено до здравните им права, националните власти и европейските институции следва да анализират всички фактори, които пречат за тяхното ефективно упражняване и да се борят за отстраняването им.

2. Участие - хората с увреждания не винаги могат да участват пълноценно в социалния и икономически живот, поради своите физически и психически увреждания или недостига на финансови ресурси. Тази неприемлива тенденция се наблюдава и в областта на общественото здравеопазване, в която участието на хората с увреждания е изключително важно предвид повишената значимост на всички въпроси. В този смисъл на лицата с увреждания следва да бъде осигурена, подходяща с оглед на здравословното им състояние, възможност да участват както в обществените дебати, свързани с националната здравна политика и стратегия, така и в различните методи за лечение и здравно обслужване. В стратегията на ЕС е предвидено

генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, рождение, увреждане, възраст или сексуална ориентация.

2. В областта на прилагане на Договорите и без да се засягат техните особени разпоредби, се забранява всяка форма на дискриминация, основана на гражданството.”

⁵¹⁷ Чл. 36 от Хартата на основните права на Европейския съюз гласи: *“Всеки има право на достъп до здравна профилактика и да ползва медицински грижи при условията, установени от националните законодателства и практики. При определянето и осъществяването на всички политики и действия на Съюза се осигурява висока степен на закрила на човешкото здраве.”*

⁵¹⁸ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe, COM/2010/0636 final

⁵¹⁹ European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe, COM/2010/0636 final

⁵²⁰ Sienkiewicz, Dorota, “Access to Health Services in Europe”, p.17, European Social Watch Report 2010, available at: http://www.socialwatch.eu/wcm/access_to_health_services.html

прилагане на комплексни действия, които да гарантират пълноценното участие на хората с увреждания в различните области на обществения живот.

3. Равенство – първичното право на Европейския съюз, както бе посочено по-горе, съдържа изрични разпоредби, които забраняват неравното третиране на хората с увреждания. Правните системи на държавите-членки също съдържат такива разпоредби, но въпреки наличието на европейско и национално законодателство, насочено срещу дискриминацията на хората с увреждания, това негативно явление съществува в не малка част от европейски държави. Ето защо в Европейската стратегия е предвидено, че Комисията ще има за задача *“да насърчава равното третиране на хората с увреждания като използва възможностите предоставени от законодателство на ЕС за предоставяне на закрила срещу дискриминация, както и задължение да провежда активна политика за борба с дискриминацията и насърчаването на равните възможности в рамките на политиките на ЕС”*. Едновременно с провеждането на конкретни действия на европейско равнище в Стратегията е записано, че Общността ще подпомага и допълва политиките и програмите на национално равнище за насърчаване на равенството на лицата.

4. Здравеопазване

Една от основните области на действие, регламентирана в анализирания стратегически европейски документ, е здравеопазването. В тази област най-честите нарушения на правата на хората с увреждания са свързани с неравното третиране, ограниченият достъп до здравни грижи и медицинско лечение, липсата или недостигът на специфични здравни и рехабилитационни услуги, на достъп до подходящо медицинско оборудване, съответстващо на здравния статус на лицата с увреждания. Посочените недостатъци, присъщи на повечето здравни системи водят до нахвърляване на едни от най-значимите социални права на хората с увреждания, а именно: правото им на здраве и свързаните с него субективни здравни права (например правото на достъп до здравни услуги на хората с увреждания). В тази връзка Европейската стратегия за хората с увреждания изрично прокламира, че тези лица *“имат право на равноправен достъп до здравеопазване, в това число до основано на профилактиката здравеопазване, както и на специфични качествени здравни и рехабилитационни услуги на достъпни цени, при които се отчитат техните потребности, включително потребностите, свързани с техния пол.”* Общността напомня, че държавите-членки отговарят за организирането и предоставянето на качествени и достъпни здравни услуги и медицински грижи на своя територия. На равнище Европейски съюз в стратегията е предвидено, че *“Комисията ще подпомага разработването на политики за равноправен достъп до здравеопазване, включително качествени здравни и рехабилитационни услуги за хора с увреждане. Тя ще обръща особено внимание на хората с увреждания при изпълнението на политики за преодоляването на неравенствата по отношение на здравето, насърчаването на действията в областта на здравословните и безопасни условия на труд с цел намаляване на опасностите от увреждания, възникващи в хода на трудовия живот, и подобряването на реинтеграцията на работниците с увреждания и ще работи за предотвратяване на тези опасности.”* Общността се стреми, от една страна, да осигури по-висока закрила на здравните права на хората с увреждания чрез осъществяване на действия на европейско равнище, и от друга страна, да подпомага националните власти при изпълнение на техните политики, за да бъде осигурено *“предоставянето на достъпни, недискриминационни здравни услуги и здравна материална база; за насърчаването на осведомеността относно уврежданията във висшите учебни заведения по медицина и в учебните планове за медицински работници; за предоставянето на подходящи рехабилитационни услуги; за насърчаване на свързаните с психическото здраве услуги и изграждането на услуги за ранна намеса и оценка на потребностите.”*

Този подход на европейската общност съответства на визията на Световната здравна организация за постигане на най-високия постижим стандарт на здраве за лицата с увреждания, в която се акцентира върху финансовите мерки за подобряване на обхвата и достъпността, мерките за подобряване на предоставянето на услуги, включително обучение на здравния персонал, както и мерките за подобряване на изследванията и данните за наблюдение, оценката и укрепването на здравните системи.⁵²¹

Останалите четири области на действие, заложили в Европейската стратегия за хората с увреждания са **застотта, образованието и обучението, социалната закрила и външната дейност**. В първите три от тези области са идентифицирани сериозни практически проблеми, които пречат ефективното упражняване на основни неотменими права на хората с увреждания, като например правото на труд и правото на образование. Хората с увреждания нямат активно участие на пазара на труда, тъй като голяма част от работодателите се въздържат да наемат такива лица; в сферата на образованието най-честите

⁵²¹ World report on disability 2011, Publications of World Health Organization 2011

трудности, които срещат хората с увреждания (предимно децата) са недостъпната среда, липсата на специалисти, които имат необходимата подготовка за обучение на деца с увреждания, несъобразяване на учебните планове с нуждите и възможностите на децата с увреждания. В Европейската стратегия се обръща внимание на необходимостта от създаване на адекватни системи за социална закрила на хората с увреждания и различни видове програми, които да подпомагат тези уязвими лица. Такива могат да бъдат например различни програми за намаляване на бедността, програми за настаняване в социални жилища и другите услуги по подпомагане, програми за пенсиониране и обезщетения. Последната област на действие предвидена в стратегията е външната дейност. С акта се въвежда изискване към институциите на ЕС и държавите-членки да предприемат различни мерки за популяризиране на правата на хората с увреждания *“с цел на уврежданията да се отдели подчертано внимание като част от свързаните с правата на човека въпроси във външната дейност на ЕС; да се повиши осведомеността относно Конвенцията на ООН и потребностите на хората с увреждания, в това число достъпността в областта на спешната и хуманитарната помощ; да се утвърди мрежата на лицата за връзка по въпросите на уврежданията, като се повиши осведомеността по свързаните с уврежданията въпроси в делегациите на ЕС;*

В резултат на приемането на този стратегически документ към настоящия момент са реализирани не малко на брой инициативи, насочени към защита на хората с увреждания. Така например,⁵²² чрез създадения в ЕС инструмент *“Статистика на Европейския съюз за доходите и условията на живот”(EU-SILC) и събираните в него данни*⁵²³ е възможен анализ на трудностите при достъпа до здравни услуги по различни причини, включително разходи и разстояние; академичната мрежа на европейските експерти в областта на уврежданията (ANED) изготви доклад за достъпа до здравни грижи за хора с увреждания, който включва анализ на законодателството и националните практики⁵²⁴, както и статистически данни, когато са налице; извършени са различни научноизследователски проекти и други.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ефективната закрила на хората с увреждания е възможна, само когато Общността и държавите-членки със съвместни усилия изградят подходяща правна рамка както на равнище Европейския съюз, така и на национално равнище. Тази правна рамка трябва да предоставя адекватни решения за задоволяване на специфичните потребности на тези лица и да гарантира в най-висока степен основните им права. Европейската стратегия за хората с увреждания е добър пример в тази насока, тъй като обхваща едни от най-важните области на обществените отношения, включително здравеопазването, в които се допускат сериозни нарушения на правата на хората с увреждания. Чрез предвидените в нея комплексни мерки се осигуряват условия за подобряване на социалното и икономическото положение на хората с увреждания, за по-висока закрила на техни субективни права, включително правото на здраве и достъп до качествени, достъпни здравни услуги. Видно е, че европейската общност все повече насърчава усилията на държавите-членки и се стреми да допълва националните политики, насочени към хората с увреждания. Синхронизираните целенасочени действия, насочени към усъвършенстване на правната закрила на здравните права на уязвимите групи от нашето общество, ще ни осигурят повече гаранции за добро обществено здравеопазване.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities: resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106, Article 1;
- [2] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union - Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union - Protocols - Annexes - Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 - Tables of equivalences, Official Journal C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390;

⁵²²Commission Staff Working Document. Progress report on the implementation of the European Disability Strategy (2010-2020), Brussels, 2.2.2017 SWD (2017) 29 final

⁵²³The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions>

⁵²⁴Academic Network of European Disability Experts (ANED), *Mainstreaming disability rights in the European Pillar of Social Rights – a compendium*, 2018, available at: <https://www.disability-europe.net/>

- [3] Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002), Official Journal C 340, 10/11/1997 P. 0173 - Consolidated version;
- [4] Charter of Fundamental Rights of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html> [accessed 27 November 2018];
- [5] COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe, COM/2010/0636 final ;
- [6] European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe, COM/2010/0636 final;
- [7] Sienkiewicz, Dorota, “Access to Health Services in Europe”, p.17, European Social Watch Report 2010, available at: http://www.socialwatch.eu/wcm/access_to_health_services.html;
- [8] World report on disability 2011, Publications of World Health Organization 2011;
- [9] Commission Staff Working Dokument. Progress report on the implementation of the European Disability Strategy (2010-2020), Brussels, 2.2.2017 SWD (2017) 29 final;
- [10] The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions> ;
- [11] Academic Network of European Disability Experts (ANED), *Mainstreaming disability rights in the European Pillar of Social Rights – a compendium*, 2018, available at: <https://www.disability-europe.net/>

CHILDREN'S RIGHT TO HEALTH IN THE ACTS OF THE UNITED NATIONS ORGANIZATION

Mariya Hristozova

Lawyer at the Bar Association – Plovdiv, Bulgaria, mariahr11@abv.bg

Abstract: One of the most vulnerable people in every society is children who, due to their physical, emotional, psychological and social immaturity, can not protect their fundamental rights and freedoms themselves and need increased support from the international community and national authorities. In view of these objective circumstances, in the system of the United Nations has adopted a number of legal acts which lay down minimum international standards for the protection of children's right

The most important and comprehensive international treaty for the protection of children's rights is the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child. This Act proclaims a number of civil, economic, social and cultural rights for children who should be protected in all legal systems, such as: the right to education, the right to social security, the right to a standard of living appropriate to the physical, mental, social development of the child and other rights.

Article 24 of the UN Convention also sets out the right of every child to enjoy "the highest attainable standard of health and health services to treat illness and restore his health." The right of children to health includes in its content, separate, autonomous rights and freedoms, such as the right to access quality medical care and remedies for illness and health rehabilitation, the right to control one's own health and body and others.

In fulfillment of their obligations under the UN Convention on the Rights of the Child, States have an obligation to take comprehensive measures to ensure the fundamental human rights enshrined in the international treaty, including children's health, such as legislative, administrative, economic and other measures.

However, the adoption of an appropriate legal framework is not sufficient to ensure effective protection of children's health. That right falls under the category of social rights, the full exercise of which requires active cooperation from the States. Today in a number of reports by international organizations is stated that many countries do not have sufficient financial resources to ensure the practical implementation of their obligations under international treaties, which creates a real risk to the children's right to health and for all their fundamental rights. In view of these disturbing data, further steps need to be taken to strengthen and guarantee all children's fundamental rights, especially their right to health, both at international and national level.

Keywords: the right to children's health, International Community, United Nations, United Nations Convention on the Rights of the Child

ПРАВОТО НА ЗДРАВЕ НА ДЕЦАТА В АКТОВЕТЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ

Мария Христозова

Адвокат в Адвокатска колегия – Пловдив, и-мейл:mariahr11@abv.bg

Абстракт: Едни от най-уязвимите лица във всяко общество са децата, които поради своята физическа, емоционална, психическа и социална незрялост не могат да защитават сами основните си права и свободи и се нуждаят от засилената подкрепа на международната общност и националните власти. Предвид тези обективни обстоятелства в системата на Организацията на обединените нации са приети не малко на брой актове, които формулират минималните международни стандарти за закрила на правата на децата. Основните сред тях са Декларация за правата на детето от 1959 г. и Конвенцията за правата на детето от 1989 г.

Безспорно най-важният и изчерпателен международен договор за закрила на правата на децата е Конвенцията на ООН за правата на детето. Тя прогласява редица граждански, икономически, социални и културни права на децата, които следва да получат защита във всички правни системи, като например: правото на образование, правото на социално осигуряване, правото на жизнено равнище, подходящо за физическото, психическото, духовното и социалното развитие на детето и други права. В член 24 от Конвенцията на ООН за правата на детето е прогласено и правото на всяко дете да се ползва от "най-високия достижим стандарт на здравословно състояние и от здравните услуги за лечение на заболяванията и за възстановяване на неговото здраве." Правото на здраве на децата включва в

съдържанието си отделни, самостоятелни по своята същност права и свободи, каквито са например правото на достъп до качествени медицински грижи и средства за лечение на заболявания и рехабилитация на здравето, правото на контрол над собственото здраве и тяло и други.

В изпълнение на задълженията си по Конвенцията на ООН за правата на детето държавите имат задължение да предприемат комплексни мерки за гарантиране на прогласените в международния договор основни права, включително за правото на здраве на децата, като например: законодателни, административни, икономически и други мерки.

Приемането на подходяща правна рамка обаче, не е достатъчно за да се обезпечи ефективната защита на правото на здраве на децата. Посоченото право спада към категорията на социалните права, за пълноценното упражняване на които е необходимо активно съдействие от страна на държавите. Днес в редица доклади на международните организации се посочва, че много държави не разполагат с достатъчно финансови ресурси, необходими за осигуряване на практическото изпълнение на поетите по международните договори задължения, което създава реална опасност за правото на здраве на децата и като цяло за всички техни основни права. Предвид тези обезпокояващи данни е необходимо да бъдат предприети още постъпки за укрепване и гарантиране на всички основни права на децата, особено за правото им на здраве, както на международно, така и на национално равнище.

Ключови думи: право на здраве на децата, международна общност, Организация на обединените нации, Конвенцията на ООН за правата на детето

I. УВОД

Ефективната закрила на основните права и свободи на децата и подобряването на тяхното физическо, емоционално и социално благосъстояние са основни цели в дейността на международната общност от десетилетия. Всички деца по света имат право да живеят и да се развиват в условия, които им позволяват да постигнат най-високия жизнен стандарт и да упражняват пълноценно другите си субективни права, сред които е и правото им на здраве. В стремежа си да постигне тези цели Организацията на обединените нации приема редица специализирани правни актове, чието предназначение е закрилата на децата. Такъв акт е например Конвенцията на ООН за правата на децата. От друга страна, основните права и свободи на децата са защитени и чрез общите международни договори в системата на ООН, поради действието на принципа на универсалността и неделимостта на правата на човека и основните свободи. Такива договори са например Всеобщата декларация за правата на човека и Международният пакт за икономически, социални и културни права, приети от Общото събрание на ООН. Въпреки че по отношение на правата на децата в международноправната уредба е осигурена двустранна закрила и към настоящия момент съществуват обективни трудности за пълноценното упражняване на част от тези права, и в частност на правото им на здраве.

II. ПРАВОТО НА ЗДРАВЕ НА ДЕЦАТА В АКТОВЕТЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ

• Общи международни актове за закрила на правото на здраве

От общите международни договори, приети от Организацията на обединените нации, които имат важно значение за закрилата на правото на здраве на всеки човек, включително и на правото на здраве на децата, следва да бъдат посочени Всеобщата декларация за правата на човека от 1948г. (ВДПЧ)⁵²⁵ и Международният пакт за икономически, социални и културни права от 1966⁵²⁶ (МПИСКП). Първият акт прогласява изрично правото на всеки човек на “жизнено равнище, включително прехрана, облекло, жилище, медицинско обслужване и необходимите социални грижи, което е необходимо за поддържане на неговото и на семейството му здраве и благосъстояние и правото на децата на специални грижи и помощ” (член 25). Международният пакт за икономически, социални и културни права доколкото признава неделимостта на правата на човека е приложим и към правата на детето.⁵²⁷ В чл. 12.1. от МПИСКП международната общност

⁵²⁵ UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 November 2018]

⁵²⁶ UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 29 November 2018]

⁵²⁷ Clare Feikert, Children's Rights – The Law Library of Congress, Global Legal Research Center 2007, p. 6

отново признава правото на всяко лице да постигне възможно най-добро състояние на физическо и душевно здраве⁵²⁸. Важно значение за правилното тълкуване на същността на правото на здраве има Общият коментар № 14 на Комитета по икономически, социални и културни права към ООН (CESCR)⁵²⁹, в който е посочено, че това право следва да се разбира *“като комбинация от права и свободи, които трябва да съхранят биологичните и социалните състояния на индивида, както и ресурсите на държавата.”*⁵³⁰ Международният орган заявява, че *“здравето е основно човешко право, което е абсолютно необходимо за упражняването на другите човешки права. Всяко човешко същество има право да се наслаждава на най-високия достижим стандарт на здраве, благоприятстващ живот в достойнство”*⁵³¹. Пакътът допринася съществено за гарантиране на правото на здраве на всеки човек и на децата не само с факта, че го прогласява като основно човешко право, но също така и с вменяването на задължения за държавите-страни по него да предприемат множество мерки за реалното му изпълнение (например за намаляване на детската смъртност).

• **Специализирани актове за закрила на правото на здраве на децата**

Едни от първите документи, в които международната общност признава, че човечеството има морален дълг да закриля децата и да полага особени грижи за тяхното физическо, умствено и социално развитие, са Женевската декларацията за правата на детето⁵³² приета през 1924г. от Обществото на народите и Декларацията за правата на детето на ООН от 1959 г.⁵³³ В последния акт са прогласени важни права и принципи, които осигуряват по-високо равнище на закрила на децата. Такива са например: правото на здравословен растеж и развитие, правото на медицинско обслужване⁵³⁴, принципът че на децата, които имат физически, умствени или социални недостатъци се дължи специално отношение, образование и грижи⁵³⁵, правото на образование⁵³⁶ и др.

Безспорно най-важният и изчерпателен акт за закрила на основните права на децата, приет от Общото събрание на Организацията на обединените нации, е Конвенцията на ООН за правата на детето от 1989г.⁵³⁷ Тя разглежда през призмата на висшите интереси на децата *“четири аспекта на правата на детето: “участие на деца в решенията, които ги засягат; защита на децата от дискриминация и всички форми на пренебрегване и експлоатация; предотвратяване на вреда за тях; и предоставяне на помощ на деца за техните основни нужди”*⁵³⁸. По смисъла на конвенцията терминът “дете” означава всяко човешко същество на възраст под 18 години освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано (чл.1). Конвенцията има изключително важно значение, защото от една страна прогласява редица фундаментални права на децата, а от друга, създава задължения за държавите– страни по нея да предприемат всички необходими законодателни, административни и други мерки за осъществяването на тези права. Следва да се има предвид, че по отношение на икономическите, социалните и културните права

⁵²⁸ Мавров, Момчил, “Правният инстут на информираното съгласие на пациента”, изд. Стови, 2018, с. 26

⁵²⁹ CESCR General Comment № 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12 of the Covenant), Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4.)

⁵³⁰ Цит.с.Мавров, Момчил, “Правният инстут на информираното съгласие на пациента”, с.26

⁵³¹ Пак там, с.27

⁵³² **Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924, adopted Sept. 26, 1924, League of Nations O.J. Spec. Supp. 21, at 43 (1924)**

⁵³³ UN General Assembly, Declaration of the Rights of the Child, 20 November 1959, A/RES/1386(XIV), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38e3.html> [accessed 29 November 2018]

⁵³⁴ Principle 4 of Declaration of the Rights of the Child, 20 November 1959

⁵³⁵ Principle 5 of Declaration of the Rights of the Child, 20 November 1959

⁵³⁶ Principle 7 of Declaration of the Rights of the Child, 20 November 1959

⁵³⁷ The Convention on the Rights of the Child, with a Preamble and fifty-four articles, was adopted by the U.N. General Assembly on November 20, 1989, and entered into force on September 2, 1990. G.A. Res. 44/25, annex, 44 U.N. GAOR Supp. No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989); 28 I.L.M. 1448 (1989); Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. и от месец юни 1991 г. в сила за Република България

⁵³⁸ Geraldine Van Bueren, “The International Law on the Rights of the Child” 10-11 (Dordrecht/Boston/London,. Martinus Nijhoff Publishers, 1995. 35 International Studies in Human Rights), p.15

международната общност заявява, че държавите следва да осъществят тези мерки с оглед на техните ресурси, а когато те са недостатъчни, в рамките на международно сътрудничество.

Правото на здраве на децата е изрично прогласено в чл. 24 от Конвенцията⁵³⁹, който гласи *“Държавите – страни по Конвенцията признават правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние и от здравните услуги за лечение на заболяванията и за възстановяване на неговото здраве. Държавите – страни по Конвенцията се стремят да осигурят никое дете да не бъде лишено от правото си на достъп до такива здравни услуги.”*⁵⁴⁰ Важно значение за правилното тълкуване на посочената разпоредба има “Общият коментар № 15 (2013) относно правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние (член 24)”, в който Комитетът по правата на детето изяснява същността на анализираното право. Международният орган заявява, че правото на здраве на децата е *“всеобхватно право, което включва не само своевременна и подходяща превенция, насърчаване на здравословния начин на живот, лечебни, рехабилитационни и палиативни услуги, но и правото на децата да растат и да се развиват до своя пълен потенциал и да живеят в условия, които им позволяват да постигнат най-високия стандарт на здравословно състояние, чрез изпълнение на програми, насочени към основните определящи фактори за здравето”*.

Правото на здраве на децата е комплексно право, което включва в съдържанието си набор от други здравни права и свободи. Комитетът по правата на детето заявява в Общия коментар № 15, че свободите включват *“правото на контрол над собственото здраве и тяло, включително свързаната със сексуалното и репродуктивното здраве свобода да се прави отговорен избор”*, а като право посочва *“достъпът до редица улеснения, стоки, услуги и условия, които осигуряват равни възможности за всяко дете да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние. Децата имат право на качествени здравни услуги, включително превенция, насърчаване на здравословния начин на живот, лечение, рехабилитация и палиативна грижа.”* Видно е, че международната общност обръща особено внимание на закрилата на правото на здраве на децата⁵⁴¹, като това отношение се установява и от големия брой предвидени цели, които държавите-страни по МПИСКП следва да изпълнят. Изпълнението на набелязаните цели ще спомогне за намаляване на смъртността при кърмачетата и децата, осигуряване на необходимата медицинска помощ и здравни грижи на всички деца, осигуряване на подходящи грижи за майките преди и след раждане и по-специално на родителите и децата, предоставяне на информация относно различни въпроси, свързани със здравето на децата, развиване на здравната профилактика и други.

Прави впечатление, че в Конвенцията на ООН за правата на детето е регламентирана и закрилата на децата с умствени или физически недостатъци. Международната общност признава правото им на специални грижи и помощ съобразно техните специфични нужди. Държавите-страни по акта следва при възможност да осигуряват безплатно подходяща помощ на тези деца, както и на лицата, които полагат грижи за тях. (чл. 23 от Конвенцията). На децата с умствени или физически недостатъци следва да бъде осигурен ефективен достъп до здравни грижи, рехабилитация, здравна профилактика и други важни услуги. Също така международният договор изисква от държавите – страни по него да осигуряват на всяко дете *“достъп до информация и материали от различни национални и международни източници, особено тези, насочени към подобряване на неговото социално, духовно и морално благосъстояние и физическо и умствено здраве”* (чл.17 от Конвенцията).

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на основните международни актове на Организацията на обединените нации показва, че е постигнато едно сравнително добро равнище на закрила на правата на децата и по-специално на правото им на здраве. Чрез приетите общи и специализирани правни инструменти международната общност се стреми да подобри условията на живот на децата във всяка страна, което е възможно само при пълно и реално обезпечаване на правото им на здраве. Днес международната общност е изправена пред нови

⁵³⁹ Saugstad OD and Stokkerei I. Children's Right to Health: Implications for Decision-Making in Newborn Medical Care. *Pediatrics*.2016;138(1):e 20154195;

⁵⁴⁰ RN, Srivastava, “Right to Health for Children”, *Indian Pediatrics* ,Volume 52, January 15, 2015, p.16;

⁵⁴¹ Peters, Jean Koh, "How Children Are Heard in Child Protective Proceedings, in the United States and Around the World in 2005: Survey Findings, Initial Observations, and Areas for Further Study" (2006). *Faculty Scholarship Series*. 2146, p.971, available at : http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2146 ;

предизвикателства и заплахи, каквито са миграцията, глобалните икономически и финансови кризи, бедността, безработицата, тероризма. Тези фактори водят до редица негативни последици, като например по-високата смъртност, заболяемост и увреждания сред децата, които поставят в риск техния живот и здраве. Ето защо, международните организации и всички държави по света следва да насочат усилията си към усъвършенстване на международната и националните правни системи, да предприемат по-адекватни мерки и механизми, за да гарантират ефективната закрила на правата на децата и особено на правото им на здраве.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 November 2018]
- [2] UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 29 November 2018];
- [3] Clare Feikert, Children's Rights – The Law Library of Congress, Global Legal Research Center 2007, p. 6;
- [4] Мавров, Момчил, "Правният инстут на информираното съгласие на пациента", Изд. Стови, 2018;
- [5] CESCR General Comment № 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12 of the Covenant), Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4.);
- [6] Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924, adopted Sept. 26, 1924, League of Nations O.J. Spec. Supp. 21, at 43 (1924)
- [7] UN General Assembly, Declaration of the Rights of the Child, 20 November 1959, A/RES/1386(XIV), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38e3.html> [accessed 29 November 2018]
- [8] The Convention on the Rights of the Child, with a Preamble and fifty-four articles, was adopted by the U.N. General Assembly on November 20, 1989, and entered into force on September 2, 1990. G.A. Res. 44/25, annex, 44 U.N. GAOR Supp. No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989); 28 I.L.M. 1448 (1989); Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. и от месец юни 1991 г. в сила за Република България
- [9] Geraldine Van Bueren, The International Law on the Rights of the Child 10-11(Dordrecht/Boston/London,. Martinus Nijhoff Publishers, 1995. 35 International Studies in Human Rights), p.15
- [10] Saugstad OD and Stokkerei I. Children's Right to Health: Implications for Decision-Making in Newborn Medical Care. Pediatrics.2016;138(1):e 20154195
- [11] RN, Srivastava, "Right to Health for Children", Indian Pediatrics ,Volume 52, January 15, 2015, p.16
- [12] Peters, Jean Koh, "How Children Are Heard in Child Protective Proceedings, in the United States and Around the World in 2005: Survey Findings, Initial Observations, and Areas for Further Study" (2006). Faculty Scholarship Series. 2146, p.971, available at : http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2146

INTERNATIONAL PROTECTION OF THE RIGHT OF EQUAL ACCESS TO HEALTH CARE OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Momchil Mavrov

Medical University - Plovdiv, Bulgaria, msmavrov@abv.bg

Abstract: The right to equal access to health care is a fundamental irrevocable right for every person which should be guaranteed in every legal system. It is clear from the established international standards in the field of health that the right of access to healthcare guarantees universal access on an equal basis to really available quality and acceptable health services and health facilities. According to the World Health Organization, access to health services also includes health promotion and disease prevention. In regard to people with disabilities and disadvantaged people, ensuring effective access to healthcare is extremely important, in mind their vulnerability and increased need for moral, social and financial support. The international community has always paid serious attention to the protection of the fundamental rights and freedoms of people with disabilities, especially their health care rights. Evidence for this positive policy is the many legal acts adopted within the United Nations system and within the European Union.

The most important of these acts are the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the Convention on the Rights of the Child, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, all adopted by the United Nations, as well as the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the European Disability Strategy and other European acts. The listed legal instruments proclaim the right of every person to the *highest attainable standard of health* and as an element of it is protected and the right to equal access to quality health care for all persons.

At the same time with creating an appropriate legal framework to protect the health rights of people with disabilities, specialized bodies have been set up within the United Nations system and within the European Union to monitor and control the implementation of international treaties. This approach of the international community deserves support, as only the introduction of comprehensive and adequate measures could provide for a sufficiently high level of protection of the rights of persons with disabilities, who as full citizens of society should have equal and appropriate conditions for full exercising their subjective health rights, without discrimination on the basis of their disability.

Keywords: right to equal access to healthcare, people with disabilities, right to health, international acts, international community

МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА РАВЕН ДОСТЪП ДО ЗДРАВНИ ГРИЖИ НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ

Момчил Мавров

Доцент в Медицински университет - Пловдив, msmavrov@abv.bg

Абстракт: Правото на равен достъп до здравни грижи е основно неотменимо право на всеки човек, което следва да бъде гарантирано във всяка правна система. От утвърдените международни стандарти в областта на здравеопазването се извежда изводът, че правото на достъп до здравни грижи гарантира на всички лица универсален достъп на равноправна основа до реално налични, качествени и приемливи здравни услуги и здравни съоръжения. Според Световната здравна организация достъпът до здравни услуги включва и насърчаване на здравето и профилактика на заболяванията. По отношение на хората с увреждания и лицата в неравностойно положение осигуряването на ефективен достъп до здравни грижи е от изключително важно значение, предвид тяхната уязвимост и засилена необходимост от морална, социална и финансова подкрепа. Международната общност винаги е обръщала сериозно внимание на закрилата на основните права и свободи на хората с увреждания, особено на правата им в сферата на здравеопазването. Доказателство за тази положителна политика са множеството правни актове, приети в системата на Организацията на обединените нации и в рамките на Европейския съюз. Най-важните сред тези актове са Всеобщата декларация за правата на човека, Международният пакт за икономически социални и културни права, Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация, Конвенцията за

премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, Конвенцията за правата на детето, Конвенцията за правата на хората с увреждания, всички приети от Организацията на обединените нации, както и Хартата на основните права на Европейския съюз, Европейска стратегия за хората с увреждания и други европейски актове. Изброените актове прогласяват правото на здраве, но въпреки наличието на всички тези разнообразни инструменти хората с увреждания продължават да срещат различни пречки, които пречат за пълноценното упражняване на основните им права в областта на здравеопазването. Едновременно със създаването на подходяща правна рамка за закрила на здравните права на хората с увреждания, в системата на Организацията на обединените нации и в рамките на Европейския съюз са учредени специализирани органи, които да осъществяват наблюдение и контрол върху изпълнението на приетите международни договори. Този подход на международната общност заслужава подкрепа, тъй като единствено с въвеждането на комплексни и адекватни мерки би могло да се обезпечи достатъчно високо равнище на закрила на правата на хората с увреждания, които като пълноправни граждани на обществото следва да имат равни и подходящи условия за пълноценно упражняване на субективните им здравни права, без дискриминация въз основа на увреждането им.

Ключови думи: право на равен достъп до здравни грижи, хора с увреждания, право на здраве, международни актове, международна общност

I. УВОД

Едно от най-важните права в сферата на здравеопазването е правото на равен достъп до здравни грижи. В международноправните актове за закрила на правата на човека, по-специално в Международния пакт за икономически, социални и културни права⁵⁴² и Общия коментар № 14 на Комитета по икономически, социални и културни права към ООН (CESCR)⁵⁴³, правото на равен достъп до здравни грижи е анализирано като част от съдържанието на комплексното право на всяко лице да постигне възможно най-добро състояние на физическо и душевно здраве (правото на здраве)⁵⁴⁴. Последното според Комитета към ООН следва да се разбира като *“комбинация от права и свободи, които трябва да съхранят биологичните и социалните състояния на индивида, както и ресурсите на държавата”*⁵⁴⁵. Следва да се има предвид, че включването на правото на равен достъп до здравни грижи като елемент от правото на здраве, не отнема неговото самостоятелно нормативно битие и изключителна му значимост. Дори напротив, ограничаването или пълното неосигуряване на правото на равен достъп до здравни грижи води до невъзможност за пълноценно осъществяване на правото на здраве и останалите субективните здравни права на гражданите. По отношение на равнопоставеността в здравеопазването в международноправната доктрина е изложено становище, че тя *“предполага, че в идеалния случай всеки трябва да има справедлива възможност да постигне пълния си здравен потенциал, и по-прагматично, че никой не трябва да бъде в неравностойно положение, за да постигне този потенциал”*⁵⁴⁶. Осигуряването на равнопоставеност в достъпа до здравни грижи и услуги трябва да бъде основна цел на всички държави, за да се гарантира изграждането на качествени здравни системи и обезпечаване на пълноценното упражняване на здравните права на гражданите. По отношение на хората с увреждания изискването за гарантиране на равнопоставеност в достъпа до здравни грижи и медицинско обслужване има още по-важно значение, предвид уязвимостта на тази група лица и обективната необходимост те да получат по-голяма подкрепа и съдействие от обществото и държавата.

⁵⁴² UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁴³ CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12 of the Covenant), Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4)

⁵⁴⁴ Maite San Giorgi, *The Human Right to Equal Access to Health Care*, School of Human Rights Research Series, 2012, Volume 53, p.11

⁵⁴⁵ <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf>

⁵⁴⁶ Malcolm MacLachlan, Hasheem Mannan, Eilish McAuliffe, *Access to health care of persons with disabilities as an indicator of equity in health system*, Open Med. 2011; 5(1): e10–e12. Published online 2011 Jan 18 Cit. Whitehead, M. *The concepts and principles of equity and health.*, Int J Health Serv. 1992;22(3), p. 433

II. МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА РАВЕН ДОСТЪП ДО ЗДРАВНИ ГРИЖИ НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ В СИСТЕМАТА НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ

В последните десетилетия в международното право ясно се откроява тенденцията за осигуряване на по-висока закрила на социалните права, към които спадат и субективните права на гражданите в сферата на здравеопазването. Международната общност приема редица универсални актове за защита на основните човешки права и свободи, които изрично прогласяват и правото на здраве с включеното в съдържанието му право на достъп до медицинска помощ и здравни услуги. Преобладаваща част от тези актове са приети под егидата на Организацията на обединените нации. По-важните от тях са Всеобщата декларация за правата на човека⁵⁴⁷, Международният пакт за икономически, социални и културни права⁵⁴⁸, Конституцията на Световната здравна организация и приетите от нея актове, Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация⁵⁴⁹, Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените,⁵⁵⁰ Конвенцията за правата на детето.⁵⁵¹ Изброените актове прогласяват правото на здраве и включените в съдържанието му здравни права, но въпреки наличието на всички тези разнообразни инструменти хората с увреждания продължават да срещат различни пречки, които препятстват пълноценното упражняване на основните им човешки права, включително в областта на здравеопазването. За да се предотврати тази негативна тенденция Организацията на обединените нации приема отделен акт, който да гарантира закрилата на тази група лица, а именно: Конвенцията за правата на хората с увреждания⁵⁵². Целта на този правен инструмент е „да насърчава, защитава и гарантира пълноценното и равноправно упражняване на всички права на човека и основни свободи от хората с увреждания и да способства за зачитане на вътрешно присъщото им човешко достойнство”. Съгласно международния договор хората с увреждания включват лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото равноправно с останалите(чл.1) Принципите, върху които се изгражда посочената Конвенция са зачитане на вътрешното присъщо достойнство, самостоятелността на индивида, включително свободата на личен избор и неговата независимост, забраната за дискриминация, пълноценното и ефективно участие и включване в обществото, уважение към различията и приемане на хората с увреждания като част от човешкото многообразие и човешкия род, равните възможности, достъпност, равноправие между мъжа и жената, зачитане на развиващите се способности на децата с увреждания, зачитане на правото на децата с увреждания да запазят своята идентичност (чл.3).

Конвенцията за правата на хората с увреждания прогласява изрично забраната на дискриминацията и изискването към държавите-страни по нея да зачитат равнопоставеността на всички хора. Международната общност признава, че съществува негативна тенденция за дискриминационно отношение към жените и децата с увреждания и изисква от държавите-страни по международния договор да предприемат всички необходими мерки за осигуряване на пълноценното развитие на тези уязвими лица и гарантиране на правата им (чл.6 и чл.7).

Правото на здраве и правото на достъп до здравни услуги (грижи) е изрично прогласено в член 25 от

⁵⁴⁷ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁴⁸ UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁴⁹ UN General Assembly, *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3940.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁵⁰ UN General Assembly, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3970.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁵¹ UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [accessed 27 November 2018]

⁵⁵² UN General Assembly, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities : resolution / adopted by the General Assembly*, 24 January 2007, A/RES/61/106, available at: <https://www.refworld.org/docid/45f973632.html> [accessed 27 November 2018]

Конвенцията. Разпоредбата гласи: *“Държавите - страни по настоящата конвенция, признават правото на хората с увреждания на достъп до най-високия постижим стандарт на здравеопазване без дискриминация по признак увреждане. Държавите - страни по конвенцията, предприемат подходящи мерки за осигуряване достъпа на хора с увреждания до съобразени с пола им здравни услуги, включително медицинска рехабилитация.”* В изпълнение на задълженията си по международния договор правителствата на държавите - страни по конвенцията трябва да осигурят на хората с увреждания равен достъп до здравни грижи, включително в областта на сексуалното и репродуктивното здраве и до програмите за обществено здраве, които услуги съгласно акта трябва да имат същия обхват, качество и стандарт като предоставяните на останалите членове на обществото. Здравните грижи следва да бъдат финансови достъпни за лицата с увреждания. Относно осигуряването на здравни грижи в международноправната доктрина е изложено становище, че разликите в достъпа до тях между различните групи могат да възникнат заради: наличието или не на съответните грижи (определени услуги не могат да бъдат предоставяни на определени групи); качеството (може да варира в зависимост от членството в групата); разходите (финансовите и другите разходи за полагане на съответните грижи); и информацията (не всички групи могат да бъдат запознати с определени услуги, реда и условията за тяхното предоставяне).⁵⁵³ Видът на факторите, които затрудняват хората с увреждания при реализирането на здравните им права, е от значение само за да се формулират подходящи мерки за тяхното отстраняване. Най- често срещаните организационни бариери в системата на здравеопазването, които срещат хората с увреждания са *“недостига на услуги, трудности с физически достъп, неспособност да се правят ”разумни корекции”, които да отговорят на нуждата на тази група лица (например производство на лесни за четене материали”*⁵⁵⁴. Също така малка част от здравните специалисти са специално обучени да работят с хора с увреждания, което се отразява на отношенията им с такива пациенти и съответно със способността им да ги информират за лечението и да получат информираното им съгласие.

На следващо място държавите – страни по Конвенцията имат задължение да предоставят подходящи здравни услуги на хората с увреждания, т.е. те да бъдат съобразени със специфичния здравен статус на тези лица. В международния договор е обърнато внимание на необходимостта от приемане на адекватни мерки за ранно откриване и подходяща интервенция на възможните увреждания, които в случай че е възможно биха ограничили прогресивното развитие на дадено заболяване. Международната общност изисква специфичните здравни грижи и услуги предназначени за хората с увреждания да бъдат достъпни за тях не само във финансов аспект, но също така и по отношение на физическата достъпност. Обърнато е внимание и на поведението на здравните работници, които следва да предоставят на хората с увреждания здравни грижи *“със същото качество както за всички останали, включително с тяхното свободно и информирано съгласие, като между другото повишават разбирането сред здравните работници за правата на човека, достойнството, самостоятелността и нуждите на хората с увреждания, посредством обучение и разгласяване на етичните стандарти за общественото и частното здравеопазване”*. Както и в редица други универсални актове, приети в системата на ООН за закрила на човешките права, Конвенцията въвежда забрана за всякаква дискриминация спрямо хората с увреждания. За да се осигури всеобхватна грижа за тези лица следва да бъдат предприети и различни мерки за осигуряване на рехабилитационни програми, които да допринесат за укрепване на здравословния им статус.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на основния акт за закрила на правата на хората с увреждания, приет в системата на Организацията на обединените нации, е доказателство за повишената загриженост на международната общност за тази уязвима група лица. В универсалната международна система за закрила на основните човешки права и свободи все по-голямо внимание се обръща и на закрилата на здравните права на гражданите, особено на правото на здраве и правото на равен достъп до здравни грижи на лицата с увреждания. Тази положителна тенденция следва да бъде продължена и за в бъдеще предвид нарастващия процент на хората с увреждания в световен аспект. Всяко съвременно общество следва да подкрепя и

⁵⁵³ Northway, Ruth Equality and Equity of Access to Healthcare for People with Intellectual Disabilities 2010 available at: <http://www.intellectualdisability.info/changing-values/articles/equality-and-equity-of-access-to-healthcare-for-people-with-intellectual-disabilities> cit. Godard, M., Smith, P. (2001) Equity of access to health care services: theory and evidence from the UK, *Social Science and Medicine*, 53, 1149 – 1162

⁵⁵⁴ Emerson, E., Baines, S., Allerton, L., Welch, V. (2012) *Health Inequalities and People with Learning Disabilities in the UK: 2012*, Lancaster: Improving Health and Lives

уважава хората с увреждания, да бъде солидарно с тях, защото това е признак за демократичност, за хуманност и наличие на морал

ЛИТЕРАТУРА

- [1] UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 27 November 2018];
- [2] CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12 of the Covenant), Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4;
- [3] Maite San Giorgi, *The Human Right to Equal Access to Health Care*, School of Human Rights Research series, 2012, Volume 53, p.11;
- [4] <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf> ;
- [5] Malcolm MacLachlan, Hasheem Mannan, Eilish McAuliffe, *Access to health care of persons with disabilities as an indicator of equity in health system*, Open Med. 2011; 5(1): e10–e12. Published online 2011 Jan 18;
- [6] Whitehead, M. *The concepts and principles of equity and health.*, Int J Health Serv. 1992;22(3), p. 433;
- [7] UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 27 November 2018];
- [8] UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> [accessed 27 November 2018];
- [9] UN General Assembly, *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3940.html> [accessed 27 November 2018];
- [10] UN General Assembly, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3970.html> [accessed 27 November 2018];
- [11] UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [accessed 27 November 2018];
- [12] UN General Assembly, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities : resolution / adopted by the General Assembly*, 24 January 2007, A/RES/61/106, available at: <https://www.refworld.org/docid/45f973632.html> [accessed 27 November 2018];
- [13] Northway, Ruth *Equality and Equity of Access to Healthcare for People with Intellectual Disabilities* 2010 available at: <http://www.intellectualdisability.info/changing-values/articles/equality-and-equity-of-access-to-healthcare-for-people-with-intellectual-disabilities> cit. Godard, M., Smith, P. (2001) *Equity of access to health care services: theory and evidence from the UK*, *Social Science and Medicine*, 53, 1149 – 1162;
- [14] Emerson, E., Baines, S., Allerton, L., Welch, V. (2012) *Health Inequalities and People with Learning Disabilities in the UK: 2012*, Lancaster: Improving Health and Lives

SOCIAL WORK IN THE SYSTEM OF PUBLIC PROFESSIONS

Yana M. Dimitrova

Veliko Tarnovo University “St. Cyril and St. Methodius”, Bulgaria, y_dimitrova@abv.bg

Abstract: Nowadays, in this dynamic world, the need for help and support is increasingly highlighted. This is where the role of social work intervenes. Its task is to enhance the personal and social functionality of the people so as to cope with all kinds of everyday problems and hardship they encounter and to highlight the opportunities for realization and socialization in the society.

The goal of social work is to reduce the number of people who suffer and need help, thus lessen the disbelief in coping with problems and highlighting the hope for the best. Such people can be children, adolescents, young people, adults and people with special needs.

Sometimes in the family environment or in the wide circle of acquaintances, people fail to overcome the difficulties, and then a consultation with a specialist from the social sphere should be made. This need confirms once again that social-pedagogical intervention is not lacking, contributing to adequate and professional work to help address problems and deficits.

For this type of realization, graduates of this major must have dedication and humanity to their work with people and their problems. They also need to know well the relevant risks in each occupation.

Still, there is hardly any other profession that is so varied and versatile. This profession has many benefits as well as risks. The work of the Bulgarian social worker is the lowest paid among the helping professions and yet the one with highest efficiency and effectiveness expected. People working in the social sphere - the social workers, perform a wide range of functions and responsibilities in accordance to the nature of the assistance they have to provide.

Keywords: Social work, helping professions, social worker

When working on a given case, social workers stand equal to the police in operations and searches, protecting children's rights in court, unfolding conflicts, and mediating between spiteful neighbors, parents, or even entire communities. The social worker works in extremely harsh conditions – among poverty and squalor, with people living in institutions, prisons, hamlets and remote villages, and is often subject to aggression and hostility.

A social worker is a defender, who provides protects to people, but in fulfilling his/her commitments he/she needs protection, and this is not yet regulated in the legislation. The position in this sphere is extremely responsible because decisions are made about life, safety and rights. Work requires direct contact with clients, and very often they are in the so-called “ghettos” where the assistant is not well accepted by the community, he/she often encounters people with addictions, mental problems, etc. Today, we witness a number of cases of violence over social workers. The media daily inform about such examples.

Social work is one of the varieties of human activity. As part of the humanitarian professions it has the mission of a helping profession. Providing assistance to an individual, as well as to families, groups and communities. In addition, via social work various social services are performed and, when solving a problem, it facilitates communication and cooperation with other institutions.

Professional help is a focused activity aimed at strengthening or building new foundations in the person seeking for a change that fits in with the generally accepted standards in order to be able to return to society.

In the rapidly developing world, many values, morals and transitions are constantly changing. In the pursuit of a person to adapt to the given conditions, including the primary care of survival it is quite difficult. Often due to the dynamics of everyday life, emotional and psychic crashes occur, which emerge as a barrier to meet as well as to resolve the changes that have occurred without assistance and support. Typically, this assistance is done by relatives and friends, but sometimes this is not enough.

The socio-pedagogical work arises in response to this deficiency of professional knowledge and skills to regulate human relations, to facilitate the “individual-society” relationship, which means not only the improvement of human relations but also the improvement of the person, the social organism, the society in which he/she lives (Kuzmanova-Kartalova, 2013: 8-9). Combined with other institutions, it could make an adequate contribution to resolving complex life situations.

Various definitions of social work are popular. The definition given by the International Social Work Association is as follows: “a profession supporting social change, solving problems in human relationships and empowering and liberating people to improve their well-being. Using theories about human behavior and social systems, the profession intervenes where people interact with the environment.” In the legislation concerning social

work in Bulgaria it is stated that “Social work is a professional activity to improve the mutual adaptation of the assisted persons, families, groups and the environment in which they live. It is a set of support activities aimed at achieving a better quality of life, dignity and responsibility in people based on their individual abilities, interpersonal relationships and community resources.” (Social Assistance Act). Regardless how it is described, the profession unconditionally anchors on help and assistance.

Like the world around us, social work is quite dynamic and adapts to this rhythm of action for better productivity. Its intervention starts from the moment the person is confronted with the surrounding environment, where there is an imbalance in the relationship “individual – individual” or “individual – environment”. Then case work begins in accordance to the needs of society, reflecting the social protection of the needy and striving to meet the needs of the individual.

In this line of thought, Todor Minev points out two main types of help - objectively determined needs and subjectively determined needs. In cases of objectively determined needs, pecuniary and institutional assistance, understood as cash benefits, housing, health insurance and other options to improve living conditions. And in the case of subjectively determined needs, the provision of social-pedagogical help is expected, realized as “help for self-assistance”, opportunities related to the development of the personal capacity of the needy (Minev, 2012: 10).

Todor Minev defines the main goal of social work as “... to ensure a quality standard for all members of society through the implementation of effective policies and strategies that guarantee a balance between living and environmental conditions and protection from a life adversity. The operational purpose of social work is defined by the author as a change in “... the lives of people who are unable to solve their problems on their own and to change the social conditions in order to maintain the adversity within bearable limits” (Minev, 2012: 13 -14).

According to Pepa Miteva, the goals in the social work are aimed at:

- Softening the effects of poverty, social isolation of individuals and groups; helping meet the needs of people experiencing the negative consequences of a swift move to improve the social system;
- Global reform leading to the institutionalization of social policy institutions;
- Centering on the individual and on his/her social environment (Miteva, 2006: 28).

Generally speaking, social work **aims** to solve social problems in the public activity which reverberate on the individual. In order to implement the identified changes, activities related to the available resources of the individual and the creation of new ones have been made. The expected result should be self-decision-making, responsibility, self-help, positivism, integration and social functioning.

The object of social work is society in general, namely individuals, groups, communities - people in need of assistance and support in case of difficulties and problems. Namely, the object is the problem or difficulty that has occurred in the process of building it with the environment in the fight with the environment in different risk situations.

The object is the organized assistance to the clients in order to support their personal development and their social functioning. Here the focus is the process itself and the development of measures and methodologies for achieving the goal.

The tasks are limited to forming and building the resources of the person. In order to achieve the set objectives against the subject of work, a number of specific financially, personnel-connected and organizationally secured tasks are required, such as:

- Clarifying the socio-economic situation in the country and regions and focusing on possible resources for social work;
- Regular research, educational and training activities on the different types, forms and levels of social work;
- Improvement and updating of the legal and administrative basis of social work;
- Increasing the share of the non-governmental, private and religious sector in the field of social work;
- Improving the organization and technology of social work;
- Increasing the level of professional qualification (knowledge, skills, experience) of social workers and assisting persons.

Following the aforementioned foundations of social work, it should be noted how functional it is and offering broad-based assistance in line with the nature of the problem, caused by any disposition.

A central place in the work of any helping profession and organization is the fight against social injustice. Throughout the world, social workers become advocates for the restoration of human rights, and not only, who rely on a complex of interrelated knowledge, skills and influence. It is particularly relevant today when the world faces the solution of practical challenges, called standards, criteria and laws, both for social work and in any public human activity. People’s problems arise from a national and global nature, and this leads to changes that once again touch people. Conflicts include political and social change. They exert considerable influence and affect people, resulting

in pressure - emotional and financial downturns. This is how poverty is increasing, and it is one of the main contingents from which problems emerge, and the prompt intervention of a professional from helping professions and activities is required. Many of the problems from the past remain today.

The twenty-first century is a century of innovation, interactivity and awareness. Social work is inevitable in the conditions created, and this innovation of change and prisms must be used as a tool for work. Poverty problems are far from unique in the spectrum of difficulties. In this connection, the task is also to strengthen values in people. The well-being of people and the pursuit of social justice and equality are a priority; the presence of specialists to work for this is not only inevitable but also extremely necessary. Nowadays, social work is an academic specialty, with an independent educational program and specialization covering the areas of working with people in groups, working in the community and working in the field of social policy. It supports social change, solving problems in human relationships. It has the opportunity and the power, through its professional staff, to give people the opportunity to improve their well-being. The principles of human rights and social justice are fundamental to social work.

LITERATURE

- [1] Georgiev, G. (2018) *Police in Civil Society (Law Enforcement, Social Mission, Professional Ethics, Civil Control)* University Press “St. Cyril and St. Methodius”, V. Tarnovo, 2018
- [2] Georgiev, Georgi (2017) *Principles of Adapted Justice to Children's Needs as Vulnerable Victims - Requirements of Directive 2012/29 / EU, No 2 (22), (July-December)*. Volume XI. Imperial College Press – p. 590. ISSN: 1474-846X. Impact factor: 5.253. 5-Yr impact factor: 4.820
- [3] Minev, T. (2012) *Theoretical and methodical foundations of social work*. Faber Publishing House, Veliko Tarnovo
- [4] Miteva, P. (2006) *Methods in helping professions*. Sofia-Burgas
- [5] Kuzmanova - Kartalova, R. (2013) *Theoretical foundations and methodological approaches in socio-pedagogical work*. E Print Publishing House, Sofia

A MODEL FOR MOBILE SOCIAL WORK WITH FAMILIES AT RISK

Iliyan Rizov

Konstantin Preslavsky University Of Shumen, Republic Of Bulgaria, Ilriz@Yahoo.Com

Abstract: The report presents a model for mobile social work with families, which develops in Roma communities (Varna Municipality and Aksakovo Municipality) for 10 years. This model seeks to resolve the problem about inefficiency of institutions in their work to reduce the number of abandoned children and to increase child well-being in vulnerable communities. There are presented specific activities and results, what show a way of support of the process for deinstitutionalization of childcare.

Keywords: mobile social work, families in risk, child well-being, deinstitutionalization of childcare, prevention of abandonment of children from their families.

МОДЕЛ ЗА МОБИЛНА СОЦИАЛНА РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВА В РИСК

Илиян Ризов

Шуменски университет “Епископ Констан Преславски”, Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование – Варна, Република България, ilriz@yahoo.com

Резюме: Докладът представя модел за мобилна социална работа със семейства, който в продължение на 10 години се развива в ромски общности (община Варна и община Аксаково). Чрез този модел се търси решение на проблема за неефективността на институциите в работата им за намаляване броя на изоставените деца и за повишаване на детското благосъстояние в уязвими общности. Представени са конкретни дейности и резултати, които показват възможни начини да се подкрепи процеса на деинституционализация на грижите за деца.

Ключови думи: мобилна социална работа, семейства в риск, детско благосъстояние, деинституционализация на грижите за деца, превенция на изоставянето на деца от техните семейства.

Този доклад е изработен във връзка с изпълнението на вътрешноуниверситетски проект на тема „Очаквания и удовлетвореност на участниците в образователния процес от обучението ” (Договор № РД-08-168/09.02.2018г.), финансиран от Фонд „Научни изследвания“.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦИЯ

Политиките за деинституционализация на грижите за деца не успяват да предизвикат прилагането на достатъчно ефективни стратегии за намаляване броя на изоставените (или изведени) деца от техните семейства. В повечето случаи работата със семействата се придържа към конвенционалния подход, който не подкрепя, а принуждава, не търси достъп до уязвимите, а чака те сами да преминат границите на своите ограничени възможности, не предотвратява проблеми, а предизвиква нови.

Липсата или недостигът на дейности за превенция на изоставянето на деца се констатира в множество международни и национални изследвания и публикации. (ООН, 2009; БХК, 2010; УНИЦЕФ, 2014; Harriet Ward и др., 2014)

В отговор на необходимостта да се намалят случаите на изоставяне на деца и настаняването им в институции, на ограничаване на насилието и недостатъчната грижа в семействата, е разработен модел, основащ се на мобилен подход в работата със семейства от уязвими общности. Моделът на работа е приложен на територията на квартали и махали, населявани предимно с ромски общности в община Варна и община Аксаково. Той стартира през 2009г. и продължава да се прилага и развива, като се търсят нови ресурси за интегриране на различни видове интервенции.

ОПИСАНИЕ НА МОДЕЛА НА РАБОТА

Моделът се изпълнява от екип, включващ вътрешни за общността мобилни работници и доброволци, както и социални работници и психолози. Той е изграден от следните компоненти:

1) Осигуряване на подкрепа от ключови представители на местните общности и привличане на доброволци като партньори в провеждането на информационни кампании, идентифициране на семейства в риск и работата с тях.

2) Провеждане на местни информационни кампании за разясняване на негативните последици от недостатъчната грижа за децата, насилието над тях и изоставянето им в институции. Кампаниите се осъществяват от мобилните работници и доброволци от общността. Те имат постоянен характер, извършват се на терен - по метода „от врата на врата“, на улицата, по време на домашни посещения, както и чрез организиране на информационни срещи.

Заедно с посланията, които се отправят по време на информационните кампании, мобилните работници предоставят информация за това как и къде могат да бъдат намерени, каква подкрепа може да се очаква от екипа в случаи, когато това е необходимо. В резултат на засилване на доверието и контактите с местните общности, постепенно работата на терен променя своите приоритети – контактите и срещите, предимно с информативен характер, преминават в срещи за консултиране на семейства, идентифициране на рискове и последващо предприемане на действия.

3) Работа на терен за идентифициране на семейства, които: (а) не полагат достатъчно грижи за децата си, или съществува риск за това; (б) упражняват насилие над децата си, или съществува риск за това; (в) съществува риск да изоставят децата си.

Работата на терен се извършва от мобилни работници и доброволци. Събраната от тях информация се предоставя на останалите членове на екипа (социални работници и психолози), след което се извършва оценка на случая според социални, здравни и психологически критерии. Работи се приоритетно със семействата, при които съществува непосредствен риск за децата.

4) Работа със семействата за подобряване на грижите за децата и предотвратяване на риска от насилие и изоставяне. Тя включва кризисна интервенция; работа по случай; провеждане на фамилни групови конференции; предоставяне на допълнителни социални, здравни и други услуги.

Ако в резултат на направена оценка на случай, е установено, че семейството е в риск да изостави своето дете, поради невъзможност да се грижи за него, има желание да се справи с проблема, но няма достатъчно ресурси за това, екипът предприема **работа по случай**. Това е системна и многокомпонентна работа със семейства за подобряване на грижите за децата, предотвратяване на риска от насилие, изоставяне или извеждане на детето от семейството му. Работата по случай най-често може да възникне като резултат от системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск, и като продължение след успешно проведена кризисна интервенция. Работата по случай може да бъде възложена и от Отдел „Закрила на детето“ с издадено направление, например във връзка с процес на реинтегриране на дете в неговото семейство, оценяване на семейството и работа за повишаване на родителския му капацитет.

Работата по случай включва различни дейности, според индивидуално разработени програми за всяко семейство: посещения на екипа в семейството; социално, здравно и психологическо консултиране на родителите, близките и роднините на детето; оказване на материална подкрепа на семейството – ремонтване на жилището, спешно осигуряване на храни и лекарства; насочване, придружаване и посредничество пред институции; включване на родителите в обучения и групи за взаимопомощ и др.

Работата с децата в семейството е неизменна част от работата по случай. От равнището на развитие на родителския капацитет в семейството зависи как се развиват децата в социално, емоционално, познавателно, здравно и физическо отношение. В семействата, където има риск за пълноценното развитие на децата, често се налага предприемане на дейности за компенсиране на тяхното изоставяне в посочените сфери. В други случаи, е наложителна психологическа работа с детето във връзка с преживяно травматично събитие, или работа с него за подобряване на самооценката и социалните му умения.

След като работата по случай приключи успешно, семейството остава под наблюдение на екипа, който перманентно следи за устойчивостта на постигнатите резултати.

В много случаи, работата със семейства, при които съществува непосредствен риск да изоставят децата си, започва с **кризисна интервенция**. Кризисна интервенция се налага преди и след раждането на детето, в условията на родилен дом, както и преди постъпването на майката в него, или след напускането му.

Голяма част от кризисните интервенции се налагат в ситуации на несправяне, като резултат от събития, които трудно могат да бъдат предвидени. Затова е необходим и следващият компонент в работата със семействата - системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск (виж по-нататък).

Вземането на самостоятелни решения от семействата, техните близки и роднини по възникнал проблем е част от работата по случай. Организирането на **фамилни групови конференции** (Horst, H., Joanknecht, L., Pagée, R., 2012) е метод на работа, който се основава на подкрепата на най-близката среда за детето: семейство, роднини и други близки хора, които трябва да вземат решение за него. Това е процес на делегиране на права за вземане на решения от тези, на които естествено и изначално, е дадено това право.

5) Системно наблюдение на идентифицираните семейства в риск за предотвратяване на кризи и ситуации на несправяне, които биха довели до влошаване на грижите за децата, упражняване на насилие и изоставяне.

Този компонент от работата на екипа постепенно заема все по-голяма част от неговото време. Наблюдават се семейства, които вече са идентифицирани като семейства в непосредствен и потенциален риск. Във фокуса на внимание са и семейства, с които работата по случай вече е приключила, но те остават под наблюдение. Контактите между тях и екипа продължават, макар и да се случват по-рядко. Това е процес, който до голяма степен зависи от желанието на семействата. Той гарантира сигурност, че при възникване на неблагоприятни събития в живота на тези семейства, те могат да потърсят отново подкрепа от екипа.

6) Обучение на родители, които срещат трудности в отглеждането и възпитанието на своите деца: провеждане на тематични срещи от „отворен” тип за развитие на родителски умения и превенция на рисковото поведение; организиране на групи за взаимопомощ на родители.

Моделът за мобилна социална работа със семейства от уязвими общности за първи път е приложен през периода 2009-2012г. (ОАК, 2012; Ризов, Ил., 2012) С развитието на модела, в периода 2013 – 2018г., са потърсени още ресурси в местните общности за осигуряване на по-добър достъп до тях чрез привличане на повече доброволци като местни партньори. Следвайки методологията на мобилния подход, моделът интегрира по-добре четирите компонента: (1) работа на терен; (2) работа с групи, (3) работа с индивидуални случаи и (4) работа с общността. Постепенно се променя и фокусът на работа спрямо общността – от предоставяне на услуги в общността се преминава към търсене на ресурсите на самата общност. Така възниква качествено нова ситуация, която може да се опише по следния начин: общността все по-често играе водеща роля в процеса на подкрепа на нуждаещите се семейства, а екипът все по-често следва общността и постепенно се превръща в неин ресурс. Такава е логиката на процеса на **овластяване** на общността.

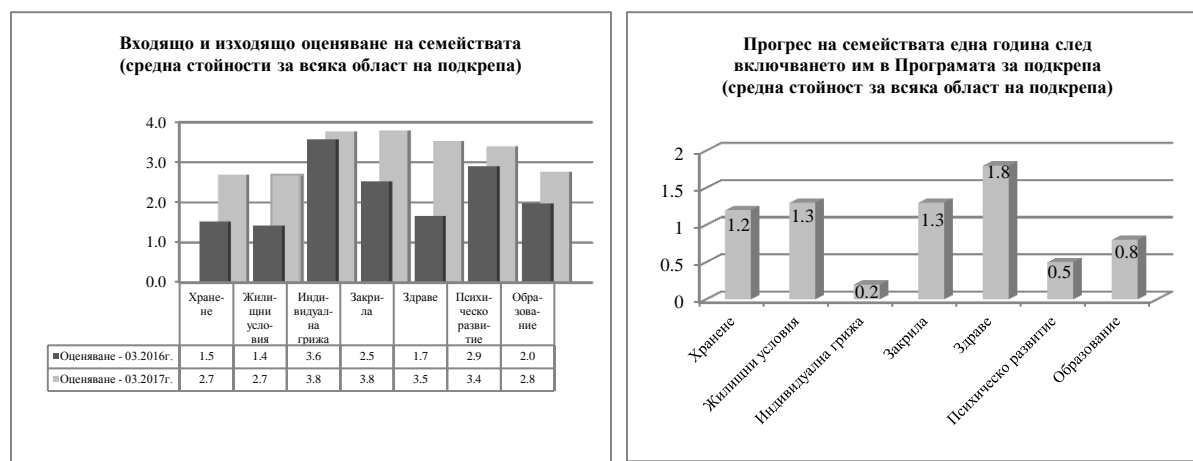
ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРОМЕНЕТЕ В ПОДКРЕПЕНИТЕ СЕМЕЙСТВА

В тази част от изложението ще бъдат представени резултати от стандартизирано оценяване на прогреса на 15 семейства в резултат на едногодишна подкрепа, която са получили чрез описания модел на работа. Обща характеристика за тази група семейства е, че до тях е достигнато чрез работа на терен от мобилни работници. Това са семейства от уязвими ромски общности, които са оценени като рискови по отношение на грижите им за децата. При някои от тях съществува риск от изоставяне (или извеждане) на деца, при други семейства съществува възможност тяхно дете (настанено в институция или в приемно семейство) да бъде реинтегрирано, но все още семейството не е напълно готово за това. Всички семейства са оценени като потенциално развиващи се по отношение на качеството на родителските им грижи.

Оценяването на семействата се извършва според критерии и показатели, разработени на основата на базовите потребности на личността, оценъчна рамка на нуждите на децата и техните семейства (НМ Government, 2013) и съдържанието на областите в „Индекс на статуса на детето“ (WVO), модифицирани и развити за нуждите на оценяването на прогреса на семействата.

Оценяването на семействата е извършено по отношение на 7 области на родителски грижи и отговорности. (Виж: Приложение) В системата за оценяване тези области представляват критериите, по отношение на които се оценяват семействата.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ Повече информация за методиката на изследването и резултатите от него може да се получи от: Ризов, Ил. (2018) Мобилен подход за социална работа със семейства в риск. Варна.

Обобщените резултати от входящото и изходящо оценяване на семействата показват следното:

1) Семействата са отбелязали най-голям общ прогрес по отношение на грижите за децата в областите: **„Здраве“**, **„Жилищни и други материални условия“**, **„Закрила на детето“**, **„Хранене“**. На базата на 4-степенната скала за оценяване (Виж: Приложение), прогресът в тези области надхвърля единица (от 1.2 до 1.8). Забележителен е напредъкът по отношение на грижите за **здравео** на децата (показатели: „Общо здравословно състояние“ и „Достъп до здравни услуги“). Този прогрес е с почти две единици по-висок от началното си равнище.

2) По-малък е прогресът на семействата за областите: **„Образование“**, **„Психическо развитие“** и **„Индивидуална грижа“**. По отношение на **образованието** на децата анализът на работата по случаите показва, че са намалели безпричинните отсъствия от училище, но същевременно училищата и детските градини не са достатъчно приобщаващи и тяхната адаптивност спрямо индивидуалните особености и специални нужди на децата са изключително слаби. Затова е необходимо разкриването на допълнителни услуги за индивидуална и групов работата с децата.

3) Високата обща оценка, дадена за областта **„Закрила на детето“** на изхода на оценяването и високият ръст (1.3), който бележат грижите за децата в периода между входящото и изходящо оценяване, заедно с други данни, свидетелства от интервютата с подкрепени родители и експертни оценки от професионалисти, потвърждават, че се е увеличила сигурността на децата в семействата (както и на самите семейства), намалял е рискът от насилие. (Виж: Ризов, Ил., 2018) Като цяло са се увеличили защитните механизми на семействата по отношение на допускането на насилие, експлоатация, пренебрежение. Същевременно, на децата (и семействата) е осигурен достъп до правна и социална защита, най-често свързана с правото на децата на семейство, право на отглеждане в семейна среда, право на ненасилие. Общата атмосфера на защитеност на семействата и децата е постижение (особено в случаите на домашно насилие), което влияе върху всички показатели за благосъстоянието на децата.

4) Прогресът по отношение на критерия **„Индивидуална грижа“** (показатели: „Наличие на възрастен, който да се грижи за детето“ и „Връзка на детето с възрастния (възрастните), с когото живее“) е най-малък, защото на входа на изследването тази област е оценена високо. Промените, които са настъпили в много семейства, са по посока на увеличаване на времето за родителски грижи. Често това се постига с увеличаване на ангажиментите на кръга, подкрепящ семейството, за да може то да отделя повече време за своите деца.

От гледна точка на проблема **превенция на изоставянето на деца**, резултатите от работата с оценените семейства могат да бъдат обобщени по следния начин: в продължение на една година, екип от трима мобилни работници, двама социални работника, един психолог и няколко подкрепящи специалисти са работили с 15 семейства (с общо 52 деца) от уязвими ромски общности. В резултат на работата по описания вече модел са реинтегрирани 4 деца в своите семейства и е предотвратено изоставянето и/или е намален риска от изоставяне на 27 деца.

Получените резултати от оценяването на семействата дават основание да се направят следните изводи:

За период от една година, системната и многокомпонентна работа с групата на подкрепените семейства се отразява най-бързо върху здравните, физически и социални аспекти на благосъстоянието на децата. Очаквано, прогресът на семействата по отношение на подобряване на взаимодействието на родителите със своите деца е възможност, която изисква повече време. Педагого-психологическите интервенции в семействата изискват и много повече ресурси (освен задължителната компетентност), които много често са административно и финансово ограничени. Затова, задължително условие за развиването на мобилни услуги в общността е наличието на възможност за ефективно разпределяне на финансовите ресурси, както и постигане на много по-голяма автономност в управлението.⁵⁵⁶ По тази причина, държавните структури често се оказват резистентни към прилагането на мобилни модели за социална работа.

Материалната подкрепа на семействата, въпреки съществуващите несъгласия, е необходим компонент в социалната работа. Данните от изходящото оценяване показват, че е налице своеобразно догонване на равнищата на благосъстояние на децата по отношение на проблемни области („Здраве“, „Хранене“, „Жилищни и други материални условия“), спрямо тези, които са оценени по-високо на входа на измерването.

Въпреки, че областите, които предполагат най-голяма материална подкрепа: „Здраве“, „Хранене“, „Жилищни и други материални условия“, са отбелязали най-голям ръст на развитие, този прогрес не е пропорционален на големината на изразходваните финансови средства. Това показва сравнението между постиженията на различните семейства, съпоставено с големината и броя на материалните интервенции. Известно е, че ефектът от предоставянето на материална подкрепа е много по-силен, когато тя е навременна, когато семейството е в криза и се нуждае от спешна помощ. Точно този аспект на подкрепа се оценява особено позитивно от семействата (по техни свидетелства). Трябва да се има предвид и обстоятелството, че тези области на подкрепа изискват и навременно консултиране, придружаване, обучение, които се предоставят от екипа, работещ по случая. Навременното и адекватно оценяване на конкретните нужди и начините на предоставяне на услугите зависи от уменията на екипа и особено много от наличието на мобилни работници и доброволци, близки по социо-културни характеристики на целевата група.

Анализът на внедряването на описания модел, както и на други практики, свързани с прилагането на мобилен подход, ни дава основание да твърдим, че характеристиката „мобилност“ на социалната работа с деца и семейства не се определя само от наличието и работата на мобилни работници (медиатори, аутрич-работници, сътрудници на терен). Тя е свързана и с начина на мислене на подкрепящите, с дизайна на подкрепата. От това, доколко екипът е готов да отговори на нуждите безусловно и условно (когато е необходимо), винаги без предразсъдъци, без загуба на фокуса – детето и семейството му, като негова най-важна подкрепяща среда.

Когато се описват моделите, прилагащи мобилен подход в социалната работа, обикновено се отбелязва като важно условие гъвкавостта в работата на екипа с целевата група. Понякога това се прави без да се посочва какво точно се има предвид. Затова ще изброим някои конкретни измерения на характеристиката „гъвкавост“ в нашия модел на работа: своевременно отговаряне на възникнали нужди в семействата; готовност за психологически, социални и материални интервенции по всяко време (ненормирано работно време на екипа; „мобилни“ са не само мобилните работници, а целият екип: психолози, социални работници и др.); наличие на разнообразни ресурси за подкрепа; способност на екипа да предоставя различни видове интервенции; поддържане на подкрепяща мрежа от доброволци в близост до подкрепяните семейства; лесно преодоляване на разстояния (наличие на транспортни средства); своевременно предоставяне на информация (оперативна и др.) на държавните органи и институции; поддържане на преки контакти с ключови специалисти в различни звена и институции; бърза промяна на плановете за подкрепа, включване на задачи, които отговарят на непосредствените нужди на семействата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Добрите пожелания и ценностно ориентирани стратегии за подобряване на детското благосъстояние, отразени в многобройните документи, няма да се сбъднат, ако не се следва път за търсене на семействата, които остават скрити за институциите, или до които институциите не могат, а и не желаят да достигат.

⁵⁵⁶ Например, организацията, която прилага мобилен подход, трябва да предвижда повече средства за транспорт, комуникации и мобилни работници, вместо средства за помещения и администратори. Необходим е гъвкав мениджмънт на екип от професионалисти и пара-професионалисти с ненормирано работно време, вместо администриране на професионалисти, нормирано превърнати в администратори.

Следвайки прилагането на мобилен подход в социалната работа с уязвими общности, ние ще сме в състояние да утвърдим нов тип действие: на активно търсене на нуждаещите се и осигуряване на улеснен достъп до всички, без „прагове“, чрез овластяване на общността. **Мобиленият подход** в социалната работа е своеобразна платформа, осигуряваща действието и на други подходи. Той прави възможен **семеен-ориентираният подход**, отваря врати за **ранна интервенция** и **интегрирана подкрепа на ранното детско развитие** в условията на маргинализирани групи и общности. С него започва и пътят към **овластяването** на родители и общности, създава подкрепяща среда, възстановява връзки и оживява **партньорските мрежи**, които институциите описват в своите стратегии.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] БХК (2010) Защита на правата на ромските деца в системата за закрила на детето в България. С., БХК.
- [2] ОАК (2012) Програма за подкрепа на деца и семейства в общността с цел превенция на настаняването на деца в институции. Практически модели на работа. Фондация „Лале“, ОАК.
- [3] ООН (2009) Насоки за алтернативна грижа за деца. Рамка на Организацията на обединените нации. ООН.
- [4] Ризов, Ил. (2012) Превенция на изоставянето на деца от ромска общност. Варна.
- [5] Ризов, Ил. (2018) Мобилен подход за социална работа със семейства в риск. Варна.
- [6] УНИЦЕФ (2014) Деинституционализацията на децата в България – докъде и накъде? Независим преглед на напредъка и предизвикателствата. С., УНИЦЕФ.
- [7] HM Government (2013) Working Together to Safeguard Children: A Guide to Inter-Agency Working to Safeguard and Promote the Welfare of Children. London: Department for Education.
- [8] Horst, H., Joanknecht, L., Pagée, R. (2012) Фамилни групови конференции. Наръчник за независими координатори. С., Фондация „Лале“.

Приложение

Оценяване на грижите за децата в семействата

Критерии (области за подкрепа)	Показатели	Скала за оценяване			
		4	3	2	1
1. Хранене	1.1. Количество на храната	Детето се храни редовно.	Детето понякога не се храни достатъчно.	Детето често изпитва недостиг от храна и се оплаква от глад.	Детето рядко се храни и в много случаи нощем си ляга гладно.
	1.2. Качество на храната	Детето се храни балансирано, съобразно неговите индивидуални нужди и диета. Ако е необходимо се набавят хранителни добавки и специални храни.	Детето понякога не се храни балансирано и не винаги храненето е съобразено с неговите индивидуални нужди и диета.	Детето се храни небалансирано. В повечето случаи се храни с некачествена храна, несъобразена с неговите индивидуални нужди и диета.	Детето се храни изцяло с некачествена храна.
2. Жилищни и други материални условия	2.1. Жилищни условия	Детето живее в жилище, което е топло, сухо, защитено, безопасно, с вода и канализация.	Детето живее в жилище, което се нуждае от благоустрояване и/или ремонт.	Детето живее на място, което е пренаселено и/или което се нуждае от основен ремонт.	Детето няма подходящо и защитено място за живеене.
	2.2. Дрехи и др.	Детето винаги разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	В повечето случаи детето разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	В повечето случаи детето не разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.	Детето не разполага с подходящи дрехи, обувки и други средства (например, помощни средства за придвижване), които са му необходими.
3. Индивидуална грижа	3.1. Наличие на възрастен, който да се грижи за детето	Детето има поне един възрастен, който да се грижи за него.	Детето има възрастен човек, който полага грижи за него, но е ограничен в грижите си поради заболяване, възраст или друго.	Детето няма постоянен възрастен, който да се грижи за него.	Никой не полага грижи за детето и то е принудено само да се грижи за себе си.
	3.2. Връзка на детето с възрастния (възрастните), с когото живее	Детето има поне един възрастен, който му дава любов и внимание.	В живота на детето има човек, с когото е в доверителна връзка, но не живее постоянно с него или той не винаги успява да отговори на емоционалните нужди на детето.	Детето много рядко се среща с възрастен, с когото има емоционална връзка.	Детето няма емоционално-доверителна връзка с възрастен.
4. Закрила на детето	4.1. Защита от насилие и експлоатация в семейството	С детето не се злоупотребява, не е обект на насилие и пренебрежение.	Има съмнения, че с детето не се отнасят добре, че е обект на пренебрежение, насилие, злоупотреба.	Очевидно е, че детето е обект на насилие, злоупотреба или пренебрежение.	Детето е подложено на физическо насилие, експлоатация. Злоупотребява се с него сексуално.
	4.2. Правна и социална защита	Детето има пълен достъп до правна и социална	Детето има достъп до някои услуги за правна и	Започнал е процес на осигуряване на правна и	Детето няма никакъв достъп до правна и

		защита и се възползва, когато е необходимо.	социална защита, от които се възползва.	социална защита на детето, но още няма резултат.	социална защита.
5. Здраве	5.1. Общо здравословно състояние	През последния месец детето е било здраво и физически активно.	През последния месец детето е боледувало (1 до 3 дни) и е било по-малко активно.	През последния месец детето често е боледувало (повече от 3 дни) и е било по-малко физически активно.	През последния месец детето е боледувало през повечето време.
	5.2. Достъп до здравни услуги	Детето получава необходимото лечение, както и всички или почти всички необходими медицински и превантивни услуги.	Детето получава лечение, но някои здравни услуги не са осигурени (например, имунизации, изследвания).	Детето не получава пълно лечение или само понякога получава (например, не винаги са осигурявани необходимите лекарства).	Детето рядко или никога не получава необходимите здравни ризи.
6. Психическо развитие	6.1. Емоционално състояние	Детето изглежда доволно и щастливо.	В повечето случаи детето е щастливо, но понякога е неспокойно и затворено. Ако е бебе понякога е раздразнително и/или не спи добре.	Детето често е затворено, раздразнително, неспокойно и тъжно. Ако е бебе може често да плаче и да не е активно.	Детето изглежда тъжно, отчаяно, затворено. Ако е бебе, отказва да яде, спи лошо и плаче много.
	6.2. Социално поведение	Детето се разбира с околните, обича да играе с други деца и с възрастни. Участва в групови дейности и в дейности на семейството.	Понякога детето има проблеми в контактите с околните. В повечето време играе без проблеми с другите деца и с възрастни. Понякога влиза в спорове и/или се бие.	Детето не спазва граници и правила, често не общува с връстници и възрастни.	Детето има проблеми с поведението си, включващи кражби, ранна сексуална активност и/или друго рисково поведение.
7. Образоване	7.1. Успеваемост в училище (детска градина, център за ранно детско развитие, обучение или др.)	Детето редовно посещава училище (детска градина, център за ранно детско развитие или др.), старее се, постига успехи.	Детето редовно посещава училище (или друго), не винаги успява да отговори на очакванията на учители, възпитатели и/или други.	Детето изостава в познавателното си развитие. Понякога безпричинно отсъства от училище (или друго).	Детето не посещава училище (или друго) или много често безпричинно отсъства. Изостава значително в познавателното си развитие.
	7.2. Обучение, съобразно индивидуалните нужди	Детето посещава училище (или друго), което отговаря на неговите образователни потребности и на необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения).	Детето посещава училище (или друго), но не получава адекватно обучение, съобразно неговите образователни потребности и нуждите му от придобиване на практически умения (вкл. професионални умения).	Детето е записано в училище (или друго), съобразно неговите образователни потребности и необходимостта да придобива практически умения (вкл. професионални умения), но не го посещава редовно.	Детето не е записано или не посещава училище (или друго), което да отговора на неговите образователни потребности и на необходимостта да придобива практически умения.

PROFESSIONAL OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE SOCIAL WORKER

Yana M. Dimitrova

Veliko Tarnovo University “St. Cyril and St. Methodius”, Bulgaria, y_dimitrova@abv.bg

Abstract: Current study presents professional qualities of social worker and summarizes his professional knowledge, skills and qualities. Like any other profession, social work also has its obligations and responsibilities. They are based on ethical norms and requirements. Ethical rules are set in the Social Worker's Code of Ethics. It represents standards of ethical conduct in professional relations with clients, colleagues, institutions and society as a whole.

Professional ethics is an integral part of the components that form the structure of the professional competence of the social worker. The term "professional ethics" refers to the set of requirements for the morality of the worker in each area of professional activity. There are common, valid for all professions requirements for labor morality, as well as specific for the specific profession or position.

In the context of social work, the issue of professional ethics is particularly important because of the often necessary need in the daily life of the specialist to confront ethical dilemmas, to make a choice between the purely human response and the professional solution, to observe and apply moral norms.

Moral categories in professional and educational activity are manifested in several ways: professional abilities; relations between the subjects in the pedagogical process; ethical relationship within the work team.

Professional social work also requires the need for other components in the structure of professional ethics considered as a helping activity, more in the context of social support and assistance, such as caring for the social well-being of people. Professional social work also requires the need for other components in the structure of professional ethics - confidentiality, support volunteering, anti-discriminatory attitude, the best interest of the client, etc.

Social work is among the professions that are realized and represent a special category - filled with humanity, compassion; a profession that requires love and concern for people, concern and responsibility towards their destiny, readiness for conscious and voluntary support in the name of their prosperity. It is these characteristics that can only occur when the social worker has high morals, values that are transformed into ethical attitudes and behaviors.

Keywords: Social worker, professional ethics, responsibilities, professional obligations, ethical code

The main goal and moral duty of the social worker is to help all who need it. The profession of a “social worker” requires that the worker has a variety of personal qualities, skills, knowledge, professional behavior and competence. At the same time, the social worker is also committed to his / her professional growth and development in order to always be adequate to the needs of his / her clients.

Professional ethics is an integral part of the components that form the structure of professional competence. It is a set of requirements for the morality of the worker in every area of the professional activity.

Todor Minev defines ethics in social work as a set of principles justifying the manifestation of morality, moral duty and the responsibility of the social worker. Leading place between them occupies:

- Attitude towards the client as a unique being;
- Obligation to vindicate social justice;
- Objective assessment of one's knowledge and skills;
- Anti-discrimination attitude;
- Confidentiality;
- Work in the best interests of the client;
- Voluntary when giving support;
- Non-violence and condemnation of all forms of violence;
- Compliance with ethical norms (Minev, 2012: 141-142).

The Code of Ethics for Social Workers in Bulgaria was adopted in 2000 by the Bulgarian Association of Social Workers (BASW), a member of the International Association of Social Workers. BASW shares the human ethical norms and principles, which is clearly expressed in the content of the Code of Ethics.

In structural and content terms, the Code of Ethics of Bulgarian social workers is very close to those of other countries. It consists of four main points:

- Basics;
- Interaction with customers;
- Attitude with colleagues;
- Coherence with the profession.

Part of the Code presents basic ethical requirements for professionals, related to their functions, professional competence and behavior. These include:

- Adequate and timely professional assistance and support;
- Ethical behavior in professional interactions;
- Activities and intervention within professional duties and competencies.

In the relations with the clients as necessary elements of professionalism and ethics, common values and norms are derived such as:

- Proper behavior and demeanor towards the client;
- Providing access to information for the client;
- Coherence of interventions solely in the interest of the client;
- Honesty and integrity;
- Dedication, responsibility, non-discrimination, confidentiality, consideration for the personality of the client, respect, etc.

The third part of the Code includes texts related to the relationship between colleagues. They primarily regard respect, solidarity, honesty and responsibility towards other specialists in the team. The structure of collegial ethics also includes such requirements as:

- Consideration and respect for the knowledge and competence of colleagues;
- Readiness for assistance and help when needed;
- Avoiding conflicts of interest.

The last point draws out the basic requirements in the context of ethical behavior:

- Assistance in raising the level of team work and accordingly the authority of the organization;
- Activity and proceedings to vindicate the moral principles of the profession;
- Commitment to improving the quality of social services, respectively the well-being of people and society as a whole.

Among the main duties selected on the basis of an overview of job descriptions, the following can be highlighted:

- Organizing and conducting activities;
- Strict execution of the Manager's instructions;
- Observing the rules at work;
- Keeping the documentation;
- Organization of meetings;
- Getting help and guidance, etc.

In order for professionals to carry out their professional duties, their personal qualities also occupy a significant place. Rozalia Kuzmanova defines and divides qualities into general and specific. General qualities are those qualities that every professional in this field should have, such as: empathy, sympathy, goodwill, compassion, etc. The specific ones include: flair, promptitude, logic, consistency, sieving the important from the insignificant, etc. Emphasis is also placed on the charisma, which in itself evokes trust and attitude for helping (Kuzmanova-Kartalova, 2013: 70).

Pepa Miteva reflects the skills related to the ability to recognize the problems, to familiarize the people in the client's environment with his/her problems, to build hypotheses, to mediate, to have knowledge about the programs, etc. (Miteva, 2006: 51).

In general, professional knowledge, skills and qualities can be summarized as follows (Zdravkova, 2015: 59-80):

Table 1

Contingent	Knowledge	Skills	Qualities
Children and people with disadvantaged social status	For social and social conditions; For economic development; For legal and regulatory acts; About the system of social services and benefits; About the opportunities for employment; For pension insurance; About the peculiarities of age differences and needs, etc.	To assess the social environment and the factors of social disadvantage; To detect and differentiate the type of problems; To analyze needs, personalities and abilities; To use the resources of the environment; For cooperation; Analytic skills; Implementation of laws and regulations, etc.	Respect for human dignity; Social justice; Goodwill; Empathy; Consideration; Emotional sustainability; Tact; Commitment; Teamwork; Optimism; Faith in the client's resources; Combination;
Social and social-pedagogical work with children and persons at risk or victims of violence	For the symptoms of deviations from normal development; For legally guaranteed guardianship and protection opportunities; About mechanisms for dropping out of the education system; On the forms and methods of psychological and pedagogical impact; For violence prevention policies; About measures for protection in cases of violence, etc.	To diagnose learning difficulties; For planning strategies and interventions; To implement effective pedagogical and educational approaches; For counseling and advising; For the detection of signs of violence; To identify types of violence, etc.	
Socio-pedagogical work with children and families with impaired personal functioning and problems in interpersonal communication	For the family as a social system; For interfamily relationships and interactions; For parenting styles and strategies of upbringing; For social factors provoking deprivation, frustration and other psycho-behavioral reactions; For the environmental factors influencing the family system and others.	For communication; For creating trust relationships; For pedagogical impact; For risk management; For the promotion of personal change, etc.	Ethics; Flexibility; Observability; Content; Self-control; Activeness; Organization; Initiative, etc.
Socio-pedagogical work with children and persons with deviant behavior and in conflict	About the factors of deviant behavior; For policies to prevent deviant behavior;	To detect and diagnose behavioral abnormalities; To prevent deviant behavior;	Non-judgmental attitude; Insight; Resilience of Will; Impartiality;

with the law	Measures to reduce deviations among adolescents; For reasons provoking criminal behavior; For a system for correctional work with children; For penitentiary system; For relevant authorities and others.	For Hearing and Understanding; For counseling and persuasion; For encouragement and stimulation, etc.	Persistence; Initiative, etc.
---------------------	---	---	----------------------------------

From the above listed knowledge, skills and qualities that are needed by the specialists to help and support the people in social disadvantage, it is obvious that their work is very responsible. In many cases human life or the health of a child or an adult depend on their judgment and decisions. There are many situations of social hardship. Knowledge of laws is not the only key to successful realization. To fulfill the professional commitments, there must be both a sense and a desire to be able to fight the injustices and unrest.

We come to the question “Is it a profession or a vocation to be a social worker?” This is not a profession, but rather a vocation. Few people remain in the sphere. Too heavy is the mental burden and the responsibility that is carried for others. A person needs to have the attitude and the flair to work this or it is just no good. There are things that are not taught at the university. A Person either carries them as personal qualities or he/she will never feel them with his/her heart. The job is specific; it is related to people, more precisely with people’s troubles and problems. You must have the desire to support and listen to them. Want to help them. Believe in their capabilities, even if no one else does.

The social worker, even with experience, can not always be emotionally indifferent. Involuntarily he/she experiences the problems of others, thinks about them - how he/she can help them, how he/she can be useful. Social workers sympathize and do not always finish their working day with the end of working time. There are occasions when to meet with the client, they sacrifice their day off, because this is the time convenient for the client. Sometimes social workers have family problems because they do not have energy for themselves and their relatives. No one can understand them because they can not talk about their work. This is confidential information between a social worker and a client.

And it is entirely true to claim that to be a social worker is a vocation!

Only the devotees and those who really accept the profession as their vocation can practice it successfully and fulsomely.

LITERATURE

- [1] Georgiev, Georgi (2018) *For Ethical Codes in the Field of Education*. Pedagogy Magazine, Year XC, Book 2. ISSN 0861 - 3982 (Print) ISSN 1314 - 8540 (Online) [Ind. / Ref. in: ERIH PLUS]
- [2] Georgiev, Georgi (2017) *Pedagogical Ethics*. Faber Publishing House, Veliko Tarnovo
- [3] Zdravkova, B. (2015) *Professional Competence of the Social Pedagogue - Norms, Theory and Practice*. V. Tarnovo. University Publishing House “St. Cyril and St. Methodius”
- [4] Minev, T. (2012) *Theoretical and Methodical Foundations of Social Work*. Faber Publishing House, Veliko Tarnovo
- [5] Miteva, P. (2006) *Methods in the Helping Professions*. Sofia-Burgas
- [6] Kuzmanova-Kartalova, R. (2013) *Theoretical Foundations and Methodological Approaches in Socio-pedagogical Work*. E Print Publishing House, Sofia

PROSTITUTION PREVENTION MANAGEMENT SYSTEM IN BULGARIA

Venelin Terziev

Full Member of the Russian Academy of Natural History,
Professor, Eng., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Economics), D.Sc. (Social Activities), Ph.D.,
Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia
Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria
University of Rousse, Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Hristo Bonev

Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, hribon1@abv.bg

Abstract: The article analyzes the legal aspects of prostitution prevention and proposes an approach to legal change and criminalization of human trafficking, child and involuntary prostitution as well as the possibility of accepting the liberal alternative related to the regularization of voluntary provision of sexual services. The model of prostitution as a form of exploitation and violence has been adopted, which forces public authorities to protect victims of sexual abuse. The main categories of the prevention system determine the hierarchical subordination of the structural prostitution organization as well as the role of organized crime in legalizing the business.

Keywords: prostitution, model, management, national security.

СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ПРЕВЕНЦИЯТА НА ПРОСТИТУЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Венелин Терзиев

действителен член на Руската академия по естествознание, професор,
доктор на икономическите науки, доктор на военните науки, доктор на науките Социални
дейности, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България
Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България
Руска академия по естествознание, Москва, Русия, terziev@skmat.com

Христо Бонев

Национален военен университет „Васил Левски”- Велико Търново, България
hribon1@abv.bg

Резюме: Статията прави анализ на законовите аспекти за превенция на проституцията и е предложен подход за законови промени и криминализиране на трафика на хора, детската и недоброволна проституция, както и възможността за приемане на либералната алтернатива свързана с узаконяването на доброволното предлагане на сексуални услуги. Приет е модела за определяне на проституцията като форма на експлоатация и насилие, което от своя страна задължава държавните органи да защитят жертвите на сексуално насилие. Основните категории на системата за превенция определя йерархичната подчиненост на структурната организация на проституцията, както и ролята на организираната престъпност за легализация на бизнеса.

Ключови думи: проституция, модел, управление, национална сигурност.

ВЪВЕДЕНИЕ

През последното десетилетие България се нареди на едно от челните места в нерадостната статистика по трафик на хора с цел сексуална експлоатация. Независимо че се нарежда по територия и численост към средноевропейските държави, по брой жертви на това престъпление страната ни заема водещо място в редица страни от ЕС. В последно време български жертви бяха идентифицирани и в САЩ и ЮАР. Според авторите на доклад да пазарите и тенденциите в организираната престъпност в България мащабите на проституцията в страната се очертават за първи път от информация за български момичета, жертви на сексуална експлоатация, които потърсили помощ в Западна Европа. Установява се, че българските граждани, установени като жертви на трафик с цел сексуална експлоатация в Германия, Холандия и Белгия, е съпоставим с дела на граждани на Русия, Украйна, Полша и Румъния, чието население

е в пъти по-голямо от българското. Връзка между това престъпление и тревожно нарасналата след 1990 г. проституция в България води до прякото свързване на застрашителното нарастване на броя на българските граждани, жертва на трафик с цел сексуална експлоатация в чужбина. Анализът на двете явления – трафикът на хора и проституцията – показва, че в българските условия те трябва да се изследват заедно, тъй като са пряко свързани и взаимно си влияят на принципа на скачените съдове.

СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ПРЕВЕНЦИЯТА НА ПРОСТИТУЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

[1-6]

След като през 2002 г. с чл. 159 б от Наказателния кодекс се инкриминира т.нар. вътрешен трафик, обективните и субективните признаци на основните престъпни състави, предвидени за борба с тези явления, съвпаднаха. Като част от всеобхватната криминализация на българското общество, ръстът на девиантното явление проституция, попадането на проституцията под контрола на организираната престъпност и свързването ѝ с международните мрежи, обслужващи експлозивно нарастващата световна сексиндустрия, доведоха до увеличаване на трафикираните жени и момичета от България. Според оценка на авторите в посочения доклад приблизителният брой български граждани, проституиращи вътре в страната, е 7000-9000, в чужбина – 18000-21000, а делът на приходите от тази дейност съставлява между 3,6 и 7,2% от БВП на страната и възлиза на сума между 900 млн. и 1,8 млрд. евро, като се допуска, че може да надхвърля 3 млрд. евро.

Прогнозата на криминолозите за развитието на тези две свързани явления, разкриващи общ комплекс от проблеми, е лоша. Факторите, които ги благоприятстват – високите нива на криминализация и силното влияние на организираната престъпност в българското общество – все още не са овладени. Наличието на огромен пазар на сексиндустрия в европейските страни, особено в Германия, Холандия и Гърция, където проституцията е регламентирана, както и голямата разлика (повече от осем пъти) в доходите в България и развитите европейски държави благоприятстват интензивността на явлениято.

За да се анализира адекватно системата от възможности за противодействие на проституцията в България, е необходим един ретроспективен поглед към историята на проблема. В историческо развитие на законодателните подходи към проституцията в България най-напред (1878-1918 г.) съществува период на регламентаризъм. В първите години след Освобождението България не е имала особени проблеми с проституцията. Нека не забравяме, че тя е предимн градско явление, а до късно страната е с преобладаващо селско население с изключително здрав морал, произхождащ от късната патриархална култура на българина. В Наказателния закон (НЗ) от 1896 г. в раздела „Разврат” на глава XIV в чл. 228 свождането към блудствени действия и съвкупление без оглед на това, каква е целта – користна или друга, когато се отнася до лица с неукрепнала психика, в зависимо положение или роднини е обявено за престъпление. Съдържател на публичен (блуден) дом носи отговорност, ако приеме в свой дом лице от женски пол, без да го предупреди за свойството на занятието, което се упражнява там, и то в присъствието на представител на местната полиция (чл. 484 от НЗ), а за лице от женски пол се предвижда наказание, “ако се занимава с блудство във вид на занаят, без да е записано в числото на блудниците, или което, бидейки записано в числото на блудниците, наруши някоя от полицейските наредби, издадени за спазване на здравето, обществения ред и приличие” чл.485 от НЗ).

Анализът на закона, както и на общински документи показва, че до Първата световна война държавата не се ангажира пряко с въпроса, а натоварва общините да решават проблема по свое усмотрение. Така се възприема широко разпространената по това време в Европа система на изрично разрешителен режим (регламентация), основаващ се на разбирането, че проституцията е неизкоренима и затова е по-добре да бъде легализирана и ограничена от медицински и административен контрол, който да намали отрицателното ѝ морално и физическо въздействие върху обществото. Всички проституиращи доброволно или служебно се записват в списъци в полицията и периодично се преглеждат за венерически болести, като болните се изолират до оздравяването им. За да се намали отрицателното морално въздействие на проституцията върху обществото, тя се изолира в публични домове, в определен квартал или улица и се подчинява на поредица от ограничения. На преследване се подлага само тайната проституция, т.е. тази извън публичните домове.

Вследствие на разразилата се след Балканската и Първата световна война криза, на увеличената безработица, на глада и мизерията, броят на проституиращите жени в България нараства. През 20-те години е установен и канал за “бели робини”, който води през Бургас до Марсилия. Разрастването на корупцията води до това, че проституцията постепенно е овладяна от действащи и бивши полицейски офицери. През този период въпросът за борбата срещу явлениято е поставян остро от либералното обществено мнение.

Възприет е модел на аболиционизъм (мълчаливо разрешителен режим), като не съществува специален закон за проституцията, а се прилагат разпоредби от Закона за народното здраве (1929), Закона за администрацията и полицията (1925) и коментирания вече Наказателния закон (1896).

От първостепенно значение се приемат мерките, насочени към преследване на сводниците, а отношението към проституиращите, които не демонстрират явно дейността си, е подчертано меко. Забранява се отварянето на публични домове, като нарушителите се наказват като сводници. Така или иначе, и преди войните (1912-1918 г.), и след тях проституцията остава явление, което не успява да пусне дълбоки корени в начина на живот на българското общество. За това спомагат както консерватизмът на българското общество, следствие от патриархалния морал, така и трезвата и разумна политика на централната и на местната власт, които възприемат регулативните модели за регулиране и противодействие на проституцията, прилагани в Европа. През този период се водят остри дискусии за начините на борба. Либералното обществено мнение критикува полицейските методи за контрол, писатели посвещават свои творби на темата за проституцията, а интелектуалци я изследват задълбочено, като своеобразен връх бележи изследването на Вяра Златарева.

Подвластно на идеите на комунизма, официалното обществено мнение и политиката на държавата ни след политическите промени на девети септември 1944 г. третира проституцията като пряко наследство от буржоазно-капиталистическия начин на живот. Прави се опит тя да бъде радикално унищожена, като са възприети тезите, господстващи в Съветския съюз – че тя е тясно свързана с капиталистическата форма на стопанство и наемен труд и че борбата с нея означава борба с нейните причини, т.е. с капитала, частната собственост и разделението на обществото на класи. Така настъпва периодът на прохибиционизъм (забранителен режим). През март 1945 г. се приема извънредно законодателство от Министерския съвет. Това е Наредбата закон за трудововъзпитателните общежития, съгласно която за битово разложение проституиращите, сводниците и сутеньорите се изпращат на принудително трудово възпитание в специални колонии и лагери.

Аскетизмът, който се проповядва от управляващия режим към интимните отношения в живота на социалистическата личност, се проявява в новите наказателноправни разпоредби през петдесетте и шестдесетте години. Определящ остава обаче стриктният контрол от страна на милицията. В новите норми се наблюдава смесване на целите – част са насочени към преследване на експлоатацията на чужда проституция, а други са предвидени за борба с нарушенията на социалистическия морал, без да имат връзка с нея. В приетия през 1951 г. Наказателен кодекс в раздел „Разврат” (чл.175, ал.1) се предвижда наказание лишаване от свобода до пет години за този, който склонява лице от женски пол към проституция или своджа към блудство или съвкупление. В този текст личи силното влияние на стария чл.228 от НЗ от 1896 г., но докато по НЗ се наказва своджането към блудствени действия или съвкупление на уязвими поради ниска възраст или зависимост лица, то в текста от 1951 г. се инкриминира вече (освен склоняването към проституция) и изобщо своджането към всякакви блудствени действия и съвкупления. За борба с публичните домове се въвежда ал. 2 на чл. 175 от НК (1951), която предвижда наказание лишаване от свобода до 10 години и глоба до 2000 лв., както и конфискация на част или цялото имущество за този, който открие или поддържа място за разврат от какъвто и да е вид.

В резултат от работата на държавата по социализацията на жените, занимавали се с проституция до този момент, през този период настъпват промени в масовото съзнание. Явлението в масовите му проявления е сведено до минимум, като практически почти не съществуват публични домове и лица, експлоатиращи чужда проституция, но то се съхранява в латентни форми – проституиращи се срещат в големите градове, сред ромското малцинство и в създаващите се туристически комплекси. Официално властите в духа на времето отричат наличието на проституция в страната. Признава се все пак наличие на жени с неморално поведение, като към тях отношението на лицемерно пуританското общество е изключително строго. В тази обществено-политическа и наказателноправна ситуация, свързана с проституцията и съпътстващите и способстващите я престъпления, се приема Наказателният кодекс от 1968 г., действащ и до днес.

Регулиращо действие на приетия тогава Наказателен кодекс в тази сфера се допълва от недемократичния Закон за народната милиция от 1976 г., съгласно който по отношение на “лица, които водят системно неморален живот”, се прилагат превантивни административни мерки със заповед на началника на окръжното управление на милицията. Мерките включват забрани – например да се напускат, да се живее в тях или да се посещават определени населени места или техни части, обществени заведения като ресторанти и хотели, да се напуска жилището в определени часове от денонощието. Системното нарушаване на такива мерки води до наказателна отговорност. Впечатление прави обаче, че в раздел

„Разврат” на НК от 1968 г., както и в този от 1951 г., липсва норма, изрично забраняваща проституцията. Текстът на чл.155, ал.1 от НК възпроизвежда текста на чл. 175, ал.1 от НК от 1951 г., но с оглед промените се условия намалява наказанието лишаване от свобода от „до пет” на „до три години” – и предвижда три престъпни състава на престъплението „сводничество”, обединени в един текст с алтернативен съюз „или”:

1. Склоняване на лице от женски пол към проституция. Това е основният текст в българското наказателно право, насочен срещу експлоатацията на чужда проституция. От обективна страна деецът въздейства психично върху лице от женски пол с цел да го мотивира да участва в съвкупление или в блудствени действия срещу получаване на материална облага. Престъплението е формално – за довършеността му не е необходимо жената да е взела решение да проституира. Престъплението е умишлено – деецът цели лицето да вземе решение за проституиране. Необходимо е да се констатира, че деецът чрез своето поведение е склонявал пострадалата към полови отношения срещу заплащане.

2. Според текста на закона вторият и третият престъпен състав се свеждат до „свождане към блудствени действия или свождане към съвкупление”. Тези престъпни състави нямат отношение към проституцията, не са се прилагали в практиката и имат друго предназначение. Текстът на чл.175, ал.2 от НК от 1951 г., предназначен за борба с публичния дом (място за разврат) като форма на престъплението сводничество, се заменя с ал.2 на чл.155 от НК от 1968 г., предвиждащ наказание за този, който предоставя систематически помещение на различни лица за полови сношения или за блудствени действия. Според П. Корнажев този текст е от 1946 г. и е бил включен в закона за борба с венерическите болести (чл.29). Санкцията е намалена от „до десет години” на „до пет години” лишаване от свобода, а доказването е затруднено с изискването за системност на предоставянето. В случая не се изискват корисни подбуди или друг елемент на експлоатация на чужда проституция. Според ВС на НРБ, Решение №57 от 2.01.1971 г. по н.д. №753/70 г. 2 н.о. Съдебна практика. Наказателни дела. Том 7. СОФИ-Р, с. 464 за състава на престъплението по чл.155, ал.2 от НК е достатъчно деецът да съзнава, че системно предоставя помещения на различни лица за полови сношения или за блудствени действия, че няма значение, че развратните действия се извършват от този, който предоставя помещението, че само той е вършил тези действия и че жените са се отдавали доброволно, без да е упражнявано насилие. Докато под „място за разврат” по чл.175, ал.2 от НК от 1951 г. се е приемало такова помещение, в което „жената извършва развратни действия срещу заплащане”, след 1968 г. такъв критерий липсва и в обсега на нормата попадат всички форми на полово общуване. Разпоредбата на чл.155 от НК и в двете си алинеи не изисква корисни мотиви или материална изгода и въпреки че в обсега ѝ попадат и престъпления, способстващи проституция, води до неоправдана намеса в личния живот на гражданите. Чрез този текст законодателят е обявил за престъпления и деяния, които не разкриват обществена опасност и са от сферата на интимния живот на хората.

В НК от 1968 г. проституцията (която, казахме, не е наказуема според разпоредбите в раздел „Разврат”) и сводничеството се преследват като форми на отрицателното явление „паразитизъм” и „туеядство”. За това е създадена разпоредбата на чл.329, ал.1 в гл. X на НК „Престъпления против реда и общественото спокойствие” – „пълнолетно работоспособно лице, което продължително време не се занимава с общественополезен труд, като получава нетрудови доходи по непозволен или неморален начин, се наказва с лишаване от свобода до две години или глоба”. Тази норма е типичен случай, при който несъобразяването с определен конституционен принцип се въздига в престъпление. Принципът е задължението да се полага труд. Според Конституцията на НРБ от 1947 г. (чл.73, ал.4) всеки гражданин е длъжен да се занимава с общественополезен труд и да работи според своите сили и способности. Това е основно задължение на гражданите и то се възпроизвежда и в чл. 58 от Конституцията на НРБ от 1971 г.

През 70^{те} години разпоредбата на чл.329, ал.1 от НК продължава да се прилага, а подсъдимите са предимно жени. Това е единственият текст в Наказателния кодекс по това време, по който броят на осъдените жени надвишава този на мъжете. За правилното прилагане на тази разпоредба Върховният съд (ВС) на НРБ приема и тълкувателно решение №29/84 г. на ОС на НК, в което уточнява, че „неморални са доходите, придобити чрез проституция, сводничество, просия и др. Продължителността на срока за неупражняване на общественополезен труд по чл.329 от НК трябва да бъде най-малко четири месеца на една година, независимо дали с прекъсване, или не. Разграничителният критерий между административното нарушение по чл.40а от ЗНМ и престъплението по чл.329 от НК е степента на обществената опасност на деянието и дееца, проявявани във всеки конкретен случай...”.

При действието на посочената Наредба-закон от 1945 г., на Закона за народната милиция от 1976 г. и разпоредбите на НК от 1951 и 1968 г., между които и тази на чл.329, ал.1 от НК, режимът на регулация на проституцията в периода 1944-1990 г. може да бъде определен като противоречив и двойствен, привидно и

формално аболиционистки (липсва наказателноправна норма, насочена пряко срещу проституирането), а реално прохибиционистки, забраняващ и преследващ проституцията във всичките ѝ форми.

Именно отричането на явлението като присъствие в социалната действителност води до липса на научни изследвания по темата през тези десетилетия. Основни инструменти за борба с проституцията са административните мерки на милицията, прилагани за аморално поведение, и преследването на проституиращите за социален паразитизъм по чл.329, ал.1 от НК. Като последици от това, наблюдаващи се и до днес, се явяват неразвитата система от норми и бедната съдебна практика. Към края на този период с отслабването на режима проституцията се разраства и според едно изследване към 31 март 1987 г. в България са регистрирани 3131 проституиращи жени, за които се смята, че поддържат контакти главно с чужденци. Според това изследване само 3% от проституиращите са посочили, че имат сводник.

ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО ОТНОСНО ПРОТИВОДЕЙСТВИЕТО НА ПРОСТИТУЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

В следствие на общата наказателноправна либерализация след 1989 г. полицията изоставя репресивните мерки срещу проституиращите жени и явлението започва да се развива, масовизира и постепенно да се овладява от организираната престъпност. Още през 1992 г. този процес е разпознат и регистриран от българските криминолози, които посочват, че е налице висока степен на организираност на проституцията у нас и нейното интернационализиране, че в страната пребивават чужди граждани със своите сутеньори и под прикритието на импресарска дейност се извършва търговия с хора по направленията Западна Европа и Гърция/Кипър. По неокончателни данни в чужбина са изведени няколко хиляди български граждани. Същевременно увеличаването на социалната дезорганизация, нарастването на престъпността и усложняването на нейната структура, паралелно с намаляването на активността на органите за борба с престъпността, не позволяват ефективно противодействие.

Местата, които предлагат платени сексуални услуги в България в началото на 90-те години, предлагат проституиращи жени от Русия, Украйна и Молдова. През този период много разпространено е насилието при склоняване към проституция при българските момичета, които се набират от социално най-слабите слоеве – от ромски произход, от малки населени места. Смята се, че още към 1995 г. основните структури на организираната престъпност са се споразумели за общи цени на предлаганите сексуални услуги и са определили на съществуващите публични домове криминална рента под формата на такса за охрана. По същото време чуждестранни и международни своднически мрежи свързват българския пазар на сексуални услуги с пазара на Централна и Западна Европа. В началото доминират албански мрежи, но определящо влияние за организацията на българската проституция оказва рускоезичната организирана престъпност.

През 1991 г. за пръв път прозвучава призив проституцията да бъде легализирана, като се приеме закон. Но през следващите десетина години проституцията не е политически актуален въпрос и се развива в голяма степен невидимо за обществото и държавата, въпреки че явлението силно се разраства, особено след политическата и икономическа криза от 1996-1997 г. Отношението на хората към проституцията се променя – изповядват се нови ценности и поведенчески стратегии, допускащи проституирането като начин на живот, осигуряващ жизнен стандарт и статус. За съжаление, през този период процесите не се изследват, липсват качествени знания и като следствие липсва и ясна социална и наказателна политика. Не се осъзнават опасностите от експлоатацията на чужда проституция и интересите на организираната престъпност в тази сфера.

Най-съществените промени в завареното през 1990 г. законодателство се извършват главно под външен натиск, но те не са в състояние да преодолеят в пълен размер заложените в него несъвършенства. Основният текст, предвиден за борба с престъплението “сводничество” – чл.155 от НК, е изменен общо седем пъти от влизане в сила на НК от 1968 г., като само едно от измененията е от 1982 г., а останалите са след 1990 г. При това три от тези изменения са посветени на привеждане на размера на наказанието глоба в съответствие с промените от инфлацията стойности на българската национална валута. Някои от измененията пораждаят спорове и съмнения за недобросъвестност при формулиране на целите, които се преследват с тях.

С Държавен вестник (бр.92 от 2002 г.) бе оповестена нова ал. 3 на чл.155 от НК, в която се предвидиха по-тежки наказания – лишаване от свобода от една до шест години и глоба от пет хиляди до петнадесет хиляди лева, когато деянията по първите две алинеи са извършени с користна цел. Това е текст, чиято цел е да увеличи размера на наказанието за сводничество, допускайки една рядко проявяваща се в живота хипотеза на безкористно склоняване към проституция. Той потвърждава виждането на законодателя,

че обществено опасни и престъпни са и създаването на условия за установяване на сексуална връзка, и предоставянето на помещение за такава връзка, без да е налице користна цел, т.е. хипотези, в които липсва елемент на експлоатация, липсва обществена опасност и наказателното преследване. Ето защо предвиденото противодействие със самото си появяване се оказва анахронизъм.

Ето защо през същата 2002 г. ал.1 най-после се променя на чл.155, като изразът „лице от женски пол” се заменя с „другого” и така защитата се разпростира и по отношение на мъже, склонявани към проституция и свождани към блудствени действия и съвкупления. Но пак през 2002 г., за съжаление, се отменя норма, въведена през 1997 г. (нова ал.3 на чл.155) и регламентираща като по-тежко наказуем състав публичната реклама на помещение, предоставяно на различни лица за полови сношения или за блудствени действия. Тази норма, въвеждаща квалифициран състав, е била полезна като мярка срещу масовото рекламиране в средствата за масова информация и е могло да се очаква да формира наказателната политика на държавата поне по отношение на клубната проституция.

Подобно е изменението и от август 2006 г. (ДВ бр. 75), влязло в сила на 13 октомври 2006 г. То намалява драстично наказанията за сводничество, ако за целта не са употребени наркотици, като квалифицираните състави се отнасят само до случаите, когато склоняването към проституция, към блудствени действия и съвкупление е станало чрез принуда на лицето към употреба на наркотични средства или техни аналози. Същевременно се намаляват наказанията, когато лицето е действало по поръчение на организирана престъпна група, по отношение на малолетен, непълнолетен или невменяем, по отношение на две или повече лица или повторно. Преди изменението в тези случаи са предвидени наказания от десет до двадесет години лишаване от свобода, както и глоба от сто до триста хиляди лева. След изменението наказанията вече са от една до шест години и глоба от пет хиляди до петнадесет хиляди лева. Очевидно се стеснява приложното поле на тежко наказуемите състави, тъй като хипотезата, при която лице е склонено или принудено към употреба на наркотични вещества с цел проституиране, съвкупление, блудствени действия и пр., е много рядка и трудна за доказване. В мотивите за изменението вносителите твърдят, че то е просто редакционно и дава по-голяма яснота на текста, но не е известно да е имало противоречива съдебна практика преди това. Едит типичен случай от това време е драстичното намаляване на размера на определените вече наказания по делата на рапъра Иван Главчев (Ванко 1) и фолклевеца Кондьо Савов. То влияе и по отношение на размера на наказанието по всички престъпления по този текст, извършени до 13.10.2006 г., тъй като се явява по-благоприятен закон по смисъла на чл.2, ал.2 от НК. Фактически старите разпоредби се връщат като следствие на нова поправка.

През същия този период се създават квалифицирани текстове, които предвиждат утежнена отговорност за склоняване към проституция и свождане към блудствени действия и съвкупление (чл. 155, ал. 1, т. 1) от лица, които действат по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група, или по отношение на лице, ненавършило 18 години, или невменяем, по отношение на две или повече лица, повторно, при условията на опасен рецидив. Сериозно нарастват санкциите за извършени престъпления по основните текстове на чл.155 от НК, като в някои хипотези достигат и до лишаване от свобода от 10 до 20 години и глоба от сто хиляди до триста хиляди лева. По-тежката квалификация произтича от задължението на България по изпълнение на Конвенцията срещу транснационалната организирана престъпност (ратифицирана от РБ ДВ, бр.42 от 2001 г.).

Извършването чрез даване или обещаване на облага на блудствени действия или съвкупление с непълнолетно лице, което се занимава с проституция, е криминализирано в нов чл.154а през 2009 г. (ДВ, бр.27). Предвидено е наказание „лишаване от свобода” до три години. Логическото тълкуване на този текст поставя някои проблеми: обществената опасност би била по-голяма, ако не се поставя условието непълнолетното лице да се занимава с проституция, защото в случая използването му за разврат чрез предоставяне на облага би означавало въвличане в проституция – несъмнено по-опасна за обществен интерес дейност. За непълнолетното лице, което се занимава с проституция, това е отминал етап. Но наказателна отговорност очевидно не се предвижда, ако лицето не се занимава с проституция, освен ако не се приеме, че извършването на самото престъпление вече не означава това. В този случай би трябвало да се наложи правозащитните органи да събират доказателства, че непълнолетното лице се занимава с проституция и дали това лице ще сътрудничи при събирането на информация. Вероятно ще се констатира трудности при тълкуването и практическото прилагане на този текст. Все пак появата му показва еволюция в разбирането на законодателя в посока, че отговорност може да носи и лицето, което търси и получава сексуални услуги.

Подобни проблеми могат да се очакват и при прилагането на новата разпоредба по чл.158а от НК (ДВ, бр.27 от 2009 г.), приета за защита на непълнолетни или групи от такива лица от набиране или

принуждаване да извършват полови сношения, блудствени действия, мастурбация, содомия, сексуален садизъм, мазохизъм или похотливо показване на човешки полови органи. Паралелно с текстовете в раздел „Разврат” на главата “Престъпления против личността”, в сила е и разпоредбата на чл.329, ал.1 от НК. Текстът не се прилагаше от началото на 90-те години, защото практикуващите юристи разбираха, че този състав на престъпление не съответства на промените обществено-икономически условия – силно нарасналата безработица, промените в обществен морал и в отношението към проституцията, повлияни не на последно място и от регламентацията ѝ след 2000 г. в Германия, Холандия и съседна Гърция. В допълнение към това съгласно §3 ал.1 от преходните и заключителни разпоредби на Конституцията от 1991 г. разпоредбите на заварените закони се прилагат, ако не противоречат на Конституцията. В Конституцията на РБ от 1991 г. липсва задължение за полагане на общественополезен труд. Предвидено е право на труд в чл.48, ал.1 от НК. Но поради специфичния характер на наказателните норми те не могат и да бъдат отменени на основание само на това, че разпоредбите на Конституцията имат непосредствено действие. чл. 5, ал. 2.

През 2005 г., след петнадесетгодишно прекъсване, разпоредбата на чл.329, ал.1 от НК започна отново да се прилага, първоначално в района на Апелативна прокуратура Пловдив, а напоследък и в цялата страна. Тъй като тези дела в масовия случай приключват със споразумения и с глоби, наложени по административен ред, ВС на РБ не е изразил становище по приложимостта на този текст, но има десетки произнесени присъди.

По инициатива на Националния борд по туризма и Парламентарната комисия по въпросите на децата, младежта и спорта през 2006 г. в България започва дискусия за приемане на специален закон за проституцията. На следващата година се създава работна група в МВР, която да подготви законопроект за регулация и контрол на проституцията. Изказват се мнения, че проектозаконът има за цел не да легализира проституцията, а да я постави в рамка, в която тя да бъде контролирана и да бъде по-лесно приета от обществото. Посочва се също, че трябва да се държи сметка, че в България повечето жени проституират доброволно и отказват да свидетелстват, което прави разследването изключително трудно. Освен това са изтъквани аргументи за необходимостта от медицински прегледи и събиране на данъци. Не може да не направи впечатление различието в тези аргументи и аргументите, които се използват в страните, приели регламентацията в Западна Европа. В тях за приоритетна цел е посочена грижата за правата на проституиращите жени и подобряването на условията, в които извършват своята дейност. В Италия например изрично са забранени регистрацията и задължителните медицински прегледи, а в Холандия, където проституцията е разрешена, няма изискване за задължителни медицински прегледи.

Дебатът за регламентацията (напоследък и за криминализацията) на проституцията периодично се подновява и е една от причините натрупващите се проблеми да не се е решават, защото се смята, че с приемането на закон ситуацията радикално ще се подобри. Така режимът на регулация на проституцията през периода на демократичните промени в българското общество следва да бъде определен като аболиционистки (мълчаливо разрешителен) през периода 1990-2005 г., а след това, с възобновяване на практиката по прилагането на разпоредбата на чл.329, ал.1 от НК за наказване на проституиращите жени, като прохибиционистки (забранителен). Така на практика през последните години беше възкресен двойственият подход от годините на тоталитарния режим, за който е характерна, от една страна, липса на изрична забрана на проституцията, а от друга – преследване на проституиращите.

Във всички времена една от грижите на обществото е грижата за ограничаване на проституцията. С появата на глобализираните ѝ форми – трафика на жени с цел сексуална експлоатация – за малка страна в състояние на демографска катастрофа като България това е действителен проблем. Във вътрешното ни законодателство мерките за противодействие на трафика на хора са изградени на две равнища. На първото е позитивноправната уредба в Закона за борба с трафика на хора (ДВ, бр.46 от 20.05.2003 г.), съдържащ административнонаказателни норми. Целта на закона е да уреди взаимодействието, правомощията и задачите на държавните органи, осигуряващи дейност в борбата с трафика на хора; статута и задачите на приютите, центровете и комисиите по този закон за предоставяне на закрила и помощ на жертвите на трафик на хора; мерките за неговото предотвратяване и противодействие му; мерките за закрила и помощ на жертвите, особено на жени и деца; предоставяне на статут на специална закрила на жертвите на трафик на хора, които сътрудничат на разследването. Към Закона за борба с трафика на хора са приети и Правилник за организацията и дейността на националната комисия за борба с трафика на хора и Правилник за приютите за временно настаняване и центровете за закрила и помощ на жертвите на трафика на хора.

Второто равнище е изградено с измененията и допълненията на Наказателния кодекс от 13 септември 2002 г. чрез добавяне на нов раздел на глава втора от особената част (чл.159а – 159г), озаглавен „Трафик на хора”. Промените са в съответствие с изискванията на Протокола за трафика на хора, особено на

жени и деца (известен като протокола от Палермо), с който се допълва Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност от 2000 г. (ратифицирана. ДВ бр. 42 от 2001 г.).

При тези престъпления непосредственият обект на посегателство е усложнен. Трафикът на хора засяга различни групи основни права на човека, свързани с различни аспекти от неприкосновеността и свободата на неговата личност. В чл.159а, ал.1 от НК е възпроизведено определението за трафик на хора, посочено в Протокола от Палермо – „набиране, транспортиране, укриване или приемане на отделни лица или групи от хора с цел да бъдат използвани за принудителен труд, за отнемане на телесни органи, за да бъдат държани в принудително подчинение и с цел използването им за развратни действия”.

Именно с оглед на последната цел – използване за развратни действия, трафикът на хора с цел сексуална експлоатация се различава от другите му форми. Според българския законодател при изброените действия престъплението е налице независимо от съгласието на пострадалите. Според утвърденото разбиране в света трафик на хора е осъществяване на някоя от формите на изпълнителното деяние, посочено в чл.159а от НК, но при използването на специален метод – измама, насилие, изнудване или отвлечане, което в нашия НК не е предвидено като съставомерен елемент от обективната страна на престъплението. В Закона за борба с трафика на хора определението за трафик е съобразено с общоприетото виждане и в него се включва и използването на принудителен метод. Липсата на посочени специални методи за принуда на жертвата при дефиниране на престъплението в НК и в същото време различното тълкуване на понятието в друг правен акт следва да се отчете като законодателна несполука. По тази причина някои юристи са на мнение, че би следвало да се помисли за синхронизиране на дефинициите на понятието „трафик на хора” в различните актове.

В раздела са предвидени две престъпления, като с чл.159б от НК е проведено разделение на трафика на „вътрешен” и „външен” съобразно това, къде се осъществява експлоатацията – на територията на страната или извън нея. При „вътрешен” трафик по чл.159а, ал.1 от НК са налице четири форми на изпълнителното деяние – набиране, транспортиране, укриване или приемане на отделни лица или групи от хора. От субективна страна престъплението се характеризира с два момента: а) пряк умисъл – деецът съзнава, че набира, транспортира, укрива или приема отделни лица или групи от хора; б) специфична цел – в конкретния случай да бъдат използвани за развратни действия. Наказанието е лишаване от свобода от една до осем години и глоба до осем хиляди лева. Предвидени са шест квалифицирани случая: а) когато деянието е извършено спрямо лице, ненавършило осемнадесет години; б) чрез използване на принуда или чрез въвеждане на лицето в заблуждение; в) чрез отвлечане или противозаконно лишаване от свобода; г) чрез използване състояние на зависимост; д) чрез злоупотреба с власт; е) чрез обещаване, даване или получаване на облаги. Наказанието е лишаване от свобода от две до десет години и глоба до десет хиляди лева (чл.159а, ал.2).

Престъплението „външен” трафик по чл.159б, ал.1 от НК е двакратно и първият акт също се изразява в това, че деецът набира, транспортира, укрива или приема отделни лица или групи от хора. Вторият акт се състои в превеждане на тези лица или групи през границите на страната. Целта е същата, както по чл.159а, ал.1 от НК – да бъдат използвани за развратни действия, когато се касае за сексуална експлоатация. Наказанието е лишаване от свобода от три до осем години и глоба до десет хиляди лева. Тук са очертани същите квалифицирани случаи, както по чл.159а, ал.2, но наказанието е по-строго – лишаване от свобода от пет до десет години и глоба до петнадесет хиляди лева (чл.159б, ал.2).

Освен това за двете престъпления са предвидени два по-тежко квалифицирани случая: а) когато деянието представлява опасен рецидив; и б) когато е извършено по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група. Наказанието тук е най-строго – лишаване от свобода от пет до петнадесет години и глоба до двадесет хиляди лева, като съдът може да постанови и конфискация на част или на цялото имущество на дееца. Вероятно с това разграничение на трафика на хора на „външен” и „вътрешен” се е целяла универсалност и всеобхватност на законовата уредба. Но поначало престъплението е транснационално и трансгранично по своята същност и за България е било задължение да приеме норми на защита именно от престъпления от международен характер. В чл.4 „Сфера на приложение” на Протокола на ООН за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика на хора, особено жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност (протокол от Палермо) се казва: „Този протокол, в случай че не се предвижда друго, ще се прилага при предотвратяването, разследването... доколкото тези престъпления имат международен характер и включват организирана престъпна група, както и при защитата на жертвите на такива престъпления”.

Така разграничението е довело до трудности в практическото приложение на нормите по чл.155, ал.1 и чл.159а, ал.1, пр.1 от НК поради невъзможност да се установи ясен разграничителен критерий между

изпълнителното деяние по първия текст – склоняване към проституция или свождане към блудствени действия и първото изпълнително деяние на престъплението „трафик на хора” – „набиране с цел използване за развратни действия”. Направен е опит това положение да бъде преодоляно от Върховния касационен съд (ВКС) с Тълкувателно решение №2/2009 г.

Склоняването към проституция с користна цел и набирането чрез склоняване на лице към проституция с цел използване за разврат се покриват, но с единствената разлика в обхвата на целта, а не в нейното съдържание. По тази причина Върховният касационен съд приема, че съставите на трафика на хора с цел използване за развратни действия и на склоняването към проституция с користна цел имат общ родов обект на защита и сходство на непосредствените им обекти на защита, както и общи обективни и субективни признаци. При трафика на хора тя е с по-широк обхват, защото експлоатацията на развратните действия има траен, системен характер, тъй като проституцията се използва като занаят, извършван трайно за даден период от време за облаги. При користната цел по чл.155, ал.1, предложение първо от НК в съзнанието на дееца са очертани същите представи, но за мотивирането на жертвата за инцидентни случаи на облагодетелстване чрез проституирането. Затова има поглъщане на обективните и субективни признаци на състава по чл.155, ал.3 във връзка с ал.1, предложение първо НК от състава на чл.159а, ал.1, предложение първо НК. В този случай деянието ще се квалифицира по чл.159а, ал.1 от НК по принципа на поглъщането, което изключва съвкупността от престъпления. В останалите случаи съставът по чл.155, ал.3 във връзка с ал.1, предложение първо от НК ще се прилага като самостоятелно престъпление.

Включването на състава на престъплението „вътрешен трафик” в НК води до постепенното ограничаване на приложното поле на разпоредбата на чл.155, ал.1 от НК и изключването ѝ от тази на чл.159а, т.е. заличава се наказателноправната граница в подхода към две различни явления – проституция и трафик на хора с цел сексуална експлоатация. Предвидените наказания в двата текста са различни. Наказанията по основния състав и квалифицираните случаи по чл.159а са по-строги от тези на „погълнатия” състав и неговите квалифицирани случаи: от една до шест години лишаване от свобода и глоба от пет хиляди до петнадесет хиляди лева по чл.155, ал.3 във връзка с ал.1 от НК, когато склоняването към проституция е извършено с користна цел, и от две до осем години лишаване от свобода и глоба от три хиляди до дванадесет хиляди лева по чл.159а за набиране с цел използване за сексуална експлоатация. Тъй като са различни и квалифицираните състави, предвидени за всеки от двата текста, се поставя въпросът доколко е перспективно развитието и усъвършенстването на текстовете на престъпленията, способстващи проституцията в раздел „Разврат” на глава II от НК.

От така направения анализ се налага една не особено лицеприятна оценка на възможностите за противодействие на проституцията в България през последните две десетилетия. Като цяло действащата наказателноправна уредба за борба с проституцията и трафика на хора с цел сексуална експлоатация не удовлетворява изискванията, особено относно гаранциите за демократичност и спазване на човешките права. Тя се състои от норми, приети в различни исторически периоди и условия, заимствани от правни системи с различна философия и традиция, без да са положени особени усилия те да бъдат съвместени и приведени в съответствие с изменилата се обществена действителност. Причина за това е преди всичко доскорошната липса на качествени знания за явленията, за тяхната национална специфика, а оттам и отсъствието на ясна наказателна и социална политика в тази сфера.

По мнение на изследователи и експерти специфични за България са изключително високите нива на експлоатация в сферата на професионалната проституция. Това има своето обяснение. В България, за разлика от други европейски страни, е почти невъзможно жена да проституира, запазвайки парите за себе си, без да е принудена да предава голяма част от тях на други лица. Смята се, че не повече от 5% от проституиращите жени у нас нямат сводник. В България много повече, отколкото другаде, проституцията е овладяна от организираната и свързана с конвенционалната престъпност. Корупционната обвързаност с държавните органи е особено силна. В големите градове и курортните центрове проституиращите жени правят обикновено всекидневни отчисления на сводниците, които на свой ред плащат седмична криминална рента на организираната престъпност, контролираща района, както и на местните полицейски органи.

Породен отново от непознаване на отрицателните социални явления проституция и трафик на хора с цел сексуална експлоатация, за България е характерен вътрешнополитически идеен дефицит. Това показва напоследък не особено шумните дебати в политическите среди, останали в рамките на антиномията „регламентация – забрана”. Ако политическите партии изразиха все пак някакво мнение относно исканията за разрешителен режим на проституцията, като се обявиха против него, то впоследствие не беше предложено нищо, от което да личи, че те имат някакви идеи относно ограничаването ѝ вътре в страната, което е ключов въпрос за успеха на усилията за борба с международния трафик на български

жени. Проституцията вътре в страната трябва да бъде разглеждана като коренна причина за трафика с цел сексуална експлоатация и тази несложна констатация трябва да бъде в основата на стратегията за борба с престъпленията от този вид. Обществото също не е запознато със сложния комплекс отношения, формиращи този девиантен феномен или има неправилни и неточни представи за него, както и множество предразсъдъци.

Общоприето е виждането, че проституиращите са направили доброволно и съзнателно своя избор, докато най-често всъщност става дума за последен принудителен избор и за стратегия за оцеляване за жени, израснали в насилие и застрашени от социално отпадане поради бедност, неграмотност, бездомничество или дискриминация. Общественото мнение не държи сметка за решаващата роля на престъпността, преди всичко на организираната и професионалната престъпност, която буквално филтрира жените и момичетата в определен възрастов диапазон в търсене на уязвими групи и лица, които могат да бъдат въвлечени в експлоатация и да носят печалба. Във фокуса на средствата за масово осведомяване присъстват преди всичко самите жертви на сводниците и трафикантите като предпочитана тема е размерът на материалната облага, реализирана чрез проституция.

Показват неразбиране на проблемите или несъобразяване с тях също така и действията на полицията, която приема като обект на внимание преди всичко уличната проституция. Жените, принадлежащи към тази група, са в най-тежко положение от гледна точка на условията, в които проституират, и същевременно срещу тях се провеждат най-много полицейски акции, като биват задържани за 24 часа на основание чл. 63 от ЗМВР, водят се наказателни дела по чл.329, ал.1 от НК. Същевременно срещу клубната проституция, особено в София, която е 100% контролирана от организираната престъпност, не се наблюдават активни мерки. Тези и много други причини водят или до неприлагането, или до противоречия и затруднения при практическото прилагане на наказателноправните норми.

В подхода към проституцията и трафика на хора с цел сексуална експлоатация е видимо разкъсването на тясната връзка между двете явления, изкуственото им разделяне, както и наличието на големи диспропорции в реакцията на държавата и обществото, в отделените ресурси и в проявяваната търпимост към всяко от тях. Двете явления са близки, взаимопроникуващи се, те взаимно се пораждат и си влияят. Няма съществена разлика в това, къде ще бъде осъществявана сексуалната експлоатация – в родното място на жената, в друго населено място в страната или в чужбина. Разлика се наблюдава преди всичко в размера на незаконните приходи, получавани от паразитиращите върху явленията лица или организирани престъпни групи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В крайна сметка се налага изводът, че българското общество и държавата са адекватно ангажирани с глобализираната форма на проституцията, изразена в трафик на жени с цел сексуална експлоатация, но по отношение на проституцията на територията на страната са дезинтересирани, апатични и инертни. Докато за противодействие на трафика на хора бяха създадени модерно законодателство и система от органи, които да го прилагат, по отношение на проституцията в страната законодателството остава почти непроменено от 1968 г. В тази му част то е едновременно неефективно и антидемократично и даже репресивно по отношение на пострадалите от престъпленията по чл.155, ал.3 и чл.159а от НК.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Историко-Психологически аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.179-184.
- [2] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Изследване на историко-психологическия аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.185-190.
- [3] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Особености и характеристика на проституцията в България-съвременен състояние и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 213-223, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.
- [4] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Съвременен състояние на проституцията и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 224-234, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.

- [5] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. Characterization of the system of prevention of prostitution and the connection with the citizens security of Bulgaria. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.393-404, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).
- [6] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. A conceptual model of the prostitution management system as an element of the national security. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.387-392, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).

BASIC PROSTITUTION ORGANIZATIONS TYPES

Venelin Terziev

Full Member of the Russian Academy of Natural History,
Professor, Eng., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Economics), D.Sc. (Social Activities), Ph.D.,
Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia
Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria
University of Rousse, Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Hristo Bonev

Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, hribon1@abv.bg

Abstract: This article outlines the three main prostitution organization types as well as hierarchical structures in criminal organizations dealing with human trafficking, prostitution and sexual exploitation. Several major categories of personages are directly involved in organized crime groups. The main indicators for assessing the prostitution prevention are defined and the principles for system management and management are justified. The three factors of prostitution management - psychological, social and financial - are outlined. An evaluation of the prostitution market has been carried out and the functions of the domestic and external markets for paid sex are described. The data provided gives us a reason to assume that the consumption of sexual services is increasing.

Keywords: prostitution, model, management, national security.

ОСНОВНИ ТИПОВЕ ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРОСТИТУЦИЯТА

Венелин Терзиев

действителен член на Руската академия по естествознание, професор,
доктор на икономическите науки, доктор на военните науки, доктор на науките (Социални
дейности), Русенски университет „Ангел Кънчев“, Русе, България
Национален военен университет „Васил Левски“, Велико Търново, България
Руска академия по естествознание, Москва, Русия, terziev@skmat.com

Христо Бонев

Национален военен университет „Васил Левски“ - Велико Търново, България, hribon1@abv.bg

Резюме: Темата очертава трите основни типа организация на проституиране, както и йерархическите структури в престъпните организации занимаващи се с трафик на хора, пазар на проститутки и сексуална експлоатация. Обособени са няколко основни категории действащи лица свързани пряко в организирани престъпни групи. Дефинирани са основните показатели за оценка на превенцията на проституцията и са обосновани принципите за ръководство и управление на системата. Изведените са трите фактора за управление на проституцията – психологичния, социалния и финансовия. Извършена е оценка на пазара за проституция и са описани функциите на вътрешните и външни пазари за платен секс. Приведените данни ни дава основание да приемем, че потреблението на сексуални услуги нараства.

Ключови думи: проституция, модел, управление, национална сигурност.

ВЪВЕДЕНИЕ

Очертават три основни типа организация на проституиране: за себе си, „самонаемащи се“ – проституират самостоятелно или в група (обикновено две или три момичета) за своя сметка и на свой риск. Този модел до 2002-2003 г. се смята за рисков, особено в ниския пазарен сегмент (улици, паркинги и пр.) на сексуслуги в Западна Европа. Той се прилага предимно сред елитните проститутки, но през последните 2-3 години все повече започва да се налага – особено при ескортната проституция и успелите да получат легални разрешителни за работа в страни, където проституцията е легализирана. Тази група може да ползва услугите на „сводническата инфраструктура“ – квартири, транспорт и дори защита, като заплаща според договорени цени.

Проституиращи в партньорски отношения обикновено са сводници, които се договарят с едно или повече момичета да им осигуряват закрила от клиенти и местната конкуренция, да се грижат за

„инфраструктурата“ на редовното проституиране, да помагат за преодоляване на административните бариери в чуждите страни (разрешения за работа, медицински осигуровки, застраховки и т.н.) и пр. При този модел проститутките заплащат договорена цена за услугата (процент от клиент, процент от дневния, седмичния или месечния доход или дори фиксирана сума за определен период); често деловите партньори са в интимни отношения, като нерядко тези отношения са формализирани със законен брак. Схемата една проститутка ~ един сводник като че ли е най-разпространена сред момичета, идващи от малки и средните български градове. Тези „семеини фирми“ често работят в „приятелски мрежи“, като по този начин си осигуряват лесна мобилизация срещу конкуренцията (включително създаване на наказателни бригади, организиране на големи групи от 20-30 души, които демонстрират готовност за насилие), осигуряват си информация и сътрудничество при преодоляването на бюрокрацията в България и Евросъюза. Гарантират мобилност при откриване на по-добри пазарни възможности или оттегляне от рисков пазар, участват в съвместни инвестиции (обикновено придобиване на собственост в България). По отношение на финансовите рамки най-често заработеното и разходите се делят между сводника и момичето (момичетата) 50 на 50. При сводници, които се смятат за по-добри в занаята, т.е. осигуряващи по-високи приходи, са възможни пропорции до 30% на 70% в полза на сводника и прехвърляне на разходите за сметка на момичетата. При този модел на неравнопоставеност е възможно да има злоупотреба с лична зависимост спрямо момичетата (включително използване на насилие), осигуряваща контрол, но и пазарно предимство – сигурни по-високи доходи в сравнение с други сводници. Практиката показва, че подобни отношения поставят сутеньора в рисковата ситуация момичето да прекрати неизгодните отношения и дори да потърси помощта на правоохранителните органи с всички последващи резултати.

Проституиращи като наемни работници – както при нормалния бизнес, отношението е наемане от работодател на работещ. Работодателят може да е физическо лице (сводник, собственик на заведение и пр.) или юридическо лице (агенция за работа, транспортна фирма, заведение, масажен салон и пр.). Официална или неофициална структура наема проститутката, като се договаря за условията за работа извън страната (често много неясни). Работодателят предлага услуги, които осигуряват работата – място в заведение в Западна или Централна Европа, защита, квартира, транспорт, документи и пр. Заплащането следва модела на партньорството, като може да се движи от 10% до 90% за момичето и допълнително заплащане на разходите от негова страна. Най-типичното съотношение обаче е 30-40% за момичето, като 30-40% се вземат от българския предприемач, а 30% се дават на чуждия партньор.

Обхватът на „предприятията“ може да бъде различна: от едно момиче, при което трудно може да се направи разлика с партньорските сдружения, през средните структури с персонал от 3-4 работници, а „големи“ в сводническите мрежи се определят собствениците на 10-15 момичета. Известни са варианти с по 40-50 момичета, като в случая се работи с предприемачи.

ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ ПРИ ИЗНОСА НА ПРОСТИТУЦИЯ [1-6]

Пазарните принципи на работа при износа на проститутки, малките „семеини фирми“, „приятелските мрежи“ и останалите описани по-горе форми, свързани с предприемачество на дребно при проституцията, не предполагат организираната престъпност да отсъства при тези услуги. Точно обратното – масираното българско присъствие във високодоходните пазари за сексуални услуги в ЕС е приоритетна нейна област за дейност, която предлага безпрецедентни доходи при минимален риск. От интервюта с изявиени представители на българския криминален контингент става ясно, че проституцията, заедно с бизнеса с недвижима собственост, вероятно в настоящия момент е най-привлекателният пазар, който превъзхожда пазарите на наркотици, контрабанда на стоки, фалшиви пари и т.н. Основният проблем обаче, който трябва да се реши от структурите на организираната престъпност, е как да си осигурят редовен и максимално висок доход от проституиращите и техните сводници. Тази задача се усложнява, след като през 2001 г. достъпът до Европейския съюз става свободен, а след 2003-2004 г. институциите, отговорни за вътрешната сигурност там, обръщат специално внимание на трафика на хора от България и като цяло успяват да получат нарастващо сътрудничество със съответните български институции.

При интервюта се очертаха различни преки или непреки форми на влияние от страна на организираната престъпност. Както бе посочено при анализа на трафика на хора, участие на организираната престъпност е възможно на всички етапи – от набирането на момичета, през преминаването на границата, до организирането на сексуални услуги в чуждата държава. Подобна е ситуацията с участието и получаването на доход от проституция извън страната и при трите форми за организация (самонаемане, партньорство и наемане), както и при трите етапа за организация в участието на чуждия пазар (набиране на момичета, организиране на достъпа до чуждия пазар, предлагането на сексуални услуги). В много от случаите е

изключително трудно да се направи преценка, къде точно свършва услугата на доброволно проституиращите, семейните и малките фирми и къде започват монополното контролиране на определени услуги, рентата, рекетът и т.н. от страна на организираната престъпност. При разглеждане дейността на българската организирана престъпност много от характеристиките на представените по-горе типологии за трафик на хора са разпознаваеми при описанието на конкретни структури на организираната престъпност, свързани с пазарите на проституцията във и извън България. В отделните градове/региони може да се открият както йерархични модели с различна сложност и големина на структурите, така и ресурсни модели, при които самонаетите, семейните фирми и малките фирми се разглеждат като ресурс или стока, както и примери за предприемачески модел, където криминалните босове действат като предприемачи на някои от етапите или на всички етапи на участие. За разлика от трафика с цел сексуална експлоатация обаче принудата и насилието почти липсват. Проституиращите работят срещу доход или плащат, за да работят на лица от организираната престъпност, като при това схващат проституирането си като свободен избор и нормална професия. За механизмите, чрез които българската организирана престъпност функционира извън страната, има само фрагментирана информация, която макар да не дава пълен отговор, как действат те, разкрива няколко важни закономерности.

Разпределение на европейските пазари. Подобно на вътрешните пазари сводническите мрежи и сводниците разпределят „постовите“, т.е. работните места на европазара (независимо дали са улици, хотели, барове, витрини и пр.). Контролирането и получаването на нови „постове“ са показател за влиятелността на съответния сводник. При съпоставянето на данните за произхода на проституиращите (регистрации, екстрадирани и интервюирани лица) се очертават българските градове/региони, които покриват определени градове/региони в Европа (също няколко града в САЩ), като например:

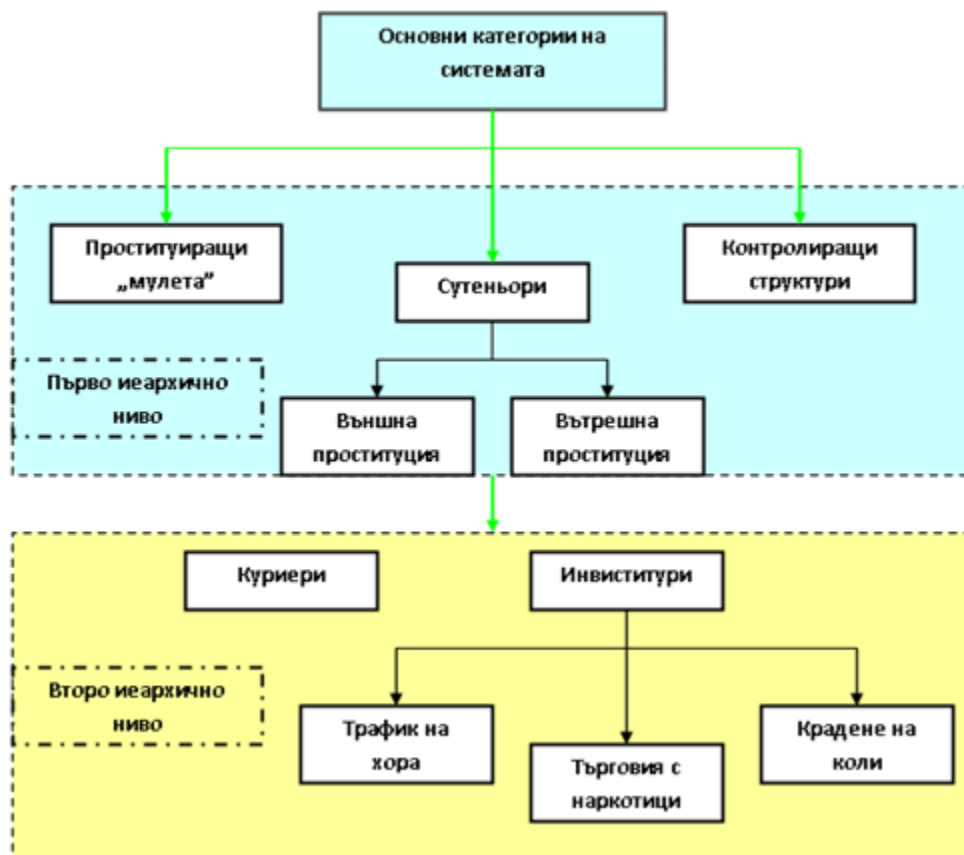
- Пазарджик, Стара Загора и Хасково изнасят момичета за Австрия, Франция и Германия;
- Пловдив изнася за Италия, Франция и Белгия;
- Сливен, Варна и Бургас – за Белгия, Холандия, Германия и Франция;
- Кюстендил, Плевен, Благоевград и Русе – за Италия, Испания и Гърция.

Освен регионалната специализация съществуват и свързвания град-град за определен период. Например Сливен с Брюксел, Добрич с Манхайм, Габрово с Валенсия, Варна с Лион и т.н. Може да се предположи, че основната причина за това териториално разпределение е, че формиралите се по места в България криминални структури пренасят своята организация в съответния регион в Западна Европа. Може да се предположи също, че сводническите структури са само част от криминалните градски/районни мрежи. Те се доверяват на същите момичета като в района, в който работят в България, и дори помагат на конкуренти, с които договарят цени и ограничения на територия. Съществува хипотезата, че този модел на „райониране на Европа“ е резултат от наученото в началото на 90-те години как да се избягват конфликти. Обикновено инцидентите (убийства, сбивания, избягали момичета и пр.) водят до активизиране на правоохранителни и правораздавателни органи и фокусиране върху българските своднически мрежи.

Скачени съдове е термин приет за разпределянето на западноевропейските територии, които в много отношения се предопределя от необходимостта да се поддържа постоянна връзка с градовете/районите, откъдето идват сводниците. На практика европейският град/регион, в който работи сутеньорската мрежа, е като резервоар, който е скачен с този на българския град/регион. Пълненето на европейския резервоар става за сметка на българския. На равнище граничен пункт всекидневно се виждат стотици момичета, заминаващи (доброволно) в чужбина да работят като проститутки. Причината за този поток е, че до януари 2007 г. законово разрешеният период на пребиваване за шенгенските страни е три месеца, след изтичането на който те се връщат в България, като се заменят от колежка, чакала в България. Микробуси, които пътуват редовно по определени маршрути са като „совалки“, обслужващи схемата на тримесечния престой в държави от Европейския съюз. За нивото на организация е показателна съгласуваността на графика за замяна на проституиращите и разписанията на микробусите – тръгващи от определени български градове в определени часове и пристигащи в определени часове в определени европейски градове. (Например микробус тръгва от бензиностанцията на 50-хиляден град в Северна България и преминава през три-четири града във Франция и Испания.) Необходимо е да се уточни, че българският „резервоар“ обикновено е голям град или няколко малки града, които от своя страна се „пълнят“ почти задължително от други градове. Причината е в малкия размер на българските градове – с изключение на 3-4 най-големи града (София, Пловдив, Варна и Бургас), а и показването на обвързване със сводническите мрежи в собствения град е невъзможно поради семейните познания. Ето защо „резервоарите“ в България работят на принципа на „размененото пълнене“ от други населени места. При необходимия престой извън държави от Европейския съюз момичетата в повечето случаи не работят на

българския вътрешен пазар, защото ако се изключат София, Варна и курортните градове през туристическия сезон, пазарът е много малък. Това е особено вярно за новата вълна проституиращи, навлезли в професията след края на 90^{-те} години. Значителен процент от тях не са имали практика в България и не се опитват да работят в страната.

Специализация е сред основните факти, които подкрепят оценката, че износът на проституция е организирана престъпност, са декомпозираният процес на износа и специализацията. Съществуват различни роли, някои от които са модификация на свързаните с трафика на момичета (възможно е едни и същи лица да участват и като трафиканти на момичета с цел сексуална експлоатация, и като участници в огромния пазар за сексуални услуги извън България) (Фиг.1).

Фиг. 1. Специализация на проституцията и организираната престъпност.

В резултат на специализацията се обособяват няколко *основни категории действащи лица*.

1. „Ловец на нова плът“ – лице, което набира момичетата в България. Това е същият тип роля като при трафика, но при „износа“ е ясно предлагането на работа, свързана с проституиране (дори да не е само проституиране). Намирането на момичета е тема на много криминологични изследвания в Западна Европа и САЩ, но в България напълно отсъстват. Съществуват различни схеми за работа в този модел. Първата е свързана с преминаване на намереното момиче („прясно месо“) през българския вътрешен пазар, т.е. то не бива изнасяно веднага от страната, а „се учи“, работи поне няколко месеца в България. При новите условия обаче проституцията тук е значително по-нискодоходна и престоят в страната се разглежда като загуба на пари. През последните години се наблюдава масово практиката на директно изнасяне. Втората схема е за набирање на момичета („ловът“) в съответната европейска страна, където момичето работи или учи. Там шансът лицето да е попаднало в кризисна ситуация (липса на пари, загуба на работа, проблеми с намиране на квартира, задлъжняване, административни проблеми с властите, дребни криминални престъпления и пр.) е значително по-голям и възможностите да се „хване“ са много големи. И при двете схеми „ловецът“ трябва да прецени правилно икономическите и психологическите проблеми. Възможно е той да не извърши никакви действия, а само да предаде информацията. При този процес първият сутенъор е ключов – той е и

основният износител. При по-примитивните мрежи „ловецът и първият сутеньор“ са едно и също лице. Честа практика е при ниския сегмент на пазара (улична, магистрална) проститутките да се продават от един на друг сводник, като цената им в Западна Европа е в пъти по-висока, отколкото в България. При „фамилните“ и „малките фирми“ намирането на момичето и наемането (партньорството) се извършва от едно лице, което след това осъществява всички роли и плаща за услугите в системата.

2. „Мулета“ – водачи, които транспортират проституиращите до съответната страна, като най-често това става с микробуси, но понякога се налага да се ползват и редовни автобусни линии. Шофьорите и водачите обикновено придружават момичетата. Ако шофьорите работят за някоя голяма структура, е възможно да извършват услуга срещу заплащане на фамилните и малките фирми.

3. Сутеньор – лице, което поема момичетата в чужбина и ги разпределя по предварително уговорените места за проституиране. Тази роля може да предлага и услуги за малките фирми, и „поста“ на нови включващи се на пазара.

4. Контролиращи („мадам“, „първо момиче“) – обикновено са издигнали се проститутки, които наблюдават колко печели всяко момиче, което работи за дадената сутеньорска структура, дали отчита всичко, има ли „черни курсове“, „рискови клиенти“ (чрез които да се измъкне от професията) и т.н., както и какви са печалбите на независимите малки фирми, за да се знаят възможностите им за плащане на съответното отчисление („криминална рента“).

5. Пренасящ парите – характерна особеност за търговията с български проститутки в чужбина е, че заработените пари се връщат в България. За изпращането им на шефовете има няколко основни начина, като през 90-те години най-често използваният е чрез шофьорите на колите, микробусите и автобусите (включително шофьори и стюардеси на редовни автобусни линии от чужбина за България) или чрез момичетата, които се ползват с доверие. Най-често парите се връщат чрез системата за международно разплащане „Уестърн Юнион“, при която изпращачът остава анонимен, а в повечето случаи шефовете, които получават парите, използват свързани с тях финансови къщи и обменни бюра, които не записват личните данни на получателя, като по този начин всички участващи лица остават неизвестни. По-сложните мрежи може да имат и финансов екип, който организира и променя схемите за пренос през различни финансови институции.

6. Инвеститори легализатори – това са често доверени бизнесмени и юристи, които са отговорни за влагането и легализирането на върнатите средства. В зависимост от това, колко голяма е структурата, е възможно да обслужват една или повече организации. Съществуват случаи на счетоводни и юридически фирми с легална дейност активно да участват в този процес. На „малките фирми“ може да се предложи включване в изгодна инвестиция срещу процент или като услуга (заради рентата).

7. На най-високото ниво е босът, който се намира в България и контролира другите участници в схемата. Заедно с изнесените от него проститутки той може да получава „рента“ („да му се отчитат“) и за проститутките и сводниците в съответния район в България. Босът много често се занимава и с друг бизнес – легален или нелегален: например трафик на наркотици и крадени коли.

Описаните механизми предопределят в много отношения структурата и начина на функциониране на външния пазар за сексуални услуги. Еволюцията, която претърпява българската организирана престъпност – от големи йерархични структури към малки мрежи, свързани помежду си със слаби връзки, не означава, че йерархичните структури са изчезнали. Те са по-малки, но продължават да съществуват и зависят от повече или по-малко известни знакови фигури (бивши представители на силови групировки, местни и национални олигарси).

При този тип йерархии обикновено „човекът на върха“ има напълно легален бизнес и не се занимава с оперативна дейност. Често собственик или управляващ на европейския бизнес с проститутки е някое от доверените лица, което е оторизирано да притежава определен брой момичета, да отчита вноските на по-малки предприемачи, гравитиращи към структурата, а също да събира рента от малките свободни предприемачи. Обикновено проституцията – „вътрешна“ и „външна“, е само едно от направленията, които влизат в структурата. Този тип йерархии работят като своеобразни холдинги от легални компании, както и от сивия сектор, които може да осигуряват услуги – от транспортни до квартирни. От интервюта в рамките на изследването и публикации в печата се очертава и тенденцията много сенчести лидери да имат вече хотели, заведения или участия в тях в страните в Западна Европа, където оперират. При това в различните населени места и региони може да се различат три модела. В най-големите градове като София, Варна, Пловдив, Бургас и някои по-малки населени места в Югозападна България тези структури контролират част от вътрешния пазар на проституцията – улична, публични домове и модни агенции, а чрез тях и гравитиращите сводници, които изнасят момичета. Обикновено независимите „семеини и малки фирми“

намират канали, за да си осигурят защита, като често не знаят кой точно им я осигурява. В по-малките градове се контролират големите сводници, а чрез тях и част от сводническите мрежи. Третият модел е свързан с личната собственост на големите „местни босове“. В някои случаи за тях работят 40-50 момичета, като те са разпределени в различни европейски градове.

Най-типичният и масов модел обаче са мрежите с десетки български сводници, имащи от едно до три момичета, да се обединяват за защита – обикновено на принципа град/регион, от който идват. Този модел се оказва много ефективен срещу господстващите в средата на 90-те години, групирани по националност, структури на организираната престъпност в Западна и Централна Европа – албански, сръбски и турски, както и новите агресивни руси, украинци и кавказци. Тези обединения не привличат вниманието на западноевропейските правоохранителни служби, защото изглеждат като хаотичен сбор от българи, нямачи характеристиките на организирана престъпност. При този модел като че ли всички са равни, независимо колко момичета има един сводник. Съществуват много факти, които дават основание да се предполага, че това не са типични мрежи на равни партньори.

Зад някои мрежи от сводници и проституиращи съществува неясна структура, чиито „горни етажи“ се намират в България или в някоя трета страна, където българските босове се чувстват в безопасност. Както бе описана вече, специализацията е действително много развита и при нея може да се открие субординация (едни роли са по-високо спрямо други, по-независими от други и т.н.). Най-горните нива – босовите, обикновено са на равнище град/регион. Например в София те са 10, във Варна – 4-ма, в Бургас – 3-ма, в Сливен – 3-ма, и т.н. Съществуват големи и по-малки независими босове. Основната им роля е да осигурят сигурност за своята мрежа. Българската територия („българският резервоар“) се осигурява именно от платената защита на големите. Това означава, че всеки от сводниците по правило плаща своите вноски на шефовете на града. Ако самостоятелно работеща проститутка, семейна фирма или малка фирма не участват в приятелската или регионалната мрежа в съответния европейски град, при перманентните конфликти с конкурентни проститутки и сводници рискуват не само да бъдат изтласкани от пазара, но срещу тях да бъде приложено насилие без възможност да се защитят от него. Беззащитността не само срещу чуждите етнически мрежи, но и спрямо българските принуждава независимо практикуващите да търсят сътрудничество при вече установилите се български своднически мрежи. Честа практика е независимите проституиращи да бъдат посочвани на местните правоохранителни органи не само чрез анонимни сигнали, но и с фалшиви свидетелски показания (по-късно оттегляни), за да бъдат отстранени от местния пазар.

Освен защита навън босовите осигуряват сигурност вътре в страната. Известни са различни инструменти за „неутрализиране“ на представителите на реда и правосъдието, като се започне от предоставянето на VIP карти за качествени публични домове и се стигне до плащане на образованието на децата, вноските за ипотека, получаването на недвижима собственост и захранването на офшорни сметки. Вероятно най-добрата илюстрация на полицейската подкрепа в центъра и по места са случаите на залавяне и екстрадиране. Няколкото опита за съпоставяне на полицейски бази данни само за две страни в Западна Европа разкриват стотици случаи на екстрадирани момичета, които са се върнали няколко дни след екстрадицията. Използва се и техниката с подмяна на името или буква от името на заловеното лице, което може да се направи и без знанието на местните органи за сигурност, като скоростта на извършената промяна показва, че става дума за добре функционираща система, свързана с много различни нива на властта. През последните 5-6 години обществото стана свидетел на случаи с висши прокурори (в Русе) и съдии (в Плевен, Пещера), свързани с известни сводници. Основният принцип обаче, следван от хората, които са на най-високите нива, е взаимната икономическа изгода. Всеки в тези големи, размити като структура организации участва, защото тя му дава възможност да работи. От момичетата, които знаят, че самостоятелно са подложени на много голям риск както от чужди сводници, така и от полицията, и се стигне до инвеститорите, получаващи огромни за мащабите на България „горещи пари“. Не бива да се пропуска, че инструментите на насилие неминуемо присъстват на този пазар. В мирни времена обикновено се наемат шофьор и бодигард при малките босове, но при нарастване на напрежението се стига до десетки хора. Основният подход е да се наемат криминално проявени лица, които се използват за осъществяване на наказания, защита и пр. В този тип структури има много повече субординация, но отново принципът е на взаимния интерес.

Между мрежите и йерархиите съществува и хибридна форма. Има няколко десетки момичета и няколко десетки сводници, но най-горното ниво е особен тип синдикат, включващ различни влиятелни лица на местно равнище. За разлика от градове/региони, където има един до трима големи босове или десетина малки, при този тип синдикат се постига контрол над целия местен пазар при покриването на българските курорти и експорта.

Опит за оценка на пазара на проституцията в България е направена на базата на предложените официални данни за практикуващите в страната проститутки и осреднените стойности на посочените по-горе цени. За да се направи тази оценка, се приема, че една проститутка работи средно по 20 дни месечно. Приема се също, че клубните проститутки имат по трима клиенти на ден, като се има предвид, че средното заплащане при тях е 50 лева, сметките показват, че дневно едно момиче изкарва 150 лева, а месечно – 3000 лева. Обикновено в един клуб има между 4 и 8 момичета, което означава, че за един ден в публичен дом се изкарват 900 лева, или месечно – 18 000 лева.

При уличната проституция, при която най-често дневната норма е 100 лева изчисленията сочат, че едно момиче изкарва месечно 2000 лева. На основата на данни на МВР, според които броят на проститутките в България е 4611, макар според мнението на повечето интервюирани да е много по-голям, би могло да се заключи, че по най-груби сметки на пазара на проституцията в България се разпределят минимум между 9 и 14 млн. лева месечно. Сметките за годишния оборот показват, че става въпрос за минимум между 110 и 170 млн. лева. Тази сума не включва курортната и граничната проституция, където оценките са изключително трудни, нито телефоните/интернет страниците за повикване на малолетни и непълнолетни, където поради латентния характер оценката е много трудна. Според експерти от Министерството на вътрешните работи консервативната оценка е поне с 30% над посочената изчислена максимална сума, т.е. около 230 млн. лева.

Според преобладаващите изследвания и набраната информация една проститутка в чужбина, при най-занижени оценки, заработва между 5000 и 10000 евро на месец. Ако посочените цифри за поне 18000 проститутки са верни, следва, че българските проститутки в чужбина изкарват между 90 и 180 млн. евро на месец, а годишно – между 900 млн. и 1,8 млрд. евро. При тази оценка се приема, че проституиращите работят средно около 300 дни годишно, т.е. два месеца поради визови ограничения са извън Европейския съюз. Според експерти в България се връща около една пета от тези суми, т.е. между 180 и 360 млн. евро годишно. Тази максимално консервативна оценка изхожда от предположението, че това е осреднена стойност, включваща и нископлатената улична проституция. Консервативно определената стойност на дохода от сексуслуги обаче се критикува с аргументите, че ситуацията се е променила радикално и проституиращите българки в най-ниския сегмент вече не са толкова голям процент, колкото през 90-те години. Първо, те са се адаптирали и са се придвижили към средния сегмент на сексуслугите в Западна Европа. Второ, както вече бе посочено, за разлика от периода до 2001 г., когато участват предимно момичета от най-ниските социални слоеве и проституират на улично ниво и в евтините хотели, през последните години навлизат всички социални групи – включително проституиращи с висше образование, а услугите са в най-високите сегменти на пазара. В резултат оценките са, че месечният доход е по-скоро между 15000-20000 евро или дори по-висок. Ако се следва схемата за изчисляване, предложена по-горе, доходът на проституиращите извън страната може да надминава 3 млрд. евро. Съпоставката на тези финансови оценки с БВП на страната за 2006 г. показва, че дори при консервативната оценка от 900 млн. – 1,8 млрд. евро, това е между 3,6% и 7,2% от БВП (25,1 млрд. евро). За сравнение подобно съотношение се среща в Република Корея, където Министерството на равенството на половете и семейството оценява южнокорейския пазар на 22 млрд. долара, или 4% от БВП на страната. Съпоставянето на парите, които се „внасят“ в страната от български граждани, работещи извън страната, с идващите от проституция и при най-консервативните оценки дава съотношение между 9% и 18%.

Тенденции в пазара на проституция показва, че описаните структури и функционирането във вътрешните и външните пазари за платен секс в много отношения дават статична картина на състоянието на българската проституция. Същевременно процесите в страната се развиват изключително динамично след 2001 г., а с присъединяването ѝ към Европейския съюз през януари 2007 г. много от описаните характеристики и механизми са в процес на промени, протичащи и след подготовката на това изследване. Тенденциите, които се наблюдават през периода 2004-2006 г., биха могли да се определят като противоречиви и с непрогнозируеми последици. На първо място, след отварянето на „европазара за сексуслуги“ (2000-2002) износът на момичета достига рекордни нива и във всички сегменти на вътрешния български пазар започва да се очертава намаляване на практикуващите. Ако в края на 90-те години се наблюдават пълни клубове със средно по 10-12 момичета (при големите клубове понякога над 40), през последните години средният им брой спада до 5-6. Според данни от полицията значим процент от регистрираните момичета, работещи на магистрално-улично ниво, вече не са в страната. По мнение на неправителствени организации, ангажирани в областта на намаляване на риска от ХИВ/СПИН сред проституиращите, преобладаващата част от момичетата през 2006 г. имат наложени административни ограничения за пребиваване в Европейския съюз, известни като „черни печати“. Това е основната причина,

която ги задържа в страната. Все още не е ясно развитието след 1 януари 2007 г., когато ограниченията при напускане на страната значително намаляха.

Същевременно данните сочат, че вътрешното потребление на сексуслуги нараства, особено в най-големите градове на страната. Причините са както нарасналата платежоспособност на населението, така и двуцифреният растеж на чуждестранните туристи след 2001 г. В резултат се наблюдава ясна тенденция към повишаване на цените. Вторият фактор, който действа в противоположна посока и бе засегнат при разглеждането на износа на проституция, е свързан с масовизирането на платения секс. Освен описаните професионални вътрешни и външни канали за набиране на проституиращи се наблюдава нов процес, който според участниците на пазара и полицейските служители придобива размери на епидемия през последните 3-4 години. Това е вълната от аматорска и полупрофесионална проституция. Без да се анализира въпросът, какви са предпоставките, как се осъществява, и без да се правят оценки за размерите на масовостта на тези форми на проституция, може да се очертаят две основни схеми на участие. Първата е свързана с приемане на предложения за платен секс с различна интензивност – от 1-2 пъти месечно до 2-3 пъти седмично, като предлагането се свежда не само до осигуряване на допълнителен доход, но може да е и под формата на допълнително потребление: подаръци, плащане на сметки и пр. Втората схема, която е по-популярна, е по-близка до азиатския тип проституция, известен като „втора жена“. Този модел се осъществява по-често с повече от един клиент (освен в случаите на много богат клиент или ниска интензивност на проституиране). Обикновено броят на партньорите се движи между 3 и 5 души. Възможни са различни конфигурации – например относително затворен модел, включващ няколко клиенти с няколко момичета, които може да са както партниращи си, така и конкуриращи се. Съществуват отворени модели с ядра момичета и клиенти и периферии от момичета и клиенти. При тази форма на проституиране клиентите също може да плащат в натура за част от потреблението – например разходи за жилище, мобилни телефони, кола, сметки в заведения, екскурзии извън страната и т.н. Съществуват и хибридни варианти, при които постоянните партньори се допълват от случайни клиенти.

И при двете схеми достъпът до клиенти се осъществява извън съществуващите канали за професионални платени сексуални услуги, въпреки опитите от страна на различни секспредприемачи да се възползват от нахлуването на новия тип участници на пазара. Най-често аматорите и полупрофесионалистите намират клиенти чрез собствени социални мрежи (приятелки, приятели, познати и други клиенти) и места за лесен достъп до подходящите социални групи, като клубове, заведения, фризьорски салони и дори специализирани магазини. Безспорно е обаче, че най-бързо развиващото се място за търсене на клиенти е виртуалното пространство, където конкуренцията с професионалните мрежи видимо се изостря.

Подобно и на традиционните професии като че ли две са отличителни характеристики на аматорската и полупрофесионалната проституция. Първата е принципът на правото за избор на клиента и за отказване на услугата. Ако клиентът е неподходящ, момичето не му предлага услуга. Втората е отсъствието на редовност в предлагането на услугата. Клиентът не може да очаква, че ще получи същата услуга за продължителен период от време. Прави впечатление, че участниците се отказват временно или завинаги в рамките на 1-2 години. Преобладава представата, че типът услуги, които те предлагат, са временни. Много от интервюираните в България и извън страната заявяват, че след като завършат образованието си, изплатят апартамент, кола, върнат заем и т.н., ще излязат от пазара. Подобни лични стратегии за напускане на професията имат и професионално проституиращите, но доколкото може да се съди по наличната емпирична информация, това се случва значително по-рядко. Допълнителна характеристика, която е много отчетлива при професионалната и полупрофесионалната проституция, е липсата на граница между нормална професия и проституиране. Подобно на азиатския модел, много трудно може да се различи къде сервитьорката, продавачката, медицинската сестра или друга професия, свързана с личен контакт, преминава границата на нормалното обслужване и се прехвърля в услугата платен секс.

Трети фактор, който вероятно в бъдеще радикално ще промени българската проституция, е навлизането на новите технологии, свързани с интернет потреблението и някои GSM технологии. В резултат на бързия растеж при достъпа на населението до интернет след 2003-2005 г. освен многобройни уебстраници за сексуслуги се появиха и интелигентни решения за предлагане на платен секс през чат форуми, интернет търсачки, online видеосървъри и пр. В този контекст може да се каже, че комуникационните технологии, изглежда, се оказват добра възможност за преодоляване на моралните задръжки, особено при по-възрастното поколение. До този момент предлагането или търсенето на сексуслуги е свързано с трудността да се скрие в българската среда (вероятно единственото изключение е София). В страна, където роднинските и приятелските мрежи са доминиращи във всекидневието,

посещението на публичен дом рядко би останало незабелязано. Същевременно дискретните схеми за търсене на проститутки (от потенциалните клиенти) или на клиенти (от проститутките) са ограничени от техническите несъвършенства на средствата за комуникация (например, обява само в специализирани медии) или изискват наличието на добре платени посредници.

В това отношение интернет технологиите предоставят неограничени възможности пред анонимното търсене и предлагане на сексуслуги – факт, който силно понижава моралната цена на въвлечането в такива дейности. Навлизането на тези технологии прави възможна не само аматьорската и полупрофесионалната проституция, но позволява професионалните проститутки в средния сегмент да заобикалят собствениците на публични домове и клубове, т.е. да работят пряко с търсещите платени сексуслуги. Отговорът на „собствениците“ е влизане в интернет пространството и активна реклама на публичните им домове и ескорт услугите. Нещо повече, от 2005 г., особено през 2006 г. се наблюдава инвестиране в създаване на специализирани продукти, като страници за запознанства, страници за търсене на „еднократен и редовен секс“, „насочено“ влизане от проститутки, принадлежащи към публични домове, в чатове за запознанства, форуми и пр. При новите форми на проституция съзнателно се търси размиването на границата между случайния партньорски секс, онлайн порно услугите и платения секс.

Основният интерес на виртуалните секспредприемачи обаче са възможностите извън България. Прави впечатление, че нарастващ брой български компаньонки на най-големите секспазари на Западна Европа се предлагат чрез хибридни виртуални услуги – интернет сървъри, координиране на поръчки по телефони и български шофьори, които возят, пазят момичета и вземат парите от клиента. Чрез новите технологии се прониква на пазара за сексуслуги в европейски държави, в които проституцията е легализирана, но достъпът до витрини, легални публични домове, клубове и други регулирани форми е умишлено силно ограничен, а влизането в него е недостъпно скъпо за българските предприемачи в сферата на сексуслугите. Чрез новите технологии ограниченията се преодоляват – при това без да се нарушава законът на съответната държава. Поръчката по интернет или телефон за ескортни услуги се прави извън страната, т.е. сървърът и телефонната централа са в различни страни с подходящо законодателство, а доставената услуга се води за интернет услуга. Всяко разследване на подобни международни схеми води до сложни юридически казуси, ако полицията се опита да противодейства на материализирането на „виртуалния сив пазар“. Поради все още малките размери и невидимостта му правоохранителните и правораздавателните органи в Западна Европа предпочитат да избягват тази „тъмна зона“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Влиянието на новите комуникационни технологии и масовизирането на проституцията като професия съвпадат с новите възможности, които се откриват пред страната. Като се има предвид и огромната туристическа база, която е построена в страната през периода 2001-2006 г., може да се прогнозира, че секстуризмът като бизнес вероятно ще започне да конкурира експорта на проституция. България има вече известна традиция в развитието на този тип услуга в Югозападна България. Според предприемачи в сексиндустрията внасянето на клиенти е по-добра алтернатива от износа на момичета. Рисковете са по-малки заради възможността да се влияе върху българските правоохранителни и правораздавателни институции, а дневните разходи (хотели, храна и пр.) са значително по-ниски. Може да се прогнозира, че ако част от туристическата индустрия потърси запълване на хотелските си бази извън сезоните при ниските цени на самолетните билети, българските морски, планински и особено спа селища ще се превърнат в сериозни конкуренти на пражките и будапещенските хотели, специализирани в секстуризм.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Историко-Психологически аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.179-184.
- [2] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Изследване на историко-психологическия аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.185-190.
- [3] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Особености и характеристика на проституцията в България-съвременен състояние и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 213-223, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.

- [4] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Съвременно състояние на проституцията и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 224-234, ISBN 978-619-7343-09-0.
- [5] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. Characterization of the system of prevention of prostitution and the connection with the citizens security of Bulgaria. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.393-404, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).
- [6] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. A conceptual model of the prostitution management system as an element of the national security. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.387-392, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).

TECHNIQUES OF CONDUCTING INTERROGATION DURING POLICE INVESTIGATION OF CRIMES

Kire Babanoski

Faculty of security studies, MIT University – Skopje, Macedonia, kire.babanoski@mit.edu.mk

Ice Ilievski

Faculty of law – Kičevo, University “St. Clement of Ohrid” – Bitola, Macedonia

iiljevski@fb.uklo.edu.mk

Abstract: Modern interrogation is a study in human nature with great level of psychological manipulation which is used by police officer. The main characteristic of a police interrogation is that the suspect is under strong psychological pressure from the interrogator in order to speak the truth and to give the confession. The main purpose of a police Interrogation is to obtain a confession and to come to the objective truth, or other critical information about the crime, from an interviewed suspect, who is subject of interrogation. Interrogation (also called questioning or interpellation) is interviewing as commonly employed by officers of the police or other law enforcement agencies with the goal of extracting a confession or incriminating statements. Subjects of interrogation are often suspects involved in crimes. Information from victims and witnesses is usually obtained through interviews. Interrogation may involve a diverse array of techniques, ranging from developing a rapport with the subject to outright torture. The main object of this paper is police interrogation, which is theoretically and descriptively analyzed through its various methods and techniques that are part of the process of extracting the truth and getting a confession from the suspects. For that aim, particular attention is paid to criminal operational aspects of contemporary Reid technique, and also presented examples of its application in the police interrogation. The Reid technique is a method of questioning subjects and assessing their credibility. The technique consists of a non-accusatory interview combining both investigative and behavior-provoking questions. If the investigative information indicates that the subject committed the crime in question, the Reid Nine Steps of Interrogation are utilized to persuade the subject to tell the truth about what they did. The Reid technique is a trademarked interrogation technique widely used by law enforcement agencies in North America. The technique (which requires interrogators to watch the body language of suspects to detect deceit) has been criticized for being difficult to apply across cultures and eliciting false confessions from innocent people.

The purpose of this paper is through scientific explanation to raise the importance and quality of police interrogation as one of the methods for getting to the truth, especially in criminal cases where there is a lack of other evidence.

Keywords: police interrogation, suspect, truth, confession, Reid

ТЕХНИКИ НА СПРОВЕДУВАЊЕ НА ИСПРАШУВАЊЕ ПРИ ПОЛИЦИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА

Кире Бабаноски

Факултет за безбедносни науки, МИТ Универзитет – Скопје, Република Македонија,

kire.babanoski@mit.edu.mk

Ице Илијевски

Правен факултет – Кичево, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола,

Република Македонија, iiljevski@fb.uklo.edu.mk

Апстракт: Модерното сослушување е студија на човечката природа со големо ниво на психолошка манипулација што ја користи полицискиот службеник. Главната карактеристика на полициското испрашување е дека осомничениот е под силен психолошки притисок од испрашувачот, со цел да се зборува вистината и да се признае делото. Главната цел на полициското испрашување е да се добие признание и да се дојде до објективната вистина или други критични информации за кривичното дело од испитуваниот осомничен, кој е предмет на испрашување. Испитувањето (исто така наречено испрашување или сослушување) претставува интервјуирање како најчесто користено од страна на полициските службеници (инспектори) или други органи за спроведување на законот со цел да се извлечат признанија или инкриминирачки изјави. Субјекти на испрашување често се осомничени лица за кривични дела.

Информации од жртви и сведоци обично се добиваат преку интервјуа. Испрашувањето може да вклучи разновидна низа техники, почнувајќи од развивање на блискост со субјектот до целосно мачење.

Главен предмет на овој труд е полициското испрашување, кое теоретски и описно се анализира преку неговите различни методи и техники кои се дел од процесот на извлекување на вистината и добивање признание од осомничените. За таа цел, посебно внимание се посветува на криминалистичко-оперативните аспекти на современата техника Reid, а исто така се презентирани примери за нејзина примена во полициското испрашување. Техниката Reid е метод на испитување на лица и оценување на нивниот кредибилитет. Техниката се состои од не-акузаторско интервју кое ги комбинира и истражувачките прашања и прашањата кои провоцираат одредено однесување. Ако истражните информации покажуваат дека субјектот го сторил кривичното дело за кое станува збор, се користат деветте чекори на испитување на оваа техника за да се убеди субјектот да ја каже вистината за тоа што сторил. Техниката на Reid е техника за испрашување која е заштитена и која нашироко се користи од страна на службите за спроведување на законот во Северна Америка. Техниката (која бара испрашувачите да го следат говорот на телото на осомничените за откривање на лажење) е критикувана поради тоа што е тешко да се примени во различни култури и поради тоа што може да се извлечат лажни признанија од невини луѓе.

Целта на овој труд е преку научно објаснување да се подигне важноста и квалитетот на полициското испрашување како еден од методите за да се дојде до вистината, особено во кривичните случаи каде што има недостаток на други докази.

Клучни зборови: полициско испрашување, осомничен, вистина, признание, Reid

1. ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

Во теоријата и развитокот на безбедносните и полициските науки, како и во кривично-процесните закони на различни земји се среќаваат многубројни називи за оваа полициска активност и тоа: полициско испитување, полициско испрашување, интервју, службен разговор, информативен разговор, сослушување, собирање известувања, информации и сознанија и сл. Како и да е, значајно е да се напомене дека оваа активност може да биде од различни типови: директно, вкрстено, дополнително, претходно и сл. Меѓутоа, набљудувано од криминалистички аспект, овие активности, дејствија и постапки, меѓусебно не се разликуваат, бидејќи за нивно водење важат исти или слични криминалистичко-психолошки и бихејвиористички правила, принципи и препораки, како облици на непосредно прибирање оперативни доказни информации кои се значајни за докажување на одреден оперативен и кривичен настан, кој треба да се истражи, разјасни, расветли и докажи. Различните називи за оваа активност доаѓаат поради фазата од текот на кривичната постапка во која се презема. За потребите на објаснувањето на предметот на дескрипција во овој труд ќе биде прикажана оваа активност генерално, а за таа цел ќе биде користен називот полициско испитување. Главната задача на трудот е да се прикажат принципите, правилата, методите, современите тактики и техники на изведување на полициското испитување, чија главна цел е извлекување на вистината од испитуваните лица и доаѓање до нивно признание (доколку се работи за потенцијални сторители). Инаку, полициското испитување може да биде спроведено над различни категории на лица: осомничени, обвинети, сведоци, вештаци и други лица. Во трудот, главно ќе се задржиме на полициското испитување над осомничените лица, лицата за кои постојат индиции и основи на сомнение дека извршиле кривично дело и за кои е поднесена кривична пријава до надлежното основно јавно обвинителство.

2. ПОЛИЦИСКО ИСПИТУВАЊЕ

Преку методот на полициско испитување непосредно, главно, усно се прибираат, класифицираат, обработуваат и проучуваат податоци, информации, сознанија и факти за кривично-правни и криминалистички истражувања на конкретни општествени појави – криминални настани. Се работи за водење разговор (интервју) со лице, кое директно или индиректно е поврзано со криминалниот настан, кој во директниот контакт со испитувачот изнесува информации и сознанија за настани, факти, околности, кои тој лично ги доживеал. Во тој случај, станува збор за непосреден изворен материјал собран со помош на овој метод. Поретко, испитувачот прибира и посреден материјал добиен од втора рака, но тој е од секундарно значење и е подложен на дополнителни проверки и со други видови на истражувачки постапки.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ Котески, М. (2009) Криминалистичка тактика 2. Скопје: Факултет за безбедност

Во однос на разликата⁵⁵⁸ помеѓу полициското испитување (кое се поистоветува и со кривично-правното и криминалистичко испитување) и интервјут, може да се укаже дека постои значајна диференцијација меѓу нив и токму затоа е важно да се разберат разликите со цел да се постигнат ефикасни резултати при испрашувањето на осомничениот.

Во едно интервју со осомничен, целта е да се стекнат знаења за кривичното дело и осомничениот, како и сите други информации кои можат да бидат релевантни.

При испитувањето, осомничениот, всушност, се доведува во ситуација да се чувствува крајно непријатно и под силен психолошки притисок од испитувачот со цел да ја изнесе вистината. Информациите собрани од претходни интервјуа често се користат како алатка за да помогнат при извлекување на признанието, што е примарна цел на ова испрашување.

Научно-теоретските испитувања, пак, се вршат по сопствена иницијатива на истражувачот, кој притоа одбира и применува најцелисходна истражувачко – техничка постапка. Тоа може да биде: спонтан дијалог без претходни подготовки за разговорот; усно испитување - интервју кое претходно истражувачот само мисловно го скицирал без да ги нотира прашањата во бележникот и го одредил логичниот тек на разговорот; и усно испитување во кое испитувачот се служи со претходно писмено формулирани прашања, на кои испитаникот постапно одговара (облик на испитување во кој комуникацијата се остварува на тој начин што испитаникот усно или писмено одговара на прашања, кои претходно му ги испратил сослушувачот).

Полициското испитување⁵⁵⁹ за безбедносно-криминалистички потреби може да се оствари еднократно (со испитуваното лице се извршува само еден разговор) или континуирано (комуникацијата помеѓу испитувачот и испитуваниот се врши повеќе пати едно по друго во различен временски интервал). Со континуираното испитување можат во подолг временски период да се прибираат податоци за појавите, кои се предмет на истражување и анализа, да се следи хронологија на настанувањето, да се согледува квалитетот на изворот и сл.

Успешната екстракција на вистината од осомничениот ја обезбедува основната цел на процесот на испитување⁵⁶⁰. Тоа е предизвик, битка на психолошка контрола помеѓу испитувачот и осомничениот. Ако осомничениот го признае извршувањето или учеството во кривичното дело за време на распитот, тогаш тоа било успешно. Разбирањето на процесот на кривично испитување и следењето на соодветен метод е од витално значење за испитувачите во процесот на доаѓање до вистината и извлекување на признание.

Темелната подготовка е од особено суштинско значење пред испитувањето и ги зголемува шансите на испитувачот за преземање на психолошката моќ над осомничениот и добивање на вистината и признание од него⁵⁶¹. Пред процесот на испрашување, испитувачот мора биде целосно информиран, да ги собере сите релевантни детални информации за осомничениот и жртвата, вклучувајќи ја нивната позадина и лични податоци, криминална историја и социјална и финансиска ситуација. Сеопфатното знаење на фактите за кривичниот настан, вклучувајќи го времето и местото, собраните информации и добиените докази, е императив во процесот на подготовка за испитување.

Генерализирајќи го полициското испитување (службениот разговор) може да се каже дека тоа претставува своевидна општествена комуникација, што за потребите на криминалистичката и кривично-процесната наука и практика се идентификува и диференцира како основен појмовен облик на собирање информации, известувања и искази од граѓани за настани од безбедносно-криминалистички карактер. Притоа, службениот разговор најчесто се одвива во три фази, меѓусебно надоврзани една на друга. Тие фази се: воведен дел; слободно излагање; и поставување на прашања.

Воведниот дел, претставува фазата каде што се воспоставува првиот психолошки контакт на криминалистот - испитувач со осомничениот. За време на воведниот дел од разговорот, најчесто се започнува разговор за секојдневни работи, за положбата во општеството, работата, за платите, семејството, за времето, итн. Со постигнувањето на опуштено кај осомничениот/обвинетиот, криминалистот го

⁵⁵⁸ Ladkin, A. (2013) Criminal Law: What is Criminal Interrogation, <http://suite101.com/article/criminal-law-what-is-criminal-interrogation-a378735>

⁵⁵⁹ Марковиќ, В. (1988) Испитување као метод у прикупљању података о безбедносним појава, 13, Мај, 4/1988, стр. 17

⁵⁶⁰ Ladkin, A. (2013) Criminal Law: What is Criminal Interrogation, <http://suite101.com/article/criminal-law-what-is-criminal-interrogation-a378735>

⁵⁶¹ Kurz, D. Dominance and Submission: How the Police Use Psychological Manipulation to Interrogate Citizens, <http://web.mit.edu/dryfoo/www/Info/confess.html>

насочува разговорот кон конкретниот случај и разговорот преминува во втората фаза на слободно излагање. Се поставуваат само општи прашања поврзани со случајот, така да, осомничениот почне со негово слободно излагање. Од страна на криминалистот, во оваа фаза се водат забелешки со цел да може да ги поставува планираните прашања во третата фаза, но и да знае кон што да се насочи. Во третата фаза, криминалистот започнува да поставува конкретни и јасни прашања во врска со кривичниот настан, со цел да ја открие објективната вистина.

Точниот пристап при испрашувањето во голема мера ја зголемува неговата стапка на успех. Тоа мора да се направи веднаш штом осомничениот е во притвор и кога сите релевантни информации се собрани. Не смее да има определен рок на завршување на распитот, затоа што брзањето може да го попречи успешното извлекување на вистината.

Средината, во која испрашувањето се реализира е особено важна, затоа што контролата на физичкиот амбиент од страна на испитувачот му дава предност во однос на осомничениот. Просторијата мора да биде приватна и без можност за одвлекување на вниманието, како што се прозорците, часовници и телефони, така што набљудувањето на реакциите на осомничениот може да се испитува одблиску.

Методот на полициско испитување обично зависи од класификацијата на осомничениот/обвинетиот; дали тој е емотивна или не-емотивна личност.

Со емотивен осомничен, испитувачите често ги користат своите емоции, како што се лутина, љубов или фрустрација, како алатка за да се добие вистината. Ова може да се постигне со тоа што се пријателски расположени кон него во текот на распитот, покажуваат симпатии кон него и му објаснуваат дека и некој друг кој би се нашол во иста ситуација како него би го сторил истото. Проучување на неговиот јазик на телото (body language) за откривање на измама или знаци на напнатост или вознемиреност, е уште една алатка која е имплементирана во овој метод.

Методите на испитување за не-емотивен осомничен се сосема различни и варираат во голема мера, затоа што тој, најверојатно, е професионален криминалец кој има стекнато искуство во извршување на криминал. Бидејќи овој тип на криминалци не се емотивно вклучени во криминалот, вистината може да се екстрахира преку соочување на фактите. Методот на прашање и одговор вклучува поставување на детални прашања за случајот, како и формирање на прашања во врска со одговорите. Друг метод е да му се овозможи на осомничениот да ја зборува неговата страна од приказната без прекин, околу пет пати. Испитувачот исто така може да побара да ја повтори неговата страна нанзад, почнувајќи од крајот, а завршувајќи на почетокот. Ако лицето лаже тој најверојатно, ќе треба да надоврзува лага врз лага, и како што кажува повеќе лаги, така полесно е да се разграничат фактите.

Следејќи ги новите современи методи и техники од развиените полициски служби во светот⁵⁶², во продолжение ќе бидат презентирани пет совети за успешно полициско испрашување од Стив Шримпф⁵⁶³.

1. Емпатијата може да биде моќна алатка.

Добро би било да им се објасни на испитуваните лица дека веќе е завршена темелната истрага што довела до нив и дека испрашувачот сака да ја слушне нивната страна од приказната. Со ваков незаконувачки пристап може да се стекне поголем кредибилитет кај испитуваните лица.

2. Осомничените треба да се остават сами да се испрашуваат. Осомничените треба да се остават да кажат било што на почетокот, па дури и лажна изјава за нивната вметаност во кривичното дело. Најдобро е да се фатат во лага, а потоа да се започне со нивно разоткривање.

3. Да се обрне поголемо внимание на сè. Може да се соберат многу невербални и вербални индиции со негово набљудување.

4. Не треба да постои страв да се понуди алтернативно "face saving" сценарио. Треба да се има и да се биде сигурен дека сценариото сè уште содржи елементи на признание за кривичното дело за кое се води истрага и не создава прашања на афирмативна одбрана.

5. Да се спроведат претходни истражувања за осомничениот. Треба да се дознае што е важно за нив (деца, жена, работа, страв од затвор, итн) и таквите факти да се искористат како предност.

Испитувањето доста често може да доживее неуспех и да пропадне од повеќе причини⁵⁶⁴. Некои причини се предвидливи, некои не се. Меѓутоа, испитувачите може да го зголемат нивниот успех преку

⁵⁶² Ury, A.. (2009) Modern police interrogation techniques use subtle psychological manipulation, 08.06.2009, <http://news.everest.edu/post/2009/06/modern-police-interrogation-techniques/>

⁵⁶³ Schrimpf, S. (2009) Five tips for successful criminal interrogation, 15.09.2009, <http://www.policeone.com/police-products/investigation/tips/1880168-Five-tips-for-successful-criminal-interrogation/>

елиминирање или минимизирање на препознатливите причини за неуспехот. Откако ќе ги идентификуваат овие фактори, тие може да сметаат и да дејствуваат врз нив за да се зголеми веројатноста за успех на испитувањето. Овие главни компоненти вклучуваат подготовка за испрашување, правење разлика помеѓу испрашувањата и интервјуата, развивање на убедливи теми и аргументи, градење на добри односи со субјектот на испитување, дозволување доволно време за испрашување, стекнување на соодветна обука за испрашување, како и разбирање дека некои испитувања нема да успеат без оглед на напорите кои се вложени. Иако не сите инклузивно, сепак овие фактори се покажуваат од витално значење за успешни испитувања.

Во едно истражување за полициското испитување⁵⁶⁵ се укажува на етичките аспекти кои се јавуваат при реализација на оваа активност. Па така, иако некои автори (теоретичари и практичари) на прирачници за полициско испитување препорачуваат употреба на закани и/или други форми на принудно влијание, повеќето не се залагаат за лажење на осомничените, но сепак, сите прирачници опишуваат прашални техники базирани на манипулација и измама. Многумина почнуваат да ги признаваат опасните последици од користење на таквите техники, како што се кршење на основните човекови права на осомничениот, стекнување на лажни признанија, а во екстремни случаи, употребата на насилни закани или дејствија од страна на полициски службеници.

3. СОВРЕМЕНИ ТЕХНИКИ НА ПОЛИЦИСКО ИСПИТУВАЊЕ

Во однос на тактиката која може да ја применува криминалистот при полициското испитување, во понатамошното излагање ќе ја разработиме Reid техниката на тактичко испитување со психолошка манипулација на осомничен, како еден нов видик кој го нуди западната современа литература и најпопуларниот систем за испитување кој нашироко се применува во САД. Оваа техника подробно е објаснета во книгата на John E. Reid и неговите колеги⁵⁶⁶. Reid техниката е метод на испитување на субјекти и проценка на нивниот кредибилитет. Оваа техника се состои од не-акузаторно интервју комбинирано со истражни и однесувачко-провокативни прашања. Ако истражните информации укажуваат дека лицето го сторило кривичното дело за кое се врши испитувањето, деветте чекори на Reid за испрашување се користат за да го убедат лицето да ја каже вистината за тоа што го направило. Техниката Рид се состои од три различни компоненти - фактичката анализа, интервјуирање и испрашување. Иако сите овие се одделни и различни постапки, тие се меѓусебно поврзани во смисла дека секоја е наменета да служи за да им помогне во елиминирањето на невини осомничени за време на истрагата, со тоа што пресумптивно им се дозволува на испитувачите да се фокусираат врз лицето за кое испитувачот чувствува дека најверојатно е виновно. Поддржувачите на оваа техника тврдат дека е корисна во извлекување на информации кога испитаниците поинаку не сакаат да ги дадат, додека критичарите ја обвинуваат техниката дека може да извлече лажни признанија од невини лица, особено од децата. Оваа техника содржи вкупно 9 специфично издиференцирани фази.

- Директно, позитивно соочување

Криминалистот во првата фаза на оваа тактика на водење разговор, ги презентира фактите за случајот, односно, му ги покажува доказите кои одат против него. Овие докази можат да бидат вистински или измислени. Криминалистот со голема самодоверба го обвинува осомничениот дека е инволвиран во кривичното дело. Нивото на стрес на осомничениот започнува да се зголемува, испрашувачот може да започне да се движи низ собата, намалувајќи му го личниот простор на осомничениот со што ќе го зголеми чувството на непријатност кај него. Ако осомничениот започне да си ги оближува усните, да поминува со раката преку косата или пак, неговото чело да се ороси, криминалистот ќе ги земе во предвид овие индикации и ќе знае дека е на вистински пат.

- Развоток на темата

Во оваа фаза криминалистот креира верзија за тоа, зошто осомничениот го извршил делото. Развотокот на верзијата се врти околу тоа, да му се погледне низ очите на осомничениот, со цел да сфати, каков изговор може да го натера да признае дека го сторил тоа и зошто го сторил. Криминалистот поставува теми, верзии, во кои осомничениот може да се пронајде или да ги одбие, го кажува неговиот удел во

⁵⁶⁴ Vessel, D. (1998) Conducting Successful Interrogations, FBI Law Enforcement Bulletin

⁵⁶⁵ Kossowska, M, Grochowska, K. (2012) Fact sheet: Police interrogations, A European Association of Psychology and Law – Student Society Publication, p. 2

⁵⁶⁶ Inbau, F., Reid, J., Buckley, J., Jayne, B. (2005) Essentials of the Reid Technique: Criminal Interrogation and Confessions, 1st ed. Subury: Jones and Bartlett Publishers, Inc.

кривичното дело и тогаш го набљудува осомничениот со цел да види дали му се допаѓа приказната. Развивањето на една тема претставува целата основа и суштина на испрашувањето. Кога криминалистот изнесува некоја верзија, неговиот глас мора да биде мек, смирен, сè со цел да изгледа незаконувачки и да го наведе осомничениот кон лажно чувство на безбедност.

- Прекин на отфрлувањата

Ако му се дозволи на осомничениот да ја отфрла неговата вина, ќе дојде до зголемување на неговата самоодоверба, токму поради тоа, криминалистот се обидува да ги прекине сите отфрлувања на осомничениот. Уште на почетокот на разговорот, криминалистот го следи осомничениот цело време и се обидува да ги прекине отфрлувањата уште пред да бидат изговорени. Со намера да се држи самоодовербата на осомничениот многу ниско, прекилот на отфрлувањата оди кон замолчување на осомничениот и тој да нема шанса да побара адвокат. Ако нема отфрлувања во текот на изнесувањето на верзијата, тоа е добар индикатор дека осомничениот е виновен. Ако бројот на отфрлувањата значително се намали или пак, целосно запре, криминалистот ќе знае дека изложува добра верзија и дека осомничениот е близу до признание.

- Преземање на приговор

Кога криминалистот целосно ќе развие една верзија со која осомничениот се поврзува, тогаш осомничениот е можно да започне да нуди логични приговори како негација на прости отфрлувања. Криминалистот се справува со овие приговори многу поразлично отколку со отфрлувањата, затоа што овие приговори можат да му дадат информација која што ќе ја употреби против осомничениот. Ако криминалистот си ја сработи добро работата, приговорот ќе заврши со признание на вина.

- Свртување на вниманието

Веќе во оваа фаза, осомничениот во најголем процент од случаите е исфрустриран и несигурен во самиот себе. Можно е да побара од некого да му помогне за да избега од ситуацијата. Криминалистот ќе се обиде да се потпре кон оваа несигурност на осомничениот, со тоа што ќе се преправа дека е на негова страна, можно е и да му се приближи физички, за да му направи што потешко на осомничениот да се изолира од ситуацијата. Криминалистот може да манифестира физички движења за сочувство и разбирање.

- Справување со пасивното расположение на осомничениот

Ако говорот на телото на осомничениот индицира на предавање, криминалистот ја гледа можноста да го наведе осомничениот на признание. Ќе започне да транзиционира од верзијата што ја имаше претходно развиено, кон можните мотиви коишто го натерале осомничениот да го изврши кривичното дело, притоа, оставајќи му простор тој сам да си одбере еден од понудените мотиви. Во оваа фаза, криминалистот се обидува да оствари во што поголема мера контакт со очите на осомничениот, сè со цел да му го зголеми нивото на стрес и желба за излез, односно, бегство од конкретната ситуација.

- Презентирање на алтернативно прашање

Криминалистот во оваа фаза, му понудува сосема различни мотиви за некој аспект од стореното кривично дело, понекогаш започнувајќи и од некој сосема незначаен аспект, сè со цел да биде што понезаконувачки. Едната од алтернативите е општествено неприфатлива (Го изврши делото од страст, нагонски?), а другата е сосема морално неприфатлива (Го стори тоа поради парите, нели!?), криминалистот се обидува да изгради контраст помеѓу овие две алтернативи, сè додека осомничениот не даде индикатор дека избира една.

- Започнување на конверзација

Кога осомничениот ќе избере една алтернатива, признанието започнува. Криминалистот му дава морална поддршка на осомничениот да зборува за кривичното дело. Тогаш може да се внесе уште еден криминалист во просторијата, бидејќи со тоа ќе му се покачи нивото на стрес на осомничениот и ќе сака да потпише изјава што побрзо и да избега од таму.

- Елементи на усно или писмено признание

Признанието всушност, е делот кога осомничениот го признава кривичното дело што го сторил и негово документирање (аудио, видео или писмено).

Во однос на негативните аргументи и отфрлања на оваа техника од страна на некои критичари John E. Reid и неговите соработници остануваат на ставот дека „тоа не е техника која предизвикува лажни или принудни признанија, туку дека тоа го прават полициските испитувачи и детективи кои применуваат несоодветни процедури на испрашување“.

4. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Врз основа на сето претходно изнесено за полициското испитување, а посебно за Reid техниката на полициско испитување, наместо заклучок, ќе изнесеме неколку наши лични препораки, предлози и сугестии за поуспешно водење на полициските испитувања и доаѓање до нивната главна цел: извлекување на вистината од испитуваните лица и нивно признание. Сумирано и генерализирано, без разлика која техника да ја користиме, каква категорија на лице да испитуваме и во која фаза од постапката, можеме да кажеме дека особено се значајни следниве аспекти:

1. Неопходна претходна темелна подготовка за испитувањето. Испитувачот мора претходно да биде запознат со сите аспекти на истражуваниот случај, сите релеванти факти и околности кои се познати, како и сите докази и траги пронајдени на местото на кривичниот настан. Потоа треба да спроведе истражување за животот на испитуваното лице – целокупната негова биографија, лични карактеристики, семејни прилики, работа, претходна осудуваност, санкции кои биле изречени против него, емоционална состојба, секојдневни навики и сл.

2. Избор на метод и пристап за испитувањето. Врз основа на подготовката и карактеристиките на субјектот на испитување, испитувачот треба да избере најсоодветна техника и пристап со која смета дека најлесно и најбрзо би дошол до посакуваната цел. Притоа, особено треба да се води сметка за етичкиот карактер на испитувачкиот метод, а тоа значи да не се навлезе во основните права на испитуваното лице. Во спротивно, целата работа би била залудна и не би се дошло до признание и до објективна вистина.

3. Набљудување на човечките реакции. Испитувачот мора добро да го познава т.н. јазик на телото (body language) и психолошките реакции кај осомничените кога лажат, мамат и се обидуваат да се извлечат од ситуациите кои се неповолни за нив. Секој дел од човековото тело, а особено лицето и фацијалната експресија на емоциите може да дадат добри индикации за тоа дали испитуваниот ја кажува вистината или не.

4. Задолжителна проверка на признанието. Откако со испитувањето ќе се дојде до крајната цел – признание од испитуваното лице, испитувачот и неговиот тим кој е вклучен во истражувањето на кривичното дело, задолжително мора да го проверат признанието на осомничениот и фактите и околностите кои ги изнел во него. Тоа подразбира преземање на други криминалистичко-оперативни зафати, активности и дејствија во насока на проверка на вистината до која се дошло со испитувањето.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Inbau, F., Reid, J., Buckley, J., Jayne, B. (2005) Essentials of the Reid Technique: Criminal Interrogation and Confessions, 1st ed. Subury: Jones and Bartlett Publishers, Inc.
- [2] Kossowska, M, Grochowska, K. (2012) Fact sheet: Police interrogations, A European Association of Psychology and Law – Student Society Publication
- [3] Котески, М. (2009) Криминалистичка тактика 2. Скопје: Факултет за безбедност
- [4] Kurz, D. Dominance and Submission: How the Police Use Psychological Manipulation to Interrogate Citizens, <http://web.mit.edu/dryfoo/www/Info/confess.html>
- [5] Ladkin, A. (2013) Criminal Law: What is Criminal Interrogation, <http://suite101.com/article/criminal-law-what-is-criminal-interrogation-a378735>
- [6] Layton, J. How Police Interrogation Works, <http://people.howstuffworks.com/police-interrogation1.htm>
- [7] Марковиќ, В. (1988) Испитување као метод у прикупљању података о безбедносним појава, 13, Мај, 4/1988
- [8] Schrimpf, S. (2009) Five tips for successful criminal interrogation, 15.09.2009, <http://www.policeone.com/police-products/investigation/tips/1880168-Five-tips-for-successful-criminal-interrogation/>
- [9] Ury, A.. (2009) Modern police interrogation techniques use subtle psychological manipulation, 08.06.2009, <http://news.everest.edu/post/2009/06/modern-police-interrogation-techniques/>
- [10] Vessel, D. (1998) Conducting Successful Interrogations, FBI Law Enforcement Bulletin

CONTEMPORARY FORMS OF POLICE TRAINING

Martina NedelkovskaMinistry of Internal Affairs, Republic of Macedonia, m_nedelkovska@hotmail.com

Abstract: Contemporary security challenges necessarily impose the need for changes in conventional police action, which from "power with a stick" should change police in a partner of the community that will jointly deal with global security threats, especially after the events of September 11, 2001, have important changed the perception of what kind of security threats should be handled by police services around the world. Transnational organized crime and money laundering are only part of a series of complex criminogenic forms whose dealing without an exceptionally high level of professionalism and expertise will not achieve more than mediocre results in the pre-trial procedure, which is key to the further form of criminal legal effect of the crime. Professionalism and expertise as one of the basic competencies of the police officer, to deal not only with contemporary, but also with routine police activities, have their foundations in the police training where is the start of all preconditions that form professional police officer.

Keywords: police, training, forms.

СОВРЕМЕНИ ВИДОВИ ПОЛИЦИСКА ОБУКА**Мартина Неделковска**Министерство за внатрешни работи на Република Македонија, m_nedelkovska@hotmail.com

Апстракт: Современите безбедносни предизвици неопходно ја наметнуваат потребата од промени во конвенционалното полициско постапување, кое од „власт со палка“ треба да ја промени полицијата во „партнер на заедницата“ со кој заеднички ќе се справува со глобалните безбедносни закани кои особено по настаните од 11 септември 2001, битно ја променија перцепцијата за тоа со каков тип на безбедносни закани треба да се справат полициските служби широм светот. Транснационалниот организиран криминал и перењето пари се само дел од низата на сложени криминогени облици чие справување без искучително високо ниво на професионалност и стручност нема да постигне повеќе од просечни резултати во предистражната постапка, која е клучна за понатамошниот облик на кривично правно ефектуирање на кривичното дело. Професионалноста и стручноста како едни од основните компетенции на полицискиот службеник, неопходни за справување не само со современите туку и со рутинските полициски активности, своите темели ги имаат токму во полициската обука каде е зачетокот на сите предуслови кои формираат професионален полициски службеник.

Клучни зборови: полиција, обука, видови.

1. ВОВЕД

Полициската обука одсекогаш била клучна за постигнување добри резултати во полициското работење. Различните општествено – економски услови, различната организација на полицијата, како и различните состојби со криминалот резултирале со различни стратегии за развој на полициската обука, без постоење на оптимални заеднички стандарди при полициската обука. Она што мора да се напомене е дека високо развиените земји свакајќи го значењето кое полициската обука го има во поставувањето на темелити знаења, вештини и способности кај полицискиот службеник, истата ја ставиле на највисоко ниво, со тенденција за постојано унапредување заради ефикасна борба со новите видови криминал.

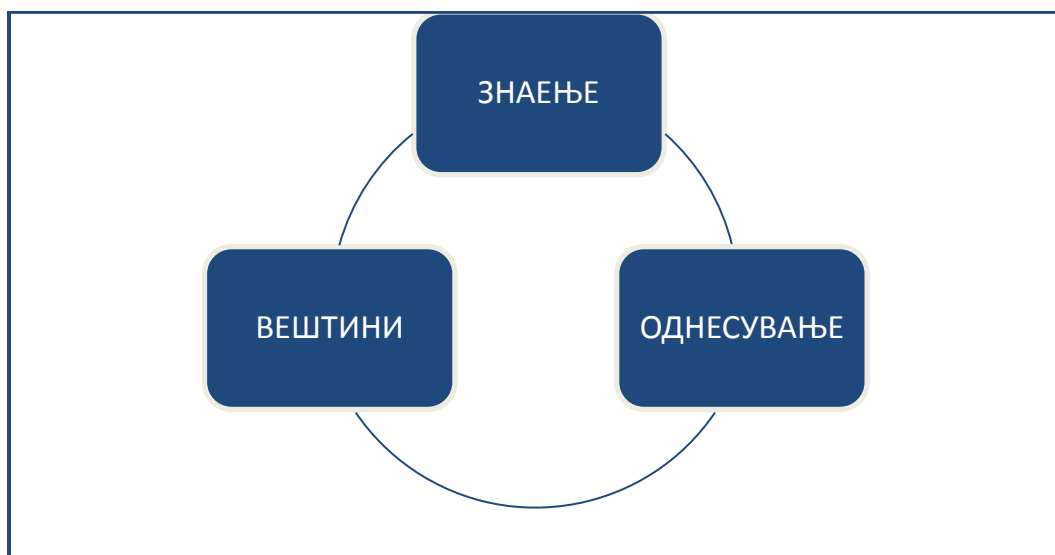
2. ПОИМ ЗА ПОЛИЦИСКА ОБУКА

За разлика од образованието, како процес на стекнување општо знаење, кое има широко значење, полициската обука според Роберг (Roy Roberg) означува и „засновање на носењето на одлука ‘зошто’ е нешто направено во текот на вршењето на должноста“.⁵⁶⁷ Според истиот автор поимот „обука“ може да се

⁵⁶⁷ Roberg, Roy, John Crank, Jack Kuyskendall. “Policija i društvo”. Sarajevo: Office of public affairs of Embassy of USA, 2004, наведено според Spahić, Taib. „Razvoj nacionalnih policija u Evropi“. Sarajevo: CPU, 2012, стр.251.

дефинира како „процес на подучување на поединецот ‘како’ да ја извршува својата работа така што му се овозможуваат релевантни информации за таа работа“. Обуката опфаќа само определени прашања, кои се ориентирани на стекнување на соодветни психомоторни вештини и способности неопходни за вршење на одредена работи и задачи.

Полициската обука треба да се развива низ трите основни компоненти: знаење, вештини и однесување. Станува збор за три меѓусебно поврзани елементи чие развивање низ процесот на обука значи оспособување на лицето да ги врши работните задачи на највисоко можно ниво. Нивното ефикасно поврзување значи и ефикасно извршување на полициските задачи, без проблеми во процесот на адаптација од обуката кон практичната работа.

Графички приказ бр.1 : Компоненти на полициската обука⁵⁶⁸

Современите видови обука, не ја ставаат теоријата на пиедесталот во процесот на обука, како што е тоа случај со формалното образование, туку на исто ниво со другите компоненти, кои на полицискиот службеник нема да му предочат само што треба да направи, туку и како истото да го направи. Обуката има за цел да ги развие вештините на полицискиот службеник кои ќе го научат како да се однесува во определена ситуација, како резултат на она што го научил за време на обуката.

Целите на обуката, како и целите на образованието, генерално се:

- хуманистички – формирање и развој на оние особини на личноста за кои постојат соодветни predispozicii
- економски – унапредување на економската положба на поединецот и придонес на образованието/обуката во постигнување на индивидуална, организациска и општествена продуктивност од работата
- социолошки – изедначување на шанските за социолошко напредување на поединецот, идејна хомогенизација на општеството низ политичка социјализација и развој на доминантен општествен однос.⁵⁶⁹

3. СОВРЕМЕНИ ВИДОВИ ПОЛИЦИСКА ОБУКА

Ако се анализираат видовите на полициска обука во Европа, па и во светот може да се дојде до заклучок дека не постојат заеднички стандарди за обука на полициските службеници. Секоја земја согласно општествените услови односно степенот на економски развој, степенот на развој на институциите, стапката на криминал и сл. креира свој систем на обука, кој и покрај тоа што може да искористи странски позитивни

⁵⁶⁸ Наведено според: Spahić, Taib. *Policijska obuka u Evropi Jedinstvo u raznolikosti*. Holzkirchen/Obb:Felix,2005, стр.129.

⁵⁶⁹ *Opća enciklopedija*, dopunski svezak. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1982.

искуства сепак, во помала или поголема мера бидејќи е прилагоден на условите, се разликува од другиот. Сепак тенденцијата кон која се движат генерално сите земји е развој на методите на обука и поголема транспарентност во насока на остварување на целите на моделот „Полиција во заедницата“.

Разликите во спроведувањето на полициските обуки започнуваат од општиот концепт на обука кој може да го спроведува една централна институција, но и повеќе институции кои функционираат децентрализирано. Наставниот план и програма по која се обучуваат иако генерално опфаќа исти области, сепак нивниот распоред во поглед на практичната настава и методите на учење кои се применуваат се разликуваат. Траењето на обуката зависи од економскиот развој на земјата. Високоразвиените земји генерално организираат подолги полициски обуки, од причина што институциите кои ги организираат обуките располагаат со голем буџет, за разлика од малите држави со послабо развиени економии кои најчесто организираат интензивни обуки.

Основната обука е предуслов за влез во полициската организација, и се состои од организирано обучување на кандидатите кои се пријавиле за работа во полиција, а кои успешно го поминале процесот на селекција. Станува збор за точно утврден концепт на теориска и практична настава, кој треба да се реализира во конкретно утврден период. Времето на траење на обуката може да биде различно и како што и претходно е наведено зависи од степенот на развиеност на земјата која ја организира обуката. Генерално малите држави со послабо развиени економии организираат интензивни обуки, кои траат најчесто околу една година. Она што е суштински битно да се напомене е дека интензивната обука како основен предуслов за нејзина успешност ја има добрата и квалитетна селекција на кандидатите, кои на тој начин ќе можат брзо, но и ефикасно да навлезат во полициската професија. Земјите со добро развиен систем на полициска обука, се движат во насока на кратка основна обука, но развивање на системот на специјалистичка и постојана или перманентна обука, кои би овозможиле специјализирање на полициските во разни области на полициската професија.

Обуката на среден раководен кадар е исклучително битна од причина што токму средниот раководен кадар е врската помеѓу високо раководниот кадар кој е одговорен за раководењето и планирањето на полициската работа и полициските службеници на терен кои се директни извршители на планираните активности. Во оваа група спаѓаат командири, заменик командири, помошник командири, сменоводители, како и други полициски службеници кои имаат менаџерска улога, односно се непосредни старешини на полициски службеници. Суштината на обуката се состои од учење и унапредување на вештините за раководење на секојдневно ниво, а наставната програма мора неопходно да се прилагоди на типот на раководен кадар за кој е наменета. Добрата претходна селекција на раководниот кадар во поглед на областа на работа, е клучна за успешност на овој тип на обука, од причина што полициската работа се состои од различни области на делување и постапување кои често пати имаат многу малку заедничко. (пример: униформирана полиција и криминалистичка полиција). Сепак наставната програма треба да ги содржи следните обуки од наведените области на учење:

- Менаџирање со човечки ресурси – раководење со тим, мотивација на вработените, подобрување на работните перформанси на вработените и сл.
- Планирање на полициски активности – раководење со акции, проекти, но и секојдневни активности кои подразбираат инволвираност на повеќе луѓе
- Надгледување на квалитетот на извршување на задачите – контрола на работата на полициските службеници, начин на евалуација на нивната работа, и сл.
- Рутински административни активности – водење на распореди, административни книги и сл.

Приоритет на обуката секогаш треба да биде усовршување на менаџерските потенцијали на лицето, кои ако се земе предвид дека полицискиот службеник менаџира со човечки ресурси, се и тоа како битни за креирање на позитивна атмосфера во полициската организација. На крај мора да се напомене дека прескокнувањето на кариерните скалила во полициската организација не смее да биде тренд кој се движи во нагорна линија, од причина што без оглед на добро организираната обука за раководен кадар, недоволното искуство во секојдневното полициско работење може да резултира со недостаток на знаење во определени области кај старешината, што кај полициските службеници на кои истиот им е претпоставен може да резултира со негативна повратна врска.

Обуката на висок раководен кадар е обука на највисокото раководно ниво во полиција кое е креатор на целокупното полициско работење и постапување. Станува збор за комплексна обука која треба да го насочи овој кадар од полициската организација во насока на следење на глобалните трендови, но и позитивни искуства од странски држави, во насока на подобрување на работата, а преку тоа и намалување на криминалот. Обуката треба да се реализира периодично и на неа да се презентираат достигнувањата и

техниките на полициско работење и постапување кои дале позитивни резултати, во насока на изнаоѓање на начини за имплементација на сознанијата преку средниот раководен кадар.

Специјалистичката обука е глобалната тенденција на сите современи полиции во светот. Специјализацијата на полицискиот службеник е клучна за ефикасно извршување на неговите задачи, но како предуслов за успешност мора да го има постепено кариерно напредување на полицискиот службеник во областа за која има предиспозиции да работи. Дисконтинуитетот во овој дел негативно се одразува и на мотивацијата на поединецот, но и на полициската работа во целост. Специјализираноста и стручноста на полицискиот службеник е клучна за професионално извршување на работните задачи. Некои истражувања во оваа област покажале дека специјализирањето во определена област треба да се состои од учење на полицискиот службеник во сооднос 1/3 во институција за полициска обука, 1/3 на работното место и 1/3 во домот. Германија во оваа област го развила „Police online“ системот како систем за специјализирање на полицискиот службеник во определена област која освен во облик на постојана (перманентна) обука, која може да ја реализира преку интранет, може да ја реализира и во областа во која полицискиот службеник сака да ги прошири своите знаења.

Постојана (перманентна) обука се реализира во вид на редовна обука од определена област/и како облик на стручно оспособување и усовршување на полицијата. Овој тип на обука во определени области се јавува како потреба, бидејќи сите области се предмет на постојани промени. Така едно недела обука која ќе се одржува еднаш годишно за секој полициски службеник, а во која тој целосно ќе се издвои од полициската работа, ќе му овозможи постојано надградување на неговите знаења. После обуката пожелно би било да се спроведе тестирање на знаењата, но и проверка на физичките способности и вештините, кои би го покажале прогресот на перформансите кој полицискиот службеник го има во неговата кариера. Области, кои овој тип на обука би требало да ги опфати, се следните:

- Измени во законската регулатива
- Полициска етика и деонтологија – поврзаност со тековни настани
- Криминалистика – поврзаност со нови појавни облици на криминал
- Одбранбени техники – практична настава и новитети

после што би се реализирало:

- Ракување со оружје – со реализација на гаѓање
- Тест за проверка на знаења (од тековната и претходно спроведените обуки)
- Проверка на биомоторички способности

кои мерливи компоненти би се чувале во досието на секој полициски службеник, покажувајќи го степенот на напредок во кариерата. Овој тип на обука од една страна ги мотивира полициските службеници за подобрување на нивните перформанси, а од друга страна го потврдува исполнувањето на минималните стандарди за полициско работење, кои може врз основа на параметрите да се насочат кон покачување.

Графички приказ бр.2: Видови полициска обука

„Police online“ е обука преку интранет која овозможува преку вмрежена компјутерска програма редовно обучување на полициските службеници. Освен редовните области за обука од постојаната обука која е предвидена, полицајците имаат можност и за избор и за следење на обуката која сакаат да ја изберат. Станува збор за комбинација од повеќе методи на учење како што се самостојно учење, учење со т.н.

„инструктор на далечина“ како и следење на т.н. семинари и обуки на далечина, односно преку интранет. На овој начин на полицискиот службеник му се овозможува лесен пристап до информациите кои ќе му овозможат поголема стручност и специјализација. „Police online“ е еден од најсовремените методи за обука, за кој иако можеби почетните чекори би биле финансиски пообемни, сепак истражувањата покажуваат дека понатамошното одржување на целокупниот систем би бил економски поисплатлив отколку редовната обука за која се потребни значително повеќе ресурси и капацитети.

4. ЗАКЛУЧОК

Полициската обука одсекогаш била клучна за постигнување на добри резултати во полициското работење, што резултирало со тоа високоразвиените земји постојано да ги развиваат своите системи за полициска обука. Според Роберт (Roy Robert) полициската обука означува и „засновање на носењето на одлука ‘зошто’ е нешто направено во текот на вршењето на должноста“. Обуката се состои од три меѓусебно поврзани компоненти знаење, вештини и однесување кои треба да се развиваат во насока на целите на обуката, а кои се идентични со образовните цели и се од хуманистичка, економска и социолошка природа.

Секоја држава во зависност од степенот на развиеност, општествени услови, стапката на криминал развива разни модели на полициска обука, кои и покрај тоа што може да се преземени од други држави сепак се разликуваат едни од други, а се во насока на поголема транспарентност заради остварување на целите на моделот „Полиција во заедницата“. Во светот постојат следните видови полициска обука: основна обука, обука на среден раководен кадар, обука на висок раководен кадар, специјалистичка обука и постојана (перманентна) обука. Сите обуки се подеднакво битни и би ги постигнале целите на обуката само доколку постепено почнувајќи од основната обука се реализираат и му овозможуваат постепено кариерно надоградување на полицискиот службеник. Основната обука е темелот на професионалниот полициски службеник, кој понатаму се специјализира во определена област преку специјализираната обука. Неопходна за постигнување компетитивност е постојаната односно перманентна обука, која треба постојано да ги надополнува знаењата на полициските службеници во тековните промени во областите кои се од нивни интерес. „Police online“ е еден од најсовремените трендови во областа на специјалистичката и перманентната обука во полицијата, кој овозможува обука на полицискиот службеник преку интранет и претставува насока во која треба да се движат современите системи за полициска обука. Кога станува збор за раководниот кадар, се прави дистинкција помеѓу среден и висок раководен кадар. И покрај тоа што и во двата типа на обука неопходно мора да се опфатат и унапредат менаџерските способности на полициските службеници кои се старешински кадар, сепак на средниот раководен кадар би требало да се посвети поголемо внимание од причина што тоа е врската помеѓу полициските службеници на терен и стратешките документи креирани од високо раководниот кадар.

Дисконтинуитетот во областа на обуката, но и кариерните скалила речиси секогаш негативно се одразува на полициската работа во целост. И на крај она што мора да се напомене е дека обуката сама по себе не е доволна за успешно остварување на целите заради кои е реализирана. Успешноста во најголем дел зависи од добрата селекција на кандидатите кои се обучуваат, наставниците и инструкторите кои ја спроведуваат, објектите и инфраструктурата, но и од подршката од полициските станици на терен. Стабилното финансирање е неопходен услов за реализација на било кој тип обука. Добро осмислениот наставен план за обука прилагоден на задачите кои полицискиот службеник ги извршува е она што ги обединува сите претходно наведени компоненти, кои се во насока на зацврстување на системот на етичко полициско работење и постојано унапредување на перформансите на полицискиот службеник кој мотивиран за да ги подобри е во насока на подобрување на јавното мислење што резултира со поголема соработка од граѓаните и подобро функционирање на моделот „Полицијата во заедницата“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Стојановски, Трпе.(1998). „Некои размислувања за полицискиот образовен модел“. *Годишник на факултетот за безбедност*. Скопје: Центар за образование на кадри за областа на безбедноста., 47-54.
- [2] Spahić, Taib. (1997). *Partnerstvo sa zajednicom preduslov uspešnog rada savremene policije*. Zenica: MUP Zeničko-dobojskog kantona.
- [3] Spahić, Taib. (2005). *Policijska obuka u Evropi – Jedinstvo u raznolikosti*. Holzkirchen-Obb: Felix
- [4] Spahić, Taib. (2012). *Razvoj nacionalnih policija u Evropi*. Sarajevo: CPU.

THE ROLE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF CONTEMPORARY BULGARIAN CULTURE IN CIVIL SOCIETY FOR RAISING THE SOCIAL ROLE OF SPECIAL SERVICES

Stanislava Dimitrova Milachkova

University of Library Science and Information Technologies - Sofia, Republic of Bulgaria

stanislavamilachkova@abv.bg

Abstract: Educational institutions play a key role in shaping a modern civil culture in society around the world, because without adequate civil education it is inconceivable to implement quality civilian control over special services. Civil education is a necessary process of learning practical knowledge and skills and shaping competencies for personal development and improvement, for structuring a democratic society, for laws, rights and responsibilities that provide opportunities for real participation in public life. Training for human rights and civil liability and duty, the position of a pupil-citizen, by adopting the principles and values that serve as the foundation and organization of democracy and the republic, the knowledge of the institutions and the laws by developing the rules in the social and political life, exercise and ability to properly justify. So they would find meaning in the individual and the collective responsibilities in their active citizenship. Civil education contributes to the development of a critical spirit, but through the exercise of arguments for reasoning and more accurate decision-making, reasoning and judgment. Through educational institutions, young citizens are prepared to conduct dialogue, debate, resolve conflicts, and embrace forms of civil communication and interaction with special services. This is a basic approach to the basic concepts - man and citizen. Within even the small city, through the education of democratic citizenship, new moral values are being built and active participation in the civil processes of the small community is taking place. The duty of adolescents to become aware of citizens' rights and obligations, norms of conduct and values in a democratic society, as well as the promotion of the role of special services in the Republic of Bulgaria, will prepare them for training and stability as active citizens of the world. Civil education forms a citizen. Civil society, as a public way of life, can function properly only on the basis of an adequate knowledge of the laws of the Republic of Bulgaria and the moral-legal will applying this knowledge in real life. Civil society is the sphere of social activity that focuses on the degree of socio-economic development of society and directly determines the state. The typing of the state has its objective basis in the typography of civil society. Each civil society is a system of human needs and means to meet them, labor, socio-economic, legal and other subject-practical and conscious-volitional relations, as well as a system of human rights organizations and various social institutions. The duty of the national education system to civil society is to build the citizen - the bearer of national self-awareness, civil culture, moral and moral-legal will. Only such a citizen will, in the course of his life, reproduce civil society in accordance with the national idea.

Keywords: civil education, civil control, educational institutions, special services, security.

1. INTRODUCTION

Civic education is part of the education system of young people in one country. It is an integral part of general education and at the same time has its own specificity in terms of content, methods and organizational forms. Civil and general education are mainly linked. Many traits of character formed in the course of education are of civil importance. In fact, it is not possible to be a good citizen if you have no such qualities as honesty, courtesy, etc. This is a common subject of school, family, church, work groups, public organizations. The difference is that civic education focuses on the emergence of the knowledge and skills needed for competent and responsible citizenship under the conditions of constitutional democracy: providing for the possibility of independence and self-expression; respect for human dignity; following and advocating their ideas and tolerance towards the ideas of others; ability to negotiate and reach a compromise; altruism; collectivism; sensitivity to civil matters; patriotism; courtesy; respect for the law; honesty; courage; insistence; critical thinking; moderation; sympathy; moral persistence.

2. INTERNATIONALIZATION OF CIVIC EDUCATION

Since 1980, a revival of democracy has begun and people from many countries and cultures around the world have begun to embrace democratic principles and methods. Thus, they find that effective civic education is a necessary means of creating and operating democratic ideas and institutions. Ideas for freedom, democracy and constitutionalism have gained global importance since 1990, when the main forts of totalitarian communism have been demolished. In different parts of the world, newborn citizens are trying to build the democratic foundations of their countries. And in their difficult searches of "blessed freedom," they understand that new programs for their

schools are no less important than new constitutions for their countries. Along with other educational goals, they assume that the school should teach young citizens the theory and methods of constitutional democracy if we want to have a free and open society.⁵⁷⁰ Despite their differences in history, culture, and resources, more and more people are interested in studying constitutional democracy and the effective absorption of elements of civic knowledge, civic habits and civic virtues - these general and main categories of civic education. They may have different content in different countries, but there are certain topics within each general category that are both international and transcultural. These are the universality of human rights, the environment, migration, weakening of the national state as a result of the development of supranational structures, ideological pluralism, globalization, etc. The learning content is not localized but permeates all objects. In 1995 in Prague over 400 educational and political leaders from 52 countries met at a conference on civic education. The CIVITAS project and the US National Standards are the main discussion center. The conference is entitled "Strengthening Citizenship and Citizenship Education in East and West". The aim is to exchange information on civic education systems.⁵⁷¹

3. CITIZEN BENEFICIARIES, DISPOSITIONS AND CHARACTERS OF CHARACTER

Civil virtues are features of the "basic personality" character required to preserve and improve constitutional democracy and civil society. Citizens can feel comfortable in the existing political system only if they have the appropriate personal qualities. The category is a major feature for many authors, including John Patrick.⁵⁷² He defines 8 essential virtues, namely self-discipline, kindness, compassion, tolerance, respect for the value and merits of all people, honesty, compassion, and patriotism.⁵⁷³ Balkanski and Zahariev use the term civic values in the sense of human and national personal virtues, but their list (in one place 20 and another about 50) is difficult to reason and even more for practical realization except that with very great effort can be referred to the category of "virtues". In CIVITAS (official document governing civil education in the USA) the ultimate goal is defined as providing the necessary civic knowledge and habits for civic participation (partisan habits) so that students can perceive as their own duty in the adult age the values of the American constitutional democracy. This goal is summed up in the notion of "civic virtues".⁵⁷⁴ CIVITAS describes civil virtues in terms of civil dispositions (relations and attitudes conducive to the proper functioning of the democratic system) and civic duties (considered to be a fundamental value and the principle of democracy). Both are mandatory. On the one hand, they allow the system to work well to increase the common good and, on the other, ensure the protection of individual rights of the individual. Civil virtues are of an ancient origin, the basis being republicanism - placing the common over the individual's good and interest. The other foundation of American civic virtues is liberalism - the protection of individual rights. These two ideas have historically matched and formed American civil values.⁵⁷⁵ CIVITAS describes the 7 fundamental values of US constitutional democracy: public good, individual rights and freedoms, legality, equality, diversity, truth and patriotism. Public good - of course, as readiness of citizens to subordinate their private interests to the public in the name of the common good. Individual rights and freedoms are two types: The first is the freedom of a person to act privately, including the right, ability and ability of a person to live a dignified and safe life, and to act as a person or as a member of a group of his choice without any limitation on the part of others. The second type is intellectual freedom, including the right, ability and ability of each person to speak, read, think, believe, feel, express themselves to receive information without any constraint or compulsion from others.⁵⁷⁶ These are the rights to life, freedom (personal, political and economic) and to happiness. Legality, where the basic idea is that the law is just. It defines the boundaries of due behavior and corrects the wrong one. It also defines the boundaries in which people and groups can develop their own pluralistic goals and desires. Equality, of course, is in the sense of equality of rights (political, legal, social and economic), ie. we must treat people as equal, taking into account their physical and mental disparities at birth. Diversity is social and cultural. Politically there are two options: "unsustainable pluralism," in which racial, ethnic, religious, etc. organize their own rights-based parties and "sustainable pluralism"

⁵⁷⁰ Patrick, J. Civic Education for Constitutional Democracy: An International Perspective. ERIC Digest. 1995.

⁵⁷¹ Иванов, И. „Въпроси на гражданското образование“, „Аксиос“, Шумен, 2000, с. 16-17.

⁵⁷² Branson, M. The education of citizens in a market economy and its relationship to a free society. International Conference on Western Democracy and Eastern Europe: Political, Economic and Social Changes, Berlin, October 14 -18, 1991.

⁵⁷³ Patrick, J. Global Trends in Civic Education for Democracy. ERIC Digest. 1996.

⁵⁷⁴ Балкански, П., З. Захариев. Въведение в гражданското образование. С., 1998.

⁵⁷⁵ Bahmueller, C. The Core Ideas of "CIVITAS: A Framework for Civic Education." ERIC Digest. 1992.

⁵⁷⁶ Иванов, И. „Въпроси на гражданското образование“, „Аксиос“, Шумен, 2000, с. 20.

based on law and equality of rights. The truth is the reliability and credibility of information disseminated in society. It is an obligation between the ruling and the ruled. This is freedom of access to information, freedom of expression. Patriotism is love for the country, pride of it, readiness for self-sacrifice in the name of national interests.⁵⁷⁷

4. FACTORS AND PRINCIPLES OF CIVIC EDUCATION

The factors of civic education are of different nature. The main ones directly build the student's civic appearance. These are family (parents, relatives), school (teachers, curricula, opportunities for participation), peers (in and out of class), neighbors, youth organizations, workplace; the general public (political leaders, climate). Others influence indirectly. These are political, legal, economic and religious processes, institutions and values; socio-economic, ethnic, racial, gender stratification; proportion of social values (individualism and collectivism, power and obedience); allies and enemies (international positions of the country); characters, symbols and myths in national and local communities; mass-media (institutions and values). Situational approach addresses both internal processes (knowledge) and external circumstances affecting civic consciousness and behavior - a system of social practices and interactions with the individual that contribute to the construction of personal behavioral patterns. The principles (also referred to as criteria for achieving civic education and global guidelines) are the basic starting points on which the theory of civic education is based. When planning education, they should be involved in the preparation of the curriculum, the teaching strategies and the institutional organization of the school.⁵⁷⁸

5. EFFICIENCY OF CIVIC EDUCATION REASONS FOR DIFFICULTIES IN CIVIL EDUCATION

In a number of countries, civic education encounters difficulties that are the same. Civil education does not really give enough attention, but dominates rhetoric and official statements. Civic education does not start early enough in age (before 14 years), or it is introduced later, or is of a formal nature. Studies in 24 leading countries show that age 8-13 is particularly appropriate for this purpose. Civil education has a lower status in the curriculum of "scientific" subjects. In purely pedagogical terms, learning is inferior to classical subjects. Learning content is not taken with sufficient interest from students. Individualist attitudes, criticism, and volunteerism dominate. Participation in voluntary social activities is poor.⁵⁷⁹

6. CIVIL SOCIETY AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (NGOs)

Civil society covers public relations outside government (voting, paying taxes, court participation as jury, etc.) and the market (work, purchases, etc.). These are areas of religious life, voluntary social activities, civic unions, charities, etc. They differ from government activities (in which people participate voluntarily and are guided by their interests) and from⁵⁸⁰ private activities (they have no commercial goals, the consequences are public useful, pursuing the common good). This area is often described as a "third sector" (area, between the public and private sectors). In democratic societies, it provides the link between citizens and the state.⁵⁸¹ Civil society offering opportunities for activity that is both voluntary and public. It combines the fundamental values of the private sector - freedom and the public - the care of the common good. For these reasons, civil society is a criterion for true democracy. Through voluntary participation in freely formed civic associations (sometimes referred to as non-governmental organizations or NGOs), citizens realize their individual interests. Through them they acquire knowledge, habits, attitudes and habits that are the essence of democracy.⁵⁸² Many of the freely formed civil society associations are opposed to abuse of power by the government. Civil society includes voluntary associations of all kinds: churches, land organizations, cooperatives, neighborhood organizations, charities, alliances, parties, social movements, interest groups, etc. The majority of them are caused by inequality in power or are ethnocentric in their direction. It's about the family, but it's up to the limits of the definitions that are very ambiguous. Usually, conservative authors emphasize family, local and other voluntary associations, and liberals - political, such movements (female, environmental, etc.), seeking more pluralistic interpretations. Civil society is believed to exist in the most developed form in the United States.⁵⁸³ This is why there are historical reasons. Already in the

⁵⁷⁷ Butts, R. F. CIVITAS. 10th Annual Convocation of the Meiklejohn Education, October 5-8, 1995.

⁵⁷⁸ Тедеско, Ж. ЮНЕСКО: гражданско образование. - Компас, № 5-6, 1996.

⁵⁷⁹ Branson, M. Making the Case for Civic Education: Where We Stand at the End of the 20th Century. National Conference of State and District Coordinators Washington, D.C. June 1999.

⁵⁸⁰ Barber, B. Legislating Civil Society: An Introduction. ERIC Digest. 1994.

⁵⁸¹ Sirianni, C., Lewis Friedland. Deliberative Democracy. ERIC Digest. 1997.

⁵⁸² Patrick, J. Education for Engagement in Civil Society and Government. ERIC Digest. 1999.

⁵⁸³ Sirianni, C., Lewis Friedland. Deliberative Democracy. ERIC Digest. 1997.

nineteenth century, Alexis de Tocquillos notes the American propensity for associations of all kinds and explains it to the equality of living conditions in the United States as opposed to Europe. On this basis is the American democracy, which is realized in many more non-political forms of cooperation. Through associations, the civic life of people is filled with the spirit of the "public spoil" - mutual help, charity, voluntary participation with time and property in public affairs. Over the last decades, the US has been talking about a crisis in civil society, which is mainly explained by state intervention in the social sphere and the general increase in welfare, mainly through access to services. They also talked about the revival of civil society, related to a new understanding of citizenship and new forms of civic associations that, from one-sided (with close interests beyond which they cannot mobilize people) have to become multifaceted. Government and market activities need to be matched by civil society (a network of civil associations) that complement the work of government and companies, and carry out some of their procurement related to social activities.

CONCLUSION

Successful programs for civic education are mostly characterized by clarity about the core values associated with the curriculum. The emphasis is on mutuality, cooperation and peaceful resolution of conflicts, namely that the role of special services in the country is being promoted there. Educational institutions enable students to develop self-esteem, a moral argumentation on good and bad, right and wrong, freedom and equality, freedom and authority, individual rights and interests, and common good. It is also important to develop a critical approach to reality, including to oneself. There is an active participation in the life of the school, the city, the country. It enables the school to work with civic institutions to enable students to work in real-life communities and to develop as leaders in order to adequately solve real problems in real life situations.

LITERATURE USED

- [1] Балкански, П., 3 .Захариев. Въведение в гражданското образование. С.,1998.
- [2] Иванов, И. „Въпроси на гражданското образование“, „Аксиос“, Шумен, 2000.
- [3] Тедеско, Ж. ЮНЕСКО: гражданско образование. - Компас, № 5-6, 1996.
- [4] Barber, B.Legislating Civil Society: An Introduction.ERIC Digest.1994.
- [5] Bahmueller, C.The Core Ideas of “CIVITAS: A Framework for Civic Education.” ERIC Digest.1992.
- [6] Branson, M. The education of citizens in a market economy and its relationship to a free society. International Conference on Western Democracy and Eastern Europe: Political, Economic and Social Changes, Berlin, October 14 -18, 1991.
- [7] Branson, M. Making the Case for Civic Education: Where We Stand at the End of the 20th Century. National Conference of State and District Coordinators Washington, D.C.June 1999.
- [8] Butts, R. F. CIVITAS. 10th Annual Convocation of the Meiklejohn Education, October 5-8, 1995.
- [9] Patrick, J.Civic Education for Constitutional Democracy: An International Perspective. ERIC Digest.1995.
- [10] Patrick, J.Global Trends in Civic Education for Democracy.ERIC Digest. 1996.
- [11] Patrick, J.Education for Engagement in Civil Society and Government. ERIC Digest.1999.
- [12] Sirianni, C., Lewis Friedland. Deliberative Democracy. ERIC Digest. 1997.

CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF FACTORS, METHODS AND TOOLS IN THE PROSTITUTION PREVENTION MANAGEMENT

Venelin Terziev

Full Member of the Russian Academy of Natural History,
Professor, Eng., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Economics), D.Sc. (Social Activities), Ph.D.,
Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia
Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria
University of Rousse, Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Hristo Bonev

Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria, hribon1@abv.bg

Abstract: The article analyzes the women sexual exploitation in order to obtain the benefits and financial resources that feed organized crime groups. The prevention effectiveness is determined by the quality of risk assessment, the definition of critical sites and activities, the purposefulness and consistency of the measures implementation. The dynamics and the essence of the modern threats to people security determine the preventive activity and the preparation for adequate response in situations by the state authorities. The criterion for defining them is the responsibility to protect lives and health of many citizens, and to prevent accidents associated with risks to their normal existence. Pre-preparedness for prevention provides the necessary resources and stable partner organizations to effectively support the law enforcement structures.

Keywords: prostitution, model, management, national security.

КЛАСИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ НА ФАКТОРИТЕ, МЕТОДИТЕ И СРЕДСТВАТА В УПРАВЛЕНИЕТО НА ПРЕВЕНЦИЯТА НА ПРОСТИТУЦИЯТА

Венелин Терзиев

действителен член на Руската академия по естествознание, професор,
доктор на икономическите науки, доктор на военните науки, доктор на науките (Социални
дейности), Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България
Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България
Руска академия по естествознание, Москва, Русия, terziev@skmat.com

Христо Бонев

Национален военен университет „Васил Левски”- Велико Търново, България, hribon1@abv.bg

Резюме: Статията анализира сексуалната експлоатация на жени с цел набавяне на облаги и финансови средства, с които се захранват организирани престъпни групи. Ефективността на превенцията се определя от качеството на оценяване на риска, дефиниране на критичните обекти и дейности, целенасоченост и последователност при прилагане на мерките. Динамиката и същността на съвременните заплахи за сигурността на хората определя и превантивната дейност и подготовката за адекватно реагиране при ситуации от страна на органите на държавната власт. Критерият за определянето им са отговорностите за опазване на живота и здравето на много граждани, както и недопускане на инциденти свързани с рискове за тяхното нормално съществуване. Предварителната подготовка за превенция осигурява необходимия ресурс и стабилни партньорски организации, които да подпомагат ефективно правораздавателните структури.

Ключови думи: проституция, модел, управление, национална сигурност.

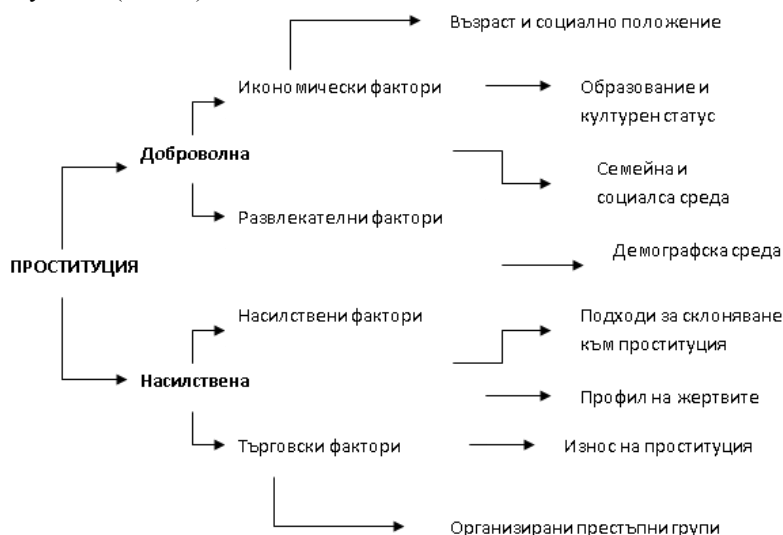
ВЪВЕДЕНИЕ

Приетият подход, че насилствената сексуална експлоатация е криминално деяние, то остава проблема доброволните сексуални действия, с цел придобиване на облаги и финансови средства, могат да се отнесат като вид престъпления. Същността на съвременните заплахи за сигурността на хората определя превантивната дейност и подготовката за рационално реагиране при възникване на ситуации които са приоритет в дейността на органите на държавната власт, физическите и юридическите лица. Ефективността на превенцията се определя от качеството на оценяване на риска, дефиниране на критичните обекти и

дейности, целенасоченост и последователност при прилагане на мерките. Отговорностите са както на държавните институции така и на длъжностните лица – за живота, здравето и сигурността на отделни групи граждани. Спецификата на възможностите за реагиране при такъв вид ситуации дефинира сферите на обществения живот и съответните организации, в които е необходимо изграждане на такива способности. Критерият за определянето им са отговорностите за опазване на живота и здравето на много граждани, както и недопускане възникване и развитие на инциденти, свързани с рискове за нормалното съществуване. Като такива организации могат да бъдат определени: органи на държавната власт, които изграждат и поддържат сили за реагиране при ситуации свързани със сексуална експлоатация; сферата на образованието – училища, уневерситети и помощни звена с масово пребиваване на хора; юридически лица, стопанисващи сгради с масово пребиваване на хора; физически и юридически лица, експлоатиращи съоръжения от развлекателен и културен вид.

КЛАСИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ НА ФАКТОРИТЕ, МЕТОДИТЕ И СРЕДСТВАТА В УПРАВЛЕНИЕТО НА ПРЕВЕНЦИЯТА НА ПРОСТИТУЦИЯТА [1-6]

Анализът на извършените през последните години посегателства срещу такива обекти показва устойчива тенденция към стремеж за осъществяване на различна престъпна дейност по отношение на учебни и развлекателни заведения. Спецификата на тези обекти ги определя и като цели за изява на психически нестабилни хора, търсещи популярност чрез насилие, или на такива, които се стремят да привлекат медийното внимание. В основата на реагирането при възникване на такива ситуации е предприемането на отговарящи на заплахата действия, които класифицират факторите и средствата за превенция на проституцията (Фиг. 1).

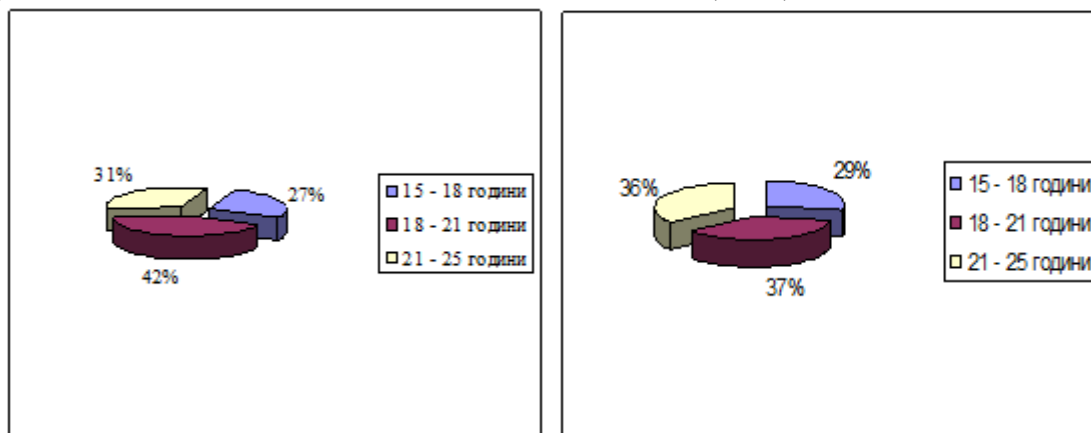

Фиг. 1. Класификация на факторите, методите и средствата за превенция на проституцията.

Предложената класификация на Фиг.1 е от съществено значение за предварителната подготовка за превенция, в чиято среда може да си осигури така необходимия ресурс и да дефинира стабилни партньорски организации, които да подпомогнат ефективно структури на Министерството на вътрешните работи (полиция, специализирани екипи), психолози и др.

Профил на жертвите на трафик в България според данни от идентифицирани случаи по данни на изследването са 88% от пострадалите, които са се обърнали към за помощ между началото на 2000 и юли 2004 г.. Основно контингента за западно европейските страни идват от Румъния, Украйна, Молдова, Беларус, България и Доминиканската република. Тези данни не са представителни за броя и произхода на жертвите на трафик от България и за мястото на страната на картата на международния трафик. Предоставените базата данни е за период включващ последните пет години и са събраните от регионалните офиси на Европол, каквито има в някои балкански страни, включително в България и в някои страни от Африка, Азия и Латинска Америка. Въпреки това на базата на данните за тези случаи се получава някаква представа за профила на жертвите на трафика в България, макар че според други изследователи на трафика въз основа на наличните данни профилът на жертвите е труден за определяне.

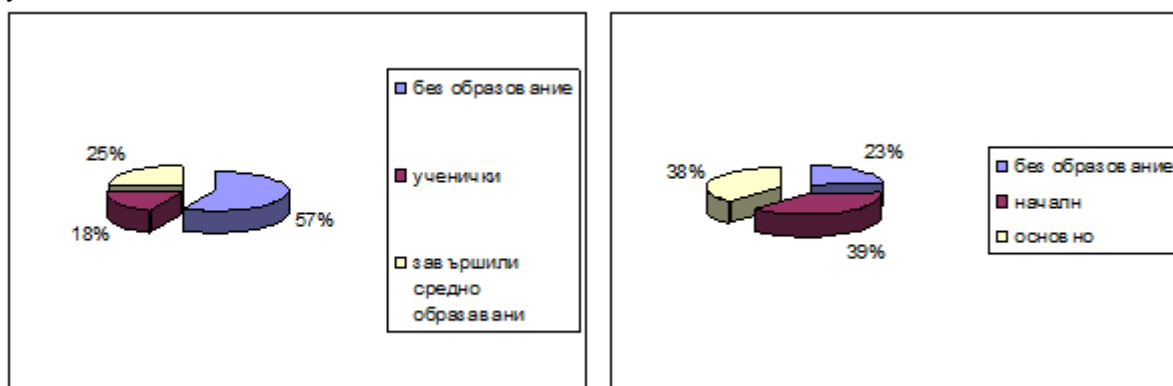
Възраст и социално положение на жертвите на трафик обобщава, че в повечето случаи пострадали от трафик български граждани са жени на възраст между 18 и 25 години, най-често безработни и без доходи, ниско образовани и идващи от проблемни семейства. Според Регионалния център в Белград, който ползва данни и от други помагачи организации (български неправителствени организации и неправителствени организации, които помагат на жертви на трафика в чужбина), почти половината от случаите за 2002 г. включват момичета под 18 години, а една трета са млади жени между 18 и 24 години. През 2002 г. сред жертвите на трафик преобладават момичета, които са непълнолетни (48 %). Случаите, разгледани за периода 1997-2000 г., също включват непълнолетни момичета и млади жени на възраст под 21 години. Като потвърждение на повтарящия се възрастов профил 15-21 години идва и заключението на НСЛС от 2005 г. Според обобщени данни на НСЛС средната възраст на жертвите е между 18 и 25 години и като цяло се забелязва тенденция към намаляването ѝ. Според Регионалния център (2003 г.) 10-15% от пострадали момичета и жени през 2002 г. имат деца (няма данни дали са имали преди попадането им в трафика, или са родили впоследствие), а според МОМ 27% от българките, подпомогнати от техни програми между 2000 и 2004 г., имат деца, като 82% от тях са самотни майки (Фиг.2).

Фиг. 2. Графики за разпределение на възрастовите граници на проституиращите.

Анализът на резултатите (Фиг.2) показва увеличаване ръста на малолетната проституция и сравнително запазващият се на възраст от 18 до 25 г.

Образование на жертвите на трафик българки, включени в базата данни имат само завършено начално или основно образование – съответно 30,8% и 22,4%, а 4,7 % нямат никакво образование. Така 57,9 % от всички пострадали български жени и момичета са без средно образование, а 28,9 % са завършили гимназия (Фиг.3). Според по-старите данни за България подобен е образователният профил на жените, станали жертва на трафик, през периода 1997-2000 г., където 37,5 % имат само основно образование, а 33,4% са ученички.

Фиг. 3. Образование на жертвите на трафик.

Според данни на Регионалния център от 2003 г. повечето пострадали жени през 2002 г. също имат сравнително ниско образование (данните са противоречиви спрямо това, колко от пострадалите са завършили средно и колко имат само основно образование).

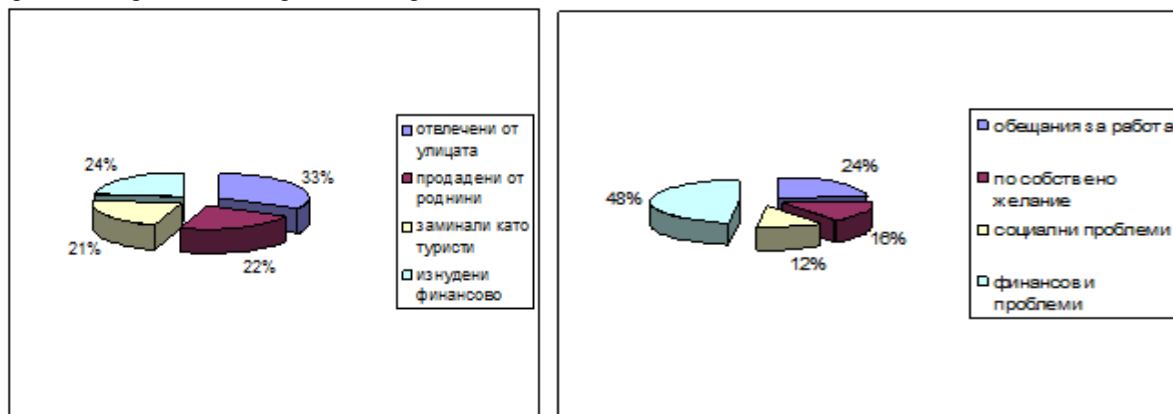
Семейна история на пострадалите от трафик през периода 2000-2004 г. са оскъдни. Семейната история на жените, въвлечени в трафик между 1997 и 2000 г. и посетили Центъра за рехабилитация на „Асоциация Анимус“ през този период, показва, че 10 от тях, за които има данни (43,5%), са израснали в семейства с жестоки форми на домашно насилие, а шест са били обект на сексуално посегателство в семейството. Международни изследвания на трафика на жени, както и на проституцията свидетелстват, че сред жените и момичетата, въвлечени в проституция като цяло, немалко са жертви на някакъв вид насилие в семейството (включително сексуално) или на сексуално насилие извън семейството. Например от жертвите на трафик, интервюирани от проекта „Попи“ за помощ на пострадали от трафик във Великобритания през 2004 г., където 75% от жените идват от Източна Европа, 38% са били подложени на различни форми на насилие преди въвлечането им в трафика, 46% са жертви на сексуално насилие и/или изнасилване, 31% – на сексуално насилие в детството, а 46% – на домашно насилие в семейството (най-често като деца, живели в семейство, в което има домашно насилие). В допълнение, според данните от 1997-2000 г. на „Асоциация Анимус“, 13% от пострадалите от трафика са деца на разведени или разделени родители, 25,7% имат само един родител (при някои от момичетата/жените става дума за майка с повече от три други деца в семейството), а 4,3% от включените в изследването са сираци.

Райони, от които идват жертвите според Националната следствена служба сред най-силно засегнатите от трафик на хора райони в България са Бургас, Русе, Пловдив, Пазарджик и гранични райони като Свиленград и Петрич. Данни на „Асоциация Анимус“ допълват от кои населени места идват жертвите. Варна, Добрич и Русе, граничните райони Благоевград, Кюстендил, Кърджали и Петрич, както и по-малки населени места, от които има много пострадали жени. В анализ за трафика на български жени от 2001 г. националният координатор на програма „Ла Страда“ за България Надя Кожухарова споменава село във Варненска област, откъдето са идентифицирани три пострадали жени. По данни на „Асоциация Анимус“ те не са единствените жертви от това населено място. Такива случаи се нуждаят от по-внимателен анализ от гледна точка на начините на въвлечане на момичета в трафика и ролята на организирани престъпни групи в този процес. Също така следва да се обърне внимание на места, от които изглежда, че няма трафик на хора (ако в действителност е така). Според НСЛС такива са Смолян, Монтана, Ловеч и Ямбол.

Начини на въвлечане в трафик до 2001 г. българските граждани се нуждаят от виза, за да посещават страни от Европейския съюз. През 2001 г. визите за повечето страни от Съюза отпадат. Логично е да се мисли, че с премахването им ще последват промени в динамиката на трафика на хора и миграционните практики изобщо, тъй като пътуването в чужбина става по-лесно. Изследването показва, че все по-често жертвите на трафика на хора преминават границите през официални контролно-пропускателни пунктове с редовни документи и НСЛС потвърждава това и допълва, че след изтичане на тримесечния срок за пребиваване на жертвата в държава – членка на ЕС, пострадалите биват връщани в България и впоследствие извеждани повторно. Тя също посочва, че някои страни издават работни визи на български граждани, които пребивават с цел проституция (например Австрия). Във връзка с възможностите, които безвизовото пътуване открива, изследователи от Холандия пък смятат, че броят на проституиращи българки в Амстердам видимо се увеличава след 2001 г. Дали обаче се е увеличил трафикът на хора, или става дума за нараснала миграция с цел работа в сексиндустрията, няма достоверна информация.

От Регионалния център посочват безработицата и желанието за по-добър живот като основни фактори при въвлечането в трафик, като 59% от всички случаи между 2000 г. и май 2002 г. заминават с цел да работят в развлекателната индустрия и услугите (подмамани чрез обещания за работа в клубове, хотели и ресторанти), 4% са получили покани за посещение (изследването не посочва целта), а 1% са заминали с цел женитба. Начините на въвлечане, познати отпреди 2001 г., продължават до голяма степен да бъдат валидни и днес. Като се има предвид профилът на жертвите, разгледан по-горе, изглежда, че причините и условията, които благоприятстват трафика, малко са се променили през последните години, макар данните на нито един от цитираните източници да не са представителни. Според непубликувано изследване на Фондация „Асоциация Анимус“ 38% от пострадалите са въвлечени в трафик чрез отвлечане от улицата, 33,3% са примамени с обещания за добра работа в чужбина, 22,2% са продадени от роднини, 2,8% са заминали като туристи, а 2,8% са изнудвани поради финансови задължения. Процентите са изчислени на базата на 36 случая, за които има информация, като данните не са представителни за начина на въвлечане на българки, тъй като малка част от пострадалите, регистрирани в центъра не са български граждани. Въпреки това тези данни дават представа за начините на въвлечане в трафика на територията на България до 2000 г.

Цялостният преглед на всички досегашни проучвания на трафика на жени в България от края на 90-те години до 2005 г. показва, че най-много жертви са въввлечени в трафик чрез фалшиви обещания за работа. Например данните на Регионалния център от периода 2000-2002 г. сочат, че българските жени и момичета основно са в трафика чрез обещания за работа (Фиг.4). Същата констатация прави и докладът на НСлС от 2005 г., който посочва, че предложенията за работа обикновено обхващат следните професии: сервитьорки, танцьорки, актриси, домашни помощнички или фотомодели. Предлагащото заплащане на труда многократно надвишава това в България. Пзовавайки се на следствената практика, НСлС също посочва, че в много случаи трафикът в България се извършва със съгласие на жертвата, като използването на насилие и заплахата е по-рядко (не е уточнено дали съгласието е информирано, или е вследствие на заблуда). Така според НСлС повече от една четвърт от жените са наясно или предполагат, че ще работят в сексиндустрията в чужбина. Това, с което мнозинството от доброволно заминаващите да работят в нея не са наясно, са условията на труд, включващи ниско заплащане, насилие, лична несигурност, извършване на сексуслуги без предпазни средства. Според НСлС очакванията на жените, които включват значително ниво на независимост и контрол над собствената им работа, се разминават драстично с реалността.

Фиг. 4. Начини на въвличане в трафик с цел проституиране.

При механизмите на въвличане се откроява тенденцията, че в много случаи набиращият жертвите е познат, а понякога и роднина на жертвата. Според НСлС участието на роднини е особено характерно при трафик на лица от ромски произход. Данните от 2005 г., които са непълни, показват, че от случаите, за които има информация, 57,94% от индивидите, въввели пострадали в трафик, са мъже, а 30,8% – жени. Според статистически данни от НСлС 95% от извършителите са мъже, като голяма част са с ниско образование и предишни осъждания за насилие. Механизмите за контрол над жертвите са различни и често се прилагат в комбинация. Включват обвързване чрез дълг, при което се изисква възстановяване на силно преувеличени разходи за организацията на пътуването, отнемане на личните документи, изолиране, преместване от едно място на друго, насилие (емоционално, физическо и сексуално) и заплахи за насилие над близки на жертвата.

Ролята на организираната престъпност в трафика на хора според специализирани анализи на компетентните органи, потвърдени от многобройни научни изследвания през последните 15-20 години, голяма част от трафика на хора в Европа – особено с цел сексуална експлоатация, е в ръцете на организираната престъпност. Основна предпоставка за това е, че сексиндустрията е пазар, който в много страни е монополизиран от организирани престъпни групи. Уместно е да се подчертае, че организираната престъпност има най-голямо участие тъкмо в трафика с цел проституция – поради огромните печалби, които носи този вид престъпление. Например НСлС съобщава, че едно момиче може да осигури приход между 12 000 и 18 000 евро чиста печалба на месец, а шест момичета са достатъчни, за да се гарантира доход от 1 млн. евро на година. В този смисъл трафикът на жени, момичета и по-рядко мъже с цел сексуална експлоатация и организираната престъпност имат пряка връзка. Това важи в много голяма степен и за България, където проституцията се контролира от престъпни групировки и самостоятелната практика на проституиращи жени, според някои мнения, е почти невъзможна.

Същевременно твърдението, че целият трафик от и през България с цел сексуална експлоатация е свързан с организираната престъпност, изкривява реалната ситуация. От информациите за извършените разследвания на трафик в България, Централна и Западна Европа става ясно, че са налице многобройни

случаи на малки групи и индивидуално работещи сводници, за които може да се твърди, че няма данни за свързаност с организираната престъпност. Повечето от информацията обаче е фрагментирана, а част от нея – и опосредствана чрез журналистически разследвания и медийни публикации. По тази причина е трудно да се оцени каква е реалната тежест на организираната престъпност. Общото при организираната престъпност, груповата престъпност и индивидуалното криминално престъпление е, че най-често трафикът на хора с цел проституция започва много преди фазата на сексуална експлоатация, тъй като придвижването и безпрепятственото преминаване през граничния контрол, уреждането на легални визи или фалшиви документи, финансирането на пътуването и други необходими формалности, свързани с процеса на емиграция, също са сфера на действие, в която се осъществява престъплението. В този процес може да участват както национални престъпни организации, така и престъпни мрежи, включващи няколко организации, които си сътрудничат по конкретни проекти, а също и регионални индивидуални участници.

Модели на организация на трафика на хора от престъпни групировки въпреки факта, че съществуват различни форми на трафик с цел сексуална експлоатация, несвързани с организираната престъпност, всички данни дават основание да се предполага, че тя има структуроопределящо място. По тази причина моделите на организираната престъпност при трафика на хора представляват специален интерес при анализа на проблема в България. Според Монцини престъпните групи, въввлечени в трафик на жени, могат да се обособят в три основни категории: малки и свободно свързани групи, средни по размер групи и сложни транснационални престъпни организации. При първия вид лицата, които участват в набирането на жертви, също участват в придвижването и експлоатацията. Често те са приятели или познати на бъдещите жертви. В чужбина се свързват с местни престъпни мрежи (за предпочитане от същата националност), които са въввлечени в най-ниските нива на нелегалната проституция. Като примери Монцини посочва чешки групи в Австрия, албански в Италия и полски в Германия. Следващата група се характеризира с това, че предимно се занимава с набиране и транспортиране, като „продава“ жертвите на посредници в определени пунктове (обикновено столични градове или гранични зони). Някои такива групи също са ангажирани с т.нар. мобилна страна на трафика – прехвърлят жени от един в друг град или от един в друг публичен дом. Такива групи са сравнително добре организирани и включват лица, които набират охранители, лица, занимаващи се с транспорта и с организацията на пътуването, и лидери, договарящи финансовите условия със сводници и собственици на клубове и публични домове. Последната група – на транснационалните организации – включва организирани престъпни групи, които могат да координират всяка фаза от процеса на трафика. Става дума за престъпни мрежи, които имат високо ниво на специализация по дейности (от набиране на жертви до легализиране на средствата спечелени чрез трафик на хора). Техните лидери обикновено участват в легален бизнес и нямат пряка и/или видима връзка с трафика на хора.

Кели разглежда моделите на организираната престъпност и на трафика на жени в Източна Европа, предложени от Луис Шели и колектив и Службата за контрол на наркотиците и престъпността на Организацията на обединените нации. Според тези модели престъпните групи, които се занимават с трафик на хора в Източна Европа и на Балканите, имат специфични характеристики.

Докато моделът на службата за контрол на наркотиците и престъпността на ООН е по-общ, моделите на Шели в някаква степен покриват видовете групи, описани от Монцини. Няма достатъчно данни, за да се оцени кой модел е приложим по отношение на трафика на жени от България. Има известни основания да се смята, че различни видове престъпни групи участват в трафика на хора в България, някои от които са регионални (например групи от Бургас, Пазарджик и Сливен). Няма конкретни данни, как е организиран трафикът с цел принудителен труд или с други цели.

Роли на организираната престъпност на различни етапи от трафика на жени независимо от вида на групата, към която принадлежат, представителите на престъпните групи имат определени роли на различните етапи от трафика на жени. При набирането на потенциални жертви ролята на трафиканта може да бъде както да отвлече момиче или жена от улицата, така и да се сприятели с момиче/жена, на което да предложи връзка или работа (най-често в чужбина). Обикновено трафикантите на най-ниско ниво са местни хора, които познават (понякога само задочно) конкретна жена (момиче) или нейни/негови роднини и приятели. Част от процеса за въвличане в трафик включва и набиране на информация за жертвите и техните семейства, която да се използва при преценката, кое момиче е подходящо, както и да бъде заплашвана и изнудвана жертвата впоследствие. Например, ако момиче/жена, въввлечено в трафик, има по-малка сестра, то бива заплашвано, че ако не се подчинява на трафиканта или сводника си и прави опити да избяга, сестра му също ще бъде принудена да проституира. Такива случаи са познати на организациите, които помагат на пострадали от трафик. Информацията не е без значение и при подбора на жертва – ако семейството на

момичето е много бедно, ако то идва от дисфункционално семейство, ако майка му проституира или баща му е алкохолик, ако живее само с възрастната си баба, понеже родителите му са го изоставили (примери от най-тъжните истории на трафик) – колкото по-малко ресурси има жертвата да се защити (към момента на въвлечане и впоследствие), толкова по-лесно е да бъде примамена и въвлечена в трафик. В някои ромски метагрупи (особено преди няколко години) много разпространен метод, използван от престъпни групи за въвлечане в трафик, са обещанията за брак и много момичета биват официално сгодени за трафиканти със знанието и одобрението на семействата им. Случаи, в които близки, роднини, познати или приятели продават своя близка, също са познати. Най-често те също са свързани с организираната престъпност. Не на последно място следва да се спомене отвлечането на момиче или жена от улицата, което също се върши от организирани престъпни групи. Конкретни случаи на отвлечане са познати на организациите, които помагат на пострадали.

При пречупване на жертвите – най-често тези, които първи упражняват физическо и психологическо насилие над жертвата, са членове на престъпни групи. Това може да включва сексуално насилие, мъчения, бой, унижения, глад и изолация. Често насилие се прилага още на територията на страната, като немалко са случаите, при които преди да бъде изведена извън България, жертвата е принудена да проституира тук, обикновено на територията на друг град. В уреждане на пътуването и транспортирането на жертвите също участват престъпни групи. Важен елемент е набавянето на необходимите документи, уреждането на транспорт и други подробности, свързани с пътуването. Преди 2001 г. се използват предимно фалшиви визи или паспорти, докато след 2001 г. при първоначален трафик към повечето страни от Западна Европа те не са необходими. В случаите, при които момичето се транспортира, без да знае целта на пътуването или възможните рискове, то може да съдейства с поведението си да бъде преведено успешно през граничния контрол. Има случаи, при които на момичета и жени, които се съпротивяват, се дават наркотици, за да не създават проблеми при пътуването, а и такива, при които преминаването на границата става с помощта на корумпирани служители на граничните служби. Голяма група са случаите, при които момичета и жени сами избират да проституират извън България.

При пристигането в страната – дестинация на пътуването, те се посрещат от посредник или сводник. Крайната цел е нощен клуб, публичен дом, частен дом или улицата, контролирани в различна степен от криминално проявени лица. В редица случаи жертвата може да бъде продадена от една на друга престъпна група, различна от въвлечката я първоначално в трафика. Контролирането на проституцията се извършва в много страни и особено в тези, в които проституцията не е легализирана, но и в такива, в които е легална, голяма част от индустрията за сексуслуги се контролира от престъпни групи. Тъй като трафикът е процес, организирани престъпни групи и техни представители може да участват само на някой от изброените етапи. Но пострадали или посредници може да не са имали контакт с организирани престъпни групи – например при емиграция, подпомогната от близки или роднини, която впоследствие завършва като трафик, или при емиграция с помощта на легитимна фирма, познати или приятели, която завършва като трафик.

Еволюцията на описаните етапи при организирането на трафика в много отношения отразяват периода до 2001-2002 г. В този контекст трябва да се има предвид и развитието в Източна Европа и балканските страни, създаващо нарастващ риск за своднически мрежи, които принудително използват момичета. Ако в първите години на преход в страни като Чехия, Унгария, Полша и Словакия българските и международни своднически мрежи систематично прилагат насилие, след икономическата и политическата стабилизация там следват серия от операции на техните правоохранителни органи, които разбиват десетки структури, използващи български момичета. Подобна е ситуацията и в балканските страни с края на режима на Милошевич и изчезването на зоните на военни действия. В България „силовите структури“ започват да избягват насилието още през 1997-1998 г. (първите усилия за намаляването му са през 1995 г.), а след началото на преговорите с Европейския съюз и особено с повдигането на въпроса за българската организирана престъпност преди присъединяването дори самостоятелно работещите сутеньори започват да приспособяват криминалната си дейност към новата ситуация. Очертава се по-ясно изразената ориентация към пазарните модели на доброволно проституиране.

Според оценките на полицейски служители и следователи, работещи по направлението трафик на жени с цел сексуална експлоатация, потвърдени и от анализа на НСлС през последните 3-4 години, се очертават следните основни тенденции:

- Използване на насилие и заплаха, особено при международен трафик, става по-рядко;
- Търсят се лица, които изпитват икономически и социални затруднения;
- Пострадалите знаят за естеството на работата, но са заблудени за условията на труд.

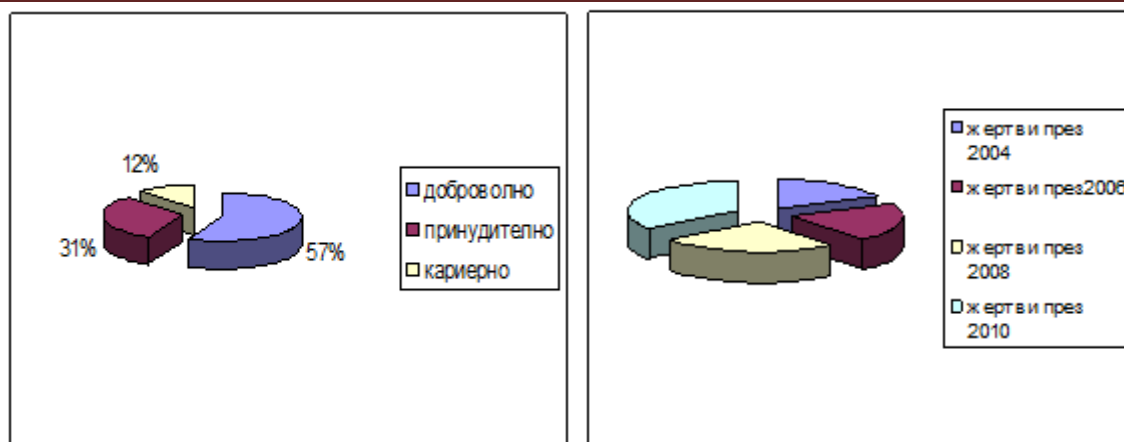
Националната следствена служба също констатира еволюция в отношенията трафикант~жертва. Според нея насилието и заплахите са изместени от уговорки за заплата, намалявана с глоби. Също така има случаи, в които жертви са издигнати в позицията на доверено лице. Така те едновременно с това, че проституират, контролират други жертви на трафик и работят при по-изгодни за тях условия. Наченки на тази тенденция се наблюдават още през 2001 и 2002 г. в Холандия, където според холандския докладчик за 2003 г. Ван Дайк 26% от трафикантите са жени и по-голямата част от тях са жертви на трафик. В печата се споменават конкретни случаи, при които контролът над проституиращите българки в страната дестинация е изцяло поет от жени, спечелили доверието на сводниците, тъй като за тях става все по-трудно да пребивават дълготрайно в чужбина, като не всички прехвърлени жени са бивши жертви.

Износът на проституция извън трафика на хора е на вниманието на чужди правителства, както и на български и международни неправителствени организации към проблема трафик на хора оставя встрани изключително сериозно социално явление с непредвидими последици за България – масов износ на проституция от страната и българско участие на пазарите за сексуслуги в Централна и Западна Европа. От интервютата, проведени в рамките на настоящото проучване, изследвания в Западна Европа и оперативни анализи на полицейски служби в различни европейски страни става ясно, че доброволната проституция извън страната е всъщност типичното явление, а насилствената проституция е със значително по-малка разпространеност. Данните показват, че принудителната или насилствената проституция извън страната е типична практика от началото и средата на 90-те години, когато износът е силно ограничено явление, засягащо много малък процент от населението. С масовото навлизане на българи в пазарите за сексуални услуги в Централна и Западна Европа практиките започват да се променят. Проституирането започва да се разбира като „много добре платена работа на Запад“, а сводническата професия – като необходима инфраструктурна роля.

Същевременно в рамките на изследването става ясно, че обвинението в трафик и сексуална експлоатация се е превърнало в ефективен инструмент, ползван при конкуренцията между различни своднически мрежи. Самоопределянето като жертва на трафик в много страни от ЕС се оказва добра възможност за легализиране на трудовия пазар в Западна Европа, включително възможност за продължаване на безпроблемното проституиране там. При опитите да се проследи каква е съдбата на жертвите на сексуална експлоатация в огромен процент от случаите се оказва, че момичетата продължават да работят за друга сводническа мрежа, личен сводник или за себе си. Вниманието към трафика на жени с цел сексуална експлоатация и откритието, че това е малък процент от българското участие в европейския пазар на сексуслуги, поставя въпроса за мащаба на феномена.

Опит за оценка на износа на проституция според основните български участници на пазара за сексуслуги извън страната (проституиращи, проституиращи, сводници и собственици на публични домове) недоброволната проституция (т.е. свързаната с различни форми на принуда) е в рамките на 5-10%. Подобни са данните от изследването „Женският алианс за развитие“, проведено през 2006 г., според което 92 % от проституиращите извън България са предлагали сексуални услуги доброволно. Не е ясно каква е методиката на това изследване и макар представителни изследвания в областта на проституцията да са невъзможни, тези данни дават отправна точка за оценка на българската проституция извън страната.

Съотношението принудителна~доброволна проституция дава възможност да се определи коефициентът, с който да се умножат данните за трафика на жени с цел сексуална експлоатация и да се изчисли приблизителният брой на проституиращите. Ако се приеме, че коефициентът за доброволна проституция е между 10 и 20, т.е. съответстващ на 90% или 95% доброволна проституция, и се използват данните за трафика на четири страни – Гърция, Белгия, Холандия и Германия, през периода 2002-2005 г., където средният брой жертви е 200-250 годишно, общият брой на проституиращите, влезли в тези страни само за една година, би трябвало да възлиза на 2000 до 5000 (в зависимост от това дали се умножава по 10 или 20). Ако се приеме оценката на трафика, получена чрез метода „засичане~повторно засичане/хващане~прехващане“, при данните за 1436 жертви на трафик през 2003 г. и 781 през 2004 г., може да се направи оценка за 8000-14000 проституиращи момичета годишно. Проблемът при този подход е, че времевият разрез от една година не е достатъчен, за да се оцени размерът (Фиг.5).

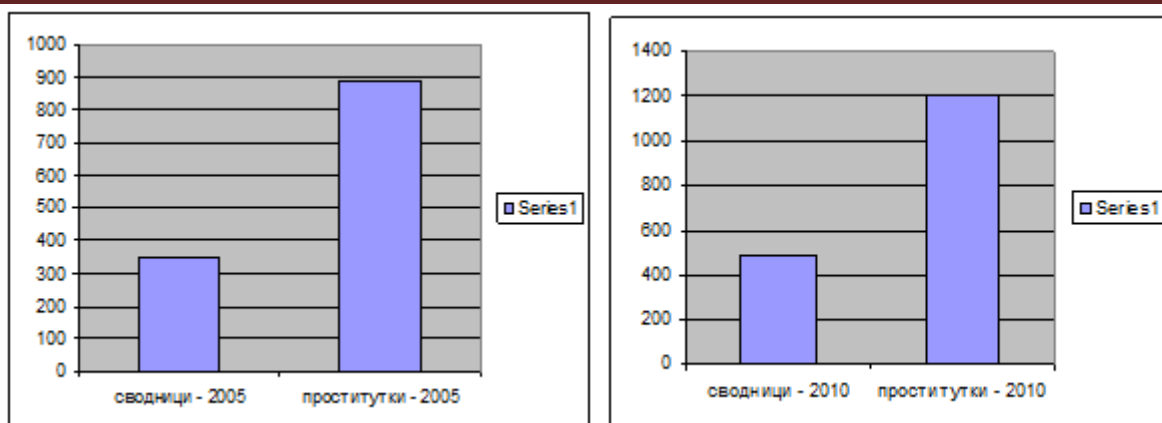

Фиг. 5. Оценка на износа на проституция

От интервюта с бивши проституирани и сводници става ясно, че продължителността на работата на пазара на сексуални услуги обикновено е под 10 години, но средно над 5 години. Следователно възниква проблема какво количество са влизащите нови участници на пазара и търсенето на помощ от проституиращите през минималния период от 5 години. Тук трябва да се имат предвид няколко важни фактора, които обаче поради липса на количествена емпирична информация не могат да се оценят прецизно. Единствените данни за по-дълъг период са от Гърция, Холандия, Белгия и Германия, които са за 2000-2005 г., но се разминават в годините. Общият брой на регистрираните жертви е 938, ако бъдат умножени по посочения минимален коефициент 10, ще се получат приблизително 10000 момичета само за четирите страни. Не е ясно обаче какъв процент от тези 938 момичета са регистрирани като жертви повече от веднъж. Данните на европейските криминални служби сочат, че между 30-50% от жертвите са работили в друга страна. За да намали риска, проституирани и сводници често сменят градовете и държавите. От интервюта със служители от компетентните български органи става ясно, че определена част са търсили помощ в две и повече страни на ЕС. В този анализ не е ясно какъв процент от регистрираните през периода 2000-2005 г. в Белгия, Холандия и Германия са търсили помощ в повече от една страна. Според оценки на служители от българските служби, работещи с жени жертви на трафик, не повече от 20-30% от потърсилите помощ се повтарят. Следователно в рамките на 5 години и в четирите страни вероятният брой на жертвите, които за първи път търсят помощ, е между 600 и 700 момичета или, при най-ниския коефициент 10, става дума за 6000-7000 момичета.

Освен тези четири страни трябва да се има предвид, че значително българско присъствие има и в Австрия, Унгария, Чехия и особено във Франция, Италия и Испания. За съжаление, от страни като Англия, Ирландия, Португалия, Дания и скандинавските страни има само фрагментарни данни. Според интервютата, проведени в рамките на изследването през периода 2002-2005 г., Франция, Италия и особено Испания са се превърнали в предпочитано направление за проституиране. Като се имат предвид демографията и фрагментарните данни от полицейските служби на изброените страни, би могло да се говори поне за два пъти повече момичета. В този план дори при консервативна оценка данните за момичетата, работещи в трите южни страни, дават основание за поне около 7000-8000 момичета. Ако се прибавят по-малко популярни страни, в които има информация, че работят български проститутки, като Великобритания, бившите социалистически страни, като Чехия, Словакия, Унгария и Полша, би могло да се говори общо за 18000-21000 жени.

Потвърждение на тази количествена рамка са неофициалните оценки от страна на полицията за броя сводници и проститутки по градовете. Например в големите градове (от 50000 до 100000 жители) с по-малка интензивност на проституиращите – като Пазарджик – броят на сводниците се движи около 100, проститутките – около 300; в градове с по-висока интензивност – като Сливен – около 500 сводници и 1000 проституирани. Ако се използват тези неофициални оценки от 30-те най-големи български града (с над 40000 жители), броят на проституиращите е 21000-22000, а при 40-те големи града (над 20000 души) достига до 25000 проституирани.

Фиг. 6. Количествена оценка на сводници и проституиращи

Според тези оценки (Фиг.6) поне 70-80% от тези момичета работят постоянно или временно извън страната. При използването на полицейските оценки трябва да се имат предвид два противоположни фактора. Първият е свързан с факта, че полицията продължава да отчита проститутки и сводници, които са излезли от пазара на сексуслуги и броят на които постоянно се увеличава заради добавянето на нови лица. Вторият фактор работи в противоположната посока. Обикновено полицията на местно ниво успява да се ориентира в най-ниския сегмент на пазара – улично-магистралната проституция и част от публичните домове, но изпуска публичните домове, за които собствениците си плащат, както и целия клас елитни проститутки. Голям брой момичета обаче не попадат в ползрението, когато са започнали да проституират направо извън страната.

Данните от жертвите на трафика дават възможност да се интерпретира както делът на българското участие в износа, така и развитието му във времето. Динамиката през годините може да се опише като „снежна топка“. От интервютата със служители в институции за вътрешна сигурност в Холандия и Белгия, а също и в България става ясно, че след първоначалното установяване на „своднически бази“ към 1993-1995 г. в Полша, Чехия, Унгария и Австрия дейността постепенно се разширява с придвижване към Холандия и Германия, Италия и Испания, а броят на проституиращите нараства устойчиво, но бавно до края на 90-те години. С оценяването, че доходът от проституиране е в пъти по-висок в сравнение с България, възниква „верижна реакция“, в която към сводническите мрежи се изпращат нарастващ брой момичета, започнали да проституират в България. След падането на шенгенските визи през април 2001 г. в периода 2001-2003 г. нарастването на „снежната топка“ е като търкалянето ѝ по стръмен склон. Най-добро потвърждение на това мнение, получено от интервютата, и илюстрация на „фактора шенгенски визи“ са данните за българския трафик на хора от МОМ и Германия.

От данните на МОМ и Германската криминална служба, които отчитат по-дълги периоди от време, се вижда съвпадение на тенденцията в трафика на хора. Първоначално ръстът е почти 300% през 2001 и 2002 г. в Германия, а след достигане на пик през 2003 г. следва тенденция към понижаване. Подобна тенденция се наблюдава през 2001 и 2002 г. в Белгия и Холандия. Според интервютата с основни участници в българския износ причината за спада е по-скоро в това, че сводническите мрежи и проституиращите са се адаптирали в новата ситуация, отколкото в това, че източниците на жени и момичета са се изчерпали. Същевременно при българското участие в пазара на проституция в ЕС се наблюдава качествена промяна. Ако в края на 90-те години най-вероятният тип в Западна и Централна Европа е жена, проституирала вече в България, в новата ситуация се наблюдава експлозия на участнички без опит в България от всички социални групи – от камериерки и медицински сестри до студенти в престижни университети, които търсят емиграция, постоянна или временна работа в Европейския съюз. При това масовостта на влизането в секспазара за кратки периоди е толкова широко разпространено, че трудно може да се направят дори приблизителни оценки на тази полупрофесионална периферия.

Масовата проституция извън страната се оценява на база минималният брой проституиращи извън България, която се движи между 18000-21000 и предизвиква недвусмислено изследването за съотношението ѝ с демографските характеристики на страната. Съпоставени с броя на българските граждани, работещи и живеещи извън страната, тези данни изглеждат донякъде парадоксално. При приблизителна оценка, че извън страната от 1990 г. живеят около 500000 български граждани (без изселилите се в Република Турция през 1989 г.) и при данни от изследванията, че 60-65% от тях са мъже, става ясно, че жените извън страната

са между 175000 и 200000. Преизчислено, това означава, че 9-12 % от женската популация работи в сексиндустрията зад граница. Ако се направи оценка само на лицата във възрастовата граница 15-35 години, процентът би бил още по-шокиращ. Разбира се, вероятно съотношението е значително по-ниско поради факта, че 30% от проституиращите в Западна и Централна Европа живеят постоянно в България и че още около 40% се връщат редовно в страната и са регистрирани като постоянни жители на съответните български населени места. Същевременно, ако се сравни броят на проституиращите като процент от населението по страни, става ясно, че България в никакъв случай не е страна с изключително висока интензивност на проституиращи. Ако се приеме оценката 25000 -30000 проституиращи (включително практикуващите в страната), 0,32-0,39% от населението проституира. В сравнителен план за страни като Германия и Филипините с около 400000 проституиращи съотношението е 0,49% и 0,47%, а в страни като Република Корея с 1,2 млн. проституиращи то достига до 2,45% от населението. При сравняването на данните трябва да се има предвид, че в Западна Европа официалните оценки в резултат на специални правителствени проучвания са значително по-ниски. Например в изследване на холандското Министерство на външните работи през 2000 г. се посочват 20000-25000 проституиращи (при 16,4 млн. население проституиращите са 0,12%-0,15%), Австрия официално изчислява през 2003 г. проституиращите си на 0,21%, Белгия – на 0,12-0,29%, и т.н. Подобни официални оценки обаче са критикувани като силно занижени както от правозащитни организации, така и от изследователи от академични институции. Според критиците официалните оценки изпускат всички нерегистрирани проституиращи, а те са огромен процент. Те не търсят легализиране, защото подобна стъпка би им създавала семейни и професионални проблеми, след като прекратят дейността си в пазара за сексуслуги.

Изследванията в тези западноевропейски страни обаче показват, че първо, това са данни, които не засягат нелегалната проституция, а тя се изчислява на 3-4 пъти повече, и второ, че между 70% и 90% от проституиращите са чужденци. За да се анализира феноменът масовост на професията за платени сексуални услуги в демографски план, би трябвало да се използва по-прецизна оптика, която да увеличи детайлите. В това отношение за мащабите на България град като Сливен е добра илюстрация за модела на „големия провинциален град“. Случаят е особено подходящ поради публичността на фактите – достъп до почти легалната работа на сексвиртините в Брюксел. При повечето други големи градове износът на проститутки и работата в сексиндустрията са максимално скрити, процесът е непрозрачен и само криминални инциденти могат да доведат до известна публичност. В Брюксел са регистрирани около 200-210 витрини, на които се работи на две смени. Оценките са, че 90 % от момичета са от България, а 90 % от тях са от Сливен. Според български и белгийски офицери този наш град е успял да завземе витринната проституция в белгийската столица от албанските сводници поради специфичната си и ефективна сводническа организация. На основата на данните за Сливен се очертава интересна демографска рамка на феномена проституция. При 100000 жители на града женското население условно е около 50000, а броят на момичетата и жените на възраст между 15 и 30 години е 15000-17000. Както вече бе казано, сводниците се движат между 400 и 500, а проституиращите – между 800 и 1000 души. Следователно на 15-17 жени вероятно една е проституираща. Ако се редуцират момичета и жените до такива с „продаваем външен вид“, както се изразяват интервюираните сводници, вероятно съотношението може да достигне 5-6 към 1. Следва да се има предвид и това, че проституиращите вече не се набират само от социално слаби слоеве. Например представителките от изключително голямото ромско етническо малцинство в града (над 20% от населението) са не повече от 30-40. Масовизирането на професията проститутка води и до масовизиране на професията сводник.

За разлика от Сливен в останалите големи градове обикновено по-прозрачни са сводниците с криминални досиета и проституиращите от ниските социални слоеве. Най-често регистрираните в полицията момичета са от ромски произход, екстремно социално слаби семейства, от проблемни семейства или с девиантно поведение преди навършване на пълнолетие. Данните показват, че обикновено в населените места, от които идват проституиращите и сводниците, не се знае почти нищо за тях след напускането на града. В повечето от случаите местните полицейски служители знаят легендата, която е известна на роднините и приятелите. Обикновено, ако лицата се връщат в страната, те купуват собственост извън населеното място, в което са живели (изключение правят тези от ромски произход и най-ниските социални групи). В този план например, ако за градове като Добрич, Пазарджик, Видин и други с над 40-50-хилядно население, са известни на полицията около 300-400 проституиращи, в този брой не се включват лицата от средните социални слоеве, за които се знае, че работят в друг град на България или извън страната.

Ако предложените изчисления са верни, високата интензивност е свързана с редица социални и криминологични въпроси. В дългата история на проституцията са известни градове, в които половината от женското население е проституирала. Знае се за страни като Република Корея, Тайланд, Филипините и

някои в Централна Америка, които днес са с висок процент проституиращи жени спрямо населението. Въпросът е какви са причините, поради които в България, която в най-новата си история, включително до 1989 г., е страна с преобладаващи консервативни нрави и проституцията е била много ограничено явление, в периода 2000-2001 г. вече тя да се възприема като нормална професия от средния български гражданин, а в настоящия период да е масово явление.

До 2001 г. проституцията извън страната повече или по-малко преминава през каналите на българския криминален контингент – в много случаи пряко или непряко контролирани от организираната престъпност. Уреждането на излизането извън страната поради законовите ограничения изисква специални усилия (осигуряване на легални или нелегални документи), на транспорт, квартири, разрешителни за престой (с редовни или фалшиви документи) и т.н., осъществявано чрез добре развития пазар за криминални услуги, при които, освен че се работи на принципа на икономическия интерес, често се стига и до лична зависимост. След падането на шенгенските визи обаче възможността за свободен достъп без криминални посредници до сивия трудов пазар на ЕС води до откриването и на високодоходния европейски пазар за сексуслуги. Според проучването на Женския алианс за развитие 12-13% от проституиращите са с висше образование, а 34% – със средно. Това е много по-различен профил на проституиращите от момичетата, станали жертва на трафик. Възможностите за доход от 15000-20000 евро спрямо 1000-2000 евро при типичен нискоквалифициран труд се превръща в огромно изкушение за 90-95% от българските емигранти, които масирано напускат страната през периода 2000-2003 г. и работят в най-ниския сегмент на западноевропейския трудов пазар. Каква точно е „химичната реакция“ при превръщането например на момиче, работещо като детегледачка, в проститутка или на момче, работещо в строителството, в сводник е трудно да се каже. Вероятно специализирано изследване би могло да даде по-точни отговори. Може да се констатира, че през 2002 г. моделите на българската проституция извън страната се променят – вместо момичета, които са започнали да проституират в България и са изнесени от собственици на клубове или сводници, вече преобладават „дребен и семеен бизнес“ и „самонаемане“, които са започнали за първи път в чужбина – на територията на Европейския съюз. Най-ясното и общоприето обяснение на процесите на масовизиране е позоваването на тежкия български преход и дълбоката икономическа криза през последните 17 години, но при толкова силна социална деформация има нужда от много по-конкретни отговори. За съжаление, повечето от очерталите се при проучването обяснения са резултат от относително малко интервюта и журналистически разследвания и анализи. Изглежда много от факторите са действали едновременно във времето между икономическата криза през 1996-1997 г. и падането на „шенгенските визови ограничения“. По-долу е направен опит схематично да се опишат някои от тях.

При интервюта в рамките на изследването най-често изтъкваната причина за влизането в професията (на проституиращи и сводници) са безработицата и липсата на доход, осигуряващ минимален жизнен стандарт. Данните за безработицата след 1990 г. потвърждават това твърдение. Натискът върху голяма част от населението е особено силен в периода 1998-2001 г. До 1997 г. реформите на трудовия пазар са бавни, а радикалните съкращения се отлагат. Едва с изострянето на кризата под външен натиск, особено от страна на МВФ, започват драстичните съкращения и ликвидациите на предприятия. За сравнение, ако през лятото на 1996 г. броят на безработните се движи около 10%, през пролетта на 2001 г. са вече 19,3%. Според проучвания на неправителствени организации те дори са повече и достигат 23,6%. При това нарастването не е равномерно – в определени райони в страната безработицата е 30-40%. Последницата от радикалната и хаотична ликвидация на предприятия след 1997 г. е, че огромен брой малки населени места, в които има по едно-две предприятия, са оставени без никаква възможност за работа, а големи градове губят между половината и две трети от работните си места.

Подобна е ситуацията с равнището на доходите. България е може би единствената в Източна Европа (с изключение на страни в зони на военни конфликти като Сърбия, Грузия и Армения), където свиването на доходите в домакинствата е драстично. Според различни оценки средният доход през 1997 г. е около 30% от това, което домакинството получава през 1989 г. Макар че в края на 90-те години в Европа има страни като Албания, Молдова, Украйна с по-нисък среден доход, България, освен че е сред най-бедните европейски страни, е и с най-рязък контраст при спада на доходите. Тежката и продължителна икономическа криза има драматични последици за основните институции, отговорни за социализацията на децата – семейството и образованието.

През периода 1990-2003 г. българското семейство преживява изключително тежки разрушителни процеси. Ако през последната предкризисна година – 1989 г., броят на браковете годишно е 63000, в края на 90-те спадат до 35000, а през периода 2001-2002 г. – под 30000 годишно. Ако през 1989 г. процентът на извънбрачните раждания е 11%, през 1995 г. достига 25,8%, през 2000 г. – 38,4%, а през 2003 г. – 46,1%.

Подобно по тежест е въздействието на кризата през 1996-1997 г. и последвалата стагнация през 1999-2001 г. и това може да се проследи и в средното и висшето образование. В сравнение със страните в Източна Европа през 1996-2000 г. България има най-голям процент отпадащи ученици във възрастовата група 15-19 години – средно около 38-39 % при 16 % в Полша и 19% в Унгария и Чехия. Изследвания през този период показват, че средният брой отсъстващи ученици в средното училище се движи около 20%. При съпоставянето на данните от международни сравнителни изследвания за състоянието на средното образование от Института за статистика на ЮНЕСКО и TIMSS (за математика и природни науки) стигат до извода, че България е уникална в спада на образователното си равнище. Според изследването на TIMSS от 5-то място по природни науки през 1995 г. страната пада до 17-о през 1999 г. и е на 24-то през 2003 г. Подобен спад не регистрира нито една от 40-те изследвани страни. Тези данни дават основание да се предположи, че сривът в ключовата институция – средното образование, след известно движение по инерция през първите 3-4 години на 90-те, започва да се ускорява след 1996-1997 г. Много от разказите за началото на личния опит в проституирането сред интервюираните са свързани с личния опит от средното училище именно от този период.

Като част от кризата на българските семейство и общество, която предполага масовизирането на проституцията, би трябвало да се посочи и отпадането на традиционните културноценности сексуални ограничения. След началото на 90-те години броят на сексуалните партньори рязко нараства. Един от най-често използваните количествени индикатори за тези процеси в останалите източноевропейски страни е броят на заразените със сифилис. Например в Чехия, където броят на проституиращите се оценява на между 10000 и 25000, се посочва рекордният ръст на заболяемост – от 1,6 през 1990 г. на 13,7 на 100 000 жители през 2001 г. За сравнение в България се говори за епидемия от сифилис, като през 1990 г. броят на болните е 4,3 и достига 32,6 на 100000 души през 1998 г. Въпреки подобните нива на заболяемост в Румъния – 34,7 случая на 100000 души през 1998 г., там динамиката е значително по ниска, защото нарастването започва от 19,8 случая на 100000 души през 1989 г. С края на шенгенските визови ограничения през април 2001 г. българите, желаещи да работят в Европейския съюз, получават огромно конкретно предимство спрямо останалите балкански страни (в Румъния визите отпадат почти година по-късно) и бившия Съветски съюз. Съчетанието от рекордна безработица, свръхниски доходи и достъп до шенгенското пространство създава модела на масовата емиграция. Ако дотогава в периода 1991-2001 г. средно около 19 400 хиляди напускат страната, през 2000-2003 г. процесите може да се опишат като природно бедствие, при което средният годишен брой на заминалите за ЕС и незавърнали се е близо 100000 души.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Макар че не е ясно защо масово се преминава от търсене на работа извън страната в проституиране и сводничество, някои интервюта на участвали и участващи в процеса дават известна представа за случващото се. Лошото образование и липсата на квалификация се сблъскват с ограниченията за труд в Европейския съюз. Българските временни или дългосрочни емигранти влизат на трудовия му пазар със закъснение спрямо тези от Полша, Чехия, Унгария, Словакия и балтийските републики. Тези трудности насочват огромна част от търсещите работа български граждани към дейности, изискващи най-ниска квалификация и съответно заплащани ниско. От интервютата става ясно, че именно през периода 2000-2003 г. пазарът на сексуални услуги предлага в пъти по-високо заплащане в сравнение с всеки нискоквалифициран труд и от икономическа гледна точка се оказва неустойчиво изкушение. Най-масово регистрираните мнения, обясняващи този феномен, сочат като главна причина изключително високия размер на доходите и сигурността им. Тези мнения са почти идентични в целия диапазон – от най-ниския сегмент на пазара в лицето на ромски момичета, работещи по улиците на Италия и Южна Франция, до проституция във високия сегмент в Холандия и Германия. За ромските момичета „това е най-добрата циганска работа“ – „за един ден се докарват повече пари, отколкото в България за цял месец“, „имаш повече пари от лихваря на махалата“ и пр. Това се повтаря и при български студентки, работещи в два различни холандски града като момичета за ескорт – „Единствената наистина високо платена работа, до която имаш достъп тук, е тази на проститутка“. Другото най-често повтаряно обяснение е контрастът между реалното потребление при нискоквалифициран труд и възможното потребление при проституиране. Момиче, започнало да проституира след шест месеца работа като чистачка в Лондон, обяснява: „Като имаш възможност да прескочиш седмици безсмислен труд, за да си купиш свята дреха, унижението лесно се преглъща“. В редица случаи това се оказва дори единственото решение за момичета и жени, напускащи страната без осигурена на работа в ЕС, където не могат да получат редовно дори нискоквалифицирана работа. В много от интервютата за прехода към проституиране се посочва и натискът на средата. Типични са разказите на принудени да проституират, за да не загубят работата си в ресторант, бар, магазин и дори като

помощнички за гледане на деца и възрастни хора. Липсата на ценностни ограничения поради кризата в семейството и образованието, както и на религиозност безспорно улесняват икономически рационалния избор.

При търсенето на отговор на въпроса, защо българското участие на пазара на сексуални услуги нараства, един от най-важните фактори е съществуването на българска инфраструктура за участие на европейския пазар на сексуални услуги. Възникналите в средата на 90-те години своднически мрежи през 2000-2001 г. имат капацитет да поемат рязко нарасналото предлагане. В някои случаи се използва също и инфраструктурата на турски, албански и сръбски своднически мрежи в страни като Германия, Белгия и Холандия. Там не само български граждани, които са етнически турци, но и роми, знаещи турски език, използват тези канали. Освен българските вътрешни фактори трябва да се отчитат и изменилите се реалности в Европейския съюз.

Важни промени са свързани с рязкото нарастване на търсене на сексуални услуги в Западна Европа. На най-големия пазар в Европа – Германия, от началото на 90-те години се смята, че проституиращите са между 50000 и 200000, но днешните оценки са за 400000, които обслужват 1500000 клиенти дневно. Във Великобритания, която е вторият по големина пазар на сексуални услуги в Европа, се отчита, че за периода 1990-2000 г. оборотът на сексиндустрията се е увеличил два пъти. Показателно е, че това нарастване не е свързано със забележим спад в цените на предлаганите сексуслуги, което говори за повишено предлагане и търсене. Причините за явлението трябва да се потърсят в редица социални, политически, технологични, географски и дори фармакологични фактори, които влияят както върху търсенето, така и върху предлагането на сексуслуги.

Вероятно най-важната промяна е свързана с вълната от законови промени, легализиращи проституцията. В Холандия от октомври 2000 г. публичните домове (brothels) стават напълно легални, а в Германия законодателни промени са направени през 2002 г. С постепенното отпадане на ограниченията за движението на работната сила в Съюза все повече хора мигрират в търсене на по-добре платена работа. Приемането на новите държави от Централна и Източна Европа отбелязва апогея на този феномен. Както в цялата история на човечеството, търсещите сексуслуги са предимно млади мъже, които невинаги имат възможност да бъдат със семейството си (ако имат такова) или да установят продължителна сексуална връзка с жени от приемащата страна.

Наблюдава се и по-интензивно търсене на сексуслуги от специфична група – мъже на възраст над средната. Те обикновено са по-добре обезпечени и демонстрирането на сексуална активност, най-вече с млади жени, често се възприема като престижно. Доскоро възможностите на мъжете над средна възраст да консумират желаната от тях „стока“ бяха ограничени не толкова от икономически, колкото от чисто биологични фактори. Появата на пазара на т. нар. лекарства срещу еректилна дисфункция (след виагра последваха левитра, сиалис и други фармакологични средства) драстично увеличи тяхната сексуална активност и търсенето на сексуслуги.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Историко-Ихологически аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.179-184.
- [2] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Изследване на историко-психологическия аспект на проституцията и ролята и за националната сигурност. // Технически колеж – Ловеч, Научна конференция, 26 май 2017, 2017, ISSN 2535-079X, стр.185-190.
- [3] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Особенности и характеристика на проституцията в България- съвременно състояние и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 213-223, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.
- [4] Терзиев, В., Ничев, Н., Бонев, Х. Съвременно състояние на проституцията и връзка с националната сигурност. // Международна научна конференция „Проблеми на сигурността в Черноморския регион“, 2017, Висше училище по сигурност и икономика - гр. Пловдив, 2017, стр. 224-234, ISBN 978- 619 -7343- 09- 0.
- [5] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. Characterization of the system of prevention of prostitution and the connection with the citizens security of Bulgaria. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.393-404, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).
- [6] Terziev, V., Nichev, N., Bonev, H. A conceptual model of the prostitution management system as an element of the national security. // Knowledge – International Journal, September, 2018, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia, 26, 2018, N1, pp.387-392, ISSN 1857-923X (for e-version), ISSN 2545 – 4439 (for printed version).

FACTORS AFFECTING EU LOCAL SELF-GOVERNANCE SYSTEMS

Sasa Djordjevic

International Business School Botevgrad, Bulgaria, sasa.djordjevic@gadzinhan.rs

Daryan Boykov

International Business School Botevgrad, Bulgaria, dboykov@ibsedu.bg

Abstract: Improved efficiency of execution of EU activities is more and more dependant from local and regional authorities' capability of implementation of decisions and law to society. From one side it is connected with administrative and financial possibilities of local and regional level. One of the basic roles of decision making close to the citizens is larger accountability and responsibility, which leads to more effective use of public resources. Expectations are that decreasing of central control and acquisition of higher level of financial independence to regional and local authorities will improve efficiency.

Keywords: EU, self-governance, factors, legislation

ФАКТОРИ ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ СИСТЕМИТЕ НА МЕСТНОТО САМОУПРАВЛЕНИЕ В ЕС

Саша Джорджевич

Международно висше бизнес училище Ботевград, България, sasa.djordjevic@gadzinhan.rs

Дарян Бойков

Международно висше бизнес училище Ботевград, dboykov@ibsedu.bg

Резюме: Подобрената ефективност при изпълнение на дейностите на ЕС все повече зависи от способността на местните и регионални власти да прилагат решенията и законодателството на Общността. Това от своя страна е свързано с административните и финансови възможности на регионално и местно ниво. Една от основните ползи от вземането на решения по-близо до гражданите е по-голямата отчетност и отговорност, които водят до по-ефективно използване на обществените ресурси. Може да се очаква, че намаляването на централния контрол и осигуряване на по-голяма степен финансова независимост на регионалните и местни власти ще подобри ефективността им.

Ключови думи: ЕС, местно самоуправление, фактори, законодателство.

ВЪВЕДЕНИЕ

Правото на ЕС има важно значение за регионалните и местните власти. В областта на местното самоуправление правните актове на ЕС обхващат тези сектори, които попадат в компетенцията на регионалните и местни власти. В това число влизат икономическото развитие на областите и общините, привличането на инвестиции, защитата на конкуренцията и контрола върху държавните помощи, професионалното обучение, транспорта, опазването на околната среда, здравеопазването, защита на потребителите, безопасност на работното място и др.

Един от важните аспекти на отражението на законодателството на ЕС върху системата на местното самоуправление е системата за възлагане на обществените поръчки. Всички договори за доставка със стойност над 200 000 евро трябва да бъдат в съответствие със съответната директива на Общността, което води до спазването на множество бюрократични процедури и създава допълнителни административни разходи за местните власти.

Прилагането на Европейския валутен съюз (ЕВС) оказва значително влияние върху регионалните и местни власти, които трябва да наложат ограничения върху публичните си финанси. Изискването на ЕВС дефицитът на обществения сектор да бъде ограничен до 3% от brutния национален продукт определено има значително влияние върху регионалните и местни власти. За да осъществят определени спестявания, държавите-членки трябва да намалят оперативните си разходи, които са голяма част от бюджетите на регионалните и местни власти. В редица държави-членки това води до реформи, ограничения на бюджета и съкращения в основни области, в които местните и регионални власти предоставят услуги, като напр. здравеопазването и социалните услуги.

ВЛИЯНИЕ НА ОБЩНОСТНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

В някои страни правителствата сключват споразумения с регионалните и местни власти. В Гърция стратегията за консолидиране на бюджета е решаващ фактор за осъществяване на структурната реформа в местното самоуправление. В Дания критериите на ЕВС задължават правителството и местните власти да достигнат до споразумение, ограничаващо растежа на бюджета им до 1% годишно в периода 1998 – 2002 г. Изискванията на Европейската социална харта по отношение социалната политика също имат пряко значение за местните и регионални власти - например, законодателството за равно заплащане, социалните права и подобряването на условия на работа.

Правни норми с пряк ефект върху общините се приемат и в областта на данъчното право, трудовото право, транспорта и др. Пример на подобно отражение на политиката на ЕС да заздравя общата транспортна политика включва създаването на правила относно допустимите граници на скоростта на движение, допустимата тежест на автомобилите с висок тонаж, мерките за опазване чистотата на въздуха и много други, като например и забраната за държавни субсидии за пристанища и летища.

Последствията от влиянието на правото на ЕС върху местните и регионални власти могат да бъдат обобщени в следните основни аспекти:

- В много случаи регионалните и местните власти в държавите-членки са отговорни за прилагането на общностно законодателство, което има *преки финансови последствия* за тях (например, приложението на общностни правила за опазване на околната среда);
- Общностното законодателство може да има и *непреки финансови последствия* за регионалните и местни власти (например, приложението на ЕВС);
- Общностното законодателство може да окаже влияние на *административните структури* на местните и регионални власти чрез налагането на процедурни, отчетни и др. изисквания;
- Административните процедури на ЕС могат да генерират допълнителни *административни разходи* за местните и регионални власти (например, общностни правила за обществените поръчки над 200 000 евро).

Влияние на регионалната политика и структурните фондове върху местното самоуправление

Регионалната политика на ЕС е една наистина обединяваща и споделена политика, основана на финансова солидарност. Чрез нея се прехвърлят 35% от бюджета на Съюза, който идва главно от по-богатите страни-членки към по-необлагодетелстваните региони. Този подход подпомага не само бенефициентите, но и тези, които допринасят най-много към общностния бюджет, тъй като техните предприятия печелят от инвестиционните възможности и трансфера на икономически и технологичен ноу-хау, особено в регионите, където различни видове икономически дейности все още не са стартирали. Регионалната политика дава възможност на всички региони да направят ЕС по-конкурентноспособен.

Регионалната политика на ЕС подпомага изостаналите региони за повишаване на тяхната конкурентноспособност и за ефективното им участие в единния пазар главно чрез осъществяване на инфраструктурни проекти за подобряване на транспортната мрежа и усъвършенстване на телекомуникациите, както и чрез повишаване на квалификацията на работната сила.

Развитието на регионалната политика доведе до създаването на структурните фондове на ЕС:

Европейски фонд за регионално развитие (European Regional Development Fund) – финансира инфраструктура, инвестиции за създаване на работни места, проекти за местно развитие и помощи за малки фирми;

Европейски социален фонд (European Social Fund) – финансира обучителни мерки и отпуска средства за набиране на работа, за да върне безработните към работната сила;

Раздел Ориентиране от Европейския фонд за ориентиране и гарантиране на селското стопанство (Guidance Section of the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund) – финансира мерки за развитие на селското стопанство и отпуска помощи за фермери, главно в изостанали региони. Чрез раздел Ориентиране се подпомага развитието на селските региони и осъществяването на Общата селскостопанска политика във всички други области на ЕС;

Финансов инструмент за ориентиране на риболова (Financial Instrument for Guidance in the Fisheries Sector) – спомага за адаптирането и модернизиранието на риболовната индустрия;

Фонд за сближаване (Cohesion Fund) – финансира транспортни инфраструктурни проекти, които допринасят за развитието на трансевропейските мрежи и проекти за опазване на околната среда. От него се ползват четири държави-членки - Гърция, Испания, Ирландия и Португалия.

Всички тези фондове целят да подпомогнат сближаването на държавите-членки на ЕС и на техните региони в икономическо и социално отношение.

Основните принципи на структурните фондове са:

- ефективна координация на регионалната политика на ниво ЕС,
- прилагане на принципа на стратегическото планиране,
- дългосрочно партньорство между всички участници в дейността на регионалната политика, в това число между европейските институции, националните правителства и регионалните и местни власти,
- прилагане на принципа на допълняемост, изискващ държавите-членки да използват структурните фондове само като допълнение на средствата, отпуснати от съответните национални или регионални власти за осъществяването на конкретен проект.

Изборът на проектите за финансиране се решава от националните и регионални власти, които са най-добре запознати със своите местни проблеми. Преди това Комисията предоставя насоки, които съдържат стратегически предложения и обединяват идеите, предложени на местно ниво. Основните насоки са в следните три групи:

- подобряване на регионалната конкурентноспособност;
- разширяване и подобряване на заетостта;
- балансирано развитие на градските и селските райони и зависимите от рибовъдство райони.

Нов момент в развитието на регионалната политика в областта на структурните фондове е приемането на План 2000. План 2000 съдържа идеята за по-голяма концентрираност на фондовете и приема за цели:

- подпомагането на региони, изоставащи в своето развитие, които срещат най-големи трудности в инфраструктура, производствена система, доходи и безработица,
- социално и икономическо реструктуриране на региони с основни структурни проблеми,
- развитие на човешките ресурси.

План 2000 предвижда и стратегия по отношение на страните-кандидатки и бъдещи членки. В това отношение се предвижда равнището на средствата, отпуснати на тези страни да става поетапно, като не може да се надхвърля общият лимит от 4% от брутния им вътрешен продукт. Вземането на решения и изразходването на средствата по тези фондове са в компетентността на регионалните, местни, централни власти и Европейската комисия.

Други общностни политики и институции, които също въздействат и спомагат развитието на регионалните и местни власти, са следните:

Общата селскостопанска политика, която поглъща почти половината от общностния бюджет. Също финансира развитието на селските региони, което е една от целите и на Структурните фондове. Мерките за развитието на селските региони и селското стопанство, изпълнявани с подкрепата на Структурните фондове, трябва да бъдат съгласувани с Общата селскостопанска политика.

Общностната политика за развитието на изследванията и технологиите спомага за повишаване на конкурентноспособността на ЕС на световния пазар. Тази политика направлява инвестиции в областите, които са най-важни за регионалната политика. Изследванията са едно от средствата, които спомагат за увеличаване на благоденствието и генерирането на богатство в най-бедните региони, както и за повишаване на икономическата им активност.

Създаването на съвременни и ефикасни трансевропейски мрежи за транспорт, енергетика и телекомуникации е от съществена значимост за развитието на отдалечените райони на Съюза, където обикновено развитието изостава. Тъй като цената на такива инвестиции е изключително висока, Общността предоставя насоки за предложенията на държавите-членки за програми и проекти в областта на транспорта, енергетиката и телекомуникациите.

Използването и усъвършенстването на информационните технологии открива обещаващи перспективи за растеж, конкурентноспособност, създаване на заетост и социално сближаване. Инициативата на Общността "е-Европа" се опитва да осигури на всички държави-членки и региони в ЕС достъп до ползите от информационното общество. Структурните фондове ще подкрепят тази инициатива във всички райони, където достъпът и използването на новите технологии са ограничени или непропорционални.

Политиката за защита на конкуренцията съблюдава и ограничава помощи от обществени фондове за предприятия, независимо дали са от национални фондове или от Структурните фондове. Всяка операция, финансирана от Структурните фондове, трябва да е в съответствие с правилата на Общността за защита на конкуренцията. Чрез регионалната политика и политиката за защита на конкуренцията на ЕС помощите от обществени фондове се съсредоточават в най-необлагодетелстваните райони.

Заеми от Европейската инвестиционна банка - целта на Европейската инвестиционна банка (ЕИБ) е да допринесе за интеграцията, балансираното развитие и икономическото и социално сближаване в ЕС.

Заемите от нея спомагат за подобряването на трансевропейските мрежи за транспорт и енергия, опазване на околната среда, подобряване качеството на живот, и разширяване на знанията и иновациите. През 1999 г. заемите за регионално развитие и намаляването на различията достигат 17 милиарда евро.

Информационното общество, развитието на изследванията, технологиите и иновациите, повишаването на конкурентноспособността и човешките ресурси се подпомагат от специални заеми по инициативата “Иновации 2000”, по която се разпределят между 12 и 15 милиарда евро за периода 2000 – 2003 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Регионалните и местни власти играят основна роля в развитието на ЕС. Това се дължи на факта, че те са най-близко до гражданите и са отговорни за голяма част от задачите, изпълнявани от обществения сектор. Местните и регионалните власти в Общността изпълняват широк кръг от обществени услуги в страните-членки. Маастрихтският договор откри нови области за дейност на ЕС и все повече общностни инициативи влияят върху регионалните и местни власти. В различните държави-членки съществуват значителни разлики в националните системи на децентрализирано управление, което се отразява върху въздействието на европейските политики.

Една от важните стъпки към изпълнението на тази роля е създаването през 1994 г. на Комитета на регионите със 189 представители от регионални и местни власти от страни-членки на ЕС. След присъединяването на Швеция, Австрия и Финландия през 1995 г., членската маса се увеличава на 222. Амстердамският договор утвърждава ролята на Комитета като независим орган от другите европейски институции, както и разширява областите в европейското законодателство, по които трябва да бъде консултиран.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аналитичен доклад „Проучване практиката на страни-членки на ЕС с функциониращи две нива на местно самоуправление”, С., 2007
- [2] Аналитичен доклад „Извършване на анализ и оценка на ефективността и ефикасността на услугите, предоставяни от териториалните звена на централната изпълнителна власт”, С.
- [3] Аналитичен доклад „Проучване на модели на координация на деконцентрираните звена в страните на ЕС със сходно административно и териториално устройство”, С.
- [4] Agere, S., *Promoting good governance, Commonwealth Secretariat*, London, 2000
- [5] A Europe of Regions and Cities: *Strategies and Prospects for EU Enlargement*, COR- Studies E-1/2000, Brussels: European Communities, 2000.
- [6] Brussels: *European Commission, 1 March European Governance: A White Paper*, COM 2001/408, Brussels: European Commission.
- [7] Бојков, В. (2016): *Пословне комуникације*, Електронски факултет, Ниш;
- [8] Bjelica, I. (2007): *Evropska unija i globalizacija, Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br.1125-1126, Beograd;
- [9] Европейска харта за местно самоуправление (*Ратифицирана със закон, приет от 37-то Народно събрание на 17.03. 1995г.*)/ДВ.№28, 1995г., издадена от МРРБ, ДВ.№46, 2000г.
- [10] http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/index_en.cfm
- [11] <http://ec.europa.eu/eurostat>

MEDIA'S ROLE IN MACEDONIA IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION AND DEMOCRATIZATION

Agron Kurtishi

„Mother Theresa“ University, Skopje, Faculty of Social Sciences, Department of Media and Intercultural Communication, agron.kurtishi@unt.edu.mk

Avni Avdiu

„Mother Theresa“ University, Skopje, Faculty of Social Sciences, Department of Media and Intercultural Communication, avni.avdiu@unt.edu.mk

Abstract: This paper deals with the role of media in transitioning from a monist system to a pluralistic system with particular attention to the democratization of the country, the system and the society, and the role and function of the media in overcoming the transition challenges which undergo through the democratization process state, institutions, society and ultimately media itself. This paper also, tends to address the multicultural discourse in Macedonia as a separate policy challenge, but nevertheless as an inseparable part of their media and broadcasts. Since media can be counted as cultural objects, they also direct the biggest changes in society such as identity, the world of living and working. Media are a very important part of democratic values in a civil society. Their multicultural role and media correlation with the public should not be underestimated.

Multicultural societies are recognized by interethnic cooperation, tolerance, compromise and inter-ethnic consensus. While the media in Macedonia are used by the ruling party as an instrument of control, which in turn makes it quite difficult concrete to undertake steps than can improve their development. Attaining independence, both content and financial, professionalism, social responsibility, freedom of expression and information which are the keys to democratic values and free media.

Keywords: Media, Democratization, Transition, Macedonia, Media Impact, Sustainability

INTRODUCTION

In a politico-democratic system, the media fulfill some basic functions. In the context of the social, political, and economic function, media's role is to inform and advise the society where they operate; to contribute to the creation of thought (through criticism and discussion); to create a wide range of thoughts, and so on. According to Ronnenberger (1979), the mass communication function is a "spiritual activity, which should be assessed by social systems in a highly developed and complex industrial society, rather than meeting its needs."⁵⁸⁴

According to Bauer (2006), "the world of media arises in an interaction of society, economy, and technology. The interaction of these systems thus creates a system that influences the determination of individual and collective factors both in private and public life."⁵⁸⁵ It is media the determiner that defines what a society sees and how it sees something. Thus, media are not just observers of how a society changes, but they are the main bearer of the changes that take place in a society. In short, if the media were not what they are today, the society would not be what it is today.

THE MEDIA AS CONTRIBUTORS TO CHANGES IN SOCIETY AND MEDIA DISCOURSE

The societies' situation in Macedonia is reflected in its media and in how the media work. If we analyze the media operation through ages in the Republic of Macedonia, we will see that they have adversely affected the entire society. The main factor for this negative change of society is not just the media, which are present in the state, but the state itself.

A major problem in the Republic of Macedonia is the political authoritarianism and ethnic nationalism. As these two negative phenomena join each other, a new phenomenon is created. This phenomenon is directly reflected in the different media, both printed and electronic ones. Even the media themselves face difficulties in putting these two phenomena in an accurate balance.

A very important aspect of the media and their transformation in Macedonia is also the multicultural discourse. According to Bauer (2006) media's system observation is the same as observing a culture; observing a culture is the

⁵⁸⁴Ronneberger, Franz: Leistungen und Fehlleistungen der Massenkommunikation. In: Langenbucher, Wolfgang (Hrsg.): Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung. München: Piper, 1979. (S. 130).

⁵⁸⁵Bauer, Thomas A.: Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06

interpretation of phenomena.⁵⁸⁶ When it comes to Macedonia, media's system of observation is very important because it is itself a phenomenon in terms of the views of media companies, and media organizations that create an exchange of thoughts and communications.

The media in general, can be considered as very important transition means since they direct social changes. They can also be seen as cultural means as they change our identity and our world of living and working. In Macedonia, speaking in general terms, the media broadcast (since the beginning of democracy) serial movies (at first cheap serial movies produced in Brazil, Argentina, and Spain, and lately serial movies of Turkish production), news, music spots, reality show such as, Big Brother or similar versions of Big Brother as well as other reality shows, artistic foreign movies, and other formats for entertainment. There is almost no educational program at all. There are only a few educational and political programs where politicians (most of these televisions that broadcast educational programs are close to politics represented by the politicians) are invited to their media, which can be seen much more as an advertising show rather than a critical show. In this regard, if a society chooses a conversation (rather than a discourse) as a television program, then it is either mentally exhausted, without cultural idea, or it is agreed that for the political-symbolic environment to react collectively-apatetic.⁵⁸⁷ Bauer (2006) thinks that if a society manages to consider politics and knowledge in the context of the media as good for the consumer rather than for discourse, then this has to do with the social and cultural characteristics of media use.

Even the news in the Republic of Macedonia is of a one-dimensional character rather than of multidimensional character. The news broadcast positive information on particular party (a kind of advertisement for it); they are not qualitative (there are no facts, no opinions, no resources). In addition, they are not objective and are not seen from a critical point of view. Actually, there is news (basic information models of journalists), but there is no dialogue (basic communication model). This puts forward the very important requirement for a quality journalism, which actually lacks in Macedonia and beyond.

The transition in Macedonia is a very problematic phenomenon because no one knows when it ends, and the media therefore cannot or do not want to play an important role in overcoming this situation. There are many people in Macedonia who are nostalgic about communism, as they have no vision for the future. Thus, they have not recognized (detected) values in terms of freedom and plurality, not only political but also social.

If it comes to tendency in a variety of cultures then it should be said that these varieties are understood differently by politicians, intellectuals, and ethno-nationalism. The media tend to interpret words in different ways, because they transmit articles and thoughts of politicians and intellectuals, or they use these words in connection with the information they create themselves or through political influences. The multicultural society in Macedonia must become an inseparable part of the media.

Media are a very important part of democratic values in a civil society. Their multicultural role and media connectivity with the public should not be underestimated. In theory, we can refer to the concepts of culture as industrialized products of culture, i.e., of cultural goods (Horkheimer and Adorno 1948).⁵⁸⁸ "The cultural industry offers standardized goods to meet multiple requirements, defined as differences that must meet production standards. Through industrial production, a mass culture is created. It is created by a series of elements that openly reveal the cultural industry."⁵⁸⁹ The new division of media and society in Macedonia creates various dilemmas and prejudices. If media's duty is to penetrate into society's life, then Lorimer (1998) says that media in every respect stand in a daily interaction (...) It is the media who teach us how to love, how to smoke (in the style of H. Bogart), how to rob a bank, how to play with different toys, how to dance... the list is limitless. Interaction is not a limiting process. Media is the means that shape the content of a group or individual's life.⁵⁹⁰

MULTICULTURALISM IN THE MEDIA

A very important question of media, but of the multicultural society itself in Macedonia is also the question about the differences. The answer should be on whether there are positive or negative differences (advantages or disadvantage). Media's reporting in Macedonia is a very important element when it comes to differences (especially between Albanians and Macedonians, but also of other ethnicities), respectively how Albanian and Macedonian journalists convey the news to their audience. In the report, journalists play a huge role because they are the main

⁵⁸⁶ Bauer, Thomas A.: Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06.

⁵⁸⁷ Bauer, Thomas A.: Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06.

⁵⁸⁸ Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W.: Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug. Nf: Adorno: Dialektik der Aufklärung. Frankfurt/M: Suhrkamp 1969

⁵⁸⁹ Matelar, Arman i Majkel: Istorijske teorije i komunikacija. Skopje, Alef 2003

⁵⁹⁰ Lorimer, Rolend: Masovne komunikacije. Beograd. Clio 1998 (S. 31-32).

actors; design their own methods, configure their roles, create and do the story, and the news and information thus create the so-called media landscape. Therefore, they have a very large responsibility towards the society in general, and towards the different ethnicities in particular. The problem of journalists in Macedonia is that they are trained by unprofessional and incompetent staff. That is why there are no professional journalists in Macedonia. That is why journalism in Macedonia suffers.

The role of media and journalism in general, and of media and journalists in a transition country like Macedonia in particular is to spread their knowledge in the sense of public discourse rather than take the role of a storyteller. This means that the media and the journalists should not work pro-politics and against the wider society, but they should play their role as a "watch dog" in democracy. They should be critical of politics and the state itself, state institutions in general, and should inform the public objectively on these issues.

Although compared to the time of communism, where there was only one radio and one public television, and the reporting was very biased⁵⁹¹, in the time of democracy there is a large number of media outlets, both press and electronic ones, but this does not mean that the situation is improved anyhow. At a recent time, the idea of a variety of media⁵⁹² such as public and private radio and television is very poor, let alone say that it is completely absent. The media seemingly have no interest in reinforcing the notion and multiculturalism itself.⁵⁹³ Through the reinforcement of the multiethnic character in the radio and TV shows, a variety of problems would be solved democratically, simply and in a very flexible way. In this sense, journalists' job could also be facilitated, because they would no longer use hate speech in their reporting. Rather they could focus on other areas specifically in their professional level in order to get the most out of their profession.

Multicultural societies are recognized by interethnic cooperation, tolerance, compromise and interethnic consensus. While the media in Macedonia are used by the ruling political party as a means of control, no concrete steps can be taken in their development in Macedonia. Independence (both contextual and financial), professionalism, social responsibility, freedom of expression, and information are the keys to democratic values and free media.

MEDIA IN DEMOCRACY AND IN MACEDONIA

According to Wright (1974), media's role is spreading and announcing news; interpreting and commenting events, and simultaneously serving for education and fun.⁵⁹⁴ According to the well-known jurist and sociologist Ronnenberger (1987), these duties are also extended to the mass media for social regulation, socialization, recreation and regeneration, public creation, criticism and control, as well as education in society.⁵⁹⁵

In democratic societies it is very important for mass media to create public. Journalists, who work in different media, are a bridge between society and politics. They must know their role in democratic societies and operate like a link between media and society. The media should reflect what is happening in society. They should not report solely politics and political events. Obviously, the media in Macedonia neglects all the other areas; they do not have access to other parts because they are focused only in the political field and political events. In a broader context, there is a lack of criticism and they have no control over the other events, and this lacks completely the aspect of education. The media do not arouse special interests in society.

According to Nerone (1995) and Kleinstaub (1994) media system in Eastern Europe were considered as Marxist, Soviet-Communist, Eastern-Real Socialist, or as totally controlled (the last two descriptions still exist). On the other hand Western media are considered as liberal, socially or democratically controlled.

In Macedonia, the government is the main media player and this is reflected in all areas of social life (politics, culture, economy, society), and the media system can be categorized in the totalitarian category. The government is

⁵⁹¹ The Albanian population has always been considered a second-hand population and was also treated the same way in different media. After the collapse of communism, Albanians in the media were named nationalist, irredentist, separatist, and in 2001 War, they were also called terrorists. The role of the media at the time of democracy did not make any difference to the role of the media in the time of communism. News regarding Turks, Roms, Vlachs and other ethnicities were not reported at all in the Macedonian media.

⁵⁹² In terms of multicultural broadcasts.

⁵⁹³ Journalists are accustomed to working in such a working environment, but new journalists, who are guided in their beginnings by the older ones deal with them and this kind of working climate is shown to them.

⁵⁹⁴ Wright, Charles R..Functional Analysis and Mass Communication – Revised.In University of Pennsylvania Scholarly Commons – Departmental Papers (ASC). Pennsylvania: University of Pennsylvania. 1974 (S.199-201).

⁵⁹⁵ Ronneberger, Franz: Funktionen des Systems Massenkommunikation. In Hannes Haas (Hrsg.), Mediensysteme. Struktur und Organisation der Massenmedien in den deutschsprachigen Demokratien (Band 4, S. 154 – 155). Wien: Braumüller. 1987

all the time present in the media and as a consequence it has a significant impact on building up individual and social thought.

In Macedonia, it is often said that the media operating there have a German media model and that the acts and rules of public television are copied from those of the German public television. Also the new media law, which came into force in January 2014, is a summary of the media rules of the European Union states. According to Hadamik (2004) these laws can be taken, adapted, and written if the two criteria are met:

1. Affected states should be related to Western culture and traditions, and
2. Communist culture should be considered a foreign culture.⁵⁹⁶

For Macedonia and its media laws, neither the first nor the second criteria applies. This is because Macedonia cannot be disunited by the communist leadership and has no strong connection with Western culture yet.

According to Offe (1994), a successful transformation process must meet three main criteria:

1. Establish a democratic system (regulation) and a democratic conduct process;
2. Establish the rule of law;
3. Implement economic market structures.⁵⁹⁷

These three approaches can be very important for transformation processes, but should not be counted as universal (comprehensive) for all states that are in transition because of differences and specifics. The fact is that all the states of the former Yugoslavia went almost simultaneously from monism to pluralism. However, some of them (e.g., Slovenia, Croatia) have made progress in many spheres and some have remained in the transition phase even after 27 years (e.g., Serbia, Macedonia, and Montenegro). If in Slovenia and Croatia the communism was not emphasized that much (for historical reasons) and the democratic society no longer thinks about the communist system and are happy to have it no more, the situation in Macedonia is quite different. Here, people who have had leadership positions in politics at the time of communism are again in leading positions even in the system of democracy. If Slovenia doesn't have problems with the multiethnic state, it can be said that the biggest and most emphasized problem in the Republic of Macedonia is multi-ethnicity. Gatti (1996) makes a distinction in post-communist states' reforms. He categorizes them into three categories:

- **Leaders:** states that have made economic and political reforms.
- **Delayed:** states that are governed by a semi-authoritarian government where barriers to reorganization and reforms prevail. These leaders do not want to do reforms. Interestingly, they do allow a freedom of expression which is very strict and although it seems that exists, in reality it is firmly held under government control. According to Gatti, nearly all former Yugoslav states including Macedonia belong to this group. Macedonia is considered as the leader of this category.
- **Losers:** states that are under the leadership of authoritarian governments which have not done reforms, and use different ways of oppression as power-holding instruments.⁵⁹⁸

In a pluralistic society, mass media have a very important function. They have to convey and link communication between the three state powers (powers, legislatures, and the judiciary). The fourth power, which stands as an informal label for the media cannot do its job in a place like Macedonia, because it only serves to politicians and political powers, and does not serve as a service to the whole society.

In the transition process the media have a very important role. They can be used as means for holding power; as instruments for creating a national public (which for Macedonia as a multiethnic state is a necessity); as means for creating a national⁵⁹⁹ identity; as means for improving intercultural cooperation, and finally as a very important means for political party and government propaganda. By the end of 2008, the government launched a campaign that created propaganda about the separation of the Macedonian people in ancient Macedonians and the great Alexander's grandchildren. This campaign proclaimed that Macedonians are not Slavic people. It should be noted that by disseminating various media content and by spreading or non-spreading (keeping secrets) of news; by using

⁵⁹⁶ Hadamik, Katharina: Medientransformationen und Entwicklungsprozesse in Mittel- und Osteuropa. Ein theoretisch-methodologischer Beitrag zur Analyse postkommunistischer Transformationsverläufe. In Publizistik – Vierteljahresshefte zur Kommunikationsforschung (Heft 4). 2004. S. 455 – 456.

⁵⁹⁷ Offe, Claus: Der Tunnel am Ende des Lichts (2. Auflage). Frankfurt am Main: Campus Verlag. 1994 (S. 19-20).

⁵⁹⁸ Gatti, Charles: The Mirage of Democracy. In Open Media Institute (Hrsg.), The OMRI Annual Survey of Eastern Europe and the Former Soviet Union – Forging Ahead, Falling Behind (S. 351 – 352). New York: M. E. Sharpe Inc. 1996.

⁵⁹⁹ This point is very important for Macedonia as in this regard took place the division of the Macedonian people into ancient and Slavic Macedon.

hate speech through the entire media structure, the media in Macedonia have played a destructive role in 27 years of transition. It can be said that the population in particular and the whole society in general have suffered the most from the negative spread of information. Bauer shares the opinion that, "if people, after all this difficult political, social, and mental change, fail to recognize the values for which this change has taken place, then they should not be surprised when they yearn for the past or are lost in the present."⁶⁰⁰

According to Thomaß (2007), the media can be considered as organized systems of social action. In general terms, they build a system called the media system. If we talk about the media, it does not mean that we talk about their technique but also about social organizations that are involved in different ways in the economic, political, social, and cultural realities that also affect the same.⁶⁰¹

According to Schulz (2012), the media system has many functions:

- The media collect and distribute political information to a large audience in unlimited principle;
- The media interpret and evaluate the political scene based on events, issues, and actors, i.e., citizens' demands and policy decisions;
- The media decide on the approach of the political actors to the audience and thus determine their opportunities for action and influence;
- The media often provide the only basis for action both for citizens and for political elite, and at the same time create the condition for emerging of a political audience.⁶⁰²

The lack of qualitative national newspapers creates the tabloidization of newspapers and magazines. The newspapers that appear to be qualitative are related to the government and political parties. They are conservative and based on ethnic divisions.

Bauer (2006) names the media as a structural display in which the cultural changes of social bodies as well as collective movements and changes can be traced directly to their events, identified and diagnosed at almost the same time.⁶⁰³

Under the pluralism, markets are expected to be opened. Above all, under the media pluralism, the strengthening of civil society is expected. Only in this way democratization processes can be supported and strengthened. Transition in Macedonia was also mobilized through some assistance programs. Many countries (from Europe and the United States), the United Nations, and various organizations have invested enough money to help them overcome the transition phase more easily. Only Soros has invested over € 9.5 million since 1992.

Despite the foreign investments in the media sector, in order for Macedonia to have a genuine media system, nothing important has been done yet, and this is the true and scientific meaning for an open society.

CONCLUSION

There are many questions waiting for an answer but three are essential: What, when, and why should we trust the media? Are the events and stories that are shown to us on daily basis completed and are they in our interest? How should we react towards the information that does not have accurate and proven sources? Is there investigative journalism? Could the society trust the media and be oriented to their reporting and as a consequence, gain the ability to make decisions? Unfortunately, it is the opposite in Macedonia. Journalism is more oriented in fidelity than in precision, coherence (logical connection), or historical review. Politics and interest groups decide what will be addressed; who will speak and who will moderate (lead) the show. There are many thinkers and analysts in Macedonia who call it the media's gruesome. Also, this phenomenon is increased by the fact that the media in Macedonia have gone from informing society in Convincing them. The desire to persuade and manipulate society is much more expressed than to inform it fairly. Obviously, it is propaganda. All political influence on the media may seem positive for certain groups because it also brings material benefits to both the government and the ruling parties. However, this link between the media and the politics can have long-lasting consequences for the entire society as well as for the democratic processes. As long as politics and the media work based on principles where

⁶⁰⁰Bauer, Thomas A.: Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06.

⁶⁰¹Thomaß, Barbara (Hrsg.): Mediensysteme im internationalen Vergleich. 2-te Auflage. UTB. Konstanz 2007.

⁶⁰²Schlulz, Winfried: Politische Kommunikation: Theoretische Ansätze und Ergebnisse empirischer Forschung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden 2012 (S. 76).

⁶⁰³Bauer, Thomas A.: Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06.

one hand washes the other, and the government (politics) is not criticized for misguided policy making⁶⁰⁴ it cannot be talked about critical and independent media in Macedonia.

Macedonia has lost in transition and has failed (with or without purpose) to overcome this stage. Fortunately, there are many new media in Macedonia, but there is always the old dilemma of their functioning.

REFERENCES

- [1] **Bauer, Thomas A.:** Medientransition und Kulturwandel. In: The Analyst / June 06.
- [2] **Gati, Charles:** The Mirage of Democracy. In Open Media Institute (Hrsg.), The OMRI Annual Survey of Eastern Europe and the Former Soviet Union – Forging Ahead, Falling Behind (S. 351 – 352). New York: M. E. Sharpe Inc. 1996.
- [3] **Hadamik, Katharina:** Medientransformationen und Entwicklungsprozesse in Mittel- und Osteuropa.
- [4] Ein theoretisch methodologischer Beitrag zur Analyse postkommunistischer Transformationsverläufe. In Publizistik – Vierteljahresshefte zur Kommunikationsforschung (Heft 4). 2004. S. 455 – 456.
- [5] **Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W.:** Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug. Nf: Adorno: Dialektik der Aufklärung. Frankfurt/M: Suhrkamp 1969
- [6] **Lorimer, Rolend:** Masovne Komunikacije. Beograd.Clio 1998 (S. 31-32).
- [7] **Matelar, Arman i Majkel:** Istorija na teori i tenakomunikacija. Skopje, Alef 2003.
- [8] **Offe, Claus:** Der Tunnel am Ende des Lichts (2. Auflage). Frankfurt am Main: Campus Verlag. 1994 (S. 19-20).
- [9] **Ronneberger, Franz:** Leistungen und Fehlleistungen der Massenkommunikation. In: Langenbucher, Wolfgang (Hrsg.): Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung. München: Piper, 1979. (S. 130).
- [10] **Schlulz, Winfried:** Politische Kommunikation: Theoretische Ansätze und Ergebnisse empirischer Forschung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden 2012 (S. 76).
- [11] **Thomaß, Barbara** (Hrsg.): Medien system ein internationalen Vergleich. 2-te Auflage. UTB. Konstanz 2007.
- [12] **Wright, Charles R.** Functional Analysis and Mass Communication – Revised. In University of Pennsylvania Scholarly Commons – Departmental Papers (ASC). Pennsylvania: University of Pennsylvania. 1974 (S.199-201).

⁶⁰⁴ The wrong policy in terms of the general concept (e.g., Project Skopje 2014 should have cost 80 million euros and so far it has gone to a sum of nearly 600 million euros (some foreign experts talk about costs up to 1 Billion € for what the government has been criticized several times in many foreign media (Skopje, Macedonia: Kitsch Capital of the Balkans, Associated Press), but also in the media and government outflow of government spending across the media.

HISTORICAL REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF THE SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AS A PRECONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF STATE AND THE LAW

Dimitar Spaseski

Municipality of Ohrid, Republic of Macedonia, spaseskidimitar@yahoo.com

Abstract: The security system in the Republic of Macedonia is established as a system of protection of the basic values, a system that should be in function of the protection of the state and the rights and freedoms of all citizens of the Republic of Macedonia, but also a system that should protect the state from all types of threats.

The state security policy should be set up so that it can perceive, prevent and eliminate all occurrences of internal or external character in a timely manner that would cause minor or greater violations of the security situation in the society, and thus certain consequences for the citizens and the system, in general. To achieve these goals the state should keep a security policy that means the construction and upgrading of the security system that will be able to respond to modern security challenges, to prevent and resolve the eventual crisis in the country, and to be the guarantor of peace and stability of the state.

From the tribal society, the first forms of endangerment of human communities are dated when the survival of man and tribal community was often questioned. But, at that very low and primitive level of development, the man undertook a series of measures to protect him from all kinds of threats and from the dangers that were manifested to him. From then until today's modern societies, the forms and types of endangering of human communities have not disappeared, but rather drastically increased, posing a threat not only in the socio-economic development, but also on the survival of the state and its population.

Each society, regardless of internally established socio-political, economic, social and other relationships, determines the social values that are the subject of protection and who actually are of vital interest or the interest of the whole community. These primarily include material goods of society, the state order, territorial integrity, the life and health of the population, its rights and freedoms, etc.

Organized crime, corruption and other forms of serious crime that are on the rise are a serious threat to any country. The growth of well-organized criminal groups and transnational organizations on a global scale are factors that seriously affect security in the country and beyond. This situation not only undermines the fundamental values of society, morality and legal norms, but also has a major impact on the economic growth of the country.

Keywords: security system, state, security policy, construction, crisis;

ИСТОРИСКИ ОСВРТ НА БЕЗБЕДНОСНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КАКО ПРЕДУСЛОВ ЗА РАЗВОЈОТ НА ДРЖАВАТА И ПРАВОТО

Димитар Спасески

Општина Охрид, e-mail: spaseskidimitar@yahoo.com

Резиме: Безбедносниот систем во Република Македонија се конституира како систем на заштита на основните вредности, систем кој треба да биде во функција на заштитата на државата и на правата и слободите на сите граѓани на РМ, но и систем кој треба да ја заштити државата од сите видови на закани.

Безбедносната политика во државата треба да биде така поставена за да може навремено да ги согледа, да ги спречи и елиминира сите појави од внатрешен или надворешен карактер кои би предизвикале помали или поголеми нарушувања на безбедносната состојба во општеството, а со тоа и одредени последици по граѓаните и системот, воопшто. За остварување на овие цели државата треба да води безбедносна политика која значи изградба и надоградување на безбедносен систем кој ќе биде во состојба да одговори на современите безбедносни предизвици, да спречува и реши евентуална појава на кризи во државата, односно да биде гарант на мирот и стабилноста на државата.

Уште од првобитното општество датираат првите облици на загрозување на човековите заедници кога често во прашање се доведувал опстанокот на човекот и племенската заедница во целина. Но, и на тој мошне низок и примитивен степен на развој, човекот преземал низа мерки за заштита од сите видови на загрозувања, односно опасности кои му се манифестирале. Од тогаш, па сè до денешните современи општества, облиците и видовите на загрозување на човековите заедници не само што не исчезнале туку

многукратно се зголемувале, претставувајќи закана не само по општествено-економскиот развој туку и по опстанокот на државата и нејзиното население.

Секое општество, без оглед на внатрешно поставените општествено-политички, економски, социјални и други односи, ги одредува општествените вредности кои се предмет на заштита и кои всушност се од витален интерес, односно се од интерес на целата заедница. Тука, пред сè, се вбројуваат материјалните добра на општеството, државното уредување, територијална целокупност, животот и здравјето на населението, неговите права и слободи и друго.

Организираните криминал, корупцијата и другите облици на сериозен криминал кои земаат голем замав во поново време, се сериозна закана за секоја држава. Порастот на добро организирани криминални групи и транснационални организации на глобално ниво, се фактори кои сериозно влијаат на безбедноста во државата, па и пошироко. Ваквата состојба не само што ги поткопува основните вредности на општеството, моралноста и правните норми туку има и големо влијание врз економскиот раст на државата.

Клучни зборови: безбедносен систем, држава, безбедносна политика, изградба, криза;

1. ВОВЕД

Во услови на изградба на безбедносниот систем на една земја од исклучително значење е и безбедносната состојба во целиот регион. Така, регионот на Југоисточна Европа во кој припаѓа и Република Македонија, и покрај напредокот на безбедносната состојба и понатаму е регион каде што сè уште постојат закани по безбедноста, чии корени се во политичкиот екстремизам, екстремниот национализам, верската и расната нетрпеливост, што заедно со постоењето на слаби државни институции и непостоење на владеење на правото, во некои држави и региони како и транснационалните опасности, претставуваат основа за висок степен на ризици и опасности по Република Македонија, по земјите во регионот и Европа. Република Македонија е во централниот дел на Југоисточна Европа и претставува природна и географска крстосница меѓу Европа, Азија и Африка што е од големо значење за нејзиниот развој. Географската положба на Република Македонија од безбедносен аспект ја вбројува во земјите кои се наоѓаат на крстосницата на главните патишта на тероризмот, илегалната миграција, илегалната трговија со дрога, оружје и луѓе од Азија и Африка кон Западна Европа. И покрај сите напори за заштита на границата и елиминирање на овие закани, Република Македонија е свесна дека не може сама да ги реши транснационалните опасности без помош и соработка со своите соседи и меѓународната заедница. Република Македонија сериозно чекори на патот кон создавање на безбедносно опкружување и услови за модерно граѓанско општество, притоа подеднакво водејќи сметка и за развојот на економијата и истакнувањето на значењето и важноста на социјалната димензија и унапредувањето на животната средина.

Во едни вакви околности започнаа да се поставуваат основите на безбедносната политика на Република Македонија. Овој процес започна со донесувањето во највисокиот правен акт, Уставот на Република Македонија (од 1991 година со Уставните амандмани од 1992, 1998, 2001, 2003, 2005 и 2009 година), но и во низа други закони, подзаконски акти, стратегии, уредби, правилници, упатства и сл., кои се однесуваат на безбедноста и одбраната на државата, а поголемиот дел од нив се донесени како резултат на аспирациите за членство на Република Македонија во НАТО и ЕУ, и тоа:

- Стратегија за одбрана на Република Македонија, донесена во септември 1998 година⁶⁰⁵;
- Националната концепција за безбедност и одбрана, донесена од Собранието на РМ на 11.6.2003 година⁶⁰⁶;
- Декларација за поддршка на стратегиските интереси на Република Македонија⁶⁰⁷;
- Стратегиски одбранбен преглед⁶⁰⁸;
- Стратегиски одбранбен преглед III фаза⁶⁰⁹.

Клучни акти на кои се темели безбедносната политика на Република Македонија, покрај наведените се и: Закон за внатрешни работи⁶¹⁰ (1995 година), Закон за Агенцијата за разузнавање⁶¹¹ (1995 година), Закон за

⁶⁰⁵ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 45/1998.

⁶⁰⁶ http://arhiva.vlada.mk/files/Vladina_koncepcija_za_bezbednost.pdf.

⁶⁰⁷ Декларација за поддршка на стратегиските интереси на Република Македонија, Охрид, 10 ноември 2004.

⁶⁰⁸ Влада на Република Македонија, Политичка рамка на СОП, Скопје, октомври 2003.

⁶⁰⁹ Програма за трансформација на Армијата на Република Македонија, Влада на РМ, Скопје, мај 2004.

⁶¹⁰ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 19/95.

⁶¹¹ Исто таму.

одбрана⁶¹² (2001 година), Национална стратегија за интегрирано гранично управување⁶¹³ (2003 година), Закон за спречување на перење пари и други приноси од казниво дело⁶¹⁴ (2004), Закон за Царинската управа⁶¹⁵ (2004), Закон за заштита на лични податоци⁶¹⁶ (2005), Закон за управување со кризи⁶¹⁷ (2005), Национален акциски план за интегрирано гранично управување⁶¹⁸ (2005), Закон за надворешни работи⁶¹⁹ (2006), Закон за следење на комуникациите⁶²⁰ (2006 година), Закон за полиција⁶²¹ (2006, стапи во сила на 11.11.2007 година) и други релевантни закони, подзаконски акти, стратегии и сл., донесени во периодот 2008 - 2015 година.

На ваков начин, Република Македонија се определи за изградба на безбедносен систем кој во иднина ќе ѝ овозможи не само заштита на сопствениот територијален интегритет и суверенитет туку ќе даде и голем придонес во градењето на светскиот мир и безбедност.

Основна цел на системот за безбедност е да ја заштитува, одржува и унапредува безбедносната состојба на државата, создавајќи амбиент за остварување на националните интереси на земјата.

Системот за безбедност на Република Македонија би можел да се дефинира како:

„систем за заштита од заканите и опасностите по независноста и територијалниот интегритет на земјата, личната сигурност, имотот и слободите и правата на граѓаните; за спречување на насилно уривање на демократските институции и разгорување на национална и верска нетрпеливост во земјата; борба против криминалот, шпионажата, тероризмот, даночните затајувања, перењето пари, криумчарењето, недозволената трговија на стока, оружје и други производи; недозволените финансиски и други активности насочени против економските политичките и другите интереси на земјата и заштитата на животната средина“⁶²².

Ефикасноста на системот за безбедност, треба да се огледа, пред сè, во неговата способност навремено и адекватно да се откријат, спречат и елиминираат сите облици на непријателски внатрешни и надворешни дејности со кои се загрозуваат вредностите и општеството во целина.

Реформите на безбедносниот систем на РМ значае воведување на реформи во рамки на полицијата. Така, во рамки на Министерството за внатрешни работи се формира посебен Оддел за организиран криминал.

За Република Македонија, покрај градењето на сопствен безбедносен и одбранбен систем, од особено значење е членувањето во колективните системи на безбедност и одбрана, затоа што, како дел од колективниот безбедносен механизам, државата ќе осигура поголема ефикасност и висока борбена готовност, како и заштита на сувереноста и територијалниот интегритет на земјата.

2. ПРОБЛЕМИ СО КОИ СЕ СООЧИ БЕЗБЕДНОСНИОТ СИСТЕМ ВО ПЕРИОДОТ НА НЕГОВО ГРАДЕЊЕ

Безбедноста на Република Македонија уште од стекнувањето на независноста, беше директно загрозувана и доведувана во прашање. Државата се соочи со оспорување на територијата, со негирање на националниот идентитет или искривена интерпретација на македонската идентификација и историја. Поради признавањето на новата држава Косово, Република Македонија има сериозен проблем со северниот сосед, Србија.

Непризнавањето на македонскиот народ, како и македонскиот јазик од источниот сосед, Бугарија, ја прави спорна и источната граница, а нашата јужна граница е релативизирана со континуираното и систематско оспорување на нашето уставно име од Република Грција. Состојбата со западната граница и западниот сосед, Албанија, сè уште не е целосно затворено прашање, пред сè во контекст на решавањето на албанското прашање пошироко, а посебно во Република Македонија.

⁶¹² „Службен весник на Република Македонија“, бр. 42/2001.

⁶¹³ <http://www.igu.gov.mk/?q=node/17>.

⁶¹⁴ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 46/2004.

⁶¹⁵ Исто таму.

⁶¹⁶ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 7/2005.

⁶¹⁷ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 29/2005.

⁶¹⁸ Интернет ресурси: <http://www.igu.gov.mk/?q=node/17>.

⁶¹⁹ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 46/2006.

⁶²⁰ http://mioa.gov.mk/files/pdf/dokumenti/ZAKON_ZA_SLEDEWE_NA_KOMUNIKACIITE.pdf.

⁶²¹ „Службен весник на Република Македонија“, бр. 114/2006.

⁶²² Реформите на безбедносниот сектор во Република Македонија и нивното влијание врз борбата против криминалитетот, Зборник на трудови од меѓународната научна и стручна конференција одржана на 15. 09. 2012 година во Скопје, стр. 10.

Дополнителен проблем за новата држава претставуваше и сиромаштијата, економските и социјални блокади, неподготвеноста за реформи и за сузбивање на незаконското богатење, изигрувањето на законите во редовите на одлучувачките фактори, а за сметка на социјалната деградација на огромното мнозинство на население, несигурноста и бегањето на многу квалитетни кадри надвор од границите на сопствената татковина. Овде секако може да се пронајде и основата за почеток и експанзија на организираниот криминал, а главната цел на учесниците во него без разлика на верската и етничката припадност е ширење на сопствената бизнис територија. Нелегалните бизниси на овие криминални структури остваруваа огромни профити така што невозможно беше легалните македонски власти да немаат сознание за ваквите врски.

Сите овие процеси, несомнено, го поткопуваат крвниот безбедносен систем на новоформираната македонска држава и ја прават мошне сложена и неизвесна безбедносната состојба на Република Македонија со „најави“ за економски колапс, војна и слични песимистички и безнадежни состојби.

Третиот милениум, меѓународната заедница го започна со интензивни структурни промени во економско-политичката, научната, техничко-технолошката, воената, социјалната и во другите сфери од живеењето. Големата трансформација на светот и односите во него, се одвиваа под силни влијанија на владејачките светски економски и технолошки сили, што само по себе претставува историски чин.

Во светлината на овие и останатите бурни историски и спектакуларни промени и процеси, Република Македонија, по распадот на СФРЈ, воспоставува независност и самостојност, го напушта дотогашниот самоуправен социјалистички систем и го заменува со нов систем на граѓанско општество со парламентарна демократија и повеќепартиски систем.

Новото македонско општество, го зафаќаат темелни и суштински промени во сите сфери од општественото живеење, се донесува нов Устав, во кој заедно со другите законски акти е нормиран новиот вредносен систем. Напуштен е стариот безбедносен систем и воспоставен е нов и функционален безбедносен систем, кој како функција на државата, треба да биде гарант за заштитата на општествените вредности.

Новиот систем за безбедност на Република Македонија, претставува ново и современо одбранбено организирање и подготвување на државата, кој ќе го штити и унапредува новиот систем на вредности, поточно ќе го штити општеството од сите загрозувања и насилства, а на граѓаните ќе им гарантира слобода и мир. Во него се акцептирани историските искуства на нашето одбранбено организирање и сегашните реални услови. Донесениот нов Устав⁶²³ и Законот за одбрана⁶²⁴, претставуваат нормативно-правни акти, т.е документи во кој се вградени и операционализирани основите на политиката и доктрината на македонска одбрана.

Тешкотии во демократските и безбедносните реформи постојано беа присутни, пред сè, заради скромното домашно искуство, не опременост и не едуцираност на безбедносните сили, непостоење на законска регулатива, соодветни ефективни организациски структури, како и тенденција кон создавање на нова безбедносна околина. Секој од овие фактори на свој начин, многу силно, влијаеше на немоќта на државата да ги искористи своите и така ограничени ресурси за да отпочне, смело, со неопходните реформи во безбедносниот сектор.

Главниот проблем кој се појави при креирањето на македонскиот безбедносен систем е тоа што наместо да се креира безбедносен систем што ќе биде заснован на безбедносните интереси на државата во целина, Република Македонија креираше систем за безбедност кој се темелеше на политички компромис на разните етнички групи во неа. Неподготвеноста на Република Македонија за кризата во 2001 година, покажа дека безбедносниот систем е така изграден, што безбедноста треба да ни ја решава некој друг. Недостатокот на координација на домашните и меѓународните фактори, создаваше конфузни ситуации и не беше многу погодна за вршење доследна и конзистентна реформа на безбедносниот сектор.

Конкретно, безбедносниот систем на Република Македонија има низа пропусти. Како сериозен пропуст на македонскиот безбедносен систем е укинувањето на Факултетот за безбедност, во 1995 година, кој функционираше во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје. На тој факултет се образуваа кадри кои се стекнуваа со врвни знаења од областа на безбедноста, откривањето, попречувањето и отстранувањето на сите видови криминалитет. На овој начин, се чини сериозно се запре развојот на безбедносниот систем и на тој начин се овозможи нестручни кадри да бидат вработени, а не ретко и да раководат со безбедносниот систем.

Кризата во Република Македонија од 2001 година, на површина ги исфрли сите недостатоци на македонскиот безбедносен систем. Во овој период, во повеќе од 150 населени места, полицијата не можеше

⁶²³ http://www.uni-graz.at/opv1www_ustav_makedonija_mak.pdf.

⁶²⁴ <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=34>.

да ја врши својата функција. Тоа се смета за најголемиот пропуст на македонскиот безбедносен систем во периодот на неговото етаблирање.

Македонскиот безбедносен систем низ сите овие години ги преживеа истите болести, како и Република Македонија, како држава. И тоа е нормално од проста причина што беше невозможно системот за безбедност да биде изолиран од случувањата во државата. Имаше моменти кога безбедносниот систем на Р. Македонија добро ја извршуваше својата функција, но исто така, имаше и моменти кога тој сериозно потфрли. Во иднина, за да се избегнат таквите ситуации, потребно е и натаму сериозно да се работи на изградбата на безбедносниот систем како најзначајна алка во функционирањето на државата. Тоа е единствениот и вистинскиот пат да се изгради безбедносен систем кој во иднина активно ќе придонесува во колективниот систем за безбедност.

3. ЗАКЛУЧОК

Развојот на безбедносниот систем неспорно е еден од најважните елементи во развојот на државата. Силен безбедносен систем е основа и за функционирање на правото и развојот на правната држава. Оттука со право може да се заклучи дека безбедносниот систем и тоа како е неопходен во растот и развојот на државата и правото. Без систем на безбедност кој ќе е подготвен да се справи со сите предизвици не може да зборуваме за развој на државата и функционирање на правото.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Декларација за поддршка на стратегиските интереси на Република Македонија, Охрид, 10 ноември 2004.
- [2] Влада на Република Македонија, Политичка рамка на СОП, Скопје, октомври 2003.
- [3] Програма за трансформација на Армијата на Република Македонија, Влада на РМ, Скопје, мај 2004.
- [4] Стратегија за развој и формирање на Национален координативен центар (НКЦ), стр. 6-7.
- [5] Буцакоски, С., Разузнавање, Коста Абраш, Охрид, 2005, стр. 529.
- [6] Реформите на безбедносниот сектор во Република Македонија и нивното влијание врз борбата против криминалитетот, Зборник на трудови од меѓународната научна и стручна конференција одржана на 15. 09. 2012 година во Скопје, стр. 10.
- [7] Службен весник на РМ број: 45/1998, 19/95, 42/2001, 46/2004, 7/2005, 46/2006, 114/2006, 37/96, 15/97, 70/2001, 55/2002, 84/2003, 80/39, 19/04;
- [8] Устав на РМ член 68, 84, 86 и 91;
Интернет ресурси:
- [9] http://arhiva.vlada.mk/files/Vladina_koncepcija_za_bezbednost.pdf
- [10] <http://www.igu.gov.mk/?q=node/17>.
- [11] http://mioa.gov.mk/files/pdf/dokumenti/ZAKON_ZA_SLEDEWE_NA_KOMUNIKACIITE.pdf.
- [12] http://www.unigraz.at/opv1/www_ustav_makedonija_mak.pdf
- [13] <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=34>.
- [14] http://arhiva.vlada.mk/files/Vladina_koncepcija_za_bezbednost.pdf.
- [15] <http://www.president.gov.mk/>.
- [16] <http://vlada.mk/node/22>.
- [17] <http://www.sobranie.mk/>

THE CONTRIBUTION OF USA IN BALKAN EUROPEANIZATION

Zeqirja RexhepiUniversity of Tetovo, Tetovo, Macedonia, zeqirja.rexhepi@unite.edu.mk

Abstract: After the communist system fall, the countries in the Balkan region have faced a historical period known as “*transition*”, a period in which the parliamentary democracy and market economy were established. Having a sustainable historic past, Balkan countries overcome the transition phase with numerous contradictions, by protecting the borders of nation-states. Whereas, in Federative Yugoslavia, a state without a historical past, new political realities were created; a process which went through many wars and as a result, new national countries were established in the Balkans. Actually, in this corner of Europe, seventy years after Yugoslavia’s constitution as a state, the process of “dismantling” the creation of Versailles begins. In the Treaty of Versailles (1919), the United States had attempted to give its contribution to build the 20th century Europe through the process of “self-determination”, but at that time American proposals were not taken into account. However, issues of the early 20th century were again put to the table in the late 20th century. The role of America at this period was quite different. In the late twentieth century America was engaged in various world regions as a “guardian” observing the global processes of contemporary civilization. In this context, noticing the “Europeans” inability, USA has got involved to a great extent in the development processes of the Balkans, contributing to the establishment of peace, political stability and the parliamentary democracy system, which in fact constitute the foundations for the “Europeanization” of the peoples and countries of the Balkans.

Keywords: system, democracy, transition, Europeanization, Balkan.

KONTRIBUTI I SHBA-SË NË EVROPIANIZIMIN E BALLKANIT

Zeqirja RexhepiUniversiteti i Tetovës, zeqirja.rexhepi@unite.edu.mk

Abstrakt: Pas rënies së sistemit komunist vendet e rajonit të Ballkanit janë përballur me një periudhë historike që njihet si “*tranzicion*”, periudhë kjo në të cilën vendoset demokracia parlamentare dhe ekonomia e tregut. Vendet ballkanike me të kaluar historike të qëndrueshme fazën e tranzicionit e kaluan me shumë kundërthënie, duke ruajtur kufijtë të shteteve-kombe. Ndërkaq, në Jugosllavinë Federative, një shtet pa të kaluar historike, u krijuan realitete të reja politike, proces ky që kaloi nëpër shumë luftëra me ç’rast krijohen shtete të reja kombëtare në Ballkan. Në të vërtetë, në këtë cep të Evropës, shtatëdhjetë vjet pas krijimit të Jugosllavisë si shtet, fillon procesi i “demontimit” të krijesës së Versajës. SHBA-të, ishin përpjekur në Traktatin e Versajës (1919) të japin kontributin e saj, përmes procesit të “*vetëvendosjes*” të ndërtohet Evropës e shekullit XX, por atëbotë propozimet amerikane nuk ishin marrë parasysh. Afërsisht në fundshekullin e XX-të, sërish ishin vënë në tryezë çështjet e fillimshekullit. Roli i Amerikës në këtë kohë ishte krejt i ndryshëm. Në fundshekullin e XX-të Amerika ishte e angazhuar në rajone të ndryshme të botës, si një “kujdestar” që përkujdesej për proceset globale të qytetërimit bashkëkohor. Në këtë kontekst, SHBA duke vërejtur paaftësinë e “*Evropianëve*” në masë të madhe është inkuadruar në zhvillimin e proceseve në Ballkan, duke dhënë ndihmesën e vet në vendosjen e paqes, stabilitetit politik dhe sistemit të demokracisë parlamentare, që në të vërtetë përbëjnë themelin kryesor për “evropianizimin e popujve dhe vendeve të Ballkanit.

Fjalë kyçe: Sistemi, demokracia, tranzicioni, evropianizimi, Ballkani.

HYRJE

Evropa njihet si toka në të cilën janë zhvilluar të gjitha proceset historike, që lanë gjurmët e tyre në zhvillimin e qytetërimit evropian, për të arritur deri në periudhën bashkëkohore, kur vlerat e sistemit të demokracisë parlamentare kanë arritur një fazë tejet të zhvilluar. Mirëpo, edhe pse Evropës nuk mund t’i mohohen atributet historike të parlamentarizmit, SHBA, një shtet me histori shumë më të shkurtër se sa Evropa, gjatë shekullit XX luajtën rolin kryesor në afirmimin dhe kultivimin e vlerave të sistemit të demokracisë parlamentare. Pas rënies historike të sistemeve totalitare, siç ishte fashizmi dhe komunizmi, Amerika e zëvendëson Evropën, në rolin e “lokomotivës” së të gjitha proceseve shoqërore në Botë, por edhe në Evropë. Në të vërtetë, Amerika e merr rolin e kujdestarit permanent të zgjerimit të hapësirës së demokracisë parlamentare dhe ekonomisë së tregut, duke e mbështetur ngritjen e institucioneve të përgjegjshme për kultivimin e vlerave të sistemit të demokracisë parlamentare.

Në historinë e qytetërimit evropian krahas zhvillimeve shoqërore politike janë përpunuar edhe teori të ndryshme mbi sistemet politike dhe mbi shtetin, mbi bazë të cilave është krijuar *identiteti politik* dhe *identiteti kombëtar evropian*. Evropa është vendi ku lindi koncepti mbi kombin dhe është zhvilluar *shteti kombëtar*, që është *shpikja më e suksesshme e historisë evropiane*.

Shteti – kombëtar evropian e merr formën e vet në kohën e Revolucionit Francez. Edhe pse proceset shoqërore politike në Francë, gjatë kohës së Revolucionit “rrëshqitën” drejt diktaturës, megjithatë idetë revolucionare të tij patën jehonë në tërë Evropën. Pikërisht, gjatë shekullit XIX mbi themele të idealeve kombëtare, në shtetet shumëkombëshe (perandori) janë themeluar *Lëvizjet Kombëtare* për çlirim dhe bashkim kombëtar. Lëvizjet kombëtare gjatë shekullit XIX dhe XX, e shpërbënë “Evropën e Perandorive” dhe e krijuan “Evropën e Kombeve”, duke krijuar kështu një hartë të re të Evropës.

Jehona e ideve të Revolucionit Francez dhe e lëvizjeve tjera kombëtare evropiane, ndihet edhe tek popujt e Ballkanit, që ishte nën administrimin e Perandorisë Osmane. Në këtë pjesë të Evropës, lëvizjet kombëtare fillimisht patën karakter çlirimtar, por pas krijimit të formacioneve të para shtetërore dhe njohjes së tyre nga Fuqitë e Mëdha, kombet e vogla ballkanike bënë plane për të mbizotëruar mbi popujt tjerë, duke u mbështetur tek ndonjëra nga fuqitë evropiane. Edhe pse Rendi ndërkombëtar i Vjenës e kishte vendosur të ashtuquajturin parim “*staus-quo*”, por megjithatë fuqive pretendente (Rusia dhe Austro-Hungaria), sa herë që u jepej rasti i shtrinin politikën e tyre ekspansioniste. Shtetet-kombe ballkanike të sapoformuara, të mbështetura në prapaskenë nga “*aleati*” i madh (Rusia), në emër të “çlirimt” të vëllezërve me prejardhje të përbashkët, në fakt marrin rolin e “*dorës së zgjatur*” të politikave ruse në Ballkan. Përpjekjet e këtyre politikave të Rusisë në Ballkan do të lënë pasojë tepër të rënda në marrëdhëniet e kombeve ballkanike, pasojë që duhet t’i vuajmë edhe brezat e sotëm.

Gjatë shekullit XIX, kur Evropa merr formën përfundimtare të copëzimit të saj – në *shtete-kombëtare*, kombet e mëdha: anglezët, francezët, gjermanët, italianët... i drejtonin marrëdhëniet ndërkombëtare. Në këtë periudhë historike, SHBA ishte në fazën e konsolidimit si fuqi e madhe, ndërkaq politika e saj e jashtme ishte e mbyllur në hemisferën perëndimore (doktrina Monro). SHBA, del në skenën e marrëdhënieve ndërkombëtare gjatë Luftës së Parë Botërore, pra në fillim të shekullit XX, roli i politikës së jashtme të saj vjen duke u rritur gjithnjë e më tepër.

MARRËDHËNIET NDËRKOMBËTARE EVROPIANE DHE BALLKANI

Marrëdhëniet ndërkombëtare në Evropë, tradicionalisht ishin drejtuar sipas principit të *ekuilibrit të forcës*, mirëpo me daljen në skenë të Gjermanisë dhe Italisë, principi i përmendur vihet përballë konceptit Realpolitik. Vlen të theksohet se, të dy parimet për të cilat angazhoheshin shtetet-kombe evropiane (Fuqitë e Mëdha), e çonin shoqërinë evropiane drejt rirreshtimeve të reja dhe konfrontimit. Parimet e sipërpërmendura e çuan shoqërinë evropiane në krijimin e dy aleancave, të cilat u përplasën në Luftën e Parë Botërore. SHBA-të i përbuznin të dy principet e evropianëve dhe ofronin parime mbi të cilat duhej ndërtuar Rendi Botëror, si: demokracia, siguri kolektive dhe vetëvendosja (Kissinger, 1999).

Gjatë kohës së Luftës së Parë Botërore, SHBA përpiqet t’u imponojë Fuqive Evropiane parime morale të politikës së saj të jashtme: *sigurimi kolektiv* dhe *vetëvendosjen e popujve*. Kjo përpjekje fillon me angazhimin e Presidentit demokrat Uillson, i cili ishte përpjekur të ndërmjetësojë midis palëve për një zgjidhje paqësore të luftës. Fillimisht ai arrin një marrëveshje me britanikët, më 1916, e cila njihet si *Memorandumi i datës 22 shkurt 1916* (Zenelaj, 2013). Me këtë rast, aleatët e Antantës janë siguruar se do të marrin ndihmën amerikane nëse Gjermania do të refuzojë paqen e propozuar. Perandori i Gjermanisë e refuzon projektin e ofruar dhe më 1917, SHBA hynë në luftë për t’i dhënë fund asaj dhe për vendosjen e zgjidhjeve afatgjate. Mirëpo, gjatë marrëveshjes së paqes në Paris (1919), diplomacia tradicionale e kombeve evropiane bëri të kundërtën e asaj që mendonte diplomacia amerikane (Uillsoni). Epilogu i vendimeve të evropianëve ishte rikthimi i kundërtënieve, të cilat sollën Luftën e Dytë Botërore. Ndërkohë që politika e jashtme amerikane sërish mbyllet në hemisferën perëndimore - *politika izolacioniste*.

Pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, Evropa ndahet midis aleatëve fitues, mbi bazë ideologjike, në LINDJE dhe PERËNDIM. Në Perëndim bënin pjesë vendet, në të cilat do të ringrihet ekonomia e tregut dhe institucionet e demokracisë parlamentare, ndërsa në Lindje do të bënin pjesë vendet, në të cilat do të vendoset i ashtuquajturi sistem i demokracisë popullore dhe ekonomia shtetërore. Me ndryshimet që ndodhën në Marrëveshjen e Jaltës (1944) rritet numri i vendeve evropiane që hynë në sferën e të ashtuquajturave “*demokracie popullore*”. Disa nga këto vende dhe popuj evropianë “integrohen” në kuadër të *Bashkimit Sovjetik*, ndërsa vendet tjera, ku hynin edhe vendet e rajonit të Ballkanit, “integrohen” në sistemin e *demokracie popullore* (komunist) me sovranitet të kufizuar. Në kohën e *Luftës së Ftohtë*, SHBA luajtën rolin kryesor në kultivimin dhe mbrojtjen e vlerave të sistemit të demokracisë parlamentare dhe ekonominë e tregut.

Betonizimi i sistemit komunist u çka më 1985, atëherë kur Mihail Gorbaçovi filloi programin për ristrukturim ekonomike (perestrojka), program ky që ishte i shoqëruar edhe me një përqsasje të re sociale dhe intelektuale (glasnost) që vuri në diskutim bazën mbi të cilën ishte ndërtuar i gjithë sistemi sovjetik (Albright, 2004). Përderisa administrata e Presidentit Bush i Vjetër, në përfundim të Luftës së Ftohtë (1989/90), e shpalli RENDIN E RI BOTËROR, që nënkuptonte partneritetin e ri midis kombeve: *rritjen e sistemit të demokracisë parlamentare, rritjen e begatisë, vendosjen e paqes dhe shkurtimin e armëve* (Kissinger, 1999). Administrata e Presidentit tjetër të SHBA-së, Bill Clinton, sipas dëshmisë së Sekretarit të Shtetit të SHBA-së synimet e SHBA-së në Evropë ishin: Zgjerimi i NATO-s dhe nxitja e integritetit të Rusisë në Perëndim dhe ulja e rrezikut të ndarjes së Botës. Krahas këtyre synimeve gjenerale amerikane, për një të ardhme më të mirë, politika e jashtme amerikane ishte e interesuar qetësisht në mbylljen e konflikteve të armatosura dhe vendosjen e paqes në rajonin e trazuar të Ballkanit. Në përfundim të luftës në Bosnjë dhe Hercegovinë, SHBA angazhoheshin për jetësimin e tërësishtëm të Marrëveshjes së Dejtonit (Albright, 2004).

SHBA DHE ZHVILLIMI I PROCESVEVE NË JUGOSLLAVI

Plani i Presidentit Bill Clinton, ishte krahas zgjidhjes së konflikteve në Ballkan, në Evropën Lindore të krijohej një “sferë interesash të përbashkëta”, ku çdo komb do të mund të jetonte i lirë dhe i sigurt. Për këtë arsye, fillon procesi i vendosjes së lidhjeve midis NATO-s dhe vendeve të Evropës Lindore, nëpërmjet *Partneritetit për Paqe*. Mirëpo, ajo që zhvillohej në Jugosllavi nuk mundësonte realizimin e objektivave amerikane.

Në Ballkan, ose më saktësisht në vorbullën e konfliktit, Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Kosovë, politika e jashtme amerikane përballet me agresorë specifikë, të cilët e sfidonin, jo vetëm politikën e jashtme amerikane, por edhe qytetërimin bashkëkohor dhe vlerat elementare të demokracisë.

Nga fundi i rënies së komunizmit, në skenën politike serbe ishte ngjitur një klasë politike totalitare, e cila nuk dallonte aspak nga ato të fashizmit. Drejtuesi kryesor i kësaj klase politike, Slobodan Millosheviqi, nuk dallonte fare nga drejtuesit e fashizmit. E frymëzuar nga projekti i Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Serbisë, klasa politike nacionaliste serbe, fillimisht e vendosi nën kontrollin e saj Armatën Jugosllave, për të realizuar me forcën e armëve të realizojë projektin e “Serbisë së Madhe”. Akoma pa shpërthyer pluralizmi politik, Kosovës, e cila kishte gëzuar statusin e njësisë federale në Jugosllavi, iu imponua zgjidhje e dhunshme kushtetuese, me të cilën Serbia i hiqte autonominë politike territoriale. Përderisa zhvillohej konflikti i armatosur në Slloveni dhe Kroaci, Kosovës i kërcënohej rreziku për t’u shndërruar në kasaphanë të vërtetë. Për këtë arsye, diplomatët amerikanë të administratës së Bushit të Vjetër, në Ditën e Krishtlindjeve të vitit 1992, e njoftuan Millosheviqin se SHBA-ja *do të kundërpërgjigjej ushtarakisht nëse serbët do të fillonin ndonjë konflikt të armatosur në Kosovë* (Albright, 2004).

Jugosllavia si një shtet shumëkombësh pa attribute historike, në kapërcim nga sistemi komunist në sistemin parlamentar nuk arrin të mbijetojë dhe aq më tepër bëhet shkak lufte me përmasa të gjera. Në këtë shtet, që në fakt ishte një *eksperiment i diplomacisë evropiane*, kombet qenë të mbërthyer nga pakënaqësitë historike. Duke kërkuar identitetin e tyre, ato zhyten në konflikte dhe luftëra, skenat e së cilës kanë mundur të shihen gjatë Luftës së Dytë Botërore. Nxitësi kryesor i krizës jugosllave, padyshim ishte udhëheqësi serb, Millosheviqi. Në periudhën historike kur qytetërimi evropian duhej të lëvizte drejt progresit, ekonomisë së tregut dhe vlerave të demokracisë parlamentare, ai synonte të kundërtën, krijimin e “Serbisë së Madhe”. Ai, në të vërtetë synonte të shfrytëzojë parimin ndërkombëtar të *sovrانيتit të shtetit*, dhe sipas modelit makiavelist të Rishelje-së, ku *arritja e qëllimit justifikon mjetet e përdorura*. Atë që nuk e parashikoi udhëheqësi serb ishin parimet e reja, përmes të cilave SHBA përpiqeshin t’u japin formë marrëdhënieve ndërkombëtare në hyrje të shekullit XXI.

Megjithatë, modeli i përmendur Risheljan, sipas Kissingerit, ishte gjithnjë i përcmuar nga amerikanët. SHBA-ja, e cila e kishte marrë rolin e Udhëheqjes së Rendit të Ri Botëror, sfidës “Millosheviq”, iu përgjigj me forcën e armëve, si në rastin e Bosnjës, ashtu dhe në rastin e Kosovës. Në rrethana të një agresioni të egër dhe spastrimit etnik, SHBA si një vend që kishte marrë mbi vete rolin e përkujdesjes për paqe në Botë, nuk mund të toleronte krimet serbe. Edhe në rastin e Bosnjë-Hercegovinës dhe më pas të Kosovës, politika e jashtme amerikane, veprimi përmes të ashtuquajturve turbo-diplomatë (Holbruk, Gelbard, Hill, etj). Në përpjekjet për zgjidhje paqësore të konflikteve, SHBA shfrytëzuan instrumentet për vendosjen dhe ruajtjen e paqes, në Bosnjë sulmuan caqet ushtarake serbe, ndërsa në krizën e Kosovës sulmuan caqet ushtarake të Serbisë.

Në të vërtetë, deri në vitin 1994, politika e jashtme e SHBA-së ishte e fokusuar në embargon e armëve, duke i dhënë shans arritjes së paqes me mjete politike. Nga kjo kohë SHBA ndërmarrin iniciativën për ndërprerë procesin e ndarjes së Bonjës dhe për të përmbyllur konfliktin e armatosur. Në këtë periudhë SHBA kaluan në strategjinë “*lift and strike*”, sipas të cilës parashihej suspendimi i embargos së armëve për boshnjakët. Ndryshimi kursit të politikës së jashtme amerikane do të mundësojë sukseset ushtarake në terren kundër forcave serbe. Kursi i ri politik u jepte mundësi SHBA të marrin rolin udhëheqës në tërë procesin, si ushtarak ashtu dhe diplomatik (Touval, 1996).

Roli udhëheqës i diplomacisë amerikane për rrjedhojë pati marrëveshjen paqësore në bazën e Forcave Ajrore të SHBA-së, në Dejtton të Ohajos. Megjithatë, Marrëveshja e Dejttonit nuk i dha fund luftës në ish-Jugosllavi, sepse kishin mbetur akoma shumë çështje të tjera të pazgjidhura, për të përmbyllur “kapitullin jugosllav”.

Vlen të theksohet se, çështja e Kosovës, në kohën kur zhvilloheshin bisedimet në Dejtton, nuk ishte prioritet i politikës së jashtme amerikane. Kosova në këtë kohë mbahej nën regjim të plotë ushtarako-politor, ku keqtrajtimet e shqiptarëve etnikë ishin përditshmëri. Sipas “Human Rights Watch” në Kosovë shkeleshin të drejtat njerëzore, të shqiptarëve, duke i shtyrë shqiptarët drejt vetëmbrojtjes së armatosur.

Për shkak të përkeqësimit permanent të gjendjes, në Kosovë shfaqet lëvizja e rezistencës së armatosur kundër regjimit të Millosheviqit, e njohur si Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK). Gjatë kësaj kohe, administrata amerikane e Presidentit Bill Clinton, edhe njëherë ia rikujtoi Millosheviqit “Paralajmërimin e Krishtlindjeve” të vitit 1992. Kjo nënkuptonte se, pas Marrëveshjes së Dejttonit (1995), diplomacia amerikane e kishte fokusuar objektivin e saj për t’i dhënë fund “krizës jugosllave” dhe për të orientuar procesin drejt evropianizimit të Ballkanit. Për të arritur objektivin final, SHBA synonin demilitarizimin e Ballkanit, filluar me përmbyshjen e forcës ushtarake të Serbisë, krijimin e një fryme bashkëpunimi mes vendeve të rajonit dhe së fundi integrimin e këtyre vendeve në strukturat euro-perëndimore: NATO dhe Unionin Evropian.

Në prag të Luftës së Kosovës (1999), diplomacia e SHBA, në krye të së cilës ndodhej Medlin Olbrajt, ishte e angazhuar në unifikimin e qëndrimeve të aleatëve të NATO-s. Rreth çështjeve që tashmë kishin filluar të hapen si rezultat i aktiviteteve të UÇK-së, në Kosovë (pas masakrës së Prekazit - 1998), në takimet e Grupit të Kontaktit, që mbahet në Londër, pas debateve të shumta kundërshtuese, Serbisë megjithatë i vendosen sanksionet (Albroght, 2004). Ndonëse, masat e aprovuara kundër regjimit serb, për shkak të zvarritjes së tyre, në të shumtën e rasteve nuk jepnin rezultatin e pritur për të penguar regjimin vrastar të Millosheviqit, Olbrajt, sjell konkluzion se, përshpejtimi i zgjidhjes së konfliktit duhet të drejtohet nga SHBA.

Zhvillimet në Kosovë shkonin drejt përkeqësimit të gjendjes edhe ashtu të rënduar. Përderisa zhvilloheshin përpjekjet diplomatike për gjetjen e një zgjidhje politike të krizës, më 16 janar 1999, forcat militariste serbe kryen masakrën e radhës, në Reçak, pamjet e së cilës e tronditën opinionin botëror. Pak ditë më vonë, më 29 janar 1999, në takimin e radhës së Grupit të Kontaktit, midis alternativave të mundshme vendoset të zhvillohen bisedime për paqe, të cilat u përcaktuan të mbahen në Rambuje të Francës.

Edhe përkundër përpjekjeve të jashtëzakonshme të diplomacisë ndërkombëtare, në veçanti të diplomacisë amerikane, për një marrëveshje paqësore në Kosovë, e njëjta nuk është arritur për shkak të refuzimit nga ana e serbëve.

SHBA, megjithatë provuan edhe përpjekjen e fundit për të penguar veprimet ushtarake të Millosheviqit, duke dërguar në Beograd njërin nga diplomatët më të shquar, Riçard Holbruk. Diplomati amerikan i dorëzoi ultimatumin se, në qoftë se nuk e pranon marrëveshjen e ofruar, do të sulmohej ushtarakisht. Më 23 mars 1999, Holbruku kthehet në Bruksel, ku i informon aleatët e NATO-s për qëndrimin negativ të Millosheviqit. Pas këtij momenti, sekretari gjeneral i NATO-s Javier Solana urdhëron gjeneralin Vesli Klark të fillojë operacionin ushtarak për të parandaluar katastrofën humanitare në Kosovë (Solana, 1999).

Gjatë kohës së bombardimeve të NATO-s, më 15 prill 1999, Presidenti Clinton midis tjerash, do të deklarojë: *“Ne, së bashku me 18 aleatët tanë të NATO-s, ndodhemi sot në Kosovë sepse duam ta ndalojmë masakrën dhe spastrimin etnik, sepse duam të ndërtojmë një Evropë të qëndrueshme, të bashkuar, të begatë, që të përfshijë Ballkanin dhe fqinjët e tij dhe sepse nuk duam që shekulli i XXI të mbizotërohet nga dyzimi i errët i armëve moderne me urretjen e lashtë etnike, racore dhe fetare. Ne nuk mund të rrimë e të bëjmë sehir sesi qindra-mijëra njerëz trajtohen barbarisht, vriten, përdhunohen, dëbohen me forcë nga shtëpitë e tyre, sesi u shuhen historitë e familjeve të tyre, të gjitha në emër të krenarisë e të pastërtisë etnike...!”* (Clinton, 1999).

Vlen të theksohet se, Millosheviqi, si gjithë diktatorët tjerë gjatë historisë, nuk pati kapacitet për të kuptuar se “politika” e tij e gjenocidit dhe e spastrimit etnik, për krijimin e “Serbisë së Madhe” i takonte së shkuarës historike dhe jo së ardhmes dhe se proceset qytetëruese evropiane zhvilloheshin në kahe të kundërt të mendësisë serbe.

Falë politikës së jashtme të SHBA-së, marrëdhëniet ndërkombëtare, në fillim të mijëvjeçarit të tretë do të zhvilloheshin edhe mbi parime morale, për të cilën ishin angazhuar Presidenti Uillson, Ruzvelt dhe së fundi Presidenti Bush dhe Clinton. Këto parime do të bëhen pjesë të politikave të jashtme të kombeve evropiane.

Rendi i Ri Botëror, për të cilën angazhohet politika e jashtme amerikane shkon përtej interesave egoiste të kombeve ballkanike.

PËRFUNDIM

Përderisa në shekullin XIX, Amerika konsolidohet si fuqi e madhe, në shek. XX, përpjekjet e sa do të fillojnë me propozim-idesh rreth funksionimit të marrëdhënieve ndërkombëtare (sigurimi kolektiv, vetëvendosja), duke

përfunduar me imponimin e zgjidhjeve mbi parime, të cilat shkonin përtej parimeve tradicionale të fuqive evropiane (intervenimi humanitar). Pra, parimet bazë mbi të cilat lëvizte politika e jashtme amerikane, gjatë shekullit XX, nga koha e Luftës së Parë Botërore, nisur me Presidentin Uillson, më pas Presidentin Ruzvelt dhe së fundmi Presidentët Bush dhe Klinton, e forcuan gjithnjë e më tepër SHBA-në, duke i dhënë Amerikës rolin e mbrojtësit efikas të paqes në botë. Në të vërtetë, pa SHBA-në, kombet evropiane si të veçanta, asnjëherë nuk janë dëshmuar se janë në gjendje të zgjidhin konflikte dhe as ta ruajnë paqen. Kështu ndodhi edhe gjatë kohës së luftërave në ish-Jugosllavi.

Në shekullin XX, doktrinat totalitare u diskredituan falë angazhimit të politikës së jashtme amerikane. Në periudhën vijuese, në epokën e RENDIT TË RI BOTËROR roli i SHBA-së është në vendosjen e standardeve morale në politikat e jashtme. Në këtë drejtim duhet kuptuar edhe angazhimin amerikan në vendosjen dhe funksionimin e sistemit të demokracisë parlamentare në rajonin e Ballkanit.

Gjeografia e kishte vendosur SHBA-në, në hemisferën perëndimore, ajo ishte e mbrojtur nga dy oqeanë të mëdha. Madhësia dhe rritja e madhe ekonomike në shekullin XX i mundësonte Amerikës premisa themelore për të ushtruar rolin drejtues të proceseve në marrëdhëniet globale, në fillim të mijëvjeçarit të tretë, gjithnjë duke u bazuar në vlerat e sistemit të demokracisë parlamentare, pluralizmin politik dhe ekonominë e tregut.

Pas rënies së komunizmit, SHBA është shndërruar në faktor i domosdoshëm pa të cilën pothuajse është e pamundur vendosja e paqes dhe stabilitetit të qëndrueshëm. Si një misionare e paqes në Botë, roli i Amerikës ndoshta do ishte zbehur përballë problemeve të qytetërimit njerëzor, andaj ajo është e detyruar shpesh të shtyjë edhe aleatët perëndimorë evropianë për marrjen e vendimeve më efikase për zgjidhjen e krizave dhe vendosjen e paqes (rasti i Jugosllavisë).

Duke pasur parasysh se, demokracia parlamentare gjithnjë do të mbetet një opsion i “sulmuar” nga sisteme, apo dhe ideologji të ndryshme totalitare, si një prirje egoiste e natyrës njerëzore, Amerika, si e vetme, sigurisht se do ta kishte humbur luftën. Në misionin e saj, SHBA-së i është e nevojshme, më shumë se kurrë, një Evropë e fuqishme. Andaj, nuk është befasi përpjekja amerikane për të vendosur paqen dhe stabilitetin në tokën e origjinës së vlerave demokratike. Në këtë kontekst duhet të shihet edhe përpjekja e diplomacisë amerikane, për bashkëpunimin rajonal (vendet e Ballkanit Perëndimor), duke përgatitur shtegun, për të gjitha vendet e rajonit, drejt integritetit në NATO dhe Unionin Evropian.

Mirëpo, përpara ballkanasve, në veçanti për ne shqiptarët, shtrohet dilema, e cila kërkon përgjigje të shpejtë, në radhë të parë nga klasa akademike: Në ç’kahe lëvizin proceset shoqërore në rajon dhe në veçanti në hapësirën shqiptare, dhe në qoftë se këto procese lëvizin në kahe të drejtë, atëherë në çfarë stadi jemi ne shqiptarët dhe të tjerët?

Me këtë rast, dëshiroj të theksoj se, në kohën e sotme, *revolucionarizimi i ideve progresive*, siç janë idetë *euro-perëndimore*, pra *pro Rendit të Ri Botëror*, të cilat mund të jenë vetëm produkt i klasës së mirëfilltë akademike, është i pashmangshëm. Kjo do ta ndërjegjësonte klasën politike të kohës për t’i përkapë proceset bashkëkohore. Në qoftë se kjo nuk mund të ndodhë për shkak të “shterpësisë” së politikanëve, atëherë klasa akademike duhet të imponohet si faktor në jetën shoqërore-politike me qëllim të marrjes së përgjegjësisë që i takon përballë zhvillimeve shoqërore bashkëkohore.

LITERATURA E SHFRYTËZUAR

- [1] Ahrens, Geert Hinrih, (2010), *Diplomaci mbi tehun e thikës*, Tiranë.
- [2] Albright, Madeleine, (2004), *Zonja Sekretare* (autobiografi), Tiranë.
- [3] Banac, Ivo, (2001), *Raspad Jugosllavije*, Zagreb.
- [4] Buxhovi, Jusuf, (2009), *Kthesa historike I*, Prishtinë.
- [5] Human Rights Watch, (1996) *Raporti Botëror*.
- [6] Joviç, Borisav, (1995), *Poslednji dani SFRJ*, Beograd.
- [7] Kadijeviç, Veljko, (1993), *Moje vidjenje raspada*, Beograd, 1993.
- [8] Kovačević, Zhivorad, (2007), *Amerika i raspad Jugosllavije*, Beograd.
- [9] Klinton, Bill, (1999), *Ne luftën, ju paqen. Fragment nga komentet e Presidentit Bill Klinton drejtuar Shoqërisë Amerikane të Reporterëve të Gazetave lidhur me situatën në Kosovë. Hoteli Fairmont, San Francisko, Kaliforni, ora 3:06, e enjte, 15 prill 1999*; Tiranë.
- [10] Nathanaili, Petrit, (2009), *Marrëdhëniet ndërkombëtare nga origjina e deri më sot*, Tiranë.
- [11] Silajxhiq, Haris, (1999), *Shqipëria dhe SHBA në arkivat e Uashingtonit*, Tiranë.
- [12] Touval, Saadia, (1996), *Coercive Mediation on the Road to Dayton*, International Negotiation I, Kluwer Law International, Holandë.
- [13] Press Statement by Javier Solana, 23 March 1999.
- [14] Wesley, Clarck, (2001), *Waging Modern War*, New York.
- [15] Zenelaj, Egerem, (2013), *Historia e diplomacisë*, Prishtinë.

INTERIM MEASURES IN ARBITRATION

Emilija Gjorgjioska

St. Kliment Ohridski University in Bitola, Faculty of economics-Prilep, emilija.mateska@uklo.edu.mk

Zorica Stoileva

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Law Iustinianus Primus in Skopje,
stoileva_zorica@yahoo.com

Dijana Gorgieva

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Law Iustinianus Primus in Skopje,
dgorgieva64@yahoo.com

Abstract:In the arbitration, just like in civil litigation, it may be necessary before the final merit award is rendered by the arbitral tribunal, the relations between the parties to be temporarily settled. The need for ordering interim measures before or during an arbitration may arise in order to create conditions for maintaining the existing situation until the arbitration settlement of the dispute, facilitating the enforcement of the potential condemnatory arbitration award or faster conduct of the arbitration. Due to these advantages of the interim measures, the problem of interim measures in the modern arbitration process theory and practice gets more and more important. In the context of this, the questions arise what types of interim measures and under what conditions can be ordered in the arbitration? Who has the authority to order interim measures: the state court or arbitrator of the arbitration tribunal or arbitrator for emergencies, and etc. Regarding the types of interim measures that can be ordered before or during the arbitration, there are: conservation, temporary, procedural-facilitating, record-keeping and execution-enforcement measures. The conditions for ordering each of these measures are specific and depend on the purpose and function of the interim measure itself. Regarding the dilemma who is authorized to order interim measures in the arbitration, it must be emphasized that the older arbitration theory and practice that has been created around state protectionist legal politics accepts the position that only the state court can order interim measures while the contemporary arbitration theory and practice proves that the arbitrator of the arbitration court (more often) or an emergency arbitrator (less often) should order the interim measures in the arbitration. It is precisely because of these problems and dilemmas that still baffle the science of the arbitration procedural law the subject of this paper will be the legal regulation of the subject matter of the interim measures in the Macedonian arbitration legislation. For this purpose, an analysis will be made of the positive legal provisions of the Law on Litigation Procedure of the Republic of Macedonia which regulates the domestic arbitration, the Law on International Commercial Arbitration of the Republic of Macedonia, which regulates the international arbitration and the Rules of The Permanent court of Arbitration attached to the Economic Chamber of Republic of Macedonia that apply to resolve arbitration disputes with and without a foreign element and will be analyzed whether they regulate and to what extent they regulate the issue of ordering of interim measures in the arbitration. This will be done in order to conclude whether there is a need for amendments of the Macedonian Arbitration Legislation in order for the Macedonian arbitration procedural right to be in line with the modern arbitration tendencies for ordering interim measures in the arbitration, primarily the UNCITRAL Model Law.

Keywords:interim measures, arbitration, macedonian arbitration legislation

ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ ВО АРБИТРАЖНАТА ПОСТАПКА

Емилија Ѓорѓиоска

Економски факултет, Прилеп, Универзитетот Св. Климент Охридски - Битола,
emilija.mateska@uklo.edu.mk

Зорица Стоилева

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“ Скопје,
stoileva_zorica@yahoo.com

Дијана Ѓорѓиева

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“ Скопје,
dgorgieva64@yahoo.com

Резиме: Во арбитражната постапка, исто како и во граѓанската парнична постапка, може да се појави потреба пред донесувањето на конечната мериторна одлука односите меѓу странките привремено да се уредат. Потребата за донесување на привремени мерки пред или во текот на арбитражната постапка може да се појави заради создавање на услови за одржување на постоечката состојба до арбитражното решавање на спорот, олеснување на извршувањето на потенцијалните кондемпнаторни арбитражни одлуки или побрзо водење на арбитражната постапка. Поради овие предности на изрекувањето на привремените мерки проблематиката за привремените мерки во модерната арбитражна процесна теорија и практика добива сè повеќе на значење. Во контекст на ова се отвораат прашањата кои видови привремени мерки и под кои услови може да се изречат во арбитражната постапка, кој може да ги изрекува привремените мерки: државен суд, арбитар на арбитражниот суд, арбитар за итни случаи и слично. Во поглед на видовите привремени мерки кои може да се изречат пред или во текот на арбитражната постапка најчесто се изрекуваат конзервациски, привремени, процесно-олеснувачки, евиденциски и егзекуциско-обезбедувачки. Условите за изрекување на секоја од овие мерки се специфични и зависат од самата цел и функција на привремената мерка. Што се однесува пак до дилемата кој е овластен да одредува привремени мерки во арбитражната постапка мора да се потенцира дека постарата арбитражна теорија и практика која се создаде околу државно протекционистичката правна политика прифаќа позиција дека тоа може да биде само државен суд, додека современата арбитражна теорија и практика докажува дека тоа треба да биде арбитар на арбитражниот суд (почесто) или арбитар за итни случаи (поретко). Токму поради овие проблеми и дилеми кои сеуште ја брануваат науката за арбитражното процесно право предмет на овој труд ќе биде законското регулирање на тематиката за привремените мерки во македонското арбитражно законодавство. За оваа цел ќе биде направена анализа на позитивните законски одредби на Законот за парничната постапка на Република Македонија кој ја уредува домашната арбитража, Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија кој ја уредува меѓународната арбитража и Правилата на Постојниот избран суд – Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија кои важат за решавање на арбитражни спорови со и без странски елемент и ќе биде направена анализа дали тие го регулираат и во која мера го регулираат прашањето за изрекувањето на привремените мерки во арбитражната постапка. Ова ќе биде направено со цел да се согледа каде постои потреба за измени и дополнувања на македонското арбитражно законодавство со цел македонското арбитражно процесно право да биде во согласност со модерните арбитражни тенденции за изрекување на привремени мерки во арбитражната постапка, во прв ред Модел Законот на UNCITRAL.

Клучни зборови: привремени мерки, арбитражна постапка, македонско арбитражно законодавство

1. ВОВЕД

Привремените мерки во арбитражната постапка во современата процесна теорија и практика добиваат сè повеќе на значење поради етаблирањето на арбитражната постапка во достоинствена алтернатива на граѓанската парнична постапка и можноста покрај државниот суд привремени мерки да изрекува и арбитражен суд. Наведената можност е поново решение на UNCITRAL Модел Законот кое создава практични предности: помага да се одржи постоечката состојба до мериторотното арбитражното решавање на спорот, го олеснува извршувањето на потенцијалните кондемпнаторни арбитражни одлуки или пак овозможува побрзо водење на арбитражната постапка. Токму поради ова на компаративно ниво во позитивните национални арбитражни закони тренд е да се регулира овластувањето на арбитражниот суд да изрекува различни привремени мерки пред или во текот на арбитражната постапка. Оваа тенденција не треба да го заобиколи ниту македонското арбитражно законодавство кое согласно своите потреби треба да го регулира прашањето за изрекувањето на привремените мерки во арбитражната постапка.

2. ПОИМ ЗА ПРИВРЕМЕНА МЕРКА ВО АРБИТРАЖНАТА ПОСТАПКА

Поимот привремена мерка во арбитражна постапка е автономен поим кој не треба да се идентификува со поимот привремена мерка како мерка за обезбедување на побарувањата која се изрекува во национална граѓанска парнична или извршна постапка. Ова затоа што постои содржинска разлика меѓу привремените мерки кои се изрекуваат во арбитражната постапка и привремените мерки кои се изрекуваат во националните граѓански судски постапки. Дека ова е така вистински доказ е фактот што поимот привремена мерка во арбитражната постапка е поширок поим од поимот привремена мерка во национална граѓанска судска постапка затоа што привремените мерки во арбитражната постапка не овозможуваат само обезбедување на побарувањата туку овозможуваат и ефикасно водење на арбитражната постапка, обезбедување на докази за целите на арбитражната постапка и сл. Токму поради ова во арбитражната процесна теорија привремените мерки се дефинираат автономно како мерки со временски ограничен

карактер со кои пред донесувањето на арбитражната одлука со која дефинитивно се одлучува за спорот арбитражниот суд ѝ наредува на некоја од странките да одржи или одново воспостави одредена состојба до конечното решавање на спорот, да преземе дејствие со кое ќе спречи или ќе се воздржи од дејствија со кои се нанесува непосредна или неизбежна штета или се прејудиира исходот на арбитражната постапка, да обезбеди средство за зачувување на имотот на кое би можело да се спроведе извршување на арбитражната одлука или да обезбеди докази кои може да бидат важни и потребни за донесување на одлуката.

3. ВИДОВИ ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ ВО АРБИТРАЖНАТА ПОСТАПКА

Во зависност од поводот поради кој некоја од странките во арбитражната постапка бара провизорна правна заштита привремените мерки кои ги изрекува арбитражниот суд пред или во текот на арбитражната постапка генерално се делат на: конзервациско превентивни, процесно-олеснувачки евиденциски и егзекуциско-обезбедувачки мерки. Конзервациско превентивните привремените мерки се посебен вид на привремени мерки чија цел е да се обезбеди до конечното решавање на спорот привремено одржување на одредена постоечка состојба. Процесно-олеснувачките евиденциски привремени мерки пак се мерки кои овозможуваат побрзо водење на арбитражната постапка затоа што со изрекувањето на овие мерки се спречува непотребно одолговлекување на постапката. Егзекуциско-обезбедувачките, пак, се посебен вид на привремени мерки, кои се изрекуваат во арбитражната постапка и имаат за цел да се олесни извршувањето на потенцијалната кондемпнаторна арбитражна одлука.

4. НАДЛЕЖЕН ОРГАН ЗА ИЗРЕКУВАЊЕ НА ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ ВО АРБИТРАЖНАТА ПОСТАПКА

Државно-протекционистичката политика и сомнежот со кој долго се гледаше кон арбитражата иницијално ќе предизвикаат состојба привремените мерки во арбитражната постапка да ги изрекува државен суд. Основна причина за ова е фактот што одлуката за привремената мерка по својата правна природа не е само кондемпнаторен акт на една контентиозна (во случајов приватно-правна) јурисдикција туку и акт кој има дејство на решение за извршување. Поради фактот што одлуката за привремената мерка во арбитражната постапка е решение за извршување долго се веруваше дека таа е суверено овластување на државата кое е инкомпатибилно со овластувањата на арбитражниот суд како недржавно тело затоа што влегува во исклучива надлежност на државата. Ова затоа што привремените мерки најчесто се остваруваат во национална граѓанска извршна постапка како продолжение од парничната постапка што му противречи на арбитражниот договор со кој се дерогира државното судење. Поради ова се сметаше дека договорот за арбитража му дава овластување на арбитерот само да го реши конкретниот арбитражен спор, но не и право да изрече привремена мерка во конкретната арбитражна постапка. Наспрема ова традиционално сфаќање за надлежниот орган кој може да изрекува привремени мерки во арбитражната постапка во современата арбитражна теорија и практика тенденција е привремените мерки да ги изрекува арбитражен суд. Ова затоа што договорот за арбитража не е инкомпатибилен со овластувањето на арбитражниот суд да изрече привремена мерка бидејќи со арбитражниот договор се дерогира надлежноста само на парничниот пат на правната заштита, но не и на неконтентиозната извршна постапка. Силен аргумент во корист на ова е функционалната самостојност на извршната во однос на парничната постапка, но и автономниот карактер на привремените мерки во арбитражната постапка во однос на привремените мерки кои се изрекуваат во државната судска постапка. Одовде не треба да изненадува тоа што базичните арбитражни процесни законодавства во европско-континенталниот систем: германското и француското, изречно дозволуваат изрекување на привремени мерки од арбитражниот суд. Од друга страна овластувањето на арбитражниот суд самостојно да изрекува привремени мерки ја отвора и дилемата дали законот треба да го овласти арбитражниот суд да изрекува привремени мерки или пак тоа можат само странките со изречен договор како и дали пред иницирањето на арбитражната постапка може да се назначи арбитер за итни случаи со цел да изрекува привремени мерки пред конституирањето на арбитражниот суд.

5. НОРМАТИВНА РАМКА ЗА ИЗРЕКУВАЊЕ НА ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ ВО АРБИТРАЖНА ПОСТАПКА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Позитивната законска и подзаконска рамка во Република Македонија во однос на овластувањата, можноста и постапката за изрекување на привремени мерки во арбитражата ја сочинуваат: 1) Законот за парничната постапка (ЗПП) - делот кој се однесува на постапка пред избраните судови, 2) Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија (ЗМАТРАПМ) и 3) Правилникот на Постојаниот избран суд - Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија (Правилник на ПИСА).

Во однос на споровите без меѓународен елемент за правата со кои слободно располагаат странките се применуваат одредбите од главата тринаесетта од ЗПП која се однесува на постапките пред избраните судови чие седиште е во Република Македонија. ЗПП наместо поимот „арбитражни судови“ диспонира со поимот „избрани судови“. Во правната теорија и во законодавствата има различни определувања на поимите арбитражен суд и избран суд, кои се движат од гледиште дека станува збор за различни органи за судење, до гледиште дека поимно станува збор само за различно именување на ист орган. Кога посредно ги дефинира избраните судови, законодавецот упатува на судови основани при стопанските комори и при другите организации предвидени со закон, ако со законот не е утврдено дека определените видови спорови ги решава исклучиво друг суд. На овој начин не е опфатена примената за *ad hoc* арбитражи во Република Македонија за спорови кои не се меѓународни. Во ЗПП за постапката за изрекување на привремени мерки не се содржани посебни одредби и тоа значи дека прашањето на привремените мерки законодавецот го остава на уредување на странките и правилниците на судовите основани при стопанските комори и при другите организации.

ЗМТАРМ ја регулира меѓународната трговска арбитража доколку местото на арбитражата е на територијата на Република Македонија. Согласно член 17 од ЗМТАРМ ако странките поинаку не се договориле арбитражниот суд може на барање на една од странките со привремена мерка за обезбедување да ѝ наложи на било која од странките да преземе одредена мерка која арбитражниот суд ја смета за потребна според предметот на спорот. Арбитражниот суд може да побара од која било од странките да даде соодветно обезбедување во врска со таква мерка. Ако странката на која се однесува привремената мерка не се согласи истата доброволно да ја изврши, тогаш странката на чијшто предлог таа мерка е наложена може да се обрати до надлежниот суд заради нејзино присилно спроведување. Ова значи дека македонскиот законодавец во ЗМТАРМ го има прифатено современото сфаќање на арбитражната теорија и практика затоа што во овластувањата на арбитражниот суд ја регулира и можноста да изрече привремена мерка под услов доколку странките поинаку не се договориле (во арбитражната спогодба ја исклучиле можноста на арбитражниот суд да изрече привремена мерка). Законодавецот, со цел посеопфатна заштита на правата на странките во арбитражната постапка, во член 9 од ЗМТАРМ регулира и дека независно од тоа што странките склучиле арбитражна спогодба, можат пред или во текот на арбитражната постапка пред националниот суд да поднесат барање за изрекување привремени мерки за обезбедување. Барањето на некоја од странките судот да изрече привремена мерка пред или за време на арбитражната постапка не е во спротивност со договорот за арбитража. Ваквото постапување на странките не би значело дерогирање на арбитражната спогодба затоа што странките и понатаму може да водат или поведат постапка пред арбитража за главниот спор/спорови.

Најголема важност за организацијата и промовирањето на арбитражата во Република Македонија има Стопанската комора на Република Македонија како водечка бизнис-асоцијација со традиција подолга од 90 години. Ова затоа што во рамките на Стопанската комора на Република Македонија е формиран Постојаниот избран суд - Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија. До 1993 година, до донесувањето на Правилникот на ПИСА, Постојаниот избран суд - Арбитража беше надлежен да решава единствено спорови без меѓународен елемент. Токму поради ова со член 65 од Статутот на Стопанската Комора на Македонија ќе биде предвидено дека членовите на комората можат пред Постојаниот избран суд да ги изнесуваат и споровите од меѓусебните односи, кои самостојно ги уредуваат или кои произлегуваат од правата со кои располагаат, освен оние за кои со закон или друг пропис е предвидена исклучителна надлежност на судовите. На овој начин започна да се надминува ограничувањето и затворениот карактер на арбитражата, по што согласно член 51 од Статутот на Стопанската Комора на Република Македонија Постојаниот избран суд - Арбитража ќе започне да ги решава и меѓусебните деловни спорови меѓу членовите на Комората, меѓу членови на Комората и трети лица, како и меѓу други правни лица од земјата и од странство, ако странките ја договорат надлежноста на избраниот суд. Во 2011 година со цел унапредување на работата на Постојаниот избран суд - Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија беа направени повеќе нормативни измени и беа донесени нов Правилник на Постојаниот избран суд - Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија, Правила за трошоци во постапката пред Постојаниот избран суд - Арбитража при Стопанската комора на Република Македонија, како и нови листи на арбитражи. Онака како што е регулирано со Правилникот на ПИСА во текот на постапката ако странките поинаку не се договориле на барање на една од странките арбитражниот суд може да изрече привремена мерка за обезбедување со која ќе ѝ наложи на било која од странките да преземе одредена мерка која ја смета за потребна во согласност со предметот на спорот. Согласно член 56 став 1 од Правилникот на ПИСА, странките може да се договорат да ја исклучат надлежноста на арбитражниот суд за донесување на одлука за привремена мерка за обезбедување. Ако странката на која се однесува привремената мерка не се согласи

истата доброволно да ја изврши тогаш странката на чијшто предлог таа мерка е наложена може да се обрати до надлежниот суд заради нејзино спроведување.

Правилникот на ПИСА при СКМ, како и ЗМТАРМ, не содржи одредби за видот на привремените мерки, начинот и условите за нивно изрекување, можноста да биде именуван арбитер за итни случаи - кога се бара изрекување на привремена мерка, а арбитражниот суд сеуште не е формиран или постапката за арбитража не е започната.

6. ВЛИЈАНИЕТО НА МОДЕЛ ЗАКОНОТ НА UNCITRAL ВРЗ МАКЕДОНСКОТО АРБИТРАЖНО ЗАКОНОДАВСТВО ВО ПОГЛЕД НА МОЖНОСТА ЗА ИЗРЕКУВАЊЕ НА ПРИВРЕМЕНИ МЕРКИ ОД АРБИТРАЖНИОТ СУД

Од анализата на законската рамка за изрекување на привремени мерки во арбитражната постапка во Република Македонија може да се заклучи дека сè до донесувањето на ЗМТАРМ македонскиот законодавец немаше став во поглед на можноста арбитражниот суд да изрече привремена мерка во арбитражната постапка. За ова вистински доказ е нерегулирањето на прашањето за привремените мерки во постапката пред избраните судови во ЗПП. Можноста арбитражниот суд да изрече самостојно привремени мерки во арбитражната постапка прв ја регулираше ЗМТАРМ под инфлуенца на Модел законот на UNCITRAL од 1985 година, како soft law инструмент, кој има огромно влијание врз креирањето на современите национални арбитражни законодавства од кои исклучок не е ниту македонското арбитражно законодавство. Меѓутоа, иако ЗМТАРМ прв дозволи арбитражниот суд самостојно да изрече привремена мерка, се чини во овој закон сеуште недоволно и непрецизно е регулирано прашањето за изрекувањето на привремените мерки.

Ова подеднакво важи и Правилникот на ПИСА при СКМ затоа што тие не ги следат модерните тенденции во поглед на прашањето за изрекувањето на привремените мерки во арбитражната постапка. Ова затоа што истите не се хармонизирани со измените кои Модел законот на UNCITRAL од 1985 година ги претрпи во 2006 година. Токму поради ова во иднина се очекува македонскиот арбитражен законодавец под влијание на Модел законот на UNCITRAL од 2006 година да регулира одредби за: 1) видот на привремените мерки кои може да се изречат во арбитражната постапка, 2) начинот и условите за изрекување на привремените мерки, 3) временско ограничување за важењето на привремените мерки заедно со можност за менување, укинување и запирање на привремените мерки и 4) признавањето и извршувањето на привремените мерки.

Во поглед за видот на привремените мерки кои може да се изречат во арбитражната постапка македонскиот законодавец треба јасно да дефинира што подразбира под поимот привремена мерка и таксативно да ги определи видови привремени мерки кои може да се изречат од арбитражниот суд пред или во текот на арбитражната постапка. Потоа треба јасно да ги специфицира условите под кои арбитражниот суд може да ги изрече истите во вид на: опасност од штета, пропорционалност и веројатност за конечен мериторен успех во постапката. Понатаму законодавецот треба да го определи и временското ограничување на привремените мерки како и можноста за нивно менување, укинување и запирање. Конечно македонскиот арбитражен законодавец мора да го регулира и прашањето за признавање и извршување на привремените мерки. Притоа генерално треба да се прифати решение дека арбитражните привремени мерки без оглед на фактот дали се работи за домашна или странска арбитража судот во државата на извршувањето треба да ги признае и изврши во сите случаи освен доколку не постојат причини за ускратување на признавањето или извршувањето.

Освен наведените законски измени и дополнувања пожелно е и Правилникот на ПИСА при СКМ да се надополни со одредби со кои ќе се регулира можноста да се именува арбитер за итни случаи кога се бара изрекување на привремена мерка, а арбитражниот суд сеуште не е формиран или постапката за арбитража не е започната. Ова затоа што на овој начин ќе се овозможи поефикасна заштита на побарувањето на доверителот и задржување на состојбата status quo пред започнување на арбитражната постапка. Станува збор за решение кое го прифаќаат најголемиот број правилници на светските еминентни арбитражни институции: LCIA, ICDR, ICC, SIAC, HKIAC, AAA, Центарот за арбитража и медијација при WIPO, SCAI, арбитражите во Љубљана и Загреб итн.

7. ЗАКЛУЧОК

Од погоре наведеното може да се заклучи дека привремените мерки во арбитражната постапка се sui generis институт на арбитражното право. Со изрекување на привремените мерки во арбитражната постапка може да одржи постоечката состојба до мериторното арбитражно решавање на спорот, да се олесни извршувањето на потенцијалните кондемпнаторни арбитражни одлуки или пак да се овозможи побрзо водење на арбитражната

постапка. Поимот привремена мерка во арбитражната постапка компаративно погледнато на законско ниво не е регулиран. Во однос на овластениот орган кој може да изрекува привремена мерка тоа може да биде државен суд, арбитражниот суд, но и арбитер за итни случаи. Во Република Македонија можноста за изрекување на привремени мерки од стана на арбитражен суд е воведена со ЗМТАРМ. Од одредбите кои се однесуваат на привремените мерки во ЗМТАРМ може да се заклучи дека привремените мерки во него не се доволно јасно и прецизно регулирани и истите треба да се усогласат со измените на Модел Законот на UNCITRAL од 2006 година. Ова треба да се направи на начин што јасно ќе се определи поимот за привремена мерка, начинот и условите за изрекување на привремените мерки, траењето, изменувањето и укинувањето на привремените мерки како и одредби за признавањето и извршувањето на привремените мерки со што ќе се постигне поголем степен на правна сигурност и владеење на правото.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] A.Redfern, M.Nunter, Law and Practice of International Commercial Arbitration, Sweet and Maxwell, London, 2004.
- [2] E. Kunštek, Priznanje i ovrha privremenih mjera donesenih u arbitražnom postupku, Pravo u gospodarstvu-časopis za gospodarsko-pravnu teoriju i praksu, godište 50, svezak 4, Zagreb, 2011.
- [3] G. Knezevic, V. Pavic, Arbitraža i alternativno rješavanje sporova. Zagreb: International Trade Centar, 2003
- [4] M. Schwartz, Interim and Emergency Relief in Arbitration Proceedings, International Dispute resolution Journal, AAA, February/April 2008.
- [5] N. Blackaby, C. Partasides, A. Redfern, M. Hunter. Redfern and Hunter on international arbitration. New York, Oxford University press, 2009.
- [6] T. Zoroska-Kamilovska, T. Sterjova. Interim measures in arbitration proceedings- facing the challenge to amend the Macedonian arbitration legislation, Arbitration in the CEFTA Region- a Way Towards Economic Development, Skopje, 2014.
- [7] S. Triva, M. Dika, Građansko parnično procesno pravo, Hrvatska: Narodne novine, Zagreb, 2004.
- [8] S. Triva, A. Uzelac, Hrvatsko arbitražno pravo, Narodne novine, Zagreb 2007.
- [9] UNCITRAL, Possible Uniform Rules on Certain Issues Concerning Settlement of Commercial Disputes Conciliation Interim Measures of Protection, Written Form for Arbitration Agreement, Report of the Secretary General, delivered to General Assembly, U.N Doc, A/CN.9/WG.II/WP.108.
- [10] UNCITRAL Arbitration Rules (1976), <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules.pdf>
- [11] UNCITRAL Arbitration Rules (as revised in 2010), <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules-revised-2010-e.pdf>
- [12] UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006, https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/07-86998_ebook.pdf
- [13] A. Јаневски, Т. Зороска-Камиловска, Граѓанско процесно право, книга прва, Парнично право, Правен факултет „Јустинијан I“–Скопје, Скопје, 2012.
- A. Јаневски, Т. Зороска-Камиловска, Обезбедување на побарувањата според Законот за обезбедување на побарувањата, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје, 2012.
- [14] A. Николовски, Постапеноста на Постојниот избран суд (Арбитража) при Стопанската Комора на Република Македонија-како можност за решавање на трговските спорови, 37-ма Средба на правниците од стопанството на Македонија Охрид: Здружение на правници од стопанството на Македонија-Скопје, 1997
- [15] Г. Станковиќ, Б. Старовиќ, Р. Кеча, Н. Петрушиќ, Арбитражно процесно право, Правни факултет, Ниш, 1999.
- [16] Закон за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија, (Сл. Весник на Р. Македонија бр.39/06).
- [17] Закон за парничната постапка („Службен весник на Република Македонија“ бр. 79/2005, 110/2008, 83/2009, 116/2010 и 124/2015).
- [18] Правилник на Постојаниот избран суд – Арбитража при Стопанска комора на Македонија бр. 07-1177/8 од 20.04.2011 година и Одлука за изменување и дополнување на Правилникот на Постојаниот избран суд – Арбитража при Стопанска комора на Македонија бр.3479/8 од 15.12.2011 година.
- [19] Т. Зороска Камиловска, Арбитражно право, Правен факултет Јустинијан Први Скопје, Скопје, Македонија, 2015.
- [20] T. Zoroska Kamilovska, Interim Measures in IP Litigation from the Macedonian Perspective Iustinianus Primus Law Review Vol. 4:1, 2013.

FUNCTIONING OF THE MENTAL DEFENSES IN THE CONDUCT OF INTERROGATION WITHIN THE CRIMINAL PROCESS

Hristo Ivanov Popnikolov

Southwest University “Neofit Rilski” Blagoevgrad, hristopopnikolov@yahoo.com

Abstract: From the subject presented in the report it is evident that the pre-trial and the court bodies may, to some extent, be influenced both by the person of the accused and by his competence to participate in the criminal process. In this regard as an expert, the psychologist can offer invaluable assistance. Each expertise would assist all actors involved in the administration of justice on their objective assessment of the offenders, the understanding of their individual protection and the inherent self-justification during procedural actions. The involvement of psychologists in the criminal process is key to establishing the truth in the investigation, because every crime as an act has a subjective side, expressed in the psychic attitude of the perpetrator to the committed act. Establishing these psychological motives is a key point in the criminal process with a view to establishing the truth.

Psychological protection stabilizes the personality in the critical conditions of counteraction, related to the elimination of the experiences of tension, anxiety, stress and frustration, leading to maximum mobilization of its resources and at the same time to their overpayment. Thus, the individual who is the subject of the process action is protected against the adverse external influences, but at the cost of a lot of effort and enormous loss of nervous-mental energy, which increases his own vulnerability instead of contributing to its reduction. The appearance and functioning of psychological protection can be significantly impeded by the interaction of the investigator with the accused. Even more complicated is the situation when it breaks the communication contact that may arise in the psychological alienation and self-isolation of the accused due to the desire to protect himself.

Protective psychological dominance is a real psychic activity that investigators, investigators, investigators and judges need to take into account in order to effectively deal with their task and to overcome the resistance of the investigated persons and in a time to prove in a lawful and moral way their guilt and participation in the commitment of the crimes.

Keywords: accused; psychological; protective; the Dominant; crime; criminal, process, counteraction, stress, mobilize,

ФУНКЦИОНИРАНЕ ПСИХИЧНАТА ЗАЩИТНА ДОМИНАНТА НА ОБВИНЯЕМИЯ ПРИ ПРОВЕЖДАНЕТО НА РАЗПИТ В РАМКИТЕ НА НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Христо Иванов Попниколов

Югозападен университет „Неофит Рилски“ гр. Благоевград, Филосовски Факултет

1. УВОД

1. Юридикопсихологическият анализ на обвиняемите започва с разглеждането на техния правен статус и процесуални характеристики.

Съгласно чл. 54 от НПК "Обвиняем е лицето, което е привлечено като такова в това качество при условията и по реда, предвидени в този кодекс." Основната идея, която влага НПК се базира на тезата, че когато лицето е привлечено като обвиняем, това означава, че срещу него е повдигнато и обвинение. Става дума за така нареченото предварително обвинение, което може да бъде повдигнато по два начина – с постановление за привличане на обвиняем или с протокола от първото действие по разследването срещу лицето / чл. 219, ал.1 и ал. 2 НПК/. С изготвянето на постановлението или протокола лицето е привлечено като обвиняем и тази фигура е конституирана по делото. От този момент това лице разполага с всички права, предвидени за обвиняемия, но също така спрямо него могат да се приложат мерките за процесуална принуда, регламентирани в НПК. С акта на конституиране на обвиняемия в досъдебната фаза на процеса той придобива визирани в чл. 55 НПК процесуални права, в обсега на които е и възможността да даде обяснения по повдигнатото му обвинение. / Р- 626- 2011 н.о на ВКС/. / Chinova. М./

Окончателното обвинение се повдига, след като е приключило разследването, с обвинителен акт на прокурора, което действие е израз на конституционното му правомощие да привлича към отговорност лицата, които са извършили престъпление от общ характер.

2. Основен процесуален способ за установяване на истината в наказателния процес и разкриване извършителя на престъплението е разпита на обвиняем.

Провеждането на разпита е тясно свързано с изпълнението на специална задача с конкретно поставена цел. А именно при така събраните материали да се извлече основната информация от дълговременната памет на разпитваното лице относно извършеното престъпно деяние. Решаващо условие за съхраняването на факти, събития в дълговременната памет се явява осмислената интерпретация. Тя зависи от опита, ориентацията, интелектуалното развитие на личността, от степента на активното взаимодействие на индивида с материалния свят, обхвата на неговата система от знания и представи, включени в понятийното поле на съзнанието. При съхраняването на фактологията в паметта се получава личностна реконструкция, обобщение, фрагментизация. Устойчивостта и своеобразието на такова съхранение зависи от значението и конкретния смисъл на материала в съзнателната памет. В резултат на припомнянето се актуализира не само съответния образ в паметта на обвиняемия, но и всяка система на отношения / в това число и емоционални/, свързани със съответните обекти. (Minchev, 2008; Kunchev, 2013; Madzarov, 2014).

Най-голямо значение при разпита има такъв вид възпроизвеждане като припомняне на извлечените от дълговременната памет образи на миналото, локализирани във времето и пространството.

Наличието на властнически пълномощия се явява един от най-съществените психологически фактори в междуличностното взаимодействие на разследващия орган с обвиняемия в наказателния процес. Тези пълномощия могат да създадат илюзия за обвинителното направление на дейността на разследващия, а в немалки случаи да предизвикат у него професионална деформация при продължително упражняване на длъжностните функции. Основна функция на разследващия е не обвинението, не защитата, а разкриването на истината в процеса на разследването, чрез пълното, обективното и всестраничното изследване на обстоятелствата по делото. Законът изрично забранява на разследващия да предприема ходове на оказване на психическо насилие спрямо обвиняемия, изтръгване на показания с методи на насилие, заплахи или други незаконни мерки, задаване на свидетели, потърпевши и др. лица с процесуални качества на подвеждащи въпроси, огласяване на показанията на участниците в очна ставка. Разследващият непрекъснато се сблъсква с разнообразни явления в човешката психика.

3. В процеса на разследване на конкретното правонарушение разследващият и обвиняемият влизат в остро противоборство, като и за двете страни съществува напрежение и фрустрация. Обвиняемият в подобна позиция съзнателно или несъзнателно се старее да отстоява своите интереси и неизбежно реализира съответната защитна стратегия. Възможното противодействие на разследващите органи се формира още при възникването на престъпния умисъл в хода на извършването на престъплението и с определени действия по прикриването на следите от престъпното деяние. Опитният извършител на престъпления със значителен криминален опит прави всичко възможно, което според него ще му позволи да прикрие следите от престъплението. Той се старее да направи всичко възможно, крайно да затрудни разследването, да въведе разследващия в заблуждение. Фактически потенциалният обвиняем планира повече или по-малко подробно определена защитна линия на поведение в случай, че нещата за него се развият неблагоприятно и бъде разкрит. (Kunchev, 2013; Kunchev, 2003; Inbau, 2008).

Особеностите на психическото състояние на обвиняемия се определят от характерната за него психическа доминанта, която на свой ред се структурира в зависимост от отношението му към събитието на престъплението и предстоящото правосъдие. (Enikeev, 2006; Grigorov, 2008; Inbau, 2008).

2 .КОНЦЕПТУАЛНА СТРУКТУРА НА ЗАЩИТНАТА ПСИХИЧНА ДОМИНАНТА НА ОБВИНЯЕМИЯ

1. Защитната доминанта на обвиняемия определя основните направления на неговата психическа дейност, функционирането на когнитивните му процеси и актуалните психически състояния. Той притежава в значителна степен повишена чувствителност към всички събития свързани с процесуалните действия, които по някакъв начин застрашават стабилността на отстояваните позиции. При това, както редица автори изследвали този процес подчертават, протича постепенно укрепване на защитните позиции. Те допълнително се разширяват и стават все по-регидни. (Grigorov, 2008; Kunchev, 2003; Vuchkov, 2010; Ganchevski, 2011).

Въпреки предвидените от законодателя гаранции за спазването на човешките права и законосъобразното реализиране на процедурите свързани с разследването на обвиняемия и реализацията на досъдебните и съдебните процеси, той е в уязвима позиция и изгражда релевантна на ситуацията и на съдържащите се в нея заплахи защитна доминанта, за да гарантира собствената си защита и да намали рисковите от евентуално наказание. Тя определя цялостното му психическо функциониране за периода на осъществяване на досъдебните и съдебните процедури. Следва да допуснем, че защитната психологическа

доминанта естествено възниква при всеки заподозрян и обвиняем и нейното специфично функциониране зависи от неговите персонални особености, както и от своеобразието и развитието на ситуациите при реализирането на процесуалните действия и в частност на провежданите разпити.

Защитната психическа доминанта помага на заподозрения и обвиняемия да овладее собствените си стресове и вътрешни напрежения, да придобие едно по-адаптивно и целенасочено поведение в ситуациите на разследването, за да съхранява собствения си психически статус и защитава своите правни интереси в трудна и комплицирана в правно и психологическо отношение ситуация.

Защитната психологическа доминанта е реална психическа даденост, с която трябва да се съобразяват разследващите полицаи, следователи и съдии, за да успеят ефективно да се справят със своята работа и да преодолеят в кратък срок съпротивата на разследваните лица и да докажат по законосъобразен и етичен начин тяхната вина и причастност към проучваните инкриминирани деяния.

2. Психическата защита на индивида като цяло е способ за стабилизация на личността в критични условия на конфликтно взаимодействие и е свързана с отстраняване на чувствата на слабост, тревожност и несигурност. В процеса на разпита е важно да се отчитат психодинамичните особености на разпитваните лица, обусловени от типа на тяхната висша нервна дейност.

Разпитът като изследване на специфичния второсигнален източник на информация има своя генетична структура, образувана по пътя на получаване, съхранение и предаване на информацията на човека. В процеса на разпита, разследващият орган се сблъсква с различни индивидуални проявления на психологическата защита и психическо отчуждение.

Психологическата защита стабилизира личността в критичните условия на противодействие, свързани с отстраняването на преживяванията на напрежение, тревога, стрес и фрустрация, водещи към максимална мобилизация на нейните ресурси и същевременно до техния преразход. По такъв начин индивидът, който е обект на процесуалните действия, максимално се защитава от неблагоприятните външни влияния, но с цената на много усилия и огромна загуба на нервно-психическа енергия, което повишава собствената му уязвимост вместо да допринесе за нейното намаляване. Възникването и функционирането на психологическа защита може да бъде значително възпрепятствано в резултат на взаимодействието на разследващия с обвиняемия. Още по-сложна е ситуацията, когато се стигне до разрыв на комуникационния контакт, която може да възникне при психологическо отчуждение и самоизолация на обвиняемия поради желание да се защити.

Обаче и при доброволното даване на показания е необходима мобилизация на мисловната дейност на разпитваните лица. В тези случаи психическата доминанта, детерминираща действията на разследващото лице ще изпълнява ролята на мобилизатор и кондензатор нейната психическа енергия.

3. Мобилизацията на паметта на разпитвания съдейства за предоставяне на възможност за свободен разказ, повтаряне на разказа с различни стадии на повествование/ средата, края на събитието, изложение на отделните епизоди/, разпит за факти съпътстващи престъплението / асоциация за съседство, сходство, контраст, причинно-следствени асоциации/. В процеса на разпита може да се стигне до предявяването на веществени доказателства, намиращи се в пряка или косвена връзка със забравени факти, може да има разпит на местопроизшествието, запознаване на разпитвания с показанията на други лица, преминаване на разпита по планове, схеми, рисунки, фотоснимки, модели и макети. (Kunchev, 2003; Kunchev, 2013).

При спомянето на отделни събития, хората обикновено отбелязват тези страни от субекта, които съответстват на тяхното емоционално състояние и личностна насоченост, тоест става въпрос за нещата, които правят впечатление на конкретния човек, към който той проявява избирателност, пристрастност и предпочитания. Например, при уплаха се преувеличава степента на преживяваната опасност на застрашаващите обстоятелства. Чувството на ненавист, което е овладяло разпитвания съдейства предимно за възпроизвеждане на негативните качества в другия човек, независимо от особеностите на ситуацията и неговите действия в нея. (Kunchev, 2013; Stankov, 2006).

Трябва да се отчете, че в зависимост от типа висша нервна дейност в разпитваното лице могат да възникнат различни временни затруднения в припомнянето на определени събития. Ако разпитваното лице се намира в превъзбудено състояние, разпитът следва да се прекъсне или отложи, отчитайки възможността за възникване в последствие на явлениято реминисценция- по-пълно и точно възпроизвеждане на събитията след края на възбудата, противопоставянето или каквато и да било друга вътрешна психическа дейност, саботираща процеса. В паметта на човека винаги се съхранява повече информация, от това което той може да възпроизведе към момента. Въпросът е доколко той ще реши, че е целесъобразно да я предостави в зависимост от хода на процесуалните действия и неговата позиция при тяхното провеждане.

Предвяване на обвинение означава даване възможност на обвиняемия да се запознае с пълния текст на повдигнато срещу него обвинение. Гаранциите са задължение на държавните органи, и държавните органи са задължени да ги предоставят на обвиняемия. От този момент нататък той изгражда и си структурира неговата защитна психическа доминанта. Тя може да бъде активна и да се изразява в даването на лъжливи показания, унищожаване на веществени доказателства, създаване на недостоверни такива, оказване на натиск върху свидетели. От друга страна психическата доминанта на обвиняемия може да бъде пасивна. В тези случаи той е склонен към отказ от сътрудничество, не желае да дава показания, демонстрира затвореност и резервираност при провеждането на разпитите с него.

Действията на разследващия, предшествашаи получените показания, като удостоверяване на личността на разпитвания, разясняване на неговите права и задължения имат своята важна задача. Те въвеждат разпитваното лице в процеса на официално ролево общуване. Системните предупреждения могат значително да намалят психическата активност на разпитвания, в началото на разпита, а тя трябва да бъде пределно ограничена. В началния стадий на разпита разследващия орган се стреми да получи информация за разпитвания, за неговите личностни особености и психически състояния, да определи неговото отношение към правосъдието, към дадените следствени действия и към личността на самия разследващ орган. По този начин представителят на разследващия орган прави предварителни изводи, спрямо възможната тактика на разпита в дадената ситуация и установява комуникативен контакт с разпитваното лице.

3. ОСНОВНИ ХИПОТЕЗИ НА ЗАЩИТНАТА СТРАТЕГИЯ

1. Dulov A. (1975) установява, че поведението на обвиняемия се определя от множеството на следните фактори: /1/ от социално-психологически дефекти в личността му; /2/ от психологическата структура на извършеното престъпление; /3/ от наличието на предходен опит, свързан с общуване с правоохранителните и правораздавателните органи; /4/ от психологическите особености на участниците в правораздаването и възможностите им да оказват въздействие ; /5/ от обема на известната на обвиняемия информация за действията на правоохранителните и правозащитни органи.

Mazdarov E. (2006) твърди, че повтарянето на престъплението е резултат от утвърдили се асоциален модел на самоактуализация, в основата на който стои негативния. Аз- образ и екзистенциална фрустрация, индикирана от преживяванията на отчужденост, изолираност и самотност. Обстоятелствата, тласкащи индивидът към извършването на престъпление не са свързани с това, че той не желае или не разбира, че трябва да живее нормално и порядъчно, а от това че в определен човек се е опорочила системата на смисловите екзистенциални принципи, което води до изкривяване на отношението му към определени страни от социалната действителност. Оценка на личността на човека, извършващ престъпление е необходимо да изведе доминиращите подбуди и да обобщи типичните способности на неговото поведение, стратегията му на действие в различни ситуации . Човешкото поведение се организира около основни ценностни позиции на личността. Водещите системообразуващи фактори на конкретния тип личност се явяват механизми за смислообразуване, които определят характера на цялостната му житейска активност .

Причините за престъпното поведение извършителят вижда не в своите отрицателни качества, а във външните обстоятелства, свързани с поведението на други хора. Извършването на престъпното деяние се съпътства от високата самооценка на престъпника. За това свидетелстват неадекватната оценка, която престъпника има за нещата от действителността, дълбоки нарушения в сферата на самооценка и самоконтрол. В последствие се формира система на психическа самозащита на престъпника.

2.Самооправданието за предумишлено престъпление се извършва със различни способности: откриване на вина у жертвата; обезценяването на обществените и правните норми в съответствие с нормите на паралелно съществуващи антисоциални групи / престъпни банди, др групи с антисоциално поведение;/ прехвърляне на отговорността на други лица, оправдаване с някакви други сложни обстоятелства и т.н.

В отделни публикации на Соков (2005) обстойно се разглежда въпроса за влиянието, което се оказва върху обвиняемия, чрез невербална комуникация, вокализацията и вербалните послания върху участниците в съдебното заседание. Особено значение при категоризирането на конкретните характеристики на обвиняемия има оценката на неговата невербална комуникация.

Паралингвистите (Peterson K. and collegs Andreeva, 1998) предлагат осем модела на невербална експресия. Нито един жест или позиция на тялото сами по себе си не посочват определена емоция или нагласа. За да се интерпретира поведението на обвиняемия, трябва да се разглежда цялостен модел на сигналите, идващи по различните канали. (Соков,2005) . Трябва да се отчита, че всеки един индивид е част от различна култура, което изисква осъзнаването на опита на съответната обществена група. Следователно, категоризирането на конкретните атрибуции варира в широки граници.

Паралингвистиката често се определя като онова, което е останало след като вербалното съдържание се извади от речта, т.е. безсъдържателни аспекти на речта /интонация, ударение и тн. (D. Alington / Andreeva, 1998). Визира се и предложението личността да се преценява на базата на качествата на гласа. Резултатите от подобно изследване са представени в книгата на Cokov (2005). Преценки на личността на база качествата на гласа разкриват нейни поведенчески и пресонални особености.

3.Особеностите на психическото състояние на обвиняемия / заподозрения/ в значителна степен се определят от неговото отношение към събитието на престъплението и правосъдието (Grigorov,2008) Съществено значение имат ценностните личностни диспозиции, а също така и рефлексията на обвиняемия спрямо степента на доказуемост на престъплението, както и състоянието му по време на разследването. В зависимост от тези обстоятелства могат да възникнат две различни стратегии в поведението на обвиняемия. Защитната доминанта за противодействие на разследваните лица (обвиняем, заподозрян или свидетел, дори и потърпевш) се характеризира като основен психически феномен от който зависи в голяма степен ефективната практическа ориентацията на разследвания. И уменията му резултатно да противостои на разследващите го органи. В хода на процесуалните действия защитния механизъм за възможно противодействие на следователя разследващия полиция или магистрата започва да се формира още при възникване на престъпния умисъл, а след това и в хода на извършеното престъпление и при скриването на неговите следи. Опитният престъпник прави всичко възможно за да унищожи или замаскира следите от реализираното криминално деяние, да затрудни разследването, да въведе разследващия в заблуждение. Той планира линията си на поведение и в случай на разкриване на престъплението. (Stoichev, 2009; Cokov, 2005). Защитната доминанта на обвиняемия определя направлението на неговата психическа дейност, чрез която се поддържат конкретни защитни позиции в процеса на разпита и провеждането на цялостното разследване. Тази функционална роля на защитната психическа доминанта на обвиняемия разкрива и основната задача (изграждането на защитна стратегия за противодействие на разследването и разкриването на истината за престъплението).

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения анализ е видно, че всички участници в досъдебното производство, съдебното производство и съдебното заседание е възможно в една или друга степен да бъдат повлияни както от личността на обвиняемия, така и от неговата компетентност да участва в съдебния процес. В това отношение като експерт, психологът може да окаже неопценимо съдействие. Всяка една експертиза би подпомогнала на всички участници в правораздаването по повод на обективната им оценка за извършителите на правонарушения, за разбиране на индивидуалната им защита и присъщото за тях самооправдание по време на процесуалните действия. Участието на психолози в наказателния процес е от ключово значение за установяването на истината в разследването, защото всяко престъпление като деяние има субективна страна, изразяваща се в психическото отношение на дееца към извършеното деяние. Установяването на тези психологически мотиви е ключов момент от наказателния процес с оглед установяването на истината.

REFERENCES

- [1] Dulov, A.V. et. al. (1975). *Sudebnaya Psichologia* [Judicial Psychology]. Minsk “Vissha Shkola” Ed. “Regional library of Archangelsk ,N.A. Dobrolubova“
- [2] Enikeev, M.I. (2006). *Obshtaya i Yuridich eskaya Psichologia* [General and legal Psychology]. Sanct Peterburg, ed. “Piter”
- [3] Madjarov ,E. (1997) *Yuridicheska Psichologia* [Legal Psychology]. Varna: ed. “Albatros”.
- [4] Karagiozov Iv. (1999) *Psichologicheska dianostika na odkloneniata v razvitiето i povedenieto na deteto i yunoshata* [Psychological diagnostic of the deviations in the development and the behaviour of the child and the theenager]. Blagoevgrad ed. SWU “Neofit Rilski”
- [5] Chinova, M. (2013) *Dosudebno proizvodstvo* [Pre-trial proceeding].Sofia: ed. Ciela
- [6] Mavrodiev ,S. (2008) *Osnovi na Psichologiata* [Basic of the Psychology]. Blagoevgrad: ed. SWU “Neofit Rilski”
- [7] Grigorov I (2008) *Yuridicheska Psichologia* [Legal Psychology]. Sofia: ed. “Center of education and scienties resurches “
- [8] Cokov Pl. (2005) *Strategii za razreshavane na konflikti v podrastvashta vuzrast*, [Strategies of the selution of coflicts in the Teenage], Plovdiv :ed. CRHC “Anima”

STRENGTHS AND WEAKNESSES OF THE EU INFOSOC DIRECTIVE WITH AN EMPHASIS ON THE PROVISIONS OF COPYRIGHT EXCEPTIONS AND LIMITATIONS

Ivona Sekulovska

Abstract: Directive 2001/29/EC on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the information society also known as the InfoSoc Directive, entered into force on 22 June 2001.⁶²⁵ In the language of the European Union “information society” means the internet. In order to respond to the new forms of exploitation of the copyright works, the law on copyright and related right needed to be adapted. These economic challenges require a new and flexible Community legal framework, so that the information society could be maintained and developed. However, the objectives of the Copyright Directive resulted in providing measures that concern both the analog and the digital environment, and is further questioned whether the objective of harmonizing the copyright laws has been met. So in this paper the strengths and the weaknesses of certain provisions of the Directive will be briefly summarized.

Keywords: copyright, EU InfoSoc Directive

1. GENERAL INSIGHTS

There were originally twofold objectives for the creation of this Directive. First objective was to bring the Community law in line with the WIPO Internet treaties⁶²⁶ in order for the Member States to ratify in their national law the WCT and WPPT treaties (adopted within the framework of the World Intellectual Property Organization – WIPO, in December 1996).

The second objective is the process of harmonizing the copyright laws. A number of issues, as the applicable law, moral rights, the scope of the economic rights, exhaustion, administration of rights and technical protection are the key issues to be harmonized. But it should be said that instead of dealing with the aforementioned issues, the Directive rather deals extensively with the issue of copyright exceptions.

Article 5 is the main source of the provisions on copyright exceptions. This article is providing an exhaustive list, which means that Member States may not provide for exceptions other than the ones provided in the Directive. Between the time of the first proposal (December 1997) and the time when the final text of the Directive was adopted in 2001, what had originally been a list of seven exceptions had grown into a full list of 21, of which 20 of them are optional. The harmonization of limitations appeared to be a highly controversial issue, which was followed by delaying of the implementation process of the Directive by the Member States. Choosing and defining the scope of the limitations and exceptions on copyright and related rights that would be applicable to all Member States is very difficult to achieve, considering the many different types of works or uses of works and established practices in each Member State.

This regime of limitations and exceptions leaves Member States to decide in their own discretion which exceptions contained in article 5 could be implemented in the national law. Just one of the twenty-one exceptions enumerated in the Directive is mandatory, and the other twenty are optional. There are not strict rules on how the Member States shall implement these provisions. As a consequence, the Member States are interpreting these provisions and transposing them in national legal order, with respect to their traditions connected with this matter. As a result there are a number of various lists of limitations and exceptions throughout the European Community and thus a variety of different rules applicable to a single situation across the European Community, which could constitute a serious obstruction of the cross-border markets.

While the exemption of certain acts of temporary reproduction in Article 5(1) is mandatory, Member States are free to make an individual choice from the optional exceptions in Article 5(2) and (3) ISD. This brings the question of whether this exhaustive enumeration leads to harmonization of the European internal market. This is hardly compatible with the aim of establishing and maintaining smooth functioning of the internal market.

As stated in the Information Society Directive itself, it “serves to implement a number of the new international obligations,”⁶²⁷ particularly those resulting from the WIPO Internet Treaties(WCT and WPPT). For this reason the

⁶²⁵ **The Official Journal of the European Union (OJ) 2001, L 167 of 22.6.2001, p. 10.**

⁶²⁶ WIPO Copyright Treaty and WIPO Performers and Phonograms Treaty, signed at the WIPO Diplomatic Conference in Geneva, 20 December 1996.

⁶²⁷ **InfoSoc Directive, Recital 15.**

mandatory and optional exceptions and limitations recognized in the InfoSoc Directive shall only be applied in accordance with the three-step-test set forth in Article 5(5). Any exception provided in the Article 5 “shall only be applied in certain special cases which do not conflict with a normal exploitation of the work or other subject-matter and do not unreasonably prejudice the legitimate interests of the rightholder.”⁶²⁸ This three-step-test corresponds to the international provisions with the same criteria in Article 9(2) BC, Article 13 TRIPS and Article 10 WCT.

2. SUMMARIZING THE STRENGTHS AND WEAKNESSES OF INFOSOC DIRECTIVE

a) Strengths

The positive impact of the Directive or particularly of Article 5 is that every EU Member State can choose which of the enumerated exceptions and limitations to implement into their national law. The legislators are free in the process of choosing exceptions from the given exhaustive list in Article 5 in accordance with the domestic needs. As a consequence, the scope of the national exceptions based on the catalogue of Article 5 of ISD is differing among the national copyright laws of the Member States. If we closely analyze the listed exceptions in Article 5 ISD, we can see that many exceptions consists inherent flexibility and generally leaves room for national law making, instead of being precisely defined and circumscribed. So there are a wide variety of exceptions and limitations that reflects the diversity of domestic copyright traditions and practices. “This list takes due account of the different legal traditions in Member States, while, at the same time, aiming to ensure a functioning internal market.”⁶²⁹

There is also the impact of the three-step-test. The flexible nature of the exhaustive list of exceptions and limitations provided in ISD, should be further considered in respect with the three-step-test included in the fifth paragraph of Article 5. The three-step-test, containing three open criteria, leads to semi-open system of defense which is similar to the open-ended system defense of the fair use doctrine in the US. We say semi-open because the Member States are not permitted to identify new permissible uses or exceptions, apart from the ones listed in the Directive. The Member States should apply the three-step-test as additional assessment and investigation on whether the implemented exceptions from the exhaustive list permitted under the ISD, are in compliance with the requirements of the test. As Hugenholtz and Senftleben argue, “further requirements to be found in the relevant provisions of Article 5 ISD, such as use ‘in accordance with fair practice’⁶³⁰...can be understood to be covered anyway by the elements taken from the three-step test.”⁶³¹ Therefore the test should not be seen as an obstacle to the listed exceptions in ISD. Moreover, in the case where the legislators broadly defined the exceptions in the national law, this test could also be considered and understood as an additional control over the justification of the exceptions provided.

ISD itself, explicitly states that the provided exceptions and limitations should be exercised in accordance with international obligations.⁶³² Again, it turns out that the three-step-test included in the Article 5(5) was designed to ensure compliance with the relevant international obligations, specifically the international three-step tests. The first three-step-test in international copyright law was anticipated in the Berne Convention⁶³³ and proposed at the 1967 Stockholm Conference for its Revision. This perception of the three-step-test and further of Article 5(5), indicates that the test must not be understood as a straitjacket of national defined exceptions and limitations. Moreover, the InfoSoc Directive previously states that the aim of the provision of the three-step-test, as noted in the Recital 15, is to comply and implement the new international obligations resulting from the WIPO Internet Treaties. With this flexible framework, EU is making a compromise with the Berne Union Members and with the Member States which legislation is complied with the WCT and WPPT Internet Treaties.

b) Weaknesses

First weakness that comes to mind in regard of the InfoSoc Directive is the lack of sufficient flexibility for the Member States, emphasizing that the permissible exceptions in the Directive must be additionally examine in the light of the three-step-test, which is the negative point of view considering the application of the test in this situation. The implemented exceptions from the exhaustive list permitted under the ISD should be in compliance with all of

⁶²⁸ Ibid, Article 5(5).

⁶²⁹ InfoSoc Directive, Recital 32.

⁶³⁰ InfoSoc Directive, Article 5(3)(d).

⁶³¹ Hugenholtz. P.B. and Senftleben. M., *Fair Use in Europe. In Search Of Flexibilities*, Amsterdam Law School Research Paper, No. 2012-39, Amsterdam, 2012, p. 18 (internal quotation omitted).

⁶³² InfoSoc Directive, Recital 44.

⁶³³ Berne Convention (BC) for the Protection of Literary and Artistic Works, 1886, as revised in Stockholm 1967, Article 9(2).

the three requirements of the test, and not just to one or two. Additionally, Member States are not allowed to find and identify other exceptions and limitations, beside the ones already enumerated in the ISD.

Even though the InfoSoc Directive could simply not deal with the issue introduced in the Article 5, the EU Commission anyway penetrated in the issue of exceptions and limitations and further complicates the situation. Instead of dealing with the exceptions and limitations, the broadly classified exclusive rights and with the sui generis protection of TPMs (Technological Protection Measures), the Directive should more strictly deals with the challenging digital environment. The exclusive rights under ISD, are also accompanied by exhaustion provision which does not comply to the digital works. The harmonization of online markets as a legal basis for the Directive, was introduced in the Article 114 of TFEU. So, although the InfoSoc was formulated and brought to combat the challenges in the Information Society in the first place, the Directive did not provide harmonizing measures which will restrain territorial obstacles and thereby will harmonize the online market and facilitate the free movement and uses of works through the Internet. Plus, the exhausted list of exceptions and limitations does not achieve the aim of harmonizing them on national level. This maybe would be the case if 20 of the 21 exceptions were not optional, but rather mandatory. Now Member States are not obliged to provide for the same permissible exceptions of the enumerated list, and thereby follows the conclusion that the dissemination of digital works on the Internet (as online market), which is impeded with a lot of cross-border barriers is inevitable.

If we analyze the exclusive rights provided by this Directive, we can observe that ISD attempt to harmonize only a few types of rights, including the right of reproduction, the right of communication to the public, the right of making available to the public and the right of distribution. “Other exclusive rights fall outside the scope of the Directive and, thus, outside the EU *acquis* insofar as they are not covered by one of the more specific Directives in the field of copyright.”⁶³⁴

As a result, in some cases the three-step-test is not applicable and thus its impact is not visible. Generally, in theory is made a distinction between the right of reproduction and the right of adaptation. The distinction is also established by the international copyright law, specifically by BC, which in separate articles establishes both the right of reproduction and the right of adaptation.⁶³⁵ Even some national implementation practices and case law of Member States, are confirmation of this distinction. The adaptation right covers changes to the intellectual substance of the original work which are also considered as transformations, while reproduction concerns the mere copying of a particular protected work. In other words, it could be said that the scope of the right of reproduction does not covers such transformations. And since the right of adaptation is not itself provided as an exclusive right within the framework of ISD, the regulation of the adaptations or transformations of original works is left in the hands of the national law makers. Therefore, in respect of the exceptions and limitations to the exclusive right of adaptation which are defined by national legislations, the EU three-step-test incorporated in Article 5(5) ISD does not apply.

Under the principle of adaptation, German courts traditionally exempt parodies and even other transformations of a work from the exclusive rights of the copyright owner, on the basis that they satisfy the requirements of having new features, different from the features of the original work.⁶³⁶ Hence, the international three-step tests do not apply to such national exceptions of parody uses provided under the concept of adaptation. Even if we take the three-step-test as applicable to these kind of national rules or principles, the parody exception defined in Article 5(3)(k) ISD may additionally offer more broad space with regard to cases where a parody, caricature or pastiche could not be exempted as adaptations under the national rules or principles. Within the exclusive rights provided by ISD, the parody could be identified as exception to the right of reproduction. This brings us to the conclusion that besides the parody exceptions based on the national adaptation principles, national law makers could exempt parody uses as acts of reproduction under the exclusive right of reproduction in ISD, which means that this could lead to a really high number of exceptions and thus to nonsense of the aim and existence of the exclusive rights of copyright holders.

CONCLUSION

It is clear that the exceptions and limitations on the protection of copyright are necessary in order to encourage an author or artist to express the inspiration derived from a preexisting copyrighted work. But for a unified and harmonized legislation on copyright in the EU Member States, such exceptions and limitations, in my opinion, should be mandatory. It is true that ISD and its list of non-mandatory exceptions, leaves room for Member States to

⁶³⁴ Hugenholtz. P.B. and Senftleben. M., *Fair Use in Europe. In Search Of Flexibilities*, Amsterdam Law School Research Paper, No. 2012-39, Amsterdam, 2012, p. 26.

⁶³⁵ Berne Convention, Article 9(1) and Article 12.

⁶³⁶ See Geller. P.E., *A German Approach to Fair Use: Test Cases for TRIPs Criteria for Copyright Limitations?*, Journal of the Copyright Society of the USA, Vol. 57, 2010, p. 901.

define which of them would be more applicable on their ground, considering their previous experience and tradition, but even though, this approach somehow contradicts the aim of the exceptions and the aim of harmonization in general, which is at the very foundation of the ISD itself. Even more, the incorporated three-step-test in Article 5 (5) is further complicating the situation, because Member States are obliged to evaluate the implemented exceptions in accordance with the rules of the test in any particular case. In other words, even if a use of a copyrighted work is found as non-infringing under some of the exceptions, it doesn't mean that the copyright infringement does not exist, if additionally the use is not in line with the three-step-test. This once again contradicts the aim of harmonized copyright law, so the need of changes should be considered.

REFERENCES

- [1] Berne Convention (BC) for the Protection of Literary and Artistic Works, 1886
- [2] **Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society (InfoSoc Directive)**
- [3] The [Official Journal of the European Union](#) (OJ) 2001, L 167 of 22.6.2001
- [4] WIPO Copyright Treaty and WIPO Performers and Phonograms Treaty, signed at the WIPO Diplomatic Conference in Geneva, 20 December 1996 (WIPO Internet Treaties)
- [5] Hugenholtz. P.B., *Concise European Copyright Law*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2006
- [6] Geller. P.E., *A German Approach to Fair Use: Test Cases for TRIPs Criteria for Copyright Limitations?*, Journal of the Copyright Society of the USA, Vol. 57, 2010

ETHICAL LEADERSHIP OF KOSOVO LEADERS DURING THE WAR

Ilir Qeriqi

Kosovo Security Forces, Albanian Armed Forces College

Abstract: The paper examines the period of ethical leadership of KLA. Ethical leaders think about long-term consequences, drawbacks and benefits of the decisions they make in the organization. They are humble, concerned for the greater good, strive for fairness, take responsibility and show respect for each individual. Ethical leaders in the time of difficult dilemmas set high ethical standards and act in accordance with them. They influence ethical values of the organization through their behavior. Leaders serve as role models for their followers and show them the behavioral boundaries set within an organization. They are perceived as honest, trustworthy, courageous and demonstrating integrity. The more the leader “walks the talk”, by translating In this article I am going to write about a decision taken by Kosovo Liberation Army Leaders in the day that the war ended in Kosovo. On June 11th, 1999 in the town of Kumanova, Macedonia, the NATO forces and our Serbian Regime signed a peace agreement according to which Serbia had to withdraw all its forces from Kosovo within 12 days⁶³⁷.

INTRODUCTION

The core value of this paper is that it may have an interesting impact on upcoming Military Forces Training in the time of war. This thesis provides observations outlining the particular needs of Battle Forces soldiers with traditional ethical decision-making training conducted by the KLA. The conclusion of this paper recommends that the level of ethical decision-making abilities for soldiers is adequate. This paper presents two recommendations. The most crucial is the need for continued study in the field of ethical decision making. The second is to examine ethical decision making for the command and control elements, the unit leaders, of KLA organizations. The goal of battlefield ethics is unsupervised predictability of soldier conduct. An interesting observation from the research is that ethical decision training must include dilemma resolution. The soldier must be prepared to resolve the emotional responses of ethical decision making. In this way KLA soldiers are better prepared to operate on the battlefield.

KLA Leadership has issued an order no to attack the Serbian forces, while they withdrew from Kosovo’s territory because the war was over. Decision not to attack Serbian forces on the way to Serbia was the right decision, because it made us a credible and reliable partner to the democratic world.

While the national war was going on for almost two years, over 14000 people were killed, more than 3000 arrested and sent to Serbia (most of them later were found executed), over 850000 were exiled in neighboring countries⁶³⁸, not included more than 500000 forced to leave Kosovo in the 90s, most of the house destroyed, a lot of massacres⁶³⁹, etc.

NATO intervened for humanitarian issues on 24 March 1999 and bombed Serbia for 78 days. In the end Serbia’s leader Miloshevic was surrounded. He was forced to sign peace agreement. Agreement was signed on 11 June 1999 in Kumanova (Macedonia) according to which Serbia had to withdraw its forces from Kosovo within 12 days, but Serbian troops should not be attacked by KLA (Kosovo Liberation Army) while withdrawing, and NATO troops come in⁶⁴⁰. However KLA Leaders/Commanders were not signing party and it did not oblige them. However they decided to prevent any possible incident. Order was very explicit and clear. Behaving with ethics and standards was difficult because Kosovo Albanians on the ground saw they (serbs) mainly were driving Kosovo stolen vehicles, trucks and tractors while withdrawing, this made difficult for ordinary citizens and soldiers to respect leaders and act ethically, but in difficult times, leaders serves to a greater good.

Unfortunately when the exiled Albanians came back to their homes after few days and saw their houses burned and everything was destroyed, they did not respect this order and some incidents happened, but most of KLA soldiers and commanders respected it.

Having on mind all our victims and suffering from our enemy in the ground, this made us view the decision as unethical and an act of inferior position from our side. Discussions and critics of the decision reappeared few more years later on when problems with Serbs who live in the north of Kosovo occurred again. Different politicians and

⁶³⁷ Military Technical Agreement

⁶³⁸ Under Orders, Human Right Watch, 2001 report

⁶³⁹ Ibid

⁶⁴⁰ Military Technical Agreement

even some publicists blamed KLA commanders for a lost opportunity to revenge and solve problems with Serbia and Serbs forever.

Nevertheless, from today's perspective I (as a former KLA soldier) am convinced that this was the right and ethical decision. It was ethical decision because several reason;

It would have been inhuman to attack people who already stopped fighting and signed peace treaty. It would also violated international war law and Geneva Conventions;

It would have caused breach with NATO cause for which they intervened there. They intervened to stop genocide and killing, not to help the other side do it; It would destroy the faith of our Western allies to our commitment to democracy, human rights and a multiethnic society. It could risk to loss their support in rebuilding our country, economy and democratic independent state.

Later on we recognized that the international community appreciated such behaviors and they brought billions of dollars in aid for rebuilding my country. They supported us to declare independence on 17 February 2008. This decision demonstrated our commitment to democracy and human rights, and convinced the international community that our place is in the family of democratic states.

CONCLUSIONS

The observation from the research is that ethical decision training must include dilemma resolution. There is a subtle distinction between decision making and dilemma resolution. In summary, training for ethical leadership in military organizations plays an important role in organizational success, decision making and building war and peace strategies. Furthermore, having an ethical leadership within an organization has impact on organizational performance and for having successful performance the organizations require an effective leader to motivate and lead the followers. In Volunteer Army such e Kosovo Liberation Army, has shown that ethical leadership can finally serves for humanitarian causes, building strong alliances and help building a country that is destroyed by the war from enemies, having an ethical leadership and effective leadership will help the organizations to sustain in their missions and foster the spirit of all nation towards greater good.

RECOMMENDATIONS

Recommendation 1: Volunteer Military Organizations such as KLA, should formulate an overarching code of military ethical leadership and clarifying dilemmas and set a standard for the cultural ethos of the MDMP. To inform this process, organizations should be reviewed regularly and updates should be made to the military ethics code as appropriate.

Recommendation 2: Throughout its policies, guidance, and instructions, MGS, must ensure that the military professional's first ethical obligation is to the commander and people in uniform, high abilities of leaders to communicate, command and control of army behaviors.

References

- [1] The Military Technical Agreement between the International Security Force ("KFOR") and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia
- [2] Oral interview with Mayor General Agim Ceku, Chief of General Staff of Kosovo Liberation Army
- [3] Institute for Defense Studies and Analysis, Ethics and Military Leadership
- [4] Documentary Films for KLA

SAFETY AND HEALTH IN THE WORK OF THE FIREFIGHTERS

Anica Milošević

College of Applied Technical Sciences, Niš, Serbia anica_milosevic@yahoo.com

Sladana Nedeljković

College of Applied Technical Sciences, Niš, sladjanasnedeljkovic@hotmail.com

Abstract: Changes are happening everywhere, and the need to confront them is constant. Occupational safety and health protection is one of the fundamental rights of every human being, because the only safe work, healthy and safe working environment enable productive work and life. The Law on Safety and Health of Work regulates the implementation and improvement of the safety and health at work of persons involved in work processes, as well as persons encountered in the workplace, in order to prevent injuries at work, occupational diseases and diseases related to work. Namely, occupational injuries and occupational diseases are often accompanied by injuries, absenteeism from work that generates costs and expenditures because the worker does not work, the stagnation that occurs in production, and what significant funds are allocated for the treatment of workers, the compensation of his salary and other costs and expenditures that fall under the burden of employer and social security funds. The level of safety depends on the health and working capacity of employees, and therefore productivity within the company, which at the national level reflects on the level of national income. At the same time, by improving the protection of health at work and reducing the number of injuries at work, professional and other diseases, the burden on social security funds is reduced, which directly reflects the level of allocation of these funds on the basis of contributions and from the national budget. Therefore, the level of safety depends on the health and working capacity of employees, and therefore the productivity in the company, but also the ability of the working population at the national level, which affects the national income and standard of all citizens. A fireman is a member of a Fire Brigade aimed at extinguishing or controlling fire and fire styles, as well as protecting and rescuing persons and property during natural disasters and natural disasters, providing technical assistance in accidents and dangerous situations. In different countries, firefighters are organized differently, but they are characterized by a common will to protect man and his goods from uncontrolled fire. Firefighters are divided into professional and voluntary. Quality training is very important in fighting fire in order to intervene timely. Firefighters are in an unenviable position during interventions. Personal fire equipment is very important because it protects them from various dangers that are in contact with high-temperature bodies. The workplace of the firefighter is a workplace with an increased risk and it is necessary to take measures of protection in order to minimize the risk. It is necessary to quality training of future firefighters, since the knowledge acquired during schooling depends on their life, as well as the life of those who need to be saved.

Keywords: Firefighters, safety and health at work, risk

БЕЗБЕДНОСТ И ЗДРАВЉЕ НА РАДУ ВАТРОГАСАЦА

Аница Милошевић

Висока техничка школа струковних студија, Ниш, anica_milosevic@yahoo.com

Слађана Недељковић

Висока техничка школа струковних студија, Ниш, sladjanasnedeljkovic@hotmail.com

Резиме: Безбедност и заштита здравља на раду једно је од основних права сваког човека, јер једино безбедан рад, здрава и безбедна радна средина омогућавају продуктиван рад и живот. Закон о безбедности и здрављу раду уређује спровођење и унапређивање безбедности и здравља на раду лица која учествују у радним процесима, као и лица која се затекну у радној околини, ради спречавања повреда на раду, професионалних обољења и обољења у вези са радом. Наиме, повреде на раду и професионалне болести, често су праћене хаваријама, одсуством са рада чиме се стварају трошкови и издаци због тога што радник не ради, због застоја који настаје у производњи и што се знатна средства издвајају за лечење радника, надокнаду његове зараде и других трошкова и издатака који падају на терет послодавца и фондова социјалног осигурања. Од степена безбедности зависи здравствена и радна способност запослених а тиме и продуктивност у оквиру предузећа, која се на националном нивоу одражава на висину националног дохотка. Истовремено бољом заштитом здравља на раду и смањењем броја повреда на раду, професионалних и других болести, смањује се

оптерећење фондова социјалног осигурања што се непосредно одражава на висину издвајања ових средстава по основу доприноса и из националног буџета. Дакле, од степена безбедности зависи здравствена и радна способност запослених а тиме и продуктивност у предузећу али и способност радне популације на националном нивоу што утиче на национални доходак и стандард свих грађана. Ватрогасац је припадник Ватрогасног удружења који има за циљ гашење или контролисање ватре и ватрених стихија, као и заштиту и спасавање лица и имовине за време елементарних непогода и природних катастрофа, пружање техничке помоћи у несрећама и опасним ситуацијама. У разним земљама ватрогасци су различито организовани, али их карактерише заједничка воља за заштитом човека и његових добара од неконтролисаног дејства ватре. Ватрогасци се деле на професионалне и добровољне. Квалитетна обука је веома битна у борби против пожара како би интервенција била благовремена. Ватрогасци су у незавидном положају током интервенција. Врло је битна лична опрема ватрогасаца јер их она штити од разних опасности које су у контакту са телима високе температуре. Радно место ватрогасца је радно место са повећаним ризиком и неопходно је предузети мере заштите како би се ризик максимално смањило. Неопходно је квалитетно обучавање будућих ватрогасаца, пошто од знања стеченог током школовања зависи њихов живот, као и живот оних које треба спасити.

Кључне речи: Ватрогасац, безбедност и здравље на раду, ризик

1. УВОД

Безбедност и заштита здравља на раду омогућавају продуктиван рад и живот. Безбедност и здравље на раду (БЗР) јесте обезбеђивање таквих услова на раду којима се, у највећој могућој мери, смањују повреде на раду, професионална обољења и обољења у вези са радом и који претежно стварају претпоставку за пуно физичко, психичко и социјално благостање запослених. [1]

Закон о безбедности и раду уређује спровођење и унапређивање безбедности и здравља на раду свих лица која учествују у радним процесима, као и лица која се затекну у радној околини, ради спречавања повреда на раду, професионалних обољења и обољења у вези са радом. Овим законом су уређена права и обавезе послодаваца и запослених, начин организовања послова безбедности и здравља на раду, евидентирање, сарадња и извештавање, надзор, казнене одредбе и друго.

Безбедност и здравље на раду подразумева остваривање услова рада у којима се предузимају одређене мере и активности у циљу заштите живота и здравља запослених и других лица који на то имају право. Интерес друштва, свих субјеката и сваког појединца је да се оствари највиши ниво безбедности и здравља на раду, да се нежељене последице као што су повреде на раду, професионалне болести и болести у вези са радом сведу на најмању могућу меру, односно да се остваре услови рада у којима би запослени имао осећај задовољства при обављању својих професионалних задатака. За остваривање оваквог циља неопходан је систематски приступ у превентивном деловању.

Бољом заштитом здравља на раду и смањењем броја повреда на раду, професионалних и других болести, радно способно становништво је здравије, па се на тај начин смањује оптерећење фондова социјалног осигурања. [6]

2. ВАТРОГАСАЦ

Као припадник Ватрогасног удружења, ватрогасац је припадник који има за циљ гашење или контролисање ватре и ватрених стихија, заштиту и спасавање лица и имовине за време елементарних непогода и природних катастрофа, пружање техничке помоћи у несрећама и опасним ситуацијама. аполитичности за заједничко добро, али у историји није увек био такав случај.

Ватрогасци који могу бити професионални и добровољни, су различито организовани у разним земљама, али их карактерише исти циљ, а то је заштита човека и његових добара од неконтролисаног дејства ватре. Уз професионалне ватрогасне бригаде постоји и цела мрежа добровољних ватрогасних бригада и удружења, која је укључена у акције за задовољавање потреба. Њихов задатак је реаговање у ванредним ситуацијама (пожари, поплаве, саобраћајне несреће, хемијски инциденти, земљотреси и друго), имају организовано стално дежурство и спремне су помоћи у сваком тренутку. Политике нема у њиховим редовима. Све професионалне територијалне ватрогасне јединице су ватрогасно-спасилачке јединице које припадају Министарству унутрашњих послова Републике Србије, Сектору за ванредне ситуације. Такође поред мушких ватрогасца постоје и женски, али у мењем броју (Слика 1). Оне имају исти радни задатк и исте радне обавезе као и мушкарци.

Слика 1. Женска група ватрогасаца

У знак упозорења за ватру, ватрогасци хитно крећу камионом и покушавају да је локализују и угасе што је пре могуће. Пошто је ово захтеван и сложен задатак, неопходна је добра организација и тимски рад у јединицама. Свака јединица има свог команданта који организује и координира рад свих својих чланова.

Да би били ефикасни у интервенцији, ватрогасци морају увек бити спремни. Професионални ватрогасни радници су строго дефинисани и стално имају пробне радне задатке (који симулирају различите ситуације као што су: ватра на 5. спрату, ватрогасна болница, спашавање са висине ...), испитивање возила и опреме, као и сталне вежбе.

У року од 60 секунди од упозорења, ватрогасци морају бити у потпуности опремљени да напусте ватрогасну станицу и заузму место интервенције.[9]

Радни задаци ватрогасаца су веома различити, тако да приликом само једне акције могу имати више задатака, као што су руковање ватрогасним апаратима и гашење пожара, спасавање људи и пружање прве помоћи, проветравање просторија захваћених димом, изношење ствари из просторија захваћених пожаром и низ других послова који се покажу потребним. Морају радити врло брзо, уз пуну бригу и у тиму са другим члановима јединице. То су и физички захтевни послови, јер треба руковати ватрогасном опремом и средствима, стићи на различита, врло често неприступачна места. Понекад су то дуготрајни послови где нема завршетка радног времена док се посао не заврши - док се пожар не угаси, вода код поплава не каналише, док се не ослободи закрчени простор или не осигурају људи и материјална добра којима прети опасност.[9]

Ватрогасци раде у веома разноврсном окружењу. По правилу, рад почиње у добро опремљеним и удобним местима где су упозорени на ватру или други инцидент. Када крене пуцање ватре и друге акције ватрогасци су изложени многим штетним утицајима, као што су ватра, дим, падови, падови предмета и хемикалија. Акције су скоро увек изложене влази и различитим временским утицајима. У циљу смањења ових штетних ефеката примјењује се техничка и лична заштитна опрема.

Сва ватрогасна возила су црвене боје, опремљена плавим ротационим светлима и сиренама различитог тона и интензитета. Возила се дели на:

1. Командна која служе за предвођење до места интервенције и опремљена су уређајима за везу и комуникацију;
2. Навална, служе за превоз већег броја ватрогасаца (до шест) и веће количине опреме за гашење пожара, а мање количине воде до 4000 литара;
3. Пратећа, то су ауто-цистерне које носе велику количину воде (до 13.000 литара) и мањи број ватрогасаца (до три);
4. Техничка, служе за реаговање у саобраћајним несрећама, могу поседовати и кран као и уређај за самоизвлачење;
5. Хемијска, користе се у хемијским акцидентима са опасним материјама.

Да би постали ватрогасци, кандидати морају бити интелигентни, физички спремни и способни да издрже висок степен стреса. Ватрогасци морају бити спремни да извршавају различите задатке, укључујући борбу против пожара, спасавање људи и едуковање јавности о спречавању пожара. Обука често захтева одређену количину образовања, са фокусом на физичком и менталном тренингу.[4]

3. ПРОФЕСИОНАЛНА ОБОЉЕЊА ВАТРОГАСАЦА

Посао ватрогасца карактерише изложеност свим видовима физичке, хемијске и биолошке угрожености живота и здравља. Кључне су му ствари стрес и ризик. Њихов дугорочни утицај на здравље и радну способност наглашава се. При оцењивању степена тежине психофизичких напора ватрогасца, узимају се у обзир:

- Брзина рада;
- Непредвидивост радних операција;
- Дугорочни сменски рад и стална приправност.

С гледишта процењивања тежине услова рада одпосебног интереса је, свакако, процена утрошка енергије за време интервенција, које, и ако врло различите, имају заједничку карактеристику - максимални психофизички ангажман.

Очигледно је да се код ватрогасца радна способност не може процењивати принципом који се примјењује у свим другим занимањима.

Обављање послова гашење пожара ставља пред ватрогасце одређене опасности, ризике као и професионална обољења. Због тога су послови гашења пожара сврстани у послове са отежаним условима рада и повећаним ризиком.[2]

Одређена се опасност сагледава као ризик настанка лакше или теже телесне повреде, нарушавања здравља или настанка смрти особе. Опште, професионалним обољењима са којима се ватрогасци сусрећу при гашењу затворених простора могу се поделити у неколико група:

- Обољење као последица од гушења и тровања;
- Обољење као последица изложености топлоте (опекитне);
- Обољење од механичких повреда;
- Обољење од стреса, страха, панике, шока;
- Обољење од заразних болести;
- Обољење од радиоактивне контаминације.

4. ПРАВИЛНА ДОЈАВА ПОЖАРА

Позивни број за ватрогасце је 193 (Слика 2.) са одговарајућим позивним бројем места у ком се налази лице које зове, са тим да ће се постепено уводити и јединствени европски број за реаговање у случају несрећа 112 на који ће моћи на више страних језика да се пријави несрећа са било којег места у Европи, без обзира на то да ли лице које зове тренутно има кредита на мобилном телефону или не, или је телефон који користи са или без СИМ картице, што ће омогућити мобилни оператер и произвођач телефона.

При дојави пожара или неке друге несреће оператеру у ватрогасној јединици дати све тражене податке о томе:

1. Шта гори (или ако је у питању нека друга несрећа, навести која);
2. Где се то налази (улица, број, део града) уколико лице које дојављује не зна где се тачно налази, описати околину, познате објекте и друго;
3. Дати оператеру своје име и презиме;
4. Издиктирати број са кога зове;
5. Дати и друге податке о локацији, типу објекта спратности, броју угрожених лица, посебним опасностима које прете (хемијске и експлозивне материје, бутан боце и слично).

Правовремена и тачна дојава несреће од изузетне је важности за ефикасно и успешно деловање ватрогасно-спасилачких јединица и спасавања угрожених лица и објеката. Позив се без обзира да ли се зове са фиксног или мобилног телефона не наплаћује.

Узнемиравање и лажна дојава се у Србији кажњава казном затвора од 3 месеца до 3 године, и новчаном казном од 10 до 50 хиљада динара.[1]

Слика 2. Позивни број ватрогасца

5. ПРЕВЕНТИВНА ЗАШТИТА ОД ПОЖАРА

Под превентивном заштитом од пожара се подразумева низ превентивних мера, у складу са законом о заштити од пожара и другим прописима који уређују ову област у целини. Пожар представља свако неконтролисано сагоревање, за његов настанак је потребно испунити три основна услова:

1. Горива материја;
2. Извор топлоте;
3. Кисеоник.

Елиминисањем само једног од ових фактора долази до спречавања његовог настанка. Највећу опасност за настанак пожара у стамбеним објектима су: грејна тела (пећи, котлови итд.), шпорети, плинске боце, неисправне електричне инсталације, електрични уређаји и слично.[6]

Слика 3. Ватрогасци на радним задатцима

Више од 90% пожара се изазове људском непажњом, немаром или грешком (Слика 3.). Најчешће грешке које се праве су:

- Држање лако запаљивих материјала поред грејних тела;
- Не искључивање пећи и шпорета при напуштању објекта;
- Укључивање неисправних електричних уређаја.

Уколико до пожара дође никако не чинити следеће:

- Не гасити електричне уређаје под напоном водом;
- Димњаке нипошто не гасити водом (јер може доћи до експлозије услед контакта водоника са високом температуром);
- Не правити промају јер се тако поспешује ширење пожара на остале просторије;
- Приликом пожара не силазити лифтом (јер се окно лифта понаша као димњак те је велика опасност од гушења димом);
- Не враћати се по ствари него одмах обавестити комшије и ватрогасце;
- Треба запамтити да дим увек иде према горе, и да је ваздух најчистији ближе поду;
- Не паничити и не покушавати да се побегне силаском кроз задимљен простор јер се лако изгуби оријентација и пада у несвест, него изаћи на терасу или прозор и тражити помоћ тако да ватрогасци могу да вас примете и спасу.

6. ЗАКЉУЧАК

Када неко одлучи да постане ватрогасац, он или она могу очекивати каријеру која нуди бенефицирани радни стаж и сигурност посла. Ватрогасци могу добити даље образовање, они могу напредовати унутар организације, често постајући ватрогасни инспектори, истражитељи или шефови ватре.[4]

Квалитетна обука је веома битна у борби против пожара, веома је битно благовремено интервенисање. Ватрогасци су у незавидном положају током интервенција, уз врло тешке услове рада постоје и претње које угрожавају оперативце, због тога је врло битна лична опрема ватрогасаца јер их она штити од разних опасности са којима се суочавају.

Радно место – ватрогасац је радно место са повећаним ризиком, јер је за ово радно место немогуће предвидети све опасности и штетности које се могу јавити при интервенцији, па је неопходно квалитетно обучавање будућих ватрогасаца, јер од знања стеченог током школовања зависи живот ватрогасца, као и живот оних које треба спасити, као и квалитетна лична заштитна средства која се правилно користе, могу бити од животног значаја.

Професионални ватрогасци су ту да нас штите и помогну нама и нашим најближима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] <http://www.minrzs.gov.rs> ,Закон о безбедности и здрављу на раду, („Службени гласник РС“ br. 101/2005 i 91/2015)
- [2] <https://en.wikipedia.org/wiki/Firefighter>
- [3] <https://www.sokanu.com/careers/firefighter/>
- [4] <https://www.wisegeek.com/what-are-the-requirements-to-become-a-firefighter.htm>
- [5] <https://www.firerecruit.com/articles/781925-Top-10-firefighter-traits>
- [6] Агенција за борбу против корупције, *Правилник о безбедности и здрављу на раду*
- [7] <http://vatrogasci-pljevlja.com/files/5629864765.pdf>
- [8] <https://hrcak.srce.hr/103621>
- [9] <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/>

POTENTIALS AND OBSTRUCTION FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Sandra Rover

sandra.rover456@gmail.com

Milan Tomic

milantm93@gmail.com

Abstract: The aim of this paper is to examine potentials and obstacles for the development of rural tourism in the Republic of Srpska. The analysis of both the potential and the integration of the entities crucial for the development of rural tourism, as well as the limiting factors that lead to stagnation in the development of rural tourism, is covered. Also, the goal is to explore the views of users and providers of rural tourism services and institutions dealing with the tourism industry on the state of the tourist offer and the limiting factors of its development. Rural destinations are becoming more attractive and more visited by tourists due to the natural environment, clean air, manifestations, possibilities of consuming traditional food and beverages, sports and various other activities. However, the ruin of rural tourism is reflected in the fact that it can violate the original form of rural space through various forms of environmental pollution of space, water and air. Preservation of existing resources is a necessity because the preserved environment is a prerequisite for the development of rural tourism. Republic of Srpska has seen a steady growth in the tourist visit in recent years, but there are still limiting factors for the development of rural tourism, which are most often seen in the poorly developed infrastructure of certain rural destinations, lack of accommodation capacities and the lack of qualified labor force, cooperation of several actors. It cannot be developed without the cooperation of regional and local authorities, non-governmental organizations, tourist organizations and businesses with local people. These actors should help the development of rural tourism through various subsidies, incentives, infrastructure construction and marketing.

Republika Srpska faces the problem of insufficient promotion of tourism products, which reflects on the bad image of the entire tourism. The strong competition from the countries of the region, primarily Croatia and Montenegro, draws a large number of tourists, which points to the fact that the consumers of tourism services of the Republic of Srpska are in the highest estimate domestic guests of a poor standard of living. The development of rural tourism should be based on an integrated approach to development and care for resources. Only preserved resources can be a condition for the development of rural tourism now and in the future.

Keywords: rural tourism, natural resources, integral and sustainable approach.

POTENCIJALI I PREPREKE ZA RAZVOJ RURALNOG TURIZMA REPUBLIKE SRPSKE

Sandra Rover

sandra.rover456@gmail.com

Milan Tomic

milantm93@gmail.com

Rezime: Cilj istraživanja ovog rada je sagledavanje potencijala i prepreka za razvoj ruralnog turizma u Republici Srpskoj. Obuhvaćena je analiza kako potencijala, tako i integracije subjekata ključnih za razvoj ruralnog turizma, ali i ograničavajućih faktora koji dovode do stagnacije u razvoju ruralnog turizma. Takođe, cilj je istražiti stavove korisnika i pružalaca usluga ruralnog turizma i institucija koje se bave oblastima turizma o stanju turističke ponude i ograničavajućim faktorima njegovog razvoja. Ruralne destinacije su sve atraktivnije i sve posjećenije od strane turista zbog prirodnog ambijenta, čistog vazduha, manifestacija, mogućnosti konzumiranja tradicionalne hrane i pića te sportskih i raznih drugih aktivnosti. Međutim, mana ruralnog turizma se ogleda u tome da on može narušiti izvorni oblik ruralnog prostora kroz razne oblike ekološkog zagađivanja prostora, vode i vazduha. Očuvanje postojećih resursa predstavlja potrebu jer je očuvana životna sredina preduslov za razvoj ruralnog turizma. Republika Srpska posljednjih godina bilježi konstantan rast turističke posjete, ali se još uvijek javljaju ograničavajući faktori za razvoj ruralnog turizma koji se najčešće ogledaju u loše razvijenoj infrastrukturi pojedinih ruralnih destinacija, nedostatku smještajnih kapaciteta i nedostatku kvalifikovane radne snage. Ruralni turizam, u svom razvoju, zahtjeva saradnju više aktera. On se ne može razvijati bez saradnje regionalnih i lokalnih vlasti, ne

vladinih organizacija, turističkih organizacija i privrednih subjekata sa lokalnim stanovništvom. Ovi akteri treba da pomažu razvoj ruralnog turizma kroz razne subвенije, podsticaje, izgradnju infrastrukture i marketing.

Republika Srpska se suočava sa problemom nedovoljne promocija turističkog proizvoda što se odražava na loš imidž cjelokupnog turizma. Jaka konkurencija zemalja regiona, prvenstveno Hrvatske i Crne Gore, odvlači veliki broj turista što ukazuje na činjenicu da su konzumenti turističkih usluga Republike Srpske u najvećem procenu domaći gosti slabijeg životnog standarda. Razvoj ruralnog turizma treba da se temelji na integralnom pristupu razvoja i brizi za resurse. Samo očuvani resursi mogu da budu uslov razvoja ruralnog turizma sada i u budućnosti.

Ključne riječi: ruralni turizam, prirodni resursi, integralni i održivi pristup.

UVOD

Ruralni turizam predstavlja posjetu turista ruralnom okruženju, koje im nudi kombinaciju prirodnih i kulturnih doživljaja, kao i upoznavanje ljudi tipičnog ruralnog karaktera i načina njihovog života. Osnovni cilj ruralnog turizma jeste da pružaocu usluga obezbijedi zaradu, a da se pri tome vodi računa o poštovanju principa održivog razvoja i očuvanja resursa. Turizam u ruralnim područjima predstavlja važno sredstvo revitalizacije napuštenih ruralnih područja, koje može da podstakne njihovu održivost u budućnosti kroz stvaranje novih radnih mjesta i sprečavanja sve češćeg problema iseljavanja stanovništva iz ruralnih oblasti Republike Srpske. Pored toga što se Republika Srpska odlikuje veoma kvalitetnim potencijalima za razvoj ruralnog turizma, ona se istovremeno suočava sa problemima ekonomske i socijalne prirode, kako po pitanju turizma, tako i cjelokupnog životnog standarda.

Ruralni turizam u Republici Srpskoj

Republika Srpska zauzima površinu od 25.053 km², prema zadnjem popisu iz 2013. godine ima 1.170.342 stanovnika, zahvata sjeverni i istočni dio Bosne i Hercegovine. Planine Republike Srpske se odlikuju izuzetno lijepim pejzažima i selima smještenim na padinama. One su bogate raznolikom florom i faunom, izvorima vode, kanjonima i vazдушnim banjama. Najznačajnije planine za planinski turizam su Jahorina, Vlašić, Kozara, Romanija, Zelengora, Javor i Maglić. Ove planine nude skijaške staze, mogućnosti za lov i ribolov, konzumaciju tradicionalnih proizvoda i obilazak spomenika kulture. Ruralni turizam u Republici Srpskoj ne može da se razvija bez integracije različitih aktera. Subвенije i podsticaji od strane javnog sektora mogu da budu od ključnog značaja za razvoj turizma. Potrebe ruralnog stanovništva za finansiranjem proizilaze prvenstveno iz slabe ekonomske snage poljoprivrednih gazdinstava, zatim iz nedovoljnih ili neadekvatnih finansijskih podsticaja od strane javnog sektora, neprepoznavanja ruralnog turizma kao važnog za razvoj lokalne zajednice, loše infrastrukture, nedostatka marketinga i promocije. Republiku Srpsku krase devet banja sa izuzetno kvalitetnim, termalnim i mineralnim vodama, to su banja Vrućica kod Teslića, banja Slatina nedaleko od Banja Luke, banja Dvorovi kod Bijeljine, banja Kulaši kod Prnjavora, te Mlječanica, Vilina vlas i Guber. Ove banje privlače posjetioce iz raznih zemalja svojim izvorima ljekovitih voda koje su korisne za liječenje raznih oboljenja. Zbog toga su banje od izuzetnog značaja za razvoj ruralnog turizma. Republika Srpska bilježi rast posjetilaca manastirima i drugim vjerskim objektima. Manastiri datiraju još iz srednjeg vijeka i za turiste predstavljaju pravu atrakciju. Među najposjećenijim manastirima se izdvajaju manastir Tvrdoš kod Trebinja, Dobrun kod Višegrada, Zaval, Dobrićevo, Hercegovačka Gračanica i Gomionica. Ovi manastiri privlače turiste svojom arhitekturom i ikonama posebne vrijednosti. Manastiri se nalaze van urbanih zona, u mirnom i prirodnom ambijentu što privlači sve veći broj posjetilaca. Republika Srpska posjeduje četiri prirodna rezervata, Perućica, Janj, Lom i Bardača. Ovi rezervati obiluju florom i faunom koja privlači ljubitelje lova i ribolova. Lov na divljač u ovim rezervatima privlači kako domaće tako i turiste iz inostranstva, a takođe je značajan gastro i izletnički turizam ovih rezervata.

Avanturističkom turizmu Republike Srpske pogoduju tokovi rijeka Tare i Vrbasa, koji pružaju mogućnost za splavarenje, rafting, kanjoning i alpinizam. Rijeka Vrbas je najpovoljnija za kajak na brzim vodama zbog kanjona, brzaka i bukova. Desna pritoka Vrbasa je naročito pogodna za kanjoning, penjanje uz stijene i skakanje sa stijena. Pored navedenog, potencijal za razvoj ruralnog turizma Republike Srpske čine razne manifestacije od kojih su najznačajnije Zimsko prelo u Banjoj Luci, Dani jagode u Slatini, Dani Bilećkih proizvoda u Bileći, Gastro dan u Kozarskoj Dubici, Prva kosa Grmeča u Driniću, Zlatni kotlić Semberije u Bijeljini, Kozarski etno u Banjoj Luci, Dani kosidbe na Balkani u Mrkonjić Gradu, Dani vršidbe u Rogoljima kod Gradiške, Sajam prehrambenih proizvoda i ručnih radinosti Nevesinje, Dani borovnice u Foči, Gastro fest Bardača, Derventa etno. Manifestacije su većinom gastronomskog tipa i nude široku ponudu. Takođe ne zaostaju ni manifestacije koje čuvaju tradiciju starih zanata i tradicionalnih rukotvorina koje privlače kako domaće tako i strane posjetioce.

Brojno stanje posjeta turista Republici Srpskoj

Posmatrajući period od 2007-2017. godine, Republika Srpska bilježi rast turističke posjete za 6,4 % godišnje, osim u 2014. godini, gdje je posjeta turista bila u blagom padu. Razlog tome su vremenske neprilike koje su pogodile Republiku Srpsku. Dolasci turista u planinska mjesta bilježe prednost od oko 5 % u odnosu na banjska mjesta, dok

posjete turista ostalim mjestima bilježe 52 % u ukupnom broju dolazaka turista. Udio dolazaka stranih turista je najveći u ostalim turističkim mjestima (61 %), dok je u banjskim i planinskim mjestima veći procenat domaćih turista i kreće se za banjska mjesta do 14 % u odnosu na strane turiste, dok je u planinskim mjestima broj domaćih turista veći za oko 17 % u odnosu na strane turiste.

Tabela 1. Dolasci turista u Republiku Srpsku po vrsti mjesta od 2007-2017. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Banjska mjesta	44.517	40.495	30.263	42.646	47.736	46.681	44.818	43.529	47.491	52.617	56.479
Domaći turisti	33.553	30.765	23.125	32.140	34.577	33.279	30.587	27.836	31.080	32.629	32.905
Strani turisti	10.964	9.730	7.138	10.506	13.159	13.402	14.231	15.693	16.411	19.988	23.574
Planinska mjesta	44.217	48.509	44.787	42.181	37.405	41.517	41.902	40.648	55.949	55.821	58.952
Domaći turisti	23.468	27.074	27.056	25.683	22.539	26.570	24.600	28.483	36.775	35.587	37.011
Strani turisti	20.749	21.435	17.731	16.498	14.866	14.947	17.302	12.165	19.174	20.234	21.941
Ostala turistička mjesta	117.635	130.753	134.036	131.393	132.781	134.858	147.849	159.092	176.381	200.078	215.521
Domaći turisti	64.621	68.696	71.833	72.030	71.763	69.494	75.841	77.107	83.324	90.834	91.988
Strani turisti	53.023	62.057	62.203	59.363	61.018	65.364	72.008	81.985	93.057	109.244	123.533
Ukupno	206.369	219.757	209.086	216.220	217.922	223.056	234.569	243.269	279.821	308.516	330.952
Domaći turisti	121.642	126.535	122.014	129.853	128.879	129.343	131.028	133.426	151.179	159.050	161.904
Strani turisti	84.736	93.222	87.072	86.367	89.043	93.713	103.541	109.843	128.624	149.466	169.048

Broj domaćih turista u periodu od 2007-2016. godine je prednjačio u odnosu na strane turiste, dok je broj posjete stranih turista u 2017. godini u blagoj prednosti u odnosu na posjete domaćih turista. Strani turisti u Republici Srpskoj su ostvarili 169.048 posjeta, dok su domaći turisti ostvarili ukupno 161.904 posjeta. Domaći turisti ostvaruju udio od 48,7 % u ukupnom broju dolazaka, a broj posjeta domaćih turista raste za 6,4 % na godišnjem nivou. Najveći broj stranih turista dolazi iz Srbije (28 %), zatim iz Hrvatske (13,3 %) i Slovenije (10,7 %), slijede Austrija, Crna Gora i Italija sa po 3,6 %.

Smještajni kapaciteti

Kada su u pitanju smještajni kapaciteti u Republici Srpskoj, bilježi se najveći broj hotela, sa porastom broja soba u prethodne 2 godine. Broj ležaja u sobama se takođe povećava, tako da se broj ležaja u 2016. godini povećao za oko 3.000 u odnosu na 2015. godinu. Hotele slijede moteli, a zatim pansioni. Najveći broj pansiona se bilježi 2008. i 2009. godine. Od tada slijedi pad broja pansiona, a samim ti soba i ležaja u pansionima. Republika Srpska je u 2017. godini raspolagala sa ukupno 220 registrovanih objekata za turistički smještaj.

Ograničavajući faktori za razvoj ruralnog turizma Republike Srpske

Razvoj turizma u Republici Srpskoj ima ograničavajuće faktore koji se mogu sažeti u tri glavne grupe:

- ... Demografske promjene koje se odnose na migracije stanovništva i pad nataliteta, sve veći broj starog stanovništva.
- ... Klimatske promjene dovode do potrebe turista da borave u planinskim područjima, na čistom vazduhu, stoga se javlja potreba izgradnje što kvalitetnijih turističkih destinacija u planinskim oblastima.
- ... Globalizacija koju prati sve veća konkurencija u oblasti turizma. Pojavljuju se nove destinacije koje se brzo razvijaju i povećavaju svoju konkurentsku prednost.

Intenzivno iscrpljivanje resursa dovodi do pojave staklene bašte, odnosno kiselih kiša, klizišta, erozije tla i požara. Još jedan savremeni izazov održivog turizma jesu klimatske promjene. Prekomjerne ili nedovoljne snježne padavine utiču na planinski turizam jer skraćuju turističku sezonu, s druge strane veća količina padavina i pad temperature negativno utiču na turizam primorskih destinacija.

Uspostavljanje održivosti turizma treba da bude važan cilj razvoja turizma Republike Srpske koji nameće poštovanje privrednih, ekoloških i socijalnih potreba. Privreda zahtjeva prije svega stvaranje profita, a zatim podsticanje društvenog i ukupnog razvoja. Ekološki zahtjevi predstavljaju potrebu za zdravom životnom sredinom i estetski uređenim prostorom. Socijalni zahtjevi se ogledaju u kvalitetu života lokalnog stanovništva, očuvanju resursa i uključivanje u regionalne razvojne programe. Održivi pristup se pored zaštite prirode i resursa, odnosi i na trajno unapređenje obilježja ruralnog prostora. Zadatak nadležnih institucija u oblasti turizma treba imati fokus na unapređenju turizma tako da se obezbijedi povećanje obima turističkog prometa, povećanje broja zaposlenih u turizmu, samim tim i povećanje profita od turizma. Da bi se uspostavio razvoj ruralnog turizma, neophodna je saradnja stanovništva, javnog i privatnog sektora. Javni sektor svoju ulogu treba da ostvaruje kroz korištenje raspoloživih resursa kojim to područje raspolaže, pri čemu se mora voditi računa o svim karakteristikama područja, od prirodnih karakteristika, nivoa razvijenosti infrastrukture itd.

REZULTATI I DISKUSIJA

Istraživanje institucionalne infrastrukture ovog rada podrazumijeva stavove Turističke organizacije Republike Srpske, jer po strukturi indikatora za ocjenu kvaliteta, ova organizacija je relevantna da vrši provjeru ispunjenosti kriterija za ocjenu kvaliteta ruralnog turizma. Predstavljeni su indikatori i stavovi turističkih organizacija o kvalitetu ruralnog turizma. Istraživanje u ovom radu se sprovodilo za dobijanje informacija o mišljenju i stavovima šire populacije o njihovom zadovoljstvu trenutnim stanjem ruralnog turizma, te dobijanje mišljenja o tome šta ispitanici smatraju da je neophodno unaprijediti da bi se poboljšao kvalitet ruralnog turizma u Republici Srpskoj. Ispitivanje je obavljeno na uzorku od 40 ispitanika (posjetilaca ruralnih područja). Takođe je obuhvaćena analiza stavova 10 ispitanika iz grupe pružalaca usluga ruralnog turizma.

Tabela 2. Prosječne ocjene i odstupanja svih indikatora

Indikator	Srednja ocjena-pružaoci usluga	Srednja ocjena-posjetioci	Ocjena Turističke organizacije RS	SD	M
Organizacija dočeka	4,70	4,32	4,00	0,35	4,34
Ljubaznost zaposlenih i stanovnika	4,70	4,30	4,00	0,35	4,33
Mogućnost dobijanja informacija o destinaciji prije dolaska	3,90	3,40	4,00	0,32	2,85
Spremnost zaposlenih za pomoć gostima	4,40	4,22	4,00	0,20	4,20
Organizacija prevoza	4,50	3,55	3,00	0,75	3,68
Kvalitet smještaja	4,90	3,95	4,00	0,53	4,28
Kvalitet hrane i pića	4,90	4,87	5,00	0,06	4,92
Postojeće aktivnosti u destinaciji	4,20	3,85	5,00	0,58	4,35
Uređenost okoliša	4,00	3,70	4,00	0,17	3,90
Postojeća infrastruktura	3,00	3,22	2,00	0,65	2,74
Odnos cijene i kvaliteta	4,70	3,90	4,00	0,43	4,20
Osjećaj bezbjednosti u destinaciji	4,50	4,45	5,00	0,30	4,65
Kvalitet vazduha u destinaciji	4,50	4,62	4,00	0,32	4,37
Kvalitet vode u destinaciji	4,60	4,60	5,00	0,23	4,73
Dostupnost destinacije osobama sa invaliditetom	3,80	3,26	3,00	0,40	3,35
Promocija i marketing	3,80	3,27	4,00	0,37	3,69
Prosjek	4,03	4,00	3,75	0,18	3,92

SD-standardna devijacija, M-medijana

Ispitanici su najlošije ocijenili postojeću infrastrukturu te promociju i marketing. To se podudara sa pitanjem „šta je potrebno unaprijediti u turističkoj destinaciji“, gdje su ispitanici kao potrebno naglasili upravo ova dva indikatora

kvaliteta. Prilikom poređenja ocjena indikatora kvaliteta ruralnog turizma u RS od strane ispitanih institucija i analize stavova korisnika i pružalaca usluga ruralnog turizma, uočava se da su sve grupe ispitanika visoku ocjenu dali prvenstveno za kvalitet hrane i pića, kvalitet smještaja, vode i vazduha, uređenost okoliša, ljubaznost zaposlenih i stanovnika te odnos cijene i kvaliteta. Zajednička karakteristika za sve grupe ispitanika jeste niska ocjena za razvijenost infrastrukture, pristupačnost destinacije ljudima sa invaliditetom, organizacija javnog prevoza do destinacije te komunikacije između turističkih organizacija i pružalaca, odnosno korisnika ruralnih turističkih usluga.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> - Očuvano prirodno bogatstvo; - Očuvanost životne sredine; - Bogato kulturno-istorijsko nasljeđe; - Bogata gastronomska ponuda - Gostoprimstvo; - Bogata ponuda turističkih aktivnosti; - Rast turističke industrije. 	<ul style="list-style-type: none"> - Nedostatak svijesti o značaju i mogućnostima turističke privrede; - Nedovoljno prepoznatljiv turistički proizvod; - Nedovoljna primjena informacionih tehnologija; - Loš kvalitet infrastrukture; - Nedostatak smještajnih kapaciteta; - Nedostatak adekvatne promocije ruralnih destinacija;
Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> - Orijentisanost na prirodu (banjski, eko, planinski, lovni, ribolovni turizam); - Podizanje svijesti o principima održivog turizma; - Obogaćivanje ponude u ruralnom turizmu; - Saradnja sa turističkim organizacijama; - Pristup strukturnim fondovima EU; - Brendiranje turističkog proizvoda; - Obuka pružalaca usluga u ruralnom turizmu - Kategorizacija objekata u ruralnom turizmu - Veća finansijska izdvajanja za razvoj usluga u ruralnom turizmu 	<ul style="list-style-type: none"> - Turistička konkurencija; - Visok interes turista za velike turističke destinacije; - Sporo donošenje prostornih planova opština ; - Niska kupovna moć domaćih turista; - Porast broja domaćih u odnosu na strane turiste; - Loš imidž države; - Vremenske nepogode, loša politička i ekonomska situacija, <p>nestimulativna zakonska i druga pravna regulativa, odsustvo podrške vlasti za razvoj ruralnog turizma</p>

Tabela 3. Swot analiza ruralnog turizma Republike Srpske

Swot analiza turizma Republike Srpske naglašava prvenstveno prirodne potencijale kao snage razvoja ruralnog turizma. Slabosti se ogledaju u lošem kvalitetu infrastrukture, nedostatku promocije turizma kao i potrebama za većim brojem smještajnih kapaciteta obzirom na rast turističke posjete. Prijetnje proizilaze iz ekonomske slabosti cjelokupnog društva koje uzrokuju nisku kupovnu moć domaćih turista, obzirom da je veći broj domaćih u odnosu na strane posjetioce. Takođe, veće turističke destinacije privlače pažnju posjetiocima što dovodi do propadanja manjih. Podizanje svijesti o očuvanju resursa predstavlja šansu razvoju ruralnog turizma jer orijentisanost na očuvanje prirode te saradnja svih aktera na svim nivoima dovodi do podizanja kvaliteta usluga u ruralnom turizmu.

ZAKLJUČAK

Potencijali se ogledaju u prirodnim dobrima, raznolikosti seokskih naselja, tradiciji, gastronomskoj ponudi, kulturno-istorijskom nasljeđu, starim zanatima i manifestacijama, planinama, riječnim dolinama, parkovima prirode, rezervatima, hidropotencijalu, biljnom i životinjskom svijetu. Turistička industrija svake godine bilježi rast, pored domaćih, značajan je i broj inostranih turista, posebno iz zemalja regiona (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora). Od inostranih turista najveći broj posjeta ostvaruju turisti iz Austrije, Njemačke i Italije. Da bi se unaprijedio kvalitet usluga u ruralnom turizmu, potrebna je integracija svih aktera, privatnog i državnog sektora, sa stanovništvom odnosno pružaocima usluga. Analiza stavova korisnika i pružalaca usluga ruralnog turizma, te stavovi nadležnih institucija pokazuju da ne postoje značajna odstupanja u stavovima po pitanju indikatora kvaliteta ruralnog turizma. Pored značajnih potencijala za razvoj i rasta broja posjete turista, Republika Srpska je nisko rangirana destinacija u pogledu razvoja turizma. Da bi se ta slika poboljšala potrebno je prije svega unaprijediti postojeću infrastrukturu, edukovati stanovništvo o značaju ruralnog turizma, unaprijediti smještajne kapacitete i raditi na unapređenju promocije i marketinga Republike Srpske kao turističke destinacije.

LITERATURA

- [1] Integralni ruralni razvoj: ka skladnijem regionalnom razvoju, V. Radovanović, Beograd, 2011;
- [2] Integrated quality management model on the example of destination Split, M. Sučić, Šibenik, 2007
- [3] Održivi razvoj ruralnog turizma, D.Radonjić, Beograd, 2017;
- [4] OdrživirazvojturizmaIstočneHercegovine, M.Lojović iO. Gnjato, Trebinje, 2016;
- [5] Održivi ruralni razvoj-koncept i merenje, R. Sarić, Beograd, 2016;
- [6] Prostorni plan RS, Urbanistički zavod RS, Banja Luka, 2010;
- [7] Rac, A. i saradnici, Komponenta IPA II u funkciji razvoja ruralnog turizma na prostorima BiH, Jahorina, 2013;
- [8] Republički zavod za statistiku Republike Srpske,
- [9] Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice, L. Roberts and D. Hall, 2003,CABI International Publishing, Wallingford, str.128-130
- [10] Strategija razvoja turizma Republike Srpske za period 2011-2020. godine, Banja Luka, 2011,
- [11] Zakon o turizmu Republike Srpske, službeni glasnik Republike Srpske broj: 45/ 17 od 18.05.2017;
- [12] Zakon o zaštiti prirode RepublikeSrpske, Službeni glasnik RS br. 20/ 14;